

MONUMENTA HUNGARIAE HISTORICA
DISSERTATIONES

Redigit
PÁL FODOR



Institutum Historicum Sedis Centralis
Studiorum Philosophicorum
Academiae Scientiarum Hungaricae
Budapestini, 2015

X 225349

MAGYAR TÖRTÉNELMI EMLÉKEK
ÉRTEKEZÉSEK

Keresztesekből lázadók
Tanulmányok 1514 Magyarországról

Szerkesztette:
C. Tóth Norbert és Neumann Tibor



MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet
Budapest, 2015

© A szerzők, 2015
© MTA BTK, 2015

SZTE Klebelsberg Könyvtár



J001140224



ISBN 978-963-416-012-0
ISSN 2063-3742

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás,
a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát,
az egyes fejezeteket illetően is

Kiadja az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet
Felelős kiadó: Fodor Pál
A könyvsorozat logóját Szakács Imre festőművész készítette
Nyomdai előkészítés:
MTA BTK Történettudományi Intézet
tudományos információs témacsoport
Vezető: Kovács Éva
Borító: Böhm Gergely
Tördelés: Hudecz Andrea és Palovicsné Tihanyi Éva
Térképek: Nagy Béla
Nyomdai munka: OOK-Press Kft., Veszprém
Felelős vezető: Szathmáry Attila

X 225379

TARTALOM

Előszó (RÁCZ GYÖRGY).....	7
NÓGRÁDY ÁRPÁD: „Az elakadt fejlődés”	11
A kilenced-tézis, telekpusztásodás és a falunál előnyösebben adózó mezőváros tétele	12
Röviden a kilencedről, néhány adat és Nova mezőváros esete	14
A telekpusztásodás új tézise és egy unikális forrás: Vasvár oppidum bérlői 1472-ben	16
A Kanizsaiak urbáriumai – gyarapodó jobbágyság a középkor végén?	20
C. TÓTH NORBERT: Az 1514. márciusi országgyűlés. Politikatörténeti események Magyarországon a parasztháború kitöréséig	31
Eddigi képünk az 1514. április végéig történt eseményekről	32
Mikorra és hová hívták össze az országgyűlést?	33
Az országgyűlés résztvevői	38
A márciusi országgyűlés	54
Utószó	71
Függelék	73
C. TÓTH NORBERT: Az apátfalvi–nagylaki csata. A keresztes főszereg útja Pesttől Nagylakig	81
A keresztes sereg vezetője	83
A keresztesek útvonala	85
Az apátfalvi átkelés okai	90
A szemben álló felek létszáma	91
A(z apátfalvi–nagylaki) csata rekonstrukciója	97
NEUMANN TIBOR: Bulgária – Erdély – Temesvár. Szapolyai János és a parasztháború	103
A bulgáriai hadjárat	105
A keresztesek Erdély kapujában	118
Készülődés az enyedi táborban	126
A szamosfalvi csata	134
Temesvár felé	142
Várad felé	145
A történet vége: Lőrinc pap elfogatása és kivégzése	149
A rekonstrukció rövid foglalata	151

LAKATOS BÁLINT: Hírek Magyarországról. Külföldi értesülések 1514-ben	
a parasztháború eseményeiről	155
A külföldi források csoportosítása	157
Értesülések és események 1514. április–november	179
A röplapoktól a történetírókig: hírből narratíva	208
Függelék	213
VARGA SZABOLCS: Szlavónia 1514-ben	219
A bulla kihirdetése	221
A hadjárat célja	223
A szlavóniai események	227
Kitekintés	231
HORVÁTH RICHÁRD: Legendás várak nyomában.	
Várak a Dózsa-parasztháborúban	235
Egy kis önigazolás	235
Törvénycikk a nemesek váraitól	238
Várak és ostromaik a kései középkorban	239
Várak a parasztháborúban	243
Várak és uraik a parasztháború idején	267
MIKÓ GÁBOR: Az 1514. évi Lukács-napi országgyűlés	
törvénykönyvének megszületése. A dekrétum eredeti változata	271
Bevezetés	271
Kiadott források	275
Egy ismeretlen forrás: az országgyűlési dekrétum	
eredeti változata	280
A törvényhozás eseményei az országgyűlés	
zárultát követően	289
Függelék	293
MIKÓ GÁBOR: A parasztság költözési jogának szabályozása II. Ulászló	
király 1514. évi törvénykönyvében. Hamis értelmezések nyomában	319
Kutatástörténeti áttekintés	321
Az országgyűlés forrásainak tanúsága	325
Összegzés	331
PÉTERFI BENCE: Az 1515. évi belső-ausztriai parasztháború	
és magyarországi kapcsolatai	333
Előzmények és lehetséges okok	337
Kísérletek a katonai konfliktus elkerülésére	343
A belháború elkerülhetetlen	348
Magyarok a láthatáron?	353
Függelék	363

ELŐSZÓ

Jelen kötet egy évforduló-centrikus megemlékezés eredményeit tartalmazza. 2014-ben volt 500 éves – a történetírásban meggyökeresedett szóhasználat – a Dózsa-féle parasztháború eseménysorozata. Ebből az alkalomból több szakmai megemlékezést, konferenciát rendeztek határon innen és túl, utóbbi oka elsősorban a „parasztkirály” vélt erdélyi származásában keresendő. A konferenciák közül hatásában kiemelkedett az, amelyet 2014. november 6–7-én Nyíregyházán, a Jósza András Múzeumban tartottak Szabó Sarolta és C. Tóth Norbert szervezésében. Kötetünk lényegében az itt elhangzott történész-előadások írott változata, de több szempontból is kilóg az ilyenkor szokásos „megemlékező” és korábbi kutatásokat összegző tanulmánykötetek közül. Először, mert ilyenkor jól bevált recept szerint az ország idősebb, az adott témával egykor foglalkozó történészei szokták összefoglalni, értékelni az utóbbi évtizedek kutatási eredményeit és felhívják a figyelmet a hátralévő teendőkre. Az ebben a könyvben szereplő dolgozatok viszont – miként a konferencia is mutatta – a fiatalabb magyar középkortörténész generáció kifejezetten e konferenciára született forráskutatásainak az új eredményeit tartalmazza. Nem úgy készült, hogy a témával foglalkozó, különböző helyeken dolgozó szakemberek összeálltak, hogy bemutassák és megvitassák több éve készülő eredményeiket, hanem úgy, hogy egy évek óta összecsiszolódott történészcsapat az évfordulóra készülve, konferenciát rendezve, a maga korábbi, akár teljesen más tematikájú kutatási eredményeit próbálta összhangba hozni az 1514-ről való eddigi ismereteivel. Teljesen hiábavaló próbálkozás lett volna az ország története felől közelítve újraértelmezni az eseményeket és a forrásokat, nem is ezt tették. Mindenki hozta a maga kis szakterületét, forrásismeretét, adattárát és ebben helyezte el 1514-et. Nógrády Árpád a gazdaságtörténeti források adatait értelmezte és vetette össze a szakirodalom eredményeivel. C. Tóth Norbert a Batori család történetének a kutatójaként (és oklevéltárának szerkesztőjeként) értelmezte a temesi ispán és Dózsa seregének első csatáját. Másik dolgozatában az országgyűlések történetének kutatójaként nyúlt az 1514. márciusi országgyűléshez, ami megelőzte a keresztes hadjáratot, és ahol a legfontosabb döntéseket meghozták. Neumann Tibor a Szapolyai-oklevéltár közreadójaként vizsgálta hősének 1514-es szerepét. Horváth Richárd elővette váradattárát és szembesítette ezzel a régebbi irodalmat: milyen várakat is vívtak meg Dózsaék? A még ifjabbak közül Mikó Gábor

sem csinált mást, mint kutatási témájából reflektorfénybe állította az 1514. évi őszi dekrétumot, illetve egyik cikkelyét olvasta el újra figyelmesen és szembesítette vele a régebbi irodalmat. Lakatos Bálint korábbi diplomáciatörténeti érdeklődését vitte tovább 1514-re, és széles körű hungarikakutatásaiból tárt fel és hozott új külföldi forrásokat az eseményekről. Péterfi Bence az 1515. évi ausztriai parasztháború magyarországi kapcsolataival foglalkozott, bemutatva a nyugat-magyarországi, osztrák–magyar határ menti régiótörténeti érdeklődését. Varga Szabolcs is „csak” azt csinálta, amit kutat, és amihez ért: 1514 szlavóniai vonatkozásait taglalta. Van, aki a családtörténet, hivataltörténet felől, van, aki a régiótörténet felől, van, aki csak forráskutatási, „segédtudományi” látásmódját kamatoztatva közelített a célponthoz. Azt is mondhatnánk: arra a kérdésre adtak választ valamennyien, miként illeszthető 1514 a saját kutatási témájuk koncepciójába vagy forrásai közé. Ez az „alulról” történő építkezés döbbenetes válaszokat adott a feltett kérdésekre, és ez meggyőzhet minket arról, hogy csak így érdemes a múltat kutatni és értelmezni.

1514 a legjobban feldolgozott korszakok, témák közé tartozott 2014 előtt is, köszönhetően annak, hogy Márki Sándor érdeklődése miatt viszonylag korán megszületett az első Dózsa-monográfia az 1910-es években. Aztán az 1970-es évek elején elsősorban politikai okokból fellángoló Dózsa-kutatásnak elévülhetetlen érdeme volt Fekete Nagy Antal hagyatékának sajtó alá rendezése és kiegészítése. A teljesen szakszerű történészi munka minden eredménye: a nagymonográfia Barta Gábortól, a szakmai zsargonban csak parasztokmánytárként emlegetett alapvető forráskiadvány Kenéz Győzőtől, Solymosi Lászlótól és Érszegi Gézától, valamint a résztanulmányok – többek között Szűcs Jenőtől – azzal kecsegtetett, hogy mindent tudunk, amit tudni lehet és érdemes a parasztháborúról. Az okmánytárral az történt, ami történni szokott: a forráskiadvány maradandóvá vált, annak ellenére, hogy kötetünk tanúsága szerint jó néhány tétellel sikerült bővíteni a források körét. A monográfia rekonstrukciós kísérlete azonban nem állta ki az idő próbáját. Jelen kötet szerzői elég bátrak voltak ahhoz, hogy úgy értelmezzék a források mozaikdarabjait, hogy minden meglévő elemnek meglegyen a helye, ne legyenek „felesleges” darabok. Vagy ha igen, ezekről ki kell mondani, hogy miért nem vehetők figyelembe. És elég bátrak voltak ahhoz, hogy gondolkodjanak is, utakat rajzoljanak és kilométereket mérjenek a térképen, a megtett idő alatti utat is kiszámolják, és észrevegyék azokat az ellentmondásokat, amelyek az eddigi rekonstrukciókban lappangtak. Legalábbis jelen kötet elolvasása után ez derül ki. Az eddig ismert források alapos újraolvasásával és adataik logikai úton történő rendbetételével sorban dőlnek le a mítoszok. Az apátfalvi, nagylaki és a szamosfalvi csata nem úgy történt, ahogy eddig hittük, Dózsa serege sem volt akkora, mint korábban gondoltuk, sőt azt sem tudtuk eddig, hogy 1514 márciusában országgyűlés kezdődött Rákos mezején. Szapolyai és Dózsa seregének és seregtesteinek erdélyi és partiumi hadmozdulatai egészen másként állnak előttünk, ennek következtében nemcsak az események kronológiája, hanem mozgatórugói is teljesen más megvilágí-

tásba kerülnek. Dózsa seregei valójában egyetlen igazi várat sem kellett, hogy megostromoljanak, mert védőik vagy átálltak, vagy feladták azt. De nem igazolható forrásokkal az a külkereskedelmi „marhaválság” sem, amit időnként a parasztháború gazdasági kiváltó okaként említettek régen. A nevezetes 1514. évi dekrétum megpecsételése és kiadása is több hónapot váratott magára, a politikai küzdelmek miatt pedig a jobbágyköltözést kimondó cikkelyei talán szándékosan tartalmazzanak egymásnak ellentmondó állításokat. A hazai és külföldi hírkapcsolatok rendszerének jellemzőiről, valamint a magyar és az ausztriai parasztháború kapcsolatairól eddig is alig-alig tudtunk valamit, így itt nem kellett úgy megküzdeni elődeinkkel, mint a szlavóniai harcokat illetően, amelyekről kiderül, hogy valójában meg sem történtek.

A 2014. évi, 1514-gyel foglalkozó tudományos konferenciáknak és megemlékezéseknek az egyik legfontosabb hozadéka volt, hogy a mozgalommal kapcsolatos fogalmak terén új nézőpontok jelentek meg. Jelen kötet tanulmányaiból is kiszűrődik az óvatosabb szóhasználat, de a konferencia vitájában nagyon erőteljesen érződött az igény a parasztháború terminológiájának leporolására. Az előadók és szerzők parasztháború helyett inkább a keresztes mozgalom, keresztes felkelés, rebellió kifejezést használják, hiszen meggyőző érvek sorakoztathatók fel amelle, hogy nem volt országos méretű parasztháború Magyarországon. És itt már nincs tovább, ha már a neve sem az, aminek eddig gondoltuk, akkor tényleg vessük bele magunkat a tanulmányokba. Ha az olvasó sokat tud 1514-ről, bosszankodhat is, hiszen bizonyos lehet benne, hogy eddigi biztos tudását cáfolják a következő lapokon. Ugyanakkor örülhet is, együtt azzal, aki eddig keveset tudott Dózsaékról, hiszen megérezheti az új tudás születésének izgalmát és lendületét. Bátran kimondható tehát, hogy historiográfiai értékű kötetet tart kezében az olvasó.

Rácz György



NÓGRÁDY ÁRPÁD*

„Az elakadt fejlődés”

Szűcs Jenő számos történetírói érdemének egyike, hogy az 1972-es Dózsa-emlékév alkalmából széles kör számára tudatosította: a parasztháborút nem gazdasági-társadalmi okok robbantották ki; a keresztesek azért fordultak a nemesség ellen, mert az nem teljesítette Istentől rendelt ősi feladatát. A középkori ember felfogása szerint isteni akarat osztotta fel a társadalmat az imádkozó klérus (*oratores*), a katonáskodó nemesség (*bellatores*) és a kétkezi munkát végzők (*laboratores*) tömegére, s ruházta fel mind a három rendet egy-egy társadalmi funkcióval. A nemességre a hadakozás, az ország és lakóinak megvédése hárult, ám a hadjárat leállításával a keresztesek szemében ezt a kötelességüket gátlátalanul megszegték. Szűcs tehát egyfajta politikai-„alkotmányos” okkal magyarázta a parasztháború kitörését, ám az obszerváns ferences Laskai Osvát prédikációszerkesztményei, különösen az urakat ostromozó beszéd alapján láthatóan arról is meg volt győződve, hogy a felkelés hátterében ott húzódtak a jobbágyság súlyos szociális sérelmei is.¹

Amit történetírásunk e szociális sérelmekről tud, az lényegében két korzakos jelentőségű írásnak, Mályusz Elemér *Az 1514. évi parasztháború okai* és Szabó István *Hanyatló jobbágyság a középkor végén* című tanulmányainak az eredménye.² Az előbbi idestova kilencven, az utóbbi majdnem nyolcvan éve jelent meg. Történeti ismereteink azóta rohamosan gyarapodtak, a Jagelló-kor megítélése jóval kiegyensúlyozottabb lett, s a közelmúltban több olyan eredmény is született, amelyek azt mutatják, van létjogosultsága Mályusz és Szabó gondolatmenetétől eltérni és más irányba indulni. Hogy az indulás azután csak a korábbi eredmények megkérdőjelezésére elég, vagy a jobbágyság késő középkori szociális sérelmei vonatkozásában új következtetéseket is megen-

* A szerző az MTA BTK Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa.

1 Szűcs Jenő: Dózsa parasztháborújának ideológiája. *Valóság* 15. (1972) 11. 17. Laskaihoz lásd Szűcs Jenő: Nép és nemzet a középkor végén. *Valóság* 15. (1972) 6. 21–22. Laskai beszéde *Biga salutis* című prédikációgyűjteményének elsőként megjelent kötetében található: *Sermones de sanctis*. [Hagenau, 1497.] – Sermo 50.

2 Mályusz Elemér: *Az 1514. évi parasztháború okai*. *Társadalomtudomány* 6. (1926) 373–380.; Szabó István: *Hanyatló jobbágyság a középkor végén*. *Századok* 72. (1938) 10–59. Az írás később tanulmánykötetben is megjelent: Szabó István: *Jobbágyság-parasztok. Értekezések a magyar parasztság történetéből*. Sajtó alá rendezte és a bevezetőt írta Für Lajos. Bp., 1976. 167–200. (Írásomban az utóbbi oldalszámaira hivatkozom.)

ged, azt az alábbiakban próbálom meg bemutatni. A következő oldalakon Mályusz és Szabó munkáira többször utalok majd, ezért mindenekelőtt legfontosabb gondolataikat foglalom röviden össze.

A kilenced-tézis, telekpusztásodás és a falunál előnyösebben adózó mezőváros tétele

Mályusz 1926-ban tette közzé írását a Társadalomtudomány hasábjain. Szerzője ekkor, huszonnyolc évesen fogalmazta meg később tananyaggá lett gondolatát, miszerint a felkelés „kitörésének magyarázatát nem a jobbágyság, hanem a polgárság múltjában kell keresni,”³ mert a parasztháború mindenekelőtt annak, a „városias kiváltságokkal rendelkező szabadalmas telepek” (értsd mezővárosok) százain élő, az egyszerű jobbágysorból azonban Mátyás korára már kiemelkedett „félíg polgári, félíg jobbági” lakosságnak a megmozdulása volt, akiket a Jagelló-kor egyik – Mályusz tanulmányában különös jelentőségűnek tekintett – törvénye, az 1492. évi dekrétum 47. pontja egyetlen tollvonással ismét a jobbágyok közé taszított.⁴ A vonatkozó törvény, mely a fallal kerített városok kivételével minden más település lakójának általános kilencedkötelezettséget írt elő,⁵ Mályusz érvelése szerint sorsdöntő fordulatot hozott e nagyszámú réteg életében. E települések, fűzte tovább gondolatmenetét, addigra ugyanis elérték, hogy földesuraikkal szembeni kötelezettségüknek kilenced helyett kiváltságlevélben rögzített mennyiségű, a kilencednél azonban értelemszerűen kevesebb gabonával közösségként tegyenek eleget. A törvény létrejöttével a városi kiváltsággal felruházott telepek százai azonban egyik napról a másikra elveszítették az egyszerű jobbágfalvakénál előnyösebb anyagi helyzetüket, és most már nekik is „úgy kellett fizetniük a kilencedet, mint bármely más jobbágnak”. Ők alkották Mályusz szerint Dózsa seregének legfőbb társadalmi bázisát, mert ez „a réteg 1514-ben még nem felejtette el, hogy nem is olyan régen jobb dolga volt ... s jól emlékezett arra, hogy pusztulását kinek köszönheti”.⁶

Szabó István munkája tizenkét évvel követte Mályusz cikkét, s mindenekelőtt a telekpusztásodás hazai folyóiratokban addig csak kevéssé tárgyalt jelenségének vizsgálatából kiindulva kapcsolódott a 15. századi magyar jobbágyság polgárosodásának kérdéséhez. Maga a szorosán vett vizsgálat huszonhét kisebb-nagyobb birtok és uradalom 1414 és 1509 között összeírt urbáriumának és becslőjegyzékének feldolgozásával történt, és egészen rendkívüli eredményt hozott. Az adatok – pontosabban a forrásokból Szabó István által

3 Mályusz E.: Az 1514. évi parasztháború 374.

4 Uo., 377.

5 Corpus Juris Hungarici. Magyar törvénytár I. 1000–1526. évi törvények. Fordították és jegyzetekkel ellátták Nagy Gyula, Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen, magyarázatokkal és utalásokkal ellátta Márkus Dezső. Bp., 1899. (= CJH) 510–513.

6 Mályusz E.: Az 1514. évi parasztháború 378.

kinyert számok – ugyanis azt mutatták, hogy a 15. század végén a magyar jobbágfalvakban a pusztásodás megdöbbentő méreteket öltve ötven-hatvan százalékos volt, „azaz minden második telek gazdátlanul állt”. A képet ráadásul sötét színekkel árnyalta tovább a pusztásodás időbeli alakulása, hiszen ez az arány Szabó István megállapítása szerint a század folyamán mindvégig folyamatosan nőtt. Míg a század első felében az ország különböző vidékein ez tíz-harminc százalék körül alakult, s csak egy ízben emelkedett valamivel e szint fölé, addig a század végére elérte az előbb említett ötven-hatvan százalékot, sőt a lengyel határon fekvő hatalmas makovici uradalom esetében nyolcvanhat százalékgig futott fel. Mindezek tükrében nem meglepő, hogy Szabó István a Mátyás halálát követő évek helyenként már-már elnéptelenedéssel felérő „pusztásodását” érzékelve a jelenséget egyenesen a magyar társadalom húsába vágó folyamatként jellemezte, mely a későbbi „társadalmi mozgalmakban nagy mozgító erővel lépett fel”.⁷

A hatalmas méretű pusztásodás okát Szabó István egyrészt a középkori Magyarországot sem kímélő, időről időre felbukkanó pestisjárványok pusztításaival, mindenekelőtt azonban a mezővárosi fejlődéssel, az oppidumok népességszívó hatásával magyarázta. A kiváló agrártörténész ekkor fogalmazta meg a falunál lakosság száma arányában kisebb földesúri terhet viselő, és döntően már csak pénzjáradékkal adózó mezőváros gondolatát. Az oppidum, amelynek lakója döntően már csak cenzust, földbért fizet, „elvileg tulajdonképpen már bérlő”, és mivel megilleti a szabad költözködés joga, állapota „hovatovább a »szabad bérlő«-ére kezd emlékeztetni, hiszen az oppidum önkormányzata révén talán már a bírói hatalomnak is részese”.⁸ E városiasodás igazi jelentősége a számok tükrében mutatkozik meg: Magyarországon a 15. század végén mintegy ezer oppidum lehetett, melyekben az ország négymillió főre becsült lakosságának az ötöde élt.⁹ A városi migráció nyomán kialakult nagy társadalmi feszültség (értsd pusztásodás) Mátyás haláláig „magában hordozta a szabad parasztság békés kibontakozásának lehetőségét”, a Jagelló-korral azonban, jóllehet az „oppidumok úri terheinek rendszere” a nemesi törekvések ellenére „sem mozdult ki a helyéről”, Szabó István számára mégis „fokozatosan elhalványulni látszanak a lehetőségek”. A hanyatló folyamat sok tényezőre megy vissza: felényire fogyott lakosságú falvak élnek a rájuk nehezedő súlyos terhek (királyi adó, egyházi tized, a földesúr számos követelése) alatt, s karöltve az ország súlyos politikai válságával megkezdődik a szabad költözés jogának megnehezülése. A társadalmi feszültség évtizedek óta gyűlt, és végül robbanáshoz vezetett 1514-ben.¹⁰

7 Szabó I.: Hanyatló jobbágyság 170–172.

8 Uo., 186.

9 Uo., 185–186. – Hangsúlyozni kell, hogy mindhárom adat Szabó István becslése. Újabb Kubinyi András tekintette át a kérdést. Ő kevesebb oppidummal számol és az ország lakosságát is csak 3–3,5 millió főre becsüli, lásd Kubinyi András: A Magyar Királyság népessége a XV. század végén. Történelmi Szemle 38. (1996) 135–161.

10 Szabó I.: Hanyatló jobbágyság 188–189.

A Jagelló-kori Magyarország talán legfontosabb társadalmi folyamatának két, mondanivalójában összetartó, invenciózus értelmezési kísérlete ma, három generáció távolságból is imponáló. Összefoglalásuk után lássuk, mit lehet ma e jelenségekről tudni, és ideje végre abban is színt vallani, hogy a jelen sorok szerzője mire jutott a forrásokkal.

Röviden a kilencedről, néhány adat és Nova mezőváros esete

Mályusz Elemér tézisé a szakma elfogadta, szép „karriert” futott be, olyannyira, hogy ismeretterjesztő írásokban a kilenced mint a mezővárosi fejlődés és a parasztpolgárosodás Jagelló-kori elakadásáért felelős jelenség a mai napig felbukkan.¹¹ „Az 1514. évi parasztháború okai” azonban voltaképp egy kivételes invenciójú „vázlat”. Mályusz részletesebben nem dolgozta ki, forrásismerete tükrében valószínűleg nem véletlenül, ám bizonyos, hogy következtetése tarthatatlanságát már kortársai közül is többen tudták vagy sejtették. Mindenekelőtt Szabó István, aki idézett tanulmányában a tézissel szembeni fenntartását adatok sorával igazolta, és Mályusz következtetésének létjogosultságát kereken el is vetette.¹² Szabó az arisztokrata Kanizsaiak dunántúli és szlavóniai uradalmiból mérítette adatait, és 1492 után is tucatnyi kilencedmentes településre hozott példát, mégsem érdektelen röviden áttekinteni, hogy miként történt a kilencedfizetés a királyi hatalom oszlopának számító egyházi nagybirtokon, nevezetesen a veszprémi püspök birtokain.

A püspökség birtokai 1524-ben két várat (Veszprém, Sümeg), három mezővárost (Egerszeg, Nova, Sümeg) és hetvenegy falut vagy falurészt számláltak, és a püspök volt a földesura Veszprém város egy részének is.¹³ A települések közül huszonhat fizetett kilencedet, ideszámítva még azt a négyet, ahol az 1500. évi 27. törvényben tilalmazott módon csak akógabonát adtak.¹⁴ Eredetileg huszonheten voltak, de még a 15. század végén az akkori püspök, ifjabb Vitéz János e kötelezettsége alól felmentette egyik Zala megyei faluját,

11 Illusztrálásképpen: *Keisz Ágoston*: Miért tört ki a Dózsa-féle parasztháború? (Origo.hu – az írás közzététele az oldalon: 2014. 04. 11.), *Kecskeméti József*: 1848-ig nyögte a jobbágyság Dózsa bukását (Honvedelem.hu – az írás közzététele az oldalon: 2010. 07. 15.).

12 Szabó I.: Hanyatló jobbágyság 187–188.

13 *Kredics László–Solymosi László*: A veszprémi püspökség 1524. évi urbáriuma. *Urbarium episcopatus Vesprimiensis anno MDXXIV*. Bp., 1993. (Új Történelmi Tár. *Fontes minores ad historiam Hungariae spectantes* 4.) (a továbbiakban: Veszprémi urb.) – A püspökség birtokállományát a kiadás elé írt Bevezetés közli, lásd uo., 9.

14 Kilencedet adott: Berényhida, Csapok, Szentistván, Patvására, Ősi, Kajár, Mindszentkálja, Kistótfalu, Acsa, Nagytótfalu, Bedek, Csehi, Tomaj, Egerszeg, Nova, Karácsonyfalva, Zajka, Fácánfalva, Csapófalva, Lőrincfalva, Püspökuzsája, Cseh. Akógabonát adott: Hagymáskér, Szentbékálka és Nyírád, valamint Sümeg, ahol egész telek után öt mérő búzát vagy rozsot kellett fizetni, jöllehet itt nem nevezték akónak (Veszprémi urb. 97–98.) – A vonatkozó törvénycikk: „non akones (prout certis in locis solebant)”. CJH I. 658–659.

Bazsit.¹⁵ Ami a városokat illeti, Veszprém püspöki része és Sümeg nem adott kilencedet (igaz, az utóbbi azonban öt mérő gabonát adott telkenként), Egerszeg és Nova ellenben igen. A két mezőváros közül Egerszeg ügye a kevésbé érdekes, mivel a véka mérete, amellyel fizetési kötelezettségét kilencedkepénként megváltotta, nem ismert. Ennek ellenére gyanítható, hogy a kilenced a termés tíz százalékát ez esetben sem érte el, de ez pusztán feltételezés. Nova esetében azonban az urbárium készítője – legalább a becslés szintjén – már nem hagy minket cserben. Itt ugyanis a kilencedkepék megváltása pénzben, a Dunántúl nyugati felén szokásos módon, a magyar dénár harmadrészét érő bécsiben történt, mégpedig tíz bécsi dénárral kepénként, melyet Gyertyaszentelőkor (február 2.) kellett a sümegi várnagynak leróni.¹⁶ Mivel egy kepéből nagyjából másfél mérő magot nyertek, egy mérő búza ára pedig a gabona éves ciklusú ármozgását is figyelembe véve ekkoriban 20–40 (magyar) dénár körül alakult,¹⁷ a novai jobbágyság termésük piaci ára alapján a kilencedik tized tizedével adóztak, azaz „századrészt” fizettek.¹⁸ Igaz, ezt pénzben teljesítették, a cséplés, fuvarozás és az értékesítés munkája pedig már őket terhelte.

A veszprémi püspök birtokai fölött tartott rövid szemle végére egyetlen megjegyzés kívánczik. Az észrevétel Novához kapcsolódik, melynek egy százalékot kitevő kilencede láttán felmerülhet annak gondolata, hogy az alacsony összeg valamilyen módon a település mezőváros voltaival lehet kapcsolatban. Egy efféle feltételezésnek azonban ellentmond, hogy Nova mellett öt másik környékbéli falu (Karácsonyfalva, Zajka, Fácánfalva, Csapófalva és Lórántfalva) a mezővárossal mindenben azonos módon adózott. A megoldást tehát máshol kell keresni, s azt ezúttal is a birtoktörténet nyújtja. A lenti uradalom szomszédságában elterülő Nova mezőváros egy kisebb Árpád-kori birtoktestnek volt a központja, és valószínűleg a 11. század óta a veszprémi püspökséghez tartozott.¹⁹ A vele azonos módon adózó falvak pedig nemcsak

15 „nonam vini et frugum non solvunt, quia sunt exempti per condam dominum Joannem Wythez episcopum” (Veszprémi urb. 105.).

16 „Item de frugibus et bladiis tenentur dare nonas ita tamen, quod de singulis capetiis nonalibus in festo purificationis Marie virginis debent solvere singulos Vien. 10, qui cedunt officiali.” (Veszprémi urb. 74.)

17 *Nógrády Árpád*: A paraszti napszámber vásárlóértéke a középkor végi Magyarországon. In: Szabó István emlékkönyv. Kovács Ágnes közreműködésével szerk. Rác István. Debrecen, 1998. 106–113. A gabona árának szezonálisáról lásd *Nógrády Árpád*: A földesúri adó és az adózás mértéke Magyarországon. In: *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet*. Szerk. Kubinyi András, Laszlovsky József, Szabó Péter. Bp., 2008. 364.

18 Jöllehet az efféle számolásokban mindig van bizonytalanság, érdemes megfigyelni, hogy Nova lakói tized fejében 6 magyar dénárt fizettek kepénként a püspöknek (Veszprémi urb. 74.), vagyis közel kétszer annyit, mint kilenced fejében a várnagynak. Figyelembe véve, hogy a tizedgabona megváltása is messze a piaci ár alatt történt, az egy-két századrész értékű kilenced igazolható.

19 Az almádi monostor alapítólevele 1121-ben a püspökség udvarházaként említi: „ad locum, qui dicitur Noa, que est curia episcopatus Vesprimiensis” (Documenta Hungariae Antiquissima. Vol. I. 1000–1131. Ed. *Georgius Györffy*. Bp., 1992. 412.) Pál veszprémi püspök 1267-ben is

eredetileg voltak egytől egyig Nova tartozékai, hanem 1524-ben is így tartották azokat számon.²⁰ Mindez arra utal, hogy a kilenced fizetésének (és nem fizetésének) a veszprémi püspökség településeinek megfigyelhető változatossága (ahogy a többi földesúri járadéké is) mélyen a helyi viszonyokban gyökerezett, rapid átalakításának és kötelező, egységes behajtásának a pusztá gondolata is hiú ábránd volt. Az 1492. évi nevezetes kilencedtörvény sokkal inkább a Jagelló-kori országgyűlések jellegzetes, „közérzetjavító” rendelkezéseinek egyike lehetett. Hatásával bizonyosan számolni kell, de nem a jobbágyság, hanem az országgyűlésen megjelenő köznemesek körében, akiknek a valóban fontos törvények – mindenekelőtt a „rendkívüli” adó, a *subsidium* – megszavazásáért cserébe a királyi tanácsnak valamit nyújtania kellett. A király, főpapjai és bárói a reálpolitika útját követték és olyan megoldást választottak, amely mindenkinek megfelelt. A nemesi követ nem utazott haza a megyéjébe üres kézzel, az ország valódi urai pedig már a törvény megszavazásakor tudták, hogy annak végrehajtásáért félmegyényi uradalmakban semmit nem fognak tenni, cselekvő támogatásuk híján a törvény pedig nem több jámbor óhajnál. A kötelező és egységes kilencedfizetés miatt 1492-től megtorpanó mezővárosi fejlődés és parasztpolgárosodás képét pedig nyugodtan felejtjük el. Azt nem a Jagelló-kor „általános züllése” szülte, hanem kizárólag Mátyusz Elemér leleménye.

A telekpusztasodás új tézise és egy unikális forrás: Vasvár oppidum bérlői 1472-ben

A paraszti polgárosodás Jagelló-kori megtorpanásának másik nagy gondolati egysége, a 15. század végére nyomasztó mértékűvé lett telekpusztasodás Szabó István-i tézise Mátyuszénál jóval szilárdabb alapokon nyugodott. Urbáriumok megfellebbezhetetlennek látszó hosszú adatsorai álltak a következtetés mögött, világos volt, ha valaki egyszer újra érdemben kívánja vizsgálni a problémát, akkor ugyanolyan alapos munkát kell végeznie, mint tette azt korábban Szabó István. A feladatra a probléma új szemléletű megközelítésével a közelmúltban Neumann Tibor vállalkozott, s következtetései lényegében mindenben ellentmondtak a pusztasodásról korábban vallottak-

udvarháznak mondja: „apud curiam nostram in Noa” (Árpád-kori új okmánytár I–XII. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. Pest–Bp., 1860–1874. VIII. 179.) A püspökség itteni népeit említik 1255-ben: „Adrianum, Farcasium et Jowan, iobagiones episcopi Wesprimiensis de Nowa” (Zala vármegye története. Oklevéltár I–II. Szerk. Nagy Imre, Véghely Dezső, Nagy Gyula. Bp., 1886–1890. [a továbbiakban: Zala] I. 28.). 1353-ban bejárt régi határai kapcsán már említik Nova tartozékait: „possessionem Nowa et alias pertinentes ad eandem per suas metas veteres”, és magából a határleírásból is jól nyomon követhető, hogy azok valóban a birtoktest határai közé estek (Zala I. 535–538.).

20 „Item ad festum beati Martini episcopi de pertinentiis Nowa similiter computando ipsum oppidum Nowa viceofficiali ipsorum tenentur dare fl. 3.” (Veszprémi urb. 75.)

nak. Neumann számos új, döntően az északi országrész viszonyait reprezentáló (országos érvényességű) forrás bevonásával ugyanis arra a meghökkenítő eredményre jutott, hogy Magyarországon a 15. század végén és a 16. század elején legfeljebb néhány százalékra tehető a nem lakott és művelés alatt sem álló jobbágytelkek száma, azaz az ország falvaiban és mezővárosaiban új jobbágyság fogadására alkalmas üres telkek csak kis számban álltak rendelkezésre. Meggyőző elemzése szerint a *sessio desertá* belső telkein többnyire zsellérek laktak, külsőségeit pedig az uradalmi официálisok változatos formában bérbe adták.²¹

A jelenség két, egymástól ennyire eltérő „megoldása” láttán talán nem fölösleges megjegyezni, hogy az eltérő eredmények magának a „pusztatelek” fogalmának eltérő felfogásából következnek. Szabó István a forrásokban feltűnő fogalmat tudniillik láthatóan elemi adatnak tekintette (amely mint olyan, lényegénél fogva további vizsgálatot már nem igényel), Neumann pedig – egy tanulmányával párhuzamosan született munka szellemes megfigyelését is kamatoztatva²² – magát a fogalmat (*sessio deserta*), és az ahhoz kapcsolódó kifejezések (jobbágy *depositio*-ja, *deserta in curia* stb.) jelentését vizsgálta igen részletesen, hogy az hol, mikor és miként jelentkezett.

A pusztatelek fogalmának Neumann Tibor által eklatánsan bizonyított új értelmezéséből és Szabó István adatsorából együttesen azonban nem kevesebb következik, mint a bérelt szántók, rétek és legelők folyamatos és egyre erőteljesebb térhódítása a 15. század folyamán a jobbágyság kezében tényleges jobbágytelekként birtokolt földek kárára. Ha pedig mindezt a számok nyelvére fordítjuk le, arra kell gondolnunk, hogy a Mátyás halálát követő években az ország művelés alá vonható földjeinek legkevesebb a harmadát már valamilyen bérlet keretében használták. Hogy mindez korántsem elvi lehetőség csupán, arra álljon itt egy, a maga nemében egyedülálló forrás, amely a Gersei Pető Vasvár városának területén 1472-ben szántókkal és kaszálókkal rendelkező extraneus bérlőket foglalja jegyzékbe.²³ Az összeírás tisztázat, láthatóan bemutatásra készült, meglehet nem is a Gerseiek udvarbírája, hanem egyenesen a nagyságos urak, Pető Miklós, János és György számára. Talán ennek köszönhető, hogy szerzője egész mondatokban fogalmazott, s így a jegyzék számos apró részletbe is betekintést enged.

21 Neumann Tibor: Telekpusztasodás a késő középkori Magyarországon. Századok 137. (2003) 849–884.

22 C. Tóth Norbert: A Gordovai család vagyoni helyzete 1424-ben. In: Várak, templomok, ispotályok. Tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Neumann Tibor. Budapest–Piliscsaba, 2004. (Analecta Mediaevalia II.) 271–290.

23 „Registrum super possessiones magnificorum dominorum Nicolai et Johannis ac Georgii Pethew ad civitatem Waswar ipsorum pertinentes, super prata et terras, quas utuntur iobagiones venerabilis capituli de Castro Ferreo ubilibet existentes et commorantes, et ceteri undique villani ut sequitur” (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára [a továbbiakban: MNL OL], Diplomatikai Levéltár [a továbbiakban: DL] 93467.). – A jegyzék címében szereplő „prata et terras, quas utuntur iobagiones” fordulat bérletre utal.

Vasvár oppidum királyi része 1423-ban került a Gersei Pető família kezére, miután Zsigmond a királyi kézben lévő települést zalai ispánjának, Pető Jánosnak és utódainak adományozta.²⁴ A vasi ispánok egykori székhelye három, lényegében egybeépült településből állt. Nagyobb, nyugati fele – központjában a domonkos kolostorral – királyi birtok volt, ezt nevezték Vasvárnak. A település kisebb, délkeleti része a vasvári káptalant illette és Szentmihályvárosnak hívták, míg északkeleti részét Zsidóföldre alkotta. Vasvár újkori határa mintegy négyezer-négyezer hold volt, bizonyos azonban, hogy Zsigmond kegye ennél legalább ezer holddal nagyobb birtokot juttatott a Petőknek. A Gerseiek ugyanis Holt-Rába, Csörnőc és Herpenyő halászházak néven a Rába és a Csörnőc–Herpenyő-patak által közrezárt területnek a később Zsidóföldre tartozó, s az újkorban Zsidóföldi-berek néven számon tartott részét is megkapták.²⁵ Esetünkben mindez azért érdemel megkülönböztetett figyelmet, mert az oppidum szántóinak és rétjeinek jelentős része a mezőváros és a Rába közé eső, három-négy kilométer széles, vizekkel sűrűn átszőtt termékeny ártéri területre esett, s a jegyzék a maga százegy – a bérlők nevét, lakóhelyét, bérelt földjük nagyságát és annak közelebbi helyét, valamint a föld szántó, illetve rét mivoltát rögzítő – tételén keresztül jól láthatóan éppen ezt a területet írja le.

A Vasvár előtt hat-hét kilométer hosszan húzódó, szegekre, tavakra s kisebb erdőkre bomló hatalmas Berek területén a Kismákfa falu felé eső Csarittól a Csicsószezen és a Méhszezen át a Fekete-tó érintésével egészen az újlaki határ közelébe eső Árpaszegig bezárólag kertekbe (*ortus*) rendeződve sorakoztak a bérlők kisebb-nagyobb földjei.²⁶ A legkisebb kert, amelyről a jegyzék hírt ad, a Szentmihályvárosból való Szakállas Berecké volt, amely mindössze két hold szántót kerített. Az efféle kivételektől eltekintve a kertek többsége azonban jóval nagyobb lehetett. Ezt mutatja, hogy a szintén szentmihályvárosi lakos, Ravasz Gellért kertje már tizenkét hold szántót és egy négykaszás rétet zárt magába, a kiterjedt Custos familia egyik kertje pedig biztos, hogy nagyobb volt tizenhat hold szántónál.

A kertekben jól láthatóan nem volt vetéskényszer, és az is kitűnik, hogy a bérlők esetenként nem vetették be földjeik egy részét. A jegyzéket összeállító személy ugyanis több esetben a bérlő neve mellé azt is följegyezte, hogy földjéből hány holdba és milyen magot vetett. Az előbb említett Custos rokonság egyik tagjának például tizenhat hold szántójából mindössze három holdban

volt vetése, a szentmihályvárosi Marton Jánosnak pedig tizenegy hold szántójából csupán kettőben. A bejegyzésekből vélhetőleg a föld pihentetésére gondolhatunk, a bérelt föld óvása pedig hosszabb távú bérletre utal.²⁷

Ami a bérelt földek átlagos nagyságát illeti, a parcellák többnyire kicsik, jellemző méretük leginkább kettő–nyolc hold szántó és egy–négy kaszásnyi rét közé esett. Az átlagos nagyság azonban ezúttal is meglehetősen alacsony, mert a parcellák mérete láthatóan nem egyfajta tisztességes szegénységet tükröz, hanem mindenekfelett a bérelhető földek hiányát. Egészen egyértelműen mutatja ezt az előbb, kétholdas kertje kapcsán már említett Szakállas Bereck esete. Bereck tudniillik nem csupán ezt az egyetlen földet bírta a vasvári határban. Önálló, kicsiny kertjén kívül volt még egy háromkaszás rétje a Csarittánál, három, illetve öt hold szántója valamivel északabbra, a hídvégi határban, továbbá egy tagban hatkaszás rétje valószínűleg a Csicsószezen, s végül négy hold szántója, melynek közelebbi helye nem ismert. Összesen tehát tizenöt hold szántót és kilenckaszás rétet bérelt hat tagban, és ugyanezt tapasztaljuk Diák Péter mester esetében, akinek öt helyen huszonkét hold szántó és ötkaszás rét volt a kezén.

Legalább ennyire tanulságos, amit a bérlők lakhelyéről mond a jegyzék. A legtöbben természetesen a szomszédos településekről érkeztek: tizenkilenc-tizenkilenc fő Szentmihályvárosból és Zsidóföldről, öten Hídvégről (köztük egy nemes), hárman Nagymákfáról és egy fő Oszkóról. A Vasvártól nyolc-tíz kilométerre fekvő Győrvárról is akadt két bérlő, ketten pedig mintegy harminc-harmincöt kilométer, csaknem kétnapi járóföld távolságról kerekedtek fel, csak hogy Vasváron földet béreljenek. Egyikük Szombathelyről jött és szerzett magának két helyen hat hold szántót és négy kaszaalja rétet, a másik bérlő pedig Sömjénről, a Kanizsaiak sárvári uradalmából, tehát valamivel még messzebből, s tette mindezt azért, hogy legyen nyolc hold szántója a Fekete-tó mellett.

A vasvári bérlőkre vonatkozó adatok áttekintése végén kanyarodjunk vissza egy rövid gondolat erejéig a kertekhez. Azt fentebb már említettem, hogy a bérlők, néhány kivételtől eltekintve csak kisebb-nagyobb földekkel „rendelkeztek” egy-egy kertben, arra azonban már nem tértem ki, hogy mi a helyzet a kertek többi részével. A jegyzék ezekről semmi közelebbit nem mond, ezért gondolhatnánk akár arra is, hogy a kerteknek a jegyzékben nem említett többi része üresen, pusztán állt. E feltételezésnek azonban az a tény, hogy a bérlők jelentős része több parcellával is rendelkezett, minden bizonyossággal ellentmond, hiszen a bérelhető földek bőségét feltételezve azt kellene tapasztalnunk, hogy a bérlők majd mindegyike egy kertben, de legalábbis a határ egy részén szerez magának földet. Ebben az esetben viszont nem marad

24 Zsigmondkori oklevéltár X. Közzéteszi C. Tóth Norbert. Bp., 2007. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 43.) 119–120. sz. (DL 92613.)

25 A jegyzékben Tóthmártonszeg és Farkasszeg néven felbukkanó helyek a berekről készült térképeken a berek zsidóföldi részén szerepelnek, az újlaki határnál. Vagyis a Gersei Petők a berek egészét megkapták, annak kettéosztása újkori fejlemény.

26 A Vasvári Berek részletes, középkori földrajzi neveinek többségét még ismerő térképe 1821-ből: *Karte über den Vasvárer Berek* – Vas megyei levéltár, Vas megye kéziratos térképei/Urbéri térképek U 704. – A Zsidóföldi Berek helyneveinek azonosításához a *Szentmihályfalvai és Zsidóföldi határok térképe* volt a segítségemre, ez 1855-ben készült: uo., 707.

27 „Item Michael Custos de eadem [sc. de Zenthmihalvarasa – *kiegészítés tőlem: N. Á.*] habet in uno ortu sedecim iugera terrarum, in tribus iuguris seminaverat triticum. Item Iohannes Marthon de Zenthmihalvarasa in uno ordine habet XI iugera terrarum, in duabus seminaverat avenam.” (DL 93467.)

más, mint arra gondolni (ami egyébként is a legkézenfekvőbb), hogy az egyes kerteknek a jegyzékben nem említett részét a Gerseiek vasvári jobbágysai földesuraiktól maguk bérelték.

A vasvári *extraneusok* összesen kétszázhetvenkilenc hold szántót és száznyolcvannyolc kaszaalja rétet használtak az oppidum határában, Vasvár művelés alá fogható földjeinek mintegy hatodát-hetedét, és a jegyzék alapján valószínűleg csak azért nem többet, mert több „szabad” föld a város határában egész egyszerűen nem akadt. A jegyzékben szereplő leggazdagabb bérlő, a Zsidóföldéről való Bana György esetéből legalábbis ez következik. György, aki legalább hat helyen bírt összesen harmincnégy hold szántót, öt holdhoz zálogként (*in pignoriám*) jutott. A részletekről természetesen semmit sem tudunk, annyit azonban leszögezhetünk: bérelhető földet zálogképpen elfogadni kizárólag akkor volt értelme, ha magának a bérlet lehetőségének is jelentős értéke volt.

A vasvári jegyzékből, amely azt mutatja, hogy a jobbágysok többsége konok kitartással parcellánként szerzett magának kisebb földet a mezőváros határában, és megszerzett földjének azután minden holdjához ragaszkodott, nemhogy pusztasodás, bármilyen csekély mértékű legyen is, hanem egyenesen a megművelhető földek hiánya bontakozik ki. Egyedi jelenségről van szó, amely a termékeny Rába-vidék és talán Ausztria (Stájerország) közelségének helyi prosperitást biztosító gazdaságélénkítő hatásában gyökerezett, vagy mindaz, amit Vasvárott megfigyelhettünk, szélesebb körben is érvényes? Bármiféle válasszal is kísérleteznénk, előtte tekintsük át a Kanizsaiak gyakran használt (és még többet emlegetett) urbáriumait, mert azok némely adatsora legalábbis magyarázatot kíván.

A Kanizsaiak urbáriumai – gyarapodó jobbágyság a középkor végén?

A Kanizsaiak közismerten gazdag irathagyatékának valószínűleg legtöbbet forgatott darabjait a család uradalmairól készült urbáriumok alkotják, nem véletlenül. Nincs tudniillik még egy magyar arisztokrata család, amelynek késő középkori birtokairól ennyi mindent lehetne tudni. Ráadásul törzsbirtokaik, Kapuvár, Léka és Sárvár kapcsán kettő-kettő, Kanizsa esetében pedig három összeírásból is tájékozódhatunk. Az alábbiakban magam is ezt teszem, de az urbáriumokat nem a pusztatelkek, hanem a lakott jobbágyporták számáról vallatom.

A feladat egyszerű, két körülmény azonban valamelyest megnehezíti. Az egyik, hogy az 1492-ben és 1493-ban felvett urbáriumok a családi vagyonnak csupán a Kanizsai Györgyöt megillető felét mutatják be, unokatestvérei, Ka-

nizsai István és Kanizsai János²⁸ részét értelemszerűen nem. Témánk szempontjából azonban, mint látni fogjuk, csupán a jobbágyporták számában bekövetkezett változás tendenciája, illetve annak nagyságrendje érdekes, és településenként néhány portányi tévedés „nem számít”, ezért Kanizsai György birtokrészét, mivel a Kanizsai-vagyon fele a nemesi öröklés értelmében őt illette – egyszerűen megdupláztam, és úgy vettem össze az 1518–1519. évi, immár a teljes birtokra-vagyonra vonatkozó adatokkal. Nagyobb problémát jelent, hogy a két urbárium egymástól az összeírás módszerében is alapvetően eltér. Az 1492–1493-ban felvett urbáriumok archaikusabbak és részletesebbek, az 1518–1519. éviéi áttekinthetőbbek, de jóval egyszerűbbek is.²⁹ Hogy pontosan lássuk, miről van szó, a két urbáriumból Csénye falu összeírásának egy-egy rövid részletét ideiktatom (lásd az 1. táblázatot).

1. táblázat. Csénye falu összeírása 1492-ben és 1518-ban³⁰

Chene a parte meridionali sessiones iobagionales	Chene sequitur ordo sessionum	
Johannes Weres quart. II. <i>Orientali</i>	Item Andreas Wegh	fundum quartale ^a I.
	Item Gaspar Chaythay	fundum quartale I.
Valentinus Santho quart. I.	Item	fundum quartale I. deserta
Matheus Zarka quart. I.	Item Ambrosius Pwp	fundum quartale I.
Meridionali	Item Gregorius Pwp	fundum quartale I.
Michael Parvus	Item Michael Fwhthey	fundum quartale I.
<i>deserte Orientales</i>	Item Johannes Chethe	fundum quartale I.
Ambrosius Pap cum	Item	fundum quartale I. deserta
domibus quart. I	Item Stephanus Fodor	fundum quartale I. liber iiii
In curia Mathei Zarka quart. I.		
In curia Michaelis Parvi quart. I.		
vacua Thohel quart. I.		

a Az urbáriumot összeállító személy a hímnemű *fundus* (telek) szót semlegesneműnek tudta. A korabeli összeírások számos ilyen és ehhez hasonló helyi sajátosságot tükröznek. Nem javítom.

A részletből is jól látszik, az 1518–1519. évi urbáriumok legfőbb „újdonsága” az, hogy szakítottak a pusztatelkek hasznosításának korábbi bevett jelölésével, azzal tudniillik, hogy a pusztatelket „nevesítették” (azaz megadták az utolsó rajta ült jobbágy nevét), illetve hogy a jobbágy *depositióját* (telke egy részének ideiglenes visszaadását) az *in curia* kifejezéssel rögzítsék – és a továbbiakban a *deserta sessiók* igazi pusztaság voltát sem tüntették fel többé (*va-*

28 A Kanizsaiak leszármazását lásd Engel Pál: Középkori magyar genealógia. In: Magyar középkori adattár. CD-ROM. Arcanum Digitéka, Bp., 2001. Osló nem 5–6. táblák: Kanizsai.

29 A felhasznált urbáriumok: DL 36992., 36996., 36997., 36998., 37007. és egy összeírás: DL 38646.

30 1492: DL 36992., 1518: DL 37007.

cua), ami számos ponton megnehezíti a munkát. Esetünkben nagyobb gond azonban, hogy az összeírás nem járt el mindig következetesen a csoportosítva megadott jobbágytelkek és pusztatelkek megnevezésénél, azaz az égtáj rögzítése mellett nem adta meg mindig az urbárium készítője, hogy az összeírt telekcsoport népes telek vagy deserta. A Sárvárhoz tartozó Szentmiklós esetében például nyolc jobbágytelek felsorolása után következnek a „keleti pusztatelkek”, majd ezek csoportja után már csak annyit írt le, hogy innen a „nyugati telkek” következnek, jöllehet ezek közül két telek korábban jobbágyként már rögzített személyek *in curia* birtoklását mutatja. Nyilvánvaló, hogy e két jobbágyot újra nem kell számításba venni, gondot okoz azonban annak eldöntése, hogy a csoportban szereplő másik két telek névvel jelölt deserta vagy ténylegesen lakott jobbágytelek volt-e. A mondanivaló szempontjából e bizonytalanság úgy szűrhető ki, hogy a kétséges „státuszú” telkeket mindig a lakottak közé sorolom. Végül fontos hangsúlyozni, hogy a lakott vagy népes jobbágytelek, porta alatt mindig a források *sessio iobagionalis* kifejezését értem. Ezek után lássuk röviden, hogyan változott a sárvári, kapuvári, lékai és kanizsai uradalmak lakott jobbágytelkeinek száma 1492 és 1519 között.

A negyedszázad alatt bekövetkezett változás legfontosabb jellemzője a települések nagyobb hányadánál a lakott jobbágyporták számának egyértelmű növekedése, miközben csökkenést egyetlen településen sem regisztrálhatunk,³¹ és különösen szembeötlő, hogy a növekedés nem a mezővárosokban a legnagyobb. Csepreg Kanizsai Györgyöt illető részén 1492-ben nyolcvankét lakott telket írtak össze, azaz az oppidum ekkor nagyjából százhatvan-százhatven telket számlált. A mezővárosban 1519-ben már kétszázötven telek volt, vagyis Csepreg lakott portáinak száma a másfélszeresére nőtt. A lakott porták számában nagyjából ekkora arányú gyarapodást tapasztalunk Keresztúron és Becsehelyen is, ugyanakkor jóval nagyobbat Szepetneken, és valamivel kisebbet Ikerváron. Kanizsa és Szil lakott telkei növekedést ugyanakkor nem mutatnak. Sokkal érdekesebb azonban a falvak lakott jobbágytelkeinek többnyire igen dinamikus gyarapodása. Csupán néhány példára szorítkozva: Hegykő lakott telkeinek száma a korábbi tizenhétől harminchétre, Szentmiklósé húszról negyvenkilencre, Újkéré tizenhétől negyvenháromra, Tamásié tízről huszonegyre, Sömjéné és Vitnyédé egyaránt húszról negyvenre, Söjtöré

31 A kanizsai uradalom mindössze néhány telekből álló Zala megyei aprófalvainak eltéréseit sem a növekedés, sem a „visszaesés” terén nem vettem figyelembe, mert e falvak esetében egy-két jobbágytelek felbukkanása akár meg is duplázhatja a növekedést, illetve extrém csökkenést okozhat. A másik ok, ami miatt az aprófalvakkal helyesebb nem számolni, az a birtokosztályoktól elválaszthatatlan *rectificatio*. Az osztozkodó felek ugyanis a legjobb szándék esetén sem tudták minden egyes településüket két, egyenlő számú jobbágytelekből álló falurészre osztani (pl. páratlan számú telek, mentesítések stb.), ezért hol az egyik fél kapott az egyik faluban egy-két telekkel többet, hol a másik. – Az 1519-ben csupán hét portával összefűrt Zsigárd esetében megfigyelhető minimális telekszámcsökkenést a fentiek miatt nem vettem figyelembe, a jelenséget ugyanakkor itt jelzem (DL 37007.).

tizenhatról harmincnégyre, Hegyfalué tizenkettőtől egyenesen harmincnyolcra nőtt. A növekedés természetesen nem mindenütt ilyen látványos. Bogyoszló telkeinek száma huszonnégyről csupán harmincegyre, Hidászé tizenhétől huszonötöre, Babóte tizenhatról huszonegyre, Családé huszonnyolcra harminckilencre emelkedett, és természetesen olyan településekkel is találkozunk a Kanizsai uradalmában, ahol a lakott jobbágytelkek számában nincs növekedés (Beled, Sár, Ikrény).

A településeket áttekintve a népes jobbágyporták számának uradalmi szinten is jelentős, mintegy másfélszeres gyarapodását tapasztaljuk. Az adatokat alaposabban szemügyre véve úgy látszik, a lakott telkek gyarapodása nem a *deserta sessiók* felhasználásával, vagyis azok benépesítésével történt, hanem rendre az egyes településekre jellemző telekméret – lényegében felére-kétharmadára történő csökkentését jelentő – újraszabályozásával.

A telekméret újraszabályozásának lényege világosan lemérhető a Somogy megyei Dencs falu esetéből. A település 1493-ban tizenkét negyedtelkes jobbágyot és harmincnégy negyed-pusztatelket számlált, 1518-ban pedig negyvenegy lakott negyedtelekkel és ötvenhét negyed-pusztatelekkal vették lajstromba. A lakott jobbágyporták számának bő háromszoros, bátran rendkívülinek mondható növekedését látva kézenfekvő, hogy a huszonkilenc új jobbágyot a település pusztatelkeire ültették, elvégre 1493-ban pusztatelekből, mint láttuk, volt elég. A probléma az, hogy mindezek után még mindig maradt ötvenhét negyed *deserta sessio* a településen, ami ebben a formában, változatlan telekméret esetén nyilvánvaló képtelenség. Ezért leginkább az látszik valószínűnek, hogy 1493 és 1518 között a falu határát újraosztották, és az addigi telkeket lényegében megfelezték, ám az így nyolcadtelekké zsugorodott jobbágytelkeket, minthogy a település járadékait egykor a negyedtelkekhez szabták, továbbra is negyedtelekként tartották számon. A Kanizsaiak birtokain lényegében mindenütt, ahol a lakott jobbágytelkek jelentős növekedését tapasztaljuk, ugyanebbe a jelenségbe ütközünk. Ólbőn, Szentmiklóson és Ivánon a felével, a somogyi Nagyberényben és a vasi Hegyfaluban harmadával látszik kisebbnek a negyedtelek, Hegykőn pedig az új egésztelek 1519-ben a jelek szerint a réginek a felét sem érte el.³²

Mindez arra vall, hogy a Kanizsai-uradalmakban valamikor a 15. század végén a jobbágytelkeket a települések többségében drasztikusan (felével-har-

32 Annak illusztrálására, hogy Dencs esete mennyire nem egyedi jelenség, a Sárvárhoz tartozó Iván példáját is bemutatom. A falu 1492-ben harminchat negyedtelket és két desertát számlált, ám 1519-ben már ötvenhét lakott telket és tizenhárom desertát írtak össze területén, melyek közül negyvenkettő negyedtelek, tizenöt pedig féltelek volt. A félteleket a könnyebb hasonlíthatóság érdekében átszámolva negyedekre ismét azt kapjuk, hogy Ivánon 1519-ben kereken kétszer annyi lakott negyedtelek volt, mint amennyit 1492-ben összefűrtak, ami állandó iváni negyedtelket feltételezve nehezen tűnik értelmezhetőnek, arról nem is szólva, hogy a falu területén időközben tizenegy újabb pusztatele is született. Így alighanem ismét arra kell gondolni, hogy az iváni negyedtelkeket éppúgy megfelezték, mint Dencsnél, az új nyolcadtelkeket azonban itt is *quartának* hívták (DL 36996., DL 37007.).

madával-negyedével) megkurtították annak érdekében, hogy az így felszabaduló földek révén az egyes települések jobbágynak számát másfél-kétszeresére növeljék.

Meg kell azonban említenem, hogy a jelenség egy másik, az előzővel logikailag azonos értékű magyarázatot is megenged: azt, hogy az új jobbágyság földre ültetéséhez szükséges telkeket az egyes települések határában fekvő közvetlen földesúri kezelésben lévő földekből („allodium”) hasították ki. Ez ugyan nem kevesebbet jelentene, mint annak feltételezését, hogy a Kanizsai-uradalmak településeinek nagy többségében mindenütt ott sorakoztak a határban a birtokos szántói, rétjei és legelői, s a megművelhető földek fele-harmada – a négy uradalomban együtt legalább harmincezer hold – a földesúr „saját” (allodiális) földjét alkotta. Jóllehet az „allodiális földek” ilyen nagyságrendű létezéséről forrásaink elvileg mit sem tudnak és történeti ismereteinknek is ellentmond, ám mint lehetőséget ne vessük el.

A folyamat méretei ugyanis alig hagynak kétséget afelől, hogy a jobbágyság telkek számának jelentős növekedése átgondolt földesúri akarat eredménye volt, s akár jobbágyságot szorította kisebb telkekre, akár a „saját” földjeire ültette őket, leginkább az egykori nándorfehérvári, majd dalmát-horvát-szlavón bánt, Kanizsai Györgyöt kereshetjük a nagyszabású vállalkozás mögött, aki apró gesztusokkal már korábban is jelezte, hogy nem érzéketlen jobbágyság gondjai iránt.³³ Sokkal érdekesebb azonban, hogy Kanizsai a döntését vajon miért hozta meg, és az milyen célt szolgált. A növekedés olykor kivételes nagysága, valamint az a tény, hogy a lakott telkek számának jelentős növekedése a Kanizsaiak falvainak legalább háromnegyedét érintette, egyértelműen jelzi, hogy nem beköltözés, hanem valamiféle uradalmi „belügy” állt a háttérben. E „belügy” lényegét konkrét adatok híján egyelőre csak sejteni lehet, de talán nem járunk messze a valóságtól, ha arra gondolunk, hogy valamilyen módon a telekpusztasodással függhet össze. Ha hihetünk Neumann Tibornak – márpedig adatai és érvei alapján nagy valószínűséggel hinnünk kell –, és a késő középkori Magyarország jobbágyságának csupán néhány százaléka állt művelés nélkül, azaz tényleg pusztán, s láttuk, hogy Vasvárott valóban minden hold földet igyekeztek a környező települések lakói bérbe venni, akkor arra kell gondolnunk, hogy az ország prosperáló tájait nem elgazosodott dúlók siralmas látványa, hanem a művelés alá fogható földek hiánya, esetenként egyenesen nyomasztó hiánya jellemezte.

A középkori Magyarországon minden a föld körül forgott. A királyi hatalom ereje, az arisztokrata politikai súlya és a familiáris köznemes hűsége egyaránt. A föld(birtok) és a birtoklás vágyának a nemesség kapcsán oly gyakran emlegetett jelentőségéről azonban a jobbágysággal kapcsolatban mintha megfeledkeznénk. Pedig a telekpusztasodás jelensége – egész pontosan a jelenség új értelmezése – a középkori magyar jobbágyság földhöz való vi-

33 1501-ben a Kanizsához tartozó Felföld birtok és Dencs falu jobbágyságának „szekérpénzét” is csökkentette, mindkettőt hatvanhat dénárral (DL 24618., DL 26104.).

szonyát talán mindennél élesebb megvilágításban állítja elénk, és ez a viszony nem más, mint a szoros kötődés. Mindenekelőtt a telekhez, amely a jobbágyságnak nemcsak megélhetést nyújt, de a falu társadalmában hatalmat és tekintélyt is biztosít számára. A jobbágyság ezt örökíti fiaira, akik – a középkori urbáriumok és összeírások a tanúság rá – többnyire nem osztották meg (legfeljebb eszmeileg), és közösen használták mindaddig, amíg valamelyikük a falu egyik időközben megüresedett telkét a földesúr officialisának engedélyével birtokba nem vette. A középkori mortalitás mellett a telkek újraosztásának rendszere, úgy látszik, mindaddig jól működött, amíg az uradalmi tisztok az üres telkeket valóban újraosztották. A Zsigmond-kortól kezdve azonban megfigyelhető, hogy a telkek egy részét már nem osztják újra,³⁴ s az ahhoz tartozó szántó-, rét-, legelőjogokat valamilyen – a telkek után fizetett „rendes” (*ordinarius*) járadéknál azonban jóval drágább – bérleti formában hasznosítják. A rendszer repedéseit valószínűleg az egyre jobban értékesíthető élelmiszerek okozták, s ahogy a városiasodás folyamata vidéken is egyre nagyobb hullámokat vetett az agrártermékek megugró kereslete miatt, a gondok is egyre szaporodtak. Úgy látszik, hovatovább mind természetesebb lett, hogy az officialisok a megüresedett telkek egyre jelentősebb részét már nem adják ki újra, s a jobbágyság közül az egyiknek csak a „pusztatelkek” bérlete maradt, mint a Zala megyei Sormáson, ahol Budai György maradt a telek, Budai Dénes pedig desertára szorult.³⁵

A jobbágyság „pusztatelkekre” szorult utódát ettől kezdve zsellérnek nevezték – ahogy a középkori Magyarországon mindenkit, aki nem volt nemes, valamilyen szabad királyi város polgára vagy telkes jobbágyság –, jóllehet korántsem volt nincstelen, és rendkívül félrevezető lenne a desertákra szorultakban egységesen nincsteleneket látni. Apja bérelt földjeit, szőlőjét, állatait, pénzét és munkaeszközeit testvéreivel közösen örökölte, a paraszti életet egységbe szervező telek, s maga a telkes jobbágyság lét azonban a század folyamán mind többük számára vált egyre elérhetetlenebbé, s úgy látszik, a 15. század végére sokuknak már csak vágyaik között szerepelhetett. Tömegük méretét híven tükrözik azok a számok, amelyekből Szabó István „hanyatló jobbágyság” tézise született, s jóllehet, megítélésem szerint, az adatok egyértelműen másról tanúskodnak, mint ahogy a magyar parasztság múltjának kiváló tudósa vélekedett, az adatsor azonban önmagáért beszél. A telkes jobbágyság számával majdhogyan felérő, vagyoni helyzetét tekintve rendkívül heterogén paraszti tömeg ez, a háta mögött évszázados szociális sérelemmel, helyéről, az értékrendjében központi szerepet betöltő telekből kibillentve. Az ő elégedetlenségük talált, alighanem valamilyen Kanizsai-

34 C. Tóth Norbert: Vingárti Geréb Péter országbíró ítéletlevele 1498-ból. Levéltári Közlemények 73. (2002) 131–175. – A szövegkiadás a Gordovai Fánics család 1424. évi osztálylevelét is közli. Ebből kitűnik, hogy deserta sessiók birtoklása már a Zsigmond-kor második felében is úgy történt (jobbágyságot viselő pusztatelkek), ahogyan azt Neumann Tibor a 15–16. század fordulójáról leírta (Neumann T.: Telekpusztasodás 854–856.).

35 DL 36997. (lásd a Sormásra vonatkozó részről).

mezővárosban kirobbant helyi konfliktus után megértésre a sokat látott Kanizsai Györgynél, s juttatta uradalmi zsellérségének nagyobb, tehetős(ebb) hányadát ismét jobbágytelekhez.

A lakott jobbágytelkek számának a Kanizsai-uradalmakban tapasztalt erőteljes növekedése, úgy tűnik, nem más, mint a „telekpusztásodás” kiváltotta társadalmi elégedetlenségre adott helyi válasz emléke. A telkes jobbágy-ság számának a késő középkori Magyarországon megfigyelhető mind gyorsabb ütemű nagyarányú csökkenése egy ponton túl, úgy látszik, valósággal sokkolta a társadalmat, de ezt a sokkot nem válság okozta, hanem egy, korábban ismeretlen nagyságrendű és ütemű fejlődés, a 15. század végétől mind erőteljesebben kibontakozó európai agrárkonjunktúra szülte.

Magyarország 15. századi gazdasági teljesítményének alighanem legmegbízhatóbb mérőszáma, hogy az ország harmincadvám-bevételei a Zsigmond-kori húszezer aranyról Mátyás korára ötvenezerre nőttek,³⁶ a részletekről azonban csak keveset lehet tudni, különösen ami az ország erre az időre legfontosabb exportcikkévé lett szarvasmarha kivitelét illeti. Annyit azért sejteni lehet, hogy Mátyás uralma idején a szarvasmarha kivitele jelentős növekedésnek indult, és a 16. század elején már évente 8–20 ezer ökröt hajtottak Ausztria felé, és valószínűleg nem sokkal kevesebbet Velencébe.³⁷ A kivitel ütemének alakulásáról azonban szinte semmit sem tudunk, ami különösen azért zavaró, mert fölmerült annak a lehetősége, hogy 1510 után a marha exportja visszaesett, s a hajdúk egy részét szélnek eresztették nem sokkal a parasztháború kitörése előtt.³⁸ Van azonban egy forrásunk, melynek segítségével, ha töredékesen is, de legalább a kivitel tendenciája megítélhető. A győri káptalan számadáskönyvéről van szó, melybe – egyebek mellett – évről évre bejegyezték az egyházi testületnek az abdai híd vámjából származó bevételeit.³⁹ A bevételek ismerete azért lehet érdekes számunkra, mert a Rábca két partját össze-

36 Engel Pál: Zsigmond király jövedelmei. In: Honor, vár, ispánság (Válogatott tanulmányok). Szerk. Csukovits Enikő. Bp., 2003. 429. – A Mátyás-kori harmincadbevételt a Fontana-jegyzék közli, lásd Fügedi Erik: Mátyás király jövedelme 1475-ben. Századok 116. (1982) 484–506.

37 Takáts Sándor: Az osztrák határ-vásárok a 16. század első évtizedében. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 13. (1906) 128. – A Velencébe irányuló forgalomra lásd Kubinyi András: Buda és Pest szerepe a távolsági kereskedelemben a 15–16. század fordulóján. Történelmi Szemle 36. (1994) 40., ahol Othmar Pickl adatát idézi.

38 1510 körül Európa-szerte válságjelenségek mutatkoztak, ez Kubinyi András megítélése szerint Magyarországon is éreztette hatását (Engel Pál–Kristó Gyula–Kubinyi András: Magyarország története 1301–1526. Bp., 1998. 363.). A hajdúkra általában (a marhakivitel 1490 utáni visszaesésével) lásd Szabó István: A hajdúk 1514-ben. Századok 84. (1950) 178–198. – 1510 tájától a jobbágyság életében bekövetkezett tragikus fordulatról fr Kulcsár Péter, lásd Kulcsár Péter: A Jagelló-kor. Bp., 1981. 125–127.

39 MNL OL, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (= DF) 279560. – Az abdai vámról lásd Weisz Boglárka: A királyketteje és az ispán harmada. Vámok és vámszedés Magyarországon a középkor első felében. Bp., 2013. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak) 50–51.

kötő híd a Mosonba és onnan Ausztriába vezető legfontosabb úton állt. Azon az úton, amelyen az Árpádok kora óta hajtották az állatokat Ausztriába, és onnan tovább a délnémet városokba, azaz adatairól okkal gondolhatjuk, hogy nemcsak a marhakivitel, hanem bizonyos fokig a Jagelló-kori agrárkonjunktúra létét is illusztrálják.⁴⁰ A számadáskönyvből az abdai hídra vonatkozó adatok ugyan bizonyosan nem teljesek, a káptalan vámosa hol valami oknál fogva a bevétel egy-egy tételével nem számolt el (Abda tenetur), hol mindössze egy cédulával jelezte, hogy egy tétel nyugta ellenében közvetlenül valakinek a kezébe került. Mégis, áttekintve a káptalan 1500 és 1514 között a vámból befolyt jövedelmeit (lásd a 2. táblázatot), a fent említett hiányokat is figyelembe véve, a számok, bár tarkítják kisebb visszaesések, a korszak gazdaságának dinamikus növekedését mutatják, s különösen jól látszik e növekedés 1510-től. A sors egyfajta fintora, hogy 1514-ben, a parasztháború „csonka gazdasági évében” is nőtt.

2. táblázat. Az abdai vám bevételei 1500–1514 között

Év	1500	1501	1503	1504	1505	1506	1507	1508	1509	1510	1511	1512	1513	1514
Jövedelem (forintban)	17,5	11,2	24	22	46,9	17,5+	38,3	48	38,8	52	62,8	128	67,75	104,5

A 15. század második felében előbb kisebb léptékű, majd egyre dinamikusabb európai növekedés az agrártermékek folyamatos, stabil keresletét vont maga után, s így a föld piaci áron történő bérletének mind szélesebb körű elterjedésével járt, s a művelés alá vonható földek egyre nagyobb hányadát emelte ki a telekrendszer hagyományos keretei közül. A falu, a telkes jobbágy paraszti világa pedig a változások méretével és gyorsaságával nem, vagy csak óriási sérelmek árán tudott lépést tartani. A keretek még a régiek voltak, ám a kereteken belül mintha egy új világ lenne születőben, egy olyan világ, ahol a paraszti társadalomnak legalább a fele anyagi helyzetétől jóformán függetlenül örökséget (*hereditast*), azaz telket utódjának nem tud hagyni.

Már Szűcs Jenő utalt rá, hogy Brutusnak, Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király udvari történetírójának van egy olyan közlése, amelyet mérlegelni kell. Ez pedig nem más, mint Brutusnak az a munkájában két helyen is előkerülő állítása, hogy a keresztesek győzelmük után a nemesség és az egyház birtokait szét akarták osztani.⁴¹ Szűcs gondolatmenetében, mely szerint Dózsa a székely szabadság mintájára rendezte volna a jobbágyság

40 Kubinyi András már negyedszázada a gyorsan növekedő Jagelló-kori marhakivittel magyarázta a budai és székesfehérvári harmincadok 6000 forintról 16 000 forintra emelkedő bérleti díját, szemben Fügedi Erikkel, aki másfél nemzedék alatt egy ilyen volumenű változást valószínűtlennek tartott (lásd Kubinyi A.: Buda és Pest, különösen 14. és 17., a vita ismertetésével).

41 Szűcs J.: Dózsa parasztháborújának ideológiája 36.

ügyét, a földosztás kérdése is a székhely (kollektív) szabadság részeként kerül elő. A kérdés azonban láthatóan felvet egy másik megoldási lehetőséget is. Nevezetesen azt, hogy a Brutusnál megőrzött hagyomány „mindössze” a kor parasztságának telek utáni vágyakozására megy vissza. Hogy e lehetőséget legalábbis érdemes mérlegelni, az Sopron megye 1514. július 9-én kelt oklevele tükrében, úgy vélem, még inkább indokolt.⁴²

Az oklevelet a megye közönsége Csepregen állította ki. A helyszín abból a szempontból mindenképpen érdekes, hogy a Kanizsaiak legnépesebb mezővárosában ezek szerint teljes béke honolt, ellenkező esetben a megyei nemesség nyilván erős falak mögött – például Kapu várában – gyűlt volna össze. Még érdekesebb azonban határozatuk tartalma. Sopron megye nemessége ugyanis, csatlakozva Zalához és Vashoz, azzal a kéréssel fordult Kanizsai János nagyságos úrhoz, hogy vegye a keresztesek ellen védelmébe a megyét és vállalja el annak kapitányi tisztét. Kanizsai János, György unokatestvére a család birtokainak felével rendelkezett, és hozzájárulása nélkül közös uradalmakban a lakott porták számának drasztikus növelése nem valósulhatott volna meg, ezért nehéz szabadulni a gondolattól, hogy a három megye felkérése nem egyszerűen a nagybirtokos arisztokratának szólt – Zalában és Vasban például a Kanizsaiak birtokai eltörpültek a Bánfiak alsólendvai és a Szécsiek felsőlendvai uradalmai mellett⁴³ –, hanem részben legalábbis egy olyan személynek, aki néhány évvel korábban maga is tevőleges részt vállalt birtokain a szociális béke megteremtésében.⁴⁴

A soproni, zalai és vasi nemesség döntésének mozgatórugóit persze inkább csak találgatni, mint sejteni lehet, annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy a zsellérek ügyének jelentőségével a nemesség tisztában volt, mert a parasztháborút követő országgyűlésen a kérdés napirendre került. Rendezéséből azonban a többfelé húzó nemesi érdek miatt végül semmi nem valósult meg. Az elfogadott törvény⁴⁵ ugyanis kizárólag a zsellérek köteleességévé tette, hogy jobbágyok módjára telekre üljenek (s jóllehet ehhez három év cenzusmentességet rendelt, az ellenszegülő zselléreket pedig bírsággal szankcionálta), arról azonban már mélyen hallgatott, hogy a telekre ültetés kizárólag a földesúr támogatásával jöhet létre, annak akarata ellenében nem. A nagy földrajzi felfedezésekkel új korszakba lépő Európa gyors gazdasági növekedése pedig a kevesebb járadékot biztosító telekkel szemben a modernebb, ugyanakkor szociálisan érzékletlenebb bérleti jogviszonynak kedvezett.

42 Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV. Maiorem partem collegit Antonius Fekete Nagy. Ediderunt Victor Kenéz et Ladislaus Solymosi atque in volumen redegit Geisa Érszegi. Bp., 1979. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 12.) 153–154.

43 Engel Pál: Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről. [CD-ROM.] Budapest, 2001.

44 Kanizsai felkérésének értelmezését lásd még Barta Gábor kiváló könyvében (Barta Gábor–Fekete Nagy Antal: Parasztháború 1514-ben. Bp., 1973. 155.).

45 1514: 22. tc. (CJH 715–717.)

SUMMARY

NÓGRÁDY ÁRPÁD: „DEVELOPMENT STALLED”

The study examines the evolution of peasant society in the Jagiellonian period, chiefly from the perspective of land leases and the structure of tenant holdings. Before proceeding to the analysis, however, it surveys the results of previous scholarly literature. On that basis, and adding new substance to old observations, it arrives to the conclusion that the seigneurial ninth was no more generally and compulsorily levied in Hungary after 1492 than it had been before, and even were it did exist it was not collected according to the prescriptions of the new legislation but in a way regulated by the local tradition of any given region. Then, presenting old and more recent approaches to the problem of the abandonment of peasant holdings, and following that new observation which argues that what appear as abandoned holdings were for the most part the outer appurtenances of these holdings cultivated as leased land, it analyses a register of land leases from 1472, and two series of seigneurial accounts relating to four major Transdanubian estates from two different periods (1492/1493 and 1518/1519). This analysis, which focused on the changing number of inhabited peasant plots in the individual estates, revealed that this number increased considerably by the end of the 1510s (in average between half as much and twice the figure found at the earlier date). In the author's view, the great expansion of land leases in Hungary entailed a considerable social imbalance in the ranks of the peasantry, as a growing number of tenants was squeezed from the group of landholders. Although some of the magnates did try to ease the tension on their own estates, the problem was never effectively settled on a national level.



C. TÓTH NORBERT*

Az 1514. márciusi országgyűlés

Politikatörténeti események Magyarországon a parasztháború kitöréséig

A jelen munkában a parasztháború kirobbanása előtti, egészen pontosan az országban 1514 februárjától a pápai keresztes bulla április 9-i, a budai Szent György téren történt kihirdetéséig, illetve a toborzás május 15-i leállításáig történt eseményeket kívánom rekonstruálni. Teszem ezt két okból: egyrészt ez a legkevésbé feltárt időszaka az 1514. évi történéseknek, másrészt pedig az eddig nem ismert, általam feltárt források segítségével az események meglehetősen más megvilágításba kerülnek. Kicsit előreugorva, illetve megelőlegezve a dolgozat eredményeit, elmondható, hogy az eddigi kutatás nem vette észre, illetve figyelembe azokat a forrásokat, amelyek azt bizonyítják, hogy 1514. március második felében országgyűlést tartottak a Rákos-mezőn. Ennek a ténynek viszont elsődleges jelentősége van abban a kérdésben, hogy hol és mikor zajlott a vita a pápai keresztes bulla kihirdetéséről. Noha az országgyűlésre vonatkozó adatok közül jó néhány régóta nyomtatásban is napvilágot látott, mégis az egyes tanulmányokban, valamint a parasztháborúról szóló monográfiában¹ feltárt történések és az országgyűlés ténye nem kapcsolódtak össze. Ennek okaira itt és most nincsen lehetőségünk kitérni, így elégedjünk meg azzal a sommás megállapítással, hogy a régebbi szakirodalom csak azokat az összejöveteleket tartotta országgyűlésnek, amelyeknek a végén határozatokat is írásba (dekrétumba) foglaltak, akár elfogadta azokat az uralkodó, akár nem. E képet azonban az utóbbi évtized kutatásai jelentősen árnyalják.²

Az általam vizsgált 1514. márciusi gyűlésnek ilyen, a király által megerősített cikkelyei külön privilégiumban nem maradtak fenn, ám az ott hozott határozatokból néhányat a feltárt okleveles források alapján rekonstruálni lehetett. (Ezeket a dolgozat végén, a Függelékben közlöm.) A tanulmányomban először az események menetét ismertetem röviden az eddigi szakirodalom,

* A szerző a Magyar Tudományos Akadémia–Hadtörténeti Intézet és Múzeum–Szegedi Tudományegyetem–Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Magyar Medievalisztikai Kutatócsoportjának tudományos főmunkatársa. A tanulmány elkészítését az OTKA K 100749. számú pályázata támogatta.

¹ *Barta Gábor–Fekete Nagy Antal: Parasztháború 1514-ben.* Bp., 1973. (A monográfia kisebb hibái ellenére, amelyek elsősorban a forrásfeltárás akkori állapotából, illetve a „kettős” szerzőségéből adódnak, a mai napig a legjobb összefoglaló.)

² Lásd erre bővebben C. Tóth Norbert: *Vita a keresztes hadjárat kihirdetéséről. Országgyűlés 1514 márciusában.* Erdélyi Múzeum 77. (2015) 1. 14–16.

főleg Barta Gábor és Szűcs Jenő munkái alapján. Ezután az újonnan előkerült adatokat, illetve az azokból levont következtetéseket szembesítem ezekkel, majd részletesen rekonstruálom a vonatkozó időszak eseménytörténetét. Mielőtt azonban rátérnék erre, mindenképpen szót kell ejtenem az 1514. év tavaszi eseményeihez vezető útról. Értem ezen egyrészt a kutatás vargabetűit, másrészt a szereplők tényleges útvonalát. Az eddigi irodalom és ezek nyomán az ismeretterjesztő munkák ugyanis nem tudnak arról, hogy 1514-ben két országgyűlést tartottak volna Magyarországon. Míg a parasztháború lezárása után október 18-ra összehívott országgyűlés mindenki előtt ismeretes, s az ott elfogadott és a király által november 19-i kelettel³ megerősített törvény többször, több helyen nyomtatásban is napvilágot látott már.⁴ Az eddig ismeretlen, valamint az ismert, de feldolgozatlan⁵ források alapján egyértelmű, hogy az év elején is tartottak *dietát*.⁶ Ezen a pápai bulla kihirdetése mellett valószínűleg több fontos kérdésben, így a törökkel kötendő béke, továbbá talán a Moszkvai Nagyfejedelemség és Lengyelország közötti konfliktus ügyében is véleményt nyilvánítottak a résztvevők.

Eddigi képünk az 1514. április végéig történt eseményekről

Bakóc Tamás esztergomi érsek 1513. november 6-án indult el Rómából Magyarországra X. Leó pápa július 15-i keresztes hadjáratot hirdető, illetve az annak lebonyolításával őt mint legátusát megbízó, valamint a szeptember 3-i, legátusi jogköre alá tartozó országok felsorolását tartalmazó bulláival. Az érsek 1514. március elején érkezett meg Esztergomba, ahonnan némi pihenő

beiktatását követően március 23-án, a szokásos tiszteletkörök megtétele után vonult be Budára. Az érsek megérkezésének időpontjára Istvánffy Miklós krónikája szerint királyi tanácsulást hívtak össze. Az ülésen először Bakóc ismertette a pápai bulla tartalmát, de egyúttal azt is elmondta, hogy pénzre Rómától, katonákra pedig az európai uralkodóktól nem számíthatnak, sőt az ország pénzügyi helyzete sem engedi meg nagyobb sereg felállítását. Ennek ellenére mégis a hadjárat megindítása mellett érvelt, mondván: a pápa által biztosított kegy miatt sok önkéntes fog jelentkezni a keresztes hadjáratra. Az érsekkel szemben Telegdi István volt kincstartó viszont a bulla kihirdetése ellen foglalt állást, és többek között kifejtette, hogy vessenek inkább ki adót egy „rendes hadjáratra”. A nemességen kívül a főurak közül is többen ellenzték a hadjáratot, ám végül a tanács a király és a többséget alkotó főurak döntése értelmében elfogadta az érsek előterjesztését. Ennek eredményeképpen Bakóc április 9-én a budai Szent György téren az obszerváns ferencesek helytartója, Dézsi Balázs tolmácsolásában meghirdette a keresztes hadjáratot. Két hét múlva, április 24-én az érsek kinevezte Dózsa Györgyöt a keresztes had vezérévé,⁷ és a következő napon, miután a toborzás meglehetősen vontatottan haladt, a bulla hirdetésével és a hadsereg szervezésével – az Erdélyen kívüli területeken – a ferenceseket bízta meg.⁸

Mikorra és hová hívták össze az országgyűlést?

Az első adatokat a velencei követjelentések kivonataiban⁹ találjuk: Antonio Surian 1513. december 13-án küldött jelentése szerint a Budán folyó tanácskozásokon a király felvetette, hogy tartsanak február 2-án országgyűlést, de a pécsi püspöknek (Szatmári György) és az erdélyi (a szövegben: havasalföldi) vajdának (Szapolyai János), akik a királyságot jelenleg kormányozzák, nem tetszett az ötlet, mert attól tartottak, hogy az ott megjelenők megfosztják őket az általuk gyakorolt hatalomtól.¹⁰ Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepére végül valóban nem hívták össze az országgyűlést. Ennek legfőbb oka azon-

3 Vö. a jelen kötetben Mikó Gábor által tanulmányában leírtakkal.

4 Monumenta rusticorum in Hungariam rebellium anno MDXIV. Maiorem partem collegit *Antonius Nagy Fekete*. Ediderunt *Victor Kenéz* et *Ladislaus Solymosi* atque in volumen redigit *Geisa Érszegi*. Bp., 1979. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 12.) (a továbbiakban: Mon. rust.) 247–283., nr. 202., a kiadások felsorolásával.

5 Az országgyűlésre több adat található a velencei követjelentésekben (Marino Sanuto világkrónikájának Magyar-országot illető tudósításai I–II. Közli *Wenzel Gusztáv*. Magyar Történelmi Társaság. [1869] és XXIV. [1877] [a továbbiakban: Sanuto] II. 247., skk.), illetve a parasztháború oklevéltárában kiadott (pl. II. Ulászló király 1514. ápr. 24-i levele: Mon. rust. 64., nr. 21.) oklevelekben.

6 Egészen pontosan arról van szó, hogy az országgyűlés megtartására Hermann Szusanna (Egy pénzügyi tervezettől a Hármaskönyvig. Werbőczy és a parasztháború. Századok 115. [1981] 122.; a tényre Mikó Gábor hívta fel figyelmemet, amelyet ezúton is köszönök neki), illetve az ő nyomán Kubinyi András (Ernszt Zsigmond pécsi püspök rejtélyes halála és hagyatékának sorsa. A magyar igazságszolgáltatás nehézségei a középkor végén. Századok 135. [2001] 305.) már felfigyeltek, de tanulmányaik témájából következően érdemben nem foglalkoztak vele. – E két munka ellenére a tény sem a kronológiai összefoglalókba, sem a Jagelló-kori törvények új kiadását tartalmazó kötetben az országgyűlések időpontjáról készült listába nem került be. (Vö. *Decreta regni mediaevalis Hungariae – The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary. 1490–1526*. From the manuscript of *Ferenc Döry* edited and translated by *Péter Banyó* and *Martin Rady* with the assistance of *János M. Bak*. Bp., 2012. [The Laws of Hungary. Series I., Vol. 4.] liv.)

7 Barta Gábor a monográfia megjelenése idején írt másik cikkében módosította ezt az elképzelést, és forrásokkal alátámasztva arra a következtetésre jutott, hogy először egy bizonyos *Melchior Bannsert/Banckurt* nevű zsoldosvezérre bízta a sereg vezetését, s Dózsa csak később vette át a parancsnokságot. Lásd Barta Gábor: Georgius Zekeltől Dózsa Györgyig. Századok 63. (1975) 70., 87.

8 A bekezdésben elmondottakra lásd *Fraknói Vilmos*: Erdődi Bakócz Tamás élete 1442–1521. Bp., 1889. (Magyar Történelmi Életrajzok V/1.) 145–147.; Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 27–30., 61., 299. (Ebben a 29. oldalon Bakóc Tamás 1514. máj. 2-i kelettel idézett levelének dátuma helyesen máj. 24., kiadását lásd Mon. rust. 77–79., nr. 34.); Szűcs Jenő: A ferences obszervancia és az 1514. évi parasztháború. Egy kódex tanúsága. Levéltári Közlemények 43. (1972) 213–214.

9 Értelmezésükben Pálosfalvi Tamás volt a segítségemre, amelyet ezúton is köszönök neki.

10 Sanuto II. 245. – 1513-ban a lengyel követek is azt jelentették Budáról, hogy a királyságot e két személy kormányozza. (Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 39.)

ban nem az előbb elmondottak, hanem az lehetett, hogy Bakóc Tamás esztergomi érsek még nem érkezett meg Rómából. (A bulla hozzávetőleges tartalmáról már biztosan értesültek 1513 őszén.) Mint ismeretes, az érsek csak november 6-án indult haza Rómából, s Loretón keresztül november 20-án érkezett meg Ancona kikötőjébe. Innen a hónap végén gályán indult el Zengg felé, s habár egy nagy vihar némileg hátráltatta útját, sikeresen partra szállt. Zenggből a szárazföldön folytatta útját. Január végén érkezett meg Zágrábba, ahol majdnem két hétig pihente ki az addigi út fáradalmait, illetve minden bizonnyal megvárta a téli időjárás egy kicsit jobbra fordulását.¹¹ Végül ismét útnak eredve február 14-én már Csázmán Beriszló Péter veszprémi püspök, dalmát-horvát-szlavón bán és kincstartó társaságában tartózkodott. E napon ugyanis a kincstartó az általa írt kötelezvény tanúsága szerint kölcsönvett az érsektől 2000 forintot Jajca vára védelmére és egyúttal vállalta, hogy az összeget György-napig visszafizeti neki.¹² Bakóc Tamás útjáról, illetve annak állomásairól minden valószínűség szerint a királyi udvarban is értesültek, és ennek tudatában halasztották el az országgyűlés időpontját jó másfél hónappal.

Beriszló Péter püspök-bán-kincstartó és az érsek találkozója, illetve kölcsönügylete egyúttal kiváló alkalmat teremthetett arra is, hogy informálják egymást a Budán, illetve a Rómában történetekről. A bán ugyanis valamikor 1513. december második felében¹³ hagyta el a királyi udvart és tért vissza a hadi helyzet miatt a bánságok területére,¹⁴ így nyilván első kézből tudott információkkal szolgálni a király, illetve a Budán tartózkodó nagyurak tanácskozásairól.¹⁵ A budai résztvevők elsősorban a hadi helyzetet tárgyalhatták meg,¹⁶ valamint rendkívüli adó kivetését határozták el a városokra.¹⁷ A bán a következő év elején, valamikor január vége és február közepe között, egybekötve a szokásosan vízkereszt ünnepekor zajló bírósági nyolcaddal¹⁸ tartomá-

nya nemessége részére gyűlést tartott.¹⁹ Az itt folyó tanácskozások témájáról nincsenek konkrét információink, noha egy kérdés biztosan szóba került: még december 20-án követek érkeztek a szlavón országlakosoktól, akik elpanaszolták a királynak, hogy a bán, a vicebánok, illetve az ítélmester a nemesek közötti peres ügyeket nem megfelelően, nem a tartomány kipróbált törvényei és szokásjogai alapján ítélik meg. Ezért a király felszólította az említett tisztviselőket, hogy az eddigi gyakorlathoz tartsák magukat ítélezésükben és orvosolják a szlavóniai nemesség panaszát.²⁰

Bakóc és Beriszló útja Csázmától ellentétes irányban folytatódott: a bán továbbment Kőrös városába (március 2.), ahonnan levelet írt Hathalmi Lázárhoz, csapatainak kapitányához, hogy március 12-re vezesse azokat hozzá.²¹ Ezután jó hónapra eltűnik a szemünk elől, és majd csak valamikor április második felében érkezhett Budára.²² Sokáig azonban nem maradt ott, mivel a király április 24-i, a bánhoz szóló parancsa²³ alapján továbbutazott püspöksége székhelyére, Veszprémbe; mindenesetre május elején már biztosan ott volt, s az idézett királyi parancs értelmében küldött levelet Sopron városának.²⁴ Beriszló Péterrel szemben Bakóc Tamás Csázmáról folytatta útját székhelye felé, ahová március elején érkezett meg.²⁵ Az időpontot azonban több forrás segítségével pontosíthatjuk: a velencei követ március 8-i Budáról küldött jelentése szerint az érsek-bíboros már megérkezett Esztergomba. Antonio Surian elmesélte, hogy szeretett volna találkozni Bakóc Tamással, de az érsek megüzente neki, ne jöjjön oda, mivel ő úgyis megy a királyhoz Budára és ott találkozhatnak.²⁶ Ugyanakkor március 7-ről II. Ulászló királynak három oklevele ismert: mindhárom bizonyos hatalmaskodási ügyben rendelt el vizsgálatot. A háromból az egyik Budán,²⁷ a további kettő, azonos ügyben viszont Esztergomban kelt.²⁸ Hitelességük felől nincs okunk kételkedni, mivel „egy-

egy része a szlavón báni ítélmester, Marócsai Ferenc keze, másik része pedig a vicebánok pecsétje alatt kelt.

19 Fogott bírák 1514. jan. 30-i oklevele: „nos feria secunda ante festum purificationis Beate Marie virginis in oppido Crisiensi, in conventionem videlicet regnicolarum generalis” (DF 232401., az oklevél ismeretét Pálosfalvi Tamásnak köszönöm), lásd még Pestenyei Gergely 1514. febr. 23-i, Kristallócon kiadott nyugtáját: „frater noster videlicet Thomas Saffar de dicta Pesthenie quassdam litteras nostra adhuc Crysii dum fuerat in congregatione generali nobilium videlicet et dominorum baronumque, dederat manibus domini Baltasar de Batthyan, ut ad manus communis, ... hodie feria quinta, in profesto Beati Matie apostoli manibus meis assignavit.” (DL 102320.)

20 DF 268169., „Commissio propria domini regis.”

21 DF 283141.

22 1514. ápr. 21. (DF 246073., „manu propria”).

23 Mon. rust. 21., nr. 64.

24 1514. máj. 4. (Mon. rust. 69., nr. 26.)

25 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 29.

26 Sanuto II. 247.

27 DF 205326. (A zárópecsétről a fénykép alapján semmi sem állapítható meg, az összehajtogatón: „Lecta”).

28 Közülük az egyik a garamszentbenedeki konventet (DF 206434., a zárópecsétről a fénykép alapján semmi sem állapítható meg, az összehajtogatón: „Lecta”, a kézírás különbözik a Budán

11 *Fraknoi V.*: Bakóc 141–142.

12 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 208737.

13 Budán 1513. dec. 17-ig mutatható ki (DF 229451., „manu propria”).

14 Vö. Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 31.

15 Vö. Perényi Imre nádor 1513. dec. 12-i oklevelével: „nobis sabbato proximo post festum conceptionis Beatissime Virginis Marie proxime preteritum unacum nonnullis dominis prelatibus, baronibus magistrisque prothonotariis et regni nobilibus hic Bude penes serenissimum principem et dominum, dominum Wladislaum Dei gratia regem Hungarie et Bohemie etc., dominum nostrum gratiosissimum constitutis et existentibus.” (DF 266887.); Sanuto II. 244.

16 A déli végeken 1513 nyara óta harcászaltság volt, lásd Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 31.; Fodor Pál–Dávid Géza: Magyar–török béketárgyalások 1512–1514-ben. Történelmi Szemle 36. (1994) 208–210.; illetve a király 1514. jan. 11-i, Gerzsanói Györgyhez, Szapolyai János hadainak kapitányához szóló parancslevelét, amely szerint a vajda, illetve bizonyos urak és megyék csapatai Zenta városa környékén állomásoznak (MNL OL Diplomatikai Levéltár [a továbbiakban: DL] 68497.), valamint a tanulmányban az alábbiakban idézett okleveleket.

17 Lásd a király 1513. dec. 18-i Szeben városához (DF 245870.) és 1514. jan. 7-i Kassa városához (DF 270940.) szóló leveleit.

18 Lásd a bán nevében kiadott okleveleket 1514. jan. 26. (DL 22586., 68737., 94782-4.), jan. 27. (DF 254518.), jan. 28. (DF 232507.), jan. 29. (DF 254519.), jan. 30. (DF 232405.) – Az oklevelek

szerű”, vélt vagy valós okkal elkövetett állatlefoglalás kivizsgálásáról van szó bennük. Mindezek alapján annyit biztosan kijelenthetünk, hogy az érsek március 7-én már biztosan Esztergomba érkezett. Ám abból, hogy a velencei követ március 8-i jelentésében már arról írt, hogy – levél vagy hírvívó útján – tárgyalt az érsekkel, illetve az oklevélben panaszt tevő nemes (a Záblái családból) Trencsén megyei illetőségű volt, az érsek megérkezését bizton a hónap legelejére helyezhetjük.

Ugyanakkor Bakóc Tamás várható visszaérkezéséről legkésőbb Zágrába történt bevonulása után hírt adhatott az udvarnak. Ennek nyomán dönthetett úgy a királyi tanács, hogy a kérdés súlyának megfelelően március 19-re (Oculi vasárnapra) országgyűlést hív össze a Rákos-mezőre.²⁹ A meghívó ugyan nem maradt fenn, így a döntés pontos időpontjáról nem értesülhetünk, de más példák alapján annak kiküldését három-négy héttel korábbra, február közepére vagy második felére tehetjük. Ez megfelel egyrészt annak az időpontnak is, amikor Bakóc érkezésének híre eljuthatott a királyhoz, másrészt pedig a hír Velencébe érkeztenek is: Surian követ erről szóló jelentése március 15-én futott be a városba,³⁰ és mivel a levelek átlagos menetideje 20-30 nap körül³¹ mozgott, így elküldésének legkésőbbi időpontja, február közepe is erre utal.

Az előbbiekben felsorolt adataink alapján tehát kijelenthető, hogy március 19-re Rákos-mezőre országgyűlést hívtak össze és az, a következőkben idézendő forrásaink alapján akkor valóban el is kezdődött. A kérdés immáron csak az: meddig tartott, illetve az országnagyok közül kinek a jelenlétét tud-

kelt példányától), a másik pedig a turóci konventet utasítja vizsgálatra, az utóbbi csak átirásból ismert (DF 229890.).

29 Lásd Perényi Imre nádor 1514. márc. 30-i, Budán kelt oklevelét: „nobis in presenti dieta sive congregatione generali universorum dominorum prelatorum et baronum ac regni nobilium pro termino diei dominici Oculi proxime preteriti in campo Rakos de regio edicto celebrata unacum eisdem dominis prelatibus baronibusque et regni nobilibus eidem diete vacantibus” (DF 261746.). – Bornemissza János budai várnagy 1514. márc. 19-i, Kolozsmonostoron kelt, Szeben városához szóló levelében: „Sciatis, quod ego ad hanc dietam regnicolarum vocatus sum et ex mandato litteratorio serenissimi domini nostri regis comparere debeo et crastina luce hinc discessurus sum ... Ex Monostor, in dominica Oculi, anno 1514.” (DF 246070., „manu propria”). – Perényi Imre nádor és Szentgyörgyi Péter gróf, országbíró 1514. ápr. 2-án, a Rákos-mezőn kiadott oklevelében: „nobis in presenti dieta et conventionione generali universorum dominorum prelatorum ac baronum et regni nobilium pro dominica Oculi proxime preterita in campo Rakos de mandato prefati domini nostri regis celebrata unacum ipsius regni nobilibus in eodem campo Rakos constitutis et existentibus” (DF 281415., fol. 294v, ismerteti és magyar fordításban közli Hermann Zs.: Werbőczy és a parasztháború 122.). – Ulászló király 1514. nov. 18-i, Budán kelt oklevelében: „in dieta seu conventionione generali regnicolarum nostrorum pro die dominica Oculi proxime preterita hic Bude de regio nostro mandato celebrata, universi domini prelati et barones ad maiestatem nostram huc Budam convenissent” (DL 68158.).

30 Sanuto II. 247.

31 Pl. Sanuto II. 248. (ápr. 18-án érkezett a márc. 21-i levél), 250. (jún. 3-án érkezett a máj. 13-i levél).

juk kimutatni? (Erre a kérdésre azért fontos válaszolnunk, mert tudunk olyanról, aki biztosan nem vett részt a *conventio generalison*.) A fentebbiekben már idézett oklevelek szerint az országgyűlés a 15. napon,³² azaz április 2-án még tartott. Ugyanebből a forrásból az is kiderül, hogy a *dieta* már a vége felé járhatott.³³ Az ebből az időszakból fennmaradt királyi, nádori és országbírói oklevelekből nagyjából-egészében hasonló kép tárul elénk: a király nevében Bellyéni Albert személynöki ítélőmester március 25-én Pesten bocsátott ki egy bevallásról oklevelet, amelyben ráadásul az egyik fél Verbőci István országbírói ítélőmester volt.³⁴ A nádor nevében Ellyevölgyi János ítélőmester kiadványai közül egyetlen esetben történt említés a *dieta*ról, a már idézett, az országgyűlés 12. napján kibocsátott oklevélben, amely Budán kelt.³⁵ Ezzel szemben a Szentgyörgyi Péter gróf, országbíró nevében Verbőci István ítélőmester, illetve valamelyik rangidős jegyző által kiállított oklevelek március 28-a és április 5-e között folyamatosan Pestről datálódtak.³⁶ Ez utóbbiak, azaz a Pesten keltek tárgyunk szempontjából azért fontosak, mert a Rákos-mezőn tartott országgyűlések idején a nemesek – felkeresve a király és a nagybírák szintén jelenlévő, illetve irodájuk oda kitelepült ítélőmestereit és jegyzőit – ügyes-bajos dolgaikról okleveleket állíttattak ki, amelyeknek kelethelye az esetek nagy részében Pest városa volt.

Az országgyűlés berekesztésének pontos ideje nem ismert, annak megállapításához csak közvetett forrásokat hívhatunk segítségül. Mint tudjuk, Bakóc Tamás bíboros a pápai bullát április 9-én hirdette ki.³⁷ Istvánffy Miklós történetíró ugyanerről az eseményről írva homályban hagyta ugyan ennek napját, viszont annyit közölt, hogy arra a tanácskozáskor lezárása utáni napon került sor,³⁸ azaz az előbbieket fényében április 8-án. Mindezt az ellenkező oldalról is megerősíteni látszik két másik forrásunk: az egyik Steck Boldizsár április 11-i Budáról Selmechánya város bírájának küldött levele, amelyben arról tájékoztatta őt, hogy ügyükben csak tegnap, azaz április 10-én kapott választ a királytól, mivel eddig más fontos ügyekről tárgyaltak az udvarban.³⁹ A másik közvetett adatunk arra, hogy az országgyűlés véget ért április 9-e előtt, a Bellyéni Albert személynök által a király nevében április 13-án kibocsátott oklevél. Ebben már szó sincsen semmiféle gyűlésről, mindösszesen azt tüntették fel, hogy a király április 11-én Budán a főpapokkal, a bárókkal, az

32 DF 281415., fol. 296v. (Vö. Hermann Zs.: Werbőczy és a parasztháború 122.): „Datum in campo Rakos predicto, quinto decimo die generalis diete et congregationis prenotate.”

33 Uo., fol. 295v. (Vö. Hermann Zs.: Werbőczy és a parasztháború 122.): „ut expirato ipsius diete termino”.

34 DL 72158., a szöveg alatt: „Coram me magistro Alberto de Bellyen”.

35 DF 261746.

36 1514. márc. 28. (DF 206028.), márc. 30. (DL 69568.), ápr. 2. (DF 212022.), ápr. 5. (DL 99781.)

37 Szűcs J.: Ferences obszervancia 213.

38 Istvánffy Miklós Magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában I/1. 1–12. könyv. Sajtó alá rendezte Benits Péter. Bp. 2001. (Történelmi Források I.) (a továbbiakban: Istvánffy) 129.

39 DL 47069.

ítélőmesterekkel és az ország nemeseivel, azaz ítélőszéke esküdt ülnökeivel együtt bíraskodott bizonyos ügyben.⁴⁰

Összegezve tehát azt mondhatom, hogy a *conventio generalis* valamikor április 5-e után, de legkésőbb április 8-án véget ért. Persze ettől függetlenül a királyi tanács ülései még tovább folytatódhattak, mert ugyan erről eddig nem volt szó, de a gyűlés ezúttal is a szokásoknak megfelelően két helyszínen⁴¹ zajlott: a főpapok és bárók, illetve a király által meghívottak a budai várban,⁴² a nemesség pedig a Rákos-mezőn tanácskozott.⁴³ A két „tábla” résztvevői az 1526 utáni időszakhoz hasonlóan már ekkor is írásban érintkeztek egymással: tettek javaslatokat (*propositio*), illetve válaszoltak azokra (*responsio*).⁴⁴

Az országgyűlés résztvevői

A „felsőtábla” a budai várban

Az elsőre meglepő fejezetcím-választást az indokolja, hogy elvárásainkkal ellentétben nem volt magától értetődő az összes országnagy jelenléte.⁴⁵ Az alábbiakban tehát arra vállalkoztam, hogy az okleveles források segítségével összeállítsam az országgyűlés „felső táblájának” névsorát.⁴⁶ A jelen esetben ez azt jelenti, hogy arra kerestem adatokat, ki tartózkodott a vonatkozó

időszakban Budán. A legnehezebb helyzetben a főpapok részvételének, avagy távolmaradásának igazolásakor vagyunk, mivel a forráspusztulás miatt kevés saját kiadványuk maradt fenn. Ugyanakkor a jelenlévő tisztség- vagy méltóságviselő személyek összeállítása sem egyszerű, hiszen jó néhány olyan báró van közöttük, így például az udvari méltóságok viselői, akiknek hivatala nem igényelte a rendszeres oklevél-kibocsátást. Az egyéb meghívott személyek jelenlétének igazolása pedig a meghívólevelek pusztulása miatt gyakorlatilag lehetetlen. Hasonló a helyzet az „alsótáblán” ülésző nemesség képviselői esetében is: amennyiben nem maradt fenn olyan végzemény, amelyben felsorolták volna nevüket, kilétük megállapítása nem lehetséges. Jelen esetben azt az általam már többször kipróbált metódust alkalmaztam, hogy megnéztem az összes 1513 decembere és 1514 májusa között keletkezett oklevelet és kigyűjtöttem belőlük az előbbieken vázolt körbe tartozó személyek hollétére vonatkozó adatokat. (Egyébként az egyes személyek saját kiadványai mellett a legtöbb információra a királyi oklevelek relációs jegyzeteiben lelhetünk, amelyeket kellő óvatossággal felhasználhatunk a benne szereplő személy adott helyen tartózkodásának igazolására.) A következőkben tehát erőssorrendben (király–főpapok–méltóságviselő bárók–tisztségviselők–többiek) haladva ismertetem az egyes személyek hollétére vonatkozó adatokat.

A király természetesen részt vett az országgyűlésen,⁴⁷ egyébként is ezekben az években már alig mozdult ki Budáról. Ennek elsődleges oka a korábban elszenvedett agyvérzése(i), illetve az öregsége következtében kialakult különféle betegségei voltak. Jelen időszakban éppenséggel „súlyos izületi fájdalmak és hidegrázása” még azt sem engedték meg a királynak, hogy személyesen vegyen részt Bakóc Tamás budai bevonulásán.⁴⁸ Ez utóbbi információval át is térhetünk a bíboros személyére: korábban már láttuk, hogy március 7-e előtt érkezett meg Esztergomba, ahol mintegy két hétig időzött.⁴⁹ Székvárosából március 23-án indult el, és még aznap nagy dicsőséggel vonult be Budára, valószínűleg a királyi várba. A cseh királyi ítélőmester, Jeroným z Hradešína leírása szerint fogadására – kis túlzással – a Magyar Királyság valamennyi egyházi és világi méltósága, valamint Lajos királyfi nagy ünneplés közepette gyűltek össze.⁵⁰ Mindezt Szerémi még ér-

40 DF 224849. „nobis feria tertia proxima post dominicam Ramispalmarum proxime preteritam unacum nonnullis dominis prelatiis, baronibus magistrisque prothonotariis et regni huius nobilibus, sedis scilicet nostre iudicarie iuratis assessoribus hic Bude constitutis et existentibus”. – Az oklevél másik példányának kivonatát lásd A Perényi család levéltára 1222–1526. Közéteszi *Tringli István*. Bp., 2008. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 44.) 776. sz.

41 Vö. *Kubinyi András*: A magyar országgyűlések tárgyalási rendje 1445–1526. Jogtörténeti Szemle (2006) 2. 7.

42 A főpapok és bárók külön helyszínen történő tanácskozása ma már nem igényel külön bizonyítást, ennek ellenére ezt a vizsgált országgyűlés tekintetében források segítségével is igazolhatjuk. Vö. Ulászló király 1514. nov. 18-i már idézett oklevelével (DL 68158.), illetve *Hermann Zs.*: Werbőczy és a parasztháború 122. Lásd még *Istvánffy* 126.

43 *Hermann Zs.*: Werbőczy és a parasztháború 122. és DF 261746.

44 Az egyetlen, 1526 előtről ismert nemesi *responsio* kiadását és feldolgozását lásd *Mikó Gábor*: Ismeretlen országgyűlési emlék a Jagelló-korból. Adatok az 1507 és 1514 közti országgyűlések történetéhez, valamint Werbőczy *Hármaskönyvének* elkészültéhez. Történelmi Szemle 56. (2014) 458., szövege: 475–480.

45 A parasztháborúról szóló monográfiában a szerzők Niccolò de Zuanne 1514. aug. 11-i levele alapján (Mon. rust. 192., nr. 160.) arról írják, hogy a budai tanácskozásokon részt vett a nádor, a vajda, a bán, Újlaki herceg, akik több más főúrral együtt elleneztek a bulla kihirdetését (*Barta G.–Fekete Nagy A.*: Parasztháború 30.). Mint majd látni fogjuk, közülük ketten biztosan nem, egy talán és csupán egyikük volt biztosan a vonatkozó időszakban Budán. Ezért levelét nem lehet felhasználni a tanácskozáson megjelent személyek összegyűjtésére.

46 Vö. erre *Kubinyi András*: Társadalom és rendiség a késő-középkorban különös tekintettel az egyházi személyek politikai lehetőségeire. In: *Memoriae tradere. Tanulmányok és írások Török József hatvanadik születésnapjára*. Szerk. Füzes Ádám és Legeza László. Bp., 2006. 196.

47 Az adatok tételes felsorolásától jelen esetben eltekintek, mivel a király összes, személyéhez köthető oklevele Budán kelt, de a biztonság kedvéért néhány példa erre: márc. 15. (DF 269289., a szöveg alatt balról: „W rex”), ápr. 2. (DF 217320., „Commissio propria domini regis”), ápr. 4. (DF 241122., „Commissio propria domini regis”), ápr. 12. (DL 22606., „Commissio propria domini regis”), máj. 3. (DL 22612., a szöveg alatt balról: „W rex”).

48 Vö. *Barta G.–Fekete Nagy A.*: Parasztháború 29. (Mon. rust. 59., nr. 18.)

49 Márc. 16-án a cseh országnagyok küldöttsége is Esztergomban kereste fel az érseket. (Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára [a továbbiakban: MTA Kt.], Ráth György könyvtára, n° 1501. – Jeroným z Hradešína naptári bejegyzése. [Köszönöm az adatot Péterfi Bencének.])

50 „Hac die reverendissimus dominus Thomas tituli Sancti Martini in Montibus presbiter cardinalis, archiepiscopus Strygoniensis, patriarcha Constantinopolitanus, primas Hungarie ad Hungarie, Boemie et Polonie etc. regna legatus a latere Budam venit cum magno triumpho,

zékletesebben adta elő krónikájában: „ahány parókus és kolostori csak volt Buda és Pest városában, szép és nagy körmenettel Óbudáról mennyezet alatt vezették be Buda várába, himnuszokat és egyházi énekeket énekeltek, más főemberek pedig sok trombitával és dobossal voltak ott. És háts lováról ujjával áldást osztott. Nagy aranyozott keresztet vittek előtte, mint az Isten képviselőjét tisztelte őt az egész nép, térdhajlással imádta őt a kereszttel együtt, s kiáltva mondtak neki köszönetet. Es nagy pompával szállt meg budai házában.”⁵¹ Szerémi leírásában a cseh ítélőmester tudósítása fényében nem különösebben érdemes kételkednünk. (A mindkét forrásban szereplő „valamennyi” méltóságviselő említése a már zajló országgyűlésen résztvevő személyeket takarhatja.) Bakóc Tamás ettől kezdve április 25-ig folyamatosan kimutatható a fővárosban,⁵² május 4-re azonban már visszatért Esztergomba.⁵³ A bács-kalocsai érsekről, Frangepán Gergelyről,⁵⁴ csak úgy, mint Csáki Miklós csanádi, Gosztonyi János győri, Egervári Bereck knini, Podmanicki István nyitrai, Gúti Ország János szerémi, Perényi Ferenc váradi és Erdődi János zágrábi püspökök hollétéről semmilyen adatunk sincs. Ugyanakkor Estei Hippolit bíboros egri püspök biztosan nem volt jelen az országgyűlésen, hiszen évek óta Itáliában élt.⁵⁵

Velük szemben jó néhány olyan egyháznagyról tudunk, akiknek tartózkodási helye nyomon követhető a vizsgált időszakban. Szatmári György pécsi püspök, királyi főkancellár február végétől május elejéig folyamatosan kimutatható Budán,⁵⁶ országgyűlési jelenléte királyi kancellársága – ez egyúttal azt is jelentette, hogy mai szóval Szatmári volt a külügyminiszter is – miatt, valamint, mivel a külföldi követjelentések szerint ő volt az ország egyik tényleges irányítója,⁵⁷ sem lehet kétséges. A következő személy Szalkai László váci püs-

pök és királyi titkár,⁵⁸ ő szintén Budán tartózkodott a kérdéses időszakban.⁵⁹ Hasonló a helyzet a másik királyi titkár, Gibárti Keserő Mihály boszniai püspök esetében is, ő is folyamatosan kimutatható a fővárosban.⁶⁰ Hasonlóképpen megjelent Simone de Begno korbáviai/modrusi püspök is, ráadásul április 3-án ő készítette a pápai bulláról hiteles másolatot Bakóc Tamás kérésére.⁶¹ Korántsem ennyire egyértelműek az adatok Várdai Ferenc erdélyi püspök országgyűlési jelenlétére. A püspök január végén, illetve február elején Gyalu várán tartózkodott,⁶² majd mintegy hónapra eltűnik a szemünk elől, hogy aztán március elején Tordán találjuk.⁶³ Innen – úgy tűnik – lassú tempóban megindult Buda felé: március 9-én Kolozsmonostoron,⁶⁴ tíz nap múlva Tasnádon tartózkodott.⁶⁵ Útja innen ismét követhetetlen, április 8-án viszont már ő is Budán van.⁶⁶ A felsorolt adatok alapján, ha az országgyűlés megnyitására nem is érkezett meg Budára, de Bakóc Tamás érsek bevonulásán már ott lehetett az ünneplő tömegben. Végül, de nem utolsósorban Beriszló Péter veszprémi püspök, bán és királyi kincstartónak⁶⁷ a tanulmány egy korábbi szakaszában már részletesen elemzett útvonaltól kell felidézünk: február közepén Csázmán, március elején és valószínűleg még közepén is Kőrös városában volt, majd április harmadik hetének végén Budán adott ki oklevelet. Az előbbi adatsor nem támasztja alá megjelenését az országgyűlésen, habár kincstartói hivatala miatt elvben nem hiányozhatott volna onnan. Jóllehet ezen elgondolást két közvetett adattal is alá lehet támasztani – egyrészt a török csapatok március elejére felhagytak Knin várának ostromával, így a közvetlen támadásuk veszélye elmúlt,⁶⁸ másrészt, kicsit előreugorva témánkban, az országgyűlésen adó kivetéséről is döntöttek,⁶⁹ így nyilván elvárható volt

58 Személyére lásd *Kubinyi András*: Szalkai László esztergomi érsek politikai szereplése. In: *Uő*: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Bp., 1999. (METEM könyvek 22.) 152–153.

59 Jan. 18. (DL 67256., királyi oklevélén: „L. Vaciensis”), jan. 22. (DL 94781., relatio), febr. 2. (DL 47065.), ápr. 19. (DL 47071., relatio), máj. 12. (DL 82398., relatio).

60 Febr. 14. (DL 22594., királyi oklevélén: „Michael Kesserew”), márc. 10. (DF 233389., személyesen tesz bevallást a budai káptalan előtt), márc. 30. (DL 70542., relatio), ápr. 2. (DL 62407., relatio), ápr. 6. (DL 67515., relatio).

61 Mon. rust. 60., nr. 19.

62 Jan. 29. (DL 82385.) és 30. (DL 82386.), mindkét szer: „Datum ex castro nostro ...”; febr. 2. (DL 82387., Drágfi János nyugtája a püspök részére.)

63 Márc. 6. (DL 82389.)

64 DF 270009. (A konvent előtt Ombozi Miklós bevallást tett, hogy 100 forintot kölcsönvett Ferenc püspöktől, amelyet pünkösdig visszafizet neki, ha nem tenné, akkor egy Kolozs megyei birtokrészét fogja átadni neki.)

65 Márc. 19. (DF 209054., 272141.)

66 DL 82391., még ápr. 12-én is kimutatható a városban. (DL 82392.)

67 Személyére lásd *Kubinyi András*: Beriszló Péter és budai szereplése. In: *Uő*: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Bp., 1999. (METEM könyvek 22.) 174–177.

68 Fodor P.–Dávid G.: Békétárgyalások 213.; Szűcs J.: Ferences obszervancia 238. 71. jegyzet.

69 DF 217320.

cui principes omnes spirituales et seculares regni Hungarie cum magna solemnitate occurrunt, similiter et rex Ludovicus cum processionibus” (Mon. rust. 59., nr. 18.). – Vö. még Sanuto II. 248–249. (Idézi *Fraknoi V.*: Bakócz 145.)

51 Szerémi György Magyarország romlásáról. *Erdélyi László* fordítását átdolgozta *Juhász László*. A bevezetést és a jegyzeteket írta Székely György. Bp. 1961. (Monumenta Hungarica V.) (a továbbiakban: Szerémi) 61.

52 Ápr. 3. (Mon. rust. 60., nr. 19.), ápr. 4. (DF 208126.), ápr. 13. (DF 228107.), ápr. 25. (Mon. rust. 65., nr. 22.)

53 DF 286617. – Aztán máj. közepéig ott is maradt: máj. 5. (DF 228414., „Datum Strigonii, in palatio nostro”), máj. 10. (DF 228252.), máj. 15. (Mon. rust. 72., nr. 30.), ápr. 20. (Tagebuch Johannes Cuspinian's 1502–1527. Fontes rerum Austriacarum Österreichische Geschichtsquellen Erste Abteilung / Scriptores Band 1. Graz, 1969. [Reprint] 397–416; 406.), míg máj. 24-én már ismét Budán mutatható ki (Mon. rust. 77., nr. 34.).

54 Az érsek máj. 3-án kimutatható Budán (DL 22848., a 3. pecsét, az azonosítást köszönöm Neumann Tibornak).

55 *Sugár István*: Az egri püspökök története. Bp., 1984. (Az egri főegyházmegye schematizmusa I.) 206.

56 Febr. 27. (DF 270950.), márc. 4. (DF 270949.), márc. 20. (DF 209885., királyi oklevél, de a szöveg alatt: „Coram me Georgio episcopo Q., cancellario regie maiestatis”), márc. 26. (DF 246074.), ápr. 7. (Sanuto II. 249.).

57 Sanuto II. 245.

a kincstartó jelenléte –, mégis ennek nem kis mértékben ellentmond az, hogy a kincstartó helyettese, Várdai Pál, a budavári Szent Zsigmond-egyház prépostja⁷⁰ a tárgyalt időszakban kiadott, saját kezű aláírásával is ellátott okleveleket, amelyek egyébként mind Budán keltek, a következőképpen írta alá: „Várdai Pál prépost, királyi alkincstartó és a királyi főkincstartó távollétében az ő helyettese.”⁷¹ Mindez pedig azt jelenti,⁷² hogy igen kevés az esélye annak, hogy a főkincstartó április 3-ig visszaérkezett volna a királyi udvarba, azaz Beriszló Péter a jelek szerint nem ért vissza Szlavóniából az országgyűlésre. (A fentiekből következően viszont Várdai Pál alkincstartó helyettesítette urát a tanácskozásokon.)

A királyi titkárok közül Szalkai László és Keserű Mihály püspökökön túl még egy, Szeremlényi Ferenc erdélyi nagyprépost⁷³ tartózkodott folyamatosan a királyi udvarban.⁷⁴ Ám titkári munkaköre ellenére befolyása az események menetére nyilván jóval kisebb lehetett, mint két társáé.

Az egyháziak után lássuk a világi méltóság- és tisztségviselőket. Perényi Imre nádorról, csakúgy mint az országbíróról, annak ellenére, hogy viszonylag nagyszámú kiadványuk maradt fenn, meglehetősen kevés konkrétumot lehet mondani. Ennek elsődleges oka az, hogy a nevük alatt kiadott oklevelek nagy részét nem ők, hanem ítélmesterek, Ellyevölgyi János nádori és Verbőci István országbírói ítélmesterek, illetve az egyszerűbb – vizsgálati, iktatást elrendelő – leveleket a rangidős *notarius* jegyezte. Perényi nádor február 6-án még Siklós várában tartózkodott, s onnan írta leveleit. A terebesi pálosoknak szóló levélből számunkra most egy dolog fontos: azt írta nekik, hogy szívesen meglátogatná azt a vidéket, sőt ha Istennek is tetszik, akkor mihamarabb szeretne valamivel hasznukra lenni.⁷⁵ A másik levél Bártfa városához szól, ebben azt kérte tőlük, hogy pénzért rendeljenek és küldjenek el neki egy nagy litván kocsit Terebes várába, amit ő még nagyobb szívességgel fog jutalmazni.⁷⁶

A levelek alapján joggal gondolhatunk arra, hogy Perényi Imre a közeljövőben az északkeleti országgrészbe, ottani birtokközpontjába, Terebesre készült utazni (erre az ismert események miatt végül csak az év végén került sor⁷⁷). A következő, biztosan a nádorhoz köthető adatunk március 20-ról van, ekkor már Budán tartózkodott és a király, illetve Szatmári György pécsi püspök, főkancellár jelenlétében kötött megegyezést a Sáros megyei makovica uradalom ügyében Tárcai János volt székely ispán özvegyével. Sajnos az oklevélből az nem derül ki, hogy Perényi két fia, Ferenc erdélyi (helyesen: váradi) püspök és Péter jelen voltak-e az ügylet lebonyolításánál.⁷⁸ A vonatkozó időszakból nem ismerek a nádor hollétére több adatot, de mivel az országgyűlés első napján biztosan Budán tartózkodott, így talán nagyobb kockázat nélkül állíthatjuk, hogy annak végéig nem hagyta el a székvárost.

A királyi méltóságsorok sorrendjét kicsit megbontva előbb az országbíró tartózkodási helyeiről fogok szólni, és csak utána az erdélyi vajdáiéról. Szentgyörgyi Péterrel kapcsolatban a következőket mondhatom: az év elején, egészen pontosan január közepén otthonában, Szentgyörgyön keltezett,⁷⁹ majd március elején a Moson megyei (magyar)óvári rezidenciájában találjuk.⁸⁰ A következő adatunk az országbíró hollétére azonban majdnem két hónappal későbből, május elejéről van, amikor szintén Budán volt.⁸¹ Az idézett adatok alapján gyakorlatilag eldönthetetlen, hogy megjelent-e az országgyűlésen, magam azonban inkább arra hajlanék, hogy igen. Néhány szó erejéig feltétlenül ki kell térnünk az előbb idézett 1514. május 3-i királyi oklevélre. Ebben Ulászló király nyugtatta Czobor Imrét, hogy az Opavai hercegség kapitányságának tisztét utasítására és akaratából letette az ő és a főpapok, bárók, illetve az ország előkelőinek kezébe, a mondottak pedig átadták azt Kázmér tescheni hercegnek.⁸² Az oklevelet az uralkodó aláírta

77 1514. dec. 16-án keltezett Terebesen (DF 217392.).

78 DF 209885. Az oklevél, amely a függő titkospecséttel volt megerősítve, szövege alatt jobbról: „Coram me Georgio episcopo Q[ui]nqueeclesiensi, cancellario regie maiestatis”. – Az oklevélben a felsorolt Perényi családtagok címei tekintetében komoly problémák merülnek fel: 1. Perényi Imre neve mellett szerepel még dalmát-horvát-szlavón báni és zenggi kapitányi címe, holott azt ekkor már Beriszló Péter viselte; 2. Ferenc ekkor már biztosan nem erdélyi, hiszen azt Várdai Ferenc viselte (vö. C. Tóth Norbert: Várdai Ferenc erdélyi püspök végrendeletének utóélete. In: A mezővárostól a rendezett tanácsú városig. Szerk. Garda Dezső. Csíkszereda, 2011. 76.), hanem már váradi püspök volt. Az első adatunk ugyanis váradi püspökségére 1513. okt. 17-i oklevél méltóságsorából van (DL 101467.). – Az oklevélben található adatok egy évvel korábbi időszakra viszont maradéktalanul érvényesek!

79 1514. jan. 14. (DF 241120., „in castro”); jan. 16. (DF 243377., „manu propria”).

80 DF 274854. (A pozsonyi káptalan 1514. márc. 12-i oklevele szerint küldöttük „feria sexta proxime preterita ad oppidum Owar vocatum accessisset” és Pétert „ibidem in castro suo personalliter” fellelte.)

81 1514. máj. 3. (DL 22848., a 4. pecsét.)

82 „ipsum ducatum Oppavie ... nobis et ad manus nostras ac dominorum prelatorum et baronum ceterorumque procerum huius regni nostri Hungarie de voluntate et commissione nostra restituit; nomineque et in persona nostra eorumque dominorum prelatorum et baronum ac universorum procerum huius regni nostri Hungarie eundem ipsum ducatum ... ad manus ...

70 Vö. Laczkovik György: Várdai Pál esztergomi érsek, királyi helytartó Mohács előtti pályafutása. Levéltári Közlemények 75. (2004) 18–19.

71 „Paulus de Warda prepositus, regius vicethezaurarius et in absentia supremi thesaurarii maiestatis sue locumtenens etc.” 1514. jan. 8. (DF 270955.), márc. 4. (DF 247574.), márc. 28. (DF 247576.), ápr. 3. (DF 217322.). – Ez utóbbi az utolsó adat alkincstartóságára, máj. 17-én már Pemfflinger Márk töltötte be a hivalt (DF 217338.).

72 Ugyanezt a következtetést vonta le annak idején Kubinyi András is. (Kubinyi A.: Beriszló Péter 174.)

73 Származására lásd Kubinyi András: A királyi titkárok II. Lajos király uralkodása idején. Gesta 6. (2006) 7.

74 1514. jan. 14., relatio (DF 255091.), márc. 8., relatio (DF 267948.), ápr. 10., relatio (DL 22605.), ápr. 21., relatio (DF 276763.), máj. 12., „Relatio domini Iohannis Pethew, Franciscus prepositus” (DF 229457.), máj. 14., „Reverendissima dominatio vestra dignetur litteras facere sigillati, Franciscus prepositus” (DF 217332.).

75 Bándi Zsuzsanna: Északkelet-magyarországi pálos kolostorok oklevelei (regeszták). Borsodi Levéltári Évkönyv 5. (1985) 680. (DL 22590.)

76 „ad rationem pecuniarum unum vehiculum Lithwaneum magnum istis nobis ordinare et disponere velitis et ad castrum nostrum Terebes mittere velitis, vobis quoque in maioribus complacentia nostra respondebimus” (DF 217312.).

és megpecsételte, továbbá a vele lévő főpapok, bárók és előkelők szintén megerősítették pecsétjeikkel.⁸³ S valóban, a nyugta szövege alatt balról ott áll az uralkodó aláírása (*W Rex*), középen pedig a papírfelzetes királyi titkospecsét. Mindezek alatt, egy sorban nyolc vörös viaszba nyomott gyűrűspecst látható. A pecsétek meglehetősen ép állapotban maradtak fenn, hála annak, hogy azokat még a megpecsételéskor egy papírlappal letakarták. E papírfelzet ugyanakkor nagymértékben megnehezíti a pecsétek tulajdonosainak azonosítását. A pecséttulajdonosok meghatározására annál is inkább szükség lenne, mivel biztos információt nyújt arra nézve, kik voltak jelen a tárgyalt időpontban Budán, pontosabban az akkor tartott királyi tanácsi ülésen.⁸⁴

A kissé hosszúra nyúlt kitérő után következzen Szapolyai János erdélyi vajda és székely ispán. Már előláróban kijelenthetjük, hogy a szepesi örökös ispán biztosan nem volt ott az országgyűlésen: 1513 december közepén indult Budáról tartományába,⁸⁵ majd január második hetétől legalább öt héten át Kolozsváron találjuk.⁸⁶ Itteni időzése alatt zajlott a szokásos, az erdélyi nemesség részére tartott vízkeresztbi bírósi nyolcad, amelyen a királyi kúriából kiküldött⁸⁷ országbírói és erdélyi vajdai ítélmester, Verbőci István ítélkezett.⁸⁸ Szapolyai Kolozsvárról Székelyvásárhelyre ment, ahová egyébként az Udvarhelyen február 19-én megkezdett, a székelyek részére tartott gyűlést is

illustris principis domini Kazimir ducis Thesseniensis etc., non tanquam hominis externi, sed tanquam Hungari strictissima fide nobis et huius regno obstricti pro officiolatu dedit et assignavit" (DL 22848.). – Kázmér herceg márc. 11-én már Budán volt (MTA Kt., Ráth György könyvtára, n° 1501. – Jeroným z Hradešína naptári bejegyzése. Az adatot köszönöm Péterfi Bencének).

83 „Harum nostrarum chyrographo nostro subscriptarum sigilloque nostro et post nostrum etiam sigillis ipsorum dominorum prelaturum et baronum ac procerum huius regni pronunc nobiscum constitutorum, consignatarum” (Uo.).

84 A pecséteket egy 20. századi kéz 1–8-ig beszámozta. A nyolc vörös viaszba nyomott gyűrűspecst közül a legegyszerűbben az utolsó, a nyolcadik pecsét azonosítható, amely kétségkívül Somi Gáspáré. Ugyanezzel a gyűrűspecséttel erősítette meg 1514. márc. 13-i, saját kezű aláírásával ellátott oklevélét is. (DL 26838.) A maradék hét pecsét közül az egyik Szentgyörgyi Péter grófé, a másik pedig Buzlai Mózesé (vö. *Csánki Dezső*: Harminczhat-pecsét oklevél 1511-ből. Turul 5. [1887] II. közl. [PC-CD ROM, Arcanum Adatbázis Kft. 2004.]).

85 DL 47060. – Lásd erre bővebben Neumann Tibor tanulmányát a jelen kötetben.

86 1513. jan. 11. (DL 30524.), jan. 13. (DL 305198.), jan. 17. (DF 255209.), jan. 20. (DL 26491.), jan. 24. (DL 30266.), jan. 25. (DF 277736.), jan. 27. (DL 29912.), febr. 6. (A Szapolyai család oklevéltára I. Levelek és oklevelek [1458–1526]. Közreadja Neumann Tibor. Bp., 2012. [Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak] [a továbbiakban: Szapolyai-oklt.] 341/385. sz.), febr. 21. (Szapolyai-oklt. 341/386. sz.)

87 *Bónis György*: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp., 1971. 371., 397.

88 Lásd pl. jan. 24. „nos in presentibus octavis festi epiphanie Domini proxime preteriti unacum nonnullis ... partium Transsilvanarum nobilibus, sedis scilicet nostre iudicarie iuratis coassessoribus in eadem sede nostra iudiciaria sedentibus et egregio domino quoque magistro Stephano de Werbewch nostro ac iudicis curie regie prothonotario nobiscum pariter constituto” (DL 30266.), jan. 25., „Lecta et correcta per me magistrum Werbevchi” (DF 277736.).

áthelyezte.⁸⁹ Innen Görgénybe utazott, ahol március második hetének végétől mutatható ki.⁹⁰ Mintegy két heti görgényi időzés⁹¹ után ment tovább Szászsebesre, ahol április legelejétől május közepéig tartózkodott.⁹² Attól függetlenül, hogy nem jelent meg az országgyűlésen, annak lefolyásába, illetve előkészítésébe, amint az a velencei követjelentésekből kiderül,⁹³ biztosan beleszólt. Egyébként fontos megjegyeznünk, hogy Szapolyai János esetében nem ez volt az egyetlen eset, amikor nem vett részt az országgyűlés munkájában.⁹⁴

Az erdélyi vajdát a méltóságsorokban követő tisztségviselő, Beriszló Péter dalmát–horvát–szlavón bán távollétéről már volt szó. A harmadik, a déli határszakasz élén álló temesi ispán, Bátor István országgyűlési részvételéről semmilyen információnk nincsen. Egyetlen adatunk Bátor budai jelenlétére május elejéről van: Ulászló király ekkor kötelezettséget vállalt arra, hogy a temesi ispán és az Alsó részek főkapitánya részére a temesi ispáni fizetése, illetve ezenfelül a Somi Gáspárnak a temesvári vár kiváltására fizetett 3200 forint fejében, összesen 12607 forintot és 57 dénárt mihamarabb átad.⁹⁵ Még rosszabb helyzetben vagyunk Ráskai Balázs tárnokmester és Bátor György lovászmester esetében, mivel velük kapcsolatban semmilyen okleveles adatunk sincsen tartózkodási helyükre nézve. Ellenben Gergelylakai Buzlai Mózes udvarmester, már csak tisztségéből adódóan is, biztosan jelen volt az országgyűlésen.⁹⁶ A királyi udvar további tisztségviselői közül Podmanicki János (az egyik) kamarásmester, pozsonyi ispán⁹⁷ és Perényi Gábor (a másik) kamarásmester, máramarosí sókamara- és ugocsaí ispán⁹⁸ jelenlétére következtethetünk adataink alapján, noha éppen a vonatkozó időszakból nincsen információnk tartózkodási helyeikre. Ugyanakkor a pohárnokmesterek, Alsóindvai Bánfi János⁹⁹ és Béltéki Drágfi János ekkori hollétéről semmit sem tudunk. Drágfi esetében azonban feltételezhető, hogy megjelent Budán, mivel ismert

89 1514. febr. 28. „Commissio propria domini comitis et wayvode.” Az oklevélben leírt, „in dieta et conventione generali trium generum Siculorum partium istarum Transsilvanarum in opido Wdwarhely, die dominico proximo post festum Beati Valentini martiris (febr. 19.) noviter preteritum celebrata et tandem certis et rationabilibus ex causis ad presentem terminum, diem scilicet dominicum post festum Beati Mathie apostoli ad hoc opidum Zekelwasarhely reiecta et prorogata nostro in conspectu motam atque subortam” pert György-napra halasztja (DF 247121.).

90 1514. márc. 12. (DL 29946.).

91 1514. márc. 24-én még ott volt (Szapolyai-oklt. 343/388. sz.).

92 1514. ápr. 1. (DF 281068.), máj. 12. (Szapolyai-oklt. 344/389. sz.)

93 Vö. Sanuto II. 245.

94 Így például nem jelent meg az 1519. évi György-napi nádorválasztó országgyűlésen sem (C. Tóth Norbert: Egy legenda nyomában. Szapolyai János és ecsedi Bátor István viszonya 1526 előtt. Századok 146. [2012] 458.).

95 1514. máj. 3. (DL 22612., „W rex”).

96 1514. febr. 8. (DF 233142., relatio), márc. 18. (DL 22599., DF 265632., relatio), ápr. 10. v. 11. (DL 47069.), máj. 3. (DL 22848., a 6. pecsét, vö. *Csánki D.*: Harminczhat pecsét).

97 1514. febr. 20. (DL 37446.), ápr. 23. (DL 93772.).

98 1514. ápr. 10. (DF 217323.), ápr. 13. (Perényi 776. sz.)

99 Az biztos, hogy 1514. jan. 26-án még Szlavóniában, Kőrös városában tartózkodott, hasonlóan Újlaki Lőrinc herceghez (DL 22586.).

tartózkodási helyeinek sorába, a Gyalu–Erdőd–Pusztavacs¹⁰⁰ útvonalba beillik a budai megjelenés. Rajtuk kívül még az elithez tartozó, noha a méltóság-sorokban már helyet nem kapó, a déli határok védelmén osztozó bánságok – valójában várak és közvetlen környezetük – vezetőit vehetjük számba: Paksi Mihály szörényi báróval annyit tudunk, hogy 1514 júniusában,¹⁰¹ Enyingi Török Imre nándorfehérvári bán április második felében és június közepén időzött Budán.¹⁰² Velük szemben Báncsai András szabácsi bán meglepő módon az országgyűlés idején a fővárosban találjuk.¹⁰³

A főbb tisztségviselőikön kívül még jó néhány személyről kimutatható, hogy 1514 márciusában a fővárosban tartózkodott. Az egyik budai várnagy, Battyáni Benedek, noha ezt csak április 19-ről tudjuk igazolni,¹⁰⁴ biztosan székhelyén tartózkodott, hiszen társa, a másik várnagy szolgálati helyétől távol volt. Bornemissza Jánost ugyanis még az uralkodó küldte – Szapolyai János erdélyi vajdával egyetemben – 1513. október végén Szászföldre, a szebeni szászok megrendszabályozására.¹⁰⁵ János budai várnagy azonban nem siette el sem az indulást, sem a Nagyszebenbe történő megérkezését: 1513. november 4-én még Budán volt,¹⁰⁶ majd a hónap végén pedig Kolozsváron találjuk Chertynger László, az erdélyi hadinépek kapitánya (*capitaneus gentium*) meg a két alvajda, Barlabási Lénárd és Turóci Miklós társaságában. A mondottak e napon felszólították a szászokat, hogy december 11-én fegyvertelenül jelenjenek meg Szebenben, hogy megtárgyalhassák ügyüket.¹⁰⁷ Bornemissza ezek után is Erdélyben maradt: január 28-án Fogaras várában tartózkodott,¹⁰⁸ ahonnan tíz nap múlva írt a szebeni tanácsnak, hogy február 12-én, vasárnap érkezik hozzájuk és hétfőn megkezdhetik a(z újbóli) tanácskozást, hogy mihamarabb végleges megegyezésre juthassanak.¹⁰⁹ A jelek szerint valóban gyorsan ment a dolog, mivel Bornemissza február 23-án Kolozsmonostorról írt a szász székekhez a király által rájuk kivetett adó ügyében.¹¹⁰ Március

100 1514. febr. 2-án Gyalu várában, ahol Várdai Ferenc püspök megfizette adósságát (Középkori leveleink 1541-ig. Szerk. Hegedűs Attila és Papp Lajos. Bp., 1991. [Régi magyar levéltár 1.] 50. [DL 82387.], „manu propria”), febr. 8-án pedig már otthonában, Erdődön tartózkodott, ahol nyugtázta, hogy a püspök kifizette egy másik adósságát is (Középkori leveleink 51. [DL 82399.], „manu propria”). Ápr. 24-én valószínűleg ismét Várdai Ferenc társaságában (Pusztavacs) (DL 89041.) találjuk.

101 DL 106083., p. 279–280.

102 1514. ápr. 23. (DL 93772.), jún. 19. (DL 106083., p. 279–280.)

103 1514. márc. 29. (DL 106083., p. 262.)

104 DL 89039.

105 Hermann Zs.: Werbőczy és a parasztháború 120.; II. Ulászló király 1513. nov. 1-jei levele a szászokhoz, hogy Szapolyai János erdélyi vajdát és Bornemissza János budai várnagyot küldi hozzájuk a *sedition* kivizsgálására (DF 245731., „Commissio propria domini regis”, másolata: DF 247566.).

106 DF 259614., relatio.

107 1513. nov. 30. (DF 245533., másolata: DF 247566.)

108 DF 246560.

109 DF 246072.

110 DF 246071.

19-én, tehát az országgyűlés megnyitásának napján innen (vagy egy másik Monostor nevű helységről) küldött levelet Szebennek. Ebben tájékoztatta őket, hogy mivel a király parancsára a mostani *dietán* meg kell jelennie, ezért másnap reggel elindul oda, de Lyulyai János királybíró, akivel mindent megbeszélte, felkeresi őket, s szavainak úgy higgyenek, mintha ő maga mondaná.¹¹¹ Innentől a vizsgált időszakon belül Bornemissza eltűnik a forrásokból, de nincs okunk kételkedni szavaiban; még ha nem is a kezdetére, de megérkezett az országgyűlésre. A budai várnagyok mellett valószínűsíthető a jelenléte szintén hivatali feladataik alapján – noha csak áprilisban mutathatóak ki – Gersei Pető Jánosnak, a királyi gyermekek udvarmesterének,¹¹² Korlátkövi Péter királyi kamarás és tárnok, komáromi ispánnak,¹¹³ valamint Dóci Ferenc királyi kamarásnak.¹¹⁴ Az előbb felsoroltakkal szemben Somi Gáspár kamarásnak, a királyi udvari hadak (vagy palotások) kapitányának a jelenléte, avagy távolléte kevésbé magától értetődő. Ez persze korántsem lenne baj, de az ismert forrásaink alapján nem is lehet teljes bizonyossággal eldönteni a kérdést. 1513. december 21-én Somi még Budán vett kölcsön Mekcsei György királyi tanácsostól 3000 forintot azzal, hogy Márton-napig megfizeti (nem fizetése esetére lekötve névadó birtokát).¹¹⁵ A mondott összegre nem tudjuk, milyen okból volt szüksége, de talán a megoldáshoz közelebb jutunk a király december 24-i oklevelének ismeretében: ebben Ulászló felszólította a szászokat, hogy mivel a temesi végek védelme érdekében leküldi Gáspár vezetésével az udvari hadakat Temesvárra,¹¹⁶ fizessenek költségeire 600 forintot. Erre, mint írták, azért van szükség, mert a királyi kincstár üres és ő nem akarja Somi pénz nélkül elbocsátani.¹¹⁷ Azaz az előbbi két, illetve a szintén már idé-

111 DF 246070., „manu propria”.

112 1514. ápr. 23. (DL 93772.), máj. 12. (DF 229457., relatio.)

113 1514. ápr. 8. (Neumann Tibor: A Korlátköviei. Egy előkelő család története és politikai szereplése a 15–16. században. Győr, 2007. [A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 5.] 197.), ápr. 11. (DF 292650., relatio).

114 1514. ápr. 4. (DF 206433.), vö. ápr. 11. (DL 47069.) és 12. (DL 22606.)

115 DF 258683., „Gaspar de Som manu propria”.

116 A korban ez már szokásosnak volt mondható, lásd Kubinyi András: A királyi udvar élete a Jagelló-korban. In: Kelet és nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. Szerk. Koszta László. Szeged, 1995. 320–321.

117 1513. dec. 24. „quoniam nos fidelem nostrum magnificum Gasparem de Som capitaneum aulicorum nostrorum extrema necessitate extremoque periculo castrorum nostrorum finitumorum et presertim partium nostrarum Themesiensium rios urgentes ad partes illas Themesienses pro eorum defensione celeriter expeditimus, quem ad ingredienda confinia illa interim inducere minime potuimus, nisi prius eundem super certissima sallariorum suorum sibi a nobis debitorum exolutione assecuramus, quum autem defectu proventuum nostrorum regalium pronunc locus non sit, unde eidem vel in parte satisfacere possemus, nisi de proventu et subsidio presenti nobis per vos exolvendo” (DF 245736., „W rex manu propria”). – Lásd még a király 1514. jan. 7-i parancslevelét Kassa városához, amelyben meghagyta nekik, mivel „inter alias graves et urgentes necessitates nostras regni et confinium nostrorum hec una summa et inevitabilis est, ut aulicis nostris in confinibus nostris Themesiensibus cum banderio nostro pro defensione regni constitutis, quamprimum debita solutio fiat,

zett, Ulászló király által Bátori István temesi ispánnak adott oklevél (amely szerint Bátori Temesvár várát kiváltotta Somi Gáspár kezéből) alapján egyértelmű, hogy a magyar határvédelem szokásos problémájával állunk szemben: mivel a királyi jövedelmek tavasz elejétől kezdenek beérkezni a kincstárba, így a tisztségviselőnek addig meg kell előlegeznie annak költségeit.¹¹⁸ Somi valamikor január közepe után¹¹⁹ indult útnak, de hogy pontosan hová ment, nem tudni, mivel legközelebb március 13-án saját birtokán, a Kolozs megyei Almás mezővárosban akadunk nyomára, amikor is eladta Bornemissza Jánosnak – annak szervitora, Tomori Pál útján – a megyebeli Nádas nevű birtokát, összesen 1702 forint értékben.¹²⁰ Innen ismét nem tudjuk, merre vitte lova, mert legközelebb másfél hónap múlva, május elején újra Budán bukkan fel.¹²¹ Látható, hogy Somi Gáspár alig három hónap alatt közel 4 ezer forintot vett fel ismeretlen céllal. Ez még akkor is sok, ha tudjuk, hogy neki kellett hiteleznie kapitánysága költségeit. Mindehhez hozzátehetjük azt is, hogy – legalábbis a király nyugtája alapján – Bátori István temesi ispán tőle váltotta ki Temesvár várát (*pro liberatione castris*) 3200 forintért.¹²² Igaz, az oklevél szövegéből az nem derül ki, hogy arra mikor került sor.

A méltóságviselő bárókon túl az országgyűlésen megjelent urak tekintetében gyakorlatilag homályban tapogatózunk. Az egyetlen, akiről feltételezhető, hogy ekkor Budán tartózkodott, Rozgonyi István. A nevében ugyanis április 6-án kértek iktatási parancsot a nádortól a Sáros megyei Lapispatak birtokra.¹²³ A „névsorolvasás” végére értünk. Az előbbi személyek mindegyike, már amelyikük megjelent (lásd róluk az alábbi táblázatot), a „felsőtáblán”, azaz a budai várban ülésezett, illetve tanácskozott.

nam alias cogerentur aulici ipsi nostri abinde redire hocque pacto ipsa confinia nostra in manifestum periculum precipitarentur quibusquidem aulicis nostris unde solutionem pronunc facere possemus, non est locus sicque defectu proventuum nostrorum regalium coacti sumus hac in re ad vos recurrere,” ezért az ottani harmincad terhére fizessenek 2000 forintot Hrussóci Mihály aulicusnak (DF 270940., „Relatio venerabilis domini Pauli prepositi S. Sigismundi, vicethezaurii regie maiestatis”).

118 Vö. Perényi Imre nádor báni szerződésének feltételeivel, lásd *Pálosfalvi Tamás*: Bajnai Both András és a szlavón banság. Szlavónia, Európa és a törökök, 1504–1513. In: „Honoris causa.” Tanulmányok Engel Pál emlékére. Szerk. Neumann Tibor, Rác György. Bp.–Piliscsaba 2009. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 40. – *Analecta Mediaevalia* III.) 287., 297. (Az oklevelek kivonatai: Perényi 762., 765. sz.)

119 1514. jan. 18-án még Budán van (DL 67256., relatio).

120 DL 26838. „Gaspar de Som manu propria”, (másolata: DF 266816.).

121 1514. máj. 3. (DL 22848., a 8. pecsét.), máj. 10. (DL 106083., p. 274.)

122 1514. máj. 3. (DL 22612., a szöveg alatt balról: „W Rex”).

123 DL 22604., mivel az iktatóparancs kiállítását Rozgonyi nevében bármelyik embere kérhette, így az adat fenntartásokkal kezelendő.

1. táblázat. Az 1514. márciusi országgyűlés „felsőtábláján” ülésező főpapok és bárók

Biztos résztvevők	Bizonytalan résztvevők	Biztosan nem vettek részt
Bakóc Tamás esztergomi érsek	Frangepán Gergely bács-kalocsai érsek	Estei Hippolit egri püspök
Szatmári György pécsi püspök	Csáki Miklós csanádi püspök	Beriszló Péter veszprémi püspök, dalmát-horvát- szlavón bán, kincstartó
Szalkai László váci püspök	Gosztonyi János győri püspök	Szapolyai János erdélyi vajda és székely ispán
Gibárti Keszérő Mihály boszniai püspök	Egervári Bereck knini püspök	
Várdai Ferenc erdélyi püspök	Podmanicki István nyitrai püspök	
Simone de Begno modrusi püspök	Guti Ország János szerémi püspök	
Szeremlényi Ferenc erdélyi nagyprépost	Perényi Ferenc váradai püspök	
Várdai Pál budai kisprépost	Erdődi János zágrábi püspök	
Perényi Imre nádor	Bátori István temesi ispán	
Szentgyörgyi Gróf Péter országbíró	Ráskai Balázs tárnokmester	
Buzlai Mózes udvarmester	Bátori György lovászmester	
Báncsai András szabácsi bán	Podmanicki János főkamarásmester és pozsonyi ispán	
Battyáni Benedek és Bornemissza János budai várnagyok	Alsólendvai Bánfi János pohárnokmester	
Gersei Pető János, a királyi gyermekek udvarmestere	Bélteki Drágfi János asztalnokmester	
Korlátkövi Péter komáromi ispán	Paksi Mihály szörényi bán	
	Enyingi Török Imre nándorfehérvári bán	
	Somi Gáspár, az udvari hadak kapitánya	
	Rozgonyi István	



Az „alsótábla” a Rákos-mezőn

Ha lehet, még nehezebb kérdés annak eldöntése, hogy a Rákos-mezőn összegyűlt nemesség követei útján vagy tömegesen, netán fejenként jelent meg. Az első változatot, azaz, hogy minden megyéből követek jelentek meg, kizárhatjuk, mivel akkor az „alsótábla” nem a Rákos-mezőn ülésezett volna. Ugyanakkor a fejenkénti megjelenés sem tűnik túlzottan valószínűnek, hiszen azt biztosan megemlíttette volna jelentésében a velencei követ. Így marad a második lehetőség, a nemesség tömeges részvétele.¹²⁴ Ez utóbbi feltételezésünk alátámasztására két, többé-kevésbé ezt igazoló forrást idézhettünk. Az egyik a már többször idézett, Ernuszt Zsigmond pécsi püspök hagyatéka ügyében¹²⁵ a két nagybíró nevében az országgyűlés 15. napján kibocsátott oklevél. Ebben a minket érdeklő rész Hermann Zsuzsa kivonatos fordításában a következőképpen hangzik: a panaszosok, Geszti János és Szerencsén János „az országgyűlésen megjelent nemesekhez fordultak, és ... arra kérték őket, hogy maguk is nézzék át azt, s egyúttal küldöttségük útján igyekezzenek a felülvizsgálatra a királyt, a prelátusokat és a bárókat rávenni. A nemesek jogosnak és törvényesnek tartván a kívánságot, küldöttséget

menesztettek a királyhoz, a delegáció azonban dolgavégezetlen tért vissza.”¹²⁶ Az oklevélből, noha formuláskönyvben maradt fenn, még az is kiderül, hogy a nemesek küldöttei ez esetben Györgyi Bodó Ferenc és Dombai Pál (valamint még sok más, ott fel nem sorolt nemes) voltak.¹²⁷ Nem véletlen, hogy pont ennek a két küldöttnek a nevét hagyták benne a szövegben: mindketten – Kubinyi András kutatásai révén – kimutathatóak a királyi tanács köznemesei ülnökei között.¹²⁸ Rajtuk kívül még két másik ülnök, Csebi Pogány Zsigmond királyi zászlótartó¹²⁹ (ő róla elképzelhető, hogy a „felsőtáblán” tanácskozott) és Gyáli Kenderesi Mihály¹³⁰ jelenléte adatolható az országgyűlés ideje alatt.

A másik idevonható forrás Ulászló király 1514. május 27-i oklevele. Eszerint Radványi Kecser Ferenc, a zágrábi püspökség jószágkormányzója a maga meg felesége nevében elpanaszolta, hogy raszinyakeresztúri birtokrészükön egy halastavat kezdett építtetni, és amíg ő az országgyűlésen az ország előkelőivel és nemeseivel a királyi kúriában időzött, a halastó alapjai részben el is készültek. Akkor azonban Pekri Lajos, nem tudni milyen okból, fegyveres jobbagyaival rátört a tó építőire és az eddig elkészült részeit elpusztították.¹³¹ A király erre – rögtön egy általános jogelvet is megfogalmazva – azt válaszolta, hogy azon időszakban, amikor főpapok, bárók és az ország előkelői, valamint lakosai ide a királyi kúriába az országgyűlésre összegyűlnek, tilos azokkal szemben ilyesféle jogtalanságokat és gyalázatokat elkövetni.¹³² Ezért a király megparancsolta Beriszló Péter dalmát–horvát–szlavón bánnak, veszprémi püspöknek és főkincstartónak, illetve helyetteseinek a bánságban, valamint Marócsai Ferenc szlavón báni ítélmesternek, hogy vizsgálják ki a

126 Hermann Zs.: Werbőczy és a parasztháború 122. (DF 281415., fol. 296r.)

127 DF 281415., fol. 296r.

128 Kubinyi András: A királyi tanács köznemesei ülnökei a Jagelló-korban. In: Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Mátyusz Elemér Emlékkönyv. Szerk. H. Balázs Éva, Fügedi Erik, Maksay Ferenc. Bp., 1984. 263.

129 1514. ápr. 11. és 13. (Perényi 776. sz.)

130 1514. ápr. 5. (DL 99781.), vö. ápr. 12. (DL 22606.)

131 „quod cum ipse hiis superioribus diebus piscinam quandam in territorio portionis ipsorum possessionarie in eadem possessione Razzynakerezhewr habite de novo recludere et extruere cepissent cumque idem exponens in hac proxime celebrata dieta hic in curia nostra cum ceteris regni nostri proceribus et nobilibus constitutus fuisset, medioque tempore fundamenta ipsius piscine iacerentur et iam in parte iacta fuissent, egregius Ludovicus Pewkri de Pewkwr nescitur quibus respectibus et unde motus cum plerisque iobagionibus et colonis suis manu armata et potenti in laboratores ipsius piscine insurgens eosdem in maximam iniuriam ipsorum exponentium damnumque non modicum ab huiusmodi structura piscine depulisset, cum autem locus ille sive territorium, in quo piscina ipsa per dictos exponentes extrui et recludi cepisset, non ipsius Lodovici, sed dictorum exponentium esse dicatur” (DF 277034.).

132 „Et alioquin tali tempore, quo domini prelati et barones ceterique regni nostri proceres et incole huc in curiam nostram pro celebranda dieta convenire sive congregari solent, non debeant cuique in dieta sive congregatione huiusmodi regnicolarum constituto tales iniurie sive obrobria inferri et irrogari” (Uo.).

124 A pontosabb válasz megadása céljából átvizsgáltam a március eleje és április vége között kibocsátott nagybírói okleveleket, hátha az abban megnevezett nemesek neve alapján megválaszolható a kérdés. Törekvésem részleges eredménnyel járt: néhányuk esetében feltünteték, hogy személyesen intézte az ügyét: Zsegnyei Miklós fia László (Sáros m., márc. 27. DL 22601.), Szentiváni László és Marcaltói Demeter (Győr/Sopron m., márc. 30. DF 261746.), Piri Tamás fia Péter és Néveri Albert (Hont m., ápr. 2. DL 47068.), Gyulai János és Szerencsén János (Baranya/Tolna m., ápr. 2. Hermann Zs.: Werbőczy és a parasztháború 122.), Simonyi Mátyás (Nyitra m., ápr. 2. DL 73358.), Gordovai Fáncsi János és Tamási Tamás diák, ügyvéd (Fejér m., ápr. 10. DF 260877.), Ercsi, majd Nádasdi Sárközi Albert (ápr. 11. DF 225893.) – A legtöbb oklevélben azonban csak a szokásos „dicitur nobis in persona X Y” formulával találkozni, ami persze nem feltétlenül zárja ki az illető személyes megjelenését, ám komolyabb elméletet ezekre alapozni aligha lehet. Mindenesetre a későbbi kutatás segítségére ezek felsorolásától sem tekintek el: Pestenyi Péter fia György és Miklós (Körös m., márc. 21. DL 94324.), Halácsi Ferenc és Gáspár (Trencsén m., márc. 27. DF 273379.), Zábláti György (Trencsén m., márc. 28. Pest kh. DF 206028.), Rátónyi János fia András és Tagyolai Miklós fia, Csáki László fia, Elek (Valkó m., márc. 28. DF 265633.), Nagymihályi Szobránci János (Ung m., márc. 30. DF 224843.), Lövvöldi Rauser Mihály, Antal, Sebestyén és Farkas (Moson m., márc. 31. DL 49816.), Csabai Horvát Gergely (Pest m., ápr. 1. DL 84078.), Oroszi Tamás fia István és Miklós fia Ferenc (Ugocsa m., ápr. 2. Pest kh. DF 212022.), Vajai Ibrányi István és Miklós (Szabolcs m., ápr. 2. DL 62407.), Csépfánfalvi Tőke Kristóf (Szepes m., ápr. 3. DF 262877.), Szmracsányi Kristóf (Szepes m., ápr. 3. DF 262884.), Nádasdi Darabos Benedek, Tamás és Osvát (Vas m., ápr. 3. DF 282116.), Körtvélyesi László (Sáros m., ápr. 5. DL 64525.; ápr. 6. DF 224842.), Gimesi Forgács Péter és Gergely (Nyitra m., ápr. 7. DF 273370.), Ervencei János fia Elek (Körös m.) és Kakasfalvi Kakas András (Sáros m., ápr. 7. DL 105705.), Bartai Mátyás (Ung m., ápr. 7. DF 224839.), Tótprónai Szerafin János (Turóc m., ápr. 7. DF 229890.), Nagysevnicei Gergely fia Lénárd (Liptó m., ápr. 7. DF 258655.), Bajnai Bot Ferenc és János (Zala m., ápr. 7. DF 279451.; az előbbi 10-én is. DF 233427.), Gétyei János (Zala m., ápr. 8. DF 282938.), Zeleméri Kamarás János (Szabolcs m., ápr. 10. DL 22605.), Naményi Balázs (Bereg m., ápr. 10. DF 224838.); Bajnai Bot János fia, Ferenc és Imre fia, Ferenc (Komárom m., pontosabb kelet nélkül, DL 68158.)

125 Az eset feldolgozását lásd Kubinyi A.: Az Ernuszt-hagyaték.

panaszt.¹³³ Kecser Ferenc panasza már átvezet minket egy másik kérdés megválaszolásához, mégpedig ahhoz, hogy milyen minőségében vett részt az országgyűlésen? (A zágrábi jószágkormányzó budai jelenlétét Ulászló király április 24-én kibocsátott, az ő és családtagjai részére szóló címereslevéllel is bizonyíthatjuk.¹³⁴) A feleletet Ulászló király szintén április 24-i, Beriszló Péter bánhoz szóló levele tartalmazza, eszerint Szlavónia nemessége követi útján képviseltette magát a márciusi országgyűlésen.¹³⁵ Mivel Kecser Ferenc éppen onnan érkezett a királyi udvarba, így talán nem tévedünk nagyot, ha az egyik szlavón követet az ő személyével azonosítjuk. (A félreértések elkerülése érdekében le kell szögezni, hogy Szlavónia nemessége máskor is követi útján jelent meg a *conventio generalis*on, így ebből semmiképpen sem következik, hogy az anyaországi nemesség is így tett volna, az persze másik kérdés, hány követet küldtek.)

A rend kedvéért, jóllehet adataink felsorolása során némelyikükről már esett szó, a kúriai tisztségviselőkre is ki kell térnünk. Az ő budai/pesti tartózkodásuk, illetve rákosmezei megjelenésük biztosra vehető: Petróci Hencelfi István királyi jogügyigazgató március közepén és április második hetéből adatolható,¹³⁶ Bellyéni Albert személynöki ítélmester március 25-én Pesten (ne feledjük, a nemesség a Rákos-mezőn ülésezett), április első felében pedig Budán,¹³⁷ Marócsai Ferenc személynöki és szlavón báni ítélmester április első felében mutatható ki.¹³⁸ Ellyevölgyi János nádori ítélmester február első felében még otthonában adott ki oklevelet,¹³⁹ hogy aztán március elején már Somogyváron találjuk.¹⁴⁰ Budán március végétől április közepéig mutatható ki okleveles forrásainkban.¹⁴¹ A legtöbb adatunk, köszönhetően egyrészt annak, hogy egy személyben töltötte be az országbírói és erdélyi vajdai ítélmesterséget, másrészt pedig annak, hogy már ekkor is a nemesség egyik szószólója volt,¹⁴² Verbőci István tartózkodási helyeire van: az év elején Kolozsváron vitte az ügyeket az erdélyi nemesség részére tartott vízkereszti nyolcadon,¹⁴³ majd annak végezté-

133 DF 277034., „Commissio propria domini regis”.

134 DL 50247.

135 „ex declaratione nunciorum universitatis regnicolarum dicti regni nostri Sclavonie in proxime preterita dieta apud nos constitutorum” (Mon. rust. 64., nr. 21.).

136 1514. márc. 17. (DF 217315., saját levele), ápr. 10. v. 11. (DL 47069., vö. ápr. 12. DL 22606.)

137 1514. márc. 25., „Coram me magistro Alberto de Bellyen” (DL 72158.), ápr. 8., „Lecta per eundem magistrum Albertum” (Perényi 775. sz.), ápr. 11. és 13. (Perényi 776. sz.).

138 1514. ápr. 10., „Coram Marocha” (DF 260877.), ápr. 10. v. 11. (DL 47069.)

139 1514. febr. 10. (DL 82388.)

140 1514. márc. 6. (DL 101471., hátoldalán: „Ellgy”).

141 1514. márc. 27. (DL 22601., a szöveg alatt: „Ellgy”), márc. 30. (DF 261746., a szöveg alatt: „Ellgy”), ápr. 2. (DL 47068., a szöveg alatt: „Ellgy”), ápr. 8. (DF 282938., a szöveg alatt: „Ellgy”), ápr. 10. (DF 260877., ő az egyik ügyfél).

142 Kubinyi, András: István Werbőczy als Politiker vor Mohács (1526). In: The man of many devices, who wandered full many ways. Festschrift in honor of János M. Bak. Ed.: Nagy, Balázs-Sebők, Marcell. [Bp., 1999.] 564. skk.

143 1514. jan. 25., „Lecta et correcta per me magistrum Werbevchi” (DF 277736.), febr. 9. (DL 27800., országbírói oklevél.)

vel hazatért petényi otthonába,¹⁴⁴ és innen ment az országgyűlésre, ahol az országbíró nevében okleveleit Pest keletkélyre adta ki.¹⁴⁵ A *conventio generalis* bejárása után, április 22-én már ismét szűkebb pátriájában, Szentén találjuk.¹⁴⁶

Összegezve az előbbieken ismertetett információkat, a következőket mondhatom a márciusi országgyűlés résztvevőiről. A főpapok és bárók többsége néhány személy kivételével megjelent, még ha az országgyűlés megnyitásának időpontjára nem is mindenki érkezett meg. A biztosan távol maradó országnagyok közül kettő hiányát kell kiemelni: sem az erdélyi vajda, sem a dalmát-horvát-szlavón bán nem volt Budán az ominózus időpontban. Távolmaradásuk azonban más-más okból, de igazoltnak tekinthető.¹⁴⁷ Beriszló Péternek az év elején a török csapatok támadása miatt kellett visszatérnie szolgálati helyére, illetve ott maradnia addig, amíg a veszély elmúlik. Ráadásul az év elején tartománygyűlést is tartott az ottani nemességnek Kőrös városában. Vele szemben Szapolyai János, hovatovább 1513. december óta nem járt a királyi udvarban (ami persze nem jelenti azt, hogy nem tudta, mi folyik ott), aminek egyik oka szintén a török várható támadása, a másik viszont a királynak a szászokkal kapcsolatos parancsa volt. Mindemellett 1514 januárjában Kolozsváron az erdélyi nemesség részére bírósági nyolcadot, február végén pedig a székelek részére tartott hasonló gyűlést. Ám ezek után sem hagyta el Erdélyt, hanem először Görgénybe, majd Szászsebesre ment, ahol már a bulgáriai hadjáratát készítette elő.¹⁴⁸ A nemesség szokásához híven valószínűleg időre megérkezett Rákos-mezőre, s könnyen elképzelhető, hogy a többség akkor szembesült a pápai keresztes bulla léteével, illetve tartalmával. Információmorzsáink alapján, amelyek egyúttal közvetetten azt is bizonyítják, hogy részvételük tömegesnek mondható, a megjelentek kezdetben elleneztek a bulla kihirdetését.¹⁴⁹ Rajtuk kívül biztosak lehetünk a szabad királyi városok, legalábbis Bártfa és Eperjes képviselőinek jelenlétében is.¹⁵⁰ Az országgyűlés megrendezése, valamint a nemesség megjelenése egyébként megoldja azt a problémát is, mi módon jutott el a nemesség hangja¹⁵¹ olyan gyorsan a királyi udvarba. Ám ezzel el is érkeztünk a következő feltárandó kérdéskörhöz: miről folytak a tanácskozások?

144 1514. márc. 21. (DF 210969.)

145 1514. márc. 25. (DL 72158., az egyik ügyfél), márc. 28. (DF 206028.), márc. 30. (DL 69568.), ápr. 2. (DF 212022.), ápr. 5. (DL 99781.)

146 DF 224848.

147 Ezzel ellentétben állítást fogalmazott meg Niccolo de Zuanne 1514. aug. 11-i levelében, amikor arról írt, hogy a budai tanácskozásokon a bulla kihirdetését a nádor (Perényi Imre), a vajda (Szapolyai János), a bán (Beriszló Péter) és Újlaki (Lőrinc) herceg több más főúrral együtt ellenezte (Mon. rust. 192., nr. 160., vö. Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 30.). – Okleveles adataink ennek több személy esetében ellentmondanak, így valószínűleg az időbeli távolság csalta meg a derék velenceit.

148 Lásd minderre Neumann Tibor tanulmányát a jelen kötetben.

149 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 29.; Szűcs J.: Ferences obszervancia 237. (A *Wunderzeichen* röpirat alapján. Mon. rust. 316–318., nr. 227.)

150 Lásd erre bővebben a Függelék IV. pontjában!

151 Vö. Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 30.

A márciusi országgyűlés

A márciusi országgyűlés tárgyalási témái

Az 1514. márciusi országgyűlésen történetekről nem sok információval rendelkezünk. Egyrészt nem ismeretes, ha volt egyáltalán, király által szentesített dekrétuma, jóllehet az ott elfogadott határozatok közül az oklevelek néhányat fenntartottak (ezekről lásd alább bővebben). Másrészt a vonatkozó időszakban keletkezett, illetve az arról szóló források sem teszik lehetővé az események pontos leírását. (Ez egyébként a középkori országgyűléseinkre egy-két kivételtől eltekintve általánosan jellemző.) Ennek ellenére a néhány apró, elszórt adat alapján nagy vonalakban megrajzolhatjuk az országgyűlési tárgyalások témáit. Az országgyűlés kitűzése idején, nagyjából február elején-közepén igen sűrű követjárás mutatható ki Budán: Miksa császár három követe, Johannes Cuspinianus, Jan Mrakeš és Lorenz Saurer (a szövegben: Vicedominus) február 7-én indult el Bécsből Magyarországra, 10-én már magánkihallgatáson fogadta őket Ulászló.¹⁵² A török szultán követe a hónap közepén érkezett meg a királyi udvarba.¹⁵³ (Ne feledjük, hogy Velence ügyvivője, Antonio Surian szintén – állandó jelleggel – itt tartózkodott Budán.) Az előbbieket beszámoltak a Moszkvai Nagyfejedelemség és Lengyelország közötti viszály állásáról, illetve egyúttal köszönetüket fejezték ki a királynak azért, mert anynyit fáradozik a törökkel kötendő béke ügyében is. Az utóbbi pedig Szelim szultán ajánlatát hozta az uralkodónak. Ulászló követe, Bélai Barnabás ugyanis előző év december 17-én érkezett meg Szelim szultánhoz Drinápolyba, hogy tárgyaljon a békéről, valamint visszakövetelje a fegyverszünet ideje alatt elfoglalt boszniai várakat. A magyar követ emellett azzal az instrukcióval utazott el, hogy a békét csak úgy kötheti meg, ha a szultán hajlandó belefoglalni abba a császárt, Velencét, a Moldvai és Havasalföldi vajdaságokat, valamint Raguzát. A köztudottan hirtelen haragú szultán erre gyakorlatilag fogságba vetette Bélait, majd 1514. január 8-i kelettel levelet intézett Ulászló királyhoz. Ebben arról tájékoztatta, hogy hajlandó három évre békét kötni, de annak hatályát más keresztény fejedelemre nem fogja kiterjeszteni. Ráadásul nem sokkal később, március elejére megérkezett Budára a biztos hír arról, hogy a velenceiek február közepén, a szultáni direktívának megfelelően csak a maguk nevében erősítették meg a korábban megkötött békét.¹⁵⁴ A helyzet kezelése komoly kihívás elé állította az udvart. Az események hátteréhez dióhéjban a következőket kell tudnunk: Miksa császár amellet, hogy baráti viszonyt ápolt Ulászló királlyal, egyúttal szemben állt Zsigmond lengyel királlyal. Ennek indoka az volt, hogy a lengyelek és a Moszkvai Nagyfejedelemség, illetve a Német Lovagrend közötti konfliktusban az utóbbiakat támogatta. Mindezeket

azonban felülírta az a Velence elleni szövetség, amely ugyan változó formában immáron jó tíz éve mozgatta a nyugat politikáját, de most minőségileg új szakaszába lépett: 1513 tavaszán az egyik oldalon a császárt és a spanyol királyt, a másik oldalon a velenceieket és a francia királyt találjuk. Velence ebben a helyzetben Szelim szultánhoz fordult segítségért, s egyrészt, mint említettem, békét kötött vele, másrészt viszont abban is sikerült megállapodniuk, hogy a török segédcsapatokat küld a Köztársaságnak. Így viszont Magyarország hiába szeretne volna többek között a császárt is bevenni a törökkel kötendő békébe, és éppen ezért volt sikertelen Miksa törekvése is Szelimmel a (különutas) békére.¹⁵⁵

Mit mondhatunk mindezek után a magyar állásponttól? Ulászló király mindenképpen békét szeretett volna a szultánnal (erre buzdította testvére, Zsigmond király is,¹⁵⁶ illetve kényszerítette a velencei különbéke), de úgy, hogy abba belefoglalják legalább a császárt, a törökkel szembeni elszigetelődés megállítása érdekében, illetve természetesen a Havasalföldi vajdaságot és Raguzát. Mivel február közepén mind Miksa, mind a szultán követei Budán tartózkodtak, így az egyeztetések a béke megkötése körül foroghattak. A tárgyalások közepette kaphatták meg Bakóc Tamás várható érkezésének, illetve a velencei–török béke megerősítésének a hírért. E kettő tovább növelhette az addig is meglévő feszültséget. Az teljesen nyilvánvaló, hogy nem az érsek személye, hanem az általa hozott bulla kavarkhatta meg a viszonyokat. A budai udvar már a bulla kibocsátása után, az előző év nyár végén értesült a bulla tartalmáról, de annak rendelkezései, amíg nem hirdették ki, természetesen nem léptek életbe. Ebben a helyzetben, vagy ennek megoldására határozhatták el országgyűlés tartását. Kérdéses egyébként, hogy a követek közül ki volt még március közepén is Budán.¹⁵⁷ A velencei mellett a török követről tudjuk, hogy még a fővárosban tartózkodott,¹⁵⁸ de ő nyilván hasonló módon élvezte az uralkodó vendégszeretetét, mint Bélai Barnabás. A császári követekről Cuspinianus feljegyzései alapján tudjuk, hogy február 16-án érkeztek meg Bécsbe,¹⁵⁹ így a *dieta* megnyitásakor már régen elhagyták Magyarországot.

155 Minderre lásd bővebben Fodor P.–Dávid G.: Békétárgyalások 195–196., 209–210.; Lakatos Bálint: A tatai országgyűlés és diplomáciai háttere (1508–1510). In: A diplomácia választóján. 500 éve volt Tatán országgyűlés. Szerk. László János. Tata, 2010. (Annales Tataiensis VI.) 30–36. – Miksa császár és az oroszok szövetségére lásd Szabó Dezső: Küzdelmeink a nemzeti királyságért 1505–1526. Bp., 1917. 119.

156 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 60.

157 Az 1510. júliusi tatai országgyűlés idején a királyi tanács ülésén a jelenlévő császári és francia, illetve velencei követek előadhatták megbízóik javaslatait. Lásd erre Pasqualigo velencei követ (Lakatos B.: Tatai országgyűlés 43–51.) és a másik küldöttség jelentéseit (Lakatos Bálint: Haag, Mrakes, Cuspinianus és Helianus. A német és francia követek tárgyalásai a magyar elittel az 1510-es tatai országgyűlés idején. Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei 17. [2011] 223–238.).

158 Ezzel kapcsolatban érdekes információt rejt Szapolyai vajda 1514. máj. 12-i, Szeben városához szóló levele. (Szapolyai-oklt. 344/389. sz.) – Vö. Fodor P.–Dávid G.: Békétárgyalások 216.

159 Tagebuch Cuspinian's 406.

152 Tagebuch Cuspinian's 406.

153 Fodor P.–Dávid G.: Békétárgyalások 212. (Sanuto II. 246.)

154 Fodor P.–Dávid G.: Békétárgyalások 209., 211–212.

(A kapcsolat azonban nem szakadt meg, mert Miksa április elején több levelet is intézett a magyar királyhoz. Ráadásul Ulászló király április 10-e előtt kelt levelével magához hívatta Cuspinianust, aki április 11-én indult el és 13-án érkezett meg Budára.¹⁶⁰ Érkezésének lehetséges okára alább még visszatérünk.) Nem sokkal egyébként a német követség távozása után, február 26-án indult el Prágából a cseh elit jó néhány képviselője Magyarországra. A küldöttség, amelynek tagjai többek között Vilém z Pernštejna, Kázmér tescheni, Károly és Bertalan münsterbergi hercegek, Albert Rendl alkamarás és Vilém Kostka voltak, március 9-én, illetve 11-én érkeztek Budára. Jövetelük pontos célja nem ismert, de annyit tudunk, hogy a kancellár március 18-án, az országgyűlés megnyitása előtti napon lemondott hivataláról. A küldöttség, Kázmér herceg,¹⁶¹ Albert Rendl alkamarás,¹⁶² illetve nyilván még mások kivételével, március 26-án hazaindult.¹⁶³

Az országgyűlést ugyan március 19-re hirdették meg, de mint láttuk, sem a főpapok, sem az országnagyok nem érkeztek meg időben. Bakóc Tamás március 23-án vonult be Budára, de rajta kívül is biztosan voltak még olyanok, akik pár napos késéssel jelentek meg (például Bornemissza János budai várnagy¹⁶⁴). Késésük ellenére természetesen az országgyűlést megnyitották és megkezdődtek a tárgyalások is. Az érsek és az általa hozott bulla megérkezésével mind a királyi tanácsban,¹⁶⁵ mind a Rákos-mezőn megjelentek komoly vitákat folytattak a háború vagy béke kérdéséről. Még ha nem is osztom a korábbi szakirodalom azon állítását, hogy a küszöbönálló törökkel kötendő békét Bakóc Tamás érkezése torpedózta volna meg,¹⁶⁶ hazatérése mindenképpen hatással volt az eseményekre. Pontosabban fogalmazva kilökhette a holtpontról az ügyben folyó tárgyalásokat. Az előbbieken leírtak, illetve a későbbi híradások alapján először arról vitázhattak, hogy kihirdessék-e a bullát, és amennyiben igen, akkor milyen módon történjék a keresztes háború meghirdetése. A budai várban és a Rákos-mezőn tanácskozó országnagyoknak és nemességnek záros határidőn belül el kellett döntenie, hogy mit fognak cselekedni. A kilátásaik – mából visszanézve – nem voltak eleve rosszak: habár a magyar követet, Bélai Barnabást a szultán mintegy túszként magánál tartotta, de az iráni sah ellen tervezett hadjárata miatt alapvetően békére törekedett a

Magyar Királysággal.¹⁶⁷ Másrészt viszont, noha a szultán ezen szándékáról Budán nem feltétlenül tudtak, az esetleges háború melletti döntés sem számított kockázatos lépésnek. Mindezeket túl azzal Ulászló és tanácsadói is teljesen tisztában lehettek, hogy a török elleni háborúhoz egyedül Velencétől remélhet az ország kézzelfogható segítséget. Ám Velence ekkorra már megkötötte saját békéjét Szelimmal,¹⁶⁸ így egy 1514 tavaszán induló hadjáratban segítségére nem lehetett számítani. Mindezek a politikaformáló elitet abba az irányba lendíthették, hogy feladva az együttes békére vonatkozó elvüket, elfogadják Szelim ajánlatát.

A békekötés melletti érvekkel szemben viszont több olyan értesülés állt, amelyekről eddig nem volt szó, s amelyek véleményem szerint Bakóc megérkezése után komoly hatást gyakoroltak a döntéshozókra. Természetesen mindkettő a törökkel kapcsolatos: Szelim szultán ugyanis, hogy nyomást gyakoroljon Ulászló királyra, februárban erős, mintegy 10 ezer főből álló török sereget küldött Dalmáciába Knin várának elfoglalására. Ennek híre február végére jutott el Budára, s noha a török sereg végül felhagyott a vár ostromával és március elején hazavonult,¹⁶⁹ de erről a biztos tudósítás már csak az országgyűlés előtt érkezhetett meg. Valamikor ez idő tájt, vagy ugyanez a hazafelé vonuló, vagy egy másik sereg óriási pusztítást okozva 7000 embert rabolt el és vitt magával.¹⁷⁰ Időközben azonban már megkezdődött a vita a keresztes hadjárat indításáról. E ponton érdemes visszatérnünk Istvánffy Miklós – némi fenntartással kezelendő – előadásához, aki munkájában mindkét fél álláspontját ismertette.

A bíboros-érsek Ulászló kérésére a királyi tanácsban felolvasta és elmagyarázta a bulla szövegét, majd annak kihirdetése mellett sorakoztatott fel érveket. Először is részletesen ismertette a Magyar Királyság helyzetét és kilátásait. Mondandójában pontosan ugyanazokra a Magyarországra szempontjából negatív eseményekre mutatott rá, amelyet a fentebb idézett jelenkori történetírás is meghatározott: külföldi segítségre Magyarország nem számíthat, az ország anyagi helyzete nem teszi lehetővé az akkorinál nagyobb katonaság fenntartását. Ezzel szemben, mondta Bakóc, ott áll a bulla kihirdetésére várhatóan a kereszt jele alá sereglők sokasága, akik ugyan harckészségben elmaradnak a végvári vitézekről és zsoldosokról, viszont kiállításuk nem kerül semmibe és az előbbiekkal együtt hatékony haderőt alkotnának.¹⁷¹ A „felső táblán” helyet foglalók nagy része egyetértett az érsekkel: maguk is úgy gondolták, hogy a kettő, azaz a hivatásos katonaság és a keresztesek képesek lehetnek valamilyen siker elérésére. Nagy kérdés persze, milyen haditervben

167 Fodor P.–Dávid G.: Béketárgyalások 214.

168 Fodor P.–Dávid G.: Béketárgyalások 209.

169 Szűcs J.: Ferences obszervancia 238.; Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 31.; Fodor P.–Dávid G.: Béketárgyalások 214.

170 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 31. (Ladislav ze Šternberka cseh királyi főkancellár levele Lev Zdeněk prágai várnagyhoz írt levele, 1514. ápr. 13.: DF 289360.)

171 Istvánffy 126–127.

160 Tagebuch Cuspinian's 406.

161 1514. máj. 3-án valószínűleg még Budán volt. (DL 22612.)

162 Mon. rust. 93–94., nr. 47.

163 MTA Kt., Ráth György könyvtára, n° 1501. – Jeroným z Hradešína naptári bejegyzése. (Köszönöm az adatot Péterfi Bencének.)

164 DF 246070.

165 Lásd erre a nádor és az országbíró 1514. ápr. 2-i oklevelét, amely szerint „a királyi felség a prelátus és a báró urakkal együtt jelenleg az ország temérdek ügyével” van elfoglalva (Hermann Zs.: Werbőczy és a parasztháború 122.) és Steck Boldizsár 1514. ápr. 11-i levelét: „Das es erst gestern darczw komen ist, das wir antwort gehabt habenn in der stet sachen, das kwnigliche maiestat myt den herren erbelt habenn” (DL 47069.).

166 Vö. Fodor P.–Dávid G.: Béketárgyalások 213.

gondolkodtak és azt hogyan kívánták megvalósítani. Mielőtt erre rátérnénk, ismertetnünk kell az ellenoldal – talán – Telegdi István királyi tanácsos által tolmácsolat véleményét is. E ponton rögtön felmerül a kérdés: hol és kinek a nevében fejtette ki véleményét a volt kincstartó? Az utóbbi kérdésre nyomban felelhetünk is, mivel maga Istvánffy, illetve magyarra fordítója, Tállyai Pál írja, hogy a „község” nevében¹⁷² szólalt fel, azaz ezzel gyakorlatilag kijelölte azt a kört, amelyet Telegdi képviselt. Természetesen a kérdés nem intézhető el ilyen egyszerűen. Köztudott, hogy Telegdi István pályafutását erdélyi alvajdaként kezdte, majd valamikor a századfordulón bekerült a királyi udvarba: 1502-ben királyi tanácsosként többek között ő intézte Ulászló házasságkötését, a következő évben és 1506/1507-ben pedig Lengyelországban járt követ-ségben.¹⁷³ Időközben rövid időre bejutott a bárók közé, mivel 1504 júliusában elnyerte a királyi kincstartóságot, amelyet 1506. április elejéig viselt.¹⁷⁴ Kincstartóságának következménye, illetve annak elvesztése jól látszik királyi tanácsai részvételein is: Kubinyi András kutatásai szerint mindössze az 1505. októberi, 1506. júniusi és 1507. májusi tanácsüléseken mutatható ki.¹⁷⁵ Ez azért fontos számunkra, mert a nagyobb tanácsban az egyházfők és a nagybirtokosok, köztük a méltóságviselők, míg a szűkebb, az operatív döntéseket hozó tanácsban csak a király által meghívottak jelenhettek meg.¹⁷⁶ Telegdi kiesése a bárók közül¹⁷⁷ magával hozta azt, hogy neve eltűnt a királyi tanács tagjai közül. Mindezzel tökéletesen egybevág, hogy 1511-ben a nemesség az egyik országos (rendi) kincstartónak Telegdi Istvánt választotta meg. Ez viszont nem jelentett mást, mint hogy a nemesség nevében Szentpéteri Lászlóval ketten felügyelték a végek védelmére kivetett rendkívüli adó beszédését és felhasználását.¹⁷⁸ Felsorolt adatainkból tehát egyértelműen az következik, hogy Te-

172 „Kevesen, kik a községet nagyobbra böcsülik vala, hogysémmint neki hízelkednének, mindeneket mélyebben és velőben meggondolni és vakmerőképpen semmin nem kellene végezni, tanácsul adják vala, ... Kik között Telegdi István, ... ilyenképpen szólott” (Istvánffy 127.). – A latin eredetiben a vonatkozó részlet a következőképpen hangzik: „Pauci, qui Rempubliam pluris faciebant, quam ut ei assentarentur, altius penitusque omnia consideranda” (Regni Hungarici Historia post obitum gloriosissimi Mathiae Corvini regis ... ab anno 1490. gestarum ... descripta a Nicolao Isthuanffio. Coloniae Agrippinae, 1724. 40. 1-2. hasáb.).

173 András W. Kovács: Remarks on the Careers of the Vice-voivodes of Transylvania in the Late Middle Ages (1458–1526) In: Transylvanian Review 21. (2012) Supplement 2. 128.; Fögel József: II. Ulászló udvartartása (1490–1516). Bp., 1913. 123.; Neumann T.: Korlátkövi 44.

174 1504. júl. 25. (DF 245950.) és 1506. ápr. 1. (DF 246402.) között mutatható ki.

175 Kubinyi András: Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idejében. Századok 122. (1988) 200–201., 208.

176 Kubinyi A.: Tárgyalási rend 4. – Erre jó példa a jelen esetben Bornemissza János, akit a király meghívott az országgyűlésre („ego ad hanc dietam regnicolam vocatus sum et ex mandato litteratorio serenissimi domini nostri regis comparere debebo” – DF 246070.).

177 Vö. Kubinyi A.: Köznemesi ülnökök 266.

178 Bónis, György: Ständischen Finanzwesen in Ungarn im frühen 16. Jahrhundert. In: Nouvelles études historiques publiées à l'occasion du XIIe Congrès International des Sciences Historiques par la Commission Nationale des Historiens Hongrois I. Bp., 1965. 88.

legdi, királyi tanácsosi címe¹⁷⁹ ellenére nem mint a királyi tanács tagja, hanem mint a Rákos-mezőn ülésező nemesség – *communitas*, Istvánffyánál: *res publica*, azaz (Tállyainál is) község¹⁸⁰ – képviselője, vagyis szószólója¹⁸¹ mondhatta el érveit a „felsőtáblán”, azaz a királyi tanácsban. De mit is mondott? (Természetesen a beszéd, amint azt már korábban megállapították, a humanista történetírás szabályai szerint megírt és az adott szereplő belső jellemzésére szolgáló szöveg; biztosan nem ebben a formában és nem ezzel a szöveggel hangzott el.¹⁸² Ám jó néhány olyan tény szerepel a Telegdi szájába adottak között, amelyeket ő vagy más, így, ebben a formában akár el is mondhatott.)

Telegdi István – Istvánffy által megszerkesztett – érvei szép logikai láncolatot alkotnak. Azzal kezdte, hogy feltette a kérdést, kik jönnek össze egy ilyen keresztes hadjáratra? Majd nyomban válaszolt is rá: egyrészt tisztességes, másrészt különféle bűnöket elkövető jobbágyok, ám két dolog közös mindkét csoportban. Egyrészt a keresztes felvettek hiányozni fognak a nyári munkákból, másrészt viszont harcértékük meglehetősen csekély. A nemesek szószólója azonban nemcsak ellenérveit sorolta fel, hanem – jóllehet jelezte, hogy elhallgatná a bulla létét – megoldási javaslatot is tett: hirdessék ki ugyan a bullát, de azt úgy tegye a bíboros, hogy azok kapjanak búcsút, akik pénzt ajánlanak fel, amelyet „a vitézlő népnek” fizetnének.¹⁸³ Mindebből egyértelmű, hogy Telegdi nem javasolt támadó hadjáratot, hanem a pénzt a végvári katonaság (el-elmaradozó) zsoldjára kívánta kifizetni. Érve alátámasztására azt hozta fel, hogy három évre békét kötöttek a törökkel, ráadásul az ellenség éppen Ázsiába tart. (Ez utóbbi teljesen utólagos konstrukció a „beszéd” szempontjából, mivel ekkor még aligha tudtak Budán Szelim elindulásáról.¹⁸⁴) Mindezek után indítványozta, hogy a végek védelmére ajánljanak fel pénzt, s azt fordítsák az ország azon részeinek megerősítésére.¹⁸⁵

A beszédek elhangzása után valószínűleg több napon át folyó vita alakult ki az ügyben. A szemben álló feleknek, amellet, hogy néhány kérdésben tisztán láttak, több olyan dolgot kellett mérlegelniük, amelyről az adott pillanatban semmilyen biztos tudomásuk nem volt. Azt biztosan tudhatták, hogy külföldi segítséget semmilyen formában nem kap az ország, mivel Európa hatalmai éppen egymás ellen folytattak háborút. Velence, akitől segílyt remélhettek volna Budán, akkor kötött békét Szelimmel, ráadásul éppen ellene

179 1514. ápr. 21. (DF 282621., fol. 209v.)

180 Az idézett helyeket lásd fentebb, illetve vö. a „község” jelentésével: Lexicon Latinitatis Medii Aevi Hungariae. Volumen II. „C” Ad edendum praeparavit Iván Boronkai. Bp., 1991. 224. (*communitas* szócikk: II-A-f. szakasz.).

181 Kubinyi A.: Tárgyalási rend 9.

182 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 30. – A parasztháború forrásainak „megbízhatósági” minősítésére lásd Szűcs Jenő: Dózsa parasztháborújának ideológiája. Valóság 15. (1972) 11:13–16.

183 Istvánffy 128.

184 Vö. Fodor P.–Dávid G.: Béketárgyalások 214. (Szelim márc. 20-án indult Edirnéből Isztambul felé, ahová tíz nap múlva érkezett meg.)

185 Istvánffy 129.

irányult a legtöbb európai szövetség. Ezzel szemben arról mit sem tudhattak, hogy Szelim szultánnak melyek a rövid és hosszú távú céljai: a magyar követet lefogatta, a déli határszakaszokon fokozta a katonai nyomást, s noha Knin alól elvonultak seregei, de Ulászló udvarába folyamatosan a török készülődésének – mi már tudjuk: hamis – hírei érkeztek. Itt érdemes kitérnünk Ladislav ze Šternberka cseh királyi főkancellárnak 1514. április 13-án a csehországi Bechyně várából Lev Zdeněk z Rožmítalu prágai várnagyhoz (*burggraf*) írt levelére, amiben a főkancellár beszámolt arról, mit végzett Magyarországon.¹⁸⁶ Eszerint járt Budán, ahol megtudta, hogy a törökök már teljesen elpusztították az országot, s készen állnak egy újabb támadásra. Ugyanakkor a törökhöz küldött királyi követet – nyilván Bélai Barnabásról van szó – várják vissza, hogy megtudják, lesz-e béke vagy nem. Mindezt az sem biztos, hogy megindítják a hadjáratot a török ellen. Ráadásul a törökök egy újabb betörése hatalmas pusztítást vitt végbe, olyan helyeken is jártak, ahol egyébként eddig még nem, s elraboltak 7000 embert.¹⁸⁷ A következő részben a főkancellár arról írt, hogy Ulászló törölte a prágai országgyűlést, de erre jó oka volt. Az urak közül, például Rožmberk, nem akar Prágába jönni bizonyos „nyugtalanságok” miatt. (Sajnos ezt a prágai várnagy számára nyilvánvaló okot nem közölte velünk.) Majd levelének második, minket érdeklő részében ismét budai tartózkodásáról írt: nem tudott a királlyal beszélni, mivel nagyon beteg volt. Érkezésének negyedik napján dőlt ágynak Ulászló, aki nem tudta sem a kezét, sem a lábát mozgatni. Habár később, miután mindenki imádkozott érte, jobban lett, de nem lehetett vele semmiről tárgyalni, ezért aztán eljött.¹⁸⁸ (Más forrásból tudjuk, hogy Bakóc budai bevonulása idején a király betegen feküdt, így Lajos királyfi képviselte.¹⁸⁹) Ez viszont azt is jelenti, hogy a király az országgyűlésen hozott döntésekbe vajmi kevésbé szólhatott bele. A levélben található információk értelmezéséhez az utolsó mondat kulcsfontosságú. A levél keltének helye, Bechyně kb. 510 kilométerre fekszik Budától, így, ha a főkancellár hazafelé az átlagosnál nagyobb sebességgel haladt, azaz mintegy napi 50 km tett meg, akkor is legkésőbb április elején kellett elhagynia a fővárost. Tehát a főkancellár március végén – április legelején még nem tudott sem arról, hogy a törökkel lesz-e béke, sem arról, hogy kihirdetik-e a pápai bullát.

A knini vár ostroma, a török további betörései, illetve támadásai, avagy békekötési szándékának lebegtetése mellett a Budán kialakult helyzetet tovább tetézte a Bakóc Tamás által hozott pápai bulla, amelynek ki nem hirdetése nyilvánvalóan újabb,¹⁹⁰ még komolyabb tekintélyvesztést jelentett volna a

186 A levél valamiért kimaradt a parasztháború oklevéltárából, vö. Fodor P.–Dávid G.: Békétárgyalások 213. 103. jegyzet.

187 Barta Gábor eddig ismertette a levél szövegét. (Barta G.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború* 31.)

188 DF 289360. (A cseh nyelvű levél értelmezésében Antonín Kaloustól kaptam segítséget, amit ezúton is köszönök.)

189 Mon. rust. 59., nr. 18. – Vö. még Sanuto II. 248–249. (Idézi *Fraknói V.*: Bakóc 145.)

190 Noha reális esélye Bakócnak aligha volt a pápai trón elnyerésére (*Varga Szabolcs*: A Szentzsák küszöbén: Bakóc Tamás. Magyar Tudomány 174. [2013] 532.), mindazonáltal itthon erről

bíborosnak. Végső soron a legnagyobb ellentét a vitázó felek között, miután a két érvrendszert megszabadítottuk minden felesleges elemtől, két kérdésben feszült: egyrészt hogyan és milyen feltételek mellett hirdessék ki a pápai bullát, másrészt, ami ezzel szorosan összefüggött: támadó vagy védekező legyen a katonai szerepvállalás.

Abból, hogy április 9-én személyre szólóan – azaz az részesült búcsúban, aki személyesen jelentkezett a seregbe – történt meg keresztes háború meghirdetése, *látszólag* Bakóc és (ebben a kérdésben) pártján állók véleménye került ki győztesen a vitából. Mind a király, mind a „felsőtáblán” helyet foglaló országnagyok,¹⁹¹ illetve minden bizonnyal némi ellenállás után a Rákos-mezőn összegyűlt nemesség is elfogadta a bíboros-érsek és a mellette állók érveit. Ez azonban az Istvánffy Miklós tudósítása nyomán a vitáról az utókorban kialakult két nézet. Okleveles adataink ugyanis korántsem támasztják alá ezt az egyoldalú képet. A vitában, alább idézendő forrásaink tanúsága szerint inkább egyfajta – kétségkívül az érsek javára billenő – kompromisszum¹⁹² született. Mielőtt azonban az erre vonatkozó okleveleinket ismertetném, egy másik nem kevésbé fontos kérdésre kell válaszolnom: mikor született meg a döntés a bulla kihirdetéséről (egyáltalán időben behatárolható-e annak elfogadása), illetve milyen további intézkedéseket hoztak az országgyűlésen. Hiszen ne gondoljuk azt, hogy a bulla elfogadásával minden kérdés megoldódott. Az országgyűlés sem ért még véget ekkor – noha Istvánffy Miklós krónikája szerint a bulla kihirdetése előtti napon zárult le a vita a *királyi tanácsban* –, hanem folytatta ülésvezetését annak érdekében, hogy megteremtse a keresztes háború sikeres levezénylésének hátterét.

akkor nem tudtak, így azt, hogy a bíboros nem nyerte el a tiarát, Bakóc bukásaként értékeltek, lásd például a kortárs Ludovico Tubero leírását. (Ludovicus Tubero: Kortörténeti feljegyzések [Magyarország]. Közreadja Blazovich László, Sz. Galántai Erzsébet. Szeged, 1994. [Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 4.] 269.)

191 Lásd erre az érsek 1514. máj. 24-i oklevelét, amely szerint a bulla kihirdetésére „ex benigna ... domini Leonis pape decimi, necnon ... domini Wladislai Hungarie et Bohemie regis domino-rumque prelatorum et baronum ceterorumque procerum huius regni Hungarie annuncencia” került sor (Mon. rust. 78., nr. 34.); valamint Istvánffy 129.; Barta G.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború* 60–61.; Szűcs J.: *Ferences obszervancia* 237.

192 Dózsa György kinevezése kapcsán Barta Gábor is felvetette a kompromisszum lehetőségét, mint ami az udvari párt (Bakóc, Beriszló), illetve a Szapolyai-párt között jött volna létre a sereg vezetésére. (Barta G.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború* 68.) E felvetésnek azonban több minden ellene szól: 1. már Barta Gábor is írta, hogy Dózsa csak a Pest alatt állomásozó keresztesek vezetésére kapott kinevezést (Uo. 69.); 2. Szapolyai János nem tartózkodott Budán (az adatokat már idéztük), bár megbízottai révén mindenről értesülhetett; végül 3. ilyen formában aligha beszélhetünk udvari és Szapolyai-pártról (*Kubinyi András*: A magyar állam belpolitikai helyzete Mohács előtt. In: Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. Szerk. Rúzsás Lajos, Szakály Ferenc. Bp. 1986. 73–78.). – Lásd még Neumann Tibor tanulmányának megfontolandó érveit, amelyben felveti annak lehetőségét, hogy éppen az udvar kezdeményezése volt a keresztes bulla kieszközölése.

Ennek három feltétele volt: egy jó haditerv, katonák és sok pénz.¹⁹³ Először azonban lássuk, mikorra ért véget a vita!

Döntés a keresztes bulláról

Az előbb már feltettem azt a kérdést, hogy meghatározható-e az a nap, amikor megszületett a döntés a bulla kihirdetéséről. Közvetett adataink alapján úgy tűnik, igen. Erre vonatkozó forrásaink azonban csak közvetettek. Noha az egykorú és később alkotó történet- és emlékirók munkái adatgazdagok és – megfelelő kritikával¹⁹⁴ – jól használhatóak a parasztháború eseményeinek feltárására, ám talán éppen ezért a toborzás előtti időszakról igen kevés adatot őriztek meg. Amennyiben viszont írtak róla, mint például a többször idézett Istvánffy Miklós, akkor „elfelejtették” az eseményeket időponthoz kötni. Ugyanakkor leírásuk során ezekben a munkákban a relatív kronológia érvényesül, ezért amennyiben egy-egy eseményt időponthoz tudunk kötni, akkor e munkák segítségével rekonstruálhatjuk a valós történéseket.¹⁹⁵ Azt biztosan tudjuk, hogy a pápai bulla már említett kihirdetésére 1514. április 9-én, a budavári Szent György téren került sor. A bullát egy püspök, talán Simone de Begno modrusi püspök olvasta fel latinul, majd Dézsi Balázs, a magyarországi obszerváns ferencesek helytartója tolmácsolta magyarul.¹⁹⁶ A keresztes hadjárat ünnepélyes meghirdetésén minden bizonnyal az országgyűlés résztvevői közül is jó néhányan jelen lehettek. Értelemszerűen a bulla kihirdetése körül zajló vita ekkorra, azaz legkésőbb április 8-ára lezárult. Hasonló következtetésre juthatunk egyébként Istvánffy tudósítása alapján is, aki azt írta, hogy a mondott eseményre a döntés utáni „másodnapon” került sor.¹⁹⁷ Az országgyűlésen hozott határozatok viszont, amelyekről még részletesen lesz szó, nem igazolják a történetíró állítását. Sőt az általam feltárt adatok nemcsak hogy nem támogatják, hanem éppenséggel el-
lentmondanak a szakirodalom eddigi koncepciójának is. Az ezen adatokra épülő vizsgálatot kivételképpen érdemes időben visszafelé indítanunk. Április 10-én, a Bécsben időző Johann Cuspinianus levelet kapott Ulászló királytól, hogy keresse fel őt Budán. Miksa császár követe az utasításnak megfelelően másnap felkerekedett Bécsből, majd két nap múlva, 13-án megérkezett a magyar fővárosba. Az itt folytatott tárgyalásokról ugyan nem közölt semmit, de annyit még érdemesnek tartott lejegyezni, hogy 20-án a királlyal

193 Barta Gábor szerint a királyi tanácsban három dologról döntöttek: 1. keresztes had megindítása; 2. az ország hadseregének (?) megerősítése és 3. annak a déli határra irányítása. (Barta G.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború* 68.)

194 Vö. Szűcs J.: *Ferences obszervancia* 250–253.

195 Gyakorlatilag ezt a módszert használta Barta Gábor is (Barta G.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború* 71.).

196 Szűcs J.: *Ferences obszervancia* 213., a Bécsi Kódex vonatkozó szövegét lásd uo. az 1. jegyzetben.; Barta A.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború* 61.

197 Istvánffy 129.

együtt felkeresték az érseket (budai házában), és hogy követségéből végül április 25-én tért haza Bécsbe.¹⁹⁸ Az időben visszafelé haladva figyelmünket Antonio Surian velencei követ április 7-i jelentése vonja magára: ebből arról értesülünk, hogy Bakóc bíboros Dalmácia területére is szeretne kereszteseket küldeni.¹⁹⁹ Végül az utolsó, de egyben a legkorábbi adatunk, amelyből kiindulhatunk, Simon modrusi püspök április 3-i oklevele,²⁰⁰ amelyben a püspök Bakóc Tamás érsek kérésére – közjegyzői – oklevélben átírta X. Leó pápa 1513. szeptember 3-i kiadványát. Az egyházfő által előző év őszén kiadott bullájával felhatalmazta legátusát arra, hogy teljes bűnbocsánatot adjon mindazon nemes és nem nemes embereknek, akik személyesen vagy megbízottjuk által felveszik a keresztet és beállnak a seregbe, illetve pénzzel támogatják a keresztes hadjáratot.²⁰¹ Mi következik mindebből? Úgy hiszem, felesleges hosszan bizonygatni azt, hogy ha Bakóc Tamás április 3-án átírta X. Leó pápa 1513. július 15-i keresztes hadjáratot hirdető bullájának végrehajtási utasításaként is értelmezhető szeptember 3-i pápai bulláját, akkor az annak kihirdetése körüli viták véget értek. Ugyanezt támasztja alá a cseh főkancellár április 13-i levele, aki még nem tudott semmilyen döntésről, illetve a többi most idézett adat is: a velencei követ április 7-i jelentéséből világos, hogy a döntés megszületett, és Surian tájékoztatása szerint annak már csak gyakorlati kivitelezéséről folyik vita (azaz, hogy hová küldjenek kereszteseket). Végül a harmadik, Cuspinianus naplójában fennmaradt adatunkból ugyanerre következtethetünk: a királyi követ legkésőbb április 8-án indulhatott Budáról Bécsbe. A király minden bizonnyal azért hívta Miksa császár követét magához, hogy beszámolhasson neki a keresztes hadjárat meghirdetéséről és egyúttal tájékoztassa az annak sikeres végrehajtására tett intézkedésekről.

A haditerv

A keresztes bulla kihirdetése körül zajló vitában hozott döntést, illetve annak elfogadását csak akkor tudjuk megérteni, ha feltételezzük, hogy azzal együtt kidolgozták a török elleni háború haditervét. Ennek megléte egyúttal indokolná azt is, hogy miért vált elfogadhatóvá a bulla kihirdetése az azt ellenző tábor részére is. Annak idején már Barta Gábor is feltételezte, hogy a királyi tanácsban döntés született a haditervről: szerinte Beriszló Péter bán Szlavónia felől (erre utal a király május 24-i levele), Szapolyai János Erdélyből (erre utal, hogy májusban betört „Bolgárföldre”), míg Bátori István temesi ispán a királyi familiárisok osztagával megerősítve középen, az Alsó részek felől (erre

198 Tagebuch Cuspinian's 406.

199 Mon. rust. 63., nr. 20. – A követ jelentését más összefüggésben idézi Barta G.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború* 71.

200 Mon. rust. 60–63., nr. 19.

201 Mon. rust. 35–54., nr. 6.

utal, hogy a királytól „vezéri zászlót” kapott) indít támadást.²⁰² Ennek célja pedig „a rendes katonaság és a keresztes had közösen végrehajtandó hadművelete lett volna az al-dunai határszakaszon.”²⁰³ Ismert adataink Barta Gábor hipotézisét erősítik meg, noha azt néhány helyen tovább pontosíthatjuk, illetve helyesbíthetjük. (Az egyik legfontosabb, hogy a három határvédelmet ellátó parancsnok közül a vizsgált időszakban Szapolyai János egyáltalán nem jött Budára, Beriszló Péter csak a döntés után érkezett meg, míg Bátori István a döntés idején nagy valószínűséggel nem volt jelen.)

Beriszló Péter bán, amint arról fentebb már bőven esett szó, április második felében érkezett vissza szolgálati helyéről, s rövid budai tartózkodás (április 21.) után Veszprémbe (május 4.) ment „erőt gyűjteni”. Innen nemsokára megindult dél felé – május 20-a körül már Siklóson, Perényi Imre nádornál időzött²⁰⁴ –, hogy csatlakozzon Szlavóniában hagyott csapataihoz.²⁰⁵ A középső határszakasz (azaz az Alsó részek) parancsnoka, Bátori István temesi ispán, ha egyáltalán feljött Budára,²⁰⁶ akkor Beriszlóhoz hasonlóan szintén már csak az országgyűlés bezárása után futhatott be. A közvetlen veszély elmúltával, mint láttuk, rövid időre ő is megjelent Budán, de hamarosan visszavert szolgálati helyére, Temesvárra (május 23-án már Apátfalvánál csatázott a Dózsa vezette keresztes sereggel²⁰⁷). Végül a harmadik határszakasz parancsnokáról, Szapolyai Jánosról kell szót ejtenünk. Az erdélyi vajda 1514 első felében folyamatosan tartományában tartózkodott: az év elején Kolozsváron, majd februárban Székelyvásárhelyen, márciusban Görgényben és áprilistól Szászsebesen, illetve vidékén időzött,²⁰⁸ minden bizonnyal a feltételezett ha-

ditervek megfelelően. Kérdés azonban, hogy mikor volt a már sokszor említett hadjárata? Annak idején Barta Gábor azt írta, hogy „az erdélyi csapatok ... Szapolyai vajda vezetésével májusban 'Bolgárföld'-re, a Moravától keletre eső török területre törtek.”²⁰⁹ A kérdéssel foglalkozó másik munkában viszont ezt pontosítva azt írták a szerzők, hogy „május elején Szapolyai János erdélyi vajda, a keresztes haditerv részeként, betört 'Bolgárországra', nagy riadalmat keltve a törökök soraiban. A Gallipolin át hazatérő lengyel követ május végén-június elején azt hallotta, hogy a törökök a köznép általános mozgósítását rendelték el. Szapolyai azonban a keresztesek lázadása miatt június elején kénytelen volt visszafordulni.”²¹⁰ Az eddig megtudottak alapján Szapolyai hadjárata május elején kezdődött és a következő hónap elejéig tartott.

Az előbbieket részletes idézésére azért volt szükség, mivel a keresztes bulla kihirdetésének elfogadása után elhatározott haditerv feltételezett léte szempontjából perdöntő fontosságúak. Amennyiben ugyanis elfogadjuk a fenti szerzők állítását a hadjárat május eleji elindulásáról, akkor nehezen lenne magyarázható az, hogy 1. a három irányú, együttes támadás ellenére Beriszló még Veszprémbe, Bátori pedig Temesváron (esetleg Budán) tartózkodik; továbbá 2. Telegdi Istvánt április 21-én indították útnak Moldva uralkodójához a hadjáratok „hátának” biztosítására.²¹¹ Mindez ráadásul ellentmondana azoknak az eseteknek, amikor hasonló módon tervezték meg a betöréseket.²¹²

209 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 68. (innen az idézet), 133. és 184.

210 Fodor P.–Dávid G.: Békétárgyalások 217.

211 Ulászló király 1514. ápr. 21-i parancslevele a szászokhoz, hogy a moldvai vajdához küldött Telegdi István királyi tanácsos költségeire adjanak 400 forintot, amit leírhatnak a hét száz szék adójából, illetve a vajda ajándéka részére négy aranyozott kupát 300 forint értékben. (DF 282621., fol. 209v.); lásd még a háttérre Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 80.; Szűcs J.: Ferences obszervancia 237. 69. jegyzet. Az általa idézett máj. 15-i, Beszterce városához szóló oklevél (Urkunden-Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen 1203–1570. I. Band. Von Albert Berger, aus dem Nachlass herausgegeben von Ernst Wagner. Köln, Wien, 1986. 162/583. sz.) nem található meg az Országos Levéltár adatbázisában, de abban az előbbivel szemben a 400 forint mellett hat, 400 forint értékű aranyozott kupáról esik szó. – Az általunk ismertetett, illetve a Barta Gábor által a kutatásba bevont többi adattal (Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 189–190.) nem leszünk okosabbak Telegdi követségével kapcsolatban. Ráadásul a vonatkozó monográfiában oklevelek alapján leírtakkal szemben azokban nem pontosan azokat találjuk: Várdai Ferenc 1514. jún. 9-i, Gyalu várából a szebeniekhez írott leveléből nem következik, hogy Telegdi is ott lett volna („scripseramus ad dominum Stephanum de Telegd secundum, quod in litteris vestris a nobis optatis; quid respondit, potestis intelligere ex litteris suis hiis reclusis.” Mon. rust. 106., nr. 64.). A másik forrás Losonci Bánfi János 1514. júl. 3-i végrendelete, amelynek tanúja valóban Telegdi István és somlyói Bátori Szaniszló István voltak, ám a végrendeletkező nem tartotta fontosnak feljegyezni annak helyét (DF 277741.), így a Barta Gábor által írt keltezési hely, Gyulafehérvár és a Telegdivel történt események ehhez kötését ez az adat semmiképpen sem indokolja. Az viszont – egyelőre – biztosnak látszik, hogy Telegdi István a kolozsvári csatában esett el (Lásd Kluch János: Adalék az 1514-iki pórlázadáshoz és az 1526-iki mohácsi vészhez. Történelmi Tár 28. [1905] 276.).

212 C. Tóth N.: Egy legenda nyomában 450–451.; C. Tóth Norbert: Szapolyai János erdélyi vajda 1522. évi havasalföldi hadjáratai. Havasalföld korlátozott függetlenségének biztosítása. Hadtörténelmi Közlemények 125. (2012) 1001–1003.

202 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 68. – A Bátori a „vezéri zászlót” azonban nem ekkor, hanem temesi ispáni kinevezésekor kapta („phan den guldenen, den ym konichlich maiestat zu der hauptmannschafft der vntern tail diß landts hoß gebenn” – Mon. rust. 94., nr. 48.). Vö. Pálffy Géza: Rendkívüli források a horvát nemzeti szimbólumok történetéhez. Horvátország zászlajának legkorábbi ábrázolásai a 16–17. századból. In: Archivarium historico-rumque magistra. Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő 70. születésnapjára. Szerk. Kádár Zsófia, Lakatos Bálint, Zarnóczy Áron. Bp., 2013. (A Magyar Levéltárosok Egyesülete Kiadványai 13.) 413.; illetve C. Tóth Norbert: Bátori (III.) István politikai pályafutásának kezdete (1503–1511). In: Az ecsedi Báthoriak a XV–XVII. században. Szerk. Szabó Sarolta–C. Tóth Norbert. Nyírbátor, 2012. (Báthori István Múzeum Kiadványai 34.) 134. (Az adatot akkor még nem ismertem.)

203 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 73–74.

204 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 310. (Mon. rust. 209., nr. 179.)

205 A csapatok által elkövetett kihágásokra lásd a király 1514. ápr. 24-i parancslevelét (Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 68.; Mon. rust. 64., nr. 21.). – A parasztháborúról szóló monográfiában a szerzők azt írták (Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 123.), hogy Beriszló Péter jún. 22-én Varasdon tartózkodott, de az idézett oklevelet (DL 49541.) a szlavón ítélmester a vicebán pecsétje alatt adta ki, azaz biztosak lehetünk benne, hogy Beriszló bán nem volt jelen. (Vö. Pálosfalvi Tamás: Grebeni Hermanfi László alnádor. Egy tekintélyes szlavón köznemesi politikus pályaképe [Második közlemény] Századok 142. [2008] 282–290.)

206 Bátori máj. 3-án, mint láttuk Budán volt, de korábról, az év első négy hónapjából nincsen adatunk hollétére.

207 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 83–84.

208 A vonatkozó forrásokat lásd fentebb!

A törökellenes hadjárat időpontjának meghatározásához azonban a fentebbiek által idézett forrásokon túl is rendelkezünk oklevelekkel. Szapolyai János ugyanis május 12-én még Szászsebesen tartózkodott, s innen szólította fel Szeben város tanácsát, hogy a király által elengedett török követet – aki még február közepén érkezett Szelim békeajánlatával – három-négy napig tartsák vissza. Kérését természetesen ne árulják el neki.²¹³ Nagy kérdés, hogy mi volt a célja ezzel Szapolyainak, miért nem ő tartóztatta fel a török követet, hiszen Szeben felé haladtában szükségszerűen át kellett haladnia Szászsebesen is. Az egyetlen észszerű magyarázat az lehet, hogy Szapolyai találkozott a követtel május 12-én, aki, még ha a vajda titokban is készült a hadjáratra, észrevehetett bizonyos csapatmozgásokat, ezért kérte meg a várost, hogy a betörés kezdetéig tartsák vissza. A török követ hazaengedésével kapcsolatban a legfontosabb kérdésre, hogy tudniillik milyen üzenetet vitt Szelim szultánhoz, alább még kitérünk. Bármiképpen is történt végül, az biztos, hogy a vajda május 12-e után indította meg hadait a mintegy két hétre tervezett rablóhadjáratra és három héttel később, június 3-án már Karánsebesről írt a brassói tanácsnak: Bulgáriából visszatérőben érte a királyságot fenyegető felfordulás híre, ezért június 18-ra, Medgyesre tartománygyűlést hívott össze.²¹⁴ Június 7-én Turóci Miklós erdélyi alvajda Déván kelt leveléből további kiegészítő információkhoz juthatunk: a vajda jelenleg a (Hunyad megyei) Vaskapu (nevű) úton jár és reméli, holnap megérkezik ide.²¹⁵ Adataink alapján egyértelmű, hogy Szapolyai május közepén indította meg a seregét Havasalföld nyugati határa mentén Bulgária felé. A hadjárat kezdetét sem korábbi, mivel 12-én még Szászsebesen volt, sem későbbi időpontra nem lehet helyezni. Ez utóbbinak roppant egyszerű oka van: Szapolyai – levele szerint – már elindult vissza, amikor megérkeztek hozzá a rossz hírek. Mindebből adódik, hogy a tényleges harci tevékenység – a hasonló hadjáratok hosszúságának²¹⁶ megfelelően – nem tartott tovább két hétnél. Mindez összhangban van egyrészt azzal, hogy a délre tartó Dózsa vezette seregben május 18. körül következett be „robbanás” és a Maros-menti csaták híre legkorábban május végére érkezhettek meg Szapolyai Jánoshoz. Másrészt pedig egybevág a már idézett, hazafelé igyekvő lengyel követ jelentésével, amely szerint Szapolyai betörésének híre május–június fordulóján, Gallipoli táján jutott el hozzá.²¹⁷

213 Szapolyai-oklt. 344/389. sz.

214 Szapolyai-oklt. 345/390. sz. – Barta Gábor véleménye szerint „elgondolkodtató” a vajda jún. 3-i levele, amelyben – szerinte – egyetlen „utalást sem ejt a parasztháborúról” (Barta G.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború* 133.), mint láttuk, ennek éppen az ellenkezője igaz. (Ráadásul a mondott munka 184. oldalán maga is azt írja, hogy a vajda tudott „parasztháború kitöréséről.”)

215 Mon. rust. 103., nr. 60. – Az alvajda nem tévedett, Szapolyai jún. 9-én már Déváról intézte ügyeit. (Szapolyai-oklt. 345/391. sz.)

216 C. Tóth N.: Szapolyai 1522. évi hadjáratai 996., 1001.

217 Szapolyai János hadjárata és annak körülményeire lásd a jelen kötetben Neumann Tibor tanulmányát!

A haditervvel kapcsolatban befejezésül még egy dologról kell szólnunk: mi lett volna a szerepe a kereszteseknek, illetve koncentrálna a főseregre, mi volt a feladata a legnagyobb létszámú hadnak? Barta Gábor (vagy Fekete Nagy Antal) a parasztháborúról szóló monográfiában még úgy vélte a korábbiakkal, elsősorban Márki Sándor munkájával összhangban, hogy a Pest alatt táborozó, illetve azt délre vezető sereg parancsnoka kezdetől fogva Dózsa György volt. Mint írta azonban, Dózsa „egyáltalában nem kapott oly széles hatáskört, mint azt általában hiszik. Egészen bizonyos, hogy a rendes katonaság, a királyi csapatok, illetve a bandériumok nem voltak alája rendelve”, továbbá „Székely Dózsa György tehát a készülő hadjárat egyik vezetője a sok közül, s közvetlen hatásköre valószínűleg csak a pesti keresztes táborra terjedt ki.”²¹⁸ Majd – némileg meglepő módon – így folytatta: „Ez azonban nem jelenti azt, hogy a kinevezés jelentőségét alábecsüljük. A pesti tábor, éppen helyénél fogva, a legfontosabb az országban, ... az egész Alföld önkénteseinek gyűjtőhelye. E sereg vezérére mindenképpen fontos szerep várt a készülő vállalkozásban, s elméletileg egy szintre került a többi hadoszlop úri parancsnokaival.”²¹⁹ A fenti idézetek önmagukban is ellentmondásosak, de ha még mindehhez hozzátesszük azokat az érveket, amelyeket ugyanő a feltételezett haditervről mondott, akkor teljesen világos, hogy a kettő nem egyeztethető össze. Mindezt a szerző is érzékelte, s habár más okok – a „ceglédi kiáltvány” kiadási időpontjának módosulása, Dózsa személyének ismeretlensége a májusi eseményekben – alapján maga is ugyanerre a következtetésre jutott.²²⁰ A monográfia megjelenése után tehát Barta Gábor újra átgondolva a Székely Dózsa Györgyre, illetve a pesti táborban gyülekező keresztesekre vonatkozó forrásokat, három pontban fogalmazta meg észrevételeit: 1. Dózsának a pesti fősereg élére történt kinevezését semmi sem bizonyítja. 2. E sereg vezéréként ugyanekkor viszont egy bizonyos Menyhért (*Melchior Bannser/Banckwr*) nevű személyt említenek. Végül 3. Dózsa kiemelkedése a mezőtúri eseményhez (adószedő megölése), míg a sereg vezetésének átvétele a Békésen történt királyi parancsmegtagadáshoz köthető.²²¹ – Ráadásul, és ezt minden kétely nélkül hozzátehetjük, példátlan lett volna a Magyar Királyság gyakorlatában, ha a három, király által kinevezett „határparancsnok” fölé kineveznek egy „mezei” katonát.

Bárki is volt azonban a Pest alatti tábor parancsnoka, a korábban leírtakból, illetve a feltételezett haditerv lényegéből egyenesen következett az – az egyébként Barta Gábor által is leírt jelenség²²² –, hogy Menyhértnak (avagy, a

218 Barta G.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború* 69.

219 Barta G.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború* 69–70.

220 Barta G.: *Georgius Zekel* 63.

221 Barta G.: *Georgius Zekel* 70., 87.

222 Vö. Barta G.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború* 73., de azzal a különbséggel, hogy ő az úti célt a szörényi bánság területére lokalizálta (Uo. 82.), aminek nem sok értelme lett volna annak fényében, hogy Szapolyai saját, jún. 3-i levele szerint a felkelés kirobbanásakor már hazafelé készülődött.

korábbi elmélet szerint Dózsa Györgynek) egyetlen feladata volt: épségben, nagyobb kilengések nélkül minél hamarabb levezetni a Pest alatt összegyűlt keresztéseket Bátori István temesi ispánhoz az Alsó részekre. Így azok Barta Gábor által kikövetkeztetett május 9/10-i indulása Pestről, továbbá az általuk követett útvonal, amely az ismert állomásokat tekintve egyenesen Temesvárra vezet, még könnyebben magyarázhatóvá válik. Ha mindezt elfogadjuk, akkor az is érthető lesz, hogy miért bízták rá egy zsoldosparancsnokra (avagy egy végvári vitézre) a „tömeg”²²³ vezetését: a keresztéseket minden bizonnyal a végvár vonal időleges megerősítésére kívánták felhasználni, mivel a „reguláris” katonák Szapolyai János vezetésével ekkor már „Bulgáriában” harcoltak.

A különböző források alapján egyértelmű, hogy a kereszties seregekbe (kis) nemesek is jelentkeztek, illetve a háború csatáiban az ő részvételük is – mondhatni tömegesen – kimutatható.²²⁴ Kérdés ugyanakkor, hogy a nemesség csak a reménybeli búcsú miatt indult el kezdetben a török, majd a helyzet megváltozásával a parasztok, vagy éppen az urak ellen, esetleg más külső tényező hatására döntött így? Az eddigi szakirodalom ezt nem vizsgálta, gyakorlatilag evidensnek tekintette részvételüket²²⁵ a harcokban. Éppen ezért felelnünk kell arra, hogy milyen szerepet szántak a kereszties háborúban a nemességnek. Ehhez viszont vissza kell kanyarodnunk a március 19-re meghirdetett országgyűléshez. Noha konkrét információink nincsenek róla, de biztosak lehetünk abban, hogy a pápai bulla kihirdetésének eldöntése után a „felső-” és az „alsótáblán” megjelentek hozzáláttak a megindítandó háború háttérét biztosító intézkedések megvitatásához. Az országgyűlés határozatairól a király által külön, privilégiummal megerősített dekrétum nem maradt fenn, de az április és május folyamán kiadott királyi oklevelek átnézése nem várt eredménnyel járt: néhány királyi oklevélben az abban szereplő intézkedés megokolására a márciusi országgyűlés (egyik) határozatára hivatkoztak. Ezek közül kettő éppen a nemesség részvételének kérdését világítja meg számunkra.

Ulászló király 1514. április 21-i, a dalmát–horvát–szlavón bánhoz, helyetteséhez és az ítélőmesterhez szóló oklevele szerint a most meghirdetett török elleni hadjárat és az ellenük folyó háború idejére határozata értelmében perszünetet rendeltek el (*durante presenti contra Thurcos expeditione et hoc tempore belli vigore decreti differendi et prorogandi duximus*), ezért meghagyja a címzeteknek, hogy az előttük, a szlavón bán bírói székén folyó minden pert halasz-

szanak el addig, amíg a mondott háború véget nem ér (*prescriptas universas et quaslibet causas ... coram vobis motas vel movendas hoc tempore, ut prefertur, belli et presenti expeditone contra Thurcos durante*).²²⁶ A másikat három nappal később bocsátották ki és szintén a bánhoz szól. Ebben a király Beriszló Péter tudomására hozza, hogy a mostani országgyűlésen a következőt határozták el (*per nos ac universos dominos et regnicolas huius regni nostri est ordinatum*): az ország haderejének egy részét az ország határainak megvédésére küldték, amint arról már az ezen az országgyűlésen megjelent szlavóniai nemesek követeinek előadásából (*prout autem ex declaratione nuntiorum universitatis regnicolarum dicti regni nostri Sclavonie in proxime preterita dieta apud nos constitutorum*) megbizonyosodhatott; az ő szolgálati helyére vonuló sereg azonban nincsen tekintettel senkire és semmire, a lakosokat zaklatja és fosztogatja. Ezért megparancsolja a bánnak, hogy tegyen intézkedéseket ennek beszüntetésére, továbbá gondoskodjon a sereg megfelelő ellátásáról.²²⁷

A két királyi oklevél tartalma egymást erősíti: perszünetet szinte kivétel nélkül akkor rendeltek el, ha általános nemesi felkelést hirdettek vagy – mint jelen esetben a második oklevélből tudjuk – a nemesség egy részét szólították harcra. Az idézett határozatok alapján teljes biztonsággal állíthatjuk, hogy a mindenki, de elsősorban a parasztság részére meghirdetett *védekező* kereszties hadjáratra az ország haderejének (értsd: nemesi csapatok) egy részét is mozgósították. A kereszties és a nemesi csapatoknak pedig együttesen kellett (volna) délre vonulniuk az országhatárok biztosítására, illetve védelmére.²²⁸ A mondott határozatok egyúttal arra – a soha fel nem tett – kérdésre is választ adnak, hogyan állhattak fel olyan gyorsan a nemesi csapatok az északkeleti országrészben.²²⁹

A hadjárat anyagi háttérének megteremtése

Noha a kereszt jelét magukra vevőknek nem kellett fizetést és zsoldot adni,²³⁰ mivel a bulla szerint a bűnbocsánat elnyerése fejében saját költségen kellett katonáskodniuk, de ennek ellenére a hadjárat több okból is pénzbe került: egyrészt a hadtáp biztosítása, vagy legalábbis a fegyverek, élelmiszer és más egyebek szállítása nem volt ingyenes.²³¹ Másrészt a keresztieseken kívül, a ve-

226 DF 276763. – Az oklevél szövegét lásd a Függelék I. sz. alatt.

227 DL 104273. – Az oklevelet, amelynek szövegét lásd a Függelék II. sz. alatt, mint határozatot idézte Barta Gábor, de nem kapcsolta ezt össze azzal (Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 68.), hogy annak meghozatalára az országgyűlésen került sor.

228 Annak idején már Barta Gábor is erre a következtetésre jutott Beriszló Péter és Szapolyai János csapatainak mozgása alapján: Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 73.

229 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 124. skk. (Lásd a nógrádi, honti, pesti és hevesi nemesek jún. 16-i levelét, amely szerint már két hónapja állnak fegyverben – Mon. rust. 113. nr. 73.)

230 Vö. Surian jelentésével: „a kereszties had a Magyar Királyságban nem kerül sok pénzbe” (Sanuto II. 250–251.; Mon. rust. 72., nr. 29.).

231 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 32.

223 A Pest alól induló sereg nagyságára lásd a másik tanulmányomat a kötetben! Innen egyébként már csak egy lépés annak megokolása, hogy miért voltak a seregben hajdúk. Ugyanakkor a jelenlétük okairól Szabó István által írtakkal (Szabó István: A hajdúk 1514-ben. Századok 84. [1950] 178., 196.) nem értek egyet.

224 Lásd erre az eddig idézett szakirodalmakat, továbbá Barta Gábor összesítését (Barta Gábor: Az 1514. évi parasztháború résztvevői. Békési Élet 10. [1975] 197–198.), valamint a parasztháború oklevéltárában kiadott okleveleket és a törvény 34–35. cikkelyeit (Mon. rust. 264., nr. 202.).

225 Lásd például a haditerv kapcsán leírtakat.

lük párhuzamosan mozgósított nemesi csapatokat a szokásoknak megfelelően nem lehetett zsold nélkül a határookra küldeni. Mivel a királyi kincstár üres volt,²³² így adót kellett kivetni, amelyet viszont az országgyűléssel kellett megszavaztatni. A keresztes bulla kihirdetése és a haditerv elfogadása után – azokból következően is – az országgyűlés résztvevői beleegyeztek az (újabb)²³³ adó kivetésébe. Antonio Surian velencei követ május 13-i Budáról küldött jelentése szerint „Magyarországon minden öt háztartásra egy forint adót vetettek ki”.²³⁴ A parasztokra kivetett rendkívüli adó azonban nem egyik napról a másikra folyt be, a hadjáratot azonban addig is finanszírozni kellett. Az uralkodó ilyenkor három dolgot tehetett: kölcsönöket vett fel, előre elkérhette a városok adóját, illetve „elvárhatta”, hogy a parancsnokok megelőlegezzék a zsoldot.

Jó egy hónappal korábban, január 7-én szólította fel Ulászló Kassa városát, hogy azonnal fizessenek az ottani harmincadjövedelem terhére 2000 forintot megbízottjának.²³⁵ Az összeg, amint az a király március 15-i leveléből kiderül, meglehetősen gyorsan megérkezett Budára.²³⁶ Ezzel szemben február 24-én Beszterce városához ment parancs, hogy az az évi, Márton-napkor esedékes adójukat a levél kézhezvétele után mihamarabb juttassák el a királynak, illetve az általa kijelölt embernek.²³⁷

Joggal merülhet fel az a kérdés, hogy a márciusi országgyűlésen megszavazott adó mekkora részét tudták beszédni. Noha erre konkrét információink gyakorlatilag nincsenek, de feltételezhetően a nagyobbik része a parasztháború májusi kitörése ellenére is biztosan befolyt a kincstárba. (Így például tudjuk, hogy Eperjes és Bártfa az 1515. évi György- és Mihály-napi adót – mivel az 1514. évit még 1513 végén kivetették rájuk – május közepén elküldte a kincstárnak.²³⁸) Valamennyi idő még a felkelés által leginkább érintett vidékeken is rendelkezésre állt: az adó kivetésétől (április eleje) a parasztháború kitöréséig (május közepe/vége) eltelt több mint egy hónap alatt végre lehetett hajtani a feladatot. Ezt jól mutatják a keresztes háború fordulópontjaként számmon tartott (nagy)túri események. Székely György ma már nehezen megállapítható okból a mezővárosban talált királyi adószedőt megölte és elvette tőle a nála lévő ötszáz марка (azaz 2000 forint) készpénzt, illetve más forrás szerint 3000 dukátot.²³⁹ A mondott összeg, amennyiben a királyi adószedő a tavaszi országgyűlésen megajánlott egyforintos adó környékbeli megyékre,

azaz Külső-Szolnok és Békés megyékre eső részét vitte éppen, akkor kétségkívül megfelel a valóságnak. 1522-ben az előbbi megyében 1132 és fél forintot, míg az utóbbiban 1260 forintot szedtek be a 75 dénáros adó fejében.²⁴⁰ Természetesen a parasztháború helyszínein, ha a harcok kitöréséig nem sikerült beszédni az adót, utána már még kevésbé volt rá lehetőség. Ellenben az ország többi részén, ahol nem voltak erőszakos események, semmi sem akadályozta meg, hogy behajtsák azt.

Summa summarum, 1514. május elejére minden feltétel adott volt a török szultán támadásával szembeni sikeres *védekező* háború megvívásához: 1. megtörtént a keresztes bulla kihirdetése, 2. megszavazták az adót és folyamatban volt beszéde, 3. elkészült a haditerv: elindult a nemesi csapatok (részleges) mozgósítása és az ország déli határainak megerősítése. Egy valami azonban, ami mindezen intézkedéseket kiváltotta, május közepére eltűnt: a török szultán nem Magyarország, hanem Kis-Ázsia felé fordult csapataival, s ennek révén elhárult a déli határok megtámadásának veszélye és ezzel együtt szükségtelenné vált mind a keresztesek, mind a nemesség csapatainak mozgósítása. Az utolsó fejezetben ennek okaival és következményeivel foglalkozom.

Utószó

A hadigépezet május elejére beindult: a határparancsnokok készültek a védekezésre (Beriszló Péter és Bátor István), illetve betörésre (Szapolyai János), folyt az adó behajtása, a keresztes főereg elindult dél felé és a nemesi csapatok is gyülekezőben voltak. Ekkorra azonban nem várt fordulat állott be mind az országon belül, mind az országon kívül, a Török Birodalomban. Az utóbbi ugyan szerencsésnek lett volna mondható, de aztán később éppen ez erősítette fel az elsőt. Miről is van szó? Egyrészt a bulla kihirdetése után, noha kezdetben kevesen vették fel a keresztet, április végétől ugrásszerűen megnövekedett a toborzóhelyeken megjelenő résztvevők száma. A Pest alatt, illetve a vidéki táborokban gyülekező seregekben természetes módon kialakultak kisebb-nagyobb kilengések. Másrészt viszont a március vége óta Isztambul mellett táborozó Szelim szultán seregeivel egyetemben április 20-án megkezdte az átkelést Kis-Ázsiába és megindította a perzsa sah elleni hadjáratát.²⁴¹ A szultán távozásának, és ezzel együtt a közvetlen török támadás elhárultának híre legkorábban május elejére érkezhettek meg Budára. A két információ a király környezetében lévőket felemás döntésre sarkalta: a kényszerű

232 Lásd például az uralkodó 1513. dec. 24-i szászokhoz (DF 245736.) vagy 1514. jan. 7-i Kassa városához (DF 270940.) küldött levelét.

233 Lásd erre Neumann Tibor tanulmányát a jelen kötetben.

234 Sanuto II. 250–251.; Mon. rust. 72., nr. 29. – Idézi Szűcs J.: Ferences obszervancia 237. 68. jegyzet. A vonatkozó helyen nem egészen ez áll, minderre lásd a Függelék III. szám alatt leírtakat.

235 DF 270940.

236 DF 269289.

237 DF 247571.

238 Lásd a Függelék IV. szám alatt leírtakat.

239 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 75., ahol az ötszáz helyett öt марка áll!

240 Politikatörténeti források Bátor István első helytartóságához (1522–1523). Közzéteszi C. Tóth Norbert. Bp., 2010. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 50.) 241. (IV. sz.)

241 Fodor P.–Dávid G.: Béketárgyalások 214–215., vö. még Betinus de Comitibus 1514. jún. 15-i Budán kelt levelében leírtakkal (Mon. rust. 115/64–66. sorok, nr. 72.).

vendégszeretetüket élvező török követ által hozott békeajánlatot elfogadták és három évre békét kötöttek,²⁴² majd ennek hírével (vagy a szultáni levél megerősített példányával) a követet visszaküldték a szultánhoz. (A követ, mint láttuk, május 12-én már Szászsebes környékén járt.²⁴³) Ugyanekkor, vagy pár nappal később, május 9/10-én a Pest alatt összegyűlt keresztések nagy részét is útnak indították dél felé. A béke megkötése a Szapolyai János vezette (rabló-)hadjárat megindítására nem volt hatással, mivel az a török követ visszatartása nyomán legkorábban június végén léphetett életbe. A török követnek ugyanis előbb ki kellett szabadulnia a „szíves vendéglátásból”, majd utol kellett érnie a szultánt, akinek aztán ki kellett hirdetnie, illetve értesítenie a békekötésről a határ mentén szolgálatot teljesítőket, azaz mire a békekötés híre mindenhová eljutott, bőven június végét írhattak. (A török egyébként hasonlóképpen nyomatékossította békekötési vagy fegyverszüneti szándékait a déli végeken.) Budán valószínűleg úgy gondolkodhattak, hogy mire a török határra visszaérkezik a szultán parancsa a békekötésről, addigra Szapolyai hadjárata is véget ér. A török követ hazaküldése után tehát a kormányzat, illetve Bakóc Tamás érsek más, valós okokra hivatkozva május 15-én leállította a további toborzást, majd 24-én betiltotta magát a hadjáratot.²⁴⁴ Ekkor kerülhetett sor a törökkel megkötött hároméves béke kihirdetésére is.²⁴⁵ A számításait azonban keresztülhúzták az időközben az Alföldön történt események. A kereszties hadjárat leállításának és a törökkel kötött béke kihirdetésének a híre minden bizonnyal együtt érkezett meg az immáron Dózsa vezette lázongó főszereghöz, de hatása és a parancssal küldött további utasítások nem az általuk várt, hanem az általunk is megismert eredményre vezettek.

242 Vö. Diarii di Marcantonio Michiel. In: Commissiones et relationes Venetae. Collegit et digessit Simeon Ljubić. Tomus I, annorum 1433–1527. Zagrabiae, 1876. 139.; *Borsa Gedeon*: Korabeli tudósítások Nürnbergben az 1514. évi magyarországi parasztháborúról. Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyvei 1991–1993. Bp., 1997. 338. (F jelű szöveg, Bécs, 1514. jún. 10.); 343. (Bartholinus: Odeporicon, Bécs, 1515.). – Lásd még erre a jelen kötetben Lakatos Bálint tanulmányát.

243 Szapolyai-okl. 344/389. sz.

244 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 76–79.

245 Fodor P.–Dávid G.: Béketárgyalások 216.

Függelék

Az 1514. évi (első) március–áprilisi országgyűlés határozatai

(A Függelék a következőképpen épül fel: először **vastagított betűvel** magyarul áll az országgyűlési határozat rekonstruált szövege, utána következik az azt fenntartó oklevél magyar nyelvű regesztája, majd az apparátus és a vonatkozó oklevél teljes szövege, amelyben *dőlt betűvel* szedtem azokat a részeket, amelyek a mára elveszett határozatra utalnak, végül pedig, ha szükséges, a határozattal kapcsolatos megjegyzések.)

I. Határozat arról, hogy az országlakosok egymás ellen folytatott pereit a török elleni hadjárat miatt az ellenük folyó háború idejére el kell halasztani.

1514. április 21. Buda. II. Ulászló király levele Beriszló Péter veszprémi püspök és királyi kincstartó, dalmát–horvát–szlavón bánhoz, továbbá helyetteseihez és ítélőmesteréhez, valamint Szlavónia nemességéhez. Elpanaszolta neki Gyurkovici Csavlovics Pál zenggi alkapitány, hogy Garazdinci Garázda Mihály elleni perében, mivel szolgálati helyén kell tartózkodnia, nem tud megjelenni. Mivel azonban határozatuk szerint a mostani török elleni hadjárat és háború idejére valamennyi pert elhalasztották, ezért megparancsolja nekik, hogy tegyenek ők is így Pál pereivel.

Papíron, a szöveg alatt titkospecsét darabjaival. Hrvatski Državni Arhiv Obitelj Drasković: Archivum minus 12-1. (DF 276763.) – A szöveg alatt jobbról: *Relatio magistri Francisci prepositi Transsilvanensis, secretarii regie maiestatis*.

Wladislaus Dei gratia rex Hungarie et Bohemie etc. fidelibus nostris, reverendo in Christo patri domino Petro Beryzlo, episcopo ecclesie Wesprimiensis, thesaurario nostro ac regnorum nostrorum Dalmacie, Croacie et Sclavonie bano eiusdemque vicebanis ac magistro prothonotario, necnon universitati nobilium dicti regni nostri Sclavonie salutem et gratiam! Expositum est maiestati nostre in persona fidelis nostri egregii Pauli Chawlowyth de Gywrkowcz, vicecapitanei nostri Segniensis, quod licet causa, que superioribus diebus inter ipsum exponentem ab una ac nobilem Michaellem Garazda de Garazdyncz partibus ab alia ratione certorum negotiorum coram vobis mota fuerat, per viam appellationis ad congregationem inter vos primitus celebran-

dam dilata extiterit, ex quo tamen ipse exponens in officiolatu suo Segniensi in servitiis nostris et regni nostri pronunc occupatur necessarioque per hec tempora occupari debebit, cause sue huiusmodi superintendere et invigilare nequiret. Ob hoc nos tam hanc ipsam, quam alias universas et quaslibet causas eiusdem exponentis tam per ipsos contra alios, quam per alios quospiam contra ipsum coram vobis motas vel movendas *durante presenti contra Thurcos expeditione et hoc tempore belli vigore decreti differendas et prorogandas duximus*, immo differrimus et prorogamus presentium per vigorem. Quocirca fidelitati vestre harum serie firmiter mandamus, quatenus prescriptas universas et quaslibet causas eiusdem exponentis tam, ut prefertur, per ipsum contra alios, quam per alios quospiam [cont]ra ipsum coram vobis motas vel movendas *hoc tempore, ut prefertur, belli et presenti expeditone contra Thurcos durante*, observata in talibus etiam consuetudine vestra prorogare ac pro dilatis et prorogandis habere et reputare modis omnibus debeatis et teneamini secus non facturi, presentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum Bude, feria sexta proxima post festum resurrectionis Domini, anno eiusdem millesimo quingentesimo decimo quarto.

II. Határozat arról, hogy az országos haderő egy részét mozgósítani kell.

1514. április 24. Buda. II. Ulászló király levele Beriszló Péter veszprémi püspök és királyi kincstartó, dalmát–horvát–szlavón bánhoz. Amint arról már a mostani országgyűlésen megjelent szlavóniai nemesek követeinek előadásából megbizonyosodhatott, ő, az országnagyok és az országlakosok úgy határoztak, hogy az ország haderejének egy részét az ország határainak megvédésére küldik; az ő szolgálati helyére vonuló sereg azonban nincsen tekintettel senkire és semmire, a lakosokat zaklatja és fosztogatja. Ezért megparancsolja a bánoknak, hogy tegyen intézkedéseket a kilengések megszüntetésére, továbbá gondoskodjon a sereg megfelelő ellátásáról.

Papíron, a szöveg alatt a titkospecsét darabjaival. DL 104273. (Batthyány levéltár, Jelzet nélküli oklevelek.) – A szöveg élén jobbról: *Commissio propria domini regis*. – Kiadása: Mon. rust. 64., nr. 21.

Wladislaus Dei gratia rex Hungarie et Bohemie etc. fideli nostro reverendo in Christo patri domino Petro Beryzlo, episcopo ecclesie Wesprimiensis, thesaurario nostro ac regnorum nostrorum Dalmacie, Croacie et Sclavonie bano etc. salutem et gratiam. Notum est vobis, qualiter *per nos ac universos dominos et regnicolas huius regni nostri est ordinatum, ut certa pars gentium huius ipsius regni rursus ad confinia tutanda et defensionem regni proficiscantur, prout autem ex declaratione nunciorum universitatis regnicolarum dicti regni nostri Sclavonie in proxime preterita dieta apud nos constitutorum intelligimus*, gentes ipse ad partes illas proficiscentes sine ullo cuiuspiam respectu etiam in domibus et curiis nobi-

lium descensum facere consuevissent, ubi diutius etiam immorarentur cum maxima iactura ipsorum nobilium, victualia insuper ubique sine condigno pretio et solutione limitata auferrent, et quod eisdem regnicolis gravius est, rapinas quoque non solum in ipsis victualibus, sed in rebus quoque domesticis tam nobilium, quam colonorum suorum facerent, per que iidem regnicole et eorum coloni non parvam paterentur oppressionem. Nolentes igitur eosdem per ipsas gentes ultra modum gravari, mandamus fidelitati vestre harum serie firmissime, ut ipsas gentes penes vos deputatas ad loca, que vobis commodiora videbuntur, distribuere et in eisdem locis condescendi facere committereque eisdem debeatis, ne quippiam victualium sine limitata solutione et condigno pretio auferre, neve ullas rapinas presertim in rebus domesticis sive nobilium sive pauperum colonorum facere audeant, sed sine dampno et incommodo ipsorum in ipsis locis maneant, aliud non facturi. Datum Bude, in festo Beati Georgii martiris, anno Domini millesimo quingentesimo decimo quarto.

III. Határozat arról, hogy a török elleni háborúra adót vetnek ki: minden öt jobbágyháztartásnak egy forintot kell fizetnie.

1514. június 3.: Antonio Surian velencei követ május 13-án Budáról küldött jelentése szerint a császár Bécsben van (volt); és ott, Magyarországon minden öt háztartás után egy forint adót vetettek ki; és ezek a pénzek az itáliai vállalkozásra/hadjáratra szolgálnak; és a magyar király kész a vállalkozásra. Továbbá a keresztes had a Magyar Királyságban nem kerül sok pénzbe.

Kiadása: Sanuto II. 250-251., Mon. rust. 72., nr. 29., magyarázat nélkül javítva a szöveget. – Idézi *Szűcs J.*: Ferences obszervancia 237. 68. jegyzet.

Adi 3. zugno. Di Hongaria di ser Antonio Surian dottor orator nostro date a Buda di 13. mazo; come l'Imperador era stato a Viena; *et che li in Hongaria era sta posta una imposition di ducati 5 per fuogo* (sic), e questi danari li vol per limpresa de Italia, et come si dieno abochar con li Re di Hongaria. Item la cruciata messa nel Regno di Hongaria non si traseva molti danari.

Megjegyzés. A velencei követjelentésében több homályban maradó részlet mellett az adó kivetési módjának lejegyzésébe vagy másolásába is hiba csúszott. A kiadott szöveg szerint ugyanis háztartásonként kellett volna 5 dukátot, azaz a korabeli árfolyamnak megfelelően kb. ugyanennyi forintot fizetni, ami természetesen hihetetlen mértékű adóterhelést jelentett volna. A legkönynyebben úgy állítható vissza az eredeti szöveg valószínű értelme, ha két szót felcserélünk és így a „ducati 5 per fuogo” helyett „ducati per 5 fuogo” szerepel. Mindez azt jelenti, hogy háztartásonként 20 dénáros adót vetettek ki. Kérdés ugyanakkor, hogy a kivetett 20 dénáros adó a szokásos kamarahaszna

összeget jelenti, vagy azon felül kellett még, gyakorlatilag rendkívüli hadiadóként a háztartásoknak az összeget leróniuk. Ulászló király uralkodása első hat évében kilencszer vetett ki adót, amelynek összege egyetlen kivétellel (1490) minden esetben 1 forint volt háztartásonként.²⁴⁶ Uralkodása későbbi szakaszában is 50 dénár és 1 forint között mozgott az adó nagysága.²⁴⁷ Az így fizetendő összeg azonban két részből tevődött össze: egyrészt a szokásos kamarahaszna, amely régóta háztartásonként 20 dénárba rúgott, másrészt pedig a rendkívüli vagy hadiadó, illetve segély, amely az adó fennmaradó részét jelentette.²⁴⁸ Mindezek alapján viszont elképzelhetőnek tartom, hogy a szóban forgó 20 dénáros adó a szokásos adón felül – amely magában foglalta a kamarahasznát és a hadiadót is – kivetett rendkívüli adó összege lehetett.

*

Az alábbi királyi rendelet, jóllehet az országgyűlés ideje alatt keletkezett, de annak meghozatalában témájából adódóan – minthogy a királyi városok adója ügyében egyedül az uralkodó az illetékes – csak a király, illetve a tanács vehetett részt.

IV. Királyi rendelet arról, hogy a szabad királyi városok fizessék meg azonnal az 1515. évi György- és Mihály-napi rendes adójukat (*taxa ordinaria*).

1514. április 2. Buda. II. Ulászló király levele Bártfa városához. Korábban, amikor az ország sürgető és felettébb nehéz dolgainak tárgyalására összegyűltek, úgy döntöttek, hogy a György- és Mihály-napkor fizetendő ez évi rendes adójukat már akkor beszedi tőlük és egyúttal vállalta, hogy semmilyen más rendkívüli, avagy hadiadó megfizetésére nem kötelezi őket, hacsak valami súlyos ok erre nem kényszeríti.²⁴⁹ Mivel ez a helyzet bekövetkezett, ezért meghagyja nekik, hogy az 1515. évi György- és Mihály-napi rendes adójukat, 300 forintot fizessenek ki az általa megbízott kereskedőnek, egyúttal ismét megígéri, hogy 1516-ig nem vet ki rájuk semmilyen adót.

Papíron, papírfelzetes zárópecséttel. Štátny archív v Poprade Pobočka Bardejov. Bártfa város levéltára: Középkori gyűjtemény 4409. (DF 217320.) – A szöveg élén jobbról: *Commissio propria domini regis*.

246 Neumann Tibor: Királyi hatalom és országgyűlés a Jagelló-kor elején. In: Rendség és parlamentarizmus Magyarországon a kezdetektől 1918-ig. Szerk. Dobszay Tamás, Forgó András, Ifj. Bertényi Iván, Pálffy Géza, Rácz György, Szijártó M. István. Bp., 2013. [2014.] 52.

247 Tokay Lajos: Magyarország kormányzata a Jagelló-korban. Békés, 1932. 145–147.

248 Vö. Thallóczy Lajos: A Kamara Haszna (lucrum camerae) története kapcsolatban a magyar adó- és pénzügy fejlődésével. Bp., 1879. 109–110.; Kubinyi A.: Belpolitikai helyzet 63–64.

249 Vö. Ulászló király 1513. dec. 15-i oklevele. (DF 217298.)

Prudentibus et circumspectis iudici et iuratis civibus ac toti communitati civitatis nostre Barthffensis, fidelibus nobis dilectis.

Wladislaus Dei gratia rex

Hungarie et Bohemie etc.

Prudentes et circumspecti fideles nobis dilecti! Quum hiis superioribus diebus, quibus urgentissimis et admodum arduis rebus et necessitatibus nostris et totius regni nostri protunc occurrentibus coacti fuissetis – non expectato termino solutionis taxe vestre ordinarie festivitatum Beatorum Georgii martiris et Michaelis archangelis proxime venturorum, que²⁵⁰ nobis de vestri medio provenire debet – a vobis expetere, tunc licet cupientes et libertati et perinde commodo vestro consulere, vos mediantibus certis litteris nostris taliter assecuravimus, quod infra easdem festivitates futuras vos nec ad solutionem alicuius taxe extraordinarie, sed nec etiam cuiusvis subsidii cogemus, quod etiam vobis observare nunc quoque parati certe essemus, nisi tanta et tam grandia negotia et necessitates nostre privatam salutem totius huius regni nostri et omnium vestrum concernentes se impresentiarum emersissent, ut velimus nolimusque cogimur necessario rursus ad vos recurrere atque in sortem future etiam sequentis taxe vestre ordinarie, que simili modo nobis pro sequentibus futuris festivitibus eorundem Sancti Georgii martiris et Michaelis archangelis, anni videlicet Domini millesimi quingentesimi decimi quinti de vestri medio provenire debet, a vobis trecentos florenos petere et exigere. Quare fidelitates vestras requirimus et eisdem harum serie sub pena etiam gravissime indignationis nostre strictissime committimus et mandamus, ut illico visis presentibus prescriptam summam trecentorum florenorum in sortem et ad rationem, ut premisimus, dicte taxe vestre ordinarie, quam nobis antiquo et optimo iure debetis, sine ulla excusatione et quavis difficultate dare et ad manus huius hominis nostri, presentium scilicet ostensoris integre consignare vel autem vos illi mercatori, quemcunque idem homo noster vobis duxerit nominandum presentandumque, in ea summa florenorum obligare illumque litteris vestris superinde assecurare in omnem eventum debeatis et presentes tandem pro vestra superinde reservetis expeditione. Assecuramus autem et certificamus nos quoque fidelitates vestras per presentes vobis in verbo etiam nostro regio promittentes, quod a vobis rursus incipientes ab eodem sequenti festo futuro Beati Georgii martiris usque aliud festum eiusdem Sancti Georgii, anni videlicet Domini millesimo quingentesimi decimi sexti, infra unius videlicet integri anni revolutionem nullam penitus solutionem nullamque taxam seu subsidium a vobis petemus petique vel exigi faciemus sive sponte, sive invite quovis pacto, sed vobis promissionem hanc nostram firmiter observabimus et per thesaurarios etiam nostros observari faciemus. Secus igitur pena sub premissa facere nulla ratione audeatis! Datum Bude, in dominica Iudica, anno Domini millesimo quingentesimo quartodecimo.

250 Az eredetiben: *quos*.

Megjegyzés. A királyi rendelet előzménye egy, hozzávetőlegesen fél évvel korábban, még 1513 őszén kibocsátott – szövegében ránk nem maradt – uralkodói parancs, amelyben Ulászló király meghagyta a szabad királyi városoknak, hogy az 1514. évi teljes rendes adójukat fizessék meg. Bártfa és Eperjes városa a rendeletnek megfelelően 1513. december 15-én lefizette az 1514. évi György- és Mihály-napkor a királynak járó rendes évi adóját, aminek fejében az uralkodó vállalta, hogy 1515. György-napjáig nem vet ki rájuk semmilyen adót: sem rendest, sem rendkívülit, sem cenzust vagy subsidiumot.²⁵¹ – A fentebbi, 1514. április 2-án kiadott parancsra ugyanaznap a nyugtát is kiállították Bártfa²⁵² és Eperjes városa számára,²⁵³ noha a fizetésre nem ekkor került sor. Erre abból következtethetünk, hogy 1514. május 17-én és 18-án mindkét város újabb nyugtát állíttatott ki a királlyal,²⁵⁴ illetve az új alkincstartóval, Pemfflinger Márkkal.²⁵⁵

Mindebből számunkra két dolog következik. Az egyik, hogy az országgyűlés ideje alatt némelyik szabad királyi város képviselője is Budán tartózkodott, még ha ők nem is ezért érkeztek oda. (A megjelenésüknek két oka lehetett: ilyenkor egy helyen tudtak sok „fontos” emberrel tárgyalni, illetve ha az országgyűlést György-napkor tartották, akkor a városok képviselői az ugyanekkorra összehívott, a tárnokmester által a szabad királyi városok részére tartott bírósági ülészekon²⁵⁶ vettek részt.) A másik pedig, hogy az országgyűlés idején rájuk kivetett adót már májusban befizették.

251 Bártfa: DF 217298.; Eperjes: DF 229449. (Regesztája: Eperjes szabad királyi város levéltára. [Archivum liberae regiaeque civitatis Eperjes.] 1245–1526. Írta és összeáll. *Iványi Béla*. Szege, 1931. [Acta litterarum ac scientiarum reg. universitatis Hungariae Francisco-Josephinae. Sectio: Juridica-politica. Tom II-II/a.] [a továbbiakban: Eperjes város lt.] 414/1093. sz.), mindkét nyugta Beriszló Péter veszprémi püspök, bán és királyi kincstartó relációjára kelt.

252 DF 217321., „Commissio propria domini regis”, ápr. 3-án pedig Várdai Pál alkincstartó is nyugtatta őket: DF 217322., „manu propria” kelt.

253 DF 229454. (Eperjes város lt. 415/1098. sz.), az oklevél Várdai Pál prépost, alkincstartó relációjára kelt.

254 DF 217338. (Bártfa példánya) és DF 229459. (Eperjes város lt. 417/1103. sz., Eperjes példánya), mindkettő Pemfflinger Márk alkincstartó relációjára kelt.

255 DF 217339. (Bártfa példánya) és DF 229460. (Eperjes város lt. 417/1104. sz., Eperjes példánya), mindkettő „manu propria” kelt.

256 *Hajnik Imre*: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és Vegyes-házi királyok alatt. Bp., 1899. 94.

SUMMARY

NORBERT C. TÓTH: THE DIET OF MARCH, 1514. POLITICAL EVENTS IN HUNGARY UNTIL THE BREAKOUT OF THE PEASANTS' WAR

The essay deals with the events of the months before the peasants' war led by Dózsa broke out in the spring of 1514. It consists of five parts. The first presents the points of the relevant literature about the promulgation of the Papal Bull taken from Rome by Tamás Bakóc, Archbishop of Esztergom, authorising a crusade. According to these, there were long debates in the Royal Council about the Bull at the end of March in 1514, during which Bakóc's viewpoint gained majority and the Bull was promulgated on 9th of April and Dózsa was appointed the leader of the crusaders' army on 24th. The following chapters greatly modify this picture on the basis of the newly explored sources and on the new interpretation of the previous ones. The second chapter proves that the King called for a diet in the fields of Rákos in order to discuss the Bull, and that this assembly was closed after 5th of April but before 9th of April. The third chapter contains the compiled list of the prelates, dignitaries, barons and noblemen present in the diet and taking part on the decision making process. The fourth chapter deals with the topics of the discussions: the participants of the diet accepted the proclamation of the Bull and the start of the mobilization after long debates and issued this decision on 9th of April in Buda. After the decision they discussed the military plans, and according to the research, the military leadership decided a three-way break-in to disencumber the southern border, following the tactics used by the Turks. The commanders of the border defence – the Ban of Croatia-Dalmatia-Slavonia, the Captain of the Lower parts and the Voivod of Transylvania – had to make manoeuvres on their own territories. The voluntary crusaders could have got roles in these, as they were to be directed to the territories of the Lower parts, so that they could help in the defence in the absence of the regular armies. The third important task resulted from the first two tasks was to create and provide the background logistics for the manoeuvres. To this end, the nobility was partly mobilized and taxes were levied (the texts of these decrees together with other decrees of the same time are published in the Appendix of the essay). Regarding the events in March and April, and the decisions of the dignitaries in Buda in 1514 based on the facts available for them at that time, it can be stated that the decisions of the diet concerning the possibility of a successful break-in against the Turks seemed to have a realistic aim, even viewed from the present perspectives.



C. TÓTH NORBERT*

Az apátfalvi–nagylaki csata

A keresztes főszereg útja
Pesttől Nagylakig

Tanulmányomban a keresztes főszereg tevékenységét vizsgálom a pesti táborból történt elindulásától Batori István főkapitány Temesvárra meneküléséig terjedő két hétben. E tizenöt nap történései – annak ellenére, hogy az egyik legjobban feldolgozott szakaszát jelentik az eseményeknek – új szempontok figyelembevételével tovább árnyalhatók. Olyan alapvető kérdésekre keresem a választ, amelyekre a korábbi kutatás vagy nem válaszolt, vagy feleletei a ma ismert források és szakirodalmi megállapítások, valamint a formális logika fényében tovább nem tarthatók. Sorjában tehát a következőkre szeretnék választ adni:

1. Ki volt a keresztes sereg első vezetője, mikor és miért lett Székely (Dózsa) György¹ a vezér?
2. Mi lehetett a keresztesek eredeti útvonala, hol és mikor változott meg?
3. Miért Apátfalvánál kelt át a keresztes had elővédje? Batori István honnan tudta, hogy ott kell rájuk várnia?
4. Mekkora lehetett a szemben álló seregek létszáma, illetve hogyan növekedett az a Pest és a Maros folyó közötti vonulásuk alatt?
5. Hogyan zajlott le az apátfalvi–nagylaki csata? (Az események rekonstrukciója.)

*

* A szerző a Magyar Tudományos Akadémia–Hadtörténeti Intézet és Múzeum–Szegedi Tudományegyetem–Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Magyar Medievalisztikai Kutatócsoportjának tudományos főmunkatársa. A tanulmány elkészítését az OTKA K 100749. számú pályázata támogatta.

¹ Jóllehet a kutatás régen arra a megállapításra jutott, hogy Székely György és a dálnoki/makfalvi Dózsa családok rokonságát semmilyen okleveles forrás nem igazolja, de mivel közelkorú és későbbi feljegyzésekben szerepel György „családneveként” a Dózsa, így minden bizonnyal valamelyik székelyföldi Dózsa családból származott; Barta Gáborhoz hasonlóan (vö. *Barta Gábor*: 1514. Bp., 1972. 39.; *Uő*: Georgius Zekeltől Dózsa Györgyig. Századok 63. [1975] 87.) tehát magam is így használom a nevét. – Mindenképpen fontos megemlíteni, hogy az újabb kutatások alapján – a korábbiakra lásd *Barta Gábor–Fekete Nagy Antal*: *Parasztháború 1514-ben*. Bp., 1973. 64. – György családneve az események után már alig tíz évvel felbukkan a forrásokban, lásd *Lakatos Bálint*: Az erdélyi káptalan és a püspöki udvar tagjai görbe tükörben. Történeti bejegyzések Pelei Tamás főesperes Erasmus kötetében (1515–1530 k.) Fons 16. (2009) 435., továbbá a Dózsáról szóló bejegyzések: 451.

Mielőtt rátérnék a fentebbi kérdések megválaszolására, ismerjük meg röviden a vonatkozó időszakban történtek Barta Gábor és Fekete Nagy Antal által – elsősorban Szerémi György munkája nyomán – kialakított rekonstrukcióját! E szerint a keresztések egy bizonyos Menyhért vezetésével május 9-én vagy 10-én indultak el a Pest alatti táborból. A sereg Cegléd érintésével Tiszavárkony és Tiszavarsány között kelt át a Tiszán, majd Nagytúr mezővárosban letáboroztak. Ekkor lépett színre Dózsa György, aki megölt egy adószedőt és elvette a nála talált 5 márkányi készpénzt. Innen tovább vonulva május 18-án érkezhettek Békés mezővárosba, ahol utolérte őket Bakóc Tamás érsek parancsa a toborzás leállításáról. Itt és ekkor hangzott el Szerémi elmondása szerint Székely György szájából a híres, a keresztés háborút parasztháborúba fordító kifakadás: „Nem vagyok én gyermek, nem vagyok én örült, hogy kijátsszatok! Istenemre és a Szent Keresztre, megfenyítelek benneteket!” A Dózsa vezette 30 ezer főnyi had Békésről Gyulára vonult, ahonnan hirtelen irányt változtatva és a kiadott haditervet áthágva délnyugatnak, Csanád városa felé fordult. Az eredeti haditerv Barta Gábor szerint az lehetett, hogy a sereg Aradon és Lugoson keresztül a Szörényi bánság területére, illetve az Al-Dunához vonul és csatlakozik a Szapolyai vezette erdélyi hadakhoz. A megváltozott irány alapján az új cél Nándorfehérvár vára lett. A Csanád felé menetelő sereget Dózsa megbontotta és kétezer embert elővédként egy bizonyos Balogh István nevű ember vezetésére bízott, aki megszállta „a Maros kiszemelt átkelőhelyét,” az apátfalvi révet. Az ekkor már Csanád várában állomásozó, Csáki Miklós püspök és Batori István vezette bandériumok és a környékbeli urak csapatai rátámadtak a Balogh deák vezette parasztsokra és nehezen, de megverték őket, majd a táborukat kifosztották, az életben maradtakat pedig a túlpárra szorították vissza. A csata után a Maros jobb partján maradv a Jakicsok várába, Nagylakra mentek, ahol – és innen adjuk át a szót a szerzőnek – „örömmükben nagy vigasságot csaptak, citerások és síposok zenéjére reggelig mulattak. A győztesek könnyelműségükért súlyosan megfizettek: György vezér csapatai éjszaka a város alá értek, s hajnalban megrohamozták a harcoktól és a mulatozástól kifáradt nemeseket. A nagylaki házokról leszedett tetőszindelyekkel csakhamar megtöltötték a várárkot, s a gyúlékony anyagra lángot vetve, a várat felgyújtották. A védők ellenállása csakhamar megtört, mindenki futott, amerre látott. A vezérek sem tudták rendbe szedni szétzüllő bandériumaikat, maguk is kénytelenek voltak menekülni.” A meglepő győzelem magyarázatát Barta Gábor is fontosnak tartotta, s ő a következő okokban látta Dózsa seregének sikerét: a keresztések „számbeli túlsúlya még nem döntő tényező, Báthorinak és vezértársainak könnyelműsége, elbizakodottsága már inkább számításba vehető. Kétségtelen, hogy Nagylakon meglepetésszerű támadás érte a csanádi és temesvári bandériumokat.” Majd sorolta ennek okait: „Báthori nem gondoskodott a felderítésről Csanádpalota irányában, ahol pedig ekkor már György vezér derékhada állt. Balogh osztagát nem lehetett összetéveszteni azzal, hisz országszerte tudták, hogy a keresztés derékhad több

tízezer (kiemelések tőlem²) emberből áll. Inkább arra kell gondolnunk, hogy a temesi ispán nem értesült arról, hogy Dózsa serege Gyulánál irányt változtatott, s ezért annak érkezését a Maroshoz valahova Arad környékére várta. Az úri bandériumok menetiránya, majd Báthori menekülése félreérthetetlenül bizonyítják, hogy a nagylaki tábor szabályszerűen hátba támadták. Nos, bármennyire is rossz hadvezérnek tartjuk a délvidéki főkapitányt, azt – éppen tisztjei tapasztaltsága miatt – mégsem hihetjük el róla, hogy tudomása volt a Csanádpalota felől fenyegető veszedelemről, s mégis, hátát fedezetlenül hagyva, érthetetlenül Nagylakra vonult. Nem. Báthori felderítői valahol kelet-északkeleti irányban kereshették Dózsát.” A május 24-én lezajlott csatában György vezérnek többek között Csáki Miklós püspököt, Ravaszdi Pétert és Tornaljai Miklóst is sikerült elfognia. Egy-két napon belül aztán megérkezett az érsek, majd a király parancsa is a keresztés had feloszlásáról és a hadjárat elhagyásáról. Mindez megadta a végső lökést az urakkal való szembefordulásra Dózsanak: az elfogottakat kegyetlen halállal kivégeztette május 28-án. Mindeközben Báthori, aki sikeresen kimenekült a csatából, Solyomos várában húzta meg magát, ahonnan három nap elteltével, miután Szapolyai Jánostól segítséget kért, Temesvárra ment.³

A keresztés sereg vezetője

A keresztés hadjárat kihirdetése, 1514. április 9-e után⁴ értelemszerűen valakit ki kellett nevezni az összeseregelő, s a keresztet felvarró emberek élére. A későbbi események szempontjából is fontos kérdés, hogy a budai udvar kit bízott meg a formálódó had vezetésével, illetve Dózsa György mikor és hogyan került a sereg élére. A kérdés tisztázását nagyrészt Barta Gábornak köszönhetjük, aki az okleveles és krónikás források bevonásával elvégzett vizsgálata során a következő megállapításokra jutott: 1. Székely György kinevezését a Pest alatt táborozó keresztések élére semmi sem bizonyítja; 2. létezett egy „ismeretlen pesti keresztés parancsnok”, akit talán Menyhértnek hívtak; 3. Dó-

2 A szerzők e kijelentése több sebből is vérzik, mivel az ország fővárosában, Budán a rémhíreken kívül nem tudtak semmit az országban történt eseményekről: máj. 26-án Steck József levele szerint csak az Alföldön történt eseményekről – több száz nemeset öltek meg – tudott (*Monumenta rusticorum in Hungariam rebellium anno MDXIV. Maiorem partem collegit Antonius Nagy Fekete. Ediderunt Victor Kenéz et Ladislaus Solymosi atque in volumen redigit Geisa Érszegi. Bp., 1979. [A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 12.] [a továbbiakban: Mon. rust.] 82., nr. 37.)*; máj. 28-án Vajai Ferenc levelében arról írt, hogy a nyolcados törvényszéket *propter presentem tumultum et sedicionem totius regni* elhagyják, de semmilyen konkrét eseményről nem tudott (Uo. 40. sz. [86.]). Az első, jó néhány félreértést (pl. a nádorról írt Batori István temesi ispán helyett) tartalmazó, konkrét eseményekről szóló információkat (nagylaki csata, karóba húzások) Albert Rendl alkamarás máj. 31-i levelében találjuk (Uo. 47. sz. [94.]).

3 Barta G.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború 74–76., 80–88.* (az idézetek sorrendben a 80., 83–84. oldalakon vannak); vö. még *Barta Gábor: Keresztések áldott népe. Bp., 1977. 58–60., 66–71.*

4 Minderre lásd a jelen kötetben lévő másik tanulmányomat.

zsa Györgyöt „a marosmenti fordulattal kapcsolatban említik először” a keresztések vezetőjeként.⁵ Kiemelkedését a tömegből minden bizonnyal a túri adószedő megölése eredményezte, a kereszties sereg vezetését pedig a Békés mezőváros melletti táborban nyerte el. Barta Gábor szerint mindezt alátámasztja a toborzás beszüntetéséről szóló parancs végrehajtásának megtagadása, illetve a sereg – előre elhatározott – útvonalának módosulása.⁶ Jóllehet e képpel többé-kevésbé egyetérthetünk, mégis néhány ponton módosítanunk kell azt.

Dózsa György neve az ismert adatok szerint 1514. június 3-a előtt sehol sem fordul elő.⁷ Mindezzel szemben azonban létezett egy olyan hagyomány, amely egy bizonyos *Melchior Bannser/Banckwr/Vanser* nevű embert tekint a keresztések első parancsnokának. Így szerepel egy ferences formuláriumban, a „Wunderzeichen” című röplapban, Pietro Lando velencei követ jelentésében, valamint Ianus Vitalis Panormitanus római levelében.⁸ Noha a források közül némelyik forrásértéke megkérdőjelezhető, illetve keletkezésük nem független egymástól, mégis – amint azt Barta Gábor is leszögezte már – „Melchior az egyetlen M-mel kezdődő keresztnevű figurája a kereszties hadnak. Elképzelhetőnek kell tartanom, hogy nem parasztvezér, hanem valami cseh vagy német zsoldos tiszt lehetett, akit a szerveződő táborok élére állítottak.”⁹ A szerző által ismertetett források mellé hozzátehetünk még egyet, amely a tanulmánya írásakor valószínűleg még nem volt ismert, noha később az általa is hivatkozott okmánytárban napvilágot látott. A spanyol nyelvű tudósítás¹⁰ Innsbruckban június 30-án kelt (valószínűleg Miksa császár környezetében). Noha alapvetően újabb információkkal nem szolgál az eseményekről – gyakorlatilag Pietro Lando július 12-i, ismert híreinek alapjául szolgáló adatokat közöl¹¹ –, de ebben is az szerepel, hogy a fellázadt nép egy közülük való, *Melchior Vanbosor* nevű személyt királlyá választott (*han hecho un rey entre ellos*). Majd beszámolt arról, hogy e király sok rosszat cselekedett, a csanádi püspököt és összes népét karóba húzatta.¹² (A jelentések, tudósítások, illetve levelek többségében a két személy neve és tettei összekeveredtek, erre legjobb példa Panormitanus levele: a szöveg elején még

5 Barta G.: Georgius Zekel 70.

6 Barta G.: Georgius Zekel 87.

7 Barta G.: Georgius Zekel 68. (Mon. rust. 98., nr. 55.); vö. még Szűcs Jenő: A ferences obszervancia és az 1514. évi parasztháború. Egy kódex tanúsága. Levéltári Közlemények 43. (1972) 241.

8 Barta G.: Georgius Zekel 66–69. – A rá vonatkozó forrásokat lásd: Mon. rust. 68., nr. 25. (ferences formulárium: M); 157., nr. 120. (Pietro Lando jelentése: *Melchior Vansar*); 243., nr. 200. (Panormitanus levele: *Melchior Moudar*); 315., nr. 227. (Wunderzeichen: *Melchior Banckwr*), 320., nr. 227. (Wunderzeichen: *Melchior Bannser*).

9 Barta G.: Georgius Zekel 69.

10 A kiadás szerint levél, de Lakatos Bálint e kötetben közölt tanulmánya szerint kéziratos tudósítással van dolgunk.

11 Mon. rust. 157., nr. 120., vö. Barta G.: Georgius Zekel 66.

12 Mon. rust. 139., nr. 99. (*Melchior Vanbosor*).

Menyhértről és Dózsa Györgyről olvashatunk, a temesvári kivégzés kapcsán viszont már csak Menyhért meg testvére, Gergely maradt.)¹³

A keresztések útvonala

Bárhogyan is nevezték valójában e Menyhértet,¹⁴ egyet – amíg más, ezzel ellentétes forrás elő nem kerül – biztosan kijelenthetünk róla: ő volt a keresztések Pest alatti táborának vezetője. E megbízatást minden bizonnyal a királyi udvartól kapta, és azért éppen ő, mert – akkor – ismert és éppen „kéznél lévő” zsoldosparancsnokként Budán tartózkodott. Az újdonsült vezető minden valószínűség szerint korábban rotamesterként tevékenykedett,¹⁵ és akire ebből következően „képzettségének” megfelelő feladatot bízhattak, vagyis az összegyűlt keresztések eljuttatását a hadműveleti területre. Az e kötetben lévő másik tanulmányomban már szó esett arról, hogy a korábbi megállapításokkal szemben adataink, azaz a sereg útvonala alapján, a kereszties hadnak Temesvárra kellett mennie. Felmerül persze a kérdés, hogy mi célból, egyáltalán milyen szerepet szánhattak a keresztieseknek? A korábbi szerzők által megfogalmazott tétellel, azaz a támadó hadjárat ideájával alapjaiban sem tudok egyetérteni: a korábbi (Nándorfehérvár, 1456) és későbbi (1526-os harcok) példái alapján kizártnak tartom, hogy a kereszt jelére összegyűlt ilyen-olyan fegyverzetel rendelkező (erre lásd alább bővebben) népséget támadó hadjáratra, vagy egyáltalán bármilyen hadjáratra küldték volna, illetve az arra alkalmas lett volna. E többségében képzetlen és az alföldi menetelés után is¹⁶ az maradt had egyvalamire lehetett alkalmas: csakúgy mint fél évszázaddal korábban Nándorfehérvárnál, egy adott objektum védelméhez szolgáltathattak „tömeget”. Az udvar által megfogalmazott cél ugyanis nem nagyon lehetett más, mint az Alsó részek kapitánysága alá tartozó várak őrségének megerősítése. Melchior április 9-i, a bulla kihirdetése utáni parancsnoki kinevezésével újabb kérdések merülnek fel: az egyik, hogy mekkora volt az onnan elindított csapat létszáma, a másik pedig, hogy merre indulhattak, illetve milyen útvonalat jelöltek ki nekik? Kezdjük az utóbbival! Talán meglepőnek tűnhet az útvonal kérdésének feszegetése, hiszen a korábbi irodalom alapján¹⁷ szinte

13 Mon. rust. 242–245., nr. 200.; magyar fordítását lásd Krónikáink magyarul III/1. Válogatta és fordította Kulcsár Péter. Bp., 2006. (Történelmi Források III) 133–136.

14 Barta Gábor egyik ötlete szerint a név mögött Beriszló Péter bán neve rejtőzne, amennyiben elfogadjuk, hogy a „Beryzlo banus” vagy „Beryzlo ban wr” kifejezésből „kis népi etimológiával könnyen” Melchior Bannser/Banckwr torzult (Barta G.: Georgius Zekel 70.).

15 Arra, hogyan kell elképzelnünk egy ilyen mestert lásd *Nógrády Árpád*: Pozsonyi gyalogosok Mátyás seregében. (Egy zsoldoscsapat fegyverzetének jegyzéke 1466-ból) In: Rex invictissimus. Hadsereg és hadszervezet a Mátyás kori Magyarországon. Szerk. Veszprémy László. Bp., 2008. 196–200.

16 Vö. ezzel szemben Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 74.

17 Vö. Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 74–75., 80–82.; Szűcs Jenő: Dózsa parasztháborújának ideológiája. Valóság 15. (1972) 11. 20.

kanonizáltak tekinthetők a Szerémi György által leírtak: a káplán szerint a sereg a budai *Szent György* térről indult, ahol *Székely György Szent György*-napján megkapta kinevezését; majd a Szentfalva – Tiszavárkony – Tiszavarsány – Nagytúr – Ege – Békés – Gyula útvonalon jutott el Apátfalvára, illetve Nagylakra.¹⁸ Szerémi tudósításával szemben azonban ismeretes egy másik hagyomány is: a *Memoria rerum*¹⁹ írója és Istvánffy Miklós²⁰ szerint Dózsa serege Pestről Szegedre ment, amelyet nem tudott elfoglalni, majd onnan fordult Csanád/Apátfalva irányába.²¹ A két útvonal közül gyakorlatilag bármelyik elfogadhatónak látszik, mivel mindkettő bevett volt az utazók számára. Az már egy másik kérdés, hogy miért éppen Szerémi elbeszélését fogadták és tegyük hozzá, fogadom el magam is. Barta Gábor elsősorban azért tette le voksát a tiszántúli irány mellett, mivel egyrésztől egyetértett Szűcs Jenő rangsorolásával a parasztháború forrásainak tekintetében,²² másrésztől viszont azért, mert a Szerémi György által leírtak tökéletes összhangban voltak az általa kigondolt úti céllal, illetve a más források alapján is bizonyítható eseményekkel.²³ Ugyan jómagam is, összhangban a korábbi irodalommal, elfogadom ezt az útvonalat, arra azonban fel kell hívnom a figyelmet, hogy a szegedi irány mellett is szólnak érvek: ha elfogadjuk a Barta Gábor által leírt haditervet, azaz, hogy a keresztések Gyula – Arad – Lugos érintésével mentek volna az Al-Duna felé, akkor kb. 380 km-t kellett megtenniük. Ellenben ha Szeged felé veszik az irányt, akkor mindez 40 km-rel rövidebb út lett volna, illetve kettővel kevesebb folyón (Maroson és Körösökön nem) kénytelenek átkelni. Ez legalább két nappal kevesebb menetelést jelentett volna számukra. (Ráadásul nem tudunk semmit az akkori időjárási és aktuális vízjárás helyzetéről, a keresztés sereg Szerémi által leírt útja szintén Magyarország az egyik leginkább vízjárta területén²⁴ keresztül vezetett.) A szegedi útvonal további

szempontból is előnyösebb lenne a ma történésze számára, mivel két dolog is könnyebben érthetővé válna: az egyik az a több helyen szereplő adat, amely szerint a kivégzett Dózsa György négyfelé vágott testéből a fejet Szegedre küldték.²⁵ A másik pedig az, hogy a Dózsa vezette főszereg miért észak-északnyugati irányból érkezett meg Nagylakhoz.²⁶ Mindent számításba véve azonban, valamint egy, eddig kellő figyelemre nem méltatott tény ismeretében (lásd alább) továbbra sincs semmilyen okunk arra, hogy a korábbi, elsődlegesen Szerémi György előadására épülő és Barta Gábor által elgondolt rekonstrukciót elvessük.

Visszatérve tehát a Pest alatti táborhoz, a Melchior parancsnoksága alá helyezett keresztés had május 9–10-e táján indult el a haditerv szerinti útvonalon. A már kezdetben is kisebb-nagyobb csapatokból, illetve útközben csatlakozó részekből álló sereg kordában tartását minden bizonnyal hajdúk segítették, akiknek jelenlétére több adatunk is van.²⁷ A keresztések nagyobb nehézségek nélkül érték el a Tiszát, amelyen Várkony és Varsány között kelhettek át. A mondott helyen az Árpád-kor óta rév működött,²⁸ így – amennyiben tényleg ez volt a haditerv – korántsem véletlenül jött erre a sereg. Az itteni átkelés, illetve az útvonal mellett szól közvetetten még egy érv. Kevésbé ismert, hogy a Külső-Szolnok megyei Várkony birtokosa ekkor Bakóc Tamás

25 Marino Sanuto világhírnévjének Magyar-országot illető tudósításai I–II. Közli Wenzel Gusztáv. Magyar Történelmi Tár XIV. (1869) és XXIV. (1877), II. 261. (1514. aug. 27-i kivonat); *Stephanus Taurinus*: Stauromachia, avagy a keresztések paraszti háborúja. Ford. Muraközy Gyula. In: Janus Pannonius – Magyarországi humanisták. Vál., szerk. Klaniczay Tibor. Bp., 1982. (Magyar remekírók.) (a továbbiakban: Taurinus) 280. (ő még nem tud Pálfi Balázs bírójáról). – A munka felhasználásának korlátaira lásd Kiss Farkas Gábor: Taurinus Parasztháborúja. Képtelműség és paradoxitás a Jagelló-kor humanista irodalmában. Történelmi Szemle 56. (2014) 549–562. – *Memoria rerum* 16.; Szerémi 68. – E két krónika nem nevezte meg a többi helyet, ahová a további részeket küldték, nem úgy, mint Istvánffy Miklós, aki szerint Budán, Pesten, Fejérváron és Váradon tették közzsemlére a testdarabjait. (Istvánffy 142.) – Dózsa testének négyfelé vágásáról és kifüggesztéséről szólt Ulászló király 1514. júl. 24-i, Miksa császárnál lévő követéhez, Kövendi Székely Miklóshoz küldött levelében is (Mon. rust. 175–176., nr. 142.), így annak megtörténtét biztosra vehetjük.

26 *Ad absurdum* az is felmerülhet Iohannes Vitalis Panormitanus levele alapján, hogy a keresztés sereg két oszlopban indult el Pestről: az egyik élén Mouder Menyhért, a másikén pedig Székely György állt (Vö. Mon. rust. 242–245., nr. 200., fordítása: Krónikáink magyarul III/1. 133–134.), ám a szerző leírása olyannyira megbízhatatlan (vö. Szűcs J.: Dózsa ideológiája 15.), hogy semmilyen elméletet nem lehet rá építeni.

27 Szabó István: A hajdúk 1514-ben. Századok 84. (1950) 181–185. (a források ismertetése); Barta G. – Fekete Nagy A.: Parasztháború 78. (Állításukkal – azazhogy az európai válság miatt lecsökkenő szarvasmarhaexport miatt rengeteg hajdú, kóbor marhapásztor lett volna a seregben – a jelen kötetben Nógrád Árpád által írt tanulmány fényében nem tudok egyetérteni.)

28 Weisz Boglárka: A királyketteje és az ispán harmada. Vámok és vámszedés Magyarországon a középkor első felében. Bp., 2013. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak) 423.; Lakatos Bálint: Lázár deák *Tabula Hungariae*-jának (1528) helyrajza és a középkori úthálózat. In: Archivarium historicorumque magistra. Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő 70. születésnapjára. Szerk. Kádár Zsófia, Lakatos Bálint, Zarnóczki Áron. Bp., 2013. 116–117.

18 Szerémi György Magyarország romlásáról. Erdélyi László fordítását átdolgozta Juhász László. A bevezetést és a jegyzeteket írta Székely György. Bp. 1961. (Monumenta Hungarica V.) (a továbbiakban: Szerémi) 62–64.

19 1504–1566. *Memoria rerum*. A Magyarországon legutóbbi László király fiának legutóbbi Lajos királynak születése óta esett dolgok emlékezete (Verancsics-évkönyv). Sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta Bessenyei József. Bp., 1981. (Bibliotheca Historica) (a továbbiakban: *Memoria rerum*) 10.

20 Istvánffy Miklós Magyarok dolgairól írt históriája Táillyai Pál XVII. századi fordításában I/1. Sajtó alá rendezte Benits Péter. Bp. 2001. (Történelmi Források I.) (a továbbiakban: Istvánffy) 133.

21 Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy nem tartom olyan nagy topográfiai tévedésnek azt a Barta Gábor által kihangsúlyozott jelenséget, miszerint jó néhány szerző nem apátfalvi, hanem csanádi csatáról beszél (Barta G. – Fekete Nagy A.: Parasztháború 83.). Egyrészt a két hely ismertsége, másrészt a kettő közötti csekély távolságból is következhetett, hogy az első csatát csanádinak nevezték.

22 Szűcs J.: Dózsa ideológiája 13–16.

23 Barta G.: Georgius Zekel 79.

24 Lásd erre Blazovich László: Városok az Alföldön a 14–16. században. Szeged, 2002. (Dél-alföldi Évszázadok 17.) kötetének mellékletét: Az Alföld 14–16. századi úthálózatának vázlata. Tervezte: Blazovich László. Rajzolta: Kratochwill Mátys.

esztergomi érsek volt.²⁹ Mindebből óvatosan két következtetést is levonhatunk. Az egyik, hogy a sereg útvonala szándékosan vezetett az érsek birtokán keresztül és így egyfelől megoldást jelentett az élelmiszer-utánpótlás biztosítására, illetve az ott lakók segítséget nyújthattak a Tiszán történő átkelésben.³⁰ A másik – ami az előbbiből következik –, hogy a birtok tisztartója révén az érsek figyelemmel kísérhette a keresztesek tevékenységét és azonnal értesülhetett a problémákról. A folyón való átkelés után a sereg folytatta útját, és Nagytúr mezővárosa mellett táborozhatott le. Fennmaradt források alapján egyértelmű, hogy itt történt az első komolyabb incidens a sereg környezetében: állítólag helybéli parasztok összecsaptak az ottani nemesekkel, akik, tudniillik a parasztok közül, többeket elfogtak, majd Budára küldtek, ahol kivégezték őket.³¹ Hogy ez – a Budára szállítást leszámítva – megtörténhetett, afelől kétségeink nincsenek, de hogy mindez pontosan mikor történt, az ma már kideríthetetlen. A következő esemény szintén itt történt: a Túron táborozó sereg egyik tagja, Székely György ma már nehezen megismerhető okból megölt egy királyi adószedőt és elvette tőle a nála talált – Szerémi szerint – ötszáz márka (azaz 2000 forint) készpénzt, illetve egy másik forrásunk – Bartholinus szerint – 3000 dukátot.³² (Az összeg, amennyiben a királyi adószedő a tavaszi országgyűlésen megajánlott adó Külső-Szolnok megyére eső részét vitte éppen, akkor kétségteljesen jelentős lehetett: tudjuk, hogy 1522-ben 1132 és fél forintot szedtek be a megyében a 75 dénáros adó fejében.³³) A sereg következő állomása a mintegy 50 km-re lévő Békés mezőváros volt, ahol ismét jelentős események történtek. Ide érkezett meg Bakóc érsek küldönce azzal a május 15-én kelt paranccsal, amellyel betiltotta a további toborzást, és amire válaszul hangoztak el Dózsa György már korábban idézett mondatai. Valószínűleg itt volt az a pont, ahol a keresztesek kinevezett vezére, Menyhért és a sereg útjai elváltak egymástól. Ha az adószedő megölése esetleg még nem okozott lelkiismereti problémát számára, az érseki parancs megérkezése, illetve a küldönc által adott informális tájékoztatás (ti., hogy a törökkel megkötődtek a békét³⁴), valamint Dózsa további kijelentései valószínűleg döntő elhatá-

29 Mon. rust. 365., nr. 261.; Horváth Richárd–Neumann Tibor–Pálosfalvi Tamás–C. Tóth Norbert: Németi Pál budai kanonok, majd bozói prépost levelesládája. Magyar vonatkozású középkori oklevelek feltárása Morvaországban. In: Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére I–II. Szerk. Bárány Attila, Dreska Gábor, Szovák Kornél. Debrecen–Bp., 2014. I. 99. (1. sz.) – A parasztháborúról szóló monográfiában e tény csak a keresztesek ismételt tiszai átkelésénél kapott szerepet (Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 165.).

30 Vö. Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 74.

31 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 75., a forrás szövegét lásd Kluch János: Adalék az 1514-iki pórlázadáshoz és az 1526-iki mohácsi vészhez. Történelmi Tár 6. (1905) 274.

32 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 75. (az ötszáz helyett öt márka áll!).

33 Politikatörténeti források Bátori István első helytartóságához (1522–1523). Közzéteszi C. Tóth Norbert. Bp., 2010. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 50.) (a továbbiakban: Helytartói okl.) 241. (IV. sz.)

34 Minderre lásd a jelen kötetben lévő másik tanulmányomat. (A török követ máj. 12-én már Szászöld közelében járt.)

rozásra juttathatták. Ma már ugyan nagy vonalakban sem lehetséges megállapítani, mi történhetett, de a végeredményt ismerjük: a sereget ettől kezdve Dózsa György vezette. Ennek fényében viszont két megoldás jöhet szóba Menyhért eltűnése okán: mivel ő maga a kinevezésében foglaltak és zsoldoskapitányi mivoltából következően a lázadás útjára lépett kereszteseket tovább nem vezethette, ezért – mivel próbálkozásai sikertelenek voltak – otthagyta őket. A másik lehetőség, hogy a fellázadt keresztesek közül valaki megölte őt. Bárhogyan is történt, egy biztos, a keresztesek Dózsa György vezérlete alatt folytatták útjukat.

Felmerül a kérdés, hogy a keresztesek miért követték Dózsát, miért vettek részt a nemesség elleni harcokban. Ebben minden bizonnyal nagy szerepet játszott az, hogy a keresztes háború lefújásával a résztvevők számára elmaradt a pápai bullában kilátásba helyezett teljes bűnbocsánat lehetősége. Sőt, a továbbra is fegyverben maradókra kiátkozás várt.³⁵ Barta Gábor rekonstrukciójában annak idején úgy vélte, hogy Dózsa színre lépésével (ő Menyhért eltűnésével nem számolt) megváltozott a központilag elhatározott haditerv is: a keresztesek ezért és ekkor fordultak el Gyula mezővárosánál délnyugati irányba. E tervmódosítással azonban komoly problémák vannak, aminek megokolására viszont át kell térnünk az úri hadak, elsősorban Bátori István temesi ispán mozgására.

35 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 91–92. – Ugyanakkor a Szűcs Jenő által a ferenceseknek a keresztes mozgalom lefolyásában rendkívül nagy szerepet tulajdonító nézeteivel (Szűcs J.: Ferences obszervancia; Uő: Dózsa ideológiája) korántsem tudok egyetérteni: egyrészt Budától (a bulla kihirdetése: ápr. 9., a ferencesek bevonása: ápr. 20-a körül; a keresztesek elindulása: máj. 9–10.) Nagylakig (máj. 24.) történt események hat, illetve két hét alatt játszódtak le. A kor viszonyai között ez olyan rövid idő, hogy az kizárta teszi „az ideológia” kialakulását, illetve csökkenti a ferencesek meghatározó szerepét a keresztes hadjárat urak ellen történő fordulásában. Szűcs Jenő ebből éppen ellenkező következtetésre jutott. (Vö. Szűcs J.: Dózsa ideológiája 17–18., 22.) – Szintén a legendák világába utalható az a másik, a ferencesek jelentőségét mutató ok, amire Szűcs Jenő részben az elméletét építette: szerinte a felkelés gócpontjai és a ferences rendházak területileg megfeleltethetők egymásnak. (Szűcs J.: Ferences obszervancia 242–245.; Uő: Dózsa ideológiája 21.) Sajnos az események nem ott, nem akkor, és végül nem úgy játszódtak le, ahogy Szűcs Jenő leírta. (Lásd erre a jelen kötetben található tanulmányokat.) – A Szűcs Jenő által írt tanulmányok háttérére lásd Ács Pál: „Hamis barátok rebelliója” Szűcs Jenő Dózsa-tanulmányai – 40 év után. Történelmi Szemle 56. (2014) 611–620. – Az idősíkok és történeti cselekmények korabeli és mai egymásra csúsztatása jó példa az Erdélyi Gabriella tanulmányában említett, bizonyos Menning István elbeszélése az általa elkövetett bűnökről (Erdélyi Gabriella: A Dózsa-felkelés arcai: tabuk és emlékezet 1514 mítoszaiban. Történelmi Szemle 51. [2009] 475–476.); az eset ugyanis nem a Dózsa-féle mozgalom részeként, hanem az attól teljesen független, időben is korábban kezdődő Székely János-féle Szászöldön lejátszódó események keretében értelmezendő! (Lásd erre Hermann Zsuzsanna: Egy pénzügyi tervezettől a Hármaskönyvig. Werbőczy és a parasztháború. Századok 115. [1981] 120.) Sajnos a többi általa ismertetett esetről levont következtetések sem állták ki az idő próbáját. (Vö. a jelen kötet tanulmányait a felkelés térbeli kiterjedéséről.)

Az apátfalvi átkelés okai

Habár az apátfalvi és nagylaki csatáknak minden eddigi munka bő teret szentelt, azt azonban nem vizsgálta egyik sem, hogy miért éppen a Maros menti Apátfalvánál, illetve Nagylaknál csaptak össze az ellenfelek. Barta Gábor véleménye szerint Dózsa útvonala kezdetben Szapolyaihoz, a szörényi bánság területére irányult, majd a „robbanás” után Gyulánál „hirtelen irányváltással” Csanád felé vonult tovább.³⁶ Ezzel azonban komoly, elsősorban időrendi problémák vannak. Az eddig feltételezett haditerv szerint tehát a seregnek a szörényi bánság területére kellett vonulnia, és ezzel együtt Szapolyai Jánoshoz csatlakoznia. Ez ellen egy, de annál nyomósabb érvünk van: mire a keresztesek átkeltek a Tiszán, az erdélyi vajda már régen elindította hadjáratát, amikor elérte a Maros folyót, már régen a török uralta területen járt, így a Menyhért, majd Dózsa vezette seregnek esélye sem volt a csatlakozásra. Viszont ha nem erőltetjük a keresztes sereggel végrehajtandó támadó hadjárat ideáját, hanem – felszereltségükből és létszámukból adódóan – egyszerűen segélyhadnak nevezzük őket, akkor a vonulásuk alapján egyetlen kézenfekvő úti cél bontakozik ki: ami nem más, mint Temesvár. Az ok, amint arra fentebb már utaltam, az Alsó részek kapitánysága alá tartozó várak védelmének megerősítése lehetett. Mindezt alább részletezendő további megfontolások is támogatják. Ugyanakkor arra már nehezebben tudunk választ adni, hogy miért nem folytatták³⁷ – már amennyiben valóban érintették – Gyulától egyenesen délnek az útjukat, hiszen a legrövidebb út Simánd érintésével Arad városánál átkelve a Maroson vezetett Temesvárra.³⁸ Ha viszont Szerémi közlésével elentétben a keresztesek nem jutottak el ekkor Gyula városáig, egyszerűbben magyarázhatóvá válik az apátfalvi átkelés. A Maros folyón történő átkelés helye ráadásul – véleményem szerint – kulcsfontosságú az események megértésében. Az Alsó részek parancsnoka, Bátori István május 3-án még biztosan Budán tartózkodott, így szolgálati helyére történő visszaindulása nem sokkal előzhette meg a keresztesek elindulásának időpontját (máj. 9–10.). A kapitány Temesvárra érkezése után az eredeti haditerv értelmében kezdhették hozzá a keresztes sereg fogadásához szükséges intézkedések végrehajtásához. Hogy mikor lépte át a temesi vár kapuját, valószínűleg már sohasem fog kiderülni, de annyit talán sejthetünk, hogy túl sok ideje nem maradhatott az előkészületekre. Ugyanakkor komolyan felmerül: miről tudhatott Bátori Temesváron? Mikor értesült a toborzást beszüntető és mikor a felosztatást elrendelő parancsról, illetve a keresztes seregben történt fordulatról? Abban biztosak lehetünk, hogy a sereg vonulása során elkövetett kilengésekről tudott, annál is

inkább, mivel ha feltételezésünk a haditervről helyes, akkor a csapatok vezetője, Menyhért az ő beosztottja volt. Mindezeket túl természetesen megkaphatta a leveleket Budáról is, így a toborzás leállításáról szóló parancslevél valószínűleg Bátorihoz is akkortájt (máj. 18.) juthatott el, amikor a keresztesekhez.³⁹ Ugyanakkor kérdéses, hogy értesült-e a vezérváltásról és Dózsa „királyi kiáltásáról”. A későbbi eseményekből azonban úgy tűnik, hogy bármi is történt Békés mezővárosában, a sereg útvonala alapvetően nem változott meg. Ennek bizonyítására nyomós érveim vannak: a „robbanás” híre, ha már 18-án bekövetkezett, és erről az értesítés egyáltalán eljutott Bátorihoz, akkor is leghamarabb két nap múlva futhatott be Temesvárra (a futárnak ugyanis 150 kilométert kellett megtennie). A főkapitány tehát legkorábban május 20-án este vagy 21-én reggel tudott intézkedni, kérdés persze, mit tehetett. Ne feledkezzünk meg azonban két dologról: az apátfalvi csata május 23-án, a nagylaki pedig 24-én volt, Temesvártól Apátfalva 70 km, amely távolság megtételéhez legalább egy napra biztosan szükség volt (már amennyiben könnyűlovassal számolunk).

Mindebből viszont több dolog is következik: 1. Bátorinak pontosan tudnia kellett, hogy a keresztesek hol fogják megkísérelni az átkelést; 2. nagy előkészületek megtételére nem volt ideje (a mozgósításra és az odaérkezésre ugyanis legalább egy hetet kellene számolnunk, így aligha tudott volna katonáival felvonulni a Maros folyóhoz és győzni Apátfalvánál). Ha nem tudta volna ugyanis, hogy a keresztesek Apátfalvánál (vagy annak közvetlen közelében) fognak átkelni a folyón, akkor egész egyszerűen nem lett volna módja Temesvárról odaérni. (Így egyébként kizárhatjuk azt is, hogy Dózsa színre lépésével megváltozott volna a haditerv.) A temesi ispán célja valószínűleg az lehetett, hogy biztosítsa, azaz ellenőrizze körülményeket teremtsen a Maroson való átkeléshez a keresztesek számára,⁴⁰ s ennek megfelelő számú „sereggel” érkezett oda. De kérdés, hogy mekkorával?

A szemben álló felek létszáma

Az apátfalvi és nagylaki csaták ismertetése során az úri hadak lehetséges létszámáról sohasem esett szó, ámbar a kérdés komoly jelentőséggel bír. A szerzők megelégedtek azzal, hogy észrevételezték: a csatákban Csáki Miklós csanádi püspök, Bátori István temesi ispán és a környékbeli birtokosok bandériumai vettek részt.⁴¹ Hasonlóképpen általánosságban szölk a keresztesek létszámáról is, egyben azonban mindegyik megegyezik, a létszámot 30 ezer

36 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 82.

37 Szerémi György szerint a keresztesek azért mentek Apátfalva felé, mert hallották, hogy az urak a folyó túloldalán táboroznak (Szerémi 64.).

38 Vö. Kubinyi András: Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén. Szeged, 2000. (Dél-alföldi Évszázadok 14.) térképmelléklet (Kratochwill Mátyás munkája).

39 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 76.

40 Barta Gábor ismeretterjesztő munkájában a korábbiakkal szemben már arról írt, hogy Bátori István a temesi bandériumokkal azért ment Csanádra, hogy ellenőrizze a keresztesek átkelését a folyón (Barta G.: Keresztesek népe 60.).

41 Az események leírását lásd Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 82–85.

ember környékére teszik és kritika nélkül átveszik a különböző híradásokban található adatokat: szerintük április 25-én 300,⁴² május 8-án már 15 ezer,⁴³ a főszereg elindul, de 3-5 ezer főt Rákoson hagy,⁴⁴ Gyula alatt 30 ezer fő,⁴⁵ Nagylaknál Dózsa serege „több tízezer fős”,⁴⁶ május végén pedig összességében 40 ezer,⁴⁷ illetve 50 ezer fő áll fegyverben.⁴⁸ Mai ismereteink szerint e hipotetikus sereglétszámokhoz nem sok hozzáfűzni valónk van: a tízezernél nagyobb adatok mindegyikét nyugodtan a fantázia világába utalhatjuk. Európában a korszakban egyedül a török szultán volt képes ekkora sereget kiállítani és hónapokig fegyverben tartani. Ennek elsődleges oka nem is az, hogy volt hozzá elég katoná, hanem az, hogy biztosítani tudták ellátásukat, vagyis a Szultánátus már akkor rendelkezett kiépített hadtáprendszerrel.⁴⁹

A fentebb leírtak után, talán némileg meglepő módon azt mondhatom, hogy rendelkezünk olyan forrással, amely mértéktartó és legfőképpen hihető adatokat közöl a keresztes főszereg nagysága tekintetében. E munka nem más, mint a mindenki által oly sokszor idézett Szerémi György műve. Noha, mint láttuk, a királyi káplán leírását a keresztes sereg útvonalára, csatáira, továbbá Dózsa György tevékenységére és kivégzésére hiteles forrásnak tartják, a sereg nagyságára, illetve táborhelyről táborhelyre növekvő létszámára vonatkozó számsorait senki sem szokta figyelembe venni. A megfogalmazásom azonban így nem egészen pontos. Szeréminél ugyanis kétféle hagyomány keveredik egymással: egy valóságtól elrugaskodott, amelyet mindenki felhasznált⁵⁰ és egy mértéktartó, amelyet senki nem vett figyelembe.⁵¹ Lássuk hát ez utóbbit! (Szerémi György a sereg vonulása során vagy a csatlakozók számát, vagy a sereg teljes létszámát adta meg, így ennek megfelelően két oszlopban közlöm adatait; külön oszlopban kapott helyet az általam másik hagyománynak nevezett számsor, lásd az 1. táblázatot.)

42 Bartholinus adata, idézi Szűcs J.: Ferences obszervancia 214.; Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 63.

43 Wolfgang Tiener levele (Mon. rust. 70., nr. 27.), idézi Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 63.

44 Szűcs J.: Ferences obszervancia 238.

45 Szerémi 64. (33 ezer), idézi Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 82.

46 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 84.

47 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 78. (mint írták: a „legreálisabb” adat).

48 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 115.; Szűcs J.: Ferences obszervancia 214.

49 Vö. E. Kovács Péter: Zsigmond isztriai hadjárata. In: „A hadtáp volt maga a fegyver.” Tanulmányok a középkori hadszerkezetről és katonai logisztika kérdéseiről. Szerk. Pósn László és Veszprémy László. Bp., 2013. 242–245.

50 Szerémi 63.

51 Szerémi 63–64.

1. táblázat. A keresztes főszereg létszámára vonatkozó adatok

A helység neve	„Mértéktartó változat”		Összesen	„Fantázia” változat
	a csatlakozók száma	a sereg létszáma		
Buda, Szt. György tér		300 lovas	300 lovas	–
Szentfalva		600 lovas	600 lovas	–
Tiszavarsány	300 lovas és 300 gyalogos		900 lovas és 300 gyalogos	–
Nagytúr	800 ember (lovas?)		1700 lovas és 300 gyalogos	
Ege, sereg szemle		2000 lovas és 3000 gyalogos		
Békés	2000 ember (lovas?), Lőrinc pap; 300 gyalogos, Balogh István		4000 lovas és 3300 gyalogos, azaz 7300 ember	20 000 ember
Gyula, sereg szemle				33 000 ember
Apátfalva	[2000 ember Balogh István vezetésével a révhez megy]			
Nagylak				[12 000 ember Dózsa György vezetésével]

A Szerémi Györgynél található adatok, még ha azokat nem is fogadjuk el megkérdőjelezhetetlen igazsággént, néhány következtetés levonására feljogosítanak bennünket: a keresztes főszereg feltételezett 7300 fős létszáma nagyságrendileg sokkal közelebb áll a kor megszokott méretű – európai – seregeihez, mint a szakirodalomban eddig forgó számok (30–50 ezer). A sereget – legalábbis kezdetben – nagyrészt lovasok alkották, akik felszereltségük alapján, jóllehet erre vonatkozóan Szerémi nem közöl adatokat, kizárólag könnyűfegyverzetűek lehettek. E lovasok egy része, a későbbi forrásainkból következően minden bizonnyal az ún. egytelkes vagy kisnemesség, illetve a gazdag, mezővárosi jobbágyság (polgárság) köréből került ki.⁵² A sereg alföldi útja során a lovasok mellé jelentékeny számú gyalogos csatlakozott, ők főleg a kevésbé tehetős jobbágyságot, mondhatni a szegényeket⁵³ képviselhették a seregben, s fegyverzetük is ennek megfelelő lehetett. A Menyhért, majd Dózsa György vezette seregnek a nagylaki csatával záruló időszakban „tüzésége”, azaz ágyúi, puskái szinte biztosan nem voltak.⁵⁴

52 Vö. Barta Gábor: Az 1514. évi parasztháború résztvevői. Békési Élet 10. (1975) 194., 197–199.

53 Vö. Barta G.: A parasztháború résztvevői 194–195.

54 Hogy később voltak-e, és ha igen, mennyi és milyen lehetett, arra lásd Horváth Richárd tanulmányát a jelen kötetben.

Mindezek után térjünk át az úri sereg nagyságának meghatározására. Látszólag ugyan könnyebb helyzetben vagyunk, mint a keresztes had létszámának megállapításakor, mivel a krónikások konkrét adatokkal szolgáltak e téren. Szerémi szerint „a magyar mágnás urak [...] nagy sereget gyűjtöttek. Báthori István Temesvárról meg Csáky Miklós csanádi püspök s a nemesek mindegyik alispánja felkelt a keresztesek ellen.”⁵⁵ A királyi káplán tudósításával szemben ugyanakkor két közelkorú elbeszélő adata – látszólag – egészen mást mond erről. Taurinus szerint Bátor és Csáki „kis had” élén vonultak a parasztok ellen, illetve egy másik helyen pedig így ír: Bátor István „kisdéd seregét ügyesen csak erős katonákból/s harcba mohón rohanó ifjúságból toborozta”.⁵⁶ Az erdélyi kanonok értesülését támogatják a másik szerző, Ludovicus Tubero által írtak, aki szerint „Báthori kevés csapattal a Tisza mentén, Nagylak faluban tartózkodott”.⁵⁷ A parasztháborúról szóló munkában Szerémi tudósítását vették át minden kétely nélkül,⁵⁸ jóllehet arra nem tettek kísérletet, hogy számszerűen is megadják az úri sereg létszámát, holott Szerémi adatai erre lehetőséget adtak volna. Mindezek után hogyan lehet a három forrásban leírtakat közös nevezőre hozni? Ennek megoldására kezdjük számoláshunkat a királyi káplán leírása alapján!

Az elbeszélés szerint Bátor István és Csáki Miklós is egy-egy bandériummal volt jelen, továbbá „a nemesek mindegyik alispánja felkelt”, ami minden bizonnyal azt jelenti, hogy az Alsó részek főkapitánysága alá tartozó megyék hadba küldték csapataikat. E ponton lehetőség nyílik arra, hogy más adataink, elsősorban az 1432/1433. évi hadügyi tervezet és kiegészítése,⁵⁹ továbbá az 1498. évi törvény 20–21. cikkelyei,⁶⁰ harmadsorban pedig az 1522. évi adójegyzék alapján *elvi* számítást végezzünk az úri sereg nagyságáról. (Ez utóbbinál a következő módszert alkalmaztam: Verbőci István országos kincstartónak a 75 dénáros adóról szóló elszámolásában⁶¹ szereplő összegekből kiszá-

55 Szerémi 64.

56 Taurinus 252.

57 Ludovicus Tubero: Kortörténeti feljegyzések (Magyarország). Közreadja Blazovich László, Sz. Galántai Erzsébet. Szeged, 1994. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 4.) 274.

58 „A folyó bal partján levő csanádi várban Csáky Miklós csanádi püspök, Báthori István temesi ispán és több környékbeli birtokos *bandériuma* (kiemelés tőlem – C. T. N.) állomásozott.” (Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 83.)

59 Decreta Regni Hungariae 1301–1457. Collectionem manuscriptam Francisci Dörj additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Vera Bácskai. Bp., 1976. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 11.) 419., 427–428.

60 Corpus Juris Hungarici. Magyar törvénytar I. 1000–1526. évi törvénycikkek. Fordították és jegyzetekkel ellátták Nagy Gyula, Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen, magyarázatokkal és utalásokkal ellátta Márkus Dezső. Bp., 1899. (a továbbiakban: CJH) 606–607.; Decreta regni mediaevalis Hungariae – The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary. 1490–1526. From the manuscript of Ferenc Dörj edited and translated by Péter Banyó and Martin Rady with the assistance of János M. Bak. Bp., 2012. (The Laws of Hungary. Series I, Vol. 4.) (a továbbiakban: DRMH IV.) 100–103.

61 Helytartói okl., Függelék IV. sz. (241–242.)

moltam a portaszámokat,⁶² majd ebből az 1498. évi törvény 16. cikkelye⁶³ – amely szerint a felsorolt megyéknek 24 jobbágyporta után kell egy lovas katonát kiállítania – alapján kiszámoltam a megye által 1514-ben feltételeesen felállítandó megyei csapat nagyságát.⁶⁴ Tudnunk kell, hogy 1522-ben a banderiatús uraknak is be kellett fizetniük az adó egyébként őket illető felét.) Végül harmadrészt figyelembe vettem a Kubinyi András által feldolgozott különféle számadásokat is, amelyekből az 1511. és 1513/1514. évekre megismerhetjük a délvidéken ténylegesen fegyverben tartott katonák számát, illetve azon belül is az Alsó részek végváraiban szolgálatot teljesítőket.⁶⁵ Ugyanakkor azt feltétlenül el kell mondani, hogy e számban benne vannak a királyi bandériumból Temesváron állomásozó katonák is (2. táblázat).⁶⁶

2. táblázat. Az úri sereg elvi és lehetséges nagysága

Név	1432/1433	1498	1514
csanádi püspök	200 lovas (Prop.) / 1 bandérium (Suppl.)	100 lovas	n. a.
temesi ispán (1470-es évektől az Alsó részek főkapitánya is egyben)	–	1 bandérium (400 fő)	655 / (455 [1511]) lovas
Temes megye	200 lovas	n. a.	111 lovas (1522)
Zaránd megye	300 lovas	n. a.	133 lovas (1522)
Arad megye	200 lovas	n. a.	139 lovas (1522)
Békés megye	200 lovas	n. a.	70 lovas (1522)
Csanád megye	300 lovas	n. a.	180 lovas (1522)
Csongrád megye	200 lovas	n. a.	44 lovas (1522)
Keve megye	100 lovas	elpusztult	–
Krassó megye	100 lovas	elpusztult	–
Torontál megye	100 lovas	n. a.	14 lovas (1522)
Összesen:	1900 lovas	n. a.	655 + 691 = 1346 lovas

62 Erre lásd Solymosi László: Veszprém megye 1488. évi adólajstroma és az Ernusz-féle megyei adószámadások. In: Tanulmányok Veszprém megye múltjából. Szerk. Madarász Lajos. Veszprém, 1984. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 3.) 129.

63 Keve és Krassó megyék már nem szerepelnek. (CJH I. 604–605.; DRMH IV. 96–97.)

64 Adataink ellenőrzésére Nógrád megye lenne alkalmas, már amennyiben 1522-ben értékelhető összeg szerepelne neve mellett (85 forint, ami 113 portának felel meg. Helytartói okl., Függelék IV. sz. [241.]), mindenesetre azt tudjuk, hogy 1505–1508 között évente 60 lovast tartottak fegyverben (Kubinyi András: Politika és honvédelem a Jagellók Magyarországon. In: Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és Jagelló-kor hadtörténete. Bp., 2007. [A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára] 222.).

65 Kubinyi András: A Szávaszentdemeter–Nagyolaszi győzelem 1523-ban. Adatok Mohács előzményéhez. In: Nándorfehérvártól Mohácsig i. m. 124.

66 Az eddig leírtakra lásd még Kubinyi A.: Politika és honvédelem 218–219

A fentebbi táblázatban szereplő adatokhoz még egyet illeszthetünk: mivel a második csata Nagylak „váránál” zajlott, így a nagylaki Jaksics család valamely tagjának részvétele feltételezhető, ráadásul a Jaksicsok egyúttal bandériátus urak is voltak, így az ő csapatuk is jelen lehetett. Kérdés, hány fős bandériummal? Erre nézvést ismét számolgatásokra vagyunk utalva. A középkor végén hozott törvény (1526. évi 28. tc.)⁶⁷ szerint a főúri bandériumnak legalább 50 lovasból kellett állnia.⁶⁸ Mindezt támogatják egy Verbőci Istvánhoz köthető (csonka) hadügyi tervezet számai is.⁶⁹ Eszerint a török elleni hadjáratra a különböző bandériátus uraknak 50 és 400 katoná közötti létszámot kellett kiállítania (lásd a 3. táblázatot).⁷⁰

3. táblázat. A bandériátus urak által kiállítandó katonák létszáma (1517)

Személy	Katona		
	armiger	huszár	összesen
Újlaki Lőrinc herceg	100	300	400
Bátori György (lovázmester)	25	25	50
Szécsi Tamás (vasi ispán)	50	50	100
Kanizsai László (vasi ispán) ¹	50	50	100
Tárnokmester (Ráskai Balázs)	50	50	100
Udvarmester (Buzlai Mózes)	50	50	100
Bornemissza János (pozsonyi ispán)	50	50	100
Török Imre (nándorfehérvári bán)	50	50	100
Sárkány Ambrus	50	50	100

1 Horváth Richárd: Vas megye tisztségviselői a késő középkorban (1458–1526). Vasi Szemle 64. (2010) 733.

A 3. táblázatban szereplő urak egytől egyig sokszorosan nagyobb vagyonnal rendelkeztek, mint a Jaksicsok, így komolyan meglepődnék, ha azok, még ha rác huszárokat is alkalmaztak volna, ötvenfősnél nagyobb bandériumot tudtak volna kiállítani. A biztonság kedvéért minden adat esetében a ma-

67 DRMH IV. 270–271.

68 Kubinyi A.: Politika és honvédelem 224.

69 A jegyzéket 1518. évi lehetséges kelettel idézi Kubinyi A.: Szávaszentdemeter 127. (Egyetemi Könyvtár, Kézirattár, Littere et epistole originales [a továbbiakban: LEO] 219. sz.) A datálását azonban a jegyzék egyik tétele (*Dominus Waciensis quinquaginta equites armigeros ratione episcopatus et thesaurariatus centum armigeros.*) alapján módosítanunk kell. A vonatkozó időszakban kétszer állt a kincstartói hivatal élén váci püspök: 1. Várdai Ferenc idején (1509–1510), illetve 2. Szalkai László püspöksége idején (1513–1523), az utóbbi 1516. máj. 31. (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára [a továbbiakban: MNL OL], Diplomatikai Fényképgyűjtemény 271225.) és 1517. máj. 22. (MNL OL Diplomatikai Levéltár 47201.) között viselte a kincstartóságot. Mindezek figyelembevételével a jegyzéket inkább ezen időszakra keltezhetjük.

70 LEO 219. sz.

gasabb számot fogom figyelembe venni (a megyei csapatok esetében az 1432/1433-as adatokat), ezek alapján a következő számsort kapjuk. A csanádi püspök 100 lovas (1498), a temesi ispán 655 (1513/1514), a hét megye 1400 lovas és a Jaksicsok 50 lovas katonával, azaz összesen 2205-en vonulhattak fel *elvben* az apátfalvi–nagylaki csatákba. Csakhogy a valóságban ennél jóval kevesebben lehettek jelen Apátfalvánál és Nagylaknál. Egyrészt, ha teljes létszámban megjelentek volna, akkor az azt jelenti, hogy Temesvár várában nem maradt egyetlen katoná sem, illetve az Alsó részek megyéiben a haderő mozgósítását sikerült volna két nap alatt úgy végrehajtani, hogy legkésőbb május 23-ra mindenki Csanád mezővárosa mellett táborozzon. Ráadásul, mint tudjuk, Szapolyai János éppen ekkoriban tört be a Szörénységen át a Török Birodalomba, és a hadjáratára – mivel az erdélyi katonaságot nem vihette – a saját maga által felfogadott katonákon kívül Bátori István embereinek egy részét, illetve a környező birtokosok nagy részét vitte magával,⁷¹ azaz nem nagyon lett volna kiket mozgósítani. Ez utóbbi megmagyarázza azt a tényt is, hogy a keresztesek *miért tudtak olyan sok helyet elfoglalni* a Temesközben és nem mellesleg érthetővé teszi a *kereszteseknek szánt szerepet* is: töltsék be a Szapolyai János vajda bulgáriai akciójával a Temesközben kialakult *katonai (utánpótlási)* űrt. Az irodalomban meghonosodott nézet, azaz a két bandérium és más csapatok jelenléte ellen szól – kicsit előrelépve az események menetében – még egy nyomós érv: a Jaksicsok nagylaki kastélyának udvarába, legyen az bármekkora alapterületű is, vajmi kevéssé férhetett el a két úri bandérium és a többiek katonasága lovaikkal egyetemben.⁷² Mindezek alapján – azaz, hogy Bátori feladata a keresztesek átkelésének biztosítása és Temesvárra kísérése lehetett – talán nem járunk messze a valóságtól, ha a Bátori István vezette úri csapat létszámát egy-két száz könnyűfegyverzetű lovasban állapítjuk meg. Ha fentebb leírtak követhetők voltak, akkor talán érthető az is, hogy Szerémi, illetve Taurinus és Tubero tudósításai nem állnak ellentétben egymással: noha Bátori István, Csáki Miklós püspök és egy-két környékbeli nagyúr, alispán jelen volt, de csapataiknak csak elenyésző része volt velük.

A(z apátfalvi–nagylaki) csata rekonstrukciója

A meglehetősen hosszúra nyúlt bevezetés után lássuk, hogy a fentebbiek figyelembevételével hogyan rekonstruálhatjuk az apátfalvi és nagylaki csatákat! A békési táborból kiváló – talán elővédként – haladó Balogh István vezette seregrész május 23-án a délutáni órákban érkezett meg az apátfalvi révhez és azonnal megkezdték az átkelést a Maros folyón, amelynek túlpartján – a Csanád városa felőli oldalon – táboroztak le. Tehették ezt valószínűleg azért, mert Bátori István katonái még nem tartózkodtak a folyó-

71 Lásd erre Neumann Tibor tanulmányát a jelen kötetben.

72 Az ötletért B. Szabó Jánosnak tartozom köszönettel.

nál.⁷³ Ráadásul mire a temesi ispán és a csanádi püspök csapata megérkezett a révhez, a keresztések valamifajta megerősített állást is kiépítettek. Batori megérkezése után minden bizonnyal először tárgyalni kezdett a keresztések vezetőjével és az érseki meg királyi parancsnak megfelelően felszólíthatta őket a hazatérésre. Ennek sikertelensége után indíthatta meg támadását, amely azonban létszámukból adódóan, illetve a keresztések megerősített táborának köszönhetően csak harmadik kísérletre járt sikerrel.⁷⁴ Még ha a harc pontos időtartamát nem is ismerjük, a küzdelem meglehetősen véres lehetett, de végül a kicsiny, ám képzetesebb katonákból álló Batori István vezette csapat kivetette állásaiból a keresztéseket. Az úri sereg összerendeződése után a visszavonulókat követve átkelt a Maroson és ott folytatták a keresztések üldözését és szétszórását. A seregrész vezetőjének, Balogh Istvánnak azonban sikerült elhagynia a csatát és eljutnia a Dózsa György vezette sereghöz. A főszereg azonban ekkor már nyugat – talán Szeged – felé menetelve maga mögött hagyta az apátfalvi révet. Az elővéd – vagy ha valóban Szeged volt a cél, akkor a sereg oldalát biztosító csapat – szétszórásának hírére Dózsa visszafordította seregét és nem várt irányból, északnyugat felől érkezve rátámadt az ispán és a püspök által vezetett, az üldözéssel valószínűleg ekkorra már felhagyó, de még mindig a Maros jobb partján tartózkodó csapatra. A jelentős számbeli fölényben lévő keresztésekkel szemben a katonák nem kísérelték meg sem az ellentámadást, sem pedig a folyón való újbóli átkelést, hanem az egyetlen szóba jöhető megoldás mellett döntöttek: gyors vágásban az alig 11 km-re fekvő Nagylak mezővárosba mentek, mivel a Jaksicsok ott álló udvarháza⁷⁵ ideig-óráig némi védelmet nyújthatott számukra. Batori döntése, különösen annak fényében, hogy a keresztéseknek a kézfegyvereken túl nemigen volt semmilyen ostromlásra alkalmas szerkezete (például ágyúja), mindenképpen indokolható, hiszen így az „aki időt nyer, életet nyer” elvet alkalmazva lehetőséget biztosított kis csapatának a felkészülésre. Ezen eseményekkel párhuzamosan egy futárt minden bizonnyal Temesvárra szalajthattott figyelmeztetve a veszélyre az ott lévőket.

Természetesen azt ma már nem tudjuk megmondani, hogy a Batori István (és Csáki Miklós) vezette katonáknak mennyi ideje maradt a védekezésre felkészülni, de talán nem járunk messze a valóságtól, ha azt gondoljuk, hogy kevés. Az üldözők és üldözöttek közel egyszerre érkezhetek meg Nagylakra, és ha az elején Dózsa seregének még csak kis – a legvakmerőbb – része volt jelen, hamarosan megérkezhetett a derékhad is, bekerítve a tele-

73 Vö. Szerémi György leírásával: „Balogh István elfoglalta az apáti révet a Maros folyónál. Ezután (kiemelés tőlem – C. T. N.) István ispán és a püspök Balogh Istvánra támadt” (Szerémi 64.).

74 Vö. Szerémi György leírásával: „Ezután István ispán és a püspök Balogh Istvánra támadt, de ezek helytálltak. Kétszer intéztek támadást ellenük, s nagy viadalt vívtak egymás közt; több mint egy óráig nem bírták a keresztésektől elfoglalni a tábor; csak nagy nehezen vették el tőlük” (Szerémi 64.).

75 A Nagylakon lévő vár legendájára lásd Horváth Richárdnak a jelen kötetben lévő tanulmányát.

pülést. Az erőviszonyok finoman szólva is a keresztéseknek kedveztek: a több ezer főnyi haddal szemben egy-két száz – a délután óta folyó küzdelemtől fáradt – katona (és lova) nézett farkasszemet. Innentől kezdve a harc kimenetelének lehetséges végeredménye meglehetősen leegyszerűsödött: a kelepcebe, azaz a nagylaki udvarház/kastély palánkja közé szorult temesi ispánnak a lehető legkisebb veszteséggel ki kellett törnie katonáival, hiszen az erőviszonyok oly mértékben a keresztéseknek kedveztek, hogy azoknak huzamosabban ellenállni nem lehetett. Ráadásul várható volt, hogy a keresztések előbb vagy utóbb rájuk fogják gyűjtani a palánkot, így a bent lévőeknek nem maradt sok választása, mint kitörni az udvarból. A kitörésre hajnalban kerülhetett sor – a hogyanról, mivel az udvarházról és az azt körülvevő palánkról semmit sem tudunk, így azt sem, hogy hány kapuja volt – és a fegyverforgatásban jártasabb végvári katonák közül néhánynak Batori István vezetésével sikerült átvágnia magát a keresztések tömegén, és keleti irányba, Solymos vára felé elmenekülnie. (Onnan néhány nappal később visszatért Temesvárra.)⁷⁶ A másik, valószínűleg a csanádi püspök (és embe-re) által vezetett csapat Batorival ellenkező irányba, a püspöki székhely felé próbált meg eljutni, mint ma már tudjuk, sikertelenül. E csapat fogságba esésében nyilván szerepet játszott, hogy Csáki Miklós püspök korántsem lehetett gyakorlott fegyverforgató, de a legfőbb ok mégsem ez, hanem a keresztések számbeli fölénye lehetett. (Elfogásuk végeredménye mindenki számára közzismert.)⁷⁷ Ezzel a május 23-án délután kezdődött csata másnap reggel ért véget a keresztések győzelmével. A harcok azonban mindkét félre nézve felemás eredménnyel jártak: a Dózsa vezette seregnek – mint a későbbiekben kiderült – ez volt az egyetlen valós harcban megszerzett győzelme, amely az attól való távolság növekedésével és idő előrehaladásával egyre jelentősebbnek látszott. Ráadásul sikerült az ellenfél több illusztris képviselőjét is elfogni, majd kivégezni és mintegy két hónapra lángba borítania a Maros folyótól délre fekvő vidéket. A Batori vezette csapatok oldaláról nézve a keresztések győzelme katonailag nem volt számottevő, jöllehet annak lélektani hatása – leginkább a budai királyi udvarra – ideig-óráig jelentős volt. Ugyanakkor a kivégzett személyek társadalmi állása és az elszenvedett vereség azt eredményezte, hogy a Szapolyai János vezényelte csapatok csak komoly előkészületek után számoltak le Dózsa Györggyel.⁷⁸

Összefoglalóan tehát elmondható, hogy a fentebbiekben leírt okok és az azokból levezetett következtetések alapján az apátfalvi-nagylaki csatáról rajzolt kép nagy mértékben eltér az elsősorban Szerémi nyomán Márki Sándor és Barta Gábor által rekonstruált, valamint a köztudatba mélyen beleivódott eddigi képtől (győzelem – ünneplés este – vereség reggel): Apátfalvánál a katonák minőségi fölénye csekély számuk ellenére még meghozta az eredményt,

76 Szerémi 66.; Mon. rust. 94., nr. 48.

77 Szerémi 66.; Mon. rust. 94., nr. 47.

78 Lásd minderre e kötetben Neumann Tibor tanulmányát.

de Nagylaknál a keresztesek sokszoros túlereje, illetve harcászati okok miatt Bátori katonáinak esélye sem lehetett Dózsa többesre seregével szemben. E rekonstrukció, amely elsősorban – a források alapján – logikai úton levont következtetések révén jött létre, újabb források előkerülésével vagy az eddig megismertekből szintén levezethető más következtetések nyomán tovább módosítható.

SUMMARY

NORBERT C. TÓTH: THE BATTLES OF APÁTFALVA AND NAGYLAK.
THE ROUTE OF THE MAIN ARMY FROM PEST TO NAGYLAK

The essay examines five questions concerning the activity of the main crusaders army, starting from the departure of Chief Commander István Bátori from the main camp of the army at Pest (9–10th of May) until his escape to Temesvár. The events of these 15 days are some of the most elaborated topics of the history of the rebellion; however, considering new viewpoints can modify our present knowledge about them. The first question is when György Dózsa became the commander of the main army. The author argues in accordance with a work of Gábor Barta that Dózsa became the commander of the crusaders only after the tragic events in Nagytúr in the middle of May. Until that the army had been led by a presumably Czech or German mercenary leader called Menyhért. The second question under examination is the original route of the crusaders, which seems to go the Pest – Tiszavárkony – Tiszavarsány – Nagytúr – Ege – Békés – Gyula way on the basis of the different sources and reports. The military aim of the crusaders could have changed at the oppidum Békés into a rebel against the nobility. The next – and the most important regarding the following events – question is why the crusaders crossed the river Maros at Apátfalva and how István Bátori Count of Temes knew where to expect them. The answer can be found in the military plan decided on during the Diet of March, 1514: the mercenary leader was commanded to move across the Great Plain, to collect the crusaders and to take them to the region between the rivers Maros and Tisza, and István Bátori was to provide their safe crossing at the river Maros. The destination did not change even after György Dózsa took over the lead of the main army and the “explosion” occurred. The invariability of the place of the crossing can be confirmed by the time of the spreading of the information and the distance between different settlements: if Dózsa had modified the place of the river crossing, Bátori would definitely have not got there (Apátfalva) in time from his place of duty, Temesvár. This already leads to the next question: why the inexperienced army led by Dózsa could defeat the well-prepared army led by Bátori at Nagylak. There are no exact numbers of the armies available, but it is possible to define the amount of the opposite sides. On the basis of this it can be stated that the number of the crusaders of the main army was much less than it has been estimated previously (40–50 thousands) and could not be more than 5–7 thousands. The force led by Bátori (which was completed with the soldiers of the Bishop of Csanád, impalemented after the battle) could have contained two thousands soldiers at most. But because the bigger part of this army took part in the campaign led by János Szapolyai, Voivod of Transylvania, against the Turks, Bátori could not have had more than some hundred

men of light cavalry – anyway, his task would have been only to provide support for the river crossing of the crusaders. The last chapter presents a reconstruction of the battle starting at Apátfalva and ending at Nagylak. At first, the quality advantage of the regular army brought the result in spite of their smaller number, but in the end, at Nagylak, due to the multiple numerical superiority of the crusaders and other military reasons, Bátori's soldiers could have no chance against Dózsa's army of several thousands of men.



NEUMANN TIBOR*

Bulgária – Erdély – Temesvár

Szapolyai János és a parasztháború

A Dózsa-féle parasztháború tavalyi, 500. évfordulójára készülve magam is egyike voltam azoknak, akik úgy vélték: a téma nem érett meg az újbóli fel- dolgozásra. Ennek okát két tényezőben láttam: egyfelől első és felületes pil- lantásra úgy tűnt, hogy az eseménysorra vonatkozó, kivételesen gazdagnak éppen nem nevezhető forrásbázis kiértékelése az 1970-es években megtörtént és az értelmezést jelentősen befolyásoló új forrás nem került elő. Másfelől attól tartottam, hogy a parasztháborúval kapcsolatban – lehántva róla az aktuali- tását annak idején hangsúlyozó ideológiai mázat – sokkal inkább arról tu- dunk majd beszélni, mi *nem* történt 1514-ben és mi *nem* volt a felkelés, azaz új értelmezésünk kimerül majd a régi elképzelések cáfolatában. Aggodalmam azonban a jubileumi év végére fokozatosan semmivé foszlott.

Egyre inkább kiderült ugyanis, hogy az a kerek egésznek tűnő kép, ame- lyet a parasztháborúról *Barta Gábor* és *Fekete Nagy Antal* kitűnően megírt mun- kája 1973-ban felvázolt,¹ számos pontján felülvizsgálatra szorul. A kötetet – elévülhetetlen erői mellett, és nem feledkezve meg természetesen arról a körülményről sem, hogy Barta Gábor rohammunkával egészítette ki és szer- kesztette köteté szerzőtársa kéziratát² – számos belső ellentmondás feszíti, miközben egyes források pontos értelmezése és megbízhatóságának értékelé- se sokszor áldozatul esett a dicséretre méltóan teljességre törekvő forráskeze- lésnek. A monográfia megjelenése óta ráadásul, ha nem is jelentős mennyiség- ben, de kerültek elő új források is, amelyek pontosíthatják ismereteinket.³

* A szerző az MTA BTK Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa, az MTA BTK Lendület Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport (LP2015-4/2015) tagja. A ta- nulmány elkészítését az OTKA (K 100749. és K 105916.) támogatta.

1 *Barta Gábor–Fekete Nagy Antal: Parasztháború 1514-ben.* Bp., 1973.

2 Vö. *Barta Gábor: Georgius Zekeltől Dózsa Györgyig.* Századok 109. (1975) 63.

3 Már a hat évvel később megjelent okmánytár is tartalmaz olyan forrást, amelyet a monográfia még nem használt fel: Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV. Maiorem partem collegit *Antonius Fekete Nagy*. Ediderunt *Victor Kenéz* et *Ladislau Solymosi* atque in volu- men redegit *Geisa Érszegi*. Bp., 1979. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiad- ványok 12.) (a továbbiakban: Mon. rust.), például az alább fontos szerepet játszó évkönyvbe- jegyzést a 123. oldalon. Itt szeretném előrebocsátani, hogy a felhasznált források Mon. rust. előtti kiadásait nem hivatkozom a tanulmányban. – Borsa Gedeon nagy jelentőségű, javarészt német nyelvű korabeli híradásokat tárt fel Nürnbergben: *Borsa Gedeon: Korabeli tudósítások Nürnbergben az 1514. évi magyarországi parasztháborúról.* Az OSZK évkönyvei 1991–1993.

Az alábbiakban magam kizárólag a parasztháború azon történéseinek újbóli bemutatására vállalkozom, amelyek a győztes Szapolyai János erdélyi vajdájához (1510–1526), a későbbi I. János királyhoz (1526–1540) köthetők. Röviden áttekintem 1514. májusi bulgáriai hadjáratát – amiből következtetéseket igyekszem levonni a keresztes hadjárat eredeti céljára vonatkozóan is – és annak következményeit, Erdély védelmében tett intézkedéseit, a temesvári hadjárat előkészületeit.⁴ Nem foglalkozom ugyanakkor a temesvári csatával és Dózsa György kivégzésével, hanem az ezeket követő hadi eseményekre, a bihari és a Kolozsvár melletti csatákra összpontosítok, amelyek okán nemcsak a parasztháború erdélyi, hanem Várad környéki eseményeit is részletesen tárgyalom. A nemesi seregek győzelmét követő megtorlás ugyancsak nem tárgya e tanulmánynak. A források minél teljesebb és pontosabb vizsgálatával kizárólag eseménytörténeti kérdésekre kerestem a választ, azaz csak azt kíséreltem meg tisztázni, hova, mikor és miért vonultak a nemesi és parasztseregek, de egyáltalán nem foglalkoztam azzal, milyen képzetek ösztönözték elsősorban a felkelőket, illetve azok vezetőinek cselekedeteit.

Tanulmányomban két olyan módszertani „fogást” alkalmaztam, amely eltérő az eddigi megközelítésekétől: az első – némileg leegyszerűsítve ugyan – az a feltevés, hogy minél közelebb esik egy forrás keletkezésének ideje az eseményekhez, annál szavahihetőbb. Ebből adódóan rekonstrukcióm alapja mindig az 1514. évi, kis számban fennmaradt oklevelek és levelek, illetve ezek alapvető adatai (elsősorban keltezési helyük) voltak, amelyeket kiegészítettem az egykorú, sokszor külföldre is eljutó híradásokkal, természetesen a szükséges óvatossággal. Bizalmatlansággal fordultam viszont a parasztháborút követő évek azon nemesi panaszaihoz, amelyek – korántsem függetlenül az adott nemesi családok érdekeitől – a vagyonukban és okleveleikben 1514-ben bekövetkezett károkról számolnak be. Végül az elbeszélő források közül kizárólag a korban közelállókot hasznosítottam, és nem éreztem szükségét annak, hogy a hézagokat a parasztháborúval kapcsolatban véleményem szerint teljességgel megbízhatatlan, korban távol eső Istvánffy Miklós vagy Ioannes Michael Brutus történetírók segítségével töltssem ki.⁵ A másik, általam

323–348. A német források értelmezésében sok segítséget kaptam Skorka Renátától, amit ezúttal is köszönök neki. A nürnbergi híradásokra lásd még *Lakatos Bálint* e kötetben megjelent tanulmányát. – Érdekes még megemlíteni a vatikáni levéltárból előkerült, a parasztháborúhoz köthető kérvényeket, amelyek elsősorban eszmetörténeti szempontból jelentősek: *Erdélyi Gabriella*: A Dózsa-felkelés arcai: tabuk és emlékezet 1514 mítoszaiban. *Történelmi Szemle* 51. (2009) 461–480., vö. *Uő.* Szökött szerzetesek. Erőszak és fiatalok a késő középkorban. Bp., 2011. 161–181.

4 Itt szeretnék köszönetet mondani Hegyi Gézának és W. Kovács Andrásnak, hogy tanulmányomat elolvasták és az erdélyi eseményekkel kapcsolatban számos értékes megjegyzéssel, kiegészítéssel segítettek munkámat.

5 Fontosnak tartom jelezni, hogy Márki Sándor 1913-ban megjelent Dózsa-monográfiája (*Márki Sándor*: Dózsa György 1470–1514. Bp., 1913.) nagymértékben támaszkodott Istvánffy művére, míg Barta Gábor és Fekete Nagy Antal hatvan évvel későbbi munkája Márkiéra, ezért Istvánffy hatása még mindig túlzottan érződik a parasztháború megítélésében. Vö. *Barta G.*: Georgius Zekeltől

alkalmazott szempont az volt, hogy mindig igyekeztem meghatározni: a földrajzi távolságból adódóan egy adott helyen és pillanatban a szereplők mikor értesülhettek a cselekedeteiket befolyásoló hírekről és tényezőkről, illetve mennyi idő alatt érthettek egyik helyről a másikra.⁶ Mindezek segítségével tanulmányomban számos apró észrevétellel sikerült pontosítani az 1514. év eddig ismert eseménytörténetét, egy-egy eseménysor értelmezésénél viszont az eddigitől gyökeresen eltérő eredményre jutottam.

A bulgáriai hadjárat

Szapolyai János minden idők legfiatalabb erdélyi vajdája volt, amikor 1510-ben tartománya élére került: a négy évvel későbbi események idején sem lehetett több 23–24 évesnél.⁷ Fiatal kora ugyanakkor aligha hátráltatta a kormányzatban és a hadvezetésben: amellet, hogy az ország messzemenően leghatalmasabb földesura volt, apja, István nádor (†1499) után büszkén viselhette a szepesi grófi címet, anyja, Piast Hedvig tescheni hercegnő (†1521) révén pedig királyi vér csörgedezett ereiben, és nem is oly távoli rokonság kötötte őt

87. – A parasztháború forrásainak megbízhatóságáról elfogadom Szűcs Jenő rangsorát (*Szűcs Jenő*: Dózsa parasztháborújának ideológiája. Valóság 15. [1972:11] 13–16.), azzal a kikötéssel, hogy a Szűcs Jenő által a források értékhierarchiájában a humanista történetírókkal egy kalap alá vett Taurinus epikus költeménye az általam vizsgált erdélyi és váradai eseményekkel kapcsolatban eredeti és megbízható forrásnak bizonyult, közléseinek hírértéke más forrásokkal igazolható vagy erősíthető.

6 A parasztháború alatti meneteljesítmény kérdésére lásd *Barta G.*–*Fekete Nagy A.*: Parasztháború 72. (átlag 30 km-rel számolnak). Egy-egy példa az alább még részletesebben tárgyalt esetek közül: Várdai Ferenc erdélyi püspök vélhetően lovas csapatával a Fehér megyei Muzsnaházáról az Arad megyei Sződlig (249 km) nyolc nap alatt jutott el, ami napi 31 km-t jelent, persze nem tudjuk, hol és hányszor állt meg hosszabb időre. Ugyanez az átlagsebesség jön ki a Szapolyai vajda által Dévától Temesvárig öt nap alatt, ugyancsak lovasokkal megtett távolságra is (kb. 155 km). Könnyűfegyverzetű lovasok bizonyára napi 50–60 km-t is meg tudtak tenni, gyakorlatossággal és ágyúkkal azonban aligha lehet napi 20–25 km-nél többet számolni. Egészen más kérdés a futárok sebessége. Jó példa erre Tomori „esti időben” írott levele, mely szerint a vajda „tegnap késő este” (*heri de sero*) küldött el neki egy levelet. A futár így Szászsebesről Fogarasra (140 km) – a levél értelmezésétől függően – egy vagy másfélnál némileg több nap alatt tette meg a távolságot (*Mon. rust.* 136.). A kérdésre lásd még *Miklós Jankovich*: Pferde, Reiter, Völkerstürme. München–Basel–Wien, 1968. 221–227.; *C. Tóth Norbert*: Az 1395. évi lengyel betörés. A lengyel–magyar kapcsolatok egy epizódja. In: *Honoris causa*. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. Szerk. Neumann Tibor–Rácz György. Budapest–Piliscsaba, 2009. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 40. – *Analecta Mediaevalia* III.) 458. – Itt jegyzem meg, hogy a távolságokat igyekeztem nem légvonalban, hanem lehetőség szerint a korszakban használt útvonalakra tekintettel megadni.

7 Szapolyai 1490–1491-re tehető születésére lásd *Neumann Tibor*: Szapolyai János és a Dózsa-féle parasztháború. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle 50. (2015/1) 76. – A parasztháború eseményeit elbeszélve az *Acta Tomiciana* ki is emeli Szapolyai fiatalságát, *clarissimus iuuenis*nek nevezve őt: *Acta Tomiciana*. Tomus tertius epistolarum, legationum, responsorum, actionum et rerum gestarum serenissimi principis Sigismundi Primi, regis Polonie et magni ducis Lithuanie. Kórnik, 1853. (a továbbiakban: *Acta Tomiciana* III.) 12.

több európai uralkodóházhoz, köztük a Habsburgokhoz is. Hazai és nemzetközi tekintélyét még magasabbra emelte, hogy 1512-ben húga, Borbála (+1515) házasságával sógorságba került a Jagelló testvérekkel, I. Zsigmond lengyel (1506–1548), valamint II. Ulászló cseh és magyar királlyal (1471/1490–1516). A Szapolyai család országszerte megnyilvánuló, a korszakban nyomasztónak ható befolyása magától értetődően erőssé tette a fiatal vajda pozícióját abban a tartományban is, amelynek területén egyébként saját birtoka nem volt, és ez bizonyára hozzájárult ahhoz, hogy 1514. évi hadmozdulatai – amennyire azt meg tudjuk ítélni – igen olajozottan zajlottak le.⁸

A magyar történetírás évszázados elképzelése szerint a Jagelló-kori történelem jelentős hányada leírható a gyakran a Habsburgokhoz húzó „udvari” és a Szapolyaiak vezette „nemzeti” vagy „köznevesi” párt vetélkedésével. Jóllehet az elmúlt évtizedekben Kubinyi András több tanulmánya végleg leszámolt ezzel a tévhittel, kimutatva azt, hogy nem voltak állandó pártok, csak sűrűn változó összetételű és orientációjú érdekszövetségek, és még a Szapolyaiak sem kerestek mindig szövetségest a nemességben,⁹ az 1973-ban megjelent parasztháborús monográfia gondolatmenetére még értelemszerűen rányomta bélyegét ez a régi beidegződés.¹⁰ A szerzők elképzelése szerint a keresztes mozgalom kezdeti szakaszára jelentős hatással volt az, hogy a hadjárat ötlete az udvari párt egyik vezetőjétől, Bakóc Tamás bíborostól származott, amit így az ellenpárt és vezére, Szapolyai János kezdetektől fogva ellenzett, vagy legalábbis bizalmatlan volt a kezdeményezéssel szemben.¹¹ Ennek bizonyítékeként azonban csak egy jelenségre hívták fel a figyelmet, nevezetesen arra, hogy a bíboros már április 3-án átíratta a keresztes hadjáratot hirdető pápai bullát Várdai Ferenc erdélyi püspök részére, a bulla erdélyi kihirdetésére azonban csak három héttel később, április 24-én adott felhatalmazást Várdainak, aki ráadásul nem sietett a megbízatást teljesíteni.¹² Következtetésük így hangzott: „Az országban egyedül Erdély jutott ahhoz a kiváltsághoz, hogy területén közvetlenül nem a bíboros emberei, hanem saját püspökének biztossai toborozhatták az önkénteseket. Az a három hét, ami a bullamásolat kiállítása és Várdai felhatalmazása között eltelt, önmagában szinte megmagyarázhatatlannak tűnik. Az is különös, hogy Erdély nem vett részt a keresztes készülődésben ezután sem. Ha minderre magyarázatot keresünk, óhatatlanul az erdélyi vajda, Szapolyai János személyére kell gondolnunk. A vajda aligha óhajtott az ellenfelének tekintett Bakócz embereit a kormányzása alatt álló területre beengedni, s gyanakvással fogadott minden olyan kezdeményezést, amely az ellentáborból származott. Hasonló összefüggésben lehet csak meg-

⁸ Szapolyai Jánosra és származására részletesebben lásd Neumann T.: Szapolyai János 75–77.

⁹ A kérdésről Kubinyi András számos tanulmányában írt, lásd pl. Kubinyi András: A magyar állam belpolitikai helyzete Mohács előtt. In: Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. Szerk. Rúzsás Lajos–Szakály Ferenc. Bp., 1986. 77–80.

¹⁰ Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 38–40.

¹¹ Uo. 40., 68–69.

¹² Uo. 40., 183.

érteni azt a nem kevésbé meglepő tény is, hogy a kereszti meghirdetésével egy időben nem került sor a vállalkozás katonai vezetőjének kinevezésére sem.”¹³ Az idézett eseményeknek azonban – különösen, ha kiostáljuk a két párt állandó küzdelmének koncepciózus érvét – egészen más olvasata is lehetséges, és érdemes is elgondolkodni a felmerülő lehetőségeken.

Nyilvánvaló, hogy a bulla átíratása és a felhatalmazás közötti három hét különbségre a szerzők túl nagy terhet raktak. Semmilyen ellentmondás nem feszül ugyanis aközött, hogy a bíboros április elején – feltehetően megszerezve már a királyi tanács hozzájárulását a kihirdetéshez¹⁴ – másolatokat készített a bulláról, de csak később döntött arról, kinek adja át az elkészült példányokat, azaz kiket bíz meg a toborzással vagy annak felügyeletével.¹⁵ Az egyik fennmaradt példányt Bakóc később valóban Várdainak adhatta, de ez nem az oklevél szövegéből, hanem a forrás jelenlegi őrzési helyéből derül ki, így semmi bizonyíték nincs arra, hogy a bíboros már átíratásakor Várdainak szánta.¹⁶ Nem kelthet csodálkozást az a tény sem, hogy csak április 24-én állította ki az erdélyi püspököt vicelegátussá kinevező iratot: pontosan tudjuk ugyanis, hogy Várdai éppen ekkoriban hagyta el a főváros környékét, és magától értetődő, hogy elutazása előtt nem volt szüksége a kinevező iratra. Április 24-én még Vácott időzött,¹⁷ majd bizonyára Pest, esetleg a budai udvar érintésével délnek indult: május 2-án már Szegeden találjuk.¹⁸ Ha eredeti úti célja valóban családjának egyik birtokközpontja, a Bodrog megyei Bátmonos-

¹³ Uo. 40–41.

¹⁴ Lásd erre C. Tóth Norbert tanulmányát jelen kötetben.

¹⁵ Nagyon fontos hangsúlyozni, hogy természetesen Várdait leszámítva nem ismerjük a többi, toborzással kapcsolatos rendelkezés címzettjét és felhatalmazásuk dátumát. Bár közismert, hogy a toborzásban Bakóc bíboros az obszerváns ferenceseknek jelentős szerepet szánt (Szűcs Jenő: A ferences obszervancia és az 1514. évi parasztháború. Egy kódex tanúsága. Levéltári Közlemények 43. [1972] 214–215.), az ettől függetlenül egyáltalán nem kizárt, hogy más egyházmegyékben is a helyi püspökök kellett felügyelnie a folyamatot. Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt története Tállyai Pál XVII. századi fordításában. I/1. 1–12. könyv. Sajtó alá rendezte Benits Péter. Bp., 2001. [Történelmi Források I.] 129.), ami miatt Márki Sándor is – bizonyára túlzó módon – általánosítja a Várdai és az erdélyi egyházmegyével kapcsolatban megfigyelhető jelenséget (Márki S.: Dósa 89.).

¹⁶ 1514. ápr. 3.: Mon. rust. 60–63. – A két fennmaradt másolat közül az egyik a zágrábi káptalan, a másik a Várdai család irattárában fenntartó Zichy család levéltárába került, így utóbbi véltélen tényleg Ferenc püspök példánya volt. – Meg kell jegyezni, nem egészen érthető a monográfia gondolatmenete a három hét különbséggel kapcsolatban (Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 40.).

¹⁷ 1514. ápr. 24.: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 89041. – Az oklevél keletkezése „in Wach”, ami lehet Vác vagy a Pest megyei Vacs (Pusztavacs). És noha előbbi esetben inkább a bevett latin alakot (Vacie) várnánk, magam mégis ezt a feloldást tartom valószínűbbnek, mégpedig azért, mivel az oklevelet papírra vető jegyző véletlenül elrontotta Várdai titulását: váci püspöknek írta őt, noha a püspök előző évi erdélyi kinevezése óta ezt a tisztségét már nem használta.

¹⁸ 1514. máj. 2.: DL 82394.

tor volt (az általa követett útvonalból éppenséggel nem ez következik),¹⁹ itt azt megváltoztatta, és elindult kedvelt püspöki mellékreidenciája, a szilágysági Tasnád felé, ahova legkésőbb május 11-én már meg is érkezett.²⁰ Innen csak valamikor május második felében vagy június elején utazott Erdélybe: annyi bizonyos, hogy június 9-én végül a Kolozs megyei Gyalu várából keltezte levelét.²¹

Kétségtelen, hogy az erdélyi püspök ekkoriban leginkább saját családi ügyeivel, nevezetesen húga Drágfi János pohárnokmesterrel való házasságkötésének intézésével volt elfoglalva, ezért küldetett pénzt Bátmonostorra, és részben a Drágfi-val való egyezkedés indokolta hosszabb tasnádi tartózkodását is.²² A szilágysági főúr egyébként májusban római zarándoklatra készült, és a püspök még azt is tervbe vette, hogy vele intézteti el püspöki kinevezése pápai megerősítését.²³ A monográfia szerzőinek azon sejtése azonban, hogy mindez az erdélyi toborzás szándékos halogatása miatt történt,²⁴ csak a fentebb már idézett előfeltevésből következik. A püspök és a vajda szükségszerű együttműködése az elkövetkező években ugyan mindvégig kimutatható,²⁵ de komoly kétségek merülhetnek fel annak kapcsán, hogy a püspök „halogató” magatartása mögött Szapolyaival való szövetségét, azaz a „pártjához” való tartozást lássuk. Ha Várdait mindenáron egy politikai klikkhez szeretnénk sorolni, akkor bizonyára Szatmári György környezetéhez kötnénk őt, akit egy harmadik személyhez írott 1513. évi levelében saját urának nevezett,²⁶ és aki-nek nagy hatalmú kancellárként döntő befolyása lehetett abban, hogy Várdai 1513-ban megkapta a gazdag erdélyi püspökséget. A püspök Szegedről, 1514. május 2-án írott levelének az egyik, az erdélyi plébánosokra kivetett adóval kapcsolatos passzusa sem éppen a „Szapolyai-párthoz” való tartozás feltétlen

19 Vö. Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 183. – 1514. ápr. 12-én megparancsolta erdélyi püspöki sáfárjának, hogy sürgősen küldjön pénzt Monostorra (DL 82392.). Ez ugyanakkor értelmezhető úgy is, hogy a pénzt húga lakodalmára szánta, nem saját költségeire, hiszen máj. 2-ai levelében aztán azt kérte, hogy a következő pénzösszeget Tasnádra küldje, amit ő majd továbbít Monostorra (DL 82394.). – Akár Vácon, akár Pusztavacson tartózkodott ápr. 24-én Várdai, kétségek merülnek fel, valóban Bátmonostorra kívánt-e menni. Vácról Bátmonostor érintésével máj. 2-ára a nagy távolság miatt nem érhetett Szegedre, Vacs viszont egyértelműen a Szeged felé menő úton helyezkedik el, azaz az úti cél ebben az esetben is eleve Szeged volt. Következésképpen arra gyanakszom, hogy Várdai püspöki székvárosa, Gyulafehérvár felé indult, ami a legkönnyebben Szeged felől, a Maros folyása mentén volt megközelíthető.

20 1514. máj. 11.: DL 82396.

21 1514. jún. 9.: Mon. rust. 106. – Máj. 2-án kelt levele szerint pünkösdig (jún. 4.) kívánt Tasnádon maradni: DL 82392. – Várdai utazására lásd Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 183.

22 Vö. 1514. máj. 22.: DL 82399. (Drágfi János Erdődön kelt oklevele.), Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 80.

23 1514. máj. 11.: DL 82396. (A levél csak egy bulláról tesz említést, amiért a püspöknek ezer forintot kellett fizetnie.)

24 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 183.

25 Lásd pl. Szapolyai János két saját kezű levelét, melynek címezte a püspök: Neumann Tibor: János király saját kezű levelei. Turul 85. (2012) 110–114.

26 1513. szept. 25.: DF 271586.

bizonyítéka. A püspök nyilvánvaló felháborodással vette hírért annak, hogy a vajda beleártotta magát az ő hatáskörébe tartozó kérdésbe: „A mi dolgunk a plébánosok ügyében eljárni, nem a vajda úré. Őurasága csak járjon el a saját tisztsége dolgában és foglalkozzon azzal, mi meg a magunkéval”, majd megtiltotta a plébánosoknak, hogy tudomása és beleegyezése nélkül bármivel megterheljék egyházukat.²⁷

Miért nem fogott hozzá tehát Várdai azonnal a toborzás megszervezéséhez? Ha megpróbáljuk átgondolni, miképpen volt érdemes szervezni a kereszties hadjáratot, és újra áttekintjük az erről szóló forrásokat, arra a következőkre juthatunk, hogy a seregek költséges ellátása, valamint a közbiztonság fenntarthatósága egyaránt arra ösztönözhetette a szervezőket, hogy Pesttől dél felé távolodva egyre későbbi időpontban kezdjék meg a toborzást, hiszen minél közelebb élt valaki a „bevetési területéhez”, annál kevesebb időre volt szüksége ahhoz, hogy eljusson oda, és magától értetődően annál kevesebb ideig kellett a csapatok élelmezéséről gondoskodni. Azaz nyilvánvaló, hogy a pesti, aligha olyannyira jelentős létszámú „fősereg” kapta azt a feladatot, hogy déli irányba történő vonulása közben összeszedje a különböző helyeken gyülekező önkénteseket. Ezt az elképzelést számos forrás megerősíti, gondoljunk például Szerémi elbeszélésére, aki szokatlanul részletes leírásával több sereget csatlakozási helyszínét is megöröklítette.²⁸ Megjegyzem, szintén ebből következik, hogy Pestről kiindulva a keresztieseknek több útvonalon volt érdemes megközelíteniük a Marost, hogy ezáltal minél szélesebb területről vegyenek maguk mellé önkénteseket: vélhetően emiatt volt Apátfalva az előre kijelölt találkozási pont,²⁹ ami sokkal inkább illeszkedik a Pest–Szeged útvonalhoz, mint a Dózsák által bejárt Pest–Mezőtúr–Békés–Gyula útirányhoz, amelynek végén egyértelműen Arad lett volna az észszerű átkelési pont.³⁰ Ha mindezt elfogadjuk, akkor az is érthetővé válik, miért egyedül Erdély és a Temesköz³¹ maradt ki a toborzásból: itt minden bizonnyal eredendően is csak május második felében kívánták megkezdeni a mozgósítást. Várdai Ferenc püspöknek következőképpen elegendő ideje maradt arra, hogy a kereszties bulla erdélyi kihirdetéséig saját ügyeiben is eljárjon, így – noha a hadjárat

27 1514. máj. 2.: „De taxa autem plebanorum nequaquam consentias, quoniam nostrum est de plebanis agere, non domini vayvode. Sua dominatio agat suum officium et curet, nos nostrum.” (DL 82394.).

28 Szerémi György, II. Lajos és János királyok házi káplánja emlékirata Magyarország romlásáról 1484–1543. Közli Wenzel Gusztáv. Pest, 1857. (a továbbiakban: Szerémi) 59–61. – A forrás értelmezéséről lásd C. Tóth Norbert e kötetben szereplő tanulmányát. – Lőrinc pap toborzására mint a jelenség legjellemzőbb példájára lásd alább.

29 C. Tóth Norbert meggyőzően igazolta jelen kötetben megjelent tanulmányában, hogy a tervek szerint Bátori István temesi ispán–főkapitány eleve Apátfalvánál várta a keresztieseket.

30 Itt jegyzem meg, hogy Istvánffy szerint Dózsa Szeged felől közelítette meg Apátfalvát (lásd C. Tóth Norbert tanulmányát jelen kötetben), volt tehát egy ilyen történeti hagyomány is. Noha Szerémi leírása hihetőnek tűnik, nem kizárt, hogy a másik elképzelés egy másik, persze nem Dózsa vezette sereg vonatkozás.

31 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 62.

tervéről alkotott véleményét nem ismerjük – aligha időhúzás céljából maradt távol Erdélytől júniusig. Másfelől azt is fontos hangsúlyozni, hogy a toborzás-hoz természetesen nem volt szükség személyes jelenlétére, annak megkezdését magától értetődően Tasnádról is elrendelhetette volna. Vélhetően itt érte a hír, hogy Bakóc bíboros május 15-én felfüggesztette a toborzást,³² ami után már aligha kívánt bármit is tenni az ügy érdekében. Ugyancsak az eleve későbbre tervezett keresztes toborzás mellett szól János vajda májusban induló törökellenes hadjárata is, amelynek áttekintése után még visszatérek Várdai püspök szerepére.

Szapolyai János személyesen nem vett részt azon az 1514. tavaszi országgyűlésen, amely megvitatta a Bakóc Tamás által Rómából hozott pápai bullát, majd hozzájárult kihirdetéséhez, hiszen 1513. december végétől³³ mindvégig tartományában időzött,³⁴ bizonyára mégis képviseltette ott magát. A keresztesek toborzásáról szóló döntéssel egy időben a királyi tanács magától értetődően megállapodott a tervezett hadjárat céljáról és tervéről,³⁵ ami azonban a keresztes mozgalom felkelésre történő gyors átalakulása, esetleg a törökkel időközben megkötött béke miatt ma már nehezen rekonstruálható. Szapolyai Jánosnak a keresztesek Pestről indulásával azonos időben megkezdett bulgáriai hadjáratából mégis levonhatunk néhány erre vonatkozó következtetést.

Az 1514. évi bulgáriai expedícióról – kár tagadni – lényegében semmit sem tudunk. Ha kizárólag abból indulunk ki, hogy Szapolyai április elejétől május 12-ig bizonyosan a tartománya délkeleti részén fekvő Szászsebesen időzött,³⁶ majd három hét szünet után, június 3-án már Karánsebesen tűnik fel, hírt adva arról, hogy immár szerencsésen véget ért Bulgáriába vezetett hadjárata,³⁷ akkor az expedíció török területen töltött idejét legfeljebb kéthetesre becsülhetjük,³⁸ ami a vállalkozást egyszerű határszéli portyának, rabló-

32 Uo. 76.

33 Verbóci István levele értelmében a vajda a budai udvarból 1513. dec. 16-án indult el, Pesten éjszakázott és Debrecenen keresztül karácsonyra kívánt Kolozsvárra érni: DL 47060. – És noha ismerjük dec. 21-én, Medgyesen kelt oklevelét, azt a városban tartózkodó alvajdák bocsátották ki: DL 30538. (Az alvajdák itteni tartózkodására lásd 1513. dec. 20.: DF 255377., dec. 21.: DF 255324.)

34 1514. márc. 12-én és 24-én Görgényben (DL 29946., A Szapolyai család oklevéltára I. Levelek és oklevelek (1458–1526). Közreadja Neumann Tibor. (Magyar Történelmi Emlékek, Okmánytárak.) Bp., 2012. [a továbbiakban: Szapolyai oklt.] 343–344.), ápr. 1-től máj. 12-ig Szászsebesen mutatható ki (MNL OL, Diplomatikai Fényképgyűjtemény [a továbbiakban: DF] 281068., DF 246705., DF 253581., Szapolyai oklt. 344–345.). Részletesen lásd C. Tóth Norbert jelen kötetben lévő tanulmányát.

35 Vö. Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 73–74., 82.

36 Lásd a kettővel ezelőtti jegyzet adatait.

37 1514. jún. 3.: Szapolyai oklt. 345.

38 Szászsebesről Karánsebes kb. 150 km, onnan pedig a határnak tekinthető Szörényig kb. 120 km, amely utóbbi távolságot oda és vissza is számolva összesen 390 km-t kapunk. Lovasokkal a vajda ezt a távolságot odafele (270 km) kb. öt nap alatt, visszafelé Karánsebesig (120 km) zsákmánnyal megrakottan bizonyára lassabban, talán négy nap alatt teljesíthette. Ezt levonva a fent említett két nap közötti 22 naphoz 13-at kapunk. A zsákmány hazaszállítására jó példa:

hadjáratnak tünteti fel. A vajda vezette hadmozdulatok eredményéről csupán annyit tudunk, hogy a szultántól visszatérő lengyel követ május végén Gallipolinál arról értesült, hogy a magyar király seregei török területre törtek és nagy riadalmat okoztak: a törökök mozgósítást rendeltek el, de a követ nem tudta megállapítani, vajon a magyar seregek támadását kívánják ezzel kivédeni vagy annak megbosszulására készülnek.³⁹ A vajda anyja, Hedvig tescheni hercegnő július végén lányának, Borbála lengyel királynénak írott – elfogulatlanul nyilvánvalóan nem tekinthető – levelében úgy fogalmazott, hogy a Bulgáriába vezetett hadjárat sikeres volt és fia jelentős zsákmánnyal tért vissza Magyarországra.⁴⁰ „Szerencsés útnak” minősítette a vállalkozást Szapolyai egyik alvajdája, Turóci Miklós is június elején írott levelében.⁴¹ A rövid időből, a hadjárat „bulgáriai” minősítéséből és a Karánsebesbe való visszatérésből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a magyar sereg Szörénynél léphette át a határt és a Duna mentén dél felé haladva Vidin környékén portyázhatott.

Némileg más színben tünteti fel az eseményeket, ha megvizsgáljuk, kik vehettek részt a hadjáratban. Első pillantásra nem éppen felemelő érzés, hogy a vajdán és Tomori Pálon⁴² kívül nem ismerjük az expedíció résztvevőit, azt viszont tudjuk, hogy erdélyi katonák – értve ezen az erdélyi nemzetek által kiállított, illetve fizetett hadakat – nem vettek benne részt, ami érthető is, hiszen a hadjárat célja nem Erdély védelme volt.⁴³ Tomori személyéből halványan körvonalaódik a sereg összetétele: ő ugyanis ekkoriban a zászlósúr Bornemissza János fogarasi várnagya volt,⁴⁴ és nyilván ura bandériumának élén állt. Későbbi értesülés szerint György brandenburgi örgróf is fegyverben tartott hatszáz lovas a keresztes háború idején,⁴⁵ és valószínűnek tartom, hogy a fogarasi kontingenshez hasonlóan ez a bandérium is részt vett az expedícióban. Ugyancsak az országhatáron kívül is bevethető főpapi, főúri és esetleg megyei bandériumok részvételére utal mindaz, amit az 1514 előtti

C. Tóth Norbert: Szapolyai János erdélyi vajda 1522. évi havasalföldi hadjárata. Havasalföld korlátozott függetlenségének biztosítása. Hadtörténeti Közlemények 125. (2012) 1005–1006.

39 Acta Tomiciana III. 154., vö. Fodor Pál–Dávid Géza: Magyar–török béketárgyalások 1512–1514-ben. Történelmi Szemle 36. (1994) 217.

40 1514. júl. 30.: „Hinc dominus waywoda etc. Transsilvanus, filius noster charissimus, cum de Bulgaria nuper felicibus opimis amplisque triumphis e Thwrcia rediisset” (Veronika Kucharská: Ducissa. Život tešínskej kňaznej Hedvigy v časoch Jagelovcov. Bratislava, 2014. 104–105.).

41 1514. jún. 7.: „Quantum autem de reditu domini nostri gratiosissimi et sua felici via” (Mon. rust. 103.).

42 1514. jún. 7.: Mon. rust. 103.

43 Vö. Mátyusz Elemér: Az erdélyi magyar társadalom a középkorban. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 2.) Bp., 1988. 53–56.

44 Lásd pl. 1514. febr. 1.: DF 246076., febr. 8.: DF 246072., jún. 29.: Mon. rust. 136., 1515. máj. 17.: DF 246085. stb.

45 1514. nov. 19. után: Mon. rust. 285–286. (A forrás szerint az uralkodó azt kérte a Szapolyai vajdától, hogy Brandenburgi György örgróf erdélyi birtokairól ne hajtja be a neki felajánlott adót, mivel az örgróf a keresztes háború idején teljes számban kiállította katonáit birtokai után.)

és utáni évek hasonló hadjáratairól tudunk. 1511-ben például a szintén zászlósúr (*decemvir*) Haraszi Ferenc aradi ispán és vele húsz nemes familiárisa vonult Szapolyaival külföldre.⁴⁶ Magától értetődően e vállalkozásokhoz csatlakoztak a déli határvédelem tisztségviselői is katonáikkal: a zsarnói kudarcral végződő 1515. évi hadjáratban például Szapolyai mellett részt vett Bátori István temesi ispán, az Alsó Részek főkapitánya is, akár csak Enyingi Török Imre nándorfehérvári bán és Paksi Mihály zászlósúr (*decemvir*), szörényi bán is.⁴⁷ A bandériumok és a végvári katonaság részvétele megmagyarázza azt a forráshiányt, amelyet a bolgár hadjáratlalat kapcsolatban tapasztalunk: semmilyen mozgósításról nem maradt fent ugyanis adatunk. Ha elfogadjuk az eddigi gondolatmenetet, magától értetődővé válik az, hogy Szapolyai serege nem Szászsebes környékén gyülekezett – nem gondolhatjuk ugyanis azt, hogy a bandériumok óriási kerülőúttal előbb Erdélybe vonultak, majd visszatértek a szörényi határvidékre. A gyülekezés színhelye ez alapján minden bizonnyal Karánsebes vagy Szörény lehetett.

A komoly támadó hadjáratnak rövidsége miatt így aligha nevezhető expedíció előkészítése nem értelmezhető függetlenül az ekkoriban zajló török-magyar béketárgyalásoktól. Mindkét fél érdekelt volt az 1512-től tartó hadiállapot megszüntetésében, de hosszú ideig nem sikerült megállapodniuk a részleteket illetően.⁴⁸ 1513. októberben⁴⁹ Ulászló király végül Béla Barnabást küldte a szultánhoz, aki a szörényi bán tisztségét viselő követet évekig visszatartotta, de 1514 januárjában maga is elküldte követét Budára: őt viszont a magyar udvar tartotta szigorú őrizet alatt.⁵⁰ A felek a szokásoknak megfelelően határvidéki támadásokkal igyekeztek erősíteni pozícióikat a tárgyalások számukra kedvező kimenetele érdekében. Ez hozta magával azt, hogy a keresztes hadjárat előestéjén a végvári katonaság és a bandériumok – lényegében már I. Szelim (1512–1520) trónra lépésétől kezdve – bizonyosan hadi készenlétben álltak a teljes határszakaszon.⁵¹ Témánk szempontjából különösen fontos, hogy II. Ulászló király 1514. január 11-én megparancsolta Gersenyi (Görzsönyi) Györgynek,⁵² „Szapolyai János vajda csapatai avagy hadserege kapitányának”, ne okozzon károkat a budai káptalan Csongrád megyei mezővárosának, Zentának. Az oklevélből egyértelmű, hogy a vajda

serege jó ideje a Szegedtől délre fekvő település környékén telelt, és ami még fontosabb számunkra, Gersenyi nemcsak Szapolyai, hanem más urak és megyék seregeinek az élén is állt.⁵³ Ebből több következtetést is levonhatunk: egyfelől nyilvánvaló, hogy 1514 elején János vajda volt a – korántsem erdélyi alakulatokból álló – sereg főparancsnoka, ami bizonyára már az 1513 elejétől is dokumentálható, Perényi nádorral együtt viselt, de az oklevelekben sohasem feltüntetett országos főkapitányi tisztségével állt összefüggésben.⁵⁴ Szapolyai e funkciója az egész év folyamán kimutatható, így az 1513. eleji és 1514. eleji adatok nyugodtan összeköthetők. Tudjuk például, hogy a vajda nyár elején Debrecenen (jún. 5–17.) át Szegedre (júl. 6.), innen Csanádra (júl. 16.) utazott, majd a határon állomásozó seregek élére állva betört Szerbiába, hogy aztán Karánsebesen (aug. 26.) át a vajdai honorhoz tartozó Dévára (aug. 30.) vonuljon.⁵⁵ Erdélyben azonban csak néhány hetet tölthetett, mivel legkésőbb októberben az év végi budai országgyűlésre utazott, ahonnan december közepén indult vissza Erdélybe.⁵⁶

A zentai táborozásból levonható másik fontos következtetés az, hogy mivel ekkor már a törökkel megkötött, valószínűleg 1513. szeptembertől decemberig tartó fegyverszünet lejártával⁵⁷ a két hatalom ismét hadban állt egymással, semmi okunk sincs arra gondolni, hogy ezt a Szegedtől délre

46 1511. aug. 26.: DL 59994.

47 Az expedíció forrásaira és idejére lásd C. Tóth Norbert: Egy legenda nyomában: Szapolyai János és ecsedi Bátori István viszonya 1526 előtt. Századok 146. (2012) 452. (60. jegyzet). – A zsarnói ütközetben részt vett Schertinger László korábbi alvajda is (Szerémi 72.), aki ekkoriban minden bizonnyal a vajdai bandérium kapitánya volt, lásd 1513 végén említett „capitaneus gentium” tisztségét: DF 245733., 247566.

48 Fodor P.–Dávid G.: Magyar–török *passim*.

49 Ld. 1513. okt. 5.: DF 247118.

50 Fodor P.–Dávid G.: Magyar–török 211–212.

51 Az adatokat lásd alább.

52 Személyére lásd Kubinyi András: A Szapolyaiak és familiárisaik (szervitoraik). In: Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica, Tomus XIII. Fasciculus 3. Miskolc, 2008. 233.

53 1514. jan. 11.: „Wladislaus ... egregio Georgio Gersenay, capitaneo gentium sive exercitus ... Iohannis de Zapolya ... Conqueruntur nobis ... capitulum ecclesie Budensis, qualiter gentes prescripte sub tuo capitaneatu existentes cum certis aliis quorundam dominorum et comitatum gentibus, quibus nunc similiter prefectus esse diceris” (DL 68497.).

54 Mikó Gábor: Ismeretlen országgyűlési emlék a Jagelló-korból. Adatok az 1507 és 1514 közötti országgyűlések történetéhez, valamint Werbőczy Hármaskönyvének elkészültéhez. Történelmi Szemle 56. (2014) 466., 478.

55 Az idézett tartózkodási helyekre lásd Szapolyai okl. 333–339., DL 29622. (A Déva mezővárosban, aug. 8-án kelt vajdai oklevelet minden bizonnyal az ekkortájt is itt időző Turóci Miklós alvajda bocsátotta ki, vö. DF 255396., DF 255401.). – A szerbiai betörésre lásd Fodor P.–Dávid G.: Magyar–török 208. – A vajda 1513. júl. 13-án többek között azt is feladatul kapta, hogy megerősítse a határon álló Pécs (Pét) várat és mezővárost: DF 245726. – A nyár elején általános mozgósítás volt az országban (lásd pl. 1513. máj. 15.: DF 229440., jún. 16.: DF 217265. stb.), amivel összefüggésben Szegeden országgyűlést tartottak: ide igyekezett Szapolyai is. – Aug. 5-én az uralkodó arra utasította a szászokat, hogy szállítsanak ellátmányt a vajdának Szörény és Orsova védelmére: DF 245734. – A vajda Szendrő felé végrehajtott betörésére lásd 1513. aug. 22.: Sanuto 240–241., C. Tóth N.: Egy legenda 450–451. – A hadmozdulat eredményére lásd még az alábbi történeti feljegyzést, amely az esztergomi Missale egyik nyomtatványában maradt fenn: „A. D. 1513. prostrati sunt Turci per Ioannem waywodam Transilvaniensem, necnon [perpetuum comitem – kieg. N. T.] terre Scepusiensis ac per magnificum Stephanum Bathor, necnon per aliquos barones huius regni Hungarie, cui laus sit et honor in secula seculorum amen.” Knauz Nándor: A magyar egyház régi szokásai. VII. Régi misekönyveink. II. Nyomtatott misekönyvek. Magyar Sion 7. (1869) 2: 83. A forrásra C. Tóth Norbert hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is köszönök neki.

56 1513. nov. 11-én kapott címeradományt Tornaljai János, Szapolyai udvarmestere (DL 38785.), ami kétséget kizáróan jelzi, hogy a vajda már Budán volt. Erdélybe vissza Szapolyai dec. 16-án indult, a tervek szerint Debrecen érintésével karácsonyra kívánt Kolozsvárra érni (DL 47060.).

57 Fodor P.–Dávid G.: Magyar–török 207., 210.

állomásozó sereget az elkövetkező hónapokban feloszlatták. A Knin elleni februári török támadás⁵⁸ a magyar hadvezetés számára egyértelművé tette, hogy a békekötésig a határ nem maradhat komolyabb védelem nélkül. Úgy vélem, a keresztes alakulatokat ennek a már felállított banderiális seregnek a kiegészítésére szánták. Végül egy harmadik, zárójeles megjegyzés: a főparancsnok tartózkodási helyéből nem következtethetünk serege állomáshelyére. Az 1513 utolsó négy hónapjára kiterjedő fegyverszünet alatt Szapolyai-nak magától értetődően nem kellett a határ közelében táborozó seregével egy helyen tartózkodnia: ezt az időszakot használta fel erdélyi és budai, majd újabb erdélyi útjára (1513. augusztus–1514. május). Természetesen a fegyverszünet idején egyes csapatokat hazaküldtek – kiváló példa erre Beriszló bán kapitányának, Hathalmi Lázárnak az esete, aki bizonyára télre kapott kimenőt, majd márciusban kellett visszatérnie urához a „frontra”⁵⁹ –, de a zentai telelésből (és más forrásokból is) egyértelmű, hogy a Szapolyai – és bizonyára hasonlóképpen Beriszló Péter – vezérsege alá tartozó csapatok zömét nem eresztették szélnek.⁶⁰ Ez a szempont persze azt az ellenőrizhetetlen lehetőséget is felveti, hogy az 1514. májusi bulgáriai expedíció akár néhány nappal hosszabbra is nyúlhatott, hiszen a vajda akár később is csatlakozhatott a portyára induló csapatokhoz.

Visszatérve a keresztes hadjáráthoz: fontos kérdés, hova kívánták vezényelni a gyülekező keresztes alakulatokat. A tisztánlátást itt döntően megakadályozza a mozgalom felkeléssé váló gyors átalakulása, a szultán iráni hadjárata és a török béke megkötésének kérdése azonban érzésem szerint

58 Uo. 213.

59 1514. márc. 2.: DF 283141. (Hathalminak, a nehézlovasok [armigeri] – minden bizonnyal a veszprémi püspöki bandériumról van szó [vö. 1513. máj. 9.: DL 47050.] – kapitányának azokkal együtt kellett visszatérnie Beriszló armiger-jeihez, akikkel együtt elindult onnan, illetve további katonákat kellett magával vinnie.)

60 Az 1513. őszi helyzetre lásd a bányavárosokhoz intézett okt. 7-i megszerkesztett levél hatáson, de aligha túlzó bevezetését: „Quantos labores quantaque onera unacum toto hoc regno nostro pro defensione atque permansione ipsius regni nostri et eius confiniorum, maxime vero in conservatione et expeditione necessaria gentium nostrarum ad confinia ipsa per hec tempora susceperimus, non opus putavimus omnia vobis multis replicare, quum non sit, qui ea ignoret. Nam gentes ipse nostre nunc quoque in ipsis confinibus regni quasi in faucibus Thurcorum versantur, nova stipendia novamque solutionem a nobis dietim non sine gravi earum molestia expectando. Huc etiam accidit presens expeditio oratoris nostri, quem ad Thurcorum cesarem proximis hiis diebus in arduissimis nostris et totius regni negotiis solenniter et celerrime missuri sumus” (DF 249818.). – Bács megye bandériumát az uralkodó a harmadik adószedés után, a fegyverszünet lejártának közeledtével, nov. 11-én küldte a temesi határszélre Bátorai István főkapitányhoz (DF 258923.). Ugyancsak a temesi részekre küldte Somi Gáspárt, a palotások kapitányát december végén (1513. dec. 24.: DF 245735.). – A hadi készség természetesen nem jelentette azt, hogy minden bandériumnak a határon kellett állomásoznia: az erdélyi püspök például 1513 őszén úgy állapodott meg Szapolyai vajdával, hogy ezúttal nem kell elküldenie bandériumát (1513. szept. 13.: DL 82374.). Más kérdés, hogy éppen Várdai esetében tudjuk a legrészletesebben, mekkora összegeket adott a királynak a határok védelmére. Pl. 1513 szeptemberében Bátorai István főkapitány nyugtázta neki 1100 forint átadását (1513. szept. 3.: DL 82373., vö. DL 82369–82370.).

nem nehezíti a kérdés eldöntését. Egyfelől Szapolyai vajdához, majd a királyi udvarba valamikor április első felében, de valószínűsíthetően a keresztes bulla április 9-i kihirdetése után futhatott be a hír, hogy a szultán március 20-án elhagyta Drinápolyt, majd egy hónappal később, április 19-én megkezdte seregei átszállítását Kis-Ázsiába, hogy a perzsák ellen vonuljon⁶¹ – ha egyáltalán tartottak a szultáni sereg Magyarország elleni támadásától, a török uralkodó lépése bizonyosan eloszlatta ezeket az aggodalmakat. Másfelől május elején Ulászló király elbocsátotta Budáról az addig őrizet alatt tartott török követet, ami egyértelmű jele annak, hogy végül megegyezés született az újabb török–magyar békéről. Erről május 12-én a Bulgáriába készülő Szapolyai már tudott, hiszen arra kérte Brassót, hogy a királyi udvarból hazafelé tartó török követet, ha betérne hozzájuk, tartóztassák három-négy napig, persze titokban tartva kérését.⁶² Mivel a békeszerződés valójában csak a magyar határoktól egyre távolodó szultán megerősítésével lépett hatályba, a bolgár hadjárat tervére ez jelentős hatást nem gyakorolhatott, hiszen ekkor Szapolyai serege már bizonyosan felsorakozott a határon.⁶³ A követ tartóztatása inkább az információáramlás késleltetése miatt lehetett csupán fontos.⁶⁴

Ugyanez mondható a keresztes hadjáráttal kapcsolatban is: a béke érvénybe lépéséig bőven maradt idő a tervek megvalósítására. Ha május elején ugyanis megkötötték a törökkel a békét, és a keresztes „főszereg” csak ezután, május 9–10. körül indult el Pestről, akkor nyilvánvaló, hogy a békekötés ellenére még mindig volt egy terv, amelynek végrehajtásában számítottak a keresztes sereg részvételére. Ez a terv azonban nem lehetett a bolgár hadjárat: Szapolyai ugyanis egyértelműen úgy fogalmazott június 3-án kelt levelében, hogy már szerencsésen befejezte hadjáratát, amikor aggasztó hírek jutottak el hozzá.⁶⁵ Azaz szó sincs arról, hogy Bulgáriából való visszatérését a parasztfelkeléssé átalakult keresztes mozgalomról érkező értesülések ösztönözték.⁶⁶ Ő maga május 12-én annak biztos tudatában indult el tehát Szörény felé, hogy Bulgáriából való visszaérkezése után a keresztesek már a végeken lesznek. Az apátfalvi és nagylaki csaták miatt egyáltalán nem rekonstruálható, mi volt a magyar hadvezetés végső célja a Bulgáriából hazatérő banderiális haderő és a tervek szerint valahol Temesvártól délre hozzájuk csatlakozó keresztesek

61 Fodor P.–Dávid G.: Magyar–török 214–215.

62 1514. máj. 12.: Szapolyai oklt. 344–345.

63 Ebből adódóan természetesen még az a lehetőség is felmerül, hogy Szapolyai személyesen csak később csatlakozott a már megkezdett hadjáráthoz, de ennek ellenőrzésére nincs forrásunk.

64 Vö. C. Tóth Norbert jelen kötetben megjelent tanulmányával.

65 1514. jún. 3.: „Constat vobis poterit, quod nos ceptum iter nostrum Bulgariam versus diebus istis – Deo optimo ita volente – iam feliciter peregrimus, nichilominus vero nobis hoc ipso itinere ad partes illas Transsilvanias redeuntibus supervenerunt ad nos certe novitates et rumores patrie illius vestre” (Szapolyai oklt. 345.).

66 Vö. Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 133.

egyesítésével. Az alábbiak csak egy számomra valószínűnek tűnő, de egyelőre nem bizonyítható lehetőséget vetnek fel.

Közismert, hogy Ulászló király uralkodása idején a magyar végvárrendszert egy súlyos veszteség érte: 1512 őszén a boszniai bég elfoglalta Szreberniket és a környező várakat.⁶⁷ A hír vészharangként kondult meg az országban, és állandó témája lett nemcsak az udvarban, hanem az ezt követő országgyűléseken folyó tárgyalásoknak is,⁶⁸ amit tovább súlyosbított az a tény, hogy Ulászlónak nem sikerült békét kötnie az új török szultánnal, Szelimmel.⁶⁹ Ha az 1513. évi forrásokat olvassuk, két dolog azonnal szembeütővé válik: Ulászló udvara ilyen mértékű adóprést még nem alkalmazott az országban, de a kincstár ennek ellenére soha nem látott nehézségekkel küzdött, hogy az ország határán állomásozó, jelentősen megnövelt létszámú seregeket és a bandériumokat zsolddal és ellátmánnyal folyamatos harckészültségben tudja tartani.⁷⁰ Az általános helyzetet jól jellemzi az, hogy az év során három országgyűlést is tartottak,⁷¹ természetesen elsősorban a hadiadó megszavaztatása érdekében, amiből adódóan az egész év folyamán lényegében megszakítás nélkül adót szedtek az országban.⁷² Az uralkodó a szabad királyi és bányavárosokra ugyancsak a szokottnál jelentősebb összegű rendkívüli adókat vetett ki.⁷³ Beszédes eset, hogy amikor a szászok vonakodtak a rájuk kirótt 25 ezer forintos *subsidiум*ot megfizetni, a király az összeget 40 ezerre emelte, majd külön a szebeniekre – büntetésből, amiért kizárták a városból a királybíró – újabb hatezer forintot szabott ki.⁷⁴ Magától értetődő, hogy ez az egyre súlyosbodó, a kincstárt mind nagyobb és nagyobb adósságokba taszító, az uralkodó és alattvalói viszonyát pedig egyre labilisabbá tevő helyzet ösztönözte arra Bakócot, hogy kieszközölje a pápai bullát. A keresztieseknek nem kellett zsoldot fizetni, és ez a lehetőség az udvarban másfél év kétségbeejtő vergődés után komoly vonzerővel bírhatott. Úgy gondolom, hogy az ország vezetése előtt a cél a kereszties hadjáratral nem lehetett más, mint az 1512. nyári, Szrebernik elvesztése előtti helyzet visszaállítása, amely kérdésre egyébként a magyar diplomácia a portával való tárgyalások során is nagy hangsúlyt fektetett: a boszniai várakat ugyanis rendre visszakövetelték.⁷⁵ A kereszties tervek szempontjából analógiaként lehet felhasználni azt a kísérletet, amellyel

67 Fodor P.–Dávid G.: Magyar–török 203.

68 Mikó G.: Ismeretlen országgyűlési emlék 468–469.

69 Fodor P.–Dávid G.: Magyar–török 204–216.

70 Néhány példa a király által 1513-ban a határvárakkal kapcsolatban felvett kölcsönökre: DF 201589., DL 82369–82370., DF 229447., DF 217277., DF 247118., DF 217298., DF 245870., DF 245735.

71 Rövid áttekintésüket lásd Mikó G.: Ismeretlen országgyűlési emlék 468–469.

72 Néhány jelentősebb, adószedéssel kapcsolatos oklevél 1513-ból: DF 217298., DF 227598., DF 229444., DL 82368., DL 82371., DF 270394., DF 217272. stb.

73 Néhány példa: DF 229440., DF 229447., DF 217277., DF 249817–249818., valamint lásd a következő jegyzet adatait!

74 1513. okt. 30.: DF 245729., nov. 1.: DF 245733.

75 Fodor P.–Dávid G.: Magyar–török 204., 206., 210.

Beriszló Péter bán és Szapolyai János vajda 1513 nyarán már megpróbálkozott: a vajda betört Szerbiába és Szendrő felé vonult, míg ezzel egy időben Beriszló Boszniába kívánt behatolni.⁷⁶ Az a kevés információ, amit az 1514. évi hadmozgásokról tudunk, számomra egy ugyanilyen tervet tesz valószínűvé: Beriszló Boszniát, Szapolyai (és a keresztieseket hozzá vezető Bátori) Nándorfehérvár előterét tervezte megtámadni.⁷⁷ A kereszties hadjáratot tehát a végvárvonal korábbi állapotának helyreállítására, illetve a magyar jelenlét ottani megerősítésére tervezett *támadó* expedícióként képzelem el. Mivel a béke nélküli állapot a törökkel az állandó anyagi gondokkal küzdő magyar király számára nem volt fenntartható, a Dózsaékkal kiegészült seregeknek a béke szultáni ratifikálása előtt, bizonyára még nyár elején kellett sikert elérniük. A rövid bulgáriai hadjáratot az erdélyi vajda láthatóan legfeljebb eltérő hadműveletnek szánta, ha egyáltalán az eredeti terv része volt: felmerülhet ugyanis, hogy Szapolyai – értesülve a szultáni sereg távolodásáról és mérlegelve kémei jelentését – csak a bolgár határszakasz esetleges átmeneti meggyengülését használta ki.

Az önmagában tehát jelentősnek aligha értékelhető bulgáriai hadjáratnak a parasztháború szempontjából mégis rendkívüli jelentősége volt. Ha a fenti gondolatmenet helytálló, akkor az expedíció magyarázatul szolgál arra, Dózsa seregei az apátfalvi és nagylaki csaták után miért tudták oly gyorsan, komolyabb összecsapások nélkül megszállni a Maros mentét: azért, mert Szapolyai hadjárata, pontosabban az abban résztvevő bandériumok lekötöttsége miatt a térség katonailag teljesen kiürült, azaz a paraszthadaknak semmilyen ellenállásra nem kellett számítaniuk: az őgróf (Lippa, Solymos), Bátori István (Világosvár), Haraszi Ferenc (Csállya) vagy a csanádi püspökség és az aradi káptalan birtokai azért váltak a felkelők gyors martalékaivá, mert a helyi tisztségviselők senkihez sem tudtak segítségért fordulni. Ha pedig a Temesváron állomásozó katonaság vagy annak egy része is Szapolyaival vonult, ami a zsarnoki analógiából adódóan igen valószínűnek tűnik, arra is választ kapunk,

76 Uo. 208.

77 Lényegében többfrontos támadásra gondolt nagy vonalakban a monográfia is, de azt kizárólag újonnan toborzott csapatokkal képzelte el, és a bulgáriai hadjáratot már a keresztiesekből is álló seregek többfrontos támadásának részeként kezelte (Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 68.). – Nem szokás hivatkozni azt az egyedüli korabeli forrást, amely megadja a kereszties hadjárat célját. Az Acta Tomiciana III. kötetének az 1514. évről szóló összefoglalója szerint a Tamás bíboros által toborzott keresztieseket a török ellen „Thráciába” akarták küldeni („Milites cruce signati ... ad expeditionem contra Turcos in Thraciam collecti” – Acta Tomiciana III. 12.). Mivel azonban tudjuk, hogy a lengyel udvar értesült Szapolyai János bulgáriai hadjáratáról (lásd feljebb, a Hedvig hercegnő által Borbála királynénak írott levelet), elképzelhető, hogy az értesülésben ez a hír jelenik meg. Persze az is kérdés, pontosan mit értettek a *Thracia* fogalom alatt. Gyanússá teszi ugyanis az értelmezést a szöveg folytatása: a kereszties hadjáratot hasznosnak ítélték Thrácia elvesztése miatt („quod ea res putaretur utilis ac salutaris regno Hungarie, ammissa Thracia” – uo. 12.).

Bátori István temesi ispán – nyilván a terveknek megfelelően – miért csak kis létszámú csapatokkal várta a keresztes sereget Apátfalvánál.⁷⁸

Visszatérve a monográfia szerzőinek fentebb szó szerint idézett következtetésére: azért nem választottak fővezért a keresztesekkel kiegészítendő hadsereg élére, mert legkésőbb 1513 nyarán már kinevezték Szapolyait az ország délkeleti határszakaszon állomásozó seregeinek főparancsnokává, és így magától értetődően ő lett volna a keresztes hadjárat itteni vezetője is. Ebből egyértelműen következik, hogy a vajda aligha számított a keresztes toborzás ellenzőjének, sőt a budai országgyűlés eseményei minden bizonnyal egyetértése és támogatása mellett zajlottak le: az önkéntesekben hadjárata hasznos kiegészítő alakulatait láthatta. Jóllehet sem Szapolyai, sem Bátori nem számított a parasztfelkelés kitörésére, abban mégis szerencsájük volt, hogy – lehetséges, hogy részben éppen elővigyázatosságból – saját tartományaikban a keresztes toborzást elegendőnek ítélték a bolgár hadjárat vége felé vagy az utánra időzíteni. Május 15. után néhány nappal persze a toborzás felfüggesztéséről értesült Várdai Ferenc erdélyi püspök már bizonyosan nem kívánta kihirdetni a pápai bullát Erdélyben.

A keresztesek Erdély kapujában

János vajda, miként június 3-án kelt levelében fogalmazott, bulgáriai hadjáratát már sikeresen befejezte, amikor visszatértében „bizonyos hírek és szóbeszéddek” jutottak a fülébe.⁷⁹ Így amint megérkezett Karánsebesre, leveleivel az erdélyi három nemzet számára azonnal tartománygyűlést hívott össze június 18-ára, Medgyesre. A szász városoknak teljes körűen felhatalmazott követeket kellett küldeniük, a nemesség azonban fejenkénti megjelenésre kapott utasítást, hogy a vajda mindnyájukkal egyeztetve gyors intézkedéseket tegyen a közügyeket és a tartomány védelmét érintő kérdésekben.⁸⁰ Tévedés azt gondolni, hogy Szapolyai intézkedésének hátterében nem a keresztesek jelentette fenyegetés állt:⁸¹ a vajda ugyanis még bizonyosan Karánsebesről⁸² Várdai Fe-

78 Az apátfalvi csatára, illetve a szemben álló felek létszámára lásd C. Tóth Norbert jelen kötetben megjelent tanulmányát.

79 1514. jún. 3.: „supervenerunt ad nos certe novitates et rumores patrie illius vestre ac rei publice negotia concernentes” (Szapolyai oklt. 345.).

80 Uo., illetve a nemesség fejenkénti megjelenésére lásd 1514. jún. 9.: Szapolyai oklt. 347.

81 Azért, mert a szöveg alapvetően azt hangsúlyozza, hogy az erdélyieket érintő ügyekről van szó, kizárt, hogy igaz lenne a monográfia ezen megállapítása: „Az általa írt levél egy szó utalást sem ejt a parasztháborúról.” (Barta G.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború* 133.). Mi mással lehetne összehívni az erdélyi tartománygyűlést, mint azzal a hivatkozással, hogy a megtárgyalandó ügyek érintik Erdélyt? A vajda jún. 3-i levele vélhetően ezért nem került be a parasztháborús okmánytár gyűjtésébe.

82 Várdai június 9-i levelében utal a vajda levelére. Ekkor Gyalun tartózkodott, amely Dévától 180, Karánsebestől mintegy 290 km-re helyezkedik el. A távolság lektüzdésére szükség is volt legalább hat napra.

renc erdélyi püspökhöz is intézett egy levelet, és ebben szándékait illetően sokkal világosabban fogalmazott: ki fogja hirdetni a nemeseknek, hogy készülődjenek a keresztesekkel szembeni ellenállásra.⁸³

Nem nehéz kitalálni, milyen híreket kapott Szapolyai: minden bizonnyal Bátori István küldöncsei keresték fel, akik beszámoltak az apátfalvi csatáról és Dózsa Nagylak elleni támadásáról (május 23–24.). De az sem kizárt, hogy ekkorra már eljutott hozzá a csanádi püspök és a Nagylakon elfogott többi nemes kegyetlen kivégzésének (május 28.) és a parasztsereg továbbvonulásának a híre is.⁸⁴ A Maros-vidéki forrongásról értesülve természetesen megváltoztatta tervét, amely – mint láttuk – feltehetően az volt, hogy Temesvártól délre egyesüljön a keresztesekkel. A vajda tehát legkésőbb Karánsebesnél elengedte Bulgáriába induló seregének egy részét, köztük Bátori katonáit is, akikkel így a temesi ispán megerősíthette a komolyabb védelem nélkül álló Temesvárt, majd csapataival hamarosan elindult Erdélybe a Hunyad megyei Vaskapu-hágó felé. Ismerve a keresztesek Nagylakot követő tevékenységét, a vajdához érkező első hírekből egyáltalán nem lehetett még kizárni annak lehetőségét, hogy Dózsa Erdélybe kíván betörni, ami Szapolyait bizonyosan sietségre ösztönözte.

Az utókor értetlenségét fejezte ki, Szapolyai Karánsebesről miért nem Temesvár, hanem Erdély felé vette az irányt. Döntése azonban – bármennyire is tetszetős ezzel kapcsolatban valamilyen rosszhiszeműséget feltételezni – teljesen észszerű volt. Fekete Nagy Antal és Barta Gábor monográfiája szerint érthetetlen, hogy Szapolyai meg sem kísérelte „ha nem is az ütközetet, de legalább azt, hogy a fenyegetett helyek őrségét megerősítse, vagy hogy az Erdély kapujának tekinthető Maros mentét elállja a fenyegetően keletre tartó felkelők elől”. A szerzők – noha felvetették azt is, hogy a vajda serege esetleg elégtelennek tűnhetett Dózsa hadaival szemben, illetve tisztségéből adódóan elsősorban Erdélyt kellett védenie – hajlamosak voltak arra gondolni, hogy Szapolyai nem bánta, ha politikai ellenfele, Brandenburgi György Maros menti uradalmi a keresztesek áldozatául esnek.⁸⁵ Az a tény azonban, hogy Karánsebes után Szapolyai egyre távolodott Temesvártól, még nem jelenti azt, hogy nem tett óvintézkedéseket a Temesköz védelme érdekében (erről sem pozitív, sem negatív adattal nem rendelkezünk). Ha igazunk van abban, hogy Bulgáriába a vajda magával vitte Bátori István temesi ispán katonáit vagy azok egy részét, akkor magától értetődő, hogy Karánsebesből e katonákat visszaküldte állomáshelyükre, amivel hozzájárult ahhoz, hogy a város és a vár később egy hónapig állni tudják Dózsa ostromát. A Maros mente és Erdély kapujának védelme pedig éppen azt indokolta, hogy Dózsa főseregét – amely először kelet felé indult a Maros két oldalán – megelőzve érjen Dévára.

83 1514. jún. 9.: „Scripsit ad nos dominus vayvoda indixisse nobilibus huius regni parent et instuant se ad resistendum tantis periculis” (Mon. rust. 106.). – A parasztháború erdélyi történéseire és forrásaira lásd még: Ștefan Pascu: *Contribuții noi privitoare la răscoala țăranilor din 1514 în Transilvania*. In: *Studii. Revistă de istorie* 8. (1955) 5–6. 91–112.

84 Az időpontokra lásd Barta G.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború* 87.

85 Uo. 133.

Magától értetődő, hogy ekkor Szapolyai még nem számíthatott arra, hogy a keresztések végül Lippon alól visszafordulva Temesvár ellen vonulnak. A vajda egyedüli lehetősége arra, hogy Dózsa elébe vágjon, a Vaskapu-hágó felé vezető út választása volt. Véleményem szerint az a feltételezés, miszerint a vajda nem bánta, ha Brandenburgi erősségei elesnek, a valóságtól teljesen elrugaszkodott, és a későbbi események visszavetítésén alapul (Szapolyai ugyanis visszafoglalásukat követően valóban nem adta vissza az őrgróf uradalmait), akárcsak az a – már a harcokat követően egy vallomásban felbukkanó – momentum, mely szerint Szapolyai Dózsa Gergellyel üzent volna Lippon védőinek, hogy megadhatják magukat a keresztéseknek.⁸⁶

Tartománya biztonságaért egyelőre nem kellett komolyan aggódnia: egyik alvajdája, Turóci Miklós Déván várta őt, akivel futárok útján érintkezésben állt, miáltal hamarosan pontos képpel rendelkezhetett az erdélyi helyzetéről és a tartományát fenyegető veszélyekről. Turóci június 7-én Szebennek írott leveléből kiderül, hogy nem véletlenül tartózkodott a Maros völgyét ellenőrző Déván. Felderítői útján innen tartotta szemmel a Maros mentén előrenyomuló kereszties csapattestek mozgását és készen állt arra, hogy szükség esetén fegyveresen is beavatkozzon,⁸⁷ noha jelentős katonai erő bizonyára nem állt rendelkezésére – de nem is volt rá szüksége. Az alvajda helyzetértékelése felbecsülhetetlen forrásunk. Más értesülések mellett arról is tájékoztatta Szebent, hogy a keresztiesek nagyon félnek a tetteik miatt várható bosszútól, és ha valaki biztosítaná őket a kegyelemről, letennék a fegyvert. Sokan elszökösnek soraikból, de vezérük, Székely György ezek helyére még többet állít, erővel kényszerítve a vonakodókat a csatlakozásra. Dózsa csapatainak egy része most Körösbánya vidékén, a havasok között „kószál”, portyázik (*divagatur*), de – miként arról Turóci megbizonyosodott – csak Bátor István itteni birtokait akarják pusztítani.⁸⁸ Az, hogy egyes, a „kószál” szó alapján alighanem kis létszámú csapataik a Bátoriak birtokolta Körösbánya környékére, azaz az erdélyi határ közelébe is eljutottak,⁸⁹ csupán azért történt, mivel az apátfalvi támadás miatt bosszúból Dózsa elrendelte a főúri család hatalmas Záránd megyei uradalmának, Világosvárnak a pusztítását.⁹⁰

Úgy tűnik, Turóci a külső támadásnál egyelőre sokkal jobban tartott attól, hogy Erdélyen belül az anyaországihoz hasonló felkelés támadhat, köszönhetően a kereszties hadjáratot hirdető pápai bullának, amelynek szövege végül május-június fordulóján bejutott Erdélybe. Már az előző napokban igyekezett megakadályozni a bulla kihirdetését, bizonyára Várdai püspök-

kel összhangban: erre kérte Szebent is, és most megköszönte a szász város ez ügyben tett óvintézkedéseit. A szebeniek ugyanakkor arról tájékoztatták az alvajdát, hogy náluk – azaz a Szászföldön – még nem tűnt fel a bulla, mire Turóci megosztotta velük új értesüléseit: a Magyarországról menekülő nemesek szerint a váradi ferences házfőnök küldte be a bullát a tartományba, de egyelőre nem tudni, hogy valahol napvilágra került-e. „Bárcsak örökre rejtve maradna!” – írja.⁹¹ Másrészt arról is tudott, hogy a bulla szövegét valaki a vízaknai alkamarások kezére adta, és az így is eljutott Erdélybe. Az alkamarások a szászvárosi ferences gvardiánnak mutatták be a bullát és elrendelték kihirdetését. Ezt azonban – már csak a földrajzi közelségből adódóan is – az alvajda sikeresen megakadályozta és az alkamarásokat is megfenyegette fejük vételével, ha nem állnak el az ezzel kapcsolatos további lépésektől.⁹² Erdélyben tehát – az alvajdák óvintézkedéseinek köszönhetően – még békés állapotok uralkodtak, amikor Szapolyai János június 7-én áthaladt a Vaskapu-hágón, hogy egy-másfél nappal később Déván személyesen is megtárgyalja alvajdájával a teendőket.⁹³

Azonban éppen ebben az egy-másfél napban történt valami, ami mindenképpen hatást gyakorolt az erdélyi történésekre. Ez nem volt más, mint hogy megérkezett a Dévától mintegy 120 kilométerre fekvő Arad megyei Lippon város – június 6-án történt – elestének a híre.⁹⁴ A vajda ezért június 9-én újabb leveleket küldött a szász városoknak, az erdélyi megyéknek, illetve minden bizonnyal a Székelyföldre is, amelyekkel a tervezett tartománygyűlést elnapolta, és most már – a vészhelyzetre tekintettel túllépve az „alkotmányos” forma betartásán, mondván: „félő, hogy a hosszú ideig tartó egyezkedéssel veszélybe sodorjuk az országot”⁹⁵ – hadiállapotot hirdetett. Intézkedését az új hírekkel támasztotta alá: a keresztiesek Lippon és annak vára elfoglalása után a Maros mindkét partján napról napra tovább nyomulnak kelet felé, már elérték Kaproncát, Bulcsót, Körös- és Abrudbányát, hogy az utóbbi két mezőváros felől betörjenek Erdélybe. A vajdának két levele maradt fenn e napi keltezéssel: csak Brassótól és a Barcaságtól nem kevesebb mint 400-400 lovast és gyalogost kért,⁹⁶ Belső-Szolnok megye nemességét – minden bizonnyal a többi megyéhez hasonlóan – pedig nemcsak fejenkénti (lovás és gyalogos) hadba vonulásra szólította, hanem még a jobbágyok egytizedének a besorozását is elrendelte.⁹⁷ Mindez azt mutatja, hogy a lehető leggyorsabban egy szokásosnál jelentősebb létszámú sereget kívánt felállítani, ezúttal,

86 Uo. 133–134.

87 1514. jún. 7.: „Plures habemus homines in illis partibus pro rei veritate experienda, qua intellecta officium nostrum non negligemus” (Mon. rust. 103–104.).

88 Uo. 103.

89 Körösbánya Záránd megyéhez, és nem Erdélyhez tartozott, ezért túlzás a monográfia azon kijelentése, hogy Körösbánya elérésével a háború áterjedt Erdélyre: Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 184.

90 Világosvár elfoglalására lásd Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 96.

91 1514. jún. 7.: „Utinam lateant in eternum!” (Mon. rust. 103.)

92 Uo.

93 Turóci közlése szerint Szapolyai még aznap átkel a Vaskapun és reményei szerint másnap már Déván lesz (Uo.).

94 A dátumra lásd Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 104.

95 1514. jún. 9.: „Verendum igitur erit, ne per longam consultationem huic regno periculum eveniat” (Mon. rust. 105., Szapolyai okl. 347.).

96 1514. jún. 9.: Mon. rust. 106., Szapolyai okl. 345–346.

97 1514. jún. 9.: Mon. rust. 105., Szapolyai okl. 346–347.

miként Brassónak írta, figyelmen kívül hagyva a rendek hadakozással kapcsolatos kiváltságait. A csapatoknak a Torda–Gyulafehérvár közötti hadiút egyik állomásán, Enyeden kellett gyülekezniük június 18-ig.⁹⁸

A legfontosabb kérdés, mi volt Szapolyai terve e nagy létszámú sereggel. Ha csak a mozgósítást elrendelő leveleket vesszük szemügyre, arra a következtetésre juthatunk, hogy tisztségéből adódóan természetesen tartománya védelme. A későbbi fejleményekből azonban arra is gondolhatnánk, hogy Dózsa legyőzése érdekében a vajda már eleve Erdély határain kívülre kívánta vezetni hadait, és az is kétségtelen, hogy az erdélyi rendeket a legegyszerűbben és leggyorsabban az otthonuk védelmére tett hivatkozással lehetett mozgósítani. Ha azonban mérlegeljük Lippa és Déva távolságát, illetve azt a tényt, hogy a keresztes vezér nem rögtön hagyta el Lippa környékét, seregének egyes részei pedig folytatták a környék hódoltatását – például a város közelében, a Maros túlsópartján fekvő Solymos várát június 11-én szerezték csak meg⁹⁹ –, bizonyos, hogy a vajdának és környezetének még nem lehetett elegendő információja arról, merre tart az ellenséges fősereg, amely végül június 13-án vette körül a Lippától délnyugatra, mintegy 60 kilométerre fekvő Temesvárt. Azaz június 9-én az Erdély elleni közvetlen keresztes támadás még nem volt kizárható.

Tény és való, Lippa keresztes megszállása mint hivatkozási alap határozottan megkönnyítette a vajda helyzetét, hiszen az addig távolinak tűnő eseményeket az erdélyiek számára közvetlen veszedelemként lehetett beállítani. A seregek gyülekezését mindenáron felgyorsítani szándékozó vajda persze nem tartózkodott leveleiben némi csúsztatástól sem. Láthattuk, két nappal korábban az alvajda még csak Körösbánya körül portyázó keresztesekről számolt be, akiket nem igazán tartott veszélyesnek, hiszen „csak” Bátori István uradalmait akarták dúlni. Az azonban éppen ebből az időrendből adódóan egyértelműen látszik, hogy Szapolyai tudatosan állította be június 9-én úgy a helyzetet, mintha maga a Lippát elfoglaló sereg vonult volna tovább kelet felé egészen Körös- és Abrudbányáig, holott oda csak a már több nappal korábban a főseregtől elszakadt és a Turóci alvajda által is említett kis létszámú portyázó alakulatok juthattak el. A felsorolt települések közül egyedül Abrudbánya helyezkedik el Erdélyben, a vajda levelei azonban e mezővárossal kapcsolatban is úgy fogalmaznak, mint Körösbányát illetően: a keresztesek „a két mezővárost már elérték”, illetve azokba „behatolni igyekeznek”.¹⁰⁰ Mivel egy komolyabb védmű nélküli mezővárosba való behatolás egy jelentősebb keresztes seregnek nem okozhatott gondot, biztosnak vélem, hogy Abrudbá-

98 Az újkorban ugyancsak ez a hadiút volt a megszokott gyülekezési hely, lásd B. Szabó János–Somogyi Győző: Az Erdélyi Fejedelemség hadserege. Bp., 1996. 19., 41.

99 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 106.

100 1514. jún. 9.: „insuper oppida quoque Keresbanya et Abrudbanya attigerunt et intrare festinant” (Mon. rust. 105., Szapolyai okl. 347.).

nyához nem jutott el számottevő ellenséges haderő – a tudatosan eltúlzott hír lélektani hatása azonban jelentős lehetett.

Ezt a valószínűnek tűnő elképzelést azonban megkérdőjelezi az eddigi szakirodalom, amely Erdély délnyugati részén is erős keresztes aktivitással számol, az eseményeket ráadásul az Abrudbányánál megjelent felkelőkhöz köti. Ha azonban az erre vonatkozó forrásokat szemügyre vesszük, kiderül, hogy azok állítása korántsem megingathatatlan.

Fekete Nagy Antal és Barta Gábor monográfiája a Délnyugat-Erdélyre vonatkozó elszórt – és pontos időponthoz sohasem köthető – adatokat egy kronológiai sorra igyekezett felfűzni a forrásokban szereplő települések földrajzi elhelyezkedése alapján.¹⁰¹ Elbeszélésüknél erősen támaszkodtak Márki Sándor hat évtizeddel korábbi rekonstrukciójára.¹⁰² Hozzá hasonlóan azonban nem fordítottak kellő figyelmet a források hitelességének, illetve tartalmának a vizsgálatára. Elbeszélésük szerint a keresztes előőrs Abrudbánya után Zalatna felé indult, amelynek bizonyítéka a mezővároshoz közeli (1) Galac feldúlása lett volna. De mi a forrása ennek a hadmozdulatnak? Az, hogy Csúcsi Tomori István 1514 decemberében előadta a király előtt, hogy a parasztháború során elpusztultak Csúcs és Galac egész birtokra és három további, Fehér megyében fekvő rész birtokra vonatkozó oklevelei. Emiatt az uralkodó új adományt állított ki az említett javakra, és elrendelte azok iktatását Tomori részére.¹⁰³ Fontos megjegyezni: semmi sem utal arra, hogy Tomori éppen Galacon őrizte volna okleveleit. De még ha el is fogadjuk ezt a feltételezést, akkor is meg kell jegyeznünk, hogy a Zalatna melletti (Ompoly) galac földesura az erdélyi káptalan volt, míg Tomori ugyanilyen nevű faluja ettől mintegy 180 kilométerrel keletre, Fogaras tőszomszédságában terült el.¹⁰⁴ A történeti rekonstrukció szerint vélhetően ugyanez az előőrs ostromolta meg a (2) torockói várat. A forrás itt a Torockai Ferenc által 1516 novemberében kieszközölt új adomány volt, amellyel II. Lajos király neki adományozta a teljes torockói várat és uradalmát. Ferenc elmondása szerint a parasztháború idején a „paraszti áradat” előzönlötte Torockót is, és a várat a helyi jobbágyok árulása segítségével elfoglalták, ekkor pusztultak el helyben őrzött oklevelei, amelynek bizonyítására Ferenc letört pecsétet mutatott fel a király előtt.¹⁰⁵ Már Márki Sándor megjegyezte, hogy a parasztok támadása végeredményben Ferenc javára vált, mivel 1514 előtt csak a vár fele része volt a kezén, az 1516. évi új adomány viszont az egész uradalmat a részére biztosította.¹⁰⁶ Ez már önmagában gyanússá teszi azt, történt-e bármi is Torockó váránál 1514-ben. Még nagyobb a gond a keresztesek másik várfoglalásával, a Gyulafehérvártól nem messze fekvő (3) Kecskésvár esetével is. Az ezzel kapcsolatos híradás csak a nagy oklevél-hamisító, Kemény József

101 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 187.

102 Márki S.: Dósa 443–459.

103 1514. dec. 4.: Mon. rust. 294–295.

104 Lásd pl. 1505: DL 31161., DF 277694., valamint 1507–1534: A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei, I–II. (1289–1556.) Kivonatokban közléses és a bevezető tanulmányt írta Jakó Zsigmond. Bp., 1990. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 17.) II. (a továbbiakban: Kolozsmonostor II.) 3416., 3839., 4165., 4465. sz.

105 1516. nov. 9.: Mon. rust. 414–416.

106 Márki S.: Dósa 448.

másolatai között maradt fenn, és az erről szóló oklevél valóban egyértelmű hamisítvány, nem beszélve arról, hogy a várat utoljára 14. századi források említik.¹⁰⁷ A keresztések délnyugat-erdélyi előretörésének bizonyítéka lehetne még (4) *Gáldtő* feldúlása. A Gyulafehérvártól északra fekvő település egyik ura, Gáldtői Tamás 1521-ben kért újadományt öt Fehér megyei faluban lévő birtokrészére vonatkozóan, arra hivatkozva, hogy e javairól szóló bizonyító iratai a parasztháború alatt megsemmisültek.¹⁰⁸ Amellett, hogy nem tudjuk, hol őrizte okleveleit (persze a legvalószínűbb az, hogy éppen Gáldtőn), az eltelt hét év is némileg gyanússá teszi elbeszélése valóságálapját: nehezen lehet elképzelni ugyanis olyan tényezőt, amely megakadályozta volna az ügy elintézését, azaz a folyamodvány beadását 1514 őszén. Az is zavaró körülmény, hogy a névadó település a Gyulafehérvárt és Tordát összekötő, hadiútként is használt útvonalon feküdt, és június 9-től kezdődően bizonyosan kisebb-nagyobb hadak járta terület volt, így a keresztések számára egy itteni támadás igen kockázatos lépésnek ígérkezett volna. Lényegében ugyanez a helyzet (5) *Lőrincréve* és (6) *Meggykerék* esetében.¹⁰⁹ A két szomszédos település Gáldtőtől északra, ugyanazon hadiút közelében, de a Maros bal partján terül el, és a parasztháború idején az erdélyi székesegyházban lévő két oltár tulajdonában állt. Az oltárigazgatók 1520-ban, illetve 1521-ben folyamodtak újadományért az uralkodóhoz.¹¹⁰ Az előbb említett földrajzi fekvésen, azaz a hadiúthoz való közelségen, valamint az eltelt hat-hét éven túl az az ezúttal bizonyosnak tűnő szempont, hogy a felkelés idején állítólag elveszett iratokat nyilvánvalóan nem a helyszínen, hanem Gyulafehérváron őrizték,¹¹¹ még inkább arra utal, hogy a két esetben nem szükséges valóban megtörtént paraszti fosztogatásra gondolnunk. E kései, mindenféle részletet nélkülöző, parasztháborúra történő utalások célja egyértelműnek látszik: a tulajdonosok erre hivatkozva érték el azt, hogy a jövőben sohase kelljen bemutatniuk régi birtokjogi irataikat, hanem elegendő legyen birtoklásukat a sziklaszilárd királyi adománnyal védelmezni. Ezek az újadományok a tulajdonjog szempontjából mintegy *tabula rasá*t teremtettek. Végül az eddigiek megkoronázásaként álljon itt (7) *Szászcsanád* esete. A harcokban mindvégig részt vevő Tomori Pál fogarasi várnagy 1514 novemberében elérte az udvarban, hogy az uralkodó újadományban részesítse familiárisait, Mártonfalvi Cseh Bálint fiait ezek különböző jogcímen bírt Fehér megyei birtokrészeit illetően. Az adományosok arra hivatkoztak, hogy e javaikról szóló bizonyító irataikat korábban a biztonság kedvéért Csanádon helyezték el, de a felkelés idején a parasztok elégették.¹¹² Régóta elterjedt az az értelmezés, hogy ez a híradás

a Mártonfalviak birtokaival egy megyében fekvő – igaz, azoktól több mint 50 kilométerre fekvő – Szászcsanád nevét őrizte meg, ráadásul az adat hatására a szakirodalom még egy fantomérösséget is ideképzelt, noha ennek létét semmilyen középkori forrás nem igazolja.¹¹³ Az azonosítás elé számos logikai akadály gördül: a település Abrudbányától mintegy 120 kilométerre fekszik, messze túl a Gyulafehérvár–Torda közötti hadiúton, amely június 9. után a gyülekező seregek első számú felvonulási területe lett. Ráadásul magától értetődő, hogy ha egy királyi oklevél Csanádról tesz említést *Chanadinum* formában, akkor az nem jelentheti a kevésbé jelentős szász települést, csak és kizárólag a Maros menti püspöki székhelyet, amelyről köztudott volt, hogy Dózsa seregének a kezére került. A forrásban szereplő Csanádnak tehát semmi köze nincs Szászcsanádhoz, még akkor sem, ha nem tudunk válaszolni arra a természetszerűleg felmerülő kérdésre, miért helyezte el okleveleit egy Fehér megyei család a távoli Csanád megyében – a legvalószínűbb válasz az, hogy nem is helyezte el: a Cseh család ilyen-olyan birtokjogait ekkortól egységesen a királyi adomány biztosította. Meg kell jegyezni, hogy a monográfia sem egységes a településnév azonosításának kérdésében: a csanádi események tárgyalásánál éppúgy felhasználja a Mártonfalvi Csehek részére kibocsátott királyi oklevelet, mint az erdélyiekénél, ahol (szász)csanádi várkastélyról tesz említést.¹¹⁴ Az adat kétszeres felhasználása ugyancsak Márki Sándorra megy vissza, aki azonban egy jegyzetben még közölte kétségeit e módszerről,¹¹⁵ de elfogadta az erdélyi azonosítást. Úgy vélte, ezt megerősíti az is, hogy a Szászcsanádhoz közeli (8) *Balázsfalva* nemeseit a parasztháború idején elhagyták jobbágyaik: igen ám, de az erről szóló oklevél a Balázsfalvától 200 kilométerre fekvő Doboka megyei Kajlán és Szentandrason élt s onnan Besztercére szökött jobbágyokról szól, akiknek az urai ráadásul nem is a Fehér, hanem a Doboka megyei (Alsó)Balázsfalváról származtak.¹¹⁶

Ha fel is tűntek tehát Abrudbánya környékén keresztések, úgy tűnik, nem jutottak túl a mezőváros közvetlen környékén. Kétséget kizáróan kijelenthetjük, hogy Erdély déli része a Szászfölddel és a Székelyfölddel együtt – a gyors vajdai intézkedéseknek köszönhetően – mindvégig teljesen kimaradt a parasztháború eseményeinek forgatagából.¹¹⁷ A vajda tehát nem azért

107 Lásd erről részletesen *Horváth Richárd* e kötetben megjelenő tanulmányát.

108 1521. máj. 26.: Mon. rust. 516–517.

109 Az e településekre vonatkozó két iratot a Mon. rust. nem tartalmazza, azokat Vekov Károly kutatásai hozták napvilágra. Lásd *Vekov Károly*: Két eddig ismeretlen oklevél az erdélyi 1514-es eseményekről. In: *Certamen III. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában*. Szerk. Egyed Emese, Pakó László. Kolozsvár, 2015. (Megjelenés alatt.) Ezúton is köszönetet mondok Vekov Károlynak, hogy kéziratát önzetlennül elküldte még annak megjelenése előtt.

110 1520. jún. 21.: DF 277766., 1521. márc. 26.: DF 277777., feldolgozásukat lásd *Vekov K.*: Két eddig ismeretlen.

111 Egyedül a meggykeréki oklevél tesz említést arról, hogy az iratokat a felkelés alatt néhai Vervölgyi Miklós oltárigazgató házából idegenítették el más holmival együtt (DF 277777.).

112 1514. nov. 30.: Mon. rust. 292–293.

113 Márki S.: Dósa 444–445.; *Koppány Tibor*: A középkori Magyarország kastélyai. (Művészettörténeti füzetek 26.) Bp., 1999. 129.

114 Barta G.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború* 99., 187.

115 Márki S.: Dósa 444., különösen a 12. jegyzet.

116 Márki S.: Dósa 446. – Emiatt az esetet a monográfia helyesen már a dobokai események ismertetésénél említi.

117 A törcsváriak és a brassóiak nézeteltérése (Márki S.: Dósa 456–459.) semmilyen szálon nem kapcsolódik a parasztháborúhoz. – Ugyanez mondható Székely János már régóta tartó szászföldi szervezkedéséről, annak ellenére, hogy öt évvel később egy oklevél a keresztések kapitányának írja (1520. jún. 27.: Mon. rust. 505–506.). Székely Jánosra lásd *Gustav Gündisch–Paul Binder*: *Frământări în Transilvania în preajma războiului țărănesc din 1514. Răzvrătirea lui Ioan Secuul*. Studii. Revistă de istorie 20. (1967/2) 289–305., megölésére, amely azonban nem értelmezhető a Dózsa-felkelés eseményeként, lásd *Erdélyi G.*: A Dózsa-felkelés 474–475.

maradt még néhány napot Déván (június 13-ig vagy 14-ig),¹¹⁸ mert tartott az abrudbányai portyázóktól, hanem kívárta azt a hírt, amely beszámolt arról, hogy Dózsa főselege Lippa után végül nem vonult tovább Erdély felé, hanem délnyugatnak fordult. Legkorábban ettől a pillanattól kezdve tételezhetjük fel azt, hogy Szapolyai seregeit Erdélyen kívülre kívánta vezetni.¹¹⁹ Nem kockáztatott tehát semmit, amikor maga is elindult Enyed felé, hogy jelenlétével is hangsúlyt adjon a toborzás sürgető voltának és megbeszéléseket folytasson a rendekkel a teendőkről. Egyúttal nyugodtan kizárhatjuk azt a lehetőséget, hogy a Maros vonalát őrizetlenül hagyta: a Bulgáriába menő expedíciós sereg egy része minden bizonnyal Déva körül maradt,¹²⁰ és június 14-én a közeli szászvárosi vár megerősítéséről is gondoskodott, mikor a helyszínre érve ott hiányosságokat tapasztalt.¹²¹ Szapolyai talán éppen az általa kijelölt napon ért Enyedre: másnap mindenestre már innen keltezte levelét.¹²²

Készülődés az enyedi táborban

Már a június 9-i mozgósító levelekből egyértelműen látszik, hogy Szapolyai vajda – tudatában lévén annak, hogy a magyarországi események híre, de talán a keresztes bulla szövege is ismertté váltak Erdélyben – számított arra, hogy a keresztes tartományában is sokan magukra öltik. Mivel a tartomány védelme, sőt egy esetleges Dózsa elleni támadás szempontjából elengedhetetlen volt, hogy a hátszágot ne fenyegetse belső lázongás, a vajda már ekkor szigorúan arra utasította a megyésispánokat, hogy helyetteseiket hagyják otthon, akik napról napra járják be a megyét, és ha bujtogató nemeseket vagy nemeseket találhatnak, azonnal avatkozzanak közbe, a vétkeket fogják el, és szükség esetén akár halálbüntetéssel is sújtásuk.¹²³

A szigorú intézkedés mégsem volt elég hatásos, és bekövetkezett az, amitől mindenki tartott: az Enyedre érkező nemesek számolhattak be „a felkelő rablók és Albert nevű kóborló kapitányuk” tevékenységéről. A vajda parancsot is adott a Tordán időző erdélyi sókamarásoknak és Beszterce városának, hogy fogják el e kereszteseket, előbbiek pedig június 18-án az ügy-

118 Jún. 10-én még Déván tartózkodik, és csak 14-én kelte az innen kb. 26 km-re fekvő Szászvárosból: Szapolyai oklt. 347–349.

119 Jún. 10-i levelében Brassótól két ágyút és minél több „tarpajzsot” kért magához (azaz Déváról), azzal a megokolással, hogy nem engedheti meg, hogy a keresztesek Erdélybe is betörjenek: Mon. rust. 107., Szapolyai oklt. 347–348.

120 Sajnos semmilyen támponttal nem rendelkezünk arról, hogy milyen és mekkora sereggel ment Szapolyai Bulgáriába. A vonatkozó szakirodalom nem számol az expedíció katonáival, pedig logikus gondolat, hogy a vajda a vészhelyzetben nem eresztette szélnek seregét. Ez magyarázatul szolgálhat arra is, hogy a vajda egy jún. 29-i, Szászsebesen kelt oklevelében (Mon. rust. 135., Szapolyai oklt. 353.) Szászvároson túl (azaz Déva előtt) táborozó hadairól ír.

121 1514. jún. 14.: Mon. rust. 111., Szapolyai oklt. 348–349.

122 1514. jún. 19.: Mon. rust. 120., Szapolyai oklt. 350–351.

123 1514. jún. 9.: Mon. rust. 105., Szapolyai oklt. 347.

ben szintén Besztercehez fordultak.¹²⁴ Talán nem túlzás ebből arra következtetni, hogy Albert kapitány szervezkedése ekkoriban elsősorban Beszterce környékét, Doboka megye területét érinthette. Minden bizonnyal ez magyarázza a vajda másnapi, június 19-i intézkedését is: ebben éppen Beszterce városát hatalmazta fel arra, hogy az esetlegesen elfogott felkelőket lefejezzék, megnyúzzák, karóba húzzák és a legszörnyűbb kínzásokkal megöljék.¹²⁵ „Szörnyűbb statáriumot Magyarországon még senki sem hirdetett, mint Szapolyai János, ki Dósa Györggyel szemben így vette át az ellenforradalom szervezését és vezetését” – írta Márki Sándor 1913-ban.¹²⁶ Az intézkedés azonban aligha az öncélú kegyetlenkedésről szólt, sokkal inkább arról, hogy a vajda e felhatalmazás kihirdetésével, a lakosság felkelésre hajló részének megfélemlítésével és végső esetben példa statuálásával kívánta megakadályozni a mozgalom továbbterjedését. Az ekkoriban és a parasztháború utáni években kelt és a parasztok károkozásairól vagy tevékenységéről beszámoló erdélyi források – amelyek pontos időponthoz sohasem köthetők – egy része Doboka megyei történetekről számol be: Kajláról és Szentandrásról jobbágyságok szöktek a besztercei uradalomba, Cegén a palatkai lakosok okoztak károkat a földesuraknak, továbbá Viceről származott az a varga, akit később a keresztesek kapitányának neveztek (*a településeket lásd a térképen*).¹²⁷ (Természetesen nem tudjuk, hogy a varga és Albert kapitány ugyanaz vagy két külön személy volt-e.¹²⁸) A Doboka megyei nemesek, akik a vajda hívásának megfelelően hadba szálltak, jogosan aggódtak családjukért: az Ősi Jankafiak egyik tagja és más nemesek június 27-én arról panaszkodtak a vajdának, hogy bár szerették volna családjukat Beszterce védelmet nyújtó falai között tudni, a város megtagadta erre vonatkozó kérésüket. A vajda ezért arra utasította Besztercét, hogy engedje be a nemesi családokat otthonukból menekítendő értékeikkel együtt.¹²⁹ Úgy tűnik tehát, hogy ez a mezősegi vidék volt az egyedüli, kifejezetten és eredendően erdélyinek tekinthető keresztes góc.¹³⁰ Az itt gyülekező keresztesek számáról, összetételéről és szervezetségéről azonban semmilyen ismeretünk nincs. Az általuk

124 1514. jún. 18.: „hos latrones insurgentes ac etiam divagantem capitaneum ipsorum Albertum nomine” (DF 247579., kiadása: Mon. rust. 119., amely azonban *divagantes*-t ír, ami nehezen értelmezhetővé teszi a szöveget).

125 1514. jún. 19.: Mon. rust. 120., Szapolyai oklt. 350–351.

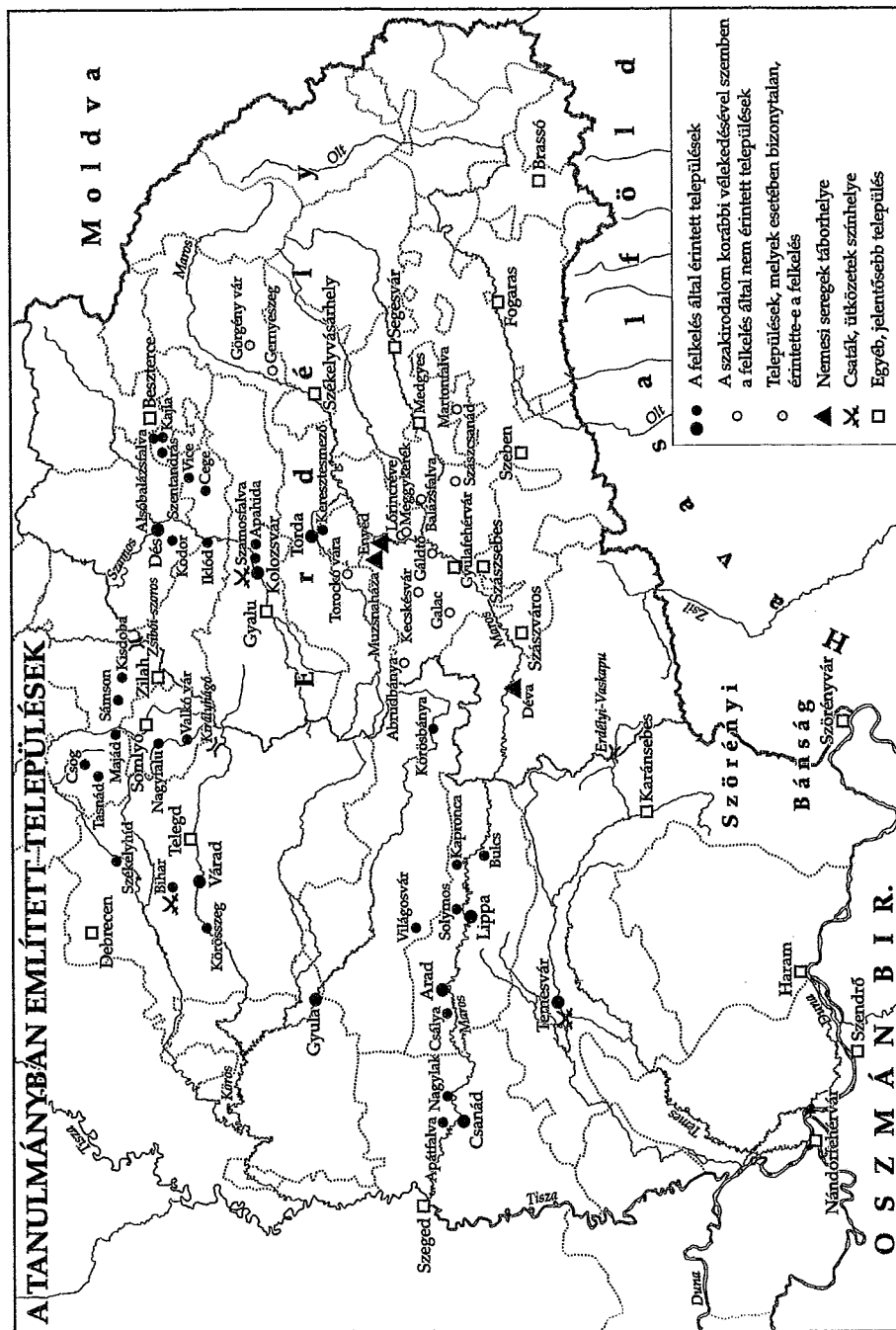
126 Márki S.: Dósa 422.

127 *Kajla és Szentandrás*: Mon. rust. 233. – *Palatka és Cége*: 1516. márc. 7.: A Wass család cegeli levéltára. Szerk. Valentiny Antal–W. Kovács András. Kolozsvár, 2006. (Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára 3.) 619. sz. (A kár összege valójában 200, esetleg 150 forint, lásd DF 255360.) – *Vice*: 1515. febr. 18.: Mon. rust. 328., Szapolyai oklt. 361–362. – Részletesen lásd Barta G.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború* 186.

128 Márki Sándor azonos személyeknek vélte: Márki S.: Dósa 507.

129 1514. jún. 27.: Mon. rust. 133., Szapolyai oklt. 352.

130 Az időrend nem engedi meg a monográfia azon feltételezését, hogy „ez az első itteni keresztes had is kívülről, a szatmári és máramarosi harctérről szivárgott be a Szamos völgyébe” (Barta G.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború* 186.).



fenyegetett terület kiterjedésének meghatározásához ugyanakkor némi kiegészítéssel szolgál Barlabási Lénárt alvajda június 29-én, Kolozsvárról kelt levele, melyben arra kérte a beszercei bírót, hogy tekintettel a keresztesekről szóló hírekre, szállíttasson puskaport a görgényi várba.¹³¹ Ez jól mutatja, hogy a talán Albert kapitánnyal induló helyi mozgalom június végére már Torda megye északkeleti részét, Görgény környékét is veszélyeztette.¹³²

A Beszerce és Görgény közötti területen tevékenykedő, a fennmaradt források, illetve azok kis száma és tartalma alapján jelentősnek kevésbé tűnő keresztes alakulatok vélhetően nem akadályozták volna meg Szapolyai vajda azon – Várdai Ferenc püspök által (is) szorgalmazott¹³³ – tervét, hogy az Enyeden összegyűlt seregek túlnyomó többségét Temesvár alá vezesse. Ehhez egy sokkal szervezettebb keresztes sereg volt szükség, amely csak később, júliusban tört be Erdélybe a Szilágyság felől. Ahhoz, hogy Szapolyai vajda haditervét és az erdélyi eseményeket megértsük, tudnunk kell, hogy Enyeden milyen ismeretekkel rendelkezhetek az Erdély északi részét fenyegető, a tartományon kívülről jelentkező veszedelmekről. Össze kell tehát foglalnunk mindazt, amit a májusi és júniusi bihari és szilágysági események időrendjéről tudunk.¹³⁴

Mindenekelőtt a Várad környékén lezajlott harcokról kell szólnunk. A történeti kutatás 1514 folyamán legalább négy váradi, illetve Várad környéki ütközetet tart számon.¹³⁵ A monográfia ezek közül az első, melyet egyben a parasztháború első csatájának is tart, május 22-ére helyezi, a *Wunderzeichen* című bécsi, illetve augsburgi röplap értesülésére támaszkodva.¹³⁶ Eszerint Váradtól két mérföldre egy ezerfős nemesi kontingens rátámadt a keresztesekre, akik azonban megöltek közülük ötszázat, miközben csak ötven embert veszítettek. A túlélők nagy része ezt követően „ide, Budára” (*her gen Ofen*) menekült.¹³⁷ A történet számos sebből vérzik, kísérletet lehet ugyanakkor tenni értelmezésére. Előtte azonban okvetlenül hangsúlyoznunk kell, hogy az újabb kutatások szerint a röplap értesüléseit nem május 25-én, hanem egy héttel korábban, május 17-én,

131 1514. jún. 29.: Mon. rust. 135.

132 Egy 1517. évi oklevél szerint a Somkerekai Erdélyi család oklevelei is elpusztultak a parasztháború idején (Mon. rust. 440.). Ha a panasz igaz lenne, leginkább a közelben fekvő gerjeszegi kastély felprédálására gondolhatnánk. És bár igaz, hogy a család később a királyi udvarban több oklevél átirását is kérte, valószínűleg gazdag levéltári iratanyaguk maradt fenn.

133 Az erdélyi kanonok Taurinus kiemeli prelátusa kezdeményező szerepét a temesvári hadjárattal kapcsolatban: *Stephani Taurini Olomucensis: Stauromachia id est cruciatorum servile bellum. Viennae, 1519. V. 1–28.* – A püspök 1515-ben feloldozását kérte Rómában, mivel „a haza védelméért igazságos háborúban vett részt fegyveresen, miáltal kiközösítés sújtja”. Erdélyi G.: A Dózsa-felkelés 469.

134 Nem kívánok ezúttal szólni az időponthoz nem köthető, csupán későbbi, sokszor bizonytalan utalásokból ismert keresztes károkozásokról. Ezek felsorolását lásd Barta G.: *Fekete Nagy A.: Parasztháború 110–114., 181–183.*

135 Barta G.: *Fekete Nagy A.: Parasztháború 93–94., 110–114., 181–183., 206–208.*

136 Barta G.: *Fekete Nagy A.: Parasztháború 93–94., 110.*

137 1514: Mon. rust. 316–317. – Ötszáz helyett nyolcszáz áldozatról számol be egy közel azonos szövegű kézirat: Borsá G.: Korabeli tudósítások 339.

esetleg 18-án vetették papírra Budán.¹³⁸ Ebből viszont az következik, hogy a Várad közeli állítólagos ütközet – amelynek dátumát a röplap alapjául szolgáló levél „a most elmúlt hétfőn” keltezéssel határoz meg – nem május 22-én, hanem május 15-én zajlott le. Ez az időpont viszont rendkívül korai, hiszen majdnem másfél héttel megelőzi az apátfalvi és a nagylaki csatákat. A létszámok tekintetében jól láthatóan mesébe illő leírást leszámítva a kizárólag budai és Pest megyei eseményekről beszámoló röplap ugyanakkor önnönmagát leplezi le: ha az ütközet és a lejegyzés ideje között csupán két vagy három nap telt volna el, a menekülő nemesek a 260 kilométerre fekvő Várad közeléből – a két mérföld körülbelül 16 kilométerrel módosíthatja a távolságot – nem érhettek volna Budára. Az ellentmondás feloldására megítélésem szerint egy megoldás kínálkozik: a menekültek valójában a német olvasók számára is ismert Várad felől, azaz a Várad és Buda közötti országúton érkeztek a fővárosba, de nem a távoli város közelében jártak pórul, hanem valahol útközben. Két-három nap alatt véleményem szerint lovon sebes tempóban legfeljebb 100–150 kilométert lehetett megtenni. És mivel a pesti táborból a Délvidék felé induló kereszties sereg a monográfia hihető rekonstrukciója szerint május 9-én vagy 10-én hagyta el addigi táborhelyét és Mezőtúrig biztosan a Váradra menő országutat használta, nem tudok másra gondolni, mint hogy a röplapban egy nemesi alakulat és e sereg vagy annak egy része közötti összetűzés híre csapódott le. A parasztháború ismert eseményei között azonban csak egy olyat találunk, amely ráillik az eddigiekben elmondottakra, nevezetesen azt, amely a Budától mintegy 160 kilométerre lévő Mezőtúron történt, Dózsa György főszereplésével.¹³⁹ Ha következtetésem tarthatók, akkor viszont a pesti táborból való jelentős távolság (kb. 140 kilométer) és az indulástól eltelt rövid idő (5-6 nap) miatt arra kell gondolnunk, hogy a túri összetűzésben csak egy kereszties lovas alakulat vett részt, ami egyébként teljesen egybevág ismereteinkkel.¹⁴⁰

Jóllehet az „első váradi csata” tehát Váradtól valójában igen messze zajlott le, azt bizonyosnak tartom, hogy májusban már a püspöki székhely mellett is gyülekeztek a keresztiesek.¹⁴¹ Vajai Ferenc úgy fogalmazott atyafiához,

138 Lásd Borsa G.: Korabeli tudósítások 326., valamint Lakatos Bálint jelen kötetben megjelent tanulmányát.

139 A „Bécsi Névtelen” (Kluch János: Adalék az 1514-iki pórlázadáshoz és a mohácsi vészhez. Történelmi Tár 1905. 274.), valamint Szerémi György (Szerémi 59.) számol be az eseményről (vö. Barta G.: Georgius Zekeltől 72.). Előbbi szerint „minden rossz Túron kezdődött”: keresztiesek gyülekeztek itt, akiket a nemesek „elkezdték fegyverrel háborgatni”, illetve kigúnyolták őket, majd „felkeltek ellenük, akik ugyancsak ellenük, és elkezdtek fosztogatni és minden gazságot elkövetni”. Végül néhány vétékes keresztiest Budára szállítottak és kivégeztek. Szerémi szerint Dózsa itt ölt meg egy adószedőt.

140 Szerémi György Mezőtúrig csak lovasokról tesz említést: Szerémi 59. Vö. C. Tóth Norbert tanulmányát jelen kötetben a kereszties sereg összetételéről.

141 Váradot mint gyülekezési helyet említi a parasztháborúval kapcsolatban kevésbé szavahihe-tő Istvánffy is (Istvánffy 129.), de persze nem zárható ki, hogy nem értesüléssről, hanem utólagos rekonstrukcióról van szó, amit „Fejérvár” feltüntetése is gyámolt. Vö. Barta G.: Fekete Nagy A.: Parasztháború 61. – Az egyik Várad környéki toborzót is ismerjük Bihari Miklós

Vajai Imre váradi kanonokhoz Budáról intézett május 28-i levelében, hogy a két városban ugyan hasonló a helyzet, de Budán azért rosszabb, mivel ott már sétálni sem lehet biztonságban.¹⁴² De ugyanerre utalhat Turóci Miklós alvajda fentebb már említett június 7-i megjegyzése, mely szerint a váradi ferences gvardián küldhette be a kereszties bulla szövegét Erdélybe,¹⁴³ ami azt sejteti, hogy a szöveget a házfőnök a toborzás céljából kapta meg.¹⁴⁴ Mindazonáltal fontos hangsúlyozni, hogy Szapolyai János vajda június első felében kelt leveleiben mindig csak a Maros völgye felől közeledő veszélyekre hivatkozott, noha méltán gondolhatjuk azt, hogy utalt volna az Erdéllyel szomszédos bihari terület felőli fenyegetésre is, ha Várad környékén a nemesek már valóban komoly üldöztetést szenvedtek volna el.

Több korabeli forrásunk szól ugyanakkor Várad elfoglalásáról és kifosztásáról. A források ezt egységesen Lőrinc papnak tulajdonítják,¹⁴⁵ és kétségtelen tény, hogy július 4-én már Prágába is eljutott a híre.¹⁴⁶ Jogosnak tűnik így a monográfia következtetése, miszerint ennek az eseménynek legkésőbb június közepén be kellett következnie.¹⁴⁷ Ehhez még hozzátehetjük azt is, hogy június 16-án a Pestszentlőrinc mellett összegyűlt nemesek úgy fogalmaztak leveleikben, hogy Dózsa seregei a Marostól egészen Váradig és Debrecenig kiirtották a nemeseket.¹⁴⁸ Talán nem erőltetett ezt úgy értelmezni, hogy legkésőbb e napra a bihari város kifosztásának a híre eljutott Pest mellé. A mintegy 250 kilométeres távolság áthidalására legalább öt napot kell számítanunk, ami azt jelenti, hogy az eseményre legkésőbb június 11. körül kerülhetett sor. Azt azonban az eddigi történeti rekonstrukcióval ellentétben nyugodtan kizárhatjuk, hogy

személyében, aki 1523-ban – mint a bihari plébániaegyházban lévő Szent Mihály-oltár igazgatója – nyújtott be kérvényt a Szentszékhez: Erdélyi G.: A Dózsa-felkelés 470., 473.

142 1514. máj. 28.: „Nova habemus communis cum d(ominationibus) vestris et – ut reor – hic peiora quam illic, hiis enim proximis diebus non erat etiam in plateis tutum ambulare” (Mon. rust. 87.).

143 1514. jún. 7.: Mon. rust. 103.

144 Márki Sándor a váradi püspökség üresedése (vö. Bunyitay Vince: A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig. I–III. Nagyvárad, 1883–1884. I. 367–369.) miatt a székeskáptalan tisztségviselői között kereste a bulla kihirdetőjét: Márki S.: Dósa 358. – A püspökség élére ekkor már kinevezték Perényi Imre nádor fiát, Ferencet, de a várat és a püspöki birtokokat a nádor familiárisai irányították. Lásd 1513. okt. 17.: DL 101467. (az adatot köszönöm C. Tóth Norbertnek), valamint 1515. szept. 2.: Horváth Richárd–Neumann Tibor–Pálosfalvi Tamás: Németi Pál budai kanonok, majd bozói prépost levelesládája. Magyar vonatkozású középkori oklevelek feltárása Morvaországban. In: Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére I–II. Szerk. Bárány Attila–Dreska Gábor–Szovák Kornél. Budapest–Debrecen, 2014. 102–104.

145 A nürnbergi kéziratok mindegyike, de lásd elsősorban az E jelű szöveget (Buda, 1514. aug. 7. után, Borsa G.: Korabeli tudósítások 343.), Panormitanus (1514. nov.: Mon. rust. 245.), Szerémi György (Szerémi 68–69.), Verancsics Antal (Verancsics 6–7.). – A szakirodalomban ezt egyedül Márki Sándor nem fogadta el, ő ugyanis a több Lőrinc nevű kapitányt – túlzottan támaszkodva Istvánffyra – egy személynek vette, és ezt a Lőrinc papot a Duna–Tisza közében kereste: Márki S.: Dósa 362., 371–378., 497., de főként 365., 505.

146 1514. júl. 4.: Mon. rust. 147.

147 Barta G.: Fekete Nagy A.: Parasztháború 114.

148 1514. jún. 16.: Mon. rust. 116.

a keresztesek a váradi várat is elfoglalták volna:¹⁴⁹ a források mindegyike hangsúlyozottan csak a város kifosztásáról tesz említést,¹⁵⁰ sőt több, magyarországi híreket tartalmazó s Nürnbergbe került német levél kifejezetten közli is, hogy a várat nem tudták bevenni, csak az előtte lévő teret égették fel.¹⁵¹ A külföldiek számára különösen érdekes tudósítás lehetett, hogy a városban rendkívül sok Magyarországról és Erdélyből érkező áru veszett oda.¹⁵² Szerémi György elbeszélését – mely szerint Váradból Pöstyéni Gergely, a püspökség kormányzója kitámadt a Körösszeg ostromával foglalatostkodó Lőrinc papra, a vállalkozás azonban balul sült el és a keresztesek Váradig üldözték a támadókat¹⁵³ – nem tartom kizártnak és akár a váradi fosztogatás közvetlen előzményének is lehetne tekinteni. Mivel tehát a váradi vár nem esett el, értelemszerűen nem szükséges arra gondolnunk, hogy Lőrinc pap Várad alóli elvonulását követően egy újabb, immáron harmadik csatára is sor került, melynek során a nemesek visszafoglalták volna a várat.¹⁵⁴

Félretéve most a Váraddal kapcsolatos későbbi eseményeket, az Erdéllyel szomszédos területen egy további hadi eseményt lehet hozzávetőlegesen időhöz kötni: a Zólyomi család Bihar megyei, Székelyhíd nevű erősségének az elfoglalását. Egy, a szerémi püspök környezetébe tartozó személy levelében, amely ugyancsak ismeretlen címzettjéhez július 9-én érkezett meg, egy hosszúságú felsorolást olvashatunk a Dózsa seregei által elfoglalt várakról. Ezek sorában szerepel Lippa, Solymos, Világosvár és Székelyhíd.¹⁵⁵ Mivel nem tudjuk, hol vetették papírra, illetve hova érkezett meg a levél, biztosnak csupán annyit tekinthetünk, hogy július elején már elterjedt Székelyhíd elfoglalásának a híre, amelyre így minden bizonnyal június közepe táján vagy második felében kerülhetett sor.¹⁵⁶ Bizonyára ez a vár szerepel birtokosai után Szerémi György munkájában tévesen *Zoliom* néven.¹⁵⁷

Mindennek tisztázása azért bír számunkra kiemelt jelentőséggel, mivel az enyedi táborozás idejére a vajdához és környezetéhez már biztosan eljutott a bihari eseményeknek, elsősorban Várad kifosztásának a híre. Ez azt jelenti, hogy Szapolyai nem vihette magával Temesvár alá a teljes erdélyi sereget, hiszen akkor védtelenül hagyta volna tartományát. Az Enyeden összegyűlt hadakat így kétfelé osztotta: az egyik seregrész elindult Déva felé, ahol minden

149 Barta G.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború* 113–114., 181.

150 1514. júl. 4.: Mon. rust. 147., 1514. nov.: Mon. rust. 245., Szerémi 68–69., Verancsics 7.

151 Borsá G.: Korabeli tudósítások 342. (1514. júl. 28-i híradás.)

152 Uo., és említi Panormitanus is: Mon. rust. 245.

153 Szerémi 68–69.

154 A monográfia ehhez az eseményhez kívánja felhasználni két kései történetíró, Istvánffy és Brutus egy-egy megjegyzését: Barta G.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború* 182–183.

155 1514. júl. 9. előtt: Mon. rust. 152–153.

156 Barta G.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború* 107.

157 A monográfia szerint „Zoliom” valójában Solyomkő várával azonos: Barta G.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború* 182. Mivel azonban Székelyhídről korabeli hiteles adatunk is van, magam visszatérnék Márki Sándor azonosításához (Márki S.: Dósa 365.). A kérdéssel lásd még Horváth Richárd jelen kötetben lévő tanulmányát.

bizonnyal a bulgáriai expedíció katonái is táboroztak, a másik rész helyben maradt és várta az újabb hadi híreket.¹⁵⁸ Egy ideig előbbivel tartott a vajda is: június 27-én legalábbis éppen Gyulafehérváron időzött, amikor környezetében ott találjuk a Beszterce panaszokodó, vele együtt az ország védelmével elfoglalt Doboka megyei nemeseket is.¹⁵⁹ A vajdát a következő két napon már Szászsebesen találjuk. Itt kelt két levele fontos támpontokat ad terveit illetően: az elsővel Szeben város tanácsát arra utasította, hogy küldjenek hozzá (bárhol is lesz akkor) vasárnapra, azaz július 2-ára három ágyút úgy, hogy hétfő napkeltekor útnak indulhasson velük.¹⁶⁰ A másodikkal azt parancsolta meg a szebeni vezetőségnek, hogy a város küldjön ellátmányt Szászvároson túl – azaz nyilván Déva mellett – táborozó seregéhez.¹⁶¹ A vajda ezt követően másfél hétre eltűnik szemünk elől, de az biztos, hogy még július 10-én is Déván tartózkodott,¹⁶² hogy aztán innen induljon erőltetett menetben Temesvár felé. A Bulgáriából visszatért Tomori Pál fogarasi várnagynak a haditervben ezúttal is fontos szerep jutott: június 29-én, Fogarásból kelt és Brassó vezetőségéhez küldött levelében azt írta, hogy őt a harami dunai révhez rendelik, nehogy Dózsa átszökhesse török területre.¹⁶³

A mozgósított sereg másik része még hosszú ideig Enyed környékén maradt: Várdai Ferenc erdélyi püspök július 2-án és 12-én egyaránt a mezővárossal szomszédos Muzsnaháza mellett táborozott katonáival.¹⁶⁴ Mint láttuk, június 29-én Kolozsvárról keltezte levelét Barlabási Lénárt alvajda, aki Görgény hadiszerezzel történő ellátásáról kívánt gondoskodni ekkor.¹⁶⁵ Vélhetően ő kapta feladatul, hogy fellépjen az erdélyi keresztesekkel szemben. Egy július 10-én kelt vajdai levél alapján végül azt is tudjuk, hogy Szapolyai hátrahagyta tartományában udvarmesterét, Tornaljai Jánost, valamint Lázár András székely primort is, akik arra kaptak uruktól utasítást, hogy szükség esetén további katonákat vegyenek maguk mellé a Szászföldről.¹⁶⁶ A júliusi erdélyi eseményekben értelemszerűen a most felsorolt személyeké lesz a főszerep.

158 A monográfia értelmezése szerint a még júliusban is Enyed környékén tartózkodó sereg az erdélyi püspökkel együtt csupán késedelmeskedett (Barta G.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború* 189.). – Máshol úgy gondolták, hogy a vajdához július 10-én jutott el Kolozsvár megtámadásának a híre, és itt merült fel a dilemma, hogy Kolozsvár vagy Temesvár felmentésére vonuljon-e (uo. 192.).

159 1514. jún. 27.: Mon. rust. 133., Szapolyai oklt. 352.

160 1514. jún. 28.: Mon. rust. 134., Szapolyai oklt. 352–353. – Itt kell megjegyezni, hogy a levél címzettje valójában Beszterce város. Mivel a levél nem Beszterce, hanem a Szász Nemzeti Levéltár anyagában maradt fenn, illetve a távoli Besztercenek esélye sem volt teljesíteni a parancsot, bizonyosnak tartom, hogy elférték a címzett város nevét.

161 1514. jún. 29.: Mon. rust. 135., Szapolyai oklt. 353.

162 1514. júl. 10.: Mon. rust. 154., Szapolyai oklt. 354.

163 1514. jún. 29.: Mon. rust. 136.

164 1514. júl. 2.: DL 82403., júl. 12.: Mon. rust. 156.

165 1514. jún. 29.: Mon. rust. 135.

166 1514. júl. 10.: Mon. rust. 154., Szapolyai oklt. 354.

A szamosfalvi csata

A keresztesek júliusi erdélyi betörése a parasztháború történetének egyik legismertlenebb története. A valójában igen fontos eseménysor a kortársak és az utókor számára egyaránt háttérbe szorult János vajda temesvári hadjárata, illetve Lőrinc pap Várad környéki tevékenysége mögött. A monográfia szerzői azonban egészen új értelmezéssel álltak elő a történetekről,¹⁶⁷ alapvetően négy fontos forrásra támaszkodva.

1. Már Márki Sándor is hasznosította Taurinus epikus költeményének azon passzusát, mely egy Kolozsvár melletti jelentős ütközetről számol be és fontos adatokat közöl a nemesi sereg vezetőiről.¹⁶⁸ 2. Ugyancsak régtől fogva ismert az a két oklevél is, amely Kolozsvár keresztesekkel kapcsolatos lépéseiről számol be. A város mellett ugyanis egy nagy keresztes sereg tűnt fel, és a város vezetése – nem kockáztatva az ostromot – az ellenség egyik kapitányát kisszámú kíséretével (a sereget nem) falai közé engedte, akik ott bujtogatni kezdték a polgárokat a városban védelmet kereső nemesek ellen. Az erről szóló híradásokat annak köszönhetjük, hogy a károsult Közép-Szolnok és Kolozs megyei nemesek később a várost árulással vádolták meg.¹⁶⁹ 3. A kutatás előtt hasonlóképpen nem maradt rejtve Ulászló király Budán, július 24-én kelt levele, amely beszámolt Szapolyai temesvári győzelméről, Dózsa kivégzéséről és arról, hogy a vajda a Várad környékén nagy erővel pusztító Lőrinc pap ellen vonul, és vagy már megütközött vagy két napon belül meg is ütközik vele.¹⁷⁰ 4. Mindezt kiegészítve új forrásként vetették be a „Bécsi névtelen” közlését, amely szerint Telegdi István volt kincstartó Lőrinc pap Kolozsvár mellett győzte le és ölte meg.¹⁷¹

Az események ezek alapján létrejött rekonstrukciójában központi szerepet játszott a „Bécsi névtelen” először a szerzők által kiaknázott megjegyzése, hiszen ez az addig szigorúan Várad környékére és a Szilágyságba helyezett Lőrinc papot¹⁷² azonosította a kolozsvári csata keresztes vezérével. Másfelől az ütközet datálásában – ezt a temesvári csatával egy időre, július 15-e tájára tették¹⁷³ – közrejátszott az a szempont, hogy a július 24-i, budai királyi levélből adódóan Lőrincnek „időt kellett engedni” arra, hogy visszameneküljön Kolozsvár alól Várad környékére.¹⁷⁴ Mint majd látjuk, a kérdés körüljárását még úgy is számos ismeretlen tényező nehezíti, hogy éppen az erdélyi esemé-

167 Barta G.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború* 188–191.

168 Taurinus V. fol. 34. 68. – fol. 35. 7.

169 1515. máj. 14., 1516. jún. 12.: Mon. rust. 335–336., 401–402. Vö. Márki S.: Dósa 497–499.

170 1514. júl. 24.: Mon. rust. 175–176. Vö. Márki S.: Dósa 495–496.

171 Kluch J.: Adalék 276.

172 A javarészt Istvánffyra támaszkodó Márki Sándor munkája – összekeverve több Lőrinc nevű szereplőre vonatkozó adatot – azt sem tartja bizonyosnak, hogy Lőrinc pap egyáltalán Várad környékén tevékenykedett. Márki S.: Dósa 365., 505.

173 Barta G.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború* 190.

174 Barta G.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború* 190., 207.

nyekkel kapcsolatban több fontos, a monográfia szerzői előtt ismeretlen kútfőt is bevonhatunk a vizsgálatba.

Kiindulópontunknak mindenképpen az egyedüli olyan forrást kell megtennünk, amely pontos időpontot tartalmaz. A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár egyik 16. század eleji kódexének kötéséből került elő az a rövid évkönyv, amelynek utolsó bejegyzése az 1514. évi eseményekre vonatkozik. A szerző erdélyi lehetett, és kétséget kizáróan kortárs, így híradását teljesen szavahihetőnek fogadom el.¹⁷⁵ Eszerint a Magyarországon felkelő és ott a keresztesek között igen sok gazságot művelő keresztesek Szent Margit napján, azaz július 13-án behatoltak Erdélybe és táborot vertek Szamosfalván.¹⁷⁶ Innen Keresztesmezőig vonultak, ahonnan aztán visszatértek Szamosfalvára. Az őket üldöző nemesek itt érték utol őket. A hatalmas csatában mindkét oldalról sok kiváló katona esett el, több mint kétezren maradtak a harcmezőn – a csonka szöveg itt véget ér.¹⁷⁷ Bár a monográfia nem ismerte az évkönyv bejegyzését, első pillantásra úgy tűnik, hogy alapjaiban nem cáfolja rekonstrukcióját. Próbáljuk meg mégis az eseményeket és az időrendet újra átgondolni!

A keresztesek táborhelye, Szamosfalva Kolozsvár közvetlen szomszédságában, attól keletre, a Kis-Szamos jobb partján található. Ez a korabeli úthálózatból¹⁷⁸ adódóan azt jelentette, hogy a keresztesek nem jöhettek Várad felől (hiszen az onnan jövő utat Kolozsvár elzárja), csak a Szilágyság irányából. Az azonban nehezen eldönthető, Zilahtól melyik úton közelítették meg a várost. A Nádas völgyén keresztül az út sokkal rövidebb volt (kb. 100 kilométer): ebben az esetben északról kellett Kolozsvár mellett elhaladni, majd Apahidánál átkelni a Kis-Szamoson. A másik, kerülőnek tűnő útvonal Zilahtól a zsibói szoroson át Dégig vezetett, majd innen a Kis-Szamos bal partján lehetett eljutni ugyan csak Apahidán át Szamosfalváig (kb. 140 kilométer). Hogy mégis a hosszabb útvonalat tartom valószínűnek, az abból adódik, hogy biztos tudomásunk van Dég keresztesekhez történő csatlakozásáról,¹⁷⁹ amely így a júliusban betörő sereg megjelenéséhez lenne köthető. Továbbá Dég mellett fekszik Kodor falu,

175 1514: Mon. rust. 162. Vö. Varjú Elemér: A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár (Nyolcadik, befejező közlemény). Magyar Könyvszemle, Új folyam 9. (1901) 257.; Robertus Szentiványi: Catalogus concinnus librorum manuscritorum Bibliothecae Batthyányanae. Szeged, 1958. 241–242. A forrás magyar fordítása „Erdélyi évkönyv” címmel: Krónikáink magyarul III/3. Válogatta és fordította Kulcsár Péter. Bp., 2008. (Történelmi Források III) 52.

176 Ugyanezt az eseményt a kolozsvári bíró 1515 májusában így mesélte el: „quum estate proxime preterita ... nonnulli tandem capitanei ipsorum rusticorum, qui versus Transsilvaniam insurrexerant, cum ingenti copia suorum complicum prope civitatem nostram Koloswariensem castra metati fuerant” (Mon. rust. 335.).

177 Uo.

178 Lásd Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza I–IV. Bp., 1963–1998., Bihar, Kolozs és Kraszna megyék (téérképmellékletek); Weisz Boglárka: A Szilágyság helye a középkori Magyar Királyság gazdasági életében. In: A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. sz.). Szerk. Hegyi Géza–W. Kovács András. Kolozsvár, 2012. (Erdélyi Tudományos Füzetek 277.) 254. (téérképmelléklet).

179 1514. dec. 15.: Mon. rust. 300–301., Szapolyai okl. 358–359.

ahol a keresztések feldúlták a helyi birtokoscsalád házát,¹⁸⁰ illetve a Dés-Kolozsvár útvonalon helyezkedik el az a Nagyiklód is, ahol a Temeshelyi Dési család kastélyát (udvarházát) fosztották ki.¹⁸¹ Későbbi híradások szerint a vajda és a nemesség három királyi várost vádolt meg azzal, hogy a keresztésekhez csatlakoztak: Dést, Kolozsvárt és Tordát.¹⁸² Számomra úgy tűnik, mindhárom csatlakozása kényszerű volt és csak akkor került rá sor, amikor a többes keresztes haderő feltűnt a városok környékén.¹⁸³ Maga az évkönyvbejegyzés számol be arról, hogy a parasztsereg Kolozsvár alól egészen a Torda melletti Keresztesmezőig vonult déli irányban, ekkor kerülhetett sor Torda „csatlakozására”. Mindezek alapján úgy gondolom, hogy ha július 13-án értek a keresztések Kolozsvár alá,¹⁸⁴ legkésőbb július 10-én már Désen lehettek (52 kilométer), és ha Szamosfalván nem tartottak pihenőt (ami nehezen hihető), legkorábban július 15-én, de sokkal valószínűbb, hogy egy-két nappal később értek a Tordától délre fekvő településre (43 kilométer). Mielőtt elidőznénk részletesen az eseményeknél, tisztáznunk kell, mi volt a célja az erdélyi betörésnek. Hangsúlyoznom kell, hogy az alábbi rekonstrukció egy alapján hitbéli kérdésen nyugszik: a monográfiához hasonlóan elfogadom azt a korabeli információt, hogy Kolozsvárnál valóban Lőrinc pap vezette a keresztes sereget.¹⁸⁵ (Ezt az előfeltevést a tanulmány végén igyekszem további érvekkel alátámasztani.)

Lőrinc papot a bihari keresztések helyi származású vezetőjének szokás tekinteni, elsősorban Gyöngyösi Gergely pálos rendtörténetének rövid megjegyzése alapján.¹⁸⁶ Bár éppen emiatt a bihari gyökereket nem lehet kizárni, úgy

180 1518. márc. 9.: Kolozsmonostor II. 3667. (Kodori György említi egy magánjogi oklevélben, hogy a keresztések elhordták birtokjogi okleveleit.)

181 1514. nov. 24.: Mon. rust. 289. – Az oklevél újadomány. Hogy ezúttal mégis elfogadom a monográfia által is hasznosított adatot, az nemcsak korai dátumából, hanem abból is adódik, hogy Dési János 1519-ben magánjogi oklevélben is említi az öt jószágában és okleveleiben ért „kimondhatatlan károkat” (*inefabilia dampna*), illetve az ezek megújításával kapcsolatban tett költségeit (Kolozsmonostor II. 3749. sz.). Bár ebből még mindig nem következik, hogy a károkat éppen Iklódon szenvedte el, ezt azért tartom mégis valószínűnek, mert más oklevelek a család itteni birtokközpontjának Iklódot írják. Lásd pl. azt az 1519. évi oklevelet, mely szerint Temeshelyi Dési János feleségének férje bevallása alapján Iklód kastélyt, illetve Doboka és Kolozs megyei birtokokat iktatnak: DL 27262. – Iklódi Dési Jánosként említi ugyanőt Ferenc erdélyi püspök 1514. jan. 29-én kelt levelében, amellyel János jövőbeli szolgálataitért tizedeket enged át neki: DL 82385.

182 Dése és Tordára lásd 1514. dec. 9.: Mon. rust. 299–300., a kolozsvári okleveleket már idéztem.

183 Ennek valószínűségéből mit sem von le az, hogy az idézett források szerint a városok maguk is erre hivatkoztak felmentésük érdekében. – A monográfia – nem ismerve az erdélyi évkönyv bejegyzését – Dés és Torda csatlakozását az 1514. júniusi, Erdélyben kialakuló mozgalomhoz köti. Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 186.

184 Jobb híján úgy értelmezem az évkönyv bejegyzését, hogy a július 13. nem az Erdélybe való betörés, hanem a szamosfalvi táborozás időpontja.

185 Mint majd látjuk, nem csak a „Bécsi Névtelen” állítja ezt, hanem több korabeli, Nürnbergbe eljutó levél is.

186 „Frater Laurentius sanctus vir, quem Laurentius praesbiter dux cruciferorum propter illius probitatem saepe visitare consueverat in claustrum de Kapolna” (*Gregorius Gyöngyösi*: Vitae fratrum eremitarum ordinis Sancti Pauli primi eremita. Edidit Franciscus lásd Hervay. [Bib-

tűnik, mégsem ő kezdte szervezni a Várad környéki keresztéseket. Az egyik Nürnbergbe eljutó 1514. évi híradás szerint Lőrinc ugyanis a budai Szent Zsigmond-prépostság karpapja volt, aki Budáról ment hadaival Várad környékére, és útközben néhány ezer parasztot és keresztet vett maga mellé.¹⁸⁷ Ez az értesülés azt sejteti, hogy május elején Dózsával együtt kelhetett útra a pesti táborból. Láthattuk, hogy a Pestről elinduló keresztések egyik fő feladata az volt, hogy útközben összegyűjtsék a különböző táborokban gyülekező önkénteseket. Ennek megfelelően bizonyára Lőrincet bízták meg azzal, hogy egybegyűjtse a Váradra érkező keresztéseket és Dózsához vezesse őket.¹⁸⁸ Mint láttuk, Lőrinc június 11-ig már kifosztotta Váradot, ami azt jelenti, hogy küldetését legkésőbb közvetlenül a nagylaki ütközet után meg kellett kapnia. És bár tudomásunk is van egy seregtestről, amely Nagylak után visszatért Gyulára,¹⁸⁹ mégis éppen a toborzás miatt valószínűbbnek tartom, hogy Lőrinc útja már a csata előtt, vélhetően még Mezőtúron vagy éppen Gyulán elvált a főseregétől: már Várad alatt táborozhatott, amikor értesült a nagylaki csatáról és a keresztes háború felkelésé váló átalakulásáról. Nem tartom kizártnak, hogy Lőrinc célja ekkortól már az itteni, az országész egyik legfontosabb erősségének tekinthető püspöki vár elfoglalása volt. A Nürnbergbe eljutó különféle híradások szerint ugyanis a város lerohanása után a keresztes vezér 8–12 napot töltött a városban fosztogatással, és a vár előtti (az egyik forrásban: a körülötte lévő) teret fel is égette.¹⁹⁰ A számbeli fölény ellenére a várat komolyabb ostromfelszerelés nélkül aligha lehetett bevenni. Lőrinc pap ezt követően, tehát feltételezhetően június 15–22. körül – bizonyára folyamatosan gyarapodó létszámú – seregével megindult a Szilágy-ság felé.

liotheca scriptorum medii recentisque aevorum, Series nova Tom. XI.] 141.), vö. Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 113.

187 A nürnbergi „K” szöveg, 1514. júl. 31. Buda: Bors G.: Korabeli tudósítások 343. – A budai javadalom létét a „K” levél írójának az a megjegyzése is megerősíti, mellyel utal arra, hogy éppen emiatt a Budán nyilván ismerős címzett is ismerheti személyesen Lőrincet.

188 Meg kell jegyeznem, hogy a Nürnbergbe érkező híreket összegző Christoph Scheurl 1528–1542 között készült történeti művében konkrétan szerepel, hogy Lőrinc pap Dózsa egyik alvezére volt (Bors G.: Korabeli tudósítások 334.), de ezt nyilván nem az általa használt szövegekből merítette, hanem következtetett rá. – Lehet, hogy ugyanez a helyzet az események után egy évvel művét megíró Johannes Cuspinianus közlésével is, bár korántsem lehetetlen, hogy Miksa gyakran Budán járó követeként értesült ezt megerősítő hírről. Szerinte Székely György „maga mellé vette társnak Lőrinc papot, aki kegyetlenségben mindenkit felülmúlt”: Krónikáink magyarul III/1. Válogatta és fordította Kulcsár Péter. Bp., 2006. 139. – Itt jegyzem meg, hogy a Szent Zsigmond-prépostság közvetlenül az esztergomi érsek joghatósága alá tartozott (Kiss Gergely: Királyi egyházak a középkori Magyarországon. Pécs, 2013. [Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 3.] 98.), Lőrinc pap tehát Bakóc közvetlen megbízottja is lehetett. E szempontokra C. Tóth Norbert hívta fel a figyelmet, amit ezúton is köszönök.

189 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 98.

190 A nürnbergi „E” szöveg (1514. aug. 7. után) nyolc, az „I” szöveg (1514. aug.) 12 napot írt, amit a híradások összegzője, Scheurl átlagolt és tíznek írt: Bors G.: Korabeli tudósítások 335., 338., 342.

Ha a miértre keressük a választ, magam egy logikus magyarázatot tudok elképzelni. Ha elfogadjuk azt, hogy Lőrinc kezdetektől Dózsa egyik alvezére volt – ami legalább megmagyarázza, miért kapcsolták össze a kortársak Várad kifosztását és a bihari eseményeket Dózsa személyével –,¹⁹¹ akkor a nagy erdélyi betörést egészen másként kell értelmeznünk, mint a monográfia, mely szerint annak „célján sem kell különösebben sokat tündődnünk: Erdélybe kívánták bevinni a felkelés tüzeit”.¹⁹² Magától értetődő, hogy Dózsa György számára Lippa, de legkésőbb Temesvár alatt egyértelműen kiderült, hogy az egyedüli, rá veszélyt jelentő erő a vajda Erdélyben gyülekező serege lehet. Június elején tehát megszületett a haditerv: Erdélyre észak felől kell támadást mérni, hogy a vajda kénytelen legyen megosztani erejét. Lőrinc pap minden bizonnyal Dózsa küldöncének az érkezésére hagyott fel Várad ostromával: mivel bizonyos, hogy a várban jelentős számú nemes és polgár keresett menedéket,¹⁹³ a kiéheztetés idővel akár eredményre is vezethetett volna. Ezt követően indult csapataival a Szilágyság felé – elkerülve a közvetlenül Kolozsvár felé, a Királyhágón át vezető utat.¹⁹⁴ A Váradtól 40 kilométerrel északkeletre lévő Székelyhíd elfoglalását tarthatjuk az útvonal első állomásának. Lőrinc pap vélhetően innen fordult Zilah felé. Az a sok fosztogatás, amelyről a későbbi források rendre beszámolnak¹⁹⁵ – már amennyiben nem csak utólagos koholmányokkal van dolgunk, mint Dél-Erdélyben –, bizonyára a jelentős létszámú sereg ellátásával (és persze a keresztiesek vonulása közelében mindenhol felboruló közrenddel) álltak összefüggésben, éppen emiatt nem rajzolnak ki egyenes útvonalat: magától értetődő, hogy a sereg vonulása közben abból kisebb portyázó alakulatok válhattak ki. (Éppenséggel azt a lehetőséget sem lehet kizárni, hogy Lőrinc pap eleve több útvonalon vonultatta csapatait.¹⁹⁶)

191 1514. jún. 16.: Mon. rust. 116.

192 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 182.

193 1514. júl. 31.: „und geschloss in der stat hat er nit erobern kunnen, darin sich dan vil Volck mit gutern enthalten hat” (Borsa G.: Korabeli tudósítások 343.).

194 Kétségtelen tény, hogy az Erdély megtámadására vonatkozó kereszties haditervről eddig írott elképzelésemet jobban alátámasztaná, ha Lőrinc pap kerülőút nélkül vonult volna Erdélybe. Nem tudjuk azonban, hogy Lőrinc milyen értesítéssel rendelkezett Erdély védelméről, ahogyan azt sem, milyen csapatok és hol védtek Erdély határait (logikus persze feltételezni, hogy a legrövidebb utat a hágónál nem hagyták védelem nélkül). Elképzelhetőnek tartom ugyanis, hogy a nemesi seregek – gondoljunk az útba eső Mezőtelegd ura, Telegdi István részvételére a kolozsvári csatában – valahol ezen az útvonalon foglaltak állást. Ugyanez a nehézség jelentkezik Bánfi János júl. 3-i, alább idézendő végrendelete kapcsán: az irat kiadási helyet nem tartalmazó volta miatt homályban marad, hol készültek a harcra Bánfiék.

195 Vö. Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 181–183. – A későbbi panaszokban említett települések: az erdélyi – és nem az egri – püspökség tasnádi népei, Csög, Majád, Kisdoba, Nagyfalva, Valkó vár – utóbbi két erősséggel kapcsolatban lásd Horváth Richárd e kötetben lévő tanulmányát. Szintén Zilah előtt helyezkedik el Sámson: Kolozsmonostor II. 3647. sz. – A szilágysági történetekre lásd még: Adrian Andrei Rusu: Răscoala din 1514 în părțile sălăjene. In: Acta Musei Porolissensis 7. (1983) 199–204.

196 Az előző jegyzetben idézett települések lényegében két, Székelyhíd után elváló útvonalat érintenek, és Zilah környékén futnak össze. Vö. Weisz B.: A Szilágyság helye 254. (térképmelléklet).

A szilágysági hadműveletet – szemben az erdélyivel – megőrizte a történeti emlékezet: a részben Verancsics Antalhoz köthető *Memoria rerum* kifejezetten úgy fogalmaz, hogy Lőrinc pap a Szilágyságban „támadta” és onnan ment Váradot felprédálni.¹⁹⁷ Az itteni történéseket adatok híján lehetetlen rekonstruálni, mégis megfogalmazhatunk bizonyos feltételezéseket. Ezek alapja egy végrendelet, mely július 3-án kelt. Losonci Bánfi János, többek között a Kraszna megyei – a térképre tekintve bizonyosan Lőrinc pap útjába eső – Nagyfalva és Valkó vár birtokosa foglalta írásba ekkor utolsó kívánságait, mivel, mint fogalmazott, „ebben a mostani viszályban vagy háborúban nem lehetünk biztosak abban, meghalunk-e avagy túléljük azt”.¹⁹⁸ A korábbi kutatás az oklevél jelenlegi őrzési helye, az erdélyi káptalan levéltára alapján úgy vélte, hogy a kelet nélküli rendelkezés Gyulafehérváron kelt¹⁹⁹ – ez a szempont azonban egyáltalán nem bizonyíték, valószínűnek pedig távolról sem nevezhető. Ami számunkra különösen fontos, az az, hogy a végrendelet tanúi az ugyancsak Kraszna megyei várbirtokos Somlyói Bátori István, valamint a Bihar megyei nagybirtokos Telegdi István egykori kincstartó²⁰⁰ voltak. Magam ebből arra következtetek, hogy ekkorra, július elejére a szilágysági Bánfi és Bátori birtokokat már elérte a „front”. A három nemes úr bizonyára egy – szilágysági vagy Királyhágóhoz közeli – helyen táborozott és készültek az esetleges összecsapásra. Abból adódóan azonban, hogy Bánfi és Telegdi – a vidék legnagyobb birtokosa, egyben a szilágysági megyék, Közép-Szolnok és Kraszna ispánja,²⁰¹ Drágfi János társaságában – részt vettek később a Kolozsvár melletti csatában (erről még lesz szó), arra a következtetésre juthatunk, hogy a Szilágyság területén nem vették fel a küzdelmet a számbeli fölényben lévő parasztsereggel, hanem visszavonultak Erdély felé, valószínűleg a Kolozs megyei Bánfi birtokok irányába, és talán egy jól védhető helyen foglaltak állást. Bár a sötétben tapogatózunk, mégsem tartom kizártnak, hogy ez is közrejátszott Lőrinc pap azon döntésében, mellyel Zilahtól a Dés felé vezető hosszabb, és nem a közvetlenül Kolozsvár felé tartó utat választotta. Július 3-tól a fentebb említett, teoretikus július 10-i dési kereszties jelenlét között eltelt idő lényegében elegendő volt a Nagyfalutól számított mintegy 113 kilométeres út megtételére. (Nem tudok ugyanakkor szabadulni a gondolatától, hogy Lőrinc pap seregei akár több irányból is megközelíthették Szamos-

197 Verancsics 6–7.

198 1514. júl. 3.: „hac presenti disceptione seu guerra dubitantes nos moriturum sin vitam superstitum fore [!]

(DF 277741.).

199 Márki S.: Dósa 497–498., Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 189–191. – Mindaz, amit a szerzők az oklevél gyulafehérvári datálása köré építenek, teljesen légből kapott.

200 Tévedés, hogy június 9-én Telegdi az erdélyi püspökkel együtt ennek Gyalu várában tartózkodott (Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 190.). Az erről szóló oklevél szerint ugyanis az erdélyi püspök nem előszóval érintkezett Gyalu várában Telegdivel, hanem írt neki (Mon. rust. 106–107.). A tavaszi országgyűlésről követként a moldvai vajdához küldött Telegdi ekkor bizonyára otthon, Bihar megyében tartózkodott.

201 W. Kovács András: Középszolnok és Kraszna vármegyék hatóságának középkori történetéhez. Erdélyi Múzeum 74. (2012) 65.

falvát, illetve hogy valamiféle tudomással mégiscsak rendelkeztek arról, merre „fogékony” a népesség arra, hogy a seregek megjelenése esetén csatlakozzanak, mint tette azt – bár elképzelhető, hogy kényszer hatására – Dés.)

Miután Lőrinc atya elérte Dés városát és a helyi polgárság Nagy János tehetős helyi lakos, a város korábbi bírása, ekkor esküdtje²⁰² vezérletével melléje állt, a pap-hadvezér elindult Kolozsvár felé. Bizonyos, hogy útközben mindenhol igyekezett tovább bővíteni egyébként is jelentős seregét. Szamosfalvára érve első dolga volt tárgyalásokat kezdeményezni Kolozsvár városával. Nem nehéz kitalálni, miért: a fallal körülvett város ostromával aligha kívánt vésződni, mindenestre arra számított, hogy a polgárok, ha már nem is csatlakoznak hozzá, legalább városuk sértetlenségéért cserébe serege ellátásához élelmet biztosítanak majd. A város, úgy tűnik, belement az alkuba. Nem véletlen, hogy később arra panaszkodtak: a keresztesek több ezer forint kárt okoztak nyájuk és csordájuk elhajtásával.²⁰³ Nem kizárt, hogy Kolozsvár falai közé maga Lőrinc pap – a kolozsváriak megfogalmazása szerint *principalior capitaneus cruciferorum* – nyert bebocsátást kisszámú kíséretével. A szükséges tárgyalás mellett a keresztesek igyekeztek maguk mellé állítani a város polgárságát, és bujtogatásukkal elérték, hogy a kolozsváriaknál biztonságot kereső nemesek vagyonát elkobozzák és szétosszák maguk között.²⁰⁴

Miközben a keresztesek Kolozsvárnál igyekeztek élelmet szerezni és támogatottságukat szélesíteni, az Erdélyben maradt nemesi sereg változatlanul Enyed környékén táborozhatott, Szapolyai János pedig már elhagyta Dévát és Temesvár felé vágatott. Utóbbi lehetett az oka annak, hogy Várdai Ferenc erdélyi püspök július 12-én érdekes lépésre szánta el magát. Bár a Lőrinc pap keresztesei által jelentett fenyegetésről már bizonyosan tudomással bírt, mégis úgy döntött, hogy felkerekedik a muzsnaházai táborból és a vajda nyomán haladva ő is elhagyja a tartományt. E napon levelet írt az erdélyi püspökség sáfárjának, Végedi Imrének, hogy sorozzon be három uradalmából, Gyaluról, Szentmihálykőről és Gyulafehérvárról minél több fegyverre fogható jobbágyot és azokat a címzett beosztottjaival, valamint az ő „többi emberével együtt” (*cum aliis nostris*) vezesse atyafiához, Drágfi Jánoshoz, akinek kövesse minden további utasítását.²⁰⁵ Várdai ezt követően elindult a Maros völgyében nyugatra:

július 20-án már Arad előtt, Sződinél találjuk, azaz mintegy 250 kilométert tett meg nyolc nap alatt.²⁰⁶ Ezt követő tevékenységéről még szólni fogok.

Várdai leveléből jól látható, hogy a püspöki bandérium egy – talán nagyobbik – része, amelyet Végedinek még jobbágyok toborzásával kellett kikeríteni, helyben maradt, a püspök bizonyára csak kisebb lovas kísérettel vonult el. Nem világos, hogy a szilágysági nemesek hol állomásoztak ekkoriban – nem tartom kizártnak, hogy valahol Kolozsvártól nyugatra, esetleg Gyalu környékén. Mindenesetre az évkönyv bejegyzése alapján bizonyos, hogy az erdélyi seregek, amint értesültek a keresztesek szamosfalvi táborozásáról, megindultak Nagyenyed környékéről a 38 kilométerrel északra fekvő Torda felé. A legkorábban július 15–17. körül Keresztesmezőre érkező keresztes sereg vagy inkább seregrész a nemesek közeledésének a hírére visszafordult Kolozsvár felé és Szamosfalvánál egyesült társaival, miközben az erdélyiek valahol Kolozsvártól délre egyesítették erőiket a szilágysági csapatokkal. Mint említettem, Taurinus epikus költeménye őrizte meg a nemesi sereg parancsnokainak a nevét: Barlabási Lénárt erdélyi alvajda, aki a székelyek és a szászok élén állt, Tornaljai János vajdai udvarmester, illetve Bánfi János és Drágfi János.²⁰⁷ Láthattuk, hogy valamennyiük ekkori tevékenységéről más forrás is beszámol, így az erdélyi kanonokságából adódóan vélhetően jól informált költő adatai nyugodtan elfogadhatók. A vezérek közé tartozhatott még a július 3-án Bánfi János társaságában lévő Telegdi István is, akit a „Bécsi névtelen” szerint Lőrinc pap éppen Kolozsvár mellett ölt meg, azaz minden bizonnyal elesett a szamosfalvi csatában.²⁰⁸ A Nürnbergbe érkező hírek szerint Lőrinc pap serege 4500 főt számolt,²⁰⁹ és valamennyi forrás kiemeli, hogy a csata mindkét oldalon rengeteg áldozatot követelt, amit Telegdi halála és az erdélyi évkönyv bejegyzése – kétezer (azaz jelentős számú) halott – is megerősít. Érdekes, hogy egy augusztusi német nyelvű levél, amikor beszámol arról, hogy a vajda győztes csatáiban több előkelő úr (*etlich trefflich Herenn*) is elesett, név szerint nemcsak Telegdit, hanem Bánfi Jánost is említi, akinek tehát az első értesülések még halálhírét keltették.²¹⁰

Fontos kérdés, mikor történt az ütközet. Ha az egyedül bizonyosnak tűnő július 13-i dátumból indulunk ki, pusztán a seregek által megtett távolságok alapján akár már július 18-án is sor kerülhetett rá, de akkor nem vettünk figyelembe semmilyen, a hadak mozgását lassító tényezőt, mint a kolozsváriakkal való tárgyalást, az utánpótlás megszervezését, a „főseregekből” kiinduló portyákat, a seregrészek várakozását egymásra stb. Úgy vélem tehát, hogy július 20. előtt az ellenséges hadak semmiképpen sem ütközhetek meg Szamosfalván. Van még egy lehetőségünk a feltételezés ellenőrzésére, méghozzá a kortárs híradások vizsgálata. Július 31-én, egy Budán kelt levél írója még nem

202 Nagy Jánosra mint a dési keresztesek vezetőjére lásd 1514. dec. 15.: Mon. rust. 300–301., Szapolyai oklt. 358–359. – Említi őt egy 1505. évi királyi parancslevél is, mely szerint polgártársai keze volt: DF 253376. – 1513. dec. 24-én a város esküdtjeként szerepel: DF 253387. – 1506-ban és 1507-ben volt Dés bírása: A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára. I–II. Szerk. Barabás Samu. Bp., 1895. II. 288–289., 429. (A bíróságára vonatkozó adatokat köszönöm Lakatos Bálintnak.)

203 1515. máj. 14.: „tempore tumultationis rusticorum magna et incredibilia ... dampna maxime in abactione omnium pecorum et armentorum suorum in valore aliquot forte milium florenorum perceperunt” (Mon. rust. 336.).

204 1515. máj. 14.: Uo. 335.

205 1515. júl. 12.: Mon. rust. 156.

206 1514. júl. 20.: Mon. rust. 171.

207 Taurinus V. fol. 34. 68. – fol. 35. 7. Vö. Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 189. Vö. még Mon. rust. 154. (A vajda Tornaljai János kivül a székely előkelő Lázár András is Erdélyben hagyta.)

208 Kluch J.: Adalék 276.

209 A nürnbergi „J” szöveg, Bécs, 1514. szept. 2.: Borsa G.: Korabeli tudósítások 343.

210 A nürnbergi „I” szöveg, 1514. aug.: Borsa G.: Korabeli tudósítások 342.

értésült az erdélyi eseményekről.²¹¹ Vajon számolhatunk-e azzal, hogy egy ilyen jelentős összecsapás híre nem terjed el azonnal az országban, illetve hogy a győztesek nem adtak hírt róla a királyi udvarnak és az erdélyi vajdának? Magam úgy vélem, hogy a Kolozsvár és Buda közötti 420 kilométeres távolságot a hírnök legfeljebb 8-9 nap alatt meg kellett tennie, így vélhetően még a július 20. is korai időpont, ezért néhány napot még ehhez is hozzá kellene számolnunk. Augusztus 11-én ugyanakkor a Budán időző Niccolò de Zuanne már értesült arról, hogy Lőrinc papot élve elfogták,²¹² és mivel, mint majd látjuk, Lőrinc a csatából elmenekült, méltán gondolhatjuk, hogy a szamosfalvi csata valamikor július 31. előtt zajlott le. Ha azonban elfogadjuk Taurinus kijelentését, mely szerint nem ez, hanem a július 26. körüli (erre lásd alább) „váradi” volt a parasztháború utolsó ütközete, akkor a döntő Kolozsvár melletti csatát július 20. és 26. közé kell helyeznünk.

Az öldöklő harc után Kolozsvár megnyitotta kapuit és, hogy hűségét bizonyítsa, a keresztesekhez csatlakozó polgártársaikat a vajda képviselője, Tornaljai János kezére adták.²¹³ Minden bizonnyal megindult a keresztesek, de legalábbis a vezetőik utáni hajtvadászat is. Egyvalamit azonban le kell szögeznünk: Szamosfalva elhelyezkedéséből adódóan a keresztesek nem menekülhettek Várad irányába,²¹⁴ legfeljebb azon az úton a Szilágyság felé, amelyen érkeztek. Ha igazam van abban, hogy az ütközet július 20. előtt nem következhetett be, akkor teljesen egyértelmű, hogy az Erdélybe betörő keresztesek kapitányukkal, Lőrinc atyával együtt július 24-én nem lehettek Várad környékén, mint ahogy az eddigi rekonstrukciók állították. Éppen emiatt sokkal közelebb állhatnak az igazsághoz azok az értesülések, amelyeket a Nürnbergbe eljutó híradások őriztek meg: ezek szerint Lőrinc papot tisztjeivel együtt valahol Moldva határánál fogták el a vajda emberei és vezették vissza Kolozsvárra,²¹⁵ azaz a csata után kelet felé, talán Szászrégen irányába menekültek.

Temesvár felé

János vajdával utoljára július 10-én találkoztunk, amikor Dévából intézett levelet Brassó városához. Ebben egyfelől ismét utasította a város vezetését, hogy a „rabló” Székely Jánost, ha feléjük vetődne, fogják el, másfelől szigo-

rúan megparancsolta, hogy ha városukban bárki szervezkedne vagy prédikálna, azonnal öljék meg „harmadiziglen” (*usque ad tertium gradum*), nemre, tisztségre és egyházi állapotra való tekintet nélkül.²¹⁶ A szóhasználatból ítélve a vajda a helyzetet kritikusnak ítélte: tudomása lehetett a keresztesek erdélyi betörési szándékáról és Temesvár fogyatkozó készleteiről, így nem hagyhatta, hogy bármi – mint például Székely János immár 1513 nyara óta húzódó ügye²¹⁷ – zavart keltsen tartományában, főként a Szászföldön, ahonnan jelentős katonai erőt vont ki. Levele végén azt is meghagyta, hogy ha emberei, Tornaljai János, Lázár András vagy bárki más az ő nevében csapatokat kérne a címzettektől, bocsássák azokat a rendelkezésükre.²¹⁸

Szapolyai bizonyára e napon indult el Déváról a szorongatott helyzetben lévő Temesvár felmentésére, hiszen öt nappal később itt fogta el – vélhetően komolyabb harc nélkül – az ostromló keresztes had főkapitányát, Dózsa Györgyöt.²¹⁹ A monográfia, ismerte a vajda július 10-i dévai és július 15-i temesvári jelenlétét, arra gondolt, hogy Szapolyai seregeivel erőltetett menetben tette meg a szerinte legalább 100 vagy 120 kilométeres távolságot a Maros völgyében, Lippa érintésével.²²⁰ A felvonulás iránya melletti fő érv egy napi dátum nélküli levél volt, melyet Patócsi Péter hunyadi ispán és várnagy, „a vajda különös utasításából e mostani hadjárat idejére Hunyad megye seregeinek parancsnoka” írt az expedíció többi tisztjéhez annak érdekében, hogy ne tartóztassák fel az általa küldött nemeseket, akik Hunyad várába annak védelme és ellátása érdekében ökröket és nyájakat szállítanak. A levél „a vajda úr táborhelyén, a mi Ürögd birtokunk mellett” kelt.²²¹ A mára elpusztult falu Lippa déli tőszomszédságában, a város és Temesvár között húzódó útvonal mellett terült el.²²² A monográfia szerzői azzal érveltek, hogy Hunyad védelméről még a döntő ütközet előtt volt értelme gondoskodni, utána már nem.²²³

211 A nürnbergi „K” szöveg, Buda, 1514. júl. 31.: *Borsa G.*: Korabeli tudósítások 343.

212 1514. aug. 11.: *Mon. rust.* 193.

213 1516. jún. 12.: „omnes illos, qui de ipsorum medio partes ipsorum tumultuantium sequuti participesque scelerum eorum reperti fuissent, captos ad manus egregii Ioannis Thornallyay puniendos et meritis penis mulctandos tradiderint” (*Mon. rust.* 401.). Vö. *Barta G.–Fekete Nagy A.*: *Parasztháború* 188–189.

214 A monográfia elképzelése szerint a sereg „viszonylagos rendben hátrált nyugat felé, ahol Várad visszafoglalásáért még mindig harcoltak hátrahagyott társaik”. *Barta G.–Fekete Nagy A.*: *Parasztháború* 191.

215 1514. szept. 2.: *Borsa G.*: Korabeli tudósítások 343.

216 1514. júl. 10.: *Mon. rust.* 154. – A passzust idézi a monográfia is június 17-i dátummal: *Barta G.–Fekete Nagy A.*: *Parasztháború* 214.

217 *G. Gündisch–P. Binder*: *Frământări în Transilvania* 289–305.

218 1514. júl. 10.: *Mon. rust.* 154.

219 *Barta G.–Fekete Nagy A.*: *Parasztháború* 195–205.

220 *Uo.* 72. (120 km), 194. (100 km).

221 1514: *Mon. rust.* 155. – Ürögdi Patócsi Péter néven 1513. dec. 28-án kibocsátott kötelezvénye várnagyi kinevezésekor: *DF* 267269.

222 Érvelésem e pontját persze gyengíti, hogy Ürögd/Iregd helyét egyelőre nem sikerült pontosan lokalizálnom. Temes megye millenniumi monográfiája szerint Lippa és Marosaszó között (Temes vármegye. Magyarország vármegyéi és városai. Szerk. Borovszky Samu. H. n., é. n. 71.), Kovách Géza szerint Marosaszó mellett (*Kovách Géza*: *Eltűnt települések Arad megyében*. Arad, 2005. 118.), Engel Pál kéziratos helységnévtára szerint „Lippa vidékén” terült el.

223 *Barta G.–Fekete Nagy A.*: *Parasztháború* 194. – Velük ellentétben Márki Sándor a levelet júniusra keltezte, azaz arra az időre, amikor a vajda Karánsebesből Déva felé tartott. Istvánffy alapján ő úgy vélte, hogy Szapolyai Temesvárra ugyancsak a Vaskapu-hágón át vonult (*Márki S.*: *Dósa* 417., 463.).

Ezzel a rekonstrukcióval ugyanakkor több gond is van. Egyfelől a távolság valójában 180 kilométer, ha a sereg tényleg Lippa közelében fordult Temesvár felé. Ennél azonban sokkal valószínűbb, hogy a felvonulásra a rövidebb, a Temesi-síkságon, azaz a Béga völgyében menő, körülbelül 155 kilométeres utat választották. Bármerre is haladtak, egy korabeli hadseregtől – főleg ha nem csak lovasok alkották – napi 20-25 kilométeres menetteljesítmény is gyorsnak számított.²²⁴ Következésképpen Szapolyai serege nem indulhatott el július 10-én Déváról. Az ellentmondás feloldására egy lehetőség kínálkozik: a sereg már július elején megkezdte Temesvár felé való vonulását, és a vajda később csatlakozott hozzájuk. Egy kisebb lovascsapattal a távolság már valóban teljesíthető volt 4-5 nap alatt.

Mindennek igazolására több érv is felhozható. Korábban láthattuk már, hogy a vajda június 28-án Szászsebesen tartózkodott, és ekkor az volt a terve, hogy július 3-án indul el seregével és ágyúkkal az ellenség ellen.²²⁵ Másnapi levelében ráadásul maga is említi, hogy serege már jóval előrébb táborozik, Szászvároson túl.²²⁶ Ha a vajda július 3-án nem is hagyta el tartományát, igen valószínűnek látszik, hogy serege valóban elkezdte menetelését Temesvár felé. Patócsi Péter levele meglátásom szerint csak a visszaúton kelhetett: a Temesvárt felmentő sereg egyre több és aggasztóbb hírt kaphatott az Erdélybe betörő keresztetek létszámáról és vonulási irányáról, ami Patócsit arra ösztönözte, hogy a rábízott várat és megyéjét felkészítse arra az eshetőségre, ha a parasztsereg győzedelmeskedik hátrahagyott társaik felett. Erre ösztönözte őt a vajda is: levelében – aligha véletlenül – nem csupán kért, hanem a vajda nevében parancsolt is. Eleve nehezen tudom elképzelni azt, hogy Temesvár előtt táborozva és a döntő ütközetre készülve a hunyadi ispán marhák Erdélybe hajtásáról rendelkezett volna, miközben az oda vezető útvonalat ellenőrző Lippa ellenséges kézen volt.

Patócsi levele rendkívül fontos forrásunk, hiszen alátámasztja azt a logikus feltételezést, hogy a július 15-i temesvári „csata” és Dózsa két nappal későbbi kivégzése²²⁷ után Szapolyai János azonnal elindult Lippa felé. Az ürögdi tábor maga lehetett a lippai ostromtábor, ahova Szapolyai a Temesvártól való távolságra tekintettel legkorábban július 19-én érkezhetett meg. Itt találkozhatott Várdai Ferenc erdélyi püspökkel, akivel rövid haditanácsot is tarthatott. A püspök másnap már a 20 kilométerrel nyugatra lévő Sződinél táborozott, Arad

224 B. Szabó János szíves közlése. – A parasztháború monográfiája nagyobb seregek esetében a napi 20 km-es menetteljesítményt tartja reálisnak: Barta G.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború* 72.

225 1514. jún. 28.: Mon. rust. 134., Szapolyai oklt. 352–353.

226 1514. jún. 29.: Mon. rust. 135., Szapolyai oklt. 353.

227 A monográfia a kivégzést legkésőbb júl. 20-ra, de Szerémi alapján inkább három nappal a csata után helyezi, lásd Barta G.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború* 216. – Az egyik nürnbergi híradás szerint Dózsaát szombaton fogták el (júl. 15.) és hétfőn (júl. 17.) végezték ki, ami sokkal jobban beilleszthető az események menetébe, így hajlamos vagyok elfogadni (Nürnbergi „I” jeltű szöveg, 1514. aug.: Borsá G.: *Korabeli tudósítások* 341.). Szerémi is úgy fogalmaz, hogy Dózsaát „harmadnap” (*ad tercium diem*) és nem három nap múlva ítélték el és végezték ki (Szerémi 67.).

előtt.²²⁸ Ebből és egy későbbi forrásból²²⁹ arra lehet következtetni, hogy ő kaphatta feladatul Csanád felmentését, miközben a vajda – aligha hosszú s nehéz ostrom után – elfoglalta Lippát, majd a Maros túloldalán Solymos várát, amelyeket később még az ezzel keletkező diplomáciai bonyodalmak ellenére sem adott vissza tulajdonosának, Brandenburgi Györgynek.²³⁰ Patócsi levele a város megszállása után kelhetett, legkorábban július 20-án.

A temesvári csata utáni események források híján teljes homályban maradnak. Mivel az eddigiek alapján a legkorábban július 20-án aratott szamosfalvi győzelemről a hír az onnan mintegy 300 kilométerre lévő Lippa környékére július 26. előtt semmiképpen nem juthatott el, magától értetődőnek tartom, bár forrásokkal igazolni nem tudom, hogy a vajda serege legalább egy részét visszaküldte Erdélybe. A katonák másik részét, mint majd látni fogjuk, bizonyosan Várad alá küldte. Arra a kérdésre azonban, hogy mit csinált e napokban személyesen a vajda, nem lehet egyelőre választ adni. Az bizonyos, hogy egy hónappal később, augusztus 21-én már Marosvásárhelyen volt,²³¹ és ez növeli a hitelét a „Bécsi névtelen” azon állításának, mely szerint Lőrinc papot augusztus 10-én végezték ki Kolozsvárott,²³² ami feltételezi a vajda ottani jelenlétét.

Várad felé

Szapolyai János vajda Dózsa György július 17-i kivégzése után küldöncöt mentesített a budai királyi udvarba, aki legkésőbb egy héttel később már át is adta a győztes hadvezér jelentését, hiszen e napon Ulászló király már beszámolt a történetekről Miksa császárnál időző követének.²³³ E levélben ezt olvashatjuk: „A lázadást még nem fojtották el teljesen. Sokan maradtak még, különösen Várad körül, ahol egy igen gonosz ember, Lőrinc pap lázong még parasztok nagy tömegével, akiknek a szétkergetésére a vajda már elindult és, amennyire meg tudjuk ítélni, már meg is ütközött vagy két napon belül megütközik velük. A vajda ezek elleni sikerét illetően jó reménnyel vagyunk.”²³⁴ Kétségtelen tény,

228 1514. júl. 20.: Mon. rust. 171.

229 1515. febr. 22.: Mon. rust. 328.

230 Lippa és Solymos ügyére lásd Hermann Zsuzsanna: Az 1515. évi Habsburg–Jagelló szerződés. Adalék a Habsburgok magyarországi uralmának előtörténetéhez. Bp., 1961. (Értekezések a történeti tudományok köréből, Új sorozat 21.) 44–46.

231 1514. aug. 21.: Mon. rust. 199., Szapolyai oklt. 355–356.

232 Kluch J.: Adalék 276.

233 A küldönc tehát a légvonalban mintegy 290 km-t hét nap alatt tette meg, napi 40-nél is több kilométert megtéve.

234 1514. júl. 24.: „ipsa tamen seditio nondum omnino extincta est. Supersunt enim adhuc multe reliquie, presertim circa Waradinum, ubi tumultuatur adhuc quidam Laurentius presbyter homo flagitiosissimus cum magna turba rusticorum, ad quos dispergendos prefatus waywoda iam profectus est et quantum conicere possumus, tentata cum illis quoque iam res aut hoc biduo tentabitur, de quo quidem waywode contra illos progressu bene speramus” (Mon. rust. 175.). – Vö. Márki S.: Dósa 495–496.

némi ellentmondás mutatkozik aközött, hogy a király Várad környékén kereste Lőrinc papot, miközben feltételezésem szerint ekkor már Kolozsvár környékén járt. Az ellentmondás feloldására számos magyarázat szolgálhat, de a legvalószínűbb az, hogy a királyi udvarban nem tudták pontosan, hol tartózkodik Lőrinc. Mivel Várad hozzá köthető kifosztása közismert volt az országban, nem tartom kizártnak, hogy a vajda helyzetjelentésében csupán azt említette, hogy Várad felszabadítására indul, és az udvarban tették hozzá magyarázatképpen, hogy ez a lépés a Lőrinc pappal való leszámolást jelenti. Magától értetődőnek tartom, hogy Bihar megyéből a keresztes vezér nem vonta ki teljes seregét (gondoljunk csak arra, hogy Székelyhidát el is foglalták), azaz a terület az ő távolléte ellenére is pacifikálásra szorult.

A bihari események legfontosabb forrásai kétségtelenül azok a kortárs, 1514 júliusa és szeptembere között kelt levelek, amelyek egy nürnbergi gyűjteményben maradtak fenn, és a monográfia még nem hasznosíthatta őket.²³⁵ Ezekben a híradásokban azt olvashatjuk, hogy a váradiak, értesülve Dózsa vereségéről, rátámadtak a keresztesekre és kiűzték őket a városból²³⁶ – más (ezzel amúgy nem összeegyeztethetetlen) megfogalmazás szerint ezt az időközben a város segítségére siető János vajda tette a seregével vagy közeledése hírével.²³⁷ Abban viszont már egyetértenek a levelek, hogy a vajda aztán Váradtól fél (magyar) mérföldre megütközött az ellenséges sereggel, legyőzte őket, sok parasztot megölt, sokat elfogott.²³⁸ A csata helyszíne az egyik forrás szerint *Wihe*[...] volt,²³⁹ amiben talán a Váradtól mintegy 11 kilométerrel északra fekvő – mint majd látjuk, Szerémi Györgynél csatahelyszínként szereplő – Bihar mezőváros torzult alakját fedezhetjük fel. Bár a híradások mindegyike tudni véli, hogy a Várad körüli seregek kapitánya Lőrinc pap volt (legalábbis Várad kifosztása idején), itteni elfogásáról nem szólnak, és csak az egyik forrás közli azt a mesészerű történetet, hogy jóllehet élve nem sikerült Lőrincet elfogni, a vajda elé vezették a lovát és átadták neki csizmáját, sarkantyúját és a fejét is, arannyal kivarrt reverendáját azonban nem találták meg.²⁴⁰

Szerémi György művének a Várad környéki eseményekről szóló része iránt növeli a bizalmat az a tény, hogy a nürnbergi forrásokkal sok hasonlóságot mutat. Különösen érdekes párhuzam az, hogy e német nyelvű beszámolóokban a szerzők mindig fontosnak tartották azt, hogy a temesvári csatát követő váradi eseményeknél újra elmeséljék a kereskedőváros még júniusban bekövet-

kező, a korban hallatlannak minősülő kifosztását.²⁴¹ Ugyanezt látjuk Szeréminél is: ő azzal kezdi leírását, hogy mikor a vajda serege Dózsa legyőzése után a helyszínre érkezett, Lőrinc pap Biharnál táborozott. Ekkor a szerző átvezetés nélkül hirtelen megtöri a kronológiai rendet és belefog a júniusi – körösszegi, váradi és székelyhídi – események elbeszélésébe, és csak ezeket követően tér vissza a Bihar mezőváros melletti csatához.²⁴² A sokszor megbízhatatlan történetíró leírásában ezúttal tehát olyan események jelennek meg, méghozzá, ha a fentieket figyelembe vesszük, a helyes sorrendben,²⁴³ amelyek más, egykorú forrásokból is ellenőrizhetők. Mindezek alapján az utóbb váradi kanonokká lett Szerémi Váradal és környékével kapcsolatos leírásában nincs okunk kételkedni. Így azt is el kell fogadnunk, hogy Szapolyai János vajda nem személyesen érkezett Várad alá, hanem maga helyett Tomori Pált küldte.²⁴⁴ Szerencsére az erdélyi eseményekkel kapcsolatban teljesen szavahihető Taurinus is megerősíti Tomori Váradra érkezését, és Szerémihez hasonlóan írja le azt is, hogy a csata előtt büntetlenséget ígérve felszólította a kereszteseket a hazamenetelre.²⁴⁵

Tomoriról tudjuk, hogy részt vett a temesvári hadjáratban – mint láttuk, az enyedi haditerv szerint neki a Vaskapu-hágón át Haramig kellett volna vonulnia, hogy elzárja Dózsa útját dél felől.²⁴⁶ A csata után Lippáig minden bizonnyal a vajdával tartott, július 20-án azonban Várdai Ferenc erdélyi püspök Sződin kelt levelében említi őt. Eszerint a püspök száz forintért kiváltott Tomoritól és Jósza István erdélyi sókamaraispántól ötven keresztet, „Székely György cinkosait, különféle nemesek jobbágysait”.²⁴⁷ Ebből arra következtethetünk, hogy Várdai és Tomori Sződin együtt vonulhattak. Utóbbi a közelben bizonyára átkelt a Maroson Aradra, majd egyenes úton megindult Várad felé. Úgy vélem, hogy kizárólag lovasságból álló alakulata innen 3-4 nap alatt könnyedén megtehetette a bihari városig vezető mintegy 120 kilométeres táv-

235 Borsá G.: Korabeli tudósítások passim.

236 Nürnbergi „K” szöveg, 1514. júl. 31.: Borsá G.: Korabeli tudósítások 343. (Alább viszont úgy fogalmaz a szerző, hogy a vajda üzte ki a városból őket mindörökre.)

237 Nürnbergi „E” szöveg, 1514. aug. 7. után: Borsá G.: Korabeli tudósítások 338.

238 Nürnbergi „I” szöveg, 1514. aug.: Borsá G.: Korabeli tudósítások 342.

239 Nürnbergi „I” szöveg, 1514. aug.: Borsá G.: Korabeli tudósítások 342. (A szöveg kiadója, mivel a sorvéget a szoros kötés miatt nem lehetett olvasni [uo. 333.], *Wihe*[n] alakot ad meg.)

240 Nürnbergi „I” szöveg, 1514. aug.: Borsá G.: Korabeli tudósítások 342.

241 Legegyértelműbben a nürnbergi „E” és „K” szövegek: Borsá G.: Korabeli tudósítások 338., 343. – Az időrendet és az eseményeket leginkább az *Ein wahrhaftige Abgeschrift* című röpirat keveri össze, amelyben a Budán kivégzett Dózsa fejét egyenesen Váradra küldik, és ezt követően kerül sor a váradi vérengzésre. Végül a nürnbergi kereskedők elbeszélése alapján azt is közli, hogy a vajda visszafoglalta Váradot. A forrás szövegét lásd Borsá Gedeon: Nyomtatott tudósítás az 1514. évi magyarországi parasztháborúról. Magyar Könyvszemle 110. (1994) 62–66. – A német híradások alapján dolgozó *Panormitanus* is emiatt teszi Várad kifosztását Dózsa halála utánra: Mon. rust. 245.

242 Szerémi 68–69.

243 Márki Sándor éppen a kronológiai törés miatt nem fogadja el Lőrinc pap és a körösszegi események közötti kapcsolatot: Márki S.: Dósa 362.

244 Szerémi 68.

245 Taurinus V. fol. 35. 48–60.

246 1514. jún. 29.: Mon. rust. – Csak érdekességként jegyzem meg, hogy Márki Sándor még elfogadta Istvánffy azon értesülését, hogy Tomori részt vett a gubacsi csatában: Márki S.: Dósa 505–506.

247 1514. júl. 20.: Mon. rust. 171. – Vö. a Torda megyei, talán Tomori familiárisaként szolgáló Koppándi Gergely pápai kúriához benyújtott kérvényével, amelyben elbeszéli, hogy a keresztesek legyőzésekor „a háború jogán” a kezére került 40 keresztes, akik közül az egyiket brutálisan megkínozta: Erdélyi G.: A Dózsa-felkelés 471.

ságot. A királynak tehát pontos tudomása volt a vajda terveiről: Tomori valóban megérkezhetett Várad alá még július 24-én, és abban is igaza volt az uralkodónak, hogy a csatára legkésőbb az elkövetkező két napban kerülhet majd sor. Mivel egy július 31-én, Budán kelt levél már hírt adott a vajda (értsd: seregének) újabb győzelméről,²⁴⁸ Tomori legkésőbb július 26-án le kellett, hogy győzze a keresztéseket a Szerémi által csatahelyszínként megjelölt Bihar mellett. Hogy ezúttal korántsem volt szó annyira jelentős ütközettről, mint Szamosfalva esetében, azt jól jelzi az az augusztusi levél, mely ezúttal „csak” háromszáz kereszties áldozatról számolt be.²⁴⁹ Úgy gondolom, hogy Lőrinc pap Bihar megyéből június második felében történő kivonulásakor csak szerényebb csapatokat hagyott Várad környékén. Ezt a lakosság pontosan érzékelte, hiszen Kölesér, Körösszeg és Kengyel mezővárosok polgárai éppen ekkoriban, még Dózsa halála előtt folyamodtak sikerrel kegyelemért az uralkodóhoz,²⁵⁰ ami egyértelműen mutatja a bihari kereszties nyomás enyhülését.

Tomori váradi szerepléséből több fontos következtetést vonhatunk le: a híradásokat nem szó szerint kell vennünk, amikor arról írnak, hogy a vajda Várad alá vonult, hiszen csupán serege egy részének a megjelenésével kell számolnunk – ettől függetlenül a győzelem őt illette.²⁵¹ Ezek alapján viszont Szapolyai pontosan tudta, hogy Váradra nem érdemes elküldenie serege zömét, hiszen a keresztiesek utolsó jelentős serege nem ott, hanem Észak-Erdélyben állomásozott. Bizonyára ez volt az oka annak is, hogy nem személyesen vezette a bihari hadjáratot, hanem csapatai egy részét a harcban többször kipróbált Tomori alá osztotta. Ebből viszont aligha következik más, mint hogy hadai színe-javával megkezdte visszavonulását tartományába. Igaz, erre kizárólag egy forrás utal, és az is csak általánosan fogalmazva, nevezetesen a „Bécsi névtelen”, aki Dózsa kivégzését követően közli, hogy a vajda „innen visszatért Erdélybe, ahol Lőrinc papot ... Lőrinc vértanú ünnepén megsüttette”.²⁵² A fenti gondolatmenet alapján tehát a vajda a Maros völgyében térhetett vissza Erdélybe, és talán már elérte Dévát, amikor megérkezett hozzá a szamosfalvi győzelem híre. Visszatérve még egyszer a vajda fejezet elején említett jelentéséhez: abban szerepelhetett Várad is, Lőrinc pap is, de vélhetően csak a király levelében kapcsolódott össze a hely a személlyel.

248 Nürnbergi „K” szöveg, 1514. júl. 31.: *Borsa G.*: Korabeli tudósítások 343.

249 Nürnbergi „E” szöveg, 1514. aug. 7. után: *Borsa G.*: Korabeli tudósítások 338.

250 Mindhárom kegyelemlevél az Oláh-féle formuláskönyvben maradt fenn dátum nélkül, lásd *Mon. rust.* 162–164.

251 A vajda váradi útjára lásd *Márki S.*: Dósa 506. – A monográfia véleményem szerint helyesen fogalmaz, amikor arról ír: az 1514. évi törvényben Lőrinc pap legyőzőjeként azért Szapolyai vajda szerepel, mert Tomori a vajda seregével, „tulajdonképpen Szapolyai nevében aratta győzelmét” (*Barta G.–Fekete Nagy A.*: Parasztháború 208.).

252 *Kluch J.*: Adalék 276.

A történet vége: Lőrinc pap elfogatása és kivégzése

Eddig Szerémi György Várad környékére vonatkozó közlését szavahihetőnek fogadtam el. Éppen emiatt szükséges megvizsgálnunk a Lőrinc pappal kapcsolatos eseménysor utolsó elemét, nevezetesen elfogásának a történetét. Szerémi ismeretei szerint Lőrinc a bihari csata után Zilahra menekült, ahol saját emberei fogták el, majd vezették a vajda elé.²⁵³ Lényegében a *Memoria rerum* szűkszavú beszámolója is azt írja, hogy a kereszties vezetőt a Szilágyságban fogták el.²⁵⁴ Ezzel ellentétben áll a fentebb már említett, a Kolozsvár melletti csatáról egyedül beszámoló 1514. évi külföldi híradás, mely szerint menekülés közben Lőrinc tisztjeivel Moldva határainál esett fogságba,²⁵⁵ és ez az esemény a „Bécsi Névtelen” szerint is Erdélyben történt.²⁵⁶ Azaz a Lőrinc lováról, csizmájáról, sarkantyújáról és levágott fejéről beszámoló korabeli pletykát²⁵⁷ leszámítva a források egységesek abban, hogy Lőrinc egy csata után elmenekült és ezt követően élve fogták el. Annak a kérdésnek a végleges eldöntését, hogy ez hol történt, nyilvánvalóan két szempont nehezíti: egyfelől az, hogy Várad kifosztását követően már a korabeli híradások sem egységesek Lőrinc hollétét illetően, másfelől az, hogy számomra úgy tűnik, nemcsak a későbbi, hanem már egyes egykorú források is összekeverik a bihari és a szamosfalvi csatát mint a parasztháború utolsó jelentős ütközetét – nem véletlenül, hiszen mindkettőben az erdélyi vajda seregei arattak győzelmet Lőrinc pap csapatai felett.²⁵⁸

Bár rekonstrukcióm, úgy vélem, nem szenved jelentős csorbát abban az esetben sem, ha az olvasónak úgy tűnne: Lőrinc mindvégig Biharban és környékén maradt (bár Verancsics éppen a Szilágyságot tekinti fő tevékenységi területének), kolozsvári szereplését egy-egy logikai és forrásértelmezési érv sokkal valószínűbbé teszi. Úgy vélem, nem fér kétség ahhoz, hogy a szamosfalvi csata sokkal jelentősebb volt, mint a bihari, ami bizonyosan a résztvevő parasztseregek nagyságrendileg eltérő létszámából adódott. Ebben az esetben viszont nagyon nehéz lenne az eseményeket úgy értelmezni, hogy a Várad kifosztása idején bizonyosan vezető szerepet játszó Lőrinc seregei zömét úgy küldte Erdélybe, hogy maga csak jelentéktelenebb csapatokkal maradt Váradon. Ennél jóval kézzelfoghatóbb az a feltételezés, hogy egyes forrásokban a bihari csata hadvezéreként csak azért szerepel ő, mert abban is a vezérlete alá tartozó csapatok vettek részt, illetve a köztudatban Lőrinc pap neve szorosan összeforrott Várad kifosztásának eseményével.

253 Szerémi 69–70.

254 Verancsics 7.

255 Nürnbergi „J” szöveg, 1514. szept. 2.: *Borsa G.*: Korabeli tudósítások 343.

256 *Kluch J.*: Adalék 276.

257 Nürnbergi „I” szöveg, 1514. aug.: *Borsa G.*: Korabeli tudósítások 342.

258 Példaként említhető Panormitanus, akinél érdekes módon ugyanaz az értesítés szerepel, mint az erdélyi évkönyvben: az utolsó csatában összesen kétezer ember esett el. A csata helyszínét azonban nem közli, csak azt, hogy Lőrinc pap Várad kifosztása után – elhagyva a várost – táborba szállt (*Mon. rust.* 245.).

Mint láttuk, Lőrinc pap elfogásáról és kivégzéséről a legrészletesebben egy 1514. szeptember 2-án, Bécsben kelt levél számol be, amely egyébként a kolozsvári csatát is, a fentiek fényében lényegében jogosan, a vajda győzelmének könyveli el: „János gróf, az erdélyi vajda megölte mindet, amivel a keresztieseknek teljesen vége és nincs több.”²⁵⁹ Közli mellesleg a kereszties sereg 4500 (*funfhalb tausent*) fős létszámát, ami ugyancsak a híradás megbízhatóságának mértékét növeli szemünkben, hiszen az összeg kevésbé tűnik kerekítettnek, mint a többi forrásban megadott értékek. A forrás szerint a csata forgatagában Lőrinc pap végül úgy döntött, hogy tisztjeivel együtt (*mit seinen obristen haupt leuten*) elmenekül. Üldözték őt és végül Moldva határainál esett fogságba, ahonnan visszavitték Kolozsvárra.²⁶⁰ Mondhatnánk, hogy ez a híradás is magában áll, így ellenőrizhetetlen. Van azonban egy régóta ismert forrásunk, amelyet az eddigi kutatás meglátásom szerint teljesen félreértett, és ha felülvizsgáljuk, megerősítheti a szeptemberi levél tartalmát.

Többször idéztem már a kolozsvári bíró és polgárok panaszát, amellyel 1515. május 14-én a Pozsonyban időző uralkodó elé tárták saját védelmük érdekében azt, miként látták ők az előző évi parasztháború során játszott szerepüket. Mint láttuk, az oklevél úgy fogalmaz, hogy előző év nyarán néhány parasztkapitány (*nonnulli capitanei*), akik „Erdély ellen keltek fel” (*versus Transsilvaniam insurrexerant*), a város mellett táboroztak le hatalmas seregükkel (*cum ingenti copia*). A polgárok a király és a korona iránti hűségük miatt megtiltották, hogy a keresztiesek bejöjjenek a városba, de a „kapitányok” (*prefati capitanei*) kérték, hogy legalább kis kísérettel hadd jöjjenek be. A bíró és a városi tanács számára végül úgy tűnt, hogy a „kerztiesek kapitányát szerény kísérettel” (*capitaneum eorum cruciferorum cum exigua comitiva*) célszerű beengedniük. Ezek aztán felbujtva a lakosságot, kifosztották az itt oltalmat kereső nemeseket, amit a város vezetősége kénytelen volt tudomásul venni. Majd így folytatják: „Ám néhány nappal később, miután némileg enyhült és elült a népharag, illetve erre alkalom és lehetőség kínálkozott, ugyanezeket a keresztieseket, azaz az ő főkapitányukat 22 emberével elfogatta [ti. a város vezetősége], akiket aztán a ti [ti. a vajda] kezeitekre adott, hogy nyilvános ítélettel kiirtsátok őket, akikről köztudott, hogy később a megérdemelt halállal lakoltak.”²⁶¹

A monográfia úgy véli, hogy a Kolozsvárra tárgyalni és nyilvánvalóan toborozni menő kapitány és kísérete ott maradt egészen a döntő ütközetig, így a város vezetősége – látva a kereszties had vereségét – könnyedén lefogatta

259 1514. szept. 2.: „Hat graff Hans, der Wajda in Sibenwurgen all erschlagen, damit die Creutzer gar endt haben vnd keiner mer ist” (*Borsa G.: Korabeli tudósítások 343.*).

260 Uo.

261 1515. máj. 14.: „verum paucis post diebus refrigerato et sedato aliquantis per furore ipso populari quesitaque aliqua occasione et oportunitate eosdem cruciferos puta principalem capitaneum eorum cum viginti duobus servitoribus ipsius captivari fecit, quos tandem ad manus vestras tradidit publico supplicio exterminandos, qui mox merita etiam morte perempti esse dicuntur” (*Mon. rust. 335.*).

őket.²⁶² A kereszties kapitány városban maradására azonban a szöveg egyáltalán nem utal, nem beszélve arról, hogy ekkora ostobaságot feltételezni a sereg főkapitányáról (*principaliorem capitaneum*) nem éppen életszerű elképzelés. Véleményem szerint Lőrinc pap maga ment tárgyalni Kolozsvárra, kíséretével igyekezett minél nagyobb támogatást szerezni a lakosság körében, majd a meg egyezést követően elhagyta a várost. A kolozsváriak ugyanakkor a szamosfalvi csata után, hogy bizonyítsák hűségüket, részt vettek a menekülő fővezér üldözésében, és annak elfogásában saját elmondásuk szerint tevékeny szerepet játszottak. A 22 „szervitor” minden bizonnyal azonos lehetett a német forrásban szereplő tisztekkel (*obristen hauptleuten*), és még inkább érthetővé válik, miért Kolozsvárra szállították vissza a fogságba esett kereszties vezérkart.

Az idézett német forrás szerint Lőrinc atyát Dózsához igen hasonlóan végezték ki: mielőtt megsütötték, minden létező módon megkínózták, majd eledelül adták tisztjeinek.²⁶³ Ennek időpontját, augusztus 10-ét egyedül a „Bécsi névtelen” közli.²⁶⁴ Ezzel a momentummal zárult le nemcsak az erdélyi, hanem az egész kereszties felkelés jelentősebb eseményeinek a sora.

A rekonstrukció rövid foglalatja

A fentiekben úgy találtuk, hogy az 1514-ben meghirdetett kereszties hadjárat előzményei elsősorban nem Bakóc bíboros római útjában, hanem a Szelim szultán trónra lépésével a Magyar Királyság és az Oszmán Birodalom között kialakuló hadiállapotban, illetve ennek következményeiben, nevezetesen a boszniai várak 1512. őszi elestében és a királyi udvar egyre mélyülő eladósodásában keresendő – a két év eseményeinek részletes bemutatásával még adós a történetírás. A határon állomásozó haderőt egyre nehezebben fegyverben tartó udvar számára a kereszties önkéntesek bevetése reményteli lehetőségnek látszott. Az eredeti hadicél ma már nehezen meghatározható, mégis amellel foglaltam állást, hogy a kereszties alakulatoknak a végvári katonasághoz, illetve a régóta a határon állomásozó banderális seregekhez kellett csatlakozniuk, és talán az 1513. és 1515. évi támadásokhoz hasonlóan kíséreltet kellett tenniük a boszniai várak visszafoglalására és/vagy Nándorfehérvár előterének megerősítésére, azaz az 1512 előtti helyzet visszaállítására. A sereg főparancsnoka magától értetődően Szapolyai János erdélyi vajda volt, aki im-

262 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 188–189.

263 1514. szept. 2.: *Borsa G.: Korabeli tudósítások 343.*

264 Kluch J.: Adalék 276. Vö. Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 218. – És itt érdekes volna megvizsgálni a „Bécsi névtelen” és a nürnbergi források kapcsolatát. A szeptember 2-i bécsi levél írója úgy fogalmazott, hogy „néhány napja” kapott egy, az eseményekről beszámoló levelet, és úgy vélte, hogy azok egy héttel a hozzá érkezett levél kelte előtt történhetek. A híradásokat feldolgozó kortárs nürnbergi kereskedő, Christoph Scheurl ennek alapján a csatát éppen Lőrinc-nap, azaz augusztus 10. körülre (*umb Laurenti*) helyezte (*Borsa G.: Korabeli tudósítások 336.*).

máron hosszú ideje viselte az ország főkapitánya címet, és felelt a déli határvonal védelméért. A vajda 1514. májusi bulgáriai betörése bizonyára rövid időre tervezett elterelő hadművelet volt, amelyet egy nagyobb, a keresztésekkel kiegészült sereggel végrehajtott támadás követett volna. Ezt hiúsította meg a kereszties mozgalom felkeléssé történő átalakulása.

Bulgáriából hazatérőben Szapolyai János a vele lévő expedíciós haderő egy részét Temesvár és a határvárak megerősítésére küldhette, majd gyors iramban Déva alá vonult, hogy megelőzze a Maros mentén előrenyomuló Dózsa (június 3–9.). Mikor megbizonyosodott arról, hogy a parasztszáz nem Erdélybe szándékozik betörni, hanem Temesvár ostromára készül, a vajda csapatai másik részével elzárta Dévánál a Maros völgyét, majd személyesen felügyelte az erdélyi rendek katonaságának június 18-ra elrendelt nagyenyedi gyülekezését. Csapatok elhelyezkedéséből, valamint a parasztszáz fosztogatásáról beszámoló későbbi források tartalmi vizsgálatából adódóan arra jutottam, hogy Dél-Erdélyt a szakirodalom eddigi állításával szemben bizonyosan elkerülte a parasztháború forgataga. Június végén az erdélyi csapatok megindultak Déva felé, ahol csatákoztak a bulgáriai expedíció katonaságához. Innen indultak el július elején Temesvár felé, Szapolyai vajda ugyanakkor csak jóval később, július 10-én követte őket, és csak a temesvári csata (július 15.) előtt csatlakozott hozzájuk.

Az egész erdélyi haderőt azonban nem lehetett kivonni a tartományból, mivel aggasztó hírek érkeztek nemcsak a Mezőségben gyülekező keresztésekről, hanem Bihar megye felől is. Itt a keresztések toborzását irányító Lőrinc pap, a budai Szent Zsigmond-egyház kanonokja a nagylaki csatát követő fordulat után kifosztotta Váradot (valamikor június második hetében), majd minden bizonnyal Dózsa utasítására vagy kérésére elindult Erdély felé, hogy betörésével megossza Szapolyai seregeit. A bihari és szilágysági nemesi seregek vélhetően a Királyhágó közelében foglaltak állást, ezért Lőrinc pap kerülővel, a Szilágyságon keresztül támadta meg a tartományt. Egyik forrásunk szerint július 13-án táborozott le Kolozsvár mellett. A tőle önálló erdélyi kereszties szervezkedés (amelyről szinte semmit sem tudunk) aligha jelentett komoly fenyegetést, Lőrinc pap állítólag 4500 fős serege azonban igen: mindenképpen e júliusi napokra tehető Dész, Kolozsvár és Torda kényszerű együttműködése a felkelőkkel. A tartományban maradt erdélyi seregek végül valamikor július 18–26. között véres csatában legyőzték a Kolozsvár melletti Szamosfalvánál Lőrinc pap seregét. A vezér kelet felé menekült, és a kolozsvári polgárok segítségével Moldva határainál fogták el, majd – talán már Szapolyai jelenlétében – Dózsa-hoz hasonló módon végezték ki Kolozsváron (augusztus 10.). A temesvári csata után Szapolyai Tomori Pált küldte Váradra, hogy Lőrinc pap hátramaradt, jóval kisebb létszámú csapataitól megtisztítsa a régiót. Tomori július 26. körül Bihar mezőváros mellett aratott győzelmet, amelyet a kortárs források a parasztháború utolsó csatájának tekintettek. Jóllehet a későbbi magyar történeti hagyomány szerint Lőrinc papot a bihari csata után a Szilágyságban, Zilahon fogták el, sokkal valószínűbbnek találtam, hogy a vezér nem, csupán csapatai vettek részt a bihari ütközetben.

Az olvasónak bizonyára feltűnt, hogy nem bocsátkoztam becslésekbe Szapolyai vajda győztes seregének, illetve seregeinek létszámával kapcsolatban: a rendelkezésre álló források ugyanis ezt egyáltalán nem teszik lehetővé. Mégis nem kizárt, hogy a júliusi állapotra vonatkozik egy bizonyos Peter Schroll szeptember 2-án Bécsbe küldött kémjelentése, amelynek egyik közlése szerint az erdélyi vajdának „Magyarország alsó részein” 8–10 ezer katonája lehet.²⁶⁵ A mondat megfogalmazása is jól mutatja, hogy Szapolyai nemcsak az erdélyi haderőt használta fel a felkelés leverésére, hanem országos főkapitányként más csapatokat is. Ha elfogadjuk Schroll becslését, abból igen haloványan az alábbiakra következtethetünk: mivel a szamosfalvi csata véres lefolyását bizonyára annak lehet tulajdonítani, hogy Lőrinc pap nyilván kisebb harcértékű, állítólag 4500 fős parasztserege számbeli fölényben volt, úgy vélem, hogy a vajda Erdélyben hagyott serege a szilágysági csapatokkal együtt sem lehetett több 2500–3000 főnél. Ebből viszont az következne, hogy Szapolyai Temesvárra érkező serege sem lehetett nagyobb 5500–7000 főnél. Úgy tűnik, hogy egy ekkora hivatásos sereg felvonulása komolyabb csata nélkül is elegendő volt Dózsa jóval nagyobb létszámú seregének a megrettetésére és felszámolására.

Szapolyai 1514. évi sikere messzemenően túlmutat a Dózsa-féle felkelésen. Az „ország megmentője” (*liberator regni*), miként a vajdát a hálás nemesiség az őszi országgyűlésen nevezte, olyan politikai tőkére tett szert a parasztháború felszámolásával, amely a következő években megannyiszor éreztette hatását. Ráadásul végérvényesen megteremtette a sikeres hadvezér már addig is bontakozó nimbuszát, amelyet még a következő évi zsarnoki kudarc sem tudott maga alá temetni. Közvetve így az 1514. évi események hozzájárultak a származásával és vagyonával a magyar arisztokráciából amúgy is kiemelkedő Szapolyai 1526. évi királlyá választásához.

SUMMARY

TIBOR NEUMANN: BULGARIA – TRANSYLVANIA – TEMESVÁR.
JÁNOS SZAPOLYAI AND THE PEASANTS' WAR

The essay argues that the antecedents of the Crusade of 1514 should be researched not in connection with the journey of Cardinal Bakóc to Rome, but rather with the state of war between the Hungarian Kingdom and the Ottoman Empire evolving after Selim became the Sultan, and also with the fall of the castles in Bosnia in 1512 and with the growing indebtedness of the Royal Court. Deploying volunteer crusaders seemed a hopeful possibility for the Royal Court, which had more and more financial difficulties of maintaining armies stationing at the borders. The author states that the crusaders should have attached to the border fortress soldiers and to the armies of the prelates and magnates having stationed at the borders for

265 1514. szept. 2.: DF 258454. (A jelentés részleges kiadása: Magyar–zsidó oklevéltár VIII. Szerk. Scheiber Sándor. Bp., 1965. 120–121.)

long, and they should have tried to restore the situation before 1512. The chief commander of the army was János Szapolyai, Voivod of Transylvania, who had been the Chief Captain of the country for long. His break-in to Bulgaria in May of 1514 may have been a diversionary operation planned for a short period, which was to be followed by a greater attack of the army completed with the crusaders. This was hindered by the change of the crusade to a revolt.

The conclusions of the essay based on the research of new sources and the re-examination of the already known sources are significantly different from the results of the previous researches regarding the events of the Peasants' War in Transylvania, Bihar and Szilágyság. It is probable that coming back from Bulgaria, János Szapolyai sent a part of his army to help the defense of Temesvár and the border fortresses, and then marched rapidly to Déva so as to forego Dózsa and his army moving along the river Maros (3–9th of May). When he made sure that Dózsa did not want to go to Transylvania but was preparing for the siege of Temesvár, he closed the valley of Maros with the other part of his army, and inspected personally the gathering of the Transylvanian armies at Nagyenyed (18th of June). The essay argues that in spite of the statements of the previous relevant literature, South-Transylvania escaped the turbulence of the war.

The whole of the Transylvanian army could not have been withdrawn from the province as troublesome news came not only from Transylvania about the gathering crusaders but also from Bihar county. In Bihar, Lőrinc priest (prebend of the Saint Sigismund church in Buda), who directed the recruitment of the crusaders, raided Várad after the battle at Nagylak, then probably following Dózsa's command turned towards Transylvania with the aim of dividing Szapolyai's troops with his break-ins.

The armies of the nobles of Szilágyság and Bihar probably took their standing near Királyhágó, so prebend Lőrinc attacked the province making a detour, through Szilágyság. According to one of the sources, they had their camp near Kolozsvár. The Transylvanian crusader gathering, which is hardly anything known about, could not mean a real danger; however, the army of 4500 crusaders led by prebend Lőrinc did: the forced cooperation of Dés, Kolozsvár and Torda with the rebels can be dated these days. The Transylvanian troops remained in the province finally defeated the army led by prebend Lőrinc in a heavy battle sometime between 18th and 26th of July at Szamosfalva near Kolozsvár. The commander did not escape to Várad but to the east, and was captured with the help of the people of Kolozsvár at the border of Moldva, then was executed like Dózsa in the presence of Szapolyai in Kolozsvár (10th of August). After the battle at Temesvár (15th of July) Szapolyai sent Pál Tomori, castellan of Fogaras, to clean the region from the small remained parts of the army of prebend Lőrinc. Tomori won a battle at Bihar, which was regarded the last battle of the peasants' war. Although according to the Hungarian historical tradition, prebend Lőrinc was captured after the battle of Bihar, in Zilah in Szilágyság, the author assumes that the commander did not take part in that battle, only his troops did.



LAKATOS BÁLINT

Hírek Magyarországról

Külföldi értesülések 1514-ben a parasztháború eseményeiről*

Amikor a Dózsa-féle parasztháborúról beszélünk, a késő középkori Magyar Királyság történetének egy alapvetően *belpolitikai* eseménysorára gondolunk. Bár a tumultus egy külső kezdeményezésre megindított keresztes hadjáratból¹ fejlődött ki, számottevő külpolitikai hatása *nem volt* – talán az augusztus végén megérkező, eredetileg a király által segítségül hívott cseh hadat leszámítva. Nem változtatta meg a Magyar Királyság diplomáciai mozgásterét és az európai rendszerben elfoglalt helyét, nem hozott változást a magyar-oszmán viszonyban és határvédelmi politikában sem,² és komoly hazai társadalmi következményei ellenére csupán múltó nyomokat hagyott az európai közvéleményben.

Mégis ezek a „múltó nyomok” számunkra utólag felértékelődnek, mert a hazai események rekonstrukciójához a források szűkössége miatt ismernünk és használnunk kell a külföldi értesülések adatait is.³ A *belpolitikai rekonstrukcióra való törekvés* viszont azzal is együtt jár, hogy e külső források csak annyiban érdekesek, amennyiben felhasználhatók a parasztháború nagy összképéhez – ahogy ezt a parasztháborúról szóló, mindmáig legrészletesebbnek számító monográfiában is láthatjuk.⁴ Sokatmondó az is, hogy a Barta Gábor által

* A szerző a Magyar Tudományos Akadémia–Hadtörténeti Intézet és Múzeum–Szegedi Tudományegyetem–Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Magyar Medievisztikai Kutatócsoportjának tudományos munkatársa. – A tanulmány megírásához nyújtott segítségével és tanácsaiért e helyütt szeretnék köszönetet mondani Domokos Györgynek, Kovács Eszternek, Mikó Gábornak, Nógrády Árpádnak, Péterfi Bencének, Skorka Renátának, C. Tóth Norbertnek, illetve Véber Jánosnak. Köszönöm továbbá Bárany Attilának, Botlik Richárdnak és Tringli Istvánnak, hogy az általuk feltárt forrásokat önzetlenül rendelkezésemre bocsátották.

1 Vö. Carl Göllner: Zur Problematik der Kreuzzüge und Türkenkriege im 16. Jahrhundert. *Revue des études sud-est européennes* 13. (1975) 108–110.; legújabban Paul Srodecki: *Antemurale Christianitatis. Zur Genese der Baollwerksrhetorik in östlichen Mitteleuropa an der Schwelle vom Mittelalter zur Frühen Neuzeit.* (Historische Studien 508.) Husum 2015. 262–265., néhány pontatlansággal.

2 Szakály Ferenc: A török–magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt (1365–1526). In: Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. Szerk. Rúzsás Ferenc, Szakály Ferenc. Bp., 1986. 44., 48.

3 Vö. Szűcs Jenő: Dózsa parasztháborújának ideológiája. *Valóság* 15. (1972) 11: 12–39. A forrástípusokat csoportosítja és „rangsorolja”: 12–17., ebből különösen 14–15.

4 Barta Gábor–Fekete Nagy Antal: *Parasztháború 1514-ben.* Bp. 1973. (Fekete Nagy kéziratát Barta dolgozta át és egészítette ki, tehát a kötet jobbára az ő munkája.)

még kéziratos formájában idézett parasztháború-okmánytárból a kötet szerkesztői végül kihagytak több, az eseményekhez megítélésük szerint nem kapcsolódó (leginkább cseh) forrást,⁵ illetve bizonyos esetekben, például a velenicei, római, ferrarai követjelentések levélsorozataiból csupán egyes jelentéseknek rövid vonatkozó részletét vagy mindössze tartalmi összefoglalóját közölték.⁶ Bár természetüknél fogva ezek az értesülések szórványadatok, de eredeti összefüggésrendszerből való kiemelésük csálóka: más fénytörésbe helyezi és óhatatlanul felnagyítja azt, hogy az értesülések mennyire voltak fontosak vagy érdekesek lejegyzőik, illetve címzettjeik számára, ugyanakkor elfedi, hogy a pontatlanságok és tévedések milyen körülményeknek köszönhetők.

Az alábbiakban ezeket a külföldi értesítéseket – tehát a magyarországi eseményekkel kapcsolatos, de más országok politikai vezetőit vagy tágabb közösségét tájékoztató, leginkább diplomáciai, kisebb részt egyéb csatornákon keresztül továbbított dokumentumokat, illetve ezek adatait – *saját összefüggésükbe visszahelyezve* igyekszem bemutatni. Bár legnagyobbreszt ismert és a parasztháború okmánytárában is közölt forrásokról van szó, így a vizsgálódás lehetőségei más témák vagy időszakok kutatásához képest számottevően jobbak, teljes forrásfeltártságról még így sem beszélhetünk. (Az az 1970-es évek tudománypolitikai körülményeinek felületes ismeretében is feltűnő, hogy az osztrák és német területek forrásai, I. Miksa német-római császár kormányzatának a magyar ügyekkel kapcsolatos reakciói milyen mértékig kimaradtak mind Barta monográfiájából, mind az okmánytárban szereplő dokumentumokból.) Ezért az eddig ismert adatok mellé újabb forrásokat is állíthatunk: részint több olyan darabot, amelyeket kihagytak vagy kimaradtak a korábbi gyűjtésekből, más-

5 A Barta által csak OT + keltezés formában idézett tételek közül a következő jegyzetben idézett okmánytárból kimaradt pl. 1514. ápr. 13. Sternberg (Ladislav ze Šternberka) cseh kancellár levele egy cseh úrhoz arról, hogy nincs béke a törökkel (DF 289360.; idézi Barta G.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború* 30–31., 305.); máj. 8. ugyanő levele Budáról, a keresztetek gyülekeznek Pest alatt (DF 289368. Pernštejn-leveleskönyv, p. 25–26. [fol. 13r–v], idézi Barta G.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború* 69., 71., 309., 310.); jún. 3. római értesülés szerint Miksa császár megengedi a bulla kihirdetését, idézi Barta G.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború* 60., 308., ez valószínűleg elírás júl. 3. helyett, és tartalmi félreértés lehet (Pietro Lando levelében gyakorlatilag ennek ellenkezője szerepel, lásd alább).

6 Monumenta rusticorum in Hungariam rebellium anno MDXIV. Maiorem partem collegit Antonius Nagy Fekete. Ediderunt Victor Kenéz et Ladislaus Solymosi atque in volumen redigit Geisa Érszegi. Bp., 1979. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 12.) (a továbbiakban: Mon. rust.) 141. (nr. 103.), 145. (nr. 105.), 150–151. (nr. 112.), 171–172. (nr. 135.), 173. (nr. 138–139.), 174. (nr. 140.), 176. (nr. 143.), 199. (nr. 167.), 200. (nr. 171.); csak tartalmi összefoglaló, kivonat, pl. 171. (nr. 134.), 223. (nr. 184.), 287. (nr. 207.) – Az itáliai források fényképei ráadásul még a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának (MNL OL) Diplomatikai Fényképgyűjteményébe (DF) sem kerültek be, annak ellenére, hogy már az 1950-es, 1960-as években lefilmezték őket a magyar fél számára, vö. Borsos Iván: A Magyar Országos Levéltár Mohács előtti gyűjteményei 1882–1982. Levéltári Közlemények 53. (1982) 10. (Az okmánytár szerkesztői egyébként következetesen mellőzték a kötet szerkesztésével egyidejűleg felállított DF jelzeteinek feltüntetését, az eredeti levéltári jelzetek pedig több esetben hiányosak, pontatlanok.)

részt – kollégáim szívességéből is – néhány újonnan feltárt dokumentumot. Összesen 121 tételről van szó a rölapokon és naplófeljegyzéseken kívül az 1514 áprilisa és november vége közötti időszakból.⁷

Az összefüggések megismeréséhez szükséges, hogy a forrásokat előbb formai szempontból csoportosítsam, majd a szereplők, illetve a küldők és címzettek szerint vegyem számba. Az így megrajzolt földrajzi térbe és politikai környezetbe lehet azután elhelyezni az értesítéseket, és az események tükrében számot vetni velük. Bár az információáramlást, a hírhálózatot részleteiben utólag nem lehet rekonstruálni annak szóbeli vetülete és az alig-alig feltárható informális személyi kapcsolatok miatt, de „az üzenetforgalom csomópontjait, az erős és gyenge kötések, az irányokat és a sűrűségeket”⁸ igen. Munkám nem elsősorban információtörténeti tanulmány, mert nem ennek a hálózatnak a feltárása az elsődleges célom,⁹ hanem az ebben a viszonyrendszerben keletkezett források értékelése. Nem mindegy ugyanis, hogy meg tudjuk-e állapítani egy-egy értesülés keletkezési körülményeit, és tisztában vagyunk-e azzal, hogy adataik mennyire megbízhatóak.

A külföldi források csoportosítása

Formai jellemzők

Formai szempontból a külföldi források alapvetően két csoportra oszthatók: *levelezésekre* (hivatalos diplomáciai, illetve magánlevelek) és nyomtatott *rölapokra*. Érintőlegesen, csak kiegészítő jelleggel veszem figyelembe egy harmadik forráscsoport, a *naplóbejegyzések* adatait. Ezek Johannes Cuspinianus bécsi humanista és császári követ naplójában, illetve Jeroným z Hradeší-

7 Ezek tételes felsorolásától eltekintek; az egyes forrásokra a tanulmány szövegében hivatkozom. Néhány fontosabb, eddig kiadatlan darabot függelékben közlök.

8 Z. Karvalics László: Hírforgalom és információáramlás – új elméleti és történeti narratívák felé. Jel-Kép 2014/3. sz. (Információ és történelem különszám. A Nyíregyházi Főiskola Történeti és Filozófiai Intézete által 2013. november 21–22-én tartott Információ és társadalom című konferencia előadásából szerk. Gulyás László Szabolcs és Z. Karvalics László) http://communicatio.hu/jelkep/2014/3/z_karvalics_laszlo.htm (A látogatás ideje: 2014. dec. 20.)

9 Magyar viszonylatban ez a kutatási téma a kora újkor vizsgálatában jelent meg erőteljesen, lásd pl. G. Etényi Nóra: Hadszíntér és nyilvánosság. A magyarországi török háború hírei a 17. századi német újságokban. Bp., 2003., különösen 31–44.; Információáramlás a kora újkorban. Szerk. Z. Karvalics László, Kiss Károly. Bp., 2004. Lásd még Novák Veronika: Hírek, hatalom, társadalom. Információáramlás Párizsban a középkor végén. Bp. 2007. és általában: Z. Karvalics László: Információ, társadalom, történelem. Válogatott írások. Bp., 2003. – A Dózsa-féle parasztháború mellett a magyarországi késő középkorból még éppen a hagyományos korszakhatárnak tekintett esemény, a mohácsi vereség európai visszhangja alkalmas például arra, hogy hírhálózatot rekonstruálhassunk: Pukánszky Béla: Mohács és az egykorú német közvélemény. In: Mohácsi emlékkönyv 1526. Szerk. Lukinich Imre. Bp., 1926. 277–294.; ugyanerre legújabbban, de más kontextusban lásd Farkas Gábor Farkas: II. Lajos rejtélyes halála. I–II. közl. Magyar Könyvszemle 116. (2000) 443–463., 117. (2001) 33–66.

na (Hieronymus de Hradessin) cseh királyi ítélmester kalendáriumában találhatók.¹⁰ Az első esetben tovább lehet kategorizálni: a levelek közül legfontosabbak azok a darabok, amelyeket a magyar kormányzat küldött külföldre, például az országnagyok segítségkérő levelei a cseh rendekhez, II. Ulászló tájékoztatása a pápának, vagy a császárhoz küldött magyar követ instrukciója.¹¹ Ismerünk egy-két darabot Bakócz Tamás esztergomi érsek, bíboros saját levelezéséből, legátusi aktivitásából, így egy velencei dózsához küldött levelét,¹² illetve fennmaradt az ügyhallgatójának, Bettino Continak (Betinus de Comitibus) a milánói herceghez írt beszámolója,¹³ továbbá utalásokból ismert az érsek római levelezése is. Ezek azonban nem annyira az eseményekre, mint inkább Bakócz szándékaira források. Forrásértéküket tekintve ezután következnek az első kézből származó, Magyarországról írt követjelentések: Antonio Surian velencei követ Budán kelt jelentései, bár ezeket egy-két kivétellel csak Marino Sanuto velencei történetíró tartalmi kivonataiban ismerjük.¹⁴ Követjelentéseknek tekintendők Giovanni Battista

10 Das Tagebuch Cuspinians. Nach dem Original hrsg. und mit Erläuterungen versehen von Hans Ankwicz. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 30. (1909) 280–326. – Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ (a továbbiakban: MTAK) Ráth 1501. (Johannes Stöffler–Jacob Pflaum: Almanach nova in annos 1499–1531. Ulm, 1499.) A kalendárium 1514. április, május és november hónapokra nem tartalmaz megjegyzéseket. Igen rövid ismertetése, főleg a szerző életéről: Josef Hejnic: Paměti Jeronýma z Hradešína. (Nálezová zpráva). Listy filologické 107. (1984) 44–45. A Mon. rust. mindkét naplóból csak szemezgetett: 96. (nr. 51.), és 59–60. (nr. 18.).

11 Országnagyok Bertalan münsterbergi herceghez, Buda, 1514. máj. 31. (Mon. rust. 90., nr. 43. = DF 289361.); országnagyok a cseh rendekhez, uo., ugyanaznap (Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Reichskanzlei, Maximiliana [a továbbiakban: ÖStA HHStA, Maximiliana] 31 (alt 24b), Konv. 3. 1514. Juni, fol. 9.); II. Ulászló X. Leó pápához, Buda, 1514. júl. 3. (Mon. rust. 142–143., nr. 104.); II. Ulászló Kövendi Székely Miklós követéhez, Buda, 1514. júl. 24. (Mon. rust. 175–176., nr. 142. = DL 94792.) – A példákat alább még bővebben ismertetem.

12 Bakócz Leonardo Lauredano dózsához, Buda, 1514. aug. 19. (Mon. rust. 196–197., nr. 165. = AS Venezia, Consiglio dei Dieci, Capi, Dispacci rettori Zara, busta 283., nr. 38. [szept. 14-i dátum] = MNL OL X Filmtár, 8336. tétel, 26248. tekercs, 8. cím (a mikrofilmen kutatható tételekre a továbbiakban a szokásos X + tételszám + tekercsszám/cím formában hivatkozom).

13 Lásd alább! A páviai Conti család tagja, családfához kötése helytörténeti szakirodalom felhasználásával lenne lehetséges. Köszönöm Véber János segítségét!

14 A jelentések kelethelye minden esetben Buda. – 1. 1514. ápr. 7. Mon. rust. 63–64. (nr. 20., Sanuto kivonatában) = Marino Sanuto: Diarii. 1496–1533. Tom. I–LVIII. A cura di Rinaldo Fulin, Federico Stefani, Niccolò Barozzi, Guglielmo Berchet, Marco Allegri. Venezia, 1879–1903. (A továbbiakban: Sanuto) XVIII. (1514. márc. 1.–aug. 31.) 190. = Marino Sanuto Világkrónikájának Magyarországot illető tudósításai. Közli Wenzel Gusztáv. II. közl. Magyar Történelmi Tár (a továbbiakban: MTT) 24. (1877) 1–300. (A továbbiakban: Sanuto/Wenzel II. közl.), 249.; 2. [ápr. 7. után] (kelte nem ismert, Sanuto máj. 18-i kivonatában) Sanuto XVIII. 201., Sanuto/Wenzel II. közl. 249–250.; 3. máj. 13. Mon. rust. 72. (nr. 29., Sanuto kivonatában) = Sanuto XVIII. 240., Sanuto/Wenzel II. közl. 250–251.; 4. júl. 10. (csak kivonatban) Sanuto XVIII. 479., Sanuto/Wenzel II. közl. 261.; 5. júl. 20. Mon. rust. 171. (nr. 134., csak regeszta, csak eredetiben, lásd alább); 6. júl. 29. (csak kivonatban) Sanuto XVIII. 479., Sanuto/Wenzel II. közl. 261.; 7. aug. 4. Mon. rust. 184. (nr. 153., csak kivonatban) = Sanuto XIX. (1514. szept.

Bonzagni egri jószágkormányzónak urához, az ekkor az egri püspökséget is birtokló Ippolito d'Este herceghez, bíboroshoz írt levelei, bár ezek kevésbé a parasztháború eseményeivel, sokkal inkább az 1514. évi őszi országgyűléssel kapcsolatban tartalmaznak fontos adatokat.¹⁵ Ami ezenfelül marad a levelekből, az hivatalos vagy magánjellegétől függetlenül áttételes, másodkézből származó értesüléseket tartalmaz. Jellegükből adódóan ezek a levelek csupán szórványemlékek: a szövegeknek a magyar hírek kisebb részét alkotják, néhány mondat vagy egy-egy utalás erejéig.

A másik csoport, a röplapok, nem az egyedi kapcsolattartás, hanem a tömegtájékoztatás eszközei. Témánk szempontjából különösen figyelemre méltók. A Dózsa-féle parasztháborúról ugyanis elmondható, hogy a magyar történelem egyik legelső olyan eseménye, amelyről újsághírek keletkeztek. A röplapok (*Flugblätter*) ugyanis az újkori tömegtájékoztatás, a nyomtatott sajtó nyitányát jelentik: az európai, főleg a német ajkú városi társadalmak sokkal szélesebb rétegeire hatottak, mint a kizárólag a politikai döntéshozók számára írt bizalmas jelentések.¹⁶ A levelekhez, a diplomáciai csatornákhöz

1–1515. febr. 28.) 9–10. Sanuto/Wenzel II. közl. 276. (aug. 14-i dátummal); 8. aug. 10. Sanuto XIX. 8., Sanuto/Wenzel II. 276.; 9. [aug. 20. után] (kelte nem ismert, Sanuto szept. 5-i kivonatában) Sanuto XIX. 20., Sanuto/Wenzel II. közl. 280.; 10. [aug. 20. után] (kelte nem ismert, Sanuto szept. 12-i kivonatában) Sanuto XIX. 40., Sanuto/Wenzel II. közl. 282.; 11. szept. 1. Mon. rust. 223. (nr. 184., csak eredetiben); 12. szept. 24. Sanuto XIX. 180., Sanuto/Wenzel II. közl. 283–284.; 13. szept. 29. (csak eredetiben, lásd alább); 14. [okt. 31. előtt] (kelte nem ismert, Sanuto nov. 16-i kivonatában) Sanuto XIX. 255., Sanuto/Wenzel II. közl. 284. – A jelentések közül eredetiben ismerjük az 5., 11. és 13. számút (Sanutónál ezeknek nincs nyoma): AS Venezia, Consiglio dei Dieci, Capi, Lettere degli ambasciatori (másként: dispacci ambasciatori), carta 266/I–III. (egy 1513. dec. 23-i, számunkra ehelyütt nem érdekes jelentése után; a szept. 1-jei jelentés részben rejtjelezett, ennek feloldása ugyanott) = MNL OL X 8333., 26248/8. Ugyanitt található az imént 13. számmal jelzett szept. 29-i, az okmánytárba fel nem vett jelentése is (carta 266/IV.; Bakócz a velenceiektől kér segítséget egy pápai kúriai ügyben), továbbá ismerünk még két 1514. elejéről származó (1514. febr. 1. és 29.) jelentést is (az 1514. júl. 20-i másodpéldányával): AS Venezia, Collegio V. (Secreta). Relazioni ambasciatori, Dispacci dall'Ungheria 1514–1517. (Az olasz levéltári jelzet pontatlan, hiányos.) = MNL OL X 8333., 3194/4. (A mikrofilmjegyzék melléklete a velencei levéltár-igazgató, Paolo Selmi 1974. aug. 8-i levele is, amely a magyar fél máj. 14-i kérésére a dokumentumok lelőhelyéről és jellegéről ad felvilágosítást.)

15 AS Modena, Archivio Segreto Estensi, Cancelleria, Carteggio ambasciatori, Dispacci di ambasciatori ed agenti Estensi in Ungheria, busta 4. Dispacci di Giovanni Battista Bonzagni, paginálás nélkül. = MNL OL X 1996., 8616/10. = OTKA 81430. (Vestigia) lajstromában: <http://olaszirodalom.hu/vestigia/kereses> (A látogatás ideje: 2015. jún. 21.). Digitális fényképek formájában, infocus számuk szerint 1801–1806. tételek. Időrendben: 1514. jún. 3., Buda (Vestigia infocus 1801.), 1514. nov. 16. és 22., Esztergom (kivonatok; Vestigia infocus 1802.; a szöveg eleje szerepel regesztaformában: Mon. rust. 287., nr. 207.), dec. 3., Visegrád (Vestigia infocus 1803., Bakócz által írt ajánlás kísérőlevele), dec. 7., Esztergom (Vestigia infocus 1805., elázás miatt részben olvashatatlan; a szöveg melléklete a Mon. rust. 246., nr. 201. alatt kiadott, nov. 19. előttré datált darab az országgyűlés határozatairól = Vestigia infocus 1806.), dec. 28., Eger (Vestigia infocus 1804.). Köszönöm Domokos György segítségét!

16 A tájékozlóból lásd Paul Roth: Die Neuen Zeitungen in Deutschland im 15. und 16. Jahrhundert. (Preisschriften gekrönt und hrsg. von der Fürstlich Jablonowskischen Gesellschaft

képest gyorsabbak; a hírek a kereskedelmi kapcsolati hálózaton keresztül jutottak Magyarországról a Német-római Birodalom déli kereskedelmi központjaiba.

A hivatalos levelek címzettjei

Ha a forrásokat a szereplők, azaz a küldők és címzettek szerint csoportosítjuk, egyértelművé válik, hogy az értesülések főleg a Magyar Királysággal szomszédos országokba, a fontos külpolitikai partnerek felé irányulnak. (Az áttekintésben országok szerint haladok, az adott államra vonatkozó bekezdésnél az ország neve dőlten szerepel.)

Kakuktkojának számít *Csehország*, hiszen a közös uralkodó személye révén a csehek közelebből is érintettek az eseményekben, „részt vevő megfigyelők” voltak. A cseh politikai elit tagjai egyrészt rendszeresen utaztak Budára Ulászló királyhoz, így többük 1514 első felében is hosszabb-rövidebb ideig jelen volt az udvarban. Például Bertalan (Bartoloměj) münsterbergi herceg, aki – miként azt Jeroným z Hradešína naplóbejegyzéseiből is tudjuk – több más cseh és sziléziai főúr kíséretében márciusban már járt Budán a királynál.¹⁷ Vagy említhetjük Albert Rendl (Albrecht Rendl z Oušavy) cseh országos főjegyzőt és kamarást, akinek ismerjük május 31-i, Budán kelt levelét a keresztések gaztetteiről,¹⁸ illetve a gyakorlatilag állandóan a király mellett tartózkodó Ladislav ze Šternberka kancellárt, aki ugyancsak Budáról tudósította május 8-án az otthoniakat az udvarban tartózkodókról és a Pest alatt gyülekező keresztésekről.¹⁹ Másrészt a csehek az események tevékeny része-

sei is, hiszen magyar kérésre a cseh és a morva országgyűlés 1514 nyarán segítséget szavazott meg, és a zsoldos hadat Bertalan herceg vezetésével Magyarországra is irányították. Igaz, csak augusztus 31-re értek Budára, amikor már a parasztháború véget ért,²⁰ de a haderő budai jelenléte az őszi belpolitikai helyzetre, az országgyűlés lefolyására is hatással volt.²¹

A többi állam közül a magyar kapcsolatok szempontjából három emelendő ki: a *Német-római Birodalom*, illetve az alább taglalt Velence és az Apostoli Szentszék. I. Miksa császár birodalma ugyan nem tartozott Bakócz legátusi működési területéhez, de határos volt azzal. Miksa kormányzatának egyes szereplői, a bécsi kormánysszék és egyes vezetők, így a bécsi udvarmester (*Vizedom*), Lorenz Saurer²² volt megbízva a magyar ügyek nyomon követésével, megfigyelésével. Általában rajta keresztül instruálták a Magyarországra induló követeket, Johannes Cuspinianust, a bécsi egyetem jeles humanista tanárát,²³ illetve Jan Mrakeš von Noskau (z Noskowa) drosendorfi kapitányt, a morva ügyek egyik szakértőjét.²⁴ Cuspinianus 1514 áprilisában már tett egy villámlátogatást Budán,²⁵ tehát a kereszties bulla kihirdetésének tényéről is naprakészek voltak a németek. A császárt azonban ekkor jobbra az itáliai helyzet alakulása, a Velencével a pápa közvetítésével 1513 novembere óta folyó fegyverszüneti tárgyalások és a Friaulban folyó csatározások érdekelték,²⁶ illetve a Német Lovagrend helyzete, a lengyelelles koalíció és a francia-

zu Leipzig XLIII.) Leipzig, 1914.; *Karl Schottenloher*: Flugblatt und Zeitung. Ein Wegweiser durch das gedruckte Tagesschrifttum. (Bibliothek für Kunst- und Antiquitätensammler XXI.) Berlin, 1922. 152–156.; *Franz Mauelshagen*: Netzwerke des Nachrichtenaustauschs. Für einen Paradigmenwechsel in der Erforschung der ‚neuen Zeitungen‘. Historische Zeitschrift, Beihefte, N.F. 41. Kommunikation und Medien in der Frühen Neuzeit. Hrsg. von Johannes Burkhart. München 2005, 409–428.; *Oswald Bauer*: Zeitungen vor der Zeitung. Die Fuggerzeitungen (1568–1605) und das frühmoderne Nachrichtensystem. (Colloquia Augustana 28.) Berlin, 2011. 11–18., 31–42. – Magyar vonatkozásairól például: *Benda Kálmán*: A törökök német újságíróadalma. A XV–XVII. századi német hírlapok magyar vonatkozásainak forráskritikájához. Bp., 1942. (Klny. Magyar Történettudományi Intézet 1942. évi Évkönyvéből); *Barbarics Zsuzsa*: A kéziratok „Neue Zeitungok” jelentősége I. Ferdinánd korában a „Nádasdy-Zeitungen” alapján. Történelmi Szemle 45. (2003) 176.

17 MTAK Ráth 1501., 1514. márc. 11. (jobb oldal, a szerző a *dies* szót következetesen hímneműként használja): „Hoc die illustrissimus principes et domini dominus Casymirus dux Tessenensis superioris et inferioris Slesie generalis capitaneus, dominus dux Karolus Minstrbergensis, dominus Bartholomeus dux Minstrbergensis et comes Clacensis dominus in Kronburg Budam ad maiestatem regiam pervenerunt.” – A forráshely ismeretét Péterfi Bencének köszönöm!

18 Mon. rust. 93–94., nr. 47. (a DF-ben nem szerepel) – Jeroným z Hradešína éppen Rendl kíséretében indult 1514. febr. 26-án Prágából Budára, ahová márc. 9-én érkeztek meg. Lásd MTAK Ráth 1501., a megfelelő napoknál lévő bejegyzéseket baloldalt.

19 DF 289368. Pernštejn-leveleskönyv, p. 25–26. [fol. 13r–v].

20 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 121–122., 162., 226. (A sereg Budára érkezését Jeroným z Hradešína alapján tudjuk, de ez a Mon. rust. közléséből kimaradt.)

21 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 228–230.

22 Személyére lásd *Hermann Wiesflecker*: Kaiser Maximilian I. Das Reich, Österreich und Europa an der Wende zur Neuzeit. Bd. V. Der Kaiser und seine Umwelt: Hof, Staat, Wirtschaft, Gesellschaft und Kultur. Wien, 1986. 265–270.

23 *Hans Ankowicz-Kleehoven*: Der Wiener Humanist Johannes Cuspinian, Gelehrter und Diplomat zur Zeit Kaiser Maximilians I. Graz–Köln, 1959.; legújabban: *Johannes Cuspinianus (1473–1529). Ein Wiener Humanist und sein Werk im Kontext*. Hrsg. von Christian Gastgeber, Elisabeth Klecker. Wien, 2012. (Singularia Vindobonensia 2.). – ÖStA HHStA, Reichskanzlei, Maximiliana 30 (alt 24a) Konv. 3. 1514. Januar–Februar, fol. 109. Ismeretlen (valószínűleg Zyprian von Serntein kancellár) levele Jacobus Bannsius császári titkárhoz. Innsbruck, 1514. jan. 24. Értesült, hogy a császár ismét Magyarországra akarja küldeni követeit, Cuspinianust és Mrakeš. De Mrakeš a megbízólevelekkel kapcsolatos ügyet intéz számára. A császár jó lenne, ha ezt megvárná.

24 *Ankowicz-Kleehoven, H.*: Der Wiener Humanist 49., 8. jegyz., 60.; *Gerhard Rill*: Fürst und Hof in Österreich von den habsburgischen Teilungsverträgen bis zur Schlacht von Mohács (1521/22 bis 1526). Bd. 1. Außenpolitik und Diplomatie. (Forschungen zur europäischen und vergleichenden Rechtsgeschichte Bd. 7.). Wien–Köln–Weimar, 1993. 137–138. – Mon. rust. 203–204., nr. 175. (DF 289369. 1514. aug. 23. Lorenz Saurer utasítása Mrakeš számára, hogy a császár számára informálódjon a Magyarországra vonuló cseh hadakról és a felek szándékairól.)

25 Ápr. 13–24. között: *Tagebuch Cuspinians* 311.

26 *Hermann Wiesflecker*: Kaiser Maximilian I. Das Reich, Österreich und Europa an der Wende zur Neuzeit. Bd. IV. Gründung des habsburgischen Weltreiches – Lebensabend und Tod, 1508–1519. Wien, 1981. 136–140., 356–357.; *Renate Fauland*: Kaiser Maximilian I., die Erbländer, das Reich und Europa im Jahre 1514. PhD-Diss. Graz, 1977. 70–79. – 1514 májusában Miksa császárt még a törökök esetleges krajnai betörése is foglalkoztatta, igyekezett az ottani részek

aragón békekötés kérdése.²⁷ Jelenlegi ismereteink szerint Miksa császár volt az egyetlen olyan külföldi uralkodó, akinek az alattvalói elszenvedői is voltak a harcoknak: egy-egy röplapemlítésből ismerünk egy Buda környékén megölt pettaui kalmárt, illetve Várad kifosztásakor pórul járt nürnbergi kereskedőket.²⁸ Emellett a császárnak a magyar királyhoz intézett egyik leveléből tudunk Wolfgang Gold esetéről. A császár klerikusa, Marx Gold ugyanis azzal a kéréssel fordult I. Miksához, hogy segítsen fia, Wolfgang értékes díszköpenyének (*Schaube*), ékszereinek és más javainak visszaszerzésében, akit Magyarországon a keresztesek megöltek és kiraboltak.²⁹ Az esetről részletek nem derülnek ki (azt leszámítva, hogy a hagyaték Somi Gáspár királyi kamarás és az udvari hadak kapitányának kezén van), így nem tudjuk, hogy az áldozat kereskedőként tartózkodott-e Magyarországon, és hogy a gyilkosság az ország mely vidékén történt.³⁰ Az sem elképzelhetetlen, hogy a kérvényező kérése nyomtatékosítására fogta a dolgot a keresztesekre. Ugyanakkor az adat a Váradon kifosztott nürnbergi kereskedők (kéziratos tudósításból ismert) esetével vág egybe. Mindez azonban a császári kancellária rutinügyei közé tarthatott, és politikai szempontból nem volt lényeges.

Velence pozíciója más: több különböző hírforrás is rendelkezésére áll, így méltán a legátájékoztottabb állam. A Signoria Magyarországról egyrészt első kézből szerezhetett híreket Budára delegált követétől. A korszakban ugyanis a velenceiek már rendszeresen állandó követet vagy legalább titkári rangban lévő ügyvivőt tartottak a magyar király udvarában. Ez idő tájt, 1512 júliusa és 1516 júliusa között éppen Antonio Surian velencei patrícius volt a követ (aki kivételesen nem a szokásos két-három, hanem négy évig tartózkodott Ma-

védelmét megszervezni: ÖStA HHStA, Maximiliana 31 (alt 24b) Konv. 2. April–Mai 1514, fol. 189r. I. Miksa a krajnai Landeshauptmannak. Fogalmazvány. Braunau, 1514. máj. 31.

27 Wiesflecker, H.: Kaiser Maximilian I. IV. 174–177., 358–363. (XII. Lajos francia király megkísérelte Ferdinánd aragón királyt leválasztani a szövetségi tömbről, házassági szövetséget kínálva neki.)

28 A pettaui Kuppi nevű kalmár („der Kuppi genant ein kauffman von Petta”) halála: Mon. rust. 316/41–48. sor. A helynévre lásd még 132. jegyz. A nürnbergiek: „Allen kauffleuten, darin die Nurnbergischen vil gehabt, hab und gut genummen.” Az idézet a Borsa által feltárt *Ein wahrehaftige Abgeschrift* c. röplapból való: *Borsa Gedeon*: Nyomtatott tudósítás az 1514. évi magyarországi parasztháborúról. Magyar Könyvszemle 110. (1994) 62–66. = *Uő*: Könyvtörténeti írások II. A külföldi nyomdászat, 15–16. század. (Az OSZK kiadványai – új sor. 8.) Bp., 1997. 314–318., 448. (52. sz.). A második kiadás oldalszámaira hivatkozom: 316.

29 ÖStA HHStA, Maximiliana 32 (alt 25a), Konv. 1. Juli 1514, fol. 112r és 113rv. I. Miksa leveleinek fogalmazványai a hagyatékot birtokló Somi Gáspárhoz, illetve II. Ulászlóhoz. Gmunden, 1514. júl. 29. és 30. Teljes szöveggel lásd a függelékben! Köszönöm Skorka Renátának a forrás értelmezésében nyújtott segítségét. – A *Schaube* mint térdlen alul érő, ujjas, prémes felsőruha (6–11 aranyforint értékben): *Szende Katalin*: Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen. Bp., 2004. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 32.) 149–150.

30 Somi Gáspárra lásd C. Tóth Norbert kötetbeli tanulmányának (Az 1514. márciusi országgyűlés) III/a. fejezetét; Somi 1514. május utáni holléte egyelőre nem ismert.

gyarországon).³¹ Jelentései közül a vizsgált időszakból eredetiben ugyan csak három fennmaradt darabot ismerünk, de Marino Sanuto Diarii című munkája további tizenegyet is megőrzött kivonatolt formában.³² Ezek tudósítanak a keresztes hadjárat előkészületeiről, Bakócz szándékáról a Dalmáciában való kihirdetésről, a konfliktus kitöréséről, majd leveréséről és Dózsa kivégzéséről. (Sanuto szövege egy budai illetőségű velencei kereskedő, Niccolò de Zuane augusztusi összefoglaló beszámolóját is fenntartotta.)³³ Velencébe a horvát végekről, illetve Dalmáciából szintén közvetlenül érkezett információ, ilyen például a vegliai Zuan Moro 1514. júliusi tudósítása vagy Giovanni Minato és Francesco Foscari zárai kapitányok jelentése november elejéről.³⁴ Ezekből a hírforrásokból dolgozhatott Marcantonio Michiel velencei patrícius és műgyűjtő is,³⁵ aki Sanuto munkájához hasonlóan 1511–1520 között gyűjtött össze naplószerű kivonatolt tudósításokat, egyebek mellett a vizsgált időszakból a horvátországi Knin várának 1514. februári török ostromáról, a dalmáciai viszonyokról, a török–magyar békekötés miatt a keresztes had lefújásáról és a csalódott tömegek fellázadásáról, majd legyőzésükről.³⁶ Mindeközben egészen 1514. augusztus 20-ig³⁷ Velencében magyar követ is tartózkodott: Csulai Mór Fülöp egri nagyprepost.³⁸ Csulai Mór fő feladata az volt, hogy a török veszélyre hivatkozva némi segélypénzt csikarjon ki a velenceiektől – amelyet azok az Oszmán Birodalommal kötött békéjük miatt persze óvakodtak meg-

31 Benisch Arthur: Marino Sanuto „Diarii”-jének magyar művelődéstörténeti vonatkozásai. (Művelődéstörténeti értekezések 9.) Bp., 1903. 87., 5. jegyz. összeállítás alapján. Személyére: Le relazioni degli ambasciatori veneti al Senato. Raccolte, annotate ed edite da Eugenio Alberi. Ser. II. [Relazioni d'Italia.] Vol. 3. [a teljes sorozatban: tomo 7.; Relazioni della corte di Roma nel secolo XVI.] Raccolte ed annotate da Tommaso Gar. Firenze, 1846. 276.; a hasonló nevű velencei pátriárka unokaöccse volt.

32 Lásd 15. jegyz.

33 Mon. rust. 192–193., nr. 160. (kihagyásokkal): Niccolò de Zuane Christoforo Morosinihez, Buda, 1514. aug. 11. Sanuto XIX. 15., Sanuto/Wenzel II. közl. 277–280.

34 Zuan Moro proveditor tudósítása Sanuto júl. 10-i kivonatában: Sanuto XVIII. 340., Sanuto/Wenzel II. közl., 257. A zárai kapitányok jelentése: Mon. rust. 241–242., nr. 199. (tartalmazza másolatban Bakócznak Simon modrusi püspök vicelegátusnak írt levelét, uo. 197–198, nr. 166.) AS Venezia, Consiglio dei Dieci, Capi, Dispacci rettori Zara, busta 283., n. 39. = MNL OL X 8336., 26248/8.

35 Személyére: Dizionario Biografico degli Italiani (a továbbiakban: DBI), vol. 74. Roma, 2010. 319–325. (A szócikk szerzője: Gino Benzoni.)

36 Commissiones et relationes Venetae. Coll. *Simeon Ljubić*. Tom. I. 1433–1527. Zagrabiae, 1876. (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium VI.) (a továbbiakban: Ljubić I.), 139. (júl. 11-i és 15-i bejegyzések; a szerzőről uo. 132., 1. jegyz.)

37 Távozása időpontjára lásd az alább említett Bernardino Prosperi ferrarai követ jelentését: Mon. rust. 199., nr. 167. A búcsúfogadása aug. 17-én volt: Sanuto XVIII. 448–450., Sanuto/Wenzel II. közl. 258–259. – Már aug. 7-én kérte a Collegio előtt, hogy hazatérhessen; előtte vesztéggár alatt volt kíséretével pestises megbetegedés gyanúja miatt: Sanuto XVIII. 420., Sanuto/Wenzel II. közl. 258.

38 Személyére: *Fedeles Tamás*: Egy Jagelló-kori humanista pályaképe: Csulai Mór Fülöp (1476/1477–1526). Levéltári Közlemények 78. (2007) 2:35–84. 1512 szeptemberétől tartózkodott folyamatosan Velencében: uo. 60.

adni³⁹ –, de emellett rajta keresztül is befutottak hírek Magyarországról.⁴⁰ A Tízek Tanácsa vezetői közvetett módon Rómából is kaphattak magyar vonatkozású híreket Pietro Lando ottani velencei követ⁴¹ és az ugyancsak velencei Pietro Quirini kamalduli szerzetes⁴² hazairt jelentéseiben. Ezeket kiegészíti Quirini barátja, a szintén velencei születésű híres humanista, Pietro Bembo pápai titkár⁴³ néhány szintén Velencébe küldött levele. Ezek gazdag sorozatot alkotnak: a vonatkozó időszakra, a hiányzó júniusi, augusztusi és októberi levelek nélkül is 93 darabot. Magyar vonatkozásuk ugyan csekély, de figyelemre méltó, mivel a magyar események az itáliai viszonyokkal és német hírekkel összefüggésben kerülnek elő.⁴⁴

A pápa, X. Leó figyelmét Bakócz bíboros hazatérte után, 1514 első felében szinte teljesen az itáliai helyzet alakulása kötötte le: a hadban álló császár és Velence tervezett fegyverszünetének egyengetése, a franciák Milánó visszaszerzését is célzó politikai lépései, a spanyol–francia egyeztetések, illetve májusban a német–spanyol–pápai védelmi szövetség tető alá hozása. (Nem mellesleg 1514. május 5-én nyílt meg az V. lateráni zsinat újabb ülásszaka a francia prelátsusok távollétében.)⁴⁵ Magyarországra ezért kevésbé figyelt. X. Leó csak a lázadásról befutó első értesülések után kezdett levelezésbe: egyrészt

igyekezett követeket küldeni Magyarországra,⁴⁶ másrészt segítséget szerezni a keresztény fejedelmek, így például a lengyel és orosz uralkodó időszakos kibékítésével.⁴⁷ Nem ismerjük ugyanakkor az ide befutó értesülések forrását. Gyanakodhatunk egyrészt Bakóczra,⁴⁸ más egyházi csatornákra (a pápa németországi nunciására, Lorenzo Campeggio feltrei püspökre gondolhatunk),⁴⁹ illetve még az Alpokon túlról, német területekről származó értesülésekre is.⁵⁰ A Kúriában tartózkodó velencei követ Lando, illetve Quirini említett jelentései alapján azonban valamivel jobban beleláthatunk az Apostoli Szentszék terveibe, az események megoldásáról, Bakócz missziójának és a kereszties hadjáratnak a „megmentéséről” alkotott elképzeléseibe: egyrészt Campeggiót a császár beleegyezésével Magyarországra küldték volna a lázadás lecsillapítására, elkerülendő, hogy az a cseh területekre is áttérjedjen,⁵¹ másrészt szóba került, hogy Bakócz legátusi hatáskörét terjesszék ki a Német-római Birodalomra is.⁵²

A kisebb itáliai államok közül a *Milánói Hercegség*, illetve a *Modenai–Ferrari Hercegség* említendő. A források alapján a magyar helyzetről inkább alkalmasszerűen értesültek, mivel nem voltak közvetlenül érintettek. A svájci véderő segítségével 1513–1515 között, az újabb francia intervencióig éppen megint a trónján ülő⁵³ milánói hercegnek, Massimiliano Sforzának még az események elején, 1514. június 15-én Bakócz legátusi ügyhallgatója, Bettino Conti írt egy összefoglaló jellegű, bár az általánosságok szintjén mozgó beszá-

39 Fodor Pál–Dávid Géza: Magyar–török béketárgyalások 1512–1514-ben. Történelmi Szemle 36. (1994) 209–210., 220.

40 Fedele T.: Csulai 61.; Mon. rust. 134–135., nr. 93. (Podmaniczky János levele Csulainak); Sanuto XVIII. 329. és Sanuto/Wenzel II. közl. 256–257.: 1514. júl. 5. Csulai Mórét követ a Tízek Tanácsa vezetői előtt, ismerteti a Magyarországról levélben (per lettere particular et avisi) kapott híreket.

41 Személyére: DBI vol. 63. Roma 2004, 459–461. (A szócikk szerzője Michaela Dal Borgo.) Később, 1538–1545 között velencei dózse.

42 Polgári nevén Vincenzo Quirini (1479–1514. szept. 23.), San Paolo (Tommaso) Giustiniani kamalduli szerzetes, egyházreformer barátja, rend- és szerzőtársa. Lásd: <http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/teol/quirini.htm> (A látogatás ideje 2014. dec. 20.), valamint DBI vol. 57. Roma, 2001. 281–283. (s. v. Giustinian, Paolo; a szócikk szerzője Stefano Tabacchi.); Carol Kidwell: Pietro Bembo. Lover, Linguist, Cardinal. Montreal, 2004. 306–307.

43 Kidwell, C.: Pietro Bembo.

44 Magyar vonatkozás mindössze tíz júliusi és egy szeptemberi levélben található; a júliusi részek mind bekerültek a parasztháború okmánytárába. Lando: Mon. rust. 141., nr. 103. (júl. 2.), 145., nr. 105. (júl. 3.), 171–172., nr. 135. (júl. 22.), 173., nr. 138. (júl. 23.), 176., nr. 143. (júl. 24.); Quirini: uo. 150–151., nr. 112. (júl. 7.), 157., nr. 120. (júl. 12.), 173–174., nr. 139–140. (júl. 23.); Bembo: uo. 173., nr. 137. (júl. 23.); a nr. 138. kivonata). A kimaradt tétel: Lando, 1514. szept. 21. A sorozat: AS Venezia, Consiglio dei Dieci, Capi, Dispacci da Roma, busta 21: maggio–ottobre 1514. = MNL OL X 1212, 1616/3. (A kimaradt tétel: Lando, 1514. szept. 21., uo. nr. 174.) Pietro Quirini testvérének, Zorzi Quirininek is írt néhány magánlevelet, illetve Pietro Bemboval közösen is küldött a Tízek Tanácsának és a dózsának egyaránt címzett jelentést. A háromhavi hiányt a mikrofilmtári jegyzék 64. oldalán, a lista alján az olasz filmező levéltáras is feltüntette. – Velencébe német területekről is befuthattak a magyar vonatkozású értesülések, lásd pl. Sanuto júl. 1-jei feljegyzését: „Fo dito nove di Hongaria, per via di todeschi...” Sanuto XVIII. 323., Sanuto/Wenzel II. közl. 256.

45 Maurizio Gattoni: Leone X e la geo-politica dello Stato pontificio (1513–1521). (Collectanea Archivi Vaticani 47.) Città del Vaticano, 2000. 82–83., 89–98.; Fauland, R.: Kaiser im Jahre 1514. 70–76., 111–114., 118–120.; vö. Wiesflecker, H.: Kaiser Maximilian I. IV. 148–149.

46 1514. jún. 27. Mon. rust. 133., nr. 91. = Leonis X. pontificis maximi regesta. Coll. et ed. Josephus Hergenroether. Freiburg/Br. 1884 (a továbbiakban: Hergenroether + tételszám), nr. 9999., = Epistolae ad principes I. Leo X–Pius IV. (1513–1565). Regesta a cura di Luigi Nanni. Città del Vaticano, 1992. (Collectanea Archivi Vaticani 28.) (a továbbiakban: Nanni I.) 75/452. sz.; júl. 4.: Mon. rust. 146., nr. 107.

47 Nanni I. 77/462. sz. X. Leó a livóniai nagymesterhez, Róma, 1514. júl. 17. = Hergenroether nr. 10499. (júl. 18-i kelettel). = Pietro Bembo: Petri Bembi Epistolarum Leonis X. pontificis maximi nomine scriptarum libri XVI ad Paulum tertium pontificem maximum Romam missi. Basileae, 1539. (VD16 B 1658) 323–326. (teljes szöveggel).

48 Landónak a parasztháború okmánytárában közölt időben első, 1514. júl. 2-i levele (Mon. rust. 141., nr. 103.) tartalmilag teljesen összecseng Bakócz legátusi ügyhallgatójának a milánói herceghez írt jún. 15-i levelével (uo. 114–116., nr. 72.).

49 Hierarchia catholica medii aevi. (a továbbiakban: HC) Vol. III. 1503–1600. Ed. Conradus Eubel, 2. ed. incoh. Guilelmus van Gulik, ed. curavit Ludovicus Schmitz-Kallenberg. Monasterium, 1923. 195., vö. Mon. rust. 145., nr. 105. (Pietro Lando római követ Velencébe, 1514. júl. 3.)

50 „Lettere di Allemagna” pl. Mon. rust. 157/1. sor (nr. 120., júl. 12.); 173/1. sor (nr. 139., júl. 23.); 174/1. sor (nr. 140., júl. 23.).

51 Mon. rust. 145., nr. 105. (Lando, júl. 3.), 150–151., nr. 112. (Quirini, júl. 7.), 157., nr. 120. (Quirini, júl. 12.), 176., nr. 143. (Lando, júl. 24.).

52 Mon. rust. 172., nr. 135. (Lando, júl. 22.), 173., nr. 137. (Bembo, júl. 23., Lando ugyanazonapi levelének melléklete).

53 Max Wilberg: Regententabellen. Eine Zusammenstellung der Herrscher von Ländern aller Erdteile bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts. Frankfurt an der Oder, 1906. (repr. Berlin, 1987.) 221.; Adriano Cappelli: Cronologia, Cronografia e Calendario perpetuo. Dal principio dell'era cristiana ai nostri giorni. 7. ed. riveduta, corretta ed ampliata a cura di Marino Viganò. (Manuali Hoepli.) Milano, 1997. 368.

molót Budáról. Ebben a törökellenes vállalkozás kihirdetését, majd a lázadást, és a keresztések gaztetteit írja le a csanádi püspök karóba húzásával bezárólag.⁵⁴ A szerzőről leveléből annyit tudunk meg, hogy páviai származású, mindkét jog doktora és pápai protonotárius, a pápa parancsára került Bakócz magyarországi kíséretébe, főnemesi családja pedig több generáció óta a Sforzák familiárisi körébe tartozott.⁵⁵ A szöveg alapján úgy tűnik, hogy küldeménye a címzetten kívül eleve a nagyobb nyilvánosságnak szólt; Bettino hangsúlyozottan családjának a herceg iránti régi hűségével indokolja beszámolója elkészítését.

A *Modenai–Ferrari Hercegség*ből Modena a birodalom területén feküdt, míg Ferrara a Pápai Állam tartozéka volt; ez idő tájt mindkettőnek Alfonso d'Este herceg, Ippolito d'Este bíboros testvére állt az élén.⁵⁶ Ferrarába a bíboros szolgálatában Velencében állomásozó, árubeszerzési és ügyintézési feladatokat is ellátó Bernardo Prosperi követ küldözgetett urának magyarországi híreket, Csulai Mórétól származó értesítéseket tartva fenn.⁵⁷ Levelei a lázadás leverését, Dózsa kivégzésének tényét és a szeptemberi képlékeny belpolitikai helyzetet említik, illetve július 19-i jelentése másolatban tartalmazza Podmaniczky János királyi kamarásnak Csulai Móréhoz írt levelét.⁵⁸

54 Ez az egyik legrégebben feltárt külföldi forrásunk. *Mircse János*: Két érdekes okmány a milánói királyi levéltárból. 1. Egy budai egykorú levél a Dózsa-pórhad támadásáról. MTT XIII. (1867) 250–252. = Mon. rust. 114–116., nr. 72. = AS Milano, Archivio Ducale Sforzesco, Carteggio Sforzesco, Potenze estere (régibb nevén Carteggio estero), cart. 649. (Ungheria), 1514. = MNL OL X 8330., 26248/6. A DF-be nem került be. A mikrofilm alapján a levél eredeti tisztázata, elküldött; papírfelzetes pecséttel volt lezárva. Az aláírás ugyanattól a kéztől származik.

55 Mon. rust. 115/77–89., illetve 116/95–98., nr. 72. Említi, hogy szüleit és testvéreit az első francia intervenció alkalmával ölték meg 1499-ben.

56 Wilberg, M.: Regententabellen 223.; Cappelli, A.: Cronologia 405–406., 416.; Daniela Frigo: 'Small States' and Diplomacy: Mantua and Modena. In: Politics and Diplomacy in Early Modern Italy. The Structure of Diplomatic Practice, 1450–1800. Ed. by Daniela Frigo. Trans. by Adrian Belton. (Cambridge Studies in Italian History and Culture.) Cambridge, 2000. 149., 154. – Ippolito d'Este bíboros magyar vonatkozású anyagáról legújabban lásd Kuffart Hajnalka: Az esztergomi Hippolit-kódexek könyvelési rendszere: az itáliai kettős könyvelés egy sajátos formája magyar földön. Megjegyzések Piero Pincharo de Parma főkönyvi struktúrájához. In: *Micae mediaevales IV. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Szerk. Gál Judit, Kádas István, Rózsa Márton, Tarján Eszter. Bp., 2015. 175–185.

57 A Mon. rust.-ban szereplő levéltári jelzet („Notizie intorno al regno d'Ungheria da lettere di Bernardino Prosperi oratore ducale a Venezia, 1514”) pontatlan és hiányos, mivel a Magyar Országos Levéltár a felvételeket fénymásolatban (vagy faxon) kapta meg Modenából, és ezeket utólag mikrofilmrezték le, valószínűleg 1974 végén. = MNL OL X 8182., 24497/8. és 25753/10. (Az előbbin Prosperi 1514. aug. 15. és szept. 27-i jelentéseinek felvételei találhatók, de ezek szerepelnek az utóbbi tekercsen is.) Az eredeti jelzetet a helyszínen kellene ellenőrizni; az olasz állami levéltárak online általános fondjegyzéke (Guida generale degli Archivi di Stato italiani, <http://www.guidageneralearchivistato.beniculturali.it/>) alapján feltételeken így határozhatjuk meg: AS Modena, Archivio Segreto Estensi, Cancelleria, Sezione Estero, Carteggi ambasciatori, Venezia, busta 72/I.

58 Az 1513. dec.–1514. szept. közötti időszakból Prosperinek 19 jelentését ismerjük (missziója korábban kezdődhetett, mert az első lefilmezett jelentése 1513. dec. 14-i kelettel a 12. tétel a csomóban), ezekből mindössze 4 darab részletet válogattak be a parasztháború okmánytára-

A magyar követtel fenntartott kapcsolat Csulai Móré velencei tevékenységébe is némi bepillantást enged: Prosperitől értesülünk például egyik audienziájáról, hazaindulásának előkészítéséről és távozásának tényleges időpontjáról is.⁵⁹ (Csulai Móré még arról sem feledkezett meg, hogy Prosperin keresztül Hippolit bíboros – aki egri püspökként egyházi felettese volt – figyelmébe ajánlassa magát.)⁶⁰ Így Hippolit bíboros, noha évek óta nem tartózkodott Magyarországon, mégis kellően tájékozott lehetett az ottani viszonyokról, ráadásul Prosperi mellett közvetlenül is figyelemmel kísérhette az eseményeket egri jószágkormányzója, a már említett Giovanni Battista Bonzaghi révén.⁶¹

Velencéből szerezhettek bizonyos értesítéseket a törökök is,⁶² akikkel, mivel ekkor az *Oszmán Birodalom* még nem volt a keresztény Európa diplomáciai rendszerének teljes részese, itt külön nem foglalkozom.⁶³ Bár a diplomáciai játék alapvetően arra ment ki, hogy a törökellenes kereszties hadjárat úgy érjen el sikereket, hogy közben a Magyar Királyság éppen békét készült kötni a törökkel, Szelim szultán kémhálózata révén tisztában lehetett a kereszties vállalkozással. A Magyar Királyság szerencséjére azonban ekkor éppen az iráni fronton volt Ismail perzsa sah elleni iráni hadjáratával

ba: Mon. rust. 170., nr. 132. (1514. júl. 19.), 195., nr. 163. (aug. 15.), 199., nr. 167. (aug. 20.), 232., nr. 191. (szept. 27.); Podmaniczky levele: uo. 134–135., nr. 93.

59 Már Prosperi febr. 7-i jelentése szerint indulni akart: „Lo ambasciatore Ongaro ha tolto licentia da questa Illustrissima Signoria andarsene in Ongaria et essendolo io andato a visitare, lo a dimandai de la causa del partire suo, il quale me disse, che il cognosceva essere menato a la longa cum parole, de quanto lui era mandato dal Re suo, per ottenere ciò che admirandava et che molto dubitava in loro servitio, che questa partita sua senza conclusione alcuna, quod tanto piu essendoli stato.” AS Modena, Archivio Segreto Estensi, Cancelleria, Sezione Estero, Carteggi ambasciatori, Venezia, busta 72/I-15. = MNL OL X 8182., 25753/10. Uo. júl. 12-i jelentése szerint 10 napon belül indulna haza (uo. 72/I-18, lásd köv. jegyz.). Aug. 20-i jelentése szerint Csulai Móré aznap este indul haza: lásd 38. jegyz.

60 AS Modena, Archivio Segreto Estensi, Cancelleria, Sezione Estero, Carteggi ambasciatori, Venezia, busta 72/I-18. = MNL OL X 8182., 25753/10., 1514. júl. 12. (A mikrofilmjegyzékben tévesen júl. 16. szerepel.) „Pretearea ge faccio intender come lo preposito se Agri, che e qui imbasciato)re per la maesta de Re de Ungheria se ha a partir fra X giorni, et ha mi dicto parlando cum lui questa matina, chio rederia, che la reverendissima signoria vostra fosse gionta a ferre, chio li serva depso suo partire, et come multo se gli raccomandare, et se cosa po far per lei, che quella se digni di comandarli come a vero servitore, chel e de la prefata vostra signoria Reverendissima.”

61 Lásd 16. jegyz.

62 1514 februárjában, miközben török csapatok megkezdtek Knin ostromát, oszmán követ érkezett Velencébe, akit Prosperi jelentése szerint febr. 1-jén ünnepélyesen fogadtak, majd febr. 7-én tárgyalások zajlottak: AS Modena, Archivio Segreto Estensi, Cancelleria, Sezione Estero, Carteggi ambasciatori, Venezia, busta 72/I-14. és 15. (A békét Sanuto szerint szintén 7-én kötötték meg. Sanuto/Wenzel II. közl. 245.) Áprilisban hasonlóképpen tárgyaltak: uo. 16. (Prosperi, ápr. 8.)

63 A magyar–török viszonyról és ennek európai diplomáciai háttéréről kitűnő tanulmány: Fodor P.–Dávid G.: Magyar–török; az 1514. évi helyzet: uo. 212–218. – Az Oszmán Birodalom kb. 1550 körülre lett teljes résztvevője a diplomáciai hálózatnak, lásd pl. Kerekes Dóra: Diplomata és kémekek Konstantinápolyban. Bp., 2010. (Múltidéző-zsebkönyvtár.) 12–18.

elfoglalva; 1514. augusztus 23-án Csaldıránnál (Çaldıran) arat nagy emberáldozattal járó győzelmet a sah serege felett.⁶⁴

Érintőleges szerepet játszik a történetben *Lengyelország*. II. Ulászló magyar és cseh király legfiatalabb testvére, Zsigmond lengyel király figyelmét és erejét a moszkvai állammal és a Német Lovagrenddel való konfliktusa kötötte le. A lengyelelleses bekerítő koalíción fáradozó I. Miksa császár követének jóvoltából ugyanis 1514 nyarára német–orosz szövetség jött létre III. Vaszilij moszkvai nagyfejedelemmel a Lengyel Királyság ellen.⁶⁵ A király 1514 elejétől távol volt Krakkótól, Litvániában tartózkodott, és készült az oroszokkal való összecsapásra.⁶⁶ A Szmolenszk elleni 1514. júliusi orosz támadásra bekövetkezett a lengyel válasz: Orsánál (Orsza)⁶⁷ a lengyel–litván csapatok 1514. szeptember 8-án győzelmet arattak.⁶⁸ A magyar helyzet szempontjából ez csak annyiban volt érdekes, hogy gyakorlatilag a lengyel udvar tájékozódhatott a legnagyobb késéssel a történetekről, annak ellenére, hogy Zsigmond az év során magas rangú követekkel igyekezett testvérével kapcsolatot tartani. Piotr Tomicki királyi titkár még 1514. január 26-án indult haza Budáról,⁶⁹ majd a lengyel uralkodó már márciusban Krysztóf Szydlowiecki alkancellárt, sandomierzi várnagyot⁷⁰ igyekezett Magyarországra küldeni, hogy a lengyelelleses koalíció szorításában II. Ulászló közbenjárását kérje a császárnál. Szydlowiecki április végén–május elején indulhatott útnak, végül misszióját szeptemberben fejezhette be, amikor megkapta a magyar király hivatalos válaszát.⁷¹ Éppen a zűrzavar időszakában érkezhetett meg Budára – nyilván

64 Fodor Pál: A Bécsbe vezető út. Az oszmán nagyhatalom az 1520-as években. In: *Uő: A szultán és az aranyalma. Tanulmányok az oszmán–török történelemről*. Bp., 2001. 368–369. – Ismail sahot a nyugati keresztény forrásokban Sophi („szúfi”) néven emlegetik: uo. 367.

65 Wiesflecker, H.: Kaiser Maximilian I. IV. 174–176.; Fauland, R.: Kaiser im Jahre 1514. 39–40.; Roman Żelewski: Dyplomacja Polska w latach 1506–1572. In: *Historia dyplomacji Polskiej*. I. Półowa X. w.–1572. Pod redakcją Mariana Biskupa. Warszawa, 1982. 621. – A szövetség császári ratifikációs levele (németül, Gmunden, 1514. aug. 4.): Памятники дипломатических сношений дреней России с державами иностранными. [S. a.] II. 1594–1621. S. Petersburg, 1852. 1437–1442. Ezek szerint a német–római császár a Német Lovagrend várát, a cár név szerint Kijevet és más várakat venne vissza a lengyel királytól; követeik és kereskedőik számára szabad mozgást biztosítanak egymás területein.

66 A lengyel királyi oklevelek keletkezési alapján, lásd Acta Tomiciana. Tomus tercius epistolarum, legationum, responsarum, actionum et rerum gestarum serenissimi principis Sigismundi primi regis Poloniae et magni ducis Lithuaniae. 1514–1515. Per Stanislaum Górski. [Poznań, 1853.] (A továbbiakban: AT III.)

67 Ma Opna, Fehéroroszországban.

68 Wiesflecker, H.: Kaiser Maximilian I. IV. 177.; Fauland, R.: Kaiser im Jahre 1514. 41.; Żelewski, R.: Dyplomacja 623.

69 AT III. 30. (Tomicki Lukasz Górkához a megérkezetről. Krakkó, 1514. febr. 8.) és 31., személyére lásd Żelewski, R.: Dyplomacja 741., 745–746.

70 Személyére lásd Zombori István: Jagelló–Habsburg rendezési kísérlet 1523-ban Krysztóf Szydlowiecki naplója alapján. In: Krysztóf Szydlowiecki kancellár naplója 1523-ból. S. a. r. Zombori István. Bp., 2004. 219–226.; Żelewski, R.: Dyplomacja 741., 743–745.

71 AT III. 40–42. (megbízólevelei, Vilnó, 1514. márc. 3.), 62. (Zsigmond király II. Ulászlóhoz. Vilnó, 1514. márc. 31., említés), 68. (Zsigmond király Kázmér tescheni herceghez. Vilnó, 1514.

ezért nem is tudott jelentéseket küldeni haza.⁷² Királya ugyanis 1514. július 30-án Minszkből írt levelet bátyjának, II. Ulászlónak, amelyben említi, hogy bár Szydlowieckinek mostanság kellene hazatérnie, de nem tudja, mi a helyzet, mivel semmit sem írt neki, ezért egy (meg nem nevezett) kamarását küldi, hogy tájékozódjon, mert szóbeszédből⁷³ értesült a keresztesek lázadásáról. Ez aggodalommal tölti el, mert országa messzi szegletében harcol a moszkvaiakkal, és így nem tud segíteni.⁷⁴

Valószínűleg részben a lengyelektől, de sokkal inkább a német területekről származhattak a rivális *Német Lovagrend* értesülései. Ezek jószerivel csak arra jók, hogy regisztrálhassuk a magyar hírek terjedését. Brandenburgi Albert nagymestert testvére, Kázmér örgróf június 30-án tájékoztatja útjáról a császárhoz, és egyéb ügyek mellett tudatja, hogy Szydlowiecki Magyarországon van követségben.⁷⁵ A nagymester unokatestvérétől, Joachim brandenburgi választófejedelemtől júliusban kapott hírt a magyarországi parasztok felkeléséről is.⁷⁶

ápr. 12., említi a követ indulása), 71–72. (Tomicki Szydlowieckihez, s. d.), 91–92. (Zsigmond király Prága városához, említi követe. Vilnó, 1514. máj. 12.), 97. (Tomicki Szydlowieckihez, Vilnó, 1514. máj. 19.), 164–168. (II. Ulászló válasza Szydlowiecki lengyel követnek, s. d. [Cuspinianus budai jelenlétének említése miatt 1514. szept. eleje]) – Vö. Tagebuch Cuspinians 311.; Johann Cuspinians Briefwechsel. Gesammelt, hrsg. und erläutert von Hans Ankewicz von Kleeheoven. München, 1933. (Veröffentlichungen der Kommission zur Erforschung der Geschichte der Reformation und Gegenreformation. Humanistenbriefe II.) 63. és 66., 23. jegyz.–Żelewski, R.: Dyplomacja 624.

72 Ezt II. Ulászló Szydlowiecki részére kiállított nov. 21-i ajánlólevele is sejteti (és hogy a lengyel követ még az őszi országgyűlésen is jelen lehetett): AT III. 261.

73 Esetleg pápai és legátusi követként a lengyel–orosz kibékítésen sikertelenül fáradozó Jacobus Piso útján, aki júliusban már Vilnóba ért, majd sikertelenül próbált meg III. Vaszilijhoz eljutni. AT III. 144. (CCI. sz.), 158. (CCXX. sz., nov. 20.), 202–207. (beszámolója az orsai ütközetéről).

74 AT III. 153–155. = Mon. rust. 181–182., nr. 149.

75 Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198–1515. Pars I. Index Tabularii Ordinis S. Mariae Theutonicorum. Regesten zum Ordensbriefarchiv. Vol. 3. 1511–1525. Bearb. von Erich Joachim, hrsg. von Walther Hubatsch. Göttingen, 1973. (a továbbiakban: Joachim–Hubatsch III.) 56., nr. 20130. = Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, Berlin, XX: Hausarchiv, Ordensbriefarchiv (a továbbiakban: GStA PK, XX, HA, OBA), Nr. 20130., fol. 2r. Köszönöm Péterfi Bencének, hogy a levelet kutatóútja alkalmával megnézte és lemásolta számomra.

76 Mégpedig a Magyarországon is birtokos Brandenburgi György örgrófon keresztül. Joachim–Hubatsch III. 57., nr. 20144. (Cölln an der Spree [Berlin], júl. 10., autográf: GStA PK, XX, HA, OBA, Nr. 20144., 1v: „Sunst weyß ich E. L. nit sonders zuschreyben, das das de(!) pawrn zu Ungarn wust rumoren, wie ungezweyffelt E. L. von irem sonder margraff Jorge vermeldt mag seyn und das ich noch nit weyl(?) und kunden frisch und gesunt. Bin solch ich allezeit von E. L. zuhoren hochli. erfrewt wer befelch mich himit E. L. als dem freuntlichen vettern, dem ich leybs und geutts zudenzen wylligk und deselb(!) dem Allmechtigen.” – Köszönöm Péterfi Bencének, hogy a levelet kutatóútja alkalmával megnézte és lemásolta számomra. – Brandenburgi Györgynek saját magyarországi uradalmából, a Hunyadról vagy Solymosról küldött tudósításokat egyébként azért mellőztem tanulmányomban, mivel a főúr a magyar arisztokrácia tagja volt, még ha a tumultus idején nem is tartózkodott az ország területén. Tájékoztatásával mindenesetre joggal számolhatunk.

Még két államot kell megemlítenünk. Ismerünk egy Innsbruckból, Miksa császár tiroli székvárosából *Spanyolországba* (Kasztília) küldött spanyol nyelvű jelentéskivonatra emlékeztető szöveget, amely a törökellenes had győlekeztetését, a vállalkozás lefűjtését, illetve a kereszties sereg lázadását és kegyetlenkedését említi – ez pusztán a hírkapcsolat megléte miatt figyelemre méltó. A jelentés küldője, illetve címzettje a szövegből nem derül ki, a forrás gyanúsan kontextus nélküli.⁷⁷ (Alább még szó lesz róla.) A másik szál, *Anglia*, érdekesebb. VIII. Henrik követe, Sir Robert Wingfield⁷⁸ ezekben az években, 1510–1517 között Miksa császár udvarában tartózkodott. (Ő volt az első állandó angol követ a posztón.)⁷⁹ Wingfield jelentései közül 1514 áprilisától december végéig húsz darab maradt fenn (tizennyolc eredeti és két rövid tartalmi kivonat); ezek közül öt tartalmaz magyar vonatkozású adatot.⁸⁰ Az angol követ 1514. május 9-én, amikor Bécsbe érkezett, már értesült a kereszties vállalkozásról, majd nyáron és ősszel a császári udvarral együtt Stájerország, Felső-Ausztria és Tirol területén mozgott.⁸¹ Május második felében már valami bi-

77 Mon. rust. 138–139., nr. 99. (1514. jún. 30.) Két egyszerű másolati példányban maradt fenn a szöveg: 1. Simancas, Secretaria de Estado, Estado Francia, legajo K 1482. = MNL OL X 8179., 24497/7.; 2. Biblioteca de la Real Academia de la Historia, Madrid, Colección de Salazar y Castro, K-33. fol. 188–189. = MNL OL X 8751., 29972/1.

78 Suffolki régi nemesi család sarja (1464k.–1539), ekkor már tapasztalt diplomata, 1519-től Calais angol marsallja. Személyére és életpályájára a legrészletesebben lásd *George Joseph Undreiner*: Robert Wingfield. Erster ständiger englischer Gesandter am deutschen Hofe (1464?–1539). PhD-Diss. Freiburg im Üechtland, 1932. 1–42. Ez alapján a későbbi irodalom: *Karl Miklautsch*: Die Beziehungen zwischen Kaiser Maximilian I. und König Heinrich von England (1509–1519). PhD-Diss. Graz, 1980. 35–36.; *Michael A. Crisholm*: Robert Wingfield: English Ambassador to the Holy Roman Empire (1510–1517). In: Maximilian I. (1459–1519). Hrsg. von Heinz Notflatscher, Michael A. Crisholm, Bertrand Schnerb. Unter Mitarb. von Daniela Unterholzner, Silvia Erber. (Innsbrucker historische Studien 27.) Innsbruck–Wien–Bozen, 2011. 72–73.

79 *Miklautsch*, K.: Die Beziehungen 34–35.; *Crisholm*, Michael A.: Robert Wingfield 73–81.

80 A jelentések angol nyelvűek. 1. British Library (A továbbiakban: BL) Cotton Ms., Vitellius B XVIII. fol. 82. (Bécs, 1514. máj. 9.) = Letters and papers, foreign and domestic of the reign of Henry VIII, preserved in the Public Record Office, the British Museum, and elsewhere. Vol. I. Catalogued by J. S. Brewer, 2nd ed., rev. and greatly enlarged by R. H. Brodie. Parts 1–3. London, 1920. (elérhető a <http://www.british-history.ac.uk/letters-papers-hen8/vol1> oldalon; a továbbiakban: Letters and Papers Henry VIII, I/2.) 1254., nr. 2889. (angol reg.), *György Kurucz*: Guide to Documents and Manuscripts in Great Britain Relating to the Kingdom of Hungary from the Earliest Times to 1800. London, 1992. 24., nr. 15.215. (angol regesztá); 2. BL uo. fol. 85–88. (Graz, 1514. máj. 26.) = Letters and Papers Henry VIII, I/2. nr. 2945.; 3. BL uo. fol. 89. (Wels, 1514. júl. 14.) = A Catalogue of the Manuscripts in the Cottonian Library deposited in the British Museum. Ed. by J. Planta. London, 1802., 414.; 4. The National Archives of the United Kingdom, Public Record Office, State Papers (a továbbiakban: TNA PRO SP) 1/9. fol. 95–96. (régí számozás szerint fol. 57–58.; Vöcklabruck, 1514. aug. 18.) = Letters and Papers Henry VIII, I/2. nr. 3172., *Kurucz*, Gy.: Guide 125., nr. 21.956.; 5. BL Cotton Ms., Vitellius B XVIII. fol. 95. (Innsbruck, 1514. aug. 31.) = Letters and Papers Henry VIII, I/2. nr. 3218., *Kurucz*, Gy.: Guide 24., nr. 15.216. – A jelentések magyar vonatkozásaira az utóbbi években figyelt fel a kutatás: *Botlik Richárd*: VIII. Henrik angol király magyar szövetségesei. Kaposvár, 2013. 12–25.

81 A jelentések kelethegyei megfeleltethetők I. Miksa császár itineráriumával: *Victor von Kraus*: Itinerarium Maximiliani I. 1508–1518. Mit einleitenden Bemerkungen über das Kanzleiwesen

zonytalan hírt is hallott a kereszties lázadásról. (Sajnos júniusi jelentései elvesztek.) Júliusban találkozott egy magyar követtel Miksa udvarában; Innsbruckból, illetve Vöcklabruckból írt augusztusi jelentéseiben pedig a paraszthadak tetteiről, és Dózsa kivégzéséről is említést tett.

A rölapok, kiadásai és a kéziratok tudósítások

A nyomtatott rölapok vagy egyik korabeli nevükön Neue Zeitungok a kora újkori német nyelvterület sajátosságainak tekinthetők.⁸² Városi és többé-kevésbé a kereskedelemhez kötődő jelenségek, széles rétegekhez szólnak, polgári olvasóközönségük van. A népszerűsége törekednek, ennek megfelelő tartalmuk is: rendkívüli események (távoli, külpolitikai történetek, szenzációk, természeti tűnemények) leírása.⁸³ Bár általában levélformájúak és levélbeli értesítések adják alapjukat, ez csak a formai köntös: annak a következménye, hogy a kor még nem ismerte az újságcikkformát. Ez egyébként a Dózsa-mozgalomról szóló rölapok összes magyar fordítóját,⁸⁴ illetve kiadóját megtevesztette – a parasztháború okmánytárában is a kiadó jobb híján azért rekonstruálta a szöveget narratív forrásként, mivel az eredeti levelek nem állnak rendelkezésre, csupán kivonataik.⁸⁵ Holott nagyon is megszerkesztett, a közönség befogadókészségének és érdeklődésének megfelelően áttílizált, manipulatív szövegekről van szó.⁸⁶ A figyelemfelkeltés eszköze egyrészt a szöveg tartalmához utólag kreált hatásos, bombasztikus cím (a mi esetünkben: *Ain groß wunderzaichen*: Nagy csodajel; *Die auffrur in Ungerlant*: A felkelés Magyarországon; *Eyn wahrhaftige abgeschrift*: Valódi,

Maximilians I. hrsg. ~. Archiv für österreichische Geschichte 87. (1899) 1. Hälfte, 229–317., ebből az 1514. évi: 296–300.; *Fauland*, R.: Kaiser im Jahre 1514. 292–304. (Kraust kiegészítve, pontosítva).

82 Az itáliai gyakorlatban a tájékoztatás hasonló eszközei, az *avvisi*-k ekkor és még egy jó ideig nem nyomtatottak, hanem kéziratok: *Bauer*, O.: Zeitungen 33., 39.; *Mario Infelise*: From merchant's letters to handwritten political *avvisi*. Notes on the origins of public information. In: Cultural Exchange in Early Modern Europe. Vol. III. Correspondence and Cultural Exchange in Europe, 1400–1700. Ed. by Francisco Bethencourt, Florike Egmond. Cambridge, 2007. 38–40., 51. – Az elnevezések kuszaságáról lásd pl. *Schottenloher*, K.: Flugblatt und Zeitung 158. – A Neue Zeitung nemcsak nyomtatott, hanem kézirat is, hírlével megjelölésére is szolgált: *Barbarics* Zs.: A kéziratok „Neue Zeitungok” 178–179.

83 *Roth*, P.: Die Neuen Zeitungen 15–17., 20.; *Benda* K.: A törökök 3., 9., 32.

84 A magyar parasztháborúk irodalma 1437–1514. Összeáll., jegyz., ford. *Geréb László*, bev. *Székelgy György*. Bp., 1950. 104. „Esetlen fogalmazású német levél, melyet egy budai polgár írt Bécsbe, nyilván egy ottani kereskedőtársához. ... A levél az egykorú, csak a maga érdekeit ismerő, korlátozott városi polgár érdekes megnyilatkozása.”

85 Mon. rust. 314. „Cum nullas litteras quoque genuinas, sed tantum earum excerpta et typis separatim ac coniunctim impressata habuissimus” – abban viszont a kiadónak igazuk van, hogy a levéltári és az elbeszélő forrás határán álló szövegekről van szó, ezért helyezték időrendben az 1514. év legvégére.

86 *Benda* K.: A törökök 9., 25., 32.; vö. *Pukánszky* B.: Mohács és az egykorú 279–280. és *Farkas* G. F.: II. Lajos I. közl. 454–455.

igazi leírás),⁸⁷ másrészt a szöveget illusztráló, az első oldalon közölt karakteres, látványos fametszet.⁸⁸ A röplap tudósítója általában névtelenül marad, bár a hitelesség érdekében hírforrásként a kiadók megadhatnak valamilyen személy- vagy foglalkozásnevet, illetve a tudósítás keltét.⁸⁹ A röplap szövege mindig sematikus. A rövid terjedelemnek megfelelően csak a lényegget emeli ki, tömörít, a neveket általában kihagyja.⁹⁰ Jellemzően csak a legfontosabb szereplőket nevezi meg, de az elit tagjait is jobbára csak méltóságuk szerint, név nélkül említi. A szövegek időnként belső ellentmondásokat tartalmaznak, az időrend kusza; különböző, egymással össze nem függő információkat is közölnek.⁹¹ Ennek oka egyrészt az a korabeli gyakorlat, hogy több különböző helyről származó értesülést gyűjtenek össze, a későbbi híreket egyszerűen hozzácsapják a korábbi tudósításhoz, másrészt, hogy a szerkesztés során az átvétel elleplezésére megváltoztathatják a szövegek adatait. A közönség igényeinek megfelelően a magyar eseményekről szóló tudósítások nagy figyelmet fordítanak a fellázadt keresztesek rémtetteire, a leverés tényének és Dózsa kivégzésének ecsetelésére: ezek mind a véres egzotikum elemei.

A magyarországi parasztháborúról több röplap is fennmaradt. A parasztháború okmánytárában közölt két szöveg⁹² – az 1514 folyamán több különböző kiadásban is megjelent Wunderzeichen- és a folytatásának tekinthető Aufruhr-röplap⁹³ – mellett Borsa Gedeon 1994-ben egy addig ismeretlen röplapot (*Ein wahrhaftige Abgeschrift*) is feltárt és kiadott, amelynek egyetlen fennmaradt példánya a nürnbergi patrícus Scheurl család könyvtárában maradt fenn egy gyűjtőkötetben.⁹⁴ Ugyancsak Borsa volt az, aki 1984-ben nagy szakértelemmel azonosította az egyes kiadások nyomdászait

87 A továbbiakban e röplapokat normalizált formában (*Ein groß Wunderzeichen, Die Aufruhr, Ein wahrhaftige Abgeschrift*), illetve rövidítve *Wunderzeichen, Aufruhr, Abgeschrift* néven említem.

88 Vö. *Schottenloher, K.*: Flugblatt und Zeitung 17., 158.; *Benda K.*: A törökker 32.

89 *Benda K.*: A törökker 36., 39–40.; vö. *Pukánszky B.*: Mohács és az egykorú 288–289. és *Farkas G. F.*: II. Lajos I. közl. 458.; vö. *Barbarics Zs.*: A kéziratos „Neue Zeitungenok” 183.

90 Vö. *Schottenloher, K.*: Flugblatt und Zeitung 17., 161.

91 *Roth, P.*: Die Neuen Zeitungen 26–28.; *Schottenloher, K.*: Flugblatt und Zeitung 152–156.; *Benda K.*: A törökker 22., 57.

92 Mon. rust. 313–322., nr. 227.

93 A Wunderzeichen-röplap első formájában (A, B, F példányok; az alábbi táblázat I–III. kiadásai) egy 1514 májusi budai „levél” szövegét tartalmazza, majd az okmánytárban C-vel jelölt példány azaz a IV. kiadás egy jún. 16-i budai tudósítás szövegét is hozza. A G példány (VI. kiad.) a második szövegrész helyett egy vele tartalmilag részben egyező, jún. 17-i tudósítást hoz. A D példány (VII. kiad.) tartalmazza az első, majd a jún. 16-i tudósítást, továbbá egy Kristóf nevű örgrófi szolga („margraffen diener mit namenn Cristoffel”) helyszíni tudósítására hivatkozik, amely Dózsa kivégzéséről szól. Erre való tekintettel változott meg a cím (Aufruhr) és a metszetkép is.

94 *Borsa G.*: Nyomtatott tudósítás. (Lásd a 29. jegyzetet; a második megjelenés oldalszámaira hivatkozom.)

a fennmaradt példányok betűkészlete és nyomódúcai alapján.⁹⁵ (Két nürnbergi kiadást a német szakemberek jelenleg más nyomdásznak tulajdonítanak, de az eltérésnek történeti szempontból szerencsére nincs nagyobb jelentősége, mivel a kiadási hely azonos.) Az alábbi táblázatban a Borsa által azonosított kiadásokat (I–VII., illetve az általam VIII. számmal jelölt Abgeschrift-röplapot) feleltettem meg a parasztháború okmánytárában szereplő példányok sziglaival (A–G),⁹⁶ feltüntetve a címlapokon szereplő fametszet típusát is. (A képtípus rovatban szereplő kulcsszavak: csuklyás alak: álló, csuklyás keresztes vitéz zászlóval; zsoldos: álló, szakállas német ruhás zsoldos zászlóval; Dózsa halála: a trónhoz kötözött, zeneszó közepette egyik embere által harapdált Dózsa György kivégzése.)

Borsa	Röplap címe	Mon. rust.	Képtípus	Kiadási hely	Nyomdász
I.	Ain groß wunderzaichen	B ¹	csuklyás alak ²	Augsburg	Erhard Öglin
II.	Ain groß Wunderzaichen	A	csuklyás alak ³	Strassburg	Matthias Hupfuff ⁴
III.	Ain gross wunderzaichen ⁵	F	–	München	Hans Schobser
IV.	Ein groß wundertzaichen ⁶	C	zsoldos ⁷	Nürnberg	Hieronymus Hölzel ⁸
V.	Ein groß wundertzeychen ⁹	-	zsoldos ¹⁰	Lipcse	Martin Landsberg
VI.	Ain groß wundertzaichen ¹¹	G	csuklyás alak ¹²	München	Hans Schobser
VII.	Die auffrur ¹³	D	Dózsa halála ¹⁴	Nürnberg	Wolfgang Huber ¹⁵
VIII.	Eyn wahraftige abgeschrift ¹⁶	-	karóba húzás ¹⁷	Nürnberg	ismeretlen ¹⁸

1 A Mon. rust. B2 példánya a VI. kiad. címének szövege alapján kézzel kiegészítve: Mon. rust. 315/6–13.

2 Közlése az OSZK Röpl. 18. pld. alapján: A magyar parasztháborúk irodalma 105.; ez a példány digitális formában is elérhető: <http://mek.oszk.hu/03500/03559/> (A látogatás ideje: 2014. dec. 20.) – Ugyanezt a metszetet Öglin 1515-ben a francia–svájci összecsapásról szóló, Ain neüwe

95 *Borsa Gedeon*: A magyarországi parasztháborúról szóló német tudósítások kiadásai és azok nyomdászai. Magyar Könyvszemle 100. (1984) 24–33. = *Uő.* Könyvtörténeti írások II. A külföldi nyomdászat, 15–16. század. (Az OSZK kiadványai – új sor. 8.) Bp., 1997. 306–313., 446–448. (51. sz.). A továbbiakban itt is a második megjelenés oldalszámaira hivatkozom.

96 Az okmánytár szerkesztői még nem ismer(het)tek több példányt (az alábbi táblázatban I. kiad. MTAK-beli, a IV. kiad. budapesti, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban őrzött, valamint nürnbergi, továbbá a VII. kiad. hallei és wolffenbütteli példányait), illetve a Wolffenbüttelben, illetve Nürnbergben őrzött, egyetlen példányokként fennmaradt V. és VIII. kiadást sem. – A Mon. rust. E betűvel jelölt példánya az A és B jelű példányok (az alábbi táblázatban I–II. jelű kiadások valamelyikéről) készült kéziratos másolat, amelyet a weimari Staatsarchivban őriznek.

- warhaftige gezeitung der kriegsleüff című tudósításnál is felhasználta. *Borsa G.*: A magyarországi 447., 23. jegyz. Digitálisan elérhető a Verzeichnis der im deutschen Sprachenbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts (a továbbiakban: VD16) keresőfelületén keresztül (<http://www.bsb-muenchen.de/index.php?id=1681&type=0>; a látogatás ideje: 2014. dec. 20.); azonosítója: VD16 N607.
- 3 Közlése valamelyik budapesti példányról: *Barta G.–Fekete Nagy A.*: Parasztháború 6. tábla.
- 4 Személyére lásd *Oliver Duntze*: Ein Verleger sucht sein Publikum. Die Straßburger Offizin des Matthias Hupfuff (1497/98–1520). München, 2007. Köszönöm Péterfi Bencének, hogy a műre felhívta a figyelmemet. A munka végén található nyomtatványjegyzékben (Anhang A) a röplap a 450. oldalon, a 218. tételként szerepel.
- 5 A címlapján metszet nem szerepel. A müncheni példány (BSB H eccl. 848.) digitálisan elérhető: http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10985751_00001.html, valamint <http://daten.digitale-sammlungen.de/~db/bsb00003924/images/> (A látogatás ideje mindkét esetben: 2014. dec. 20.) – Azonosítója: VD16 G3478.
- 6 A jún. 16-i dátum csak ebben és a VII. kiadásban (Aufuhr) szerepel: Mon. rust. 318/105. sor. Digitálisan elérhető: <http://daten.digitale-sammlungen.de/~db/bsb00003717/images/> (A látogatás ideje: 2014. dec. 20.) – Azonosítója: VD16 G3479.
- 7 A figura fejtartása a csuklyás típusával egyező. Közlése *Borsa G.*: A magyarországi 447., 19. jegyz. alapján: Új Magyar Lexikon V. köt. Bp. 1961. 368–369. lapok közötti tábla hátoldalának közepén; tanulmányozható az előző jegyzetben említett helyen is.
- 8 A VD16 azonosítása szerint. *Borsa G.*: A magyarországi 310. még Georg (vagy Johann) Stuchs kiadványának tartotta (Johann Stuchs egyidejűleg apja, Georg dúcait is használta).
- 9 Lényegében megegyezik a IV. kiadással, mert a jún. 16-i szövegrészt tartalmazza, de a kivégzésről szólót (Aufuhr-röplap többlete) nem.
- 10 A metszet az előzőhöz képest elegánsabb kiállítású és ruházatú alakot ábrázol, aki a fejét is ellenkező irányba fordítja. Közlése: *Borsa G.*: A magyarországi 309.
- 11 A jún. 17-i dátum és szövegrész csak ebben szerepel: Mon. rust. 320–321.
- 12 Közlésére lásd: *Borsa G.*: A magyarországi 447., 22. jegyz. A kiadás müncheni példánya (BSB H eccl. 847d) digitálisan tanulmányozható: http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10482606_00001.html, azonosítója: VD16 G3477. Ugyanezt a metszetet Schobser Ögint követve az 1515-ben a francia–svájci összecsapásról szóló tudósításnál felhasználta, úgy, hogy a keresztes vitéz mögötti zászlóról a keresztet és a csücsöknél lévő árnyékolást levéselte: VD16 N 608.
- 13 Magyar fordítása: A magyar parasztháborúk irodalma 104–107. Azonosítója: VD16 A 4072. – A magyarországi közgyűteményi példányokon kívül a budapesti Központi Antikvárium 2014. dec. 5-i árverésén felbukkant egy újabb példánya is, lásd az árverési katalógusban: A Központi Antikvárium 133. aukciója. Bp. 2014. 24. (45. tétel) Az adatot köszönöm Mikó Gábornak.
- 14 Uo. 107. Digitálisan a hallei egyetemi és tartományi könyvtár példánya (QK IIn 4692) tanulmányozható: http://dfg-viewer.de/show/?tx_dlf%5Bid%5D=http%3A%2F%2Fdigitale.bibliothek.uni-halle.de%2Ffoai%2F%3Fverb%3DGetRecord%26metadataPrefix%3Dmets%26identifier%3D1000550&tx_dlf%5Bpage%5D=8&tx_dlf%5Bdouble%5D=0&cHash=79ab482cf79572d3dbe02247137f326 (A látogatás ideje: 2014. dec. 20.) – E metszet ikonográfiájáról lásd: *Marianna D. Birnbaum*: A Mock Calvary in 1514? The Dózsa Passion. In: *European Iconography East and West. Selected Papers of the Szeged International Conference*, June 9–12, 1993, ed. György E. Szónyi. Leiden–New York–Köln, 1996. 97–98. (Figure 2.)
- 15 A VD16 azonosítása szerint. *Borsa G.*: A magyarországi 310. még Hieronymus Hölzel kiadványának tartotta.
- 16 Azonosítója: VD16 W 179. Több példányát ők sem ismerik.
- 17 Közlése: *Borsa G.*: Nyomtatott tudósítás 314. A silány betűkészlethez képest a metszet igen kvalitásos.

18 A nyomódúcok egy ismert nyomda készítményeivel sem azonosíthatók. A betűkészlet meglehetősen primitív. A kiadás helyére az egyetlen fennmaradt példány lelőhelyéből logikailag következett *Borsa G.*: Nyomtatott tudósítás 317–318. A VD16 sem tudja nyomdahelyét azonosítani.

A kiadások számozása nem feltétlenül jelent szigorú időrendet: Borsa ennek megállapítására kimondottan nem is tett kísérletet, hiszen a nyomtatványokon semmiféle erre vonatkozó támpont nincs, mivel impresszum nélküliek. Kizárólag filológiai és ikonográfiai-stíluskritikai eszközökkel tudunk tehát a tartalom, esetleg a metszetek egymáshoz való viszonya alapján bármiféle megállapítást tenni. (Az azonos címlapképű kiadások metszetei sem azonos dúcra készültek, így lehetnek egymás előképei.) Azt is figyelembe kell vennünk, hogy csupán a korunkra maradt példányokat ismerjük – ténylegesen ennél több kiadással kell számolnunk.⁹⁷ Annyi biztosnak látszik, hogy az I., augsburgi kiadás időben is az első volt (erre még alább kitérek), és a II–IV. és VI. (strassburgi, müncheni, nürnbergi, újabb müncheni) ennek ismeretében, ennek mintául vételével készült. Jelzésértékű, hogy a VI. kiadás nyomdása ugyancsak Hans Schobser volt, aki a metszet nélküli előző kiadását címképpel és újabb értesüléssel bővítve újból kiadhatta, nyilván az érdeklődésre való tekintettel. Az V. lipcsei és a VII. (Aufuhr-röplap, konkurens nürnbergi nyomda)⁹⁸ kiadások már a terjesztés újabb hullámában, az említett IV., nürnbergi kiadás alapján készülhettek. A csoport teljesen különálló eleme a VIII., ugyancsak nürnbergi kiadás, amely vitába száll „a korábban nyomtatott valótlán röplapok” állításaival,⁹⁹ és mivel Dózsa György kivégzése után még a váradi harcokat is említi, időben a legkésőbbi lehet.

A keresztes lázadásról szóló röplapok megjelenési helyei mind a Német-római Birodalom nagyvárosai, jelentős kereskedelmi központjai. Közöttük is jobbra a Magyarország iránt különösen érdeklődő, fejlett délnémet kereskedővárosokat találjuk.¹⁰⁰ Az első kiadás Augsburgban való megjelenése ráadásul tökéletesen egybevág magának a röplapnak a szövegével, amely szerint a kiadás alapjául szolgáló tudósítás Budáról Bécsen keresztül érkezett a városba.¹⁰¹ A nürnbergi és müncheni kiadások földrajzilag közeli, de a röplapok e délnémet területeken kívül Strassburgban és Lipcsében is megjelentek, így hatásukat a korábban feltételezettnél jóval szélesebb körben fejt-

97 *Borsa G.*: A magyarországi beszámoló két elpusztult példányról is; az elsőt a leírás alapján nem lehet egyértelműen kiadáshoz kötni, míg a másik, amelyet a boroszlói egyetemi könyvtárban őriztek, a IV. kiadás egy példánya volt.

98 Hieronymus Hölzel a nürnbergi városi tanács törvénytelen röplapkiadásért egy időre el is záratta, erről lásd alább. Amennyiben a VD16 azonosítása helyes (lásd 105. és 112. jegyz.), a mintául szolgáló kiadás Hölzelé.

99 „unwarhaftigen büchlyn vormalis aussgetruckt”. *Borsa G.*: Nyomtatott tudósítás 315. (ford. 316.)

100 Vö. *Benda K.*: A törökök 23., 67.

101 Mon. rust. 315/14–17. Az okmánytár kiadói a 314. oldalon nyilván figyelmetlenségből Nürnberget írtak.

hették ki. Hasonlóképpen a korabeli közvélemény figyelmét és a terjesztés sikerességét tanúsíthatja, hogy üzletileg megérte efféle témájú rölapot nagyjából 1-2 hónap elteltével Münchenben még egyszer, Nürnbergben még kétszer kiadni. A példányszámokról természetesen nem tudunk semmit, de mivel a korban nem rendkívüliek a több száz (300–600) példányban megjelent rölapok sem, úgy becsülhetjük, hogy a keresztes lázadásról tudósító rölapokból kiadásonként legalább 100–200 példány készülhetett.¹⁰²

Borsa Gedeon kutatásai során a rölapok keletkezésére vonatkozó kéziratok forrásokat is feltárt a már említett nürnbergi patríciuscsalád könyvtárában, amelyek témánk szempontjából igen jelentősek.¹⁰³ A család tagja volt ugyanis az a Christoph Scheurl (1481–1542) is, akit általában a szakirodalom az első újságírónak szokott nevezni.¹⁰⁴ Nürnberg város jogásza volt, aki – korának egyik széles látókörű és kiváló kapcsolatokkal rendelkező polgáraként – a 16. század első évtizedeiben módszeresen gyűjtötte a híreket, értesüléseket, sőt ezek továbbításában és nyomtatott kiadásában időnként maga is részt vett.¹⁰⁵ Adatgyűjtését alapanyagnak szánta egy saját koráról szóló összefoglaló történeti műhöz, amelynek azonban csak az első szakasza készült el az 1511–1521 közötti évtizedre, de a modern korig ez is kéziratban maradt.¹⁰⁶ A történeti kutatás nagy szerencséjére fennmaradtak az alapanyagot tartalmazó gyűjtőkötetek is. Az ezekben található feljegyzéseket vagy átiratokat a befutó levelekről, tudósításokról különböző, Scheurl vagy a város által foglalkoztatott írnokok készítették, majd rendszerint Scheurl maga nézte át és javította.¹⁰⁷ A tudósítások fennmaradása nemcsak arra jó, hogy bepillantsunk egy 16. századi történetíró műhelyébe és munkamódszerébe, hanem e sajátos források rendkívül érdekesek önmagukban, magyar szempontból is.¹⁰⁸ Az 1514. év eseményeit tartalmazó J² kötetben Borsa a magyarországi keresztes lázadásra vonatkozóan tizenegy különböző, az 1514. május 17. és szeptember 2. közötti időszakra keltezhető tudósítást talált, amelyeket tanulmányában közölt is, A–K betűkkel

megjelölve.¹⁰⁹ (A betűrend a kódexben található sorrendet adja ki. A forrásgyűjtés sajátossága, hogy a másoláskor nem a kronológiai szempont volt a lényeges: sem a néhol bennmaradt keltezés, a továbbítás vagy a beérkezés dátuma, de még a szövegekben ismertetett események időrendje sem feltétlenül, hiszen egyazon tudósításban több korábbi hír is szerepelhet.)

E kéziratok híradások levélszerűek és formailag a nyomtatott rölapok szövegére emlékeztetnek, bár címük nincs. Funkciójuk szempontjából azonban semmi különbség sincs a nyomtatásban megjelent darabokhoz képest: Barbarics Zsuzsa mutatott rá tanulmányában arra, hogy a többek között Neue Zeitungoknak nevezett tudósítások nyomtatott és kéziratok formában egyaránt terjedhettek.¹¹⁰ Tehát ezek a tudósítások is teljességgel konstruáltak és határozott tájékoztatási céllal születtek: információikat a nyilvánosságnak szánták. Párbeszédet vagy a szereplők szájába adott mondatokat találunk például Dózsa elfogásakor vagy kivégzésekor (I szöveg); drámai fogások élénkítik a szöveget, így záró felkiáltások: „Isten tudja, mi lesz a vége a dolognak” (G szöveg), „Isten fordítsa jóra a helyzetet” (I szöveg) vagy éppen a borzalmak, kegyetlenségek ecsetelése (A, B, D, J, K szövegek).

A tudósításoknál fontos tényező volt a gyorsaság. Ezért készítöik egy adott időpontban több különböző helyre (például Pest, Felső-Magyarország, Temesvár) vonatkozó, főleg szóbeszédből származó, akár pletykának is tekinthető adatot inkább leírnak, és vállalják a bizonytalanságot, az esetleges későbbi pontosítás vagy helyesbítés terhére, csak hogy a hír mihamarább célba jusson (például a K szöveg írója ígéri, hogy a „Vatánál” álló szerzetes vezette seregéről a következő – rájuk nem maradt – levelében fog írni).¹¹¹

Különösen figyelemre méltó számunkra a G jelű szöveg.¹¹² Ez ugyanis nem más, mint szóról szóra az *Ein groß Wunderzeichen* címmel ismert rölap szövege! A rölap alapja tehát valóban egy levélformájú tudósítás volt, amely szinte teljes egészében megegyezik a sajtó alá rendezett változattal, csak hogy néhány apró, ám annál fontosabb részlet a szerkesztés folyamán „elkopott” a szövegből. Egyrészt a kéziratban több konkrétum szerepel: a bíboros toborzást betiltó rendelkezését pontosan két nappal korábban mondja, a keresztesek által megölt Kuppi nevű kereskedő a torzult Petta névalak helyett pettau („von Pettaw”), és szám szerint 6 nemessel együtt leli halálát, a táborban

102 Benda K.: A török 25–26.

103 Borsa Gedeon: Korabeli tudósítások Nürnbergben az 1514. évi magyarországi parasztháborúról. Az OSZK évkönyve 1991–1993. 323–348. = *Uő.* Könyvtörténeti írások III. Az OSZK évkönyveiben megjelent tanulmányok. (Az OSZK kiadványai – új sor. 9.) Bp., 2000. (22. sz.) 432–455., 542–546. A második megjelenés oldalszámaira hivatkozom.

104 Schottenloher, K.: Flugblatt und Zeitung 172–178.

105 Borsa G.: Korabeli tudósítások 432.

106 Kiadása: Christoph Scheurl: Geschichtsbuch der Christenheit von 1511 bis 1521. Hrsg. von Franz von Soden, Johann Karl Friedrich Knaake. In: Jahrbücher des deutschen Reichs und der deutschen Kirche im Zeitalter der Reformation und ihrer Zeit. I. Leipzig, 1872. 1–179. Az 1514. évi magyarországi eseményekre vonatkozó fejezeteket (Bibliothek Scheurl, N² kódex, 467r–470v; uo. 55–60. mint 80–86. fejezetek) Borsa is közölte: Borsa G.: Korabeli tudósítások 441–444.

107 Borsa G.: Korabeli tudósítások 432–433.

108 Borsán kívül tudomásom szerint nem foglalkozott velük a magyar kutatás, pedig más évek, időszakok, események nürnbergi recepciójára vonatkozóan is kitűnő forrásokat rejthetnek.

109 Borsa G.: Korabeli tudósítások 444–453. – Borsa összeállítását (uo. 440.) helyesbítve a tudósítások keletkezési ideje és kelethelye a következő: A (317r): 1514. júl. 19–20. [Buda?], B (318r): júl. 14. Buda, C (318v): júl. 10–11. [Buda?], D (319r): júl. 5–6. [Bécs?], E (321r): aug. 7. után [Bécs], F (323r): jún. 10. Bécs, G (322r): máj. 17. Buda, H (328r): júl. 26. Buda, I (329r): aug. 10. után [Buda], J (332r): szept. 2. Bécs, K (333r): júl. 31. Buda.

110 Barbarics Zs.: A kéziratok „Neue Zeitungen” 179.

111 „die sag, das der munich mit seinem H[eer] bey Wata, davon ich euch am nechsten geschrib[en] ... Was begeben wurd, wil ich euch in dem ersten wissen lasen.” – Borsa G.: Korabeli tudósítások 453. – A település nem azonosítható egyértelműen. Gondolhatunk a Bodrog megyei Baja mezővárosra vagy esetleg a szamosfalvi csata (lásd Neumann Tibor kötetbéli tanulmányát) környékén található Kolozs megyei Patára is.

112 Közlése: Borsa G.: Korabeli tudósítások 448–449.

a zászlórúdra egy fából készült feszületet („ain hultzen crucifix”) erősítenek. Másrészt két bekezdés végén is két-két sor többletszöveget találunk a nyomtatott kiadáshoz képest.¹¹³ Harmadrészt a kézirat rendhagyó módon fenntartotta a tudósító Hans Schweicklin nevét is, valamint azt a tényt, hogy a Budáról érkezett tudósítást május 25/26. folyamán Bécsben másolták le. A toborzás betiltásáról szóló közelebbi adat alapján így a tudósítás időpontja (1514. május 17.), illetve a továbbítás útvonala (Buda–Bécs–Augsburg) egyaránt meghatározhatóvá válik.¹¹⁴

Bár a budai keltezés alapján Hans Schweicklint helyi illetőségűnek gondolhatnánk, személye szinte biztosan egy tekintélyes augsburgi kereskedővel azonos.¹¹⁵ A megfeleltetést az is erősíti, hogy az általa küldött tudósítást Bécsen keresztül szülővárosába továbbították. Az I szövegben címzettként szereplő „Wist lieber Herr Hewperger” személyét pedig már Borsa sikerrel azonosította a korábban Mátyás királlyal is kapcsolatban álló Mathias Heuperger bécsi patrícussal, városi tanácsossal, aki a helyi Krisztus Teste-konfraternitás újjászervezőjeként, illetve a bécsi Stephanskirche ereklyekatalógusa, az ún. *Heiltumsbuch* 1502. és 1514. évi nyomtatott kiadásának támogatójaként ismert a szakirodalomban.¹¹⁶ Rajtuk kívül a tudósítások emlegetnek még egy bizonyos Wolfgang Eysent, aki az F szöveg (július 10-i tudósítás) szerint Budára utazott, de 3-4 nap múlva vissza fog térni, illetve az E tudósítás szerint augusztus 7-én Budáról írt (nyilván Bécsbe) arról, hogy Szapolyai János csapatai legyőzték a Várad környéki keresztéseket.¹¹⁷

A hírlevelek írói és címzettjei között tehát rendszeres kapcsolat állt fenn. Erre utal például a híradások több fordulata is, azaz hogy a tudósító elfelejtett valamit megírni vagy éppen hogy már írt a témáról, hogy kiegészíti, helyesbíti a korábbi leveleket, illetve hogy amint megtud valami biztosat, meg fogja írni.¹¹⁸ Az is világossá válhat számunkra, hogy Bécs hírcentrumként működött: a tudósítások egy része eleve onnan kelt (például E, F, J) vagy Budáról, a magyarországi hírek gyűjtőhelyéről oda címezték (például

113 Borsa G.: Korabeli tudósítások 434. – Neumann Tibor arra a különbségre is felhívta a figyelmet, hogy a nemesi hadak és a keresztések „váradi” összecsapásánál a G jelű szöveg szerint 800 nemes (uo. 449.), míg a nyomtatott változatban 500 nemes esett el (Mon. rust. 317/52. sor). Az adatot e helyütt is köszönöm neki.

114 Uo.

115 1532-ben Kattrein nevű lányát egy Concz nevű volt burgknecht vette feleségül, aki egy perirban szerepel. Staatsarchiv Augsburg, Straßamt, Urgrichten, nr. 9. Jakob Müller vallomása, 1532. ápr. 3.: <https://www.commsywiki.uni-hamburg.de/wikis/651782/2826739/Main/Augsburg1532JacobMiller3April> (A látogatás ideje: 2014. dec. 20.)

116 Richard Perger: Die Wiener Ratsbürger 1396–1526. Ein Handbuch. (Forschungen und Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte 18.) Wien, 1988. 211/277.: 1500–1503-ban tanácsos, †1515; Hartmut Kühne: Ostensio reliquiarum. Untersuchungen über Entstehung, Ausbreitung, Gestalt und Funktion der Heilumsweisungen im römisch-deutschen Regnum. Berlin, 2000. (Arbeiten zur Kirchengeschichte 75.) 340–341.

117 Borsa G.: Korabeli tudósítások 446., 447. Személyét egyelőre nem sikerült azonosítani.

118 Borsa G.: Korabeli tudósítások 435.

B, G, I, K). Itt Heuperger (és nyilván mások is) foglalkoztak a hírek összeszedésével, át- és lemásolásával, hogy azután a kereskedelmi hálózatokon keresztül továbbítsák azokat. Legalább három tudósítóval számolhatunk, akik a Magyar Királyságban rendszeresen működő, ott kapcsolatokkal rendelkező német kereskedők vagy embereik lehettek. A szövegek különböző szerzőségét alátámasztja az eltérő szóhasználat is, ugyanis a tudósítások egy részében a lázadók parasztok (*paurn*, *pawr volck*: B–D), míg másik részében keresztések (*die creutzer*: A, E–G, J–K).¹¹⁹

A Nürnbergben fennmaradt tudósítások tehát egy sajátos nézőpontból láttatják az eseményeket, ráadásul több olyan apró részlet is szerepel bennük, amelyeket eddig más forrásból nem ismertünk. Adataik ugyanis magukból a röplapokból sem köszönnek vissza: a G jelű szövegen kívül, amely korai időpontjánál (1514. május 17.) fogva is méltán juthatott el az augsburgi könyvsajtóig, sem a bővített Wunderzeichen-kiadások, sem az Aufruhr-, sem az Abgeschrift-röplap nem mutatnak tényleges szövegszerű egyezést a tudósításokkal, és a tartalmilag azonos elemek, például Dózsa halálának leírása is eltérő. Azaz a nyomtatásban megjelent hírek alapjául más tudósítások szolgáltak a fennmaradt nürnbergi szövegeken kívül. Ez is jól érzékelteti, hogy a Dózsa-parasztháborúról megjelent nyomtatott röplapok mögött mekkora kézíratos tudósítás- és értesüléshalmaz állhatott egykor.

Értesülések és események 1514. április–november

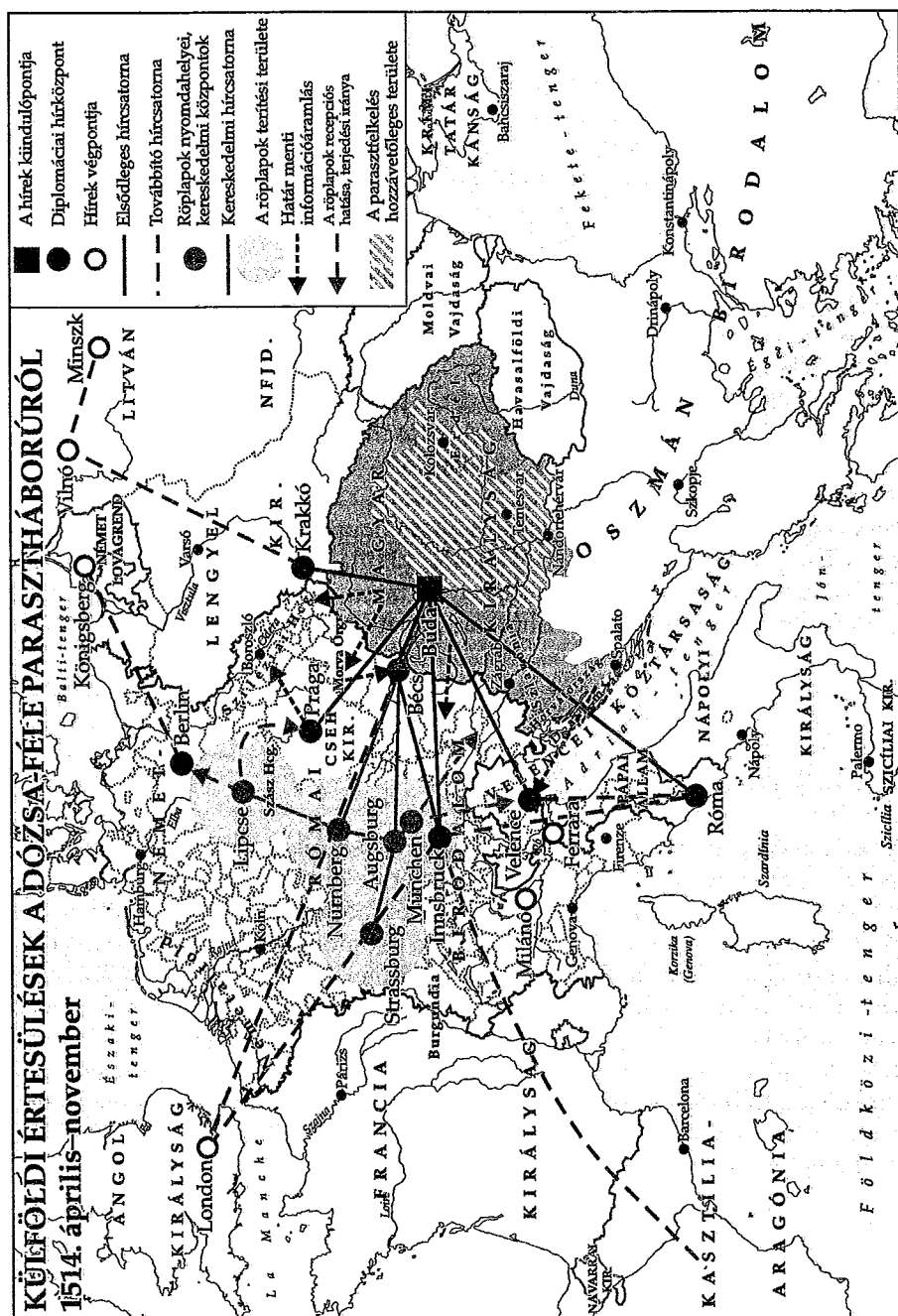
A hírkapcsolatok rendszerének jellemzői

Az értesüléseket térben és időben elhelyezve a hírek terjedésének mechanizmusa, a hírhálózatok működése is kirajzolódik.¹²⁰

A térképen a dokumentált kapcsolatok láthatók az értesülések keletkezési és célállomásai, tehát az üzenetforgalom csomópontjai szerint, amelyek a hírcsatornákat adják ki. Sötétebb szín jelöli a diplomáciai és magánlevelezést, halványabb a röplapokat. Folytonos vonallal jeleztem az elsődleges, szaggatottal a másodlagos vagy továbbító hírcsatornákat, míg pontozott fekete nyilakkal a közvetlen határon átnyúló, nem dokumentált, inkább csak feltételezhető híráramlást kívántam érzékeltetni. (A hírforgalom nagyságát nem, mivel ezt a rendelkezésre álló források mennyisége és megoszlása nem teszi lehetővé.)

119 A H szöveg általában mint „Zeckel Jorgs Heer” beszél róluk, míg az I szövegben egyszerűen „Heer” áll.

120 A térképet Nagy Béla rajzolta, akinek e helyütt is köszönöm munkáját.



A térkép alapján szembetűnő egyrészt, hogy Magyarország földrajzilag ennek a hálózatnak – amely egyébként a nyugati kereszténység területét adja ki – a szélén helyezkedik el: a hírek észak (lengyel), északnyugat (cseh), nyugat (német), délnyugat (itáliai) irányba terjednek.¹²¹ A történések tehát a nyugatabbra lévő közönség számára a távoli egzotikumot is jelentik: valami olyasmit, ami közvetlenül nem érinti őket és inkább csak bizonyos elemeiben, nem összefüggéseiben érdekes. Másrészt a külföldre jutó hírek az esetleges egy-két kivételt leszámítva kizárólag Budáról, a fővárosból indulnak, mivel ide is futnak be a Magyar Királyság különböző részeiről, és itt, a királyi udvar környezetében gyűjthetők össze legkönnyebben. A főváros a parasztháború által érintett területek nyugati szegélyén fekszik; a háborús helyzet sem veszélyeztette a hírek folytonos, akadálytalan áramlását, a diplomáciai és informális kapcsolattartást, mivel a lázadás a Magyar Királyság nyugati területeit nem érintette.¹²² A budai „hírcentrum” tehát folyamatosan működött, mivel a királyi székváros – időszakos fenyegetettsége ellenére – nem volt sem körülfárva, sem a király és udvara nem hagyta el az események ideje alatt. A távolsággal együtt persze a tények pontossága csökken és a képzelet ereje nő. Mire egy Temesvárról, Váradról vagy éppen Erdélyből érkező szóbeli értesülés Budára ért, már óhatatlanul torzult és átalakulásokon ment keresztül, függetlenül attól, hogy azután egy hivatalos kormányzati diplomáciai levélbe vagy egy később röpiratként megjelent tudósításba került-e bele.

Ha magyarországi eseményekről szóló hírek külföldi terjedését és fogadtatását szeretnénk tehát megérteni, akkor a hírhálózatot – e tanulmány címének megfelelően – Magyarországról, Budáról kell nézni. Azonban a fennmaradt források megoszlása e szempontból igen aránytalan: a Budáról kifelé elküldött darabok száma jóval kevesebb, mindössze negyede a teljes mennyiségnek, ráadásul több esetben csak a címzett reakcióját ismerjük, és ebből kell az értesülés tartalmára visszakövetkeztetni.

A térkép ugyanakkor nem alkalmas az időbeliségnek, a hálózat dinamikájának bemutatására. A korszak egyik jellemzője ugyanis a hírtovábbítás komoly időszükséglete (és a célba juttatásban való közvetlen emberi közreműködés).¹²³ A légvonalban szerepeltetett távolságok tehát többnapos, többhetes időközöket jelentenek a két végpont között, például – a teljesség igénye nél-

121 A keleti és déli híráramlásra, ha léteztek hasonló formában is, mint a vizsgált európai térségben, nem rendelkezünk forrásokkal.

122 Lásd jelen kötetben Nógrády Árpád és Varga Szabolcs tanulmányait!

123 Z. Karvalics L.: Hírforgalom.

kül – Buda–Bécs 3–6 nap,¹²⁴ Buda–Prága 13 nap,¹²⁵ Buda–Krakkó 14 nap,¹²⁶ Buda–Velence 14–21 nap,¹²⁷ Buda–Róma 14–21 nap,¹²⁸ illetve Velence–Róma 4–5 nap, Velence–Milánó 8 nap, Bécs–Velence 12–15 nap¹²⁹ utazással járt. Eből következik, hogy a célállomás jelentős lemaradásban, késésben van a küldő félhez képest; válasza, reakciói mindig az események egy korábbi állapothoz tartoznak.

- 124 Cuspinianus követként a Bécs–Buda közötti távolságot többször is megtette ezekben az években, bár naplójában néhány esetben a visszaútnál csak a hivatalos királyi válasz és nem az elindulás napját adja meg: Tagebuch Cuspinians 306. (1512: 6 nap), 309. (1513. jan.: 3 nap, jún.: 5 nap, vissza kb. 6 nap, aug.: oda 3 nap, vissza 4 nap), 310. (1513. dec.: oda 3 nap, 1514. jan.: vissza 3 nap), 311. (1514. febr.: oda 4 nap, vissza 4–5 nap, ápr.: oda 3 nap, szept.: oda 2[1] nap, vissza kb. 5 nap), 312. (1514. okt.: oda 4 nap, vissza kb. 6–7 nap, 1515. febr.: oda 4–5 nap, vissza kb. 6 nap), 314. (1516. máj.: oda 3 nap, vissza kb. 4 nap, aug.: oda 4 nap, vissza kb. 4 nap) stb.
- 125 Politikatörténeti források Bátori István első helytartóságához (1522–1523). Közzéteszi C. Tóth Norbert. Bp., 2010. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 50.) 176. és 178. Gosztanyi János győri püspök és királynéi kancellár levele 1523 februárjából a Prágában időző II. Lajos királyhoz, illetve Burgo császári követhoz, amelyben leírja, hogy az utat ennyi idő alatt tette meg. Igaz, változó meneteljesítménnyel. Lásd még C. Tóth Norbert: A királyi pár Csehországban. In: „Köztes-Európa” vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére. Szerk. Bagi Dániel–Fedeles Tamás–Kiss Gergely. Pécs, 2012. 93.
- 126 Andrzej Wyczański: Polska służba dyplomatyczna w latach 1506–1530. In: Polska służba dyplomatyczna XVI–XVIII wieku. Pod. red. Zbigniew Wójcik. (Pracownia historii stosunków międzynarodowych XVI–XVIII. w.) Warszawa, 1966. 32. (1533/1534 folyamán J. Dantiscus levelezése alapján; a Lengyelország–Magyarország távolságra 2–4 hetet ad meg.) Tomicki követ Budáról Krakkóba az utat 1514 elején viszont éppen 14 nap alatt tette meg, lásd 70. jegyz.; Az orszáji győzelem (szept. 8.) híre szept. 24-én lett ismert Budán, nyilván Krakkón keresztül, ez 16 nap: Sanuto XIX. 180., Sanuto/Wenzel II. közl. 283–284. (Antonio Surian aznap jelentése Sanuto okt. 31-i kivonatában.)
- 127 Podmaniczky kamarás Csulai Mór Fülöphez írott jún. 29-i levelét Csulai Mór júl. 19-én mutatta meg Prosperinek (20 nap) – Vö. E. Kovács Péter: Egy középkori utazás emlékei. (Estei Hippolit utolsó utazása Magyarországon). Történelmi Szemle 22. (1990) 108–109.: 2–3 hetet ad meg a velencei követjelentéseknek a Sanuto által regisztrált beérkezési ideje alapján készült izokron térkép alapján. A térképet közli: Fernand Braudel: Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus, XV–XVIII. század. A mindennapi élet struktúrái: a lehetséges és a lehetetlen. Ford. Pődör László. Bp., 1985. 426. Az időtartam annyiban kissé csalóka, hogy Sanuto a tanácsüléseken tárgyalt ügyeket ismerteti, viszont a napirendre kerülésig akár több nap is eltelhetett a hír beérkezése után. Pl. Surian máj. 13-i jelentését jún. 3-án (21 nap), aug. 10-i jelentését szept. 1-jén (22 nap), itt nem tárgyalt dec. 10-i jelentését dec. 31-én (21 nap) tárgyalták, míg Zuane aug. 11-i levelét Sanuto szept. 4-i napnál közli (ez 24 nap): Sanuto XVIII. 240., XIX. 8., 343–344. és XIX. 15. = Sanuto/Wenzel II. közl. 250., 267., 285. és 277.
- 128 Néhány évvel későbbi adatok: 1523-ban VII. Kelemen nov. 18-i megválasztásának híre rekordszerű gyorsasággal dec. 2-án ért Pozsonyba, igaz, valószínűleg Bécsen át. Ez éppen 2 hét. Lásd a 71. jegyzetben idézett Szydłowiecki-naplóban, 93. és 195. – Brodaries István 1525. szept. 13-i, VII. Kelemen pápához írt levele szerint Rómából 21 nap alatt ért Budára. (Stephanus Brodericus: Epistulae. Ed., comm. Petrus Kasza. Bp., 2012. [Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, series nova 16.] 123.)
- 129 Infelise, M.: From merchant's letters 40–41. (XVI. század első felében, postaúton.) – Vö. E. Kovács P.: Egy középkori utazás 108: a Bécs–Velence távolságnak nagyjából megfelelő Bécs–Villach–Tarvisio–Ferrara távolság megtételére 1517-ben Hippolit bíborosnak 9 + 9 = 18 napra volt szüksége.

E késésből is adódik, hogy a források időbeli eloszlása egyenetlen. Akkor kezd európai szinten a magyar ügy érdekessé válni, amikor a helyzet már nagyrészt megoldódott. Jellemző, hogy a források időbeli súlypontja, tehát fele-kétharmada 1514 júliusára–augusztusára, és inkább Dózsa György kivégzése utánra esik. A számunkra igazán érdekes április–májusi időszakról, a lázadás kezdetéről sokkal kevesebb értesülésünk van.

A lázadás és a cseh segítségkérés: hírek 1514. június elejéig

A keresztes hadjáratot – mint ahogy e kötetben többször szó esett róla – 1514. április 9-én hirdették ki.¹³⁰ Mindez külföldön nem volt fontos, a híráramlás nagysága nyilvánvalóan nem lépte át a szokásos mértéket. Áprilisból két velencei követjelentést és egy cseh levelet ismerünk mindössze, de ezek is inkább a magyar–török viszonyra vonatkoznak.¹³¹ Mindeközben lassacskán gyülekeztek a keresztes seregek: május elején Ladislav ze Šternberka kancellár már látta a Pest alatti tábor.¹³² Látszólag minden rendben zajlott, bár az anyagi fedezet hiányát meg kellett oldani: Surian követ 13-án beszámolt a keresztes hadjárat költségeire kivetett háztartásonkénti 20 dénáros adóról.¹³³ A néhány nappal korábban, május elején Linzből Bécsbe érkező Robert Wingfield angol követ is május 9-én még csak annyit tudott, hogy valószínűleg háború lesz a törökkel.¹³⁴

- 130 A kérdésre legújabbán lásd C. Tóth Norbert: Vita a keresztes hadjárat kihirdetéséről. Országgyűlés 1514 márciusában. Erdélyi Múzeum 77. (2015) 1:14–26., különösen: 25–26.
- 131 Antonio Surian, 1514. ápr. 7. Buda (a magyar kormányzat ki akarná Dalmáciában is hirdetni a keresztes hadjáratot, de ő világossá tette, hogy Velence ezt nem támogatja, és pénzt sem ad) és ápr. 7. után, Buda (Miksa császárnak a török szultánhoz írott levele, hogy követet küldene hozzá; Bakócz ki akarná hirdetni a keresztet Dalmáciában is, ha a Signoria beleegyezik; a magyar urak támogatnák ebben). Sanuto Diarii XVIII. 190. Sanuto/Wenzel II. közl. 249. = Mon. rust. 63–64., nr. 20., illetve Sanuto Diarii XVIII. 201. Sanuto/Wenzel II. közl. 249–250. (máj. 18-i feljegyzés, Mon. rust.-ban nem szerepel) – Ladislav ze Šternberka cseh kancellár Zděnek Lev z Rožmitálu prágai várnagyhoz, 1514. ápr. 13. Bechyně (mit intézett a királyi udvarban; tudomása szerint magyar részről nincs békekötés a törökkel). DF 289360. Vö. Bartha G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 30–31.; a forrást részletesen ismerteti C. Tóth Norbert jelen kötetben található, a tavaszi országgyűlésről szóló tanulmányában.
- 132 1514. máj. 8. Buda. Ladislav ze Šternberka kancellár Zděnek Lev z Rožmitáluhoz. DF 289368. (Pernstein leveleskönyv, p. 25–26. [fol. 13r–v]).
- 133 Sanuto Diarii XVIII. 240., Sanuto/Wenzel II. közl. 250–251. = Mon. rust. 72., nr. 29. (A „ducati 5 per fuoco” nyilván elírás ducati per 5 fuogo helyett.) – Az országgyűlés eseményeiről lásd C. Tóth Norbert kötetbeli tanulmányát!
- 134 Ezt egy általa meg nem nevezett magyar követtől tudta meg: a török adót követel, a magyar fél pedig török kézen lévő erősségeket szeretne vissza, így nincs esély a megegyezésre. (A szöveg az irat bal szélének sérülése miatt hiányos, ezért a sorváltást is jelöltem.) „here is an embassadour from Hungrye and oothir tydynges here I nott // [...] from theus, save that the Turke and they be at lovynges and byddynges, // [...] for the Turke saythe, he wyll have them to paye tribute, and p^o // [...] Hungaroys saye, that they wyll have certeyn castellys dely(beran)di // [...] that the Turke hooldyth, so that it semith, the contraryete of // [...] of

Sokatmondó, hogy a keresztes csapatok lázadásáról külföldre jutó első hír nem a hivatalos diplomáciai csatornákon keresztül érkezett. Igaz, a királyi udvar számára is időbe tellett, amíg felmérhették a helyzet kezelhetetlenségét. Az események alakulására a rölapok reagáltak nagyon gyorsan: mindössze két nappal azután, hogy Bakócz érsek leállította a keresztes toborzást (május 15.), Budáról Hans Schweiklin meg is írta tudósítását, amelyet 25-éről 26-ára virradó éjjel Bécsben le is másoltak, és június 4-én, pünkösdvasárnap már Augsburgba ért, ahol valószínűleg nem sokkal később átszerkesztve ki is nyomtatták *Ain groß wunderzaichen* címmel.¹³⁵ (Wingfield fent említett bécsi jelentésében hivatkozott a magyar királyi székváros és Bécs között közlekedő rendszeres postakocsijáratra, amelyet más kortársak is emlegetnek, tehát a tudósítás kijuttatását is valahogy így kell elképzelnünk.)¹³⁶

Hans Schweicklin meglehetősen jól tájékozott volt, hiszen az általa taglalt események nagyjából Budán vagy a városhoz közel történtek. Híradásának élén hatásosan a pesti táborban a zászlórúdról háromszor leeső feszület plasztikus történeté – a rölap címadó történetévé – formált „csodajele” áll. Beállítása szerint ez vezetett a keresztes lázadás kirobbanásához, amelynek erőszakosságát három példával mutatja be (egy nemes karóba húzása Vácnál, Kuppi pettaui kereskedő és nemes társai felkoncolása Budától öt mérföldre, a keresztesek ellen állítólag Váradról vonuló nemesek legyőzése, majd a megverték Budára menekülése). A kormányzat teljesen tehetetlennek mutatkozik: bár a király mozgósítja csapatait, de azok kevesen vannak, Bornemissza János nem tudja felszámolni a pesti tábor, a kereszt visszavonását prédikáló budai ferencesek és domonkosok pórul járnak. A tudósítás keltének ismeretében egyébként mindezeket az eseményeket, illetve a hároméves török béke vagy fegyverszünet nyilvánosságra hozatalát is¹³⁷ a Barta Gábor által rekonstruálnál *egy héttel korábban*, a május 25. előtti napok helyett a május

theyre demande is lykker to brede warre...” BL Cotton Ms., Vitellius B XVIII. fol. 82v, regesztája: Letters and Papers Henry VIII, I/2. 1254., n. 2889.

135 Bors G.: Korabeli tudósítások 448–449. (G szöveg). – A keltezésről az Augsburgba érkezésig eltelt 18 nap nagyságrendileg megfelel a mohácsi csatáról szóló első rölap megjelenéséig (1526. szept. 13.), amely 15 nap. Lásd Pukánszky B.: Mohács és az egykorú 280.

136 Wingfield: „from this cite to the pryncipall town in Hungrye ca[...] // the fare cartis passe in XXIIIth howres, and is above [...] englysch // myle, which qwik expedition whanne I concider”. BL Cotton Ms., Vitellius B. XVIII. fol. 82v; regesztája: Letters and Papers Henry VIII, I/2. 1254., n. 2889.; említi Botlik R.: VIII. Henrik 16. – *Iohannes Cuspinianus*: Congressus ac celebrimi conventus caesaris Maximiliani et trium Regum Hungariae, Boemiae et Poloniae ... brevis ac verissima descriptio. [Bécs], 1515 (VD16 C 6482), Cr (21r): „Ingrediebantur toto die Viennam currus quadrigae Hungarorum et Polonorum, vehebantur multi in curribus illis velocibus, quibus nomen est patria lingua kottschi.” – Adatok a kocsira, illetve a bécsi gyorsjáratra: *Domanovszky Sándor*. Mázsaszekér. In: Emlékkönyv Fejérpataky László életének hatvanadik, történetírői működésének negyvenedik, szemináriumi vezetőtanárságának harmincadik évfordulója ünnepére. Szerk. Szentpétery Imre. Bp., 1917. 56–57. (Sigmund von Herberstein és más követek leírásai; köszönöm Nógrády Árpádnak, hogy felhívta a tanulmányra a figyelmemet!); Bors G.: Korabeli tudósítások 434. (a tudósítás útvonala).

137 Fodor P.–Dávid G.: Magyar–török 216.

17. előttiekre kell tennünk.¹³⁸ Ezzel például Bakócznak mint legátusnak a toborzás leállításáról kiadott parancslevele, pontosabban annak a keresztesek kegyetlenkedéseiről szóló passzusai (nemesi kúriák megtámadása, kifosztása, gyilkosságok és gyújtogatások) is sokkal érthetőbbé válnak.¹³⁹ E hírek közül még hiányzik az Alföldön a Maros vidéke és az összecsapás felé tartó keresztes főszereg ismertetése.

Május legvégén még az addigi események sem voltak ismertek a szomszédos Ausztriában sem, bár a feszültségekről és a nyugtalanságról már lehetett hallani. A Miksa császárt Bécsből Grazba követő Wingfield angol követ május 26-án – amikor beszámol arról, hogy a hőség és kocsija balesete miatt késett, de aznap megérkezte után a császár rögvést fogadta kihallgatáson – jelentése végén tesz egy homályos utalást arra, hogy utaztában hat mérföldnyire megközelítette a magyar határt, „ahol a török az úr”.¹⁴⁰ Ezt csak úgy értelmezhetjük, hogy a keresztes lázadás híréből hallhatott valamit, amit ő sem érthetett teljesen, így kapcsolhatta számára logikus módon a korábban már jelentett törökellenes keresztes vállalkozáshoz.¹⁴¹

A magyar kormányzat számára május utolsó hetére válhatott világossá, hogy a kialakult zűrzavaros helyzet megoldására az udvar közelségében rendelkezésre álló katonai erő valóban kevés, ezért más gyors megoldás híján a biztonság kedvéért külső segítséget kell kérni II. Ulászló másik királyságából. Ez egyúttal azt is jelentette, hogy hivatalos kormányzati szinten is ki kellett lépni a problémával az európai politikai színtérre, hivatalosan is „be kellett ismerni” a belpolitikai kudarcot. (A döntés már régebb óta érlelődhetett, bizonyíték erre a május 17-i Schweicklin-féle tudósítás azon utalása, hogy „idegen nemzet” segítségére van szükség.)¹⁴² Május 31-én tehát a magyar urak – az aláírás szerint főpapok, bárók és a királynál lévő nemesek, tehát

138 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 93. (a váci gyilkosság, illetve Kuppiék halála), 94. és 110. (várad csata), 116. (a pesti zászlójelenet). Ezeket az eseményeket mind a hadjárat betiltatásának (máj. 25.) hetére teszi, mivel a Wunderzaichen-rölap szövegét úgy értelmezte, hogy a levél ugyanezen a napon, tehát 1514. máj. 25-én kelt Budán.

139 Mon. rust. 73/48–74/52., nr. 30.

140 A szöveg egyes szám harmadik személyű; a szöveg hiányai miatt nem egyértelmű, hogy tényleg Wingfieldről vagy a Grazból időlegesen eltávozó császárról, esetleg valamilyen másik követről van-e szó. „The emperor, as is befor wretyn, rood III Dwche myle ought [...] // to his bed, and whethir he shall retoruns hethir agay[n ...] // is nott certeynly knowin for his counceill, which he [...] // be nott yit comyn, nor ony of the oother embassadou[rs ...] // is but VI Dwche myle owght of Hungrye, and in five [hours/days?] [...] // maye ride at his ease to there as the Tourke is lord[...] // far from Lombarde state.” BL Cotton Ms., Vitellius B XVIII. fol. 85., regesztája: Letters and Papers Henry VIII, I/2. 1273., n. 2945.

141 Bárány Attila is így értelmezi: *Bárány Attila*: Magyarország nyugati külpolitikája (1458–1526). Angol–magyar kapcsolatok Mátyás és a Jagellók korában. Kézirat. (Köszönöm a szerzőnek, hogy nagydoktori értekezésének vonatkozó részletét megosztotta velem.) – Wingfieldnek a május 9. és 26. közötti időszakból nem maradt fenn jelentése; lehet, hogy a megoldást egy, a két időpont közötti beszámolója adhatná meg.

142 Mon. rust. 317/62–63., nr. 227., illetve a G jelű kéziratos tudósításban is szerepel, tehát a hír budai eredetű, nem utólag illesztették be a rölap szövegébe a sajtó alá rendezéskor.

a királyi tanács tagjai – levélben fordultak katonai segítségért egyrészt Bertalan münsterbergi herceghez,¹⁴³ másrészt a cseh urakhoz. (Utóbbi levél eddig nem volt ismert, a szöveg egyszerű másolatban Bécsben maradt fenn.)¹⁴⁴ Ugyanezzel a postával küldhették Prágába Albert Rendl (Albrecht Rendl z Oušavy) cseh országos főjegyző és kamarás az előzőekkel egy napon készült, Jindřich Švihovský z Rýzmburka cseh királyi udvarmesterhez címzett budai beszámolóját.¹⁴⁵ Levele tudósításszerű, hiszen a Budán hallott szóbeszédéből merített, és jól érzékelteti, hogy a fővárosban ekkor mit tudhattak már az apátfalvi–nagy-laki eseményekről. A nádorról még nem tudta, megmenekült-e, de a parasztok kivégezték – többek között – a csanádi püspököt, és királyt választottak maguk közül. E két utóbbi, hamarosan Európa-szerte közismertté váló elem Rendl tudósításában szerepel tehát elsőként.

Mivel a keresztes főszereg Budáról eredetileg még egy Menyhért nevű parancsnokkal indult útnak,¹⁴⁶ a parasztkirály személyét az értesülések kezdetben még vele kapcsolták össze. Ahogy Barta Gábor is megállapította: időbe tellett, amíg a Budára befutó különböző hírekből sikerült összerakni a történeteket és tisztázni a lázadó had vezérének kilétét.¹⁴⁷ Ez nagyjából másfél hónapig az összes külföldi forrásban is nyomot hagyott: Székely György neve csak fokozatosan, július végére vált egyöntetűen ismertté.

Valószínűleg Rendllel egyező hírforrásra is támaszkodott a június 10-én Bécsben kelt kéziratos tudósítás (F szöveg) is, de ebben a keresztesek győzelmén és a csanádi püspök halálán kívül többek között a német kalmárokat érdeklő hírek is szerepelnek: budai polgárok menekültek Pozsonyba, június 4-én elmaradt a budafelhévi pütkösi sokadalom.¹⁴⁸ A tudósító szerint a Budáról 3-4 nap múlva visszatérő Wolfgang Eysen meg tudja majd erősíteni, mi hír van a keresztes királyról. Ha nem lesz sokadalom, nem lesz fizetés, és Nürnbergbe kell menni végelszámolni – teszi hozzá aggodalmasan.¹⁴⁹ Bár a helyzet képlekeny lehetett, Budán június elején éppen elég nyugodtak lehetek a viszonyok, hiszen Giovanni Battista Bonzagni egri jószágkormányzó

143 Mon. rust. 90., nr. 43. (DF 289361., egyszerű másolatban, protokollum részlete).

144 ÖStA HHStA, Maximiliana 31 (alt 24b), Konv. 3. Juni 1514, fol. 9. Köszönöm Tringli István-nak és Péterfi Bencének a segítségét és a forrás rendelkezésre bocsátását. Napi kelete az ismertével egyező (máj. 31., csak a levéltári téves jún. 3-i datálás miatt került a júniusi konvolutumba), és szövege több ponton megegyezik az eddig ismertével, sőt annak szövegromlása is kijavítható a segítségével. Lásd teljes szöveggel a függelékben!

145 Mon. rust. 93–94., nr. 47. (A DF-ben nem találtam meg.) – A címzett a levél szerint korábban szintén Budán volt, de addigra már visszatért Csehországba.

146 Barta Gábor: Georgius Zekeltől Dózsa Györgyig. Századok 109. (1975) 69–70. Lásd részletesen a jelen kötetben C. Tóth Norbert: Az apátfalvi és nagy-laki csata. A keresztes főszereg útja Pest-től Nagylakig c. tanulmányát.

147 Barta G.: Georgius Zekeltől 84.

148 Pütkösduasárnap ez évben június 4-re esett. A pütkösi budafelhévi sokadalomra lásd Weisz Boglárka: Vásárok és lerakatok a középkori Magyar Királyságban. Bp., 2012. (Monumenta Hungariae Historica. Dissertationes. Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.) 155.

149 Borsa G.: Korabeli tudósítások 446–447.

Hippolit bíborosnak a királyi székvárosból június 3-án írt levelében egyetlen szót sem ejtett a parasztháborúról, kizárólag az általa beszerzett tárgyak és bizonyos „tondók” (talán műtárgyak) lepecsételését, átsomagolását és Itáliába küldését taglalta.¹⁵⁰

Ijedelem Budán, találkozó Bécsben, nemzetközi érdeklődés:

1514. június közepétől július közepéig

Amint már utaltam rá, a magyarországi hírek csak június második felére, július elejére jutottak el az európai közvéleményhez. Bár a német közönség június elején már olvashatott a parasztháború kitöréséről az első nyomtatott augsburgi Wunderzeichen-röplapon, amelyet a hónap végéig feltehetően a strassburgi és müncheni kiadás is követett, a hivatalos diplomáciai forrásainkban június 15-ig mintegy két hét hiátus mutatkozik. Ráadásul a következő egy hónapnyi időszak híráramlása szempontjából a fennmaradt forrásanyag igen aszimmetrikus: a Budáról küldött levelek és tudósítások darabszáma mindössze negyede a külföldi reakciók, válaszok számának (7 a 28 tételből, a nyomtatott röplapok nélkül). A külföldi levelezés érdemben július első felére gyorsul fel: ekkor már cseh, osztrák–német, velencei és római levelek egyaránt ismertetik a magyarországi eseményeket.

A magyar királyi udvar minden jel szerint a császári udvarral és Rómával is igyekezett kapcsolatba lépni, de erre csupán későbbi utalásokból következtethetünk.¹⁵¹ Bakócz bíboros saját kapcsolatait is mozgósíthatta, ennek esetleges bizonyítéka lehet olasz ügyhallgatójának a milánói herceghez intézett június 15-i levele. Bettino di Conti már említett összefoglalója egy eléggé lekerekített, történeti formát elbeszélés a csanádi püspök halálával és egy György nevű vezér megválasztásával bezárólag. Már az is szerepel nála, hogy a király cseh gyalogosokat hívott, ellenben a lengyel király nem tud segíteni testvérén a moszkvaiak miatt.¹⁵²

Budáról júniusban a röplaptudósítások is folytatódtak, bár e hónapból kizárólag az először a Wunderzeichen-röplap IV., nürnbergi kiadásába bekerülő június 16-i, illetve a VI., bővített második müncheni kiadásában található június 17-i híradást ismerjük, amelyek kéziratos formában nem maradtak

150 AS Modena, Archivio Segreto Estensi, Cancelleria, Carteggio ambasciatori, Dispacci di ambasciatori ed agenti Estensi in Ungheria, busta 4. = MNL OL X 1996, 8616/10. = OTKA 81430. (Vestigia) lajstromában tanulmányozható a fényképe is (1801. tétel): <http://olaszirodalom.hu/vestigia/kereses/nyomtat.php?a=1396624570> (A látogatás ideje: 2014. dec. 20.).

151 A pápához pl. a velencei Pietro Lando júl. 2-i jelentése szerint érkezett levél Magyarországról: felkeltek a parasztok, vezért választottak, megölték a csanádi püspököt, a király behívna a cseheket „si chel non e da dubitar seiqui [sequi] alcuna cosa contra la signoria.”, ti. hogy nem kétséges, hogy nem történnek további dolgok az urak ellen. Mon. rust. 141., nr. 103. Az idézett szövegrész hiányzik a közlés végéről.

152 Mon. rust. 115/57–63., nr. 72.

fenn. A IV. és a VI. kiadás július legelején jelenhetett meg, míg a IV. mintájára készült lipcsei V. kiadás valamivel később, talán július második felében. Az ekkorra felfutó üzletet érzékelteti az az adat, hogy július 1-jén a nürnbergi városi tanács négyheti elzárásra ítélte Hieronymus Höltzel nyomdászt, mert városi engedély nélkül állított elő egy bizonyos „Auflauf in Ungarn” megnevezésű röpiratot.¹⁵³ Borsa Gedeon ezt az adatot még az Aufruhr-röplaphoz kötötte, de nem tudta feloldani azt az ellentmondást, hogy e röplap nyilvánvalóan később jelent meg a magisztrátus elmarasztaló ítéleténél. Ha azonban a német nyomtatványkataszter, a VD16 adatbázisának azonosítását elfogadjuk, azaz Höltzel a IV. kiadás nyomdása, ez az ellentmondás is megoldódik. A címet ugyanis az ítéletben csak általánosságban adták meg, így nyugodtan vonatkoztathatjuk a Wunderzeichen-röplap IV. kiadására. Ha azonosításom helytálló, akkor a IV. müncheni kiadás megjelenését is június legutolsó napjaira tehetjük, ami a Schweicklin-féle májusi tudósítás 18 napos útjához képest még gyorsabb, mindössze kéthetes hírtovábbítást jelent. (Igaz, hogy München a kor viszonyai között 1-2 napnyi járőfölddel közelebb is van Budához, mint Augsburg.)

Tartalmilag a június 16-i és 17-i tudósítás nagyrészt egyezik, bár az utóbbi bővebb szöveg. Mindkettő megállapítja, hogy a lázadó keresztesek királyt is választottak Melchior Bannser (Banckwr) személyében; minden főpapot és nemest megölnek, egy püspököt nemeseivel együtt karóba húztak. Egyelőre nem tudják leverni őket. A 16-i tudósítás azzal zárul, hogy a keresztes király levelet küldött a magyar uralkodóhoz.¹⁵⁴ A 17-i tudósítás annyival mond többet, hogy a karóba húzott püspöknél 60 ezer márkát is találtak, a királyon kívül kincstartót is választottak; ugyanakkor már közli Zakl Jorg mint az egyik vezér nevét, és többet árul el a budai helyzetről: említi elfogott keresztes lázadók kivégzését, az udvar által várt cseh és morva hadi népet, és azt, hogy maga a király aggódik a helyzet alakulása miatt.¹⁵⁵

Bár a keresztesek által a királyhoz intézett levélről – ha nem is volt egyszerű fantazmagória – semmi közelebbit nem tudunk, a két tudósításból kihüvelyezhető, hogy június közepén valamiféle keresztes sereg készült a főváros ellen, ami meg is felelt a valóságnak. Az udvar valóban aggódott: II. Ulászló június 22-én maga fordult cseh alattvalóihoz, pontosabban valamelyik cseh főúrhoz, élénken ecsetelve szorult helyzetét, mintha ostromlottként ülné a budai várban. A keresztesek ugyanis előző éjjel megint táborot vertek két mérföldre Budától, és ez ráadásul a városi csőcseléket is felbátorította. Kéri ezért, hogy minél gyorsabban siessenek segítségére.¹⁵⁶ Ugyanekkor küldhettek Budáról Csulai Mór Fülöpnek is értesítést Velencébe, mivel a magyar követ a

153 Borsa G.: A magyarországi 310. (Az általa idézett munka: Ute Monike Schwob: Kulturelle Beziehungen zwischen Nürnberg und den Deutschen im Südosten im 14. bis 16. Jahrhundert. München, 1969., 183.)

154 Mon. rust. 320/140–142., nr. 227.

155 Mon. rust. 320–321., nr. 227.

156 Mon. rust. 126–127., nr. 85.

levél kézhez vétele után július 5-én azonnal kihallgatásra jelentkezett a Tizek Tanácsa vezetőinél, és – persze túlzásoktól sem mentesen, pénzkérési célzattal – előadta, hogy az esztergomi érsek elmenekült, mivel a keresztesek 13 báró és 4 püspök fejét vágták le, és hogy Budán, ahol a király a várban tartózkodik, a lázadók táborot vertek, hogy a királyt kézre kerítsék, mivel az békét kötött a törökkel.¹⁵⁷

A király által a cseh főúrhoz intézett levél keltezésével ugyan egybevág, hogy ezekben a napokban zajlott le a gubacsi csata, amikor Bornemissza János legyőzte a Pest felé törő keresztes sereget. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy az egyelőre csak német nyelvű kivonatban ismert szöveg passzusai egybevágóan a június 15-i hadba hívó királyi parancslevelekkel.¹⁵⁸ A levélvivő egyébként Bertalan münsterbergi herceg lehetett, aki a király hívására közben személyesen járt Magyarországon: június 14-én indult el Prágából Budára,¹⁵⁹ és onnan a segélyhad toborzására megbízatást kapva gyakorlatilag azonnal fordult is vissza: rekordgyorsaságú utat követően július 4-én már ismét Prágában volt.¹⁶⁰

Mindenesetre II. Ulászló szorult helyzete talán mégsem fedte teljesen a valóságot: a hazai zűrzavarban, 1514. június közepén Mária főhercegnő, Lajos királyfi kiszemelt jegyese a határszéli Bécsbe utazott, ahol magyar és cseh előkelőkből álló küldöttség, közöttük Kövendi Székely Miklós királyi tanácsos¹⁶¹ üdvözölte a magyar király és királyfi nevében.¹⁶² A hírt Quirini egy hónappal később, Rómából július 23-án kelt két jelentése is megerősíti, amelyben tudatja, hogy július 14-én jött az Örök Városba egy német levél,

157 Sanuto XVIII. 329., Sanuto/Wenzel II. közl. 256–257.

158 Az eseményekre lásd Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 156–161.; Mon. rust. 112–113., nr. 71.

159 Mon. rust. 59., nr. 18.; Jeroným z Hradešína e napi naplóbejegyzése: MTAK Ráth 1501. (Előtte jún. 8-án érkezett meg a lengyel királytól.)

160 Mon. rust. 148–149., nr. 109. Ismeretlen cseh úr (talán Zdeněk Lev z Rožmitálu prágai várnagy) egy másik cseh úrhoz Prágából, 1514. júl. 4. (DF 289362.) „Bartoloměj herceg érkezett követségbe Őfelségétől hiteles levéllel, amelyben azt kéri, hogy a városi rendek Őfelségének megsegítésére késedelem nélkül állítsanak ki kétezer gyalogost, és 200 lovat Budára.” (Uo. 148/2–4. – A fordítást Kovács Eszternek köszönöm!)

161 Kövendi Székely Miklós 1514-es szereplésére legújabbán lásd Péterfi Bence: Egy székely két élete. Kövendi Székely Jakab pályafutása. Pécs-Bp., 2014. (Sziluett. Korszerű történelmi életrajzok.) 129–130.

162 ÖStA HHStA, Maximiliana 31 alt 24b, Konv. 3., Juni 1514, fol. 114–115. Johann Schneidpeck levele Giacomo Bannasio császári titkárhoz. Bécs, 1514. jún. 22., „Reverende domine, post serviciorum commendacionem. Vellem tempus balnei dominatio vestra bene cessisset et ad nota respondisset, quam pro qualitate balnei seu termarum fertur, quia iuvamentum seu levamen non statim, sed post tempus percipiatur. Sed ut de conversacione nostra aliquid (de quo) in terminis contulimus, dominacioni vestre perscribam, id accipiat illustrissimam ac iucundissimam principem regis Ludovici Hungarie sponsam hiis diebus elapsus adventasse, que honorifice suscepta est, Venetę, preterea regis Hungarie oratores, tres Boemie barones, qui nomine regis eam tanquam filiam charissimam itemque nomine Ludovici tanquam coniugem charissimam salutarunt. Hec omnia celebriter peracta sunt.”

amely szerint Mária főhercegnő Bécsbe érkezett, ahol a magyar király követése várta, és tárgyaltak a házasságkötésről; továbbá, hogy a gurki bíboros, Matthäus Lang június 13-án Linzben volt, és állítólag a császárt is várják, hogy beszéljenek a házasság és a parasztfelkelés ügyében.¹⁶³ (Az eseményt egyébként Cuspinianus is említi az 1515. évi királytalálkozójáról írt munkájában az előzmények között.)¹⁶⁴

A bécsi jegyességi találkozóra egyébként a június 19-i héten került sor: egy része június 22. előtt biztosan lezajlott, míg Sebastian Winderl bécsi egyetemi tanár Máriához írt latin nyelvű üdvözlőbeszédét (amelyet ugyanakkor Joachim Vadianus kísérvőversével ki is nyomtattak Hieronymus Vietor és Johann Singriener közös kiadásában)¹⁶⁵ június 25-én vasárnap mondta el a hercegnő előtt.¹⁶⁶ Mivel egy főhercegnőt teljes kísérettel összecsomagolni és Bécsbe szállítani, valamint ott a terepet előkészíteni önmagában is többhetes szervezést igényel, teljes joggal állíthatjuk, hogy a császár a magyar féllel még jóval a zűrzavar előtt, év elején megállapodott a bécsi találkozóval. Közvetve erre utal egyrészt Robert Wingfield angol követ testvérének, a szintén követként Németalföldön tartózkodó Sir Richard Wingfieldnek, illetve társának, Spinellinek a jelentése is, amely szerint a császár nem tud Németalföldre látogatni, mivel a magyar ügy köti le,¹⁶⁷ másrészt egy másik év eleji német forrásban annak a tervnek az említése, hogy a magyar király és a trónörökös a határ túloldalára, Pozsonyba jönnek, ha a császár Bécsben lesz.¹⁶⁸ Tehát a császári udvart tavasszal már a végül 1515-ben, a bécsi királytalálkozó alkalmával megkötött kettős házasság terve foglalkoztatta. Nem I. Miksán múlt tehát, hogy ezt ekkor még nem követte valamiféle

163 Mon. rust. 173., nr. 139. és 174., nr. 140.

164 Cuspinianus, I.: Congressus ac celeberrimi conventus (VD16 C 6482), A3v (5vr): „Interim Caesar ... ex Flandria in Austriam misit charissimam suam neptem Mariam sponsam Ludovici regis, quae Viennam appulit XII die Iunii Anno M.D.XIII. honorificentissime excepta, non tam a clero, quam universo populo Viennensi, et deducta ad arcem Viennensem, ubi hodie adhuc habitat.”

165 Magyar és magyar vonatkozású röplapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban 1480–1718. Összeáll. Hubay Ilona. (Az OSZK kiadványai XXVIII.) Bp., 1948. 9–10. (19. tétel). Azonosítója: VD16 W 3475. A müncheni Bayerisches Staatsbibliothek mindkét példánya digitálisan elérhető: <http://reader.digitale-sammlungen.de/resolve/display/bsb10899491.html> és uo. bsb10972843.html, valamint <http://daten.digitale-sammlungen.de/~db/0001/bsb00013148/images/> (A látogatás ideje: 2014. dec. 20.)

166 Uo. 6r: „Habita Oratio septimo Kalen. Iulias Gymnasii modera || tore Georgio Prenner Pontificii Iuris Doctore || clarissimo. || ANNO M. D. XIII.”

167 Margit főhercegnő, németalföldi helytartó véleményét írják le: „Item she sade, that the excuse made by the emperor [...] // meeting at the tyme presigned by reason of t[he] // besynesse in Hungarie.” BL Cotton Ms., Galba B. III. fol. 203r; regesztája: Letters and Papers Henry VIII, I/2. 1220., nr. 2797. – Bárány A.: Magyarország nyugati külpolitikája. (Köszönöm a szerzőnek, hogy a forrásra felhívtá a figyelmemet, és nagydoktori értekezésének vonatkozó részletét megosztotta velem.)

168 ÖStA HHStA, Maximiliana 30 (alt 24a) [Konv. 3.] Jänner–Februar 1514, fol. 23. Lorenz Saurer bécsi viztum [valószínűleg Zyprian von Serntein kancellárhoz], Bécs, 1514. jan. 8. Említve Cuspinianus, aki Magyarországon volt követségben. A király gyermekeivel Pozsonyba megy, ha a császár erre (Bécsben) jár.

politikai találkozó. Ugyanakkor II. Ulászló király is fontosnak tekintette az ügyet, hiszen a képlékeny belpolitikai helyzet ellenére magyar követség látogatott ki június második felében Bécsbe. Valószínűsíthetően még a magyar főváros térségét megközelítő keresztes sereg előtt indultak, és a néhány napos budai ijedelem (június harmadik hete) alatt már távol voltak. Ráadásul a gubacsi csata után az udvar félelmei is eloszlottak. Podmaniczky János főkamárásnak Csulai Móré Fülöp követhoz Velencébe intézett június 29-i levelében bizakodó hangon be is számolt egyrészt Bornemissza debrői és gubacsi győzelméről, másrészt a királyi parancsra a fővároshoz 25-én érkező Szapolyai György-féle csapatokról: remélhető, hogy a harcok hamarosan mindenütt befejeződnek.¹⁶⁹ Mindez a Velencében tartózkodó magyar követnek küldött korábbi, meglehetősen baljós tartalmú tudósítást volt hivatva felülírni.

Figyelemre méltó egyébként, hogy a Budán tartózkodó velencei követ, Antonio Surian ebben az időszakban nem küldött jelentést haza: május 13-i, még a keresztes had finanszírozásáról szóló jelentése Sanuto tanúsága szerint ugyan június 3-ra befutott Velencébe, de ez lehetett az utolsó, mivel ugyancsak Sanuto július 1-jén némi túlzással azt is megjegyezte, hogy a Tízek Tanácsa „már több mint két hónapja” nem kapott hírt felőle.¹⁷⁰ A velencei követnek ezután következő, a budai helyzetről és keresztesekről szóló jelentése csupán július 10-ről való, ám ennek tartalmáról vajmi keveset tudunk, mivel Sanuto augusztus 27-i kivonatában éppen csak megemlítette, nyilvánvalóan azért, mivel akkorra már túlhaladtak rajta az események.¹⁷¹ Surian hallgatásának tényleges okát csak részben magyarázhatjuk a zűrzavarral, hiszen ezzel szemben Velencében Csulai Móré magyar követ a hazulról kapott hírek alapján már július 5-én beszámolt az említett audiencián a magyarországi helyzetről. Emellett a július 10. előtti napokban Veglia szigetéről is befutott Zuan Moro (még június közepi állapotokat tükröző) tudósítása többek között egy püspök karóba húzásáról, továbbá a Budát és a királyt (meg a vele együtt ott meghúzódo esztergomi érseket) fenyegető keresztesekről.¹⁷² Így a velenceiek gyakorlatilag nagyobb fennakadás nélkül, bár nem a saját közvetlen követüktől tájékozódhattak az eseményekről.

Közben a római Kúriában is érdeklődni kezdtek a magyar események iránt. A több hullámban részint Magyarországról, részint a német területekről

169 Mon. rust. 134–135., nr. 93. (A levél szövege Prosperi júl. 19-i jelentésében maradt fenn.)

170 Sanuto XVIII. 323., Sanuto/Wenzel II. közl. 256. „immo è più di do mexi non si ha nulla di l'orator nostro.” A máj. 13-i jelentését Sanuto jún. 3-án kivonatolta (uo. XVIII. 240.), tehát ha nemcsak a tanácsülésnek, hanem a feljegyzésének is tényleges kelte júl. 1., akkor a két hónapnyi hiány nem fedte teljesen a valóságot.

171 Sanuto XVIII. 479., Sanuto/Wenzel II. közl. 261. (A kivonatot a következő, már Dózsa haláláról szóló júl. 29-i jelentéssel együtt készítette.)

172 A jelentés kelte nem ismert, Sanuto júl. 10-én kivonatolta: Sanuto XVIII. 340., Sanuto/Wenzel II. közl. 257. (A forrást a Mon. rust. nem közli.) Moro tudósításának azon részlete, hogy a lázadók megválasztották fővezérnek a horvát bánt („e li ditti populi haveano electo loro capitano il ban di Croatia etc.”) a júl. 16-i nyomtatott röplapban szereplő Melchior Bannser nevének félreértésén alapulhat: Barta G.: Georgius Zekeltől 66., 70.

Rómába érkező hírek közül a Budáról minden jel szerint még június első felében írt első hivatalos levelek június végére, július elejére érkezettek meg, míg a német területek felől július első két hetében.¹⁷³ A magyar fél részéről küldött levelet vagy leveleket a királynak Girolamo Balbi királyi titkár fogalmazásában a pápához intézett július 3-ra keltezett levele alapján képzelhetjük el.¹⁷⁴ (Azt nem tudjuk, éppen ezt a darabot tényleg elküldték-e Rómába, mivel a vatikáni forrásanyagban egyelőre még nem találta meg a magyar kutatás; a szöveg egyelőre kizárólag a jászói azaz Oláh-formuláskönyvből ismert.¹⁷⁵ Ugyanakkor az sem lehetetlen, hogy valójában korábban küldték el.) Ebben II. Ulászló részletesen bemutatja az eseményeket a bulla kihirdetésétől a lázadó paraszti tömeg („gulyások és kecskepásztorok”)¹⁷⁶ kegyetlenkedésén, a csanádi püspök és más szerzetesek halálán át a lázadók elleni támadásokig, a külső segítségkérésig és a töröknek való kiszolgáltatottságig. Az episztola egyébként jól érzékelhetően antikizál, Cicero és Sallustius nyomdokain halad, a Catilina-beszédek, illetve a *Bellum Catilinae* szókincsével operál.¹⁷⁷ Mindez persze a konzisztóriumban ülő kardinálisok latinitásra fogékony ízlésének nyilván azért volt hivatva megfelelni, hogy a király a dramatikus helyzetkép végén indokoltan kérhessen segélypénzt ösztöndíjért.

A hírek hatására X. Leó a velencei követ szerint a július 3-i konzisztóriumon már eldöntötte, hogy németországi nunciusát, Lorenzo Campeggiót küldi Magyarországra a keresztes tumultus lecsillapítására, csak ehhez a császár beleegyezése is szükséges lenne;¹⁷⁸ valamint hogy addig is küldöttei útján tájékozik, illetve nyújt segítséget a magyar kormányzatnak. Már néhány nappal korábban, június 27-én kiállítottak egy Pietro Bergnano nevű pápai familiáris számára a magyar királyhoz szóló követi megbízólevelet.¹⁷⁹ (A név va-

173 A római velencei követek jelentései június hónapból nem maradtak ránk, így csak a júl. 2-i Lando-féle, illetve a júl. 12-i Quirini-féle tudósítás utalásaiból, vagy a pápa aktivitásából következtethetünk erre.

174 Mon. rust. 142–143., nr. 104. – Balbi szerzőségére lásd köv. jegyz. és *Székelgy György*: A Dózsa-parasztháború ideológiájához. Századok 95. (1961) 503.

175 Jászói formuláskönyv, Ms 78., fol. 155v–157r. (DF 282621., 0619.ecw) A szöveg élén jobbra: *Balbus etc.*

176 A magyar kormányzat a toborzás leállítását követően már nem a keresztes, hanem a paraszt megjelölést alkalmazta. *Szabó István*: A hajdúk 1514-ben. In: *Jobbágyok – parasztok. Értekezések a magyar parasztság történetéből*. S. a. r., bev. Für Lajos. Bp., 1976. 202–203.

177 Ilyen elemek pl. az egyes szám első személyű szerkesztésmód, a Cicero Catilina elleni I. beszédjének legelején (1. cap.) szereplő nihilfelsorolással összecsengő szövegrész (Mon. rust. 142/26–28.), míg a *sentina* ‘söpredék’ Cicero említett beszédjében (12. cap.) és Sallustius munkájában (37. cap.) egyaránt előfordul. – Lásd legújabban *Véber János*: A Dózsa-féle parasztfelkelés humanista stílusban írt levelekben. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle 50. (2015) 96. A szöveget egyszer érdemes volna filológiailag Balbi más műveivel is összehasonlítani.

178 Mon. rust. 145., nr. 105.

179 Mon. rust. 133., nr. 91. = *Hergenroether* nr. 9999. X. Leó pápa megbízólevele II. Ulászlóhoz küldött követe (rangját nem tudjuk) számára. Latin minuta.

lószerűleg elírás Brignano vagy Brignani helyett.)¹⁸⁰ Mellette egy Rómában tartózkodó magyar egyházit, Albisi Bernát egri éneklőkanonokot, pápai familiárist találhattak még alkalmasnak a misszióra; egy számára július 4-én Báthori István temesi ispánhoz kiállított nunciusi megbízólevelet ismerünk.¹⁸¹ A misszióról egyelőre nem sokat tudunk: Brignano és Albisi egy további társukkal hármásban július 12-én indultak el Rómából Magyarországra.¹⁸²

X. Leó tágabb összefüggésekben nézte a helyzetet: attól tartott, hogyha a csehek is csatlakoznak a keresztesekhez a nemesek ellen, mindez a keresztények közötti meghasonlás okot adhat Magyarország török megtámadására, illetve az egyház és a papság veszedelmére.¹⁸³ Félelme nem is volt teljesen alaptalan. Egy július 12-én vagy néhány nappal korábban Rómába érkezett német levélből a pápai udvar hírt kapott a szomszédos karintiai és cseh területek nyugtalanságáról és arról, hogy állítólag a német népség szövetségbe a magyarokkal, és választott királyuk vezetésével a nemeseket akarják üldözni.¹⁸⁴

Mindez jól összevág azzal, hogy július közepére már Európa-szerte tudtak a parasztháború tényéről, illetve a lázadás kezdeti sikereiről. A csanádi püspök karóba húzása és az állítólagos parasztkirály-választás az a két motívum, amely mindenhol előkerül: olvashattak róla a röplapok német olvasóin kívül Csehországban Rendl leveléből (kelte: május 31.), Milánóban Bettino révén (kelte: június 15.), a spanyol területeken egy Innsbruckból odaküldött tudósítás alapján (kelte: június 30.), Rómában (július 2.), Velencében és Ferrarában Csulai Mór és Prosperi, illetve Moro révén (július 10. előtt és július 12.),¹⁸⁵ ahol az esetet Marcantonio Michiel is feljegyezte (július 15.).¹⁸⁶ Még

180 Lando júl. 23-i jelentése, illetve ennek mellékleteként Pietro Bembo pápai titkár ugyanaznap i instrukciója. (Mon. rust. 172–173., nr. 137–138.)

181 Mon. rust. 146., nr. 107. (DL 22626.)

182 Quirini júl. 12-i tudósításának végén: a pápa három küldöttet (tre messi) indított ma útnak. Mon. rust. 157/22. sor.

183 Quirini júl. 7-i jelentésében, Mon. rust. 150–151. nr. 112. Az itt közölt szöveg a követjelentés alapján még kiegészíthető e félmondatokkal: *il che potria nella chiesa di Dio generare scandale non poco* = ASVe, Consiglio dei Dieci, Capi, Dispacci di Roma, busta 21, nr. 65. = MNL OL X1212., 1616/3.

184 Mon. rust. 157/2–4., nr. 120.

185 A Mon. rust.-ban nem szerepel. AS Modena, Archivio Segreto Estensi, Cancelleria, Sezione Estero, Carteggi ambasciatori, Venezia, busta 72/I. 18. = MNL OL X8182, 25753/10. (A mikrofilmjegyzékben tévesen júl. 16. szerepel.) „Ulterius, che la prega e supplica a volerli fare gratia di una lettera al suo concionatore de Agri, che habya a terminar la causa, che ha in mano gia tanto de la differentia de confine, che e fra li hommi de certe ville de quella et li hommi de alcunaltra sue accio per la iustitia ognuno conosca il suo, et chel se levi le cause d’ogni disordine, che potesse accadere, et che la sua contenta madarmi dicta lettera prima, chel parta. Del vescovo Sanadiensis impallate de quelli villani ladroni in Ungheria et di tuto il rumor, che se ne e sentito depsi, qui non ne replica altro a la prefata signoria vostra sapendo quanto scrivo a la Excellentia del Duca es[se] convincato, voleva beni poteri advisare del nome di li nobili c[hi] hano morti, ma dicto imb[asciato]re me ha monstro, non ne haver altra particularita.” – Moro jelentését lásd feljebb (Sanuto XVIII. 340., Sanuto/Wenzel II. közl., 257.)

186 *Ljubić* I. 139.

Joachim brandenburgi választófejedelem is említette röviden a német lovagrend nagymesteréhez intézett július 10-i levelében a parasztfelkelés tényét.¹⁸⁷ A nemzetközi érdeklődést az is jelzi, hogy csupán július első feléből még további három Nürnbergbe eljuttatott kézíratos tudósítást is ismerünk. A Bécsből, július 5-én kelt (D szöveg), a valószínűleg Budáról július 10-én kelt (C szöveg) és a biztosan ugyaninnen 14-én kelt (B szöveg) tudósítások meg-egyeznek abban, hogy színes körkép adva különféle vegyes eredetű értesüléseket tartottak fenn a budai kivégzésektől az Eger környéki csatározásokon át a titeli prépostság felprédálásáig, és a Dózsa vezette fősereg temesvári kegyetlenkedéséig.¹⁸⁸ A keresztes fősereg temesvári ostromzáráról, illetve Szeged és Várad kifosztásáról július elején már Ladislav ze Šternberka kancellár is tudott Prágában, a gubacsi csata eseményeit is ismertető levelében.¹⁸⁹

*A híráramlás csúcspontja és Dózsa halálhíre:
1514. július közepétől augusztus végéig*

A magyarországi események iránti külföldi érdeklődés a keresztes seregek vereségével, a lázadás leverésével és a rendteremtés heteivel párhuzamosan ért a tetőpontjára. Ebből a másfél hónapnyi időszakból ismerjük nemcsak számszerűen a legtöbb forrást (46 tételt), hanem a külföld reagálása is ekkor ismerhető meg legrészletesebben. A források megoszlása ugyan a megelőző időszakéhoz hasonlóan aszimmetrikus: a kimenő (budai kelet felé) levelek és tudósítások az összes értesülésnek csupán harmadát alkotják. A kézíratos tudósítások és a nyomtatott röplapok mellé viszont felzárkózik a Magyar Királyság három fontos külpolitikai partnerével, a pápával, a császárral és Velencével folytatott, alapvetően diplomáciai jellegű információcsere.

A pápa aktivitása július második felében is folytatódott. Felmerült ugyanis, hogy Bakócz hatáskörét terjesszék ki a német területekre is, és a keresztes bullát Ausztriában is hirdessék ki. Úgy tűnik, ezt inkább Bakócz akarhatta, hiszen neki lett volna érdeke a balul elsült keresztes vállalkozást saját tekintélye maradványaival együtt megmenteni, és ennek érdekében Miksa császárral állítólag meg is állapodott már. X. Leó viszont egyáltalán nem lelkesedett: a kérést arra hivatkozva igyekezett elhárítani, hogy őt erről maga a császár nem értesítette, ráadásul a legátus működési területét csak ő szabhatja meg, az önkényesen nem bővíthető. Legalábbis ennek hangoztatásával igyekezett a császárral hadban álló és így az ötletnek különösen nem örülő velenceieket megnyugtatni.¹⁹⁰ Brignano pápai követnek is – utasítása szerint – igyekeznie kellett leszerelnie Bakóczot és biztatnia, hogy óvatosan bánjon a keresztes hadjáratra szánt pénzzel,

187 Joachim–Hubatsch III. 57., nr. 20144. Lásd 77. jegyz.

188 Borsa G.: Korabeli tudósítások 445–446.

189 Mon. rust. 147., nr. 108. (DF 289363.); vö. Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 157–158.

190 Lando velencei követ júl. 22-i jelentésében; Mon. rust. 171–172., nr. 135.

nehogy az a hitetlenek helyett a keresztények egymás elleni harcára folyjon el.¹⁹¹ A Magyar Királyságba küldött pápai követekre egyébként azért is járulhatott fontos szerep, mivel a germániai nuncius, Lorenzo Campeggio az eredeti elképzelések ellenére végül nem látogatott Magyarországra, mivel ez a terv meg Bakócz ellenkezését váltotta ki.¹⁹² Leó pápa annyit azért megpróbált, hogy a lengyel–moszkvai (illetve lovagrendi) konfliktusban a harcok és az ellenségeskedés beszüntetésére szólította fel a feleket, hogy Zsigmond király végre segítsen II. Ulászlónak a törökellenes fellépésben.¹⁹³

Velencét magyar viszonylatban július végén az általuk fogságba ejtett Frangepán Kristóf ügye foglalkoztatta leginkább. Antonio Surian követ – július 20-i jelentése szerint – próbált II. Ulászló királlyal egyeztetni, de a magyar uralkodó „folyamatosan nagyon elfoglalt a jelenlegi nehéz helyzetben”.¹⁹⁴ Frangepán egyébként császári szolgálatban hadvezérként vett részt a friauli térségben a fegyverszüneti szándékok és megállapodás ellenére tovább zajló német–velencei harcokban, így fogságba esése Miksa császárt is érzékenyen érintette.¹⁹⁵ Valószínűleg az itteni állóháború, kényszerű visszavonulása és krónikus pénzhiánya miatt is fogadhatott kedvezően egy Bakócz részéről érkező tervet a keresztes hadjárat kiterjesztésére, hiszen ennek jegyében, talán anyagiakhoz is jutva tudta volna háborúzását folytatni.

II. Ulászló viszont a magyarországi zűrzavar miatt igyekezett Miksa császárral fenntartani a kapcsolatot. A bécsi jegyességi találkozóra kiküldött követtség minden jel szerint nem tért haza, hanem Kövendi Székely Miklós vezetésével a Stájerország és Krajna, majd Felső-Ausztria területén mozgó császár¹⁹⁶ nyomába eredt, sikerrel. Július 14-én Wingfield angol követ ugyanis azt jelentette Welsből, hogy járt a Gmundenben nyaraló császárnál, ahová Matthäus Lang gurki bíboros, Campeggio pápai nuncius, továbbá magyar, aragón, lengyel, orosz, lovagrendi követek is megérkeztek, valamint birodalmi hercegi és városi küldöttségek is befutottak.¹⁹⁷ A magyar követtség a később-

191 Bembo pápai titkár levele Brignanohoz, Róma, 1514. júl. 23. Mon. rust. 172., nr. 137.

192 Lando júl. 24-i levelének utalása szerint a nuncius erről júl. 16-i levelében értesítette a pápát: Mon. rust. 176., nr. 143.

193 Mon. rust. 168–169., nr. 128–130. (a lengyel királyhoz és a livóniai nagymesterhez, egyaránt júl. 18-i kelettel); a nagymesterhez szótól kivonatban közli még Nanni I. 77/462. sz. (júl. 17-i kelettel). Jacobus Piso missziójára lett volna bízva a moszkvaikkal való kapcsolatfelvétellel, lásd 74. jegyz.

194 Mon. rust. 171., nr. 134. (csak regeszta). – Surian aug. 10-i jelentése szerint II. Ulászló végül írt Frangepán Bernátnak, Kristóf atyjának az ügyben (Sanuto szept. 1-jei bejegyzése szerint: Sanuto XIX. 8., Sanuto/Wenzel II. közl. 276.) és úgy tűnik, a velenceieknek is, mivel fennmaradt a Signoria aug. 17-i válaszelevele a királyhoz (Sanuto teljes szöveggel közli: Sanuto XVIII. 448–450., Sanuto/Wenzel II. közl. 259–261.).

195 Wiesflecker, H.: Kaiser Maximilian I. IV. 140–141.; Fauland, R.: Kaiser im Jahre 1514. 61–67. (de fogságba esését nem említi).

196 Kraus, V.: Itinerarium 298–299.; Fauland, R.: Kaiser im Jahre 1514. 298–299.

197 BL Cotton Ms., Vitellius B. XVIII. fol. 89., regesztája: A Catalogue of the Manuscripts in the Cottonian Library 414.

biekből ítélve eredményesen igyekezett meggyőzni a császárt, hogy a magyarországi tumultus megoldása az ő érdeke is, ezért Miksa ígéretet tett a magyar király megsegítésére, de további tájékoztatást kért a helyzetről és a lázadók számáról, részint a követ útján, részint Gabriel Vogt császári tanácsos és udvari kamarai titkár útján levélben. Ezek július 10. után,¹⁹⁸ de 24. előtt már megérkeztek Budára.¹⁹⁹ (A magyar király erre vonatkozó válasza még útban volt a császárhoz, amikor július 30-án Miksa kancelláriájából a keresztes lázadók által megölt és kifosztott Wolfgang Gold hagyatékának említett ügyében írt levelet elindították.)²⁰⁰

A keresztesek temesvári főserégének legyőzése (július 15.) és Dózsa György kivégzése (július 17.),²⁰¹ bár magát a lázadást ugyan nem szüntette meg egy csapásra, méltán fordulópontnak tűnt az európai közvélemény számára is. A temesvári győzelem híre és a kivégzés részletei Budára több hullámban érkezhettek meg, hiszen maga a két esemény között is több nap telt el, ráadásul a kormányzati szereplők valószínűleg eleve első kézből és pontosabb információkkal rendelkeztek néhány napig. E kettősségre jól rávilágít két különböző forrásunk tartalmi összehasonlítása: a II. Ulászló által az imént már taglalt június 24-i követi válaszá, illetve egy kéziratot tudósítás, amely a június 20-át követő napokban valószínűleg Budán keletkezett. Míg a tudósítás még nem tud a kivégzésről, inkább a csata lefolyását és Dózsa elfogását és vasra verését emeli ki, addig a király levelében a parasztsereg halálának részleteit (megkötözés, marcangolás és felnégyelés) is taglalja.²⁰² Amiben viszont a tudósítás nyújt többet, az a temesvári győzelem hírének fővárosi fogadtatása: a döntő esemény hírére Budán a Nagybaldogasszony-templomban ünnepi misét celebráltak és Te Deumot énekeltek, hasonlóképpen a Szent György-kápolnában is.²⁰³

Dózsa halálának híre a következő egy hónapban terjedt el külföldön részint a diplomáciai levelek, részint a tudósítások révén. A kiemelt és időben hosszan elnyúló érdeklődést jelzi, hogy mind a követjelentésekben, mind a tudósításokban többször kitértek rá; eközben a hír nőttön-nőtt. Egyrészt maga a csata és a kivégzés története egyaránt újabb és újabb részletekkel gazdagodott, másrészt a temesvári megtorlást követő események (Várad el- és visszafoglalása, Lőrinc pap kolozsvári kivégzése, a lázadás végleges leverése) hírei-

vel bővült ki. A döntő mozzanatok előhívhatták az igényt az események egyfajta utólagos áttekintésére is, valami olyasmire, amelyet a jelenkori újságírás alapján „hírósszefoglalónak” nevezhetnénk. Ez az igény mutatkozik meg például abban is, hogy Nürnbergben július legvégén vagy augusztus legelején megjelent a nyomtatott előzményeket mind magába olvasztó Aufrühr-röplap, sőt augusztus folyamán anyagilag megérte egy teljesen az addigi értesülésekkel polemizáló újabb nyomtatványt, az Abgeschrift-röplapot is kiadni. Az embereket pedig akár még a „mellékes” hírek is érdekelték, erre lehet példa az az augusztus 7. után Bécsből kelt tudósítás (nürnbergi E szöveg), amelynek az ismeretlen szerzője²⁰⁴ többek között beszámol Nagyszombat városában a július 25-i, Jakab-napi sokadalmon²⁰⁵ tapasztaltakról, a még bizonytalan helyzetben a keresztesek esetleges felbukkanása esetére hozott óvintézkedésekről is.

A kivégzés után bő másfél héttel, július 29-én, szombaton kelt az első Dózsa György haláláról szóló híradás Budáról, jelesül a velencei Antonio Surian követjelentése.²⁰⁶ A rá következő hétfőről való a szintén a fővárosból kelt júl. 31-i kéziratot tudósítás (nürnbergi K szöveg): ebben a parasztsereg halálának ecsetelése után két keresztes melléksereg, illetve Szapolyai seregének hadmozdulatairól is szó esik.²⁰⁷ Augusztus 4-én pénteken kelt Surian második e tárgyú jelentése – ebben Dózsa testének marcangolása és a váradi melléksereg szerepe az előzőhöz képest új elemként.²⁰⁸ Augusztus 5-én már I. Miksa is tudott Dózsa haláláról a Kázmér brandenburgi örgrófhhoz írt levele tanúsága szerint. (Ebben a császár úgy fogalmaz, hogy a vezér halála után is még bizonytalan a helyzet, és mivel szeretné a magyar királyt megsegíteni, az örgróf tájékozódjon, illetve menjen 2000 nehézlovassal Magyarországra.)²⁰⁹ Az augusztus 10. utáni napokra helyezhető egy igen részletes újabb kéziratot budai tudósítás (a bécsi Matthias Heupergernek címzett I jelű szöveg), amely hatásosan és megkomponáltan számol be a temesvári csata lefolyásáról, Szapolyai cseléről, Dózsa aznapi elfogásáról, majd vasárnapi raboskodásáról, hétfői elítéléséről és kivégzéséről, ráadásként pedig az ezeket követő váradi eseményekről, és Lőrinc pap csapatainak vereségéről is hírt ad.²¹⁰ (Az elbeszélés több ponton Szerémi értesüléseivel vág egybe, a tudósítás vége pedig tartalmilag az Abgeschrift-röplappal mutat némi párhuzamot.)

198 Antonio Surian velencei követ júl. 10-i jelentése szerint a császár követeit várják Budára (Sanuto aug. 27-i kivonatában): Sanuto XVIII. 479., Sanuto/Wenzel II. közl. 261.

199 II. Ulászló válasza Kövendi Székely Miklós követnek, Buda, 1514. júl. 20. Mon. rust. 175/3–11., nr. 142.

200 ÖStA HHStA, Maximiliana 32 (alt 25a), Konv. 1. fol. 112–113. A két levél szövegét lásd a függelékben!

201 Dózsa kivégzésének dátumára lásd Neumann Tibor jelen kötetben megjelent tanulmányát.

202 Mon. rust. 175/12–27., nr. 142. és Borsa G.: Korabeli tudósítások 444. (nürnbergi A szöveg).

203 Borsa G.: Korabeli tudósítások 444. „an dato hat man ein schon ampt gesungen zu vnß[er] Frauen, der pfarrer selbst wi am Ostertag, Te Deum laudamus, der gleichen zu Sant Gorgen kirchen vor den pischen.”

204 A jelentés írója lehet akár Mathias Heuperger is, aki kereskedőként (vö. Perger, R.: Wiener Ratsbürger 211/277. sz.) könnyen ellátogatható Bécsből Nagyszombatba.

205 Vö. Weisz B.: Vásárok 156.

206 Sanuto aug. 27-i kivonatában fenntartott jelentés: Sanuto XVIII. 479., Sanuto/Wenzel II. közl. 261. (A jelentés a Mon. rust. gyűjtésében nem szerepel. Tartalmilag teljes: Dózsa megfogta a havasalföldi vajda; kivégzése, vaskorona, fejlevágás, a fej Szegedre küldése.)

207 Borsa G.: Korabeli tudósítások 453.

208 Mon. rust. 184., nr. 153. = Sanuto XIX. 9–10., Sanuto/Wenzel II. közl. 276. (Aug. 14-i dátummal.)

209 Mon. rust. 187–189., nr. 155. (A DF-ben nem találtam meg, csak az okmánytárból kihagyott, az örgróf atyjához, Frigyeshez szóló ugyanazon napi kísérelvelet: DF 285401.)

210 Borsa G.: Korabeli tudósítások 450–452.

mot.)²¹¹ A német mellett az itáliai közönség érdeklődésének kielégítésére is gondolni kellett. Sanuto munkájából ismerjük azt az olasz nyelvű, gyakorlatilag szintén hírösszefoglalónak tekinthető levelet, amelyet augusztus 11-én Budáról egy bizonyos Niccolò de Zuanne küldött Velencébe Christoforo Morosini velencei patrícusnak. Ebben Dózsa halála a keresztes bulla tavaszi kihirdetésével kezdődő eseménysor csúcspontja, amelyet még több más borzalmas kivégzés is követ.²¹² Nyilván nem ez volt az első híradás, amely befutott Velencébe: a ferrarai Bernardino Prosperi augusztus 15-én, tehát majd egy hónappal az események után kelt, Estei Hippolit bíborshoz e városból írt jelentésében említi, hogy a hírek szerint a keresztes vezért kivégezték, mégpedig – állítja ő – karóba húzták.²¹³

A körképet a Miksa császár környezetében időző Wingfield angol követ augusztus 18-i, illetve augusztus 31-i jelentéseinek részleteivel zárhatjuk. Wingfield augusztus 18-i vöcklabrucki jelentésében is szerepel már Dózsa fogságba esése és kivégzése: társaival marcangoltatták szét, majd felnégyelték, négy fontosabb városnak küldve el a testrészeket.²¹⁴ Közlésében ez az utolsó elem vezet nyomra, mivel a felnégyelést és a testrészek kifüggesztését csupán II. Ulászló többször említett július 24-i, Kövendi Székely Miklós követhez intézett válaszlevelében találjuk meg.²¹⁵ Wingfield tehát császári udvarban tartózkodó magyar kollégájától hallhatta a történetet – igaz, már egy

211 Szerémmel egyező elem a vajda Dózsának küldött hitegető levele, de a tudósításban nem az időponttal, hanem a távolabbi kelettel kapcsolatos csapja be a lázadók vezérét; hasonló jellegűek a szereplők szájába adott mondatok, párbeszéddek. Egyezik a vajda összecsapás előtti felszólítása a büntetlen távozásról. Tényleges összecsapásról a tudósítás nem számol be. Dózsa kivégzése, párbeszéde Szapolyaival halála előtt is hasonló, illetve az a két elem, hogy kéri Budára való felvitelét, és hogy megnézik vele testvére, Gocó (Gergely) halálát. Szerémi és a szöveg hasonlóságát erősíti továbbá az az elbeszélésben megfigyelhető kronológiai törés, hogy a bihari csata kapcsán visszatérnek a júniusi váradi eseményekhez (a város kifosztása). Lásd Neumann Tibor kötetbeli tanulmányát! Az Abgeschrift-röplap szerkesztése is hasonló, a kifosztás itt is újra előkerül, és zárómondatával cseng össze a tudósítás vége: Isten fordítsa a dolgokat jóra.

212 Mon. rust. 192–193., nr. 160.

213 Mon. rust. 195., nr. 163.

214 TNA PRO SP1/9 fol. 57, 23–28. sorok: „the capeteyne of the crossyd [Hungryes] was takyn by the capeteyne and arme, that the kynge [of Hungary] hath preparyd and afftyr he was taakyn, his company that weere taakyn alyve weere constreynyd to slee hym/ and pluk hym in pecys w[ith] theyre tethe, and aftyr, so all to gnawen he was qwartered, and sent in to IIII pryncipall places.” Letters and Papers Henry VIII, I/2. 1351., nr. 3172. A szöveget az eredeti irat fotójáról vettem, köszönöm Botlik Richárd segítségét! Vö. Botlik R.: VIII. Henrik 20. – A követ tevékenységét legújabbban bemutató Chrisholmnak is feltűnt a szövegrész, de háttérismeret hiányában csak mint példát említette meg arra, hogy a Wingfield (és királya, VIII. Henrik) számára milyen vad, barbár és egzotikus lehetett Közép-Európa: Chrisholm, Michael A.: Robert Wingfield 78.

215 Mon. rust. 175/24–25., nr. 142. – A röplapokban csupán a fej elküldése és kitűzetése szerepel (az Abgeschrift-röplapban Váradra, az I és K szövegben Szegedre), a többi testrésztől nem esik szó, illetve az I szövegben a test elégetését említik. Borsá G.: Nyomtatott tudósítás 316. és 317.; Borsá G.: Korabeli tudósítások 451., 453.

egészen narratívává érett változatot, bő egy hónappal az események után. Az augusztus 31-én Innsbruckból küldött jelentésében Dózsa halála és a magyarországi keresztes lázadás már csak mellékesen fordul elő.²¹⁶

Lecseng a szenzáció, diplomáciai játszmák: 1514. augusztus végétől november végéig

Az ősz kezdetére a magyarországi zűrzavar keltette hullámok kezdtek elülni: ahogyan a magyarországi belpolitika is a konszolidáció útjait kereste, úgy a külföldi érdeklődés is megcsappant – a hírhálózat is visszarendeződhetett „alapállapotba”. Sokatmondó, hogy a Borsa Gedeon által gyűjtött nürnbergi kéziratok tudósítások legkésőbbi darabja szeptember 2-án Bécsben kelt: ebben a több mint egy hónappal korábbi Kolozsvár melletti szamosfalvi győzelemnek, majd Lőrinc pap menekülésének, későbbi elfogásának és augusztusi kolozsvári kivégzésének a Budára befutó hírmorzsa szerepelnek még egyszer, utoljára. A parasztháborúról nincs több tudósítás, helyükre novemberben már az eseményeket összefoglaló, visszatekintő és rendszerező ígérennyel megírt szövegek léptek – például a palermói származású római költő és X. Leó pápa kegyence, Giano Vitale (Janus Vitalis Panormitanus) Rómában kelt munkája,²¹⁷ illetve Geronimo Sagredo vránai várnagy jelentése.²¹⁸ A tudósításokat a diplomáciai játszmák levelezése váltotta fel a Magyar Királyság már többször említett három fontos külpolitikai partnerével: a pápával, a császárral és Velencével.

Bakócz bíboros már a temesvári győzelem utáni napokban elkezdett Velence irányába tapogatózni.²¹⁹ Miután a császárral való egyeztetés ellenére láthatólag nem sikerült legátusi működésének területét a Német-római Birodalomra kiterjesztetnie, a személye elleni közhangulat, illetve a keresz-

216 Inkább a cseh seregéről ír, lásd alább. BL Cotton Ms., Vitellius B XVIII. fol. 95. (regesztája: Letters and Papers Henry VIII, I/2. 1362., nr. 3218., Kurucz, Gy.: Guide 24., nr. 15.216.) „... capeteyn of the sayde crwiferi was taakyn and put to execu[ti]on ...” – Botlik R.: VIII. Henrik 21. félreérthetően úgy ismerteti, mintha a levél hosszasán taglalná a magyar helyzetet, illetve hogy a császár vonult volna sereggel Magyarországra, pedig valójában a cseh zsoldosok vonulásáról van szó a jelentésben (lásd alább).

217 Mon. rust. 242–245., nr. 200. (a korábbi kiadások feltűntetésével; valószínűsíthetően 1514 nov. második felében keletkezett), illetve fordítása: Krónikáink magyarul III/1. Vál. és ford. Kulcsár Péter. Bp., 2006. (Történelmi források III/1.) 133–136. Lásd legújabbban: Véber J.: A Dózsa-féle 97. Címzettje is ferrarai, bizonyos Giambattista Pisò ferrarai iskolamester, aki más irodalmi műben is feltűnik: Lilio Gregorio Giraldi (Lilio Gregorius Giraldus) *Dialogi duo de poetis nostrorum temporum* c. munkája első dialógusának szereplője. Lásd Lilio Gregorio Giraldi: Modern poets. Translated and ed. by John Grant. Cambridge, MA 2011. (The I Tatti Renaissance Library 48.) xiii, 323. (online elérhető a <https://books.google.hu/books> oldalon, a látogatás ideje 2015. febr. 1.)

218 Mon. rust. 286–287., nr. 206.

219 Surian már aug. 4-i budai jelentése szerint tárgyalt a bíborossal, aki a velencei segély elmaradása miatt azzal fenyegetőzött, hogy a fegyverben lévő magyar hadak Dalmácia ellen is vonulhatnának. Sanuto XIX. 10., Sanuto/Wenzel II. közl. 276.

tes fiaszó miatti tekintélyvesztés a vállalkozás „megmentésére” sarkallta. Törökkel kötött fegyverszünet ide vagy oda, mindez azt diktálta, hogy a keresztet Dalmáciában is ki kell hirdetni. Mindennek szükségességéről, sőt hasznosságáról persze Velencét kellett meggyőznie, ami Bakócz reményei ellenére teljesen irreális volt, hiszen a velenceiek semmit sem óhajtottak kevésebbé, mint a törökkel kötött békéjük ellenére törökellenes fellépést a dalmát térségben. Bakócz mindenesetre még a zűrzavaros, bizonytalan helyzet közepette igyekezett lépni: augusztus 19-én vicelegátussá nevezte ki Kožičić Simon modrusi püspököt Dalmácia, Horvátország és Szlavónia Kulpán túli területeire, megszabva jogkörét, és azonmód Leonardo Lauredano dózsához küldte terve elfogadtatására.²²⁰ Szeptember elején a Budán tartózkodó velencei követet, Antonio Suriant is igyekezett személyesen megdolgozni.²²¹ X. Leó pápa eközben próbálta Bakóczot biztatni – erre utalhat, hogy szeptember 7-i levelében tudatta bíborosával az angol–francia békekötés hírért, mint a törökellenes harc előfeltételeként a keresztény uralkodók közötti általános békéhez vezető első reményteli lépést.²²² Bakócz erőfeszítései azonban nem vezettek eredményre: 1514 októberére egyértelműen kiderült, hogy a törökkel egyébként békét kötött Signoria hallani sem akar Dalmáciában bármiféle kereszties vállalkozásról, még arról sem, hogy a vállalkozás számára bármilyen korlátozott területen tizedet szedjenek.²²³ (Bakócznak erre lett volna legátusi felhatalmazása.) Simon vicelegátusnak így magának kellett visszakoznia, és bizonygatnia a dózsának lojalitását, és hogy csak legátusi joghatóságát gyakorolja, sem egyházi tizedet nem szedtetett, sem kereszties hadat nem hirdetett.²²⁴

A másik diplomáciai játszma a pápaságtól a törökellenes védekezés címen kérendő segélypénz körül zajlott. Mivel Csulai Mór Fülöp Velencéből üres kézzel tért haza,²²⁵ az Apostoli Szentszék felé kellett tájékozódni. Szeptember 17-i kelettel II. Ulászló és Bakócz egyidejűleg írtak a velencei származású és befolyásos Domenico Grimani bíborosnak. Leveleik szerint bár a kereszties hadat leverték, a bizonytalan helyzetben lehet számítani török támadásra (a hároméves béke tényét „elfelejtették” megemlíteni), ezért kérték segítségét és közbenjárását a déli végvárvonal fenntartásához folyósított pápai segély elnyeréséhez.²²⁶ A pápa egyébként – a római velencei követnek tett szeptember 21-i megjegyzése szerint – hajlott a pénzbeli támogatás megadására,²²⁷ sőt szeptember 21-i, a magyar királyhoz szóló levelében törökellenes támadás esetére ténylegesen 50 ezer, védekezés esetére 20 ezer aranyat ígért II. Ulászlónak.²²⁸ Bár 1514 őszén az itáliai helyzet alakulása végül ezt a kérést nem juttatta nyugvópontra, a X. Leó által adott összeg végeredményben azonos lehet a majd 1515 májusában Albisi Bernát útján Magyarországra küldött törökellenes segélypénzzel.²²⁹

Mindeközben a német–magyar viszonyt a Bertalan (Bartoloměj) münsterbergi herceg vezette cseh sereg vonulása terhelte meg 1514. augusztus–szeptember folyamán. A magyar urak által még május végén Bertalan hercegtől, illetve a cseh és morva rendektől kért segítséget a Mária Magdolna-napra,

Mindeközben a német–magyar viszonyt a Bertalan (Bartoloměj) münsterbergi herceg vezette cseh sereg vonulása terhelte meg 1514. augusztus–szeptember folyamán. A magyar urak által még május végén Bertalan hercegtől, illetve a cseh és morva rendektől kért segítséget a Mária Magdolna-napra,

226 A Bakócz által írt példányban: Mon. rust. 230–231., nr. 190. (korabeli egyszerű másolat, Archivo General de Simancas, Estado Alemania, legajo 635. fol. 6.) A levelet az akadémiai oklevél-másolatból ismerte *Fraknoi Vilmos*: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékekkel. II. 1418–1526. A konstanzi zsinattól a mohácsi vészig. Bp., 1902. 322. – A király által írt levél az okmánytárba nem került bele, az eredeti példány Londonban található: BL Additional Ms. 28098 A-K, fol. 24. *Kurucz*, Gy.: Guide 10., nr. 15.18. (angol regeszta) = DF 293345.

227 Pietro Lando, 1514. szept. 21. ASVe Consiglio dei Dieci, Capi, Dispacci da Roma, busta XXI, nr. 174. = MNL OL X 1212., 1616/3. Audiencián volt őszentségénél, akivel főtisztelendő Cornelius és Bembo titkár jelenlétében beszélt. „Continuo poi S. B. [sua beatitudine]: noi habbiamo lettere de Hungaria, che ne significano quelli tumulti esser cessati. Ma, che alli confini Turchi facevando certe incursione per le qual hungari si preparavano, et ne hanno rechiesto subsidio, habbiamo deliberato mandarli vintimille ducati, et li haverio etiam premessi, facendo exercito per andando contra Turchi, darli fino a cinquanta mille ducati, et da questo passo intro sua beatitudine a parlar del conte Christophoro, doglinidosi che vostra serenita si monstrava difficile a compiacerla, et dicendo, Quella sig(nore) compiacere papa Iulio de uno marchese de Mantoa et noi, che non credemo haver facto meno per lei de quello fece papa Iulio, immo molto piu, non postremo esser compiacuti de uno conte. Noi velemo chel dia seguita, avanti el sia liberato de venir qui alla persentia nostra, et de non si partir ne de esservi contra in questa guerra. Ne chel permetti, che alchuno di vostri lo chi siano molestati, aver dannizati dalli suo. Io respuosi á S. B. che la persona del conte Christophoro era sta molto dannosa a vostra serenita et che per la captura sua tutti li lochi de vostra serenita finitimi, a li suo stavano in quiete, adducendo tutte quelle rason mi parveno contenir, le quel sonno sta etiam dicte altre fiata a S. B. come per altre mie, et per le alligate vostra serenita veder potra. Ne mancho dal reverendissimo Cornelio con efficace et accomodate parole coadiuvar questo effecto.”

228 Epistolae procerum regni Hungariae. Coll. *Georgius Pray*. Pars I. 1490–1521. Posonii, 1806. 94–96., nr. 45. (a pénzösszeg: 96.) = Bembo, P.: Epistolarum Leonis X. 365–368. (a királyhoz, a pénzösszeg: 367.), 368–370. (Bakóczhoz ugyanerről, részletek nélkül).

229 *Pray*, G.: Epistolae procerum I. 101. Albisi ekkor nunciusként 20 ezer dukáttal érkezett.

220 A kinevezőlevél: Mon. rust. 197–198., nr. 166. (ASVe Consiglio dei Dieci, capi, dispacci rettori Zara, busta 283, c. 38., tévesen szept. 14-i dátummal a filmjegyzékben = MNL OL X 8336., 26248/8.) = *Óváry Lipót*: A Magyar Tud. Akadémia történelmi bizottságának oklevél-másolatai I. Bp., 1890. nr. 1065. (aug. 23-i dátummal, magyar reg.); A Mon. rust. nr. 199. e levél másolatát tartalmazza. – A dózsához szóló megbízólevél, szintén aug. 19-i: Mon. rust. 196–197., nr. 165. (ASVe Collegio, Lettere cardinali e vescovi, busta 2.; az MNL OL X 8334., 26248. tekercs 8. címenél nincs lefilmezve).

221 Surian szept. 1-jei jelentésében: Mon. rust. 223., nr. 184. (csak regeszta).

222 *Nanni* I. 83/499. sz. (Archivo Segreto Vaticano, Arm. XLIV, vol. 5., fol. 82r. A filmtári jegyzék alapján ezt a tételt a hungarika gyűjtés idején nem tárták fel.) Bembo, P.: Epistolarum Leonis X. 365. (a II. Ulászlónak küldött szept. 21-i levél elejének utalása szerint) erről a magyar királyt is tájékoztatta.

223 Vö. Giovanni Minato és Francesco Foscari zárai kapitányok Velencébe írt jelentésével, 1514. nov. 1. Mon. rust. 241–242., nr. 199.

224 Mon. rust. 236–237., nr. 196.

225 Vö. Surian aug. 4-i (Sanuto szept. 2-i kivonatában) és aug. 10-i jelentésének (Sanuto szept. 1-jei kivonatában) részleteivel: Bakócz fájálja, hogy a velenceiek nem akarnak fizetni II. Ulászlónak. Sanuto XIX. 8., 10., Sanuto/Wenzel II. közl. 276.



a július 22-re összehívott cseh országgyűlésen tárgyalták.²³⁰ A Prágába visszatért herceg közben királyi toborzási parancssal is érkezett, és az országgyűlésen a vita nélküli toborzást szorgalmazta.²³¹ A cseh belpolitikai erőviszonyokat, ellentéteket és az 1514. évi nyári eseményeket magyar szempontból külön is érdemes volna megvizsgálni – témánk szempontjából itt és most csak annyi a lényeges, hogy a zsoldossereg 1514. július legvégére felállt, és a prágai táborból Bertalan herceg vezetésével július 29. körül²³² megindult Magyarország felé. II. Ulászló egyébként már június végén megparancsolta a Garam menti bányavárosok pénzverőinek, hogy 1000 márkát verjenek pénzzé,²³³ és Šternberk kancellár szerint a cseh királyi pénzverőt (*mincmajstr*, németül *Münzmeister*) is utasította,²³⁴ nyilván így próbálva a zsoldosok fizetésének anyagi alapját előteremteni.

A haderő nagyságára a forrásokban és a szakirodalomban egyaránt egymásnak ellentmondó és többé-kevésbé túlzó létszámokat találunk. Giano Vitale (Panormitanus) utólagos összefoglalója 7000 főről,²³⁵ Cuspinianus szeptember 7-i budai követjelentése körülbelül 5000 főről és még 600 fős sziléziai csapattestről beszél,²³⁶ egy, gyakorlatilag az osztrák fél „riogatására” küldött szeptember eleji cseh levél szerint csak Bertalan herceg egyenesen 9-10 ezer embert akar összeszedni.²³⁷ A távolság is felnagyította a létszámot: Francesco Foscari és Giovanni Minato zárai kapitányok novemberi levelükben egészen mesés, 12 ezres sereget említettek.²³⁸ (Barta Gábor főleg Panormitanusra támaszkodva szintén 6-7000 fős sereget valószínűsített.)²³⁹ Sokkal közelebb állhat a valósághoz bizonyos Peter Schroll szeptember 2-i, Magyarországról

Bécsbe küldött jelentésének, illetve a ferrarai Bernardo Prosperi szeptember 27-i velencei forrásból származó információt tartalmazó levelének adata. Utóbbi szerint a cseh hadak létszáma 2000 fő, és a király által felfogadott további 2000 katonával együtt összesen 4000 főt számlál.²⁴⁰ Schroll jelentése viszont tételesen közli, hogy az akkor már Buda alatt, szekérvárban táborozó cseh sereg Smilo úr²⁴¹ 1500 fős gyalogos (*Fussknecht*, „Zefüssen”) és 100 lovas („Pferd”), Bertalan herceg 3000, de elég rosszul felszerelt gyalogos és 300 lovas, a tescheni herceg 350 gyalogos és 200 lovas katonájából áll, összesen 4850 gyalogos és 600 lovas katonából.²⁴² Ez nagyságrendileg hasonlít a Prosperi által közölt adatra (meg persze Cuspinianuséra is), ha a király valóban ezekből fogadott zsoldba embereket. (Bakócz hasonló szerepéről itt most nem is beszélve.²⁴³)

Mindezeket persze jó volna belföldi cseh forrásokkal szembesíteni, mert a tényleges létszám ennél bizonyosan kevesebb lehetett. A sziléziai hercegi és püspöki csapattestek nagyságát ugyanis a boroszlói városi levéltár egy irata alapján visszakövetkeztethetjük: összesen 176 lovas („Ross”) és 231 gyalogos (*Fussknecht*), továbbá 68 szállítószekér (*Wagen*) állt hadrendbe.²⁴⁴ (A boroszlói káptalan korabeli jegyzőkönyvéből is szemezhetünk adatokat az általuk kiállított csapattest nagyságára.)²⁴⁵ Ezek elenyészőek az összlétszámhoz képest – igaz, az eléggé világos, hogy a sziléziai egységek nem voltak sokan; a legnagyobb hadtest Bertalan hercege volt.

A herceg által vezetett és nyilván menet közben növekvő létszámú főseereg kezdeti útvonalát Jeroným z Hradešína kalendáriumbejegyzései alapján tudjuk követni: Prágától csaknem egyenesen délkeleti irányba vonulva július 30-án Čáslav (Czaslau), augusztus 1-jén Vilémow (Wilimow; ma Vilémov u Golčova Jeníkova), 4-én Německý Brod (Deutschbrod; ma Havlíčkův Brod) települések érintésével haladtak.²⁴⁶ Itt Jeroným z Hradešína elvált a seregtől,

230 Vö. Zdeněk Lev z Rožmitálu prágai várnagy Kristof Švamberkához, Blatná, júl. 11. Továbbítja II. Ulászló levelének másolatát, ír a magyar királyság megsegítése ügyében Prágába Mária Magdolna-napra (júl. 22.) összehívandó (ország)gyűlésről, és arról, hogy a Prágától délre fekvő kisvárosban, Sedlčanyban gyűlést tartottak, ennek eredményét pedig tudatták a királlyal. Mon. rust. 155–156., nr. 118. (DF 289365.)

231 Ismeretlen cseh úr levele, Prága, 1514. júl. 14. Mon. rust. 148–149., nr. 109.

232 Jeroným z Hradešína júl. 29-éhez írja, hogy a városok elküldték csapataikat. Mon. rust. 59–60., nr. 18. MTAK Ráth 1501. adott napi bejegyzése a jobb oldalon. Mivel 30-án a herceg serege a légvonalban kb. 80 km-re fekvő Čáslav városánál járt, a tényleges indulás 1-2 nappal korábban történhetett.

233 Borsa G.: Korabeli tudósítások 445. (C szöveg).

234 Mon. rust. 147/29–30., nr. 108.

235 Mon. rust. 245/155–158., nr. 200., illetve Kulcsár Péter fordításában: Krónikáink magyarul III/1. 136. Ezeket Bakócz fogadta fel a saját védelmére, 400 szállítószekérrel és 800 hadigéppel együtt.

236 Cuspinians Briefwechsel 64. „ir sein bey V^m. Es ist auch khomen aus der Schlesy ain heuffl bey VI^m”.

237 ÖStA HHStA, Maximiliana 32 (alt 25b), Konv. 3., fol. 5–6. Jan von Meseritsch (Jan Meziříčský z Lomnice morva főkapitány) levele Johann Mrakes von Noskauhoz, utóbbi német fordításában, 1514. szept. 2.; fol. 5r: „so mocht er daselbst zusammen bringen, auf die neuen oder zehen tausent man”. Ennek alapján (Palacký nyomán) Fauland, R.: Kaiser im Jahre 1514. 21. szintén tízezer embert említ.

238 Mon. rust. 242/13–15., nr. 199.

239 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 226. és 327.

240 Mon. rust. 232., nr. 191.

241 Személyét egyelőre nem tudtam azonosítani.

242 ÖStA HHStA, Maximiliana 32 (alt 25b), Konv. 3., fol. 8–9. Peter Schroll von Pest levele Saurerhez, „Datum zu Ding” [Tinnye?], 1514. szept. 2. A vonatkozó rész: fol. 8v–9r. A levél részben (eleje és vége nélkül) kiadva: Magyar–zsidó oklevéltár VIII. Szerk. Scheiber Sándor. Budapest, 1965. 120–121., nr. 126. Schroll és Moschel budai zsidó egy napon kelt leveleit (tkp. kémjelentéseit; utóbbi uo. Konv. 3. fol. 10., ill. i. m. 119., nr. 125.) Johann Gremper bécsi humanista, Cuspinianus barátja és kíséretének tagja továbbította saját, szintén ugyanazon nap kelt levelével együtt (uo. Konv. 3. fol. 7.). A három levél ugyanazon kéz írása.

243 Bakócz cseh zsoldosokat fogad fel a saját védelmére: Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 228–229.

244 Székely György: Boroszlói feljegyzés a Dózsa-parasztháború visszhangjáról a Cseh Korona országaiban. In: Miscellanea fontium historiae Europaeae. Emlékkönyv H. Balázs Éva 80. születésnapjára. Szerk. Kalmár János. Bp., 1997. 65–66.

245 Pl. Mon. rust. 145., nr. 106. (12 lovas finanszírozása); 150., nr. 111. (a káptalan által erre kölcsönkért pénz); 174., nr. 141. (a hadak gyülekezése, júl. 23.).

246 Mon. rust. 60/17–23., nr. 18.; MTAK Ráth 1501; a júl. 30-i bejegyzés a kalendáriumban az adott napnál a bal oldali belső szélén és a jobb oldali belső szélén, az aug. 1-jei a jobb szélén, az aug. 4-i a bal szélén található.

és követként előresietett Budára a királyhoz.²⁴⁷ Mivel ott is maradt a cseh csapatok megérkeztéig, így feljegyzései Barta rekonstrukciójával ellentétben a hadak további vonulásához nem használhatók fel.²⁴⁸ Annyit tudunk, hogy Münsterbergi az augusztus 21. előtti napokban már Morvaország déli határszélén, az eddigi délkeleti útvonal folytatásában található Znojmo (Znaim) városa mellett táborozott, illetve állítólag betegeskedett.²⁴⁹ (Igaz, a képet némileg összezavarja saját magának vagy embereinek pozsonyi tartózkodása augusztus 15-én és 17-én, de a herceg – feltehetően a további út előkészítése és a városi magisztrátussal való egyeztetés céljából – könnyen átrándulhatott Dél-Morvaországból Pozsonyba.)²⁵⁰

Az útvonal irányából jól látszik, hogy Bertalan herceg nem Szakolcán vagy Nagyszombaton keresztül akart Budára vonulni, hanem Znojmból Alsó-Ausztrián átvágva a Duna mentén. Alapvetően ez volt az, ami I. Miksa császárt, illetve a bécsi kormányzékot aggodalommal töltötte el. (Saurer udvarmester értesülései szerint a cseh csapatok Hainburgnál átkelve a Duna jobb partjára, az alsó-ausztriai Wolfstal területén lévő, Pozsonyhoz közeli Pottenburg váránál szándékoznak tábor verni.)²⁵¹ A herceg célja a Jan Meziříčský z Lomnice morva főkapitány (*moravský zemský hejtman*)²⁵² augusztus 27-i és szeptember 2-i leveleinek fényében nem volt túl barátságos: rabolni és fosztogatni akart.²⁵³ Az a hír is járta, hogy Szapolyai János barátjaként a herceg a

247 Budára aug. 9-én érkezik és szept. 9-én indul haza Prágába. Mon. rust. 60/23–26., nr. 18.; MTAK Ráth 1501, bejegyzés az adott napnál a bal oldalon.

248 Barta szerint Jeroným z Hraděšína 12-én visszaért volna Németbródra. (Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 226.) Ez félreértés; Barta a bejegyzés szövegében feltehetően a „divertique illuc” szavakat értette félre.

249 Zdeněk Lev z Rožmitálu levelei Beřkovský de Šebířovhoz és Kristof z Švamberkához. = Dopisy pana Zdeňka Lva z Rožmitálu z let 1508–1532. Vydává František Dvorský. [I. közl., 1–210. sz.] Archiv český 7. (1887) 1–200. (a továbbiakban: Dopisy pana Zdeňka): 76. (nr. 71.) és 77. (nr. 72., a betegeskedés ebben szerepel). A levelek Mon. rust. regesztái (nr. 169–170.) a 200. oldalon mindezt nem közlik.

250 <http://www.crarc.findbuch.net> (A látogatás ideje: 2015. jún. 18.) = Archiv mesta Bratislavy, AMB-A/XXIV.1. Magistrát mesta Bratislavy (Pozsony város tanácsa), Komorná kniha/Kammerbuch (Kamarai könyvek) K 68 (1514–1515), p. 263. (fol. 132r, online: 129. sz. kép) Köszönöm Péterfi Bencének, hogy ezekre az adatokra is felhívta a figyelmemet!

251 Lorenz Saurer Jan Mrakeshez, Puchheim, 1514. aug. 23. Mon. rust. 203/11–12., nr. 175. (DF 289369.)

252 Másként Jan z Lomnice a na Meziříčí, Vö. ÖStA HHStA, Maximiliana 30 (alt 24a), Konv. 3. Jänner–Februar 1514, fol. 103. Miksa császár levele Jacob Villinger kincstartóhoz. Johann von der Lawynitz herr auf Moseritsch, hauptmann in Mähren a szolgálataiért, illetve fia Vencel császári truchsess szolgálataiért évi 200 aranyt kér. A pénzt a tiroli kamarából kellene számára folyósítani.

253 ÖStA HHStA, Maximiliana 32 (alt 25a), Konv. 2., fol. 224–225. Jann von der Lambintz herr zu Meseritz (Jan Meziříčský z Lomnice) Jan Mrakeshez (Mrakes német fordításában továbbítva Lorenz Saurer bécsi udvarmesternek, távollétében a császárnak). Meseritz [Velké Meziříčí, Morvaország], 1514. aug. 27., 224v: „als etwas anders tun, waz schaden er zu Osterreich nu mit prannt und rawb getan”, illetve uo. 32 (alt 25b), Konv. 3., fol. 5–6. ugyanő ugyanannak, szintén utóbbi német fordításában, Velké Meziříčí, 1514. szept. 2., 5r.

magyar király és a trónörökös ellen tervez valamit.²⁵⁴ Ez már csak azért is valószínűtlen, mert a cseh urat maga a király hívta be, igaz, állítólag II. Ulászló kiküldött udvari emberei útján többször is felszólította a herceget csapatai elbocsátására, de az megmakacsolta magát.²⁵⁵

Mivel a seregek október végén egyébként már Ausztria érintése nélkül, Nyitrán, illetve Trencsénen és a Jablunkai-hágón keresztül Szilézia felé hagyták el a Magyar Királyság területét,²⁵⁶ így az ausztriai útvonal megválasztása további kutatásokat igényelne. Ehhez több, a magyar történészek által eddig egyáltalán nem vizsgált osztrák–cseh, illetve cseh belpolitikai játszma is kapcsolódhat (tudjuk, hogy a császár megbízásából Jan Mrakeš von Noskau e hetekben tárgyalt Zdeněk Lev z Rožmitálu, illetve Petr z Rožmberkán kívül éppen Jan Meziříčskývel, és az is nyilvánvaló, hogy ez utóbbi nem volt a herceggel jó viszonyban és igyekezett őt befeketíteni).²⁵⁷ Az sem zárható ki, hogy a münsterbergi herceg arra használta volna fel az alkalmat, hogy ellenlábasai alsó-ausztriai birtokait pusztítsa.²⁵⁸ Mindezeknél azonban nyomósabb érvet kínál a tágabb külpolitikai összefüggésrendszer: Antonio Surian követ két, sajnos kivonatban és dátum nélkül, augusztus végéről fennmaradt jelentésében is utalt arra, hogy a csehek készek velencei zsoldba állva a császárra támadni.²⁵⁹ Hogy mindez nem volt légből kapott, azt közvetve Jan Meziříčský levelének részlete is alátámasztja arról, hogy Bertalan herceg augusztus végén különféle gyanús külföldi emberekkel is találkozott.²⁶⁰

254 Lásd Jan Meziříčský aug. 27-i levelében (lásd előző jegyz., 224r, a levél elején) és Saurer levelében (Mon. rust. 203/28–32., nr. 175.) is.

255 Lásd Jan Meziříčský aug. 27-i levelében (lásd fentebbi jegyz., 224r–v) és szept. 2-i levelében (lásd fentebbi jegyz., 6v, a levél végén) – Ebben az összefüggésben figyelemre méltó, hogy Frigyes liegnitzi herceg ugyanilyen királyi parancsnak engedelmességre korábban elbocsátotta csapatait, hiszen jóformán csak maga érkezett Budára, vö. Peter Schroll jelentése, ÖStA HHStA, Maximiliana 32 (alt 25b), Konv. 3., fol. 8–9., 1514. szept. 2., a vonatkozó rész: fol. 9r, illetve Cuspinians Briefwechsel 64.; így érthető, hogy a Székely György által közölt boroszlói forrásban a herceg neve mellett miért nem szerepel csapatlétszám: Székely Gy.: Boroszlói feljegyzés 66.; a herceget említi továbbá Dopisy pana Zdeňka 105., nr. 116.

256 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 230. és 327. Nyitra: Dopisy pana Zdeňka 106., nr. 116.; Trencsén: ismeretlen cseh úr egy másik ismeretlen cseh úrhoz, kelet nélkül [1514. okt.], Mon. rust. 241., nr. 198. (DF 289371.), eszerint Bertalan herceg serege már járt ott.

257 Mrakes két levele Lorenz Saurerhez a tárgyalásokról: ÖStA HHStA, Maximiliana 32 (alt 25b), Konv. 3., fol. 1–2. és 3–4., Drosendorf, 1514. szept. 2., illetve utalások Jan Meziříčský z Lomnice fentebb taglalt két levelében. (Korábbi tárgyalásokra való utalás 1514 júliusából: uo. 32 [alt 25a], Konv. 1., fol. 51–52. Ismeretlen [Zyprian von Serntein kancellár] levélfogalmazványai, Rottenmann, 1514. júl. 13., 1. Jan Mrakeshez, fol. 51r–v és 2. Lorenz Saurerhez, fol. 52r.) Cseh részről a tárgyalásokra lásd: Josef Macek: Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526). II. Šlechta. Praha, 1994. 22.

258 Erre is utalhat Jan Meziříčský a szept. 2-i levelében (lásd fentebbi jegyz., 5r, a levél elején).

259 Sanuto XIX. 20. (szept. 5-i kivonat), 40. (szept. 12-i kivonat) = Sanuto/Wenzel II. közl. 280., 282.

260 Jan Meziříčský a szept. 2-i levelében (lásd fentebbi jegyz., 5r): „hertzog Bertlmees hab mit seltzamen lewten aus manichen landen gehandelt und ime die verpunden, daz sy mit im gen Osterreich ziehenn sollten.”

A császárral hadban álló, és a háborúskodásban kifáradó velenceieknek kapóra jött volna a dolog, de ez nyilvánvalóan teljességgel ellenkezett II. Ulászló érdekeivel. Így a terv nem realizálódott, de a kombináció lehetősége is elég volt arra, hogy I. Miksa egy ideig komolyan aggódjon, és ezért bécsi udvarmestere, Lorenz Saurer azonnal mozgósította is Jan Mrakešt, hogy tájékozzódjon a cseh csapatok szándékairól és átvonulásáról.²⁶¹

A cseh had néhány nap alatt, de valószínűleg több részben vonult le Budáig, ahová a herceg első csapattestei augusztus 31-én már megérkezhettek.²⁶² (Szeptember 2-án már biztosan Buda alatt táboroztak.)²⁶³ Így mire a már Innsbruckban időző császári udvarba az értesülések befutottak, a dolog jobbra tárgyalanná vált: végül a császári kancelláriának csak egy hivatalos tiltakozását ismerjük.²⁶⁴ Bár a magyar közvélemény, szóbeszéd egy küszöbönálló magyar–német összecsapásról beszélt,²⁶⁵ és a politikai elit tagjai között az is szóba került, hogy a cseh csapatokat a déli határszélen és a dalmát partvidéken is be lehetne vetni a török ellen,²⁶⁶ jól érzékelhető, hogy kormányzati szinten a magyar és német uralkodóknak egyaránt a lehető legjobb viszony fenntartása, és a mindkettejüket élenként foglalkoztató tervezett házasság dolganak elrendezése volt a legfontosabb. Ennek jegyében érkezett meg szeptember első napjaiban az a több emberből álló, Cuspinianus vezette császári követtség Budára, és tárgyalt sikerrel.²⁶⁷ Cuspinianus szeptember 7-i jelentése is ezt hangsúlyozza (5-én magánkihallgatáson több mint egy órát tárgyalt II. Ulászlóval), és a követjelentésekre jellemző módon a magyar politikai elit legfontosabb tagjainak állásfoglalását, a császárhoz való viszonyát ecseteli.²⁶⁸

261 Mon. rust. 203–204., nr. 175. (Puchheim, 1514. aug. 23.)

262 Panormitanus szerint: „pridie Calendas Septembris”, Mon. rust. 245/159. sor.

263 ÖStA HHStA, Maximiliana 32 (alt 25b), Konv. 3., fol. 8–9. Peter Schroll von Pest levele Saurerhez, „Datum zu Ding” [Tinnye?], 1514. szept. 2.; fol. 8v.

264 Fogalmazvány II. Ulászlóhoz, illetve a cseh rendekhez, kérve, szorítsák rá a herceget a pusztítások jóvátételére: ÖStA HHStA, Maximiliana 32 (alt 25b), Konv. 3., fol. 64. és 65. Innsbruck, 1514. szept. 16.

265 Vö. Peter Schroll fentebb idézett levelében, fol. 9r; Cuspinians Briefwechsel 64., így Lorenz Saurerhez intézett utasítása szerint I. Miksa is tartott ettől: ÖStA HHStA, Maximiliana 32 (alt 25b), Konv. 3., fol. 38–41., Innsbruck, 1514. szept. 11., fol. 41r. Valószínűleg ennek mentén értette némileg félre Renate Fauland az eseményeket: Fauland, R.: Kaiser im Jahre 1514. 22–23.

266 ÖStA HHStA, Maximiliana 32 (alt 25b), Konv. 3., fol. 16–21. Lorenz Saurer összesítő jelentése a császárhoz. Bécs, 1514. szept. 5.; fol. 18r. – Cuspinians Briefwechsel 63. szerint Beriszló Péter bán kért segítséget a török ellen a császártól, igaz, nem a csehekkel összefüggésben. Giovanni Minato és Francesco Foscari zarái kapitányok nov. 1-jei téves értesülése szerint azért mondott volna le báni méltóságáról az országgyűlésen, mivel a cseheket nem lehetett felhasználni a déli határvédelemben: Mon. rust. 242/14–19., nr. 200.

267 Tagebuch Cuspinians 311. (Aug. 31-én indult Bécsből, szept. 1-jén, este ért Budára, 3-án nyilvános, 5-én magánkihallgatáson volt a királynál. Szept. 20-án megkapta a királyi választ, 25-én ért vissza Bécsbe.) – Lehet, de nem biztos, hogy ez az a császári követtség, amelyet Budán már aug. 10-én vártak Surian jelentésének utalása szerint: Sanuto XIX. 8., Sanuto/Wenzel II. 276.

268 Cuspinians Briefwechsel 60–67. – Missziója végeztével Lorenz Saurer írt a császárnak egy összesített jelentést a Mrakes által a csehekkel és Cuspinianus által Budán folytatott tárgyalások eredményeiről: ÖStA HHStA, Maximiliana 32 (alt 25b), Konv. 3., fol. 93–98. Bécs, 1514. szept. 29.

Az 1514. szeptemberi–novemberi magyarországi belpolitikai helyzet a csehek budai jelenlétének hatásaitól eltekintve is kellően zavarosnak tűnik, mindez azonban a külföldi közvéleményt és a politikai döntéshozókat – mint fentebb már utaltam rá – már nem érdekelte különösebben. A különböző magyar politikai csoportok ellentétei, valamint az októberben kezdődő országgyűlés iránt európai szinten inkább csak a végkimenetel, a politikai döntések szempontjából érdeklődtek.²⁶⁹ Az országgyűlés tárgyalásairól és határozatairól jóformán csak Giovanni Battista Bonzagni egri püspöki jószágkormányzó Hippolit bíborost tájékoztató leveleiből tudunk meg részleteket, hiszen a bíborosnak egri püspökként elemi érdeke volt, hogy a kialakult politikai helyzetről tájékozzódjon. Igaz, ebben a tapolcai apátság általa birtokolt, de vitás javadalma is szerepet játszott.²⁷⁰ Bonzagninak az országgyűlés berekesztése utáni napokból, illetve 1514 decemberéből, már részint Esztergomból és Visegrádról, részint Egerből keltezett jelentései mozaikszerűek, de segítségükkel többet megtudhatunk nemcsak a megelőző hónap magyarországi állapotáról, hanem Szapolyai, illetve Bakócz helyzetéről és ellenzékéről, illetve utalásszerűen az egyes érdekcsoportok intrikáiról is.²⁷¹ Mindez azonban már nem e tanulmány keretei közé tartozik.

Időrendi áttekintésünk végére érve összegzésként néhány tanulságot tudunk megfogalmazni. Az egyik a híráramlással kapcsolatos. A Dózsa-féle keresztes lázadás egy olyan rendkívüli esemény, amely a hírhálózatot is nagyobb aktivitásra serkentette, így több forrás is keletkezett, mint „alapállapotban”. Ezért a hírek keletkezését és terjedését a korszak forrásviszonyaihoz képest egészen jól meg tudtuk figyelni. Ami az értesülések információtartalmát illeti: messziről nézve a külföldiek számára csak elnagyolt, nem részletes kép bontakozik ki. A lényegét akarják megragadni, a részletek nem érdeklik őket. Egyes hírek, hírmozsák már eleve torzult formában kerültek ki külföldre, mert már azalatt is módosultak, míg az ország távolabbi részeiről befutottak Budára. Az értesülések tartalma ezenkívül sokban függött a befogadótól, és az eltérő nyelvi és kulturális közeg miatt is jócskán módosulhatott.

269 Pl. Giovanni Minato és Francesco Foscari zarái kapitányok jelentése, 1514. nov. 1.: a főurak nagy meg hasonlásban vannak, Mon. rust. 242., nr. 199.; Geronimo Sagredo vránai várnagy, 1514. nov. 19. után: az országgyűlésen főkapitányt választottak, adót szavaztak meg, megerősítették a déli határvédelmet, uo. 287., nr. 206.

270 A tapolcai apátság ügyére lásd E. Kovács P.: Egy középkori utazás 102–103.

271 Bonzagni leveleire lásd a 16. jegyzetet! A nov. 16-i és 22-i levélkivonatai Szapolyai, Bakócz és Szatmári György magatartására tartalmaz adatokat, a dec. 3-i levél egy Bakócz által írt ajánlás kísérelve, a dec. 7-i, előzött jelentésben említi az országgyűlés utáni királyi tanácsulást, a törvényekkel elégedetlen urakat, Szapolyai túlzott hatalmától tartókat (a Mon. rust. 246., nr. 201. az országgyűlési határozatokkal eredetileg e jelentés melléklete volt, mivel a dec. 7-i jelentés 2. oldalán Bonzagni említi, hogy „La dieta seu congragatione fatta tra baron[i] et nobili in questo regno [e] finita, et nulla altre cosa e conclusa, se non li capituli, qua arne[xa] copia”); a dec. 28-i már főleg a tapolcai apátsággal kapcsolatos erőfeszítéseiről, Bakócz magatartásáról szól, illetve említi, hogy a cseh urakkal együtt Budán a jövő évi hármaskirálytalálkozót készítik elő.

Bár a külföld végső soron – a téma távoli és egzotikus vetülete ellenére – kifejezetten tájékozottnak, naprakésznek mondható, jószerivel a Magyar Királyság közvetlen szomszédjaival (a legfontosabb külpolitikai partnerekkel), illetve a közép-európai térségben érdekelt hatalmakkal való kapcsolat-tartás a legaktívabb, az érdeklődés a földrajzi távolság növekedésével csökken. (Ebben számunkra persze a forrásfeltárás és a hungarika-kutatás hiányosságai is szerepet játszanak.) A hazai események összeurópai jelentéktelenségét, lokális voltát jól jellemzi, hogy a külföldi reagálás a korabeli diplomáciai „rutintevékenység” mértékét egyáltalán nem lépte túl, kivéve az 1514. augusztusi és szeptemberi osztrák és cseh aktivitást. A magyar–osztrák viszonylatban az 1514-es események csupán egy időre akasztották meg a kettős házasság tervének kivitelezését, illetve a cseh csapatok alsó-ausztriai átvonulása okozhatott egy kisebbfajta átmeneti zavart vagy mosolyszünetet a két uralkodó között. Az 1515. évi királytalálkozó a magyar király hazai lekötöttsége, a magyarországi belpolitikai viszonyok konszolidálása miatt tolóddhatott csak át 1514-ről a következő esztendőre.

A rölapoktól a történetírókig: hírből narratíva

A kronológiai áttekintés során tudatosan kerültem azt a lényeges, és az értesülések természetrajzána megértéséhez is közelebb vivő kérdést, hogy milyen a két forráscsoport, tehát a diplomáciai levelezés és a rölapok viszonya. Hathatott-e az egyik a másikra?

Bár a válasz az elmondottakból már sejthető, egy érdekes forrásból egyértelműen kiderül.²⁷² Ez Michael von Wolkenstein tirol-i udvarmester²⁷³ levele, amelyet 1514. július 7-én lienzi várából írt Zyprian von Serntein birodalmi és tirol-i kancellárnak²⁷⁴ Tirol másik felébe, Innsbruckba.²⁷⁵ A levél végén Wolkenstein azt mondja, hogy egy ismerőse küldött neki híreket – „etlichen neuen zeitungen” –, amelyeket most másolatban elküld barátjának.²⁷⁶ A levél külön mellékleteként három hírt olvashatunk: elsőként arról, hogy a velenceiek ratifikálták a császárral kötött békét. Másodszor, hogy az angol

király követi a svájciakkal tárgyalnak. Harmadrészt, hogy Magyarországon a parasztok felvették a keresztet, és hogy az egyházi és világi nemesek gyűlekeznek ellenük.²⁷⁷

Ez a harmadik értesítés nagyon erősen hasonlít a Wunderzeichen-rölap szövegére. Az első tagmondat meg is egyezik a rölapban találhatóval (levél: *Die pawrn so das kreutz an sich genomen haben*; rölap 18. sora: *Item die Vngern die das creütz haben anenummen*),²⁷⁸ és a közlés tartalmilag is, szóhasználatában is, főleg az igék tekintetében megfelel a Wunderzeichen-rölap elejének, illetve a bővített IV. és VI. kiadásában található szövegrészek szóhasználatának. Valójában két adatmorzsa miatt mégsem tekinthetjük Wolkenstein értesülését éppen e nyomtatott rölap kivonatának: egyrészt mivel Wolkenstein szövege szerint a keresztesek serege 12 ezer fős, másrészt hogy 20 (német) mérföldre vannak Buda alatt. E két információ azonban nem szerepel a Wunderzeichen-rölap semelyik kiadásában: itt az 50 ezres és 100 ezres meseszámokat olvashatjuk, persze a lázadók összlétszámaként.²⁷⁹ A Nürnbergben fennmaradt kéziratos tudósítások közül a rölap szövegével egyező G jelű szövegen kívül az időrend miatt kizárólag a június 10-i Bécsben kelt F jelű tudósítás jöhetne szóba, mert az időrendben következő D tudósítás, amelyet tartalma alapján július 5–6. utánra helyezhetünk, már túl kései ahhoz, hogy Wolkenstein ismerőse elküldhesse Lienzbé az udvarmester informálására. Az F szöveg azonban szintén „50 avagy 60 ezer emberről” beszél,²⁸⁰ és a sereg Budától való távolságát sem említi, így szintén kizárhatjuk. A 12 ezres szám csupán a Wolkenstein-levélnél két héttel későbbi, július 19–20-i, valószínűleg Budán kelt kéziratos tudósításban bukkan fel (A szöveg).²⁸¹

Wolkenstein levele tehát egy további, ismeretlen kéziratos tudósítás vagy egy esetleg mára már elveszett rölap szövege alapján készült, de végeredményben – és most ez a fontos számunkra – bizonyítékul szolgál arra, hogy a Neue Zeitungen (akár rölapok, akár kéziratos tudósítások formájában) igenis hatottak a politikai levelezésre.

A jelenségre további példák is akadnak. 1514. július 31-én Lorenz Beheim bambergi kanonok levelet írt Bambergből barátjának, az ismert német huma-

272 A forrást Tringli István jóvoltából ismertethetem, e helyütt szeretném megköszönni neki, hogy közlésre átengedte jelen tanulmány számára.

273 Személyére legújabban: *Reinhard Seyboth*: Adel und Hof zur Zeit Maximilians I. am Beispiel der Familie von Wolkenstein. In: *Die Wolkensteiner. Facetten des Tiroler Adels in Spätmittelalter und Neuzeit*. Hrsg. von Kurt Andermann, Gustav Pfeifer. Innsbruck, 2009. (Veröffentlichungen des Südtiroler Landesarchivs/Pubblicazioni dell'Archivio provinciale di Bolzano 3.) 75–100.

274 Lásd *Wiesflecker, H.*: Kaiser Maximilian I. V. 237–240.

275 Jelzete: Tiroler Landesarchiv (TLA), Innsbruck, Landesfürstliche Hofkanzleien, Maximiliana XIV. 1514/3., fol. 18–19.

276 Uo. 18r: „Ich send Euch hiemit ain abschrift etlichen neuen zeitungen, so mir ain gueter freunt zuegeschickt. // [18v] Wie Ir sehen werdt, wiewol mir nicht zweyffelt, Ir den sachen zuvor mereren und pessereren pericht habe.”

277 Uo. 19r (a bekezdéseket /jellel jelölöm, az u/v betűket hangértéküknek megfelelően írtam át): „Newezeitung, daz von Venedigern am XX tag des nachstvergangen monat die ratificieren und pevestigung des friedens gen Rom komen sey. / Engelandt hat zwo potschaften pey den Schweitzern, und kan nit versteen, daz noch der pabst und Sch<w>eitzer mitainander in punctus oder sonnberm(! =sondern) verstant sein. / Die pawren so das kreutz an sich genomen haben, sein pey XII^{Mo}, und ligen noch pey XX meyl undter Offen, aber die Hungeren geistlich und vom adl sammeln sich, vermayn sy zuerschlagenn oder in annder weg ir furnemen zukeen.”

278 Vö. Mon. rust. 320/107–109., nr. 227. is: „Wann die Vngern haben das creütz an die Turcken zu ziehen anenummen.”

279 Mon. rust. 315/20. és 320/111., nr. 227.

280 *Borsa G.*: Korabeli tudósítások 446.

281 *Borsa G.*: Korabeli tudósítások 444. „Item es sein X. [=kreutzer] knecht und reth gewesen haben sich zusammen geschlagen bis 12000, sein all erschlagen.”

nistának, Willibald Pirkheimernek.²⁸² A latin nyelvű levélben a polgárokat fosztogató útonállók, rablólovagok ellen fakadt ki, akik „bárcsak lennének megsütve és karóba húzva és felnégyelve, miként a testvérek Magyarországon”. („Utinam sint rostiti et inspidati et squartati, sicuti fratres in Ungaria.”) A megjegyzés friss olvasmányélményre utal, Bamberg pedig nincs messze Nürnbergtől, ahol több röplapot is kinyomtattak. Azonban a Wunderzaichen-röplap kiadásában ez a részlet nem szerepel. (Az Aufruhr- és az Abgeschrift-röplap szövege nem jöhet szóba, mivel azok a kanonok levelénél későbbiek.) Megtaláljuk viszont a részletet a nürnbergi Scheurl-könyvtár kéziratgyűjteményében: a valószínűleg július 5–6. után Bécsből küldött D jelű és a július 14-i budai keltű B jelű tudósítás egyaránt tartalmazza azt a részt, hogy július 5-én vagy 6-án „Budán egy papot felnégyeltek és egy szerzetest megsütöttek” („hat man zu Offen ain pfaffen gevirtailt und ain munich gep-raten”).²⁸³ Tehát a keresztes lázadásban részt vett, elfogott, majd Budán elítélt két egyházi személy kivégzéséről van szó.²⁸⁴ A D szövegben ezután a Dózsa által foganatosított karóba húzásokról tudósítanak, ezért kapcsolódhatott össze Beheim fejében is a három halálnem, amikor megjegyzését papírra vetette. Figyelemre méltó a nyelvi transzformáció ténye is: a németül olvasott szövegből latin nyelvű mondat lett az újabb levélben.

Hasonló eredményre juthatunk a spanyol nyelvű június 30-i szöveget elnézve is. A címe szerint Innsbruckból küldött jelentés („A XXX de Iunio de DXIII de Alespruch”) eleve gyanús: mivel a levél kontextusát nem ismerjük, a küldő és a címzett ismeretlen, ráadásul a kiadó szerint a szöveg két, nyelvilag is különböző példányban maradt fenn, szerintem nem követjelentéssel, hanem kéziratossal tudósítással állunk szemben.²⁸⁵ A szövegben első olvasásra is

282 Willibald Pirkheimers Briefwechsel. Gesammelt, hrsg. und erläutert von Emil Reicke. Bd. II. München, 1956. 450–453. (326. sz.). A forrást tanulmányában ismerteti és (félre)értelmezi: Székely György: Egy német humanista és az 1514. évi magyarországi megtorlás. Századok 98. (1964) 377–380.

283 Borsa G.: Korabeli tudósítások 445. (D szöveg; a B szöveg ugyanezekkel a szavakkal uo.) – Az I szövegben (Uo. 452.) ugyan szerepel, hogy júl. 28-án (Jakab-nap utáni péntek) egyházi rendjüktől való megfosztásuk után 3 bűnös papot kivégeztek (1 felnégyelés, 1 karóba húzás, 1 máglya), de a tartalmi azonosság ellenére a hír késői volta miatt nem életszerű, hogy 3 nap alatt Behaim kanonok tudomást szerzett volna róla. (Az I szöveg említi Lőrinc pap halálát is, tehát aug. 10. után keletkezett.) A három kivégzés Antonio Suriano csupán Sanuto kivonatából ismert júl. 29-i jelentésében is szerepel: Sanuto XVIII. 479.; Sanuto/Wenzel II. közl. 261.

284 Nem pedig a temesvári csata után a keresztesek elleni általános megtorlásról, ahogy Székely György hitte: Székely Gy.: Egy német humanista 379.

285 A szöveg esetleges diplomáciai levél voltát az is gyengíti, hogy I. Miksa császár csak hónapokkal később, ősztől tartózkodott Innsbruckban (szept. 8–11., 14., 17–okt. 4., okt. 7., 11–26., 28–nov. 1., stb., kisebb környéki kirándulásokkal; jól láthatóan az egész telet itt töltve: Kraus, V.: Itinerarium 299–300., Fauland, R.: Kaiser im Jahre 1514. 301–303.), így külföldi követnek sem lett volna értelme ekkor itt tartózkodnia. – A címmel teljesen azonos szerkezetű fejlécűek a Neue Zeitungok, lásd pl. Barbarics Zs.: A kézirat „Neue Zeitungok” 183., 184., ráadásul tudjuk, hogy az „elfizetett” nyelvi igényeihez is igazodtak: Nádasdy Tamásnak pl. német és olasz nyelvű tudósításokat egyaránt küldtek: uo. 185.

feltűnő, hogy tartalmilag a Wunderzeichen-röplapnak a június 16-i német tudósítással bővített IV., nürnbergi kiadását követi. A spanyol szöveg első fele ugyanis a röplap elejének, a május 17-i Schweicklin-tudósításnak az elemeit tartalmazza (az esztergomi bíboros keresztes hadat hirdetett, 50 ezer ember gyűlt össze, majd egyházi fenyték terhe mellett megpróbálják felosztatni a sereget; azonos az az elem is, hogy a lázadók megesküdték, hogy együtt maradnak),²⁸⁶ a második fele pedig a június 16-i levél elemeit (a parasztkirály nevét és titulaturáját – itt szövegszerű az egyezés – és a csanádi püspök karóba húzását),²⁸⁷ funkcionálisan megfeleltethető a szöveget záró fohász is.²⁸⁸ Ugyanakkor vannak olyan adatelemek, amelyek arra utalnak, hogy a spanyol szöveg mégsem kizárólag a német röplapból merített, mert a Wunderzeichen-röplap szövegéből hiányzik például a keresztes hadjárat céljaira gyűjtött pénz említése²⁸⁹ vagy a főpapok királyt sakokban tartó és országot irányító hatalmára vonatkozó megjegyzés.²⁹⁰

Vegyünk szemügyre viszont egy hamisítatlan diplomáciai levelet is, Pietro Quirini fentebb már idézett, Rómából Velencébe írt július 12-i jelentését! A magyar vonatkozású szövegrész második felében arról van szó, hogy a pápai udvarban tartózkodó lengyel(!) követől és német forrásból a pápa úgy tudja, hogy a lázadó népség egy alacsony származású királyt választott, Melchior Vansart, aki egy Georgio Zechel nevű kapitányt nevezett ki maga mellé. A szöveg közli Menyhért titulaturáját is (olaszul), amely a fenti spanyol szövegen kívül a már említett Wunderzaichen-röplap IV., nürnbergi kiadásának német szövegét követi.²⁹¹ Székely György mint kapitány említése viszont a röplap VI., müncheni kiadásának végével mutat szoros rokonságot.²⁹² Utóbbi információnak a velencei jelentésben a tudósításból való eredetét megerősíti, hogy Rómában a lázadók vezérének nevét már korábban is tudták, Pietro Lando július 2-i levelében egy a Kúriába Magyarországról befutó levél alapján azonban Zorzi Cheler formában nevezi meg.²⁹³

286 Mon. rust. 138/5–13., 139/14–15. és 18–20., nr. 99.

287 Mon. rust. 139/23–26., nr. 99.: „Melchior Vanbosor, por la gracia de Dios rey de la bendita gente crucifero etc., amigo y subdito del rey de Ungria, mas no de los sennores perlados y barones y nobles”, vö. 320/113–122., nr. 227. (CD-oszlop, az oe-t és ue-t ü-ü-nek átirva): „Melchior Bannser, auß götlicher gnaden eyn künig des gebenedeyten volcks der creützer, ein frewndt vnd vntertheniger des vngerischen künigs vnd nicht der herren prelaten, bannerherren vnd ritter etc.”; illetve uo. 139/27–28., nr. 99.

288 Mon. rust. 139/40–41., nr. 99. (Isten adjon békét és szeretetet a keresztyének között), vö. 321/150–152., nr. 227. (a mindenható Isten adja, hogy jó vége legyen).

289 A pénzt Michiel említi júl. 11-én: Ljubić I. 139., illetve általánosságban az Abgeschrift-röplap: Borsa G.: Nyomtatott tudósítás 315. és 316. A spanyol szövegben: Mon. rust. 138/8–10., nr. 99.

290 Mon. rust. 138/11–13., nr. 99.

291 Mon. rust. 157/17–19., nr. 120.: „Io Melchior Vansar eletto re del popolo benedetto delli cruciati, amico del re de Ungaria et inimico dei prelati baroni et nobeli” (a különbség az intitoláció elején álló személyes névmás megléte, illetve az „Isten kegyelméből” szavak hiánya).

292 Mon. rust. 157/19–20., nr. 120., vö. 321/168–170., nr. 227. (G oszlop).

293 Mon. rust. 141/4., nr. 103.

A példák nyilván még szaporíthatók lennének,²⁹⁴ e helyütt azonban most csak arra kívánok rámutatni, hogy maga a jelenség nagyon lényeges számkra. Felhívja a figyelmünket arra, hogy – diplomáciai levelezés ide vagy oda – az európai politikai elitek, döntéshozók bizony a sokféle néven nevezett *Neue Zeitung*okból is tájékozódtak, legyenek azok kéziratos tudósítások vagy nyomtatottak. E tudósítások már egy kora újkori műfaj képviselői a 16. század elején: az európai államok, a keresztény világ tagjainak egymással egyre szorosabbra fonódó politikai és gazdasági kapcsolattartása életre hívta az újságot mint információs eszközt, amely ekkor formailag még levél volt, terjesztésében pedig párhuzamosan létezett az újabb nyomtatvány és hagyományosabb kéziratos forma. Ezek egymással és a hivatalos levelezés csatornáival is állandó kölcsönhatásban álltak: a kéziratos tudósításokat kinyomtatták, a nyomtatott hír pedig visszajuthatott a levélbe.²⁹⁵

Továbbgondolásra azonban nemcsak a különböző fajtájú és eredetű hírek, értesülések és tudósítások egykorú kölcsönhatása lenne érdemes. Mert az érthető dolog, hogy legalábbis a Dózsa-féle parasztháború – de ilyen akár a mohácsi csata vagy a középkorból kitekintve a 16. század más magyarországi (hadi)eseményei²⁹⁶ – tárgyában keletkezett tudósítások sokkal jobban és mélyebben hatottak akár a hivatalos követjelentésekre is, mint más, akár megbízhatóbb forrásokból származó értesülések. Hanem mindezzel összefüggő, ugyanakkor már jóval tágabb horizontú kutatásokra tartozó jelenség a kéziratos vagy nyomtatott tudósítások hatása a humanista történetírára. Ahogyan Waczulik Margit még 1937-ben megfogalmazta, „A magasabb nivójú kortörténetírást erős szálak fűzik ezekhez a kisebb igényeket kielégítő formákhoz. Ezek szállították igen gyakran a forrásanyagot a történetirodalom számára. (...) Némelyik történeti munkában találunk *Newe Zeytungok*ba illő részeket. (...) A 16. század kortörténetének írói sokkal inkább a közönségnek írtak, inkább akartak hatni rá, mint akár a korábbiak, akár a későbbiek. A régebbieknél még nem voltak meg a publicitáshoz szükséges eszközeik (könyvnyomtatás), és nem volt elég írásbeliség alapján álló közönségük. A későbbieknél pedig a tárgyalási mód differenciálódott publicisztikai, tudományos és szépirodalomra.”²⁹⁷ Tehát amikor a Dózsa-féle kereszties lázadás historiográfiáját elemezzük, szem előtt kell tartanunk, hogy a korabeli kéziratos és nyomtatott

294 Igen valószínű, hogy Sanuto júl. 1-jei, német eredetű hírnek mondott feljegyzése, hogy Magyarországon 60 ezer ember fellázadt a törökkel kötött béke kihirdetése után, szintén német tudósításra megy vissza: Sanuto XVIII. 323., Sanuto/Wenzel II. közl. 256.

295 A parasztháború okmánytárában a rölapok szövegeinek kiadásánál a szerkesztők egy kéziratos példányt is regisztráltak, amely a IV. kiadás szövege teljes egészében. Vö. Benda K.: A törökkor 35. az egyik, Scheurl által 1535-ben kiadott rölap egyik mondatára utal, amely szerint a szöveget „Olasz meg francia írásokból és nyomtatványokból szedtem ki nagy buzgalommal”.

296 Vö. G. Etényi N.: Hadszintér és nyilvánosság.

297 Waczulik Margit: A török korszak kezdetének nyugati történetirodalma a 16. században. Bp., 1937. (Történelmi tanulmányok 1.) 4–5.

tudósítások a maguk szóbeszédre alapozó, manipulált, szürreális vagy morbid karakterű, szenzációhajász és olykor egészen pártos módján (mintegy Szerémi György munkájával mutatva rokonságot) nemcsak az eseményekről készített kortárs összefoglalóknak szolgáltak alapjául, hanem végső soron a későbbi történetírói munkáknak az eseményekről alkotott megmérévedő – és gyakran máig tovább élő – narratíváira is erősen hatottak.²⁹⁸

Függelék

Az alábbi három dokumentum teljes szövegű közlését e tanulmány keretei között az teszi indokolttá, hogy egyfelől teljes terjedelmükben a kereszties tumultus történetére vonatkozó külföldi források, másfelől viszont a parasztháború okmánytárból kimaradtak és jelenleg még a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Diplomáciai Fényképgyűjteményében sem található meg. Mindegyik szöveg esetében a központosítást és a kisbetű-nagybetű használatát normalizáltam (a német szövegekben csak a mondatkezdő szavakat és a tulajdonneveket szedtem nagy kezdőbetűvel); a latin szöveg átírásában megtartottam az *ae* helyett a középkorias *e* alakokat, de a *ci/ti* formát *ti*-re egységesítettem. Mivel e szöveg a Bertalan münsterbergi herceghez szóló levél (Mon. rust. 90., nr. 43. = DF 289361.) párdarabja, a már kiadott forrás szöveg-szerű eltéréseit apparátusban jelöltem. A két német fogalmazvány esetében a rövidített szavakat zárójelben oldottam fel, az *u/v*-t hangértékének megfelelően írtam át és az *u* betűk megkülönböztetésére följük írt kis karikajelektől eltekintettem. E források összeolvasásában és értelmezésében nyújtott segítségért Skorka Renátának tartozom köszönettel.

1.

Buda, 1514. május 31. A magyar főpapok és főurak segítséget kérnek a cseh főuraktól a lázadó parasztok ellen.

Egykorú másolat, papíron, amelynek vízjele: gótikus minuscula b szárának tetején ívelt pajzs, rajta nyitott liliomkorona, felette négyszirmú virág; a pajzs mezejében L betű(?), rajta nyitott liliomkorona. ÖStA HHStA, Reichskanzlei, Maximiliana 31 (alt 24b), Konv. 3., fol. 9r (a 9v üres). Őrzési helyének magyarázata, hogy a dátumot tévesen június 3-nak oldották fel.

298 Vö. Szűcs J.: Dózsa parasztháborújának 14–15. Egy későbbi korszakra lásd pl.: G. Etényi Nóra: A nyomtatott információ értéke és funkcióváltozásai a kora újkorban. *Aetas* 27. (2012) 4:122–143., különösen 137–140. A Dózsa-historiográfia áttekintésére a humanista költös és toposzok szemszögéből lásd legújabbban: Tóth Gergely: Értelmezések fogságában. Az 1514. évi parasztháború a kora újkori magyar történetírásban. *Történelmi Szemle* 56. (2014) 563–586.

Spectabilibus ac generosis et magnificis universis dominis baronibus regni Boemie nunc in proxime futura dieta generali in eodem regno celebranda constitutis, dominis et amicis nobis honorandis.²⁹⁹

Spectabiles ac generosi et magnifici domini et amici nobis honorandi salutem et amicitiam paratam. Quoniam preter omnium opinionem et expectationem in regno isto³⁰⁰ Ungarie tanta multitudo rusticorum nostrorum ita repente insurrexit, ut nulla ratione neque regia maiestas, dominus noster gratiosissimus neque nos ita subito viribus ipsorum resistere possumus, et cum tanta quidem rabie et furore agunt, quod neque auditum neque in hystoriis lectum antea est, adeoque³⁰¹ totam nobilitatem unacum universis dominis delere et penitus extirpare parent³⁰² et nituntur. Et quia sub uno principe et sub uno domino sumus mutuaque amicitia et benivolentia semper usi sumus, quomodo autem, ut³⁰³ intelligimus, in proxima³⁰⁴ ista dieta generalis celebrabitur, rogamus³⁰⁵ igitur dominationes vestras, velint inter se istic in dieta ipsa agere super hac re et tractare, quo regie maiestati et huic regno in hoc extremo periculo³⁰⁶ opportunum auxilium prebeant.³⁰⁷ Tale enim exemplum est perniciosissimum et detestabile et ab omnibus formidinis.³⁰⁸ Nos una cum regia maiestate, quantum magis possumus, nos apromptuamus et congregamus.³⁰⁹ Sed³¹⁰ contra tantam multitudinem ita subito cum sua maiestate non sufficimus. Quapropter iterum rogamus dominationes vestras,³¹¹ velint in eadem dieta in medio dominorum et regniculorum ita scilicet circa hanc rem habere, ut sue maiestati et huic regno hoc tempore³¹² tam necessario succurratur,³¹³ propter quod³¹⁴ si unquam aliquis casus contigerit, in quo dominationes vestre auxilio nostro eguerint, nos vice versa dominationibus vestris succurremus et parem vicem eisdem re-

299 Az eredetiben a külzeten lévő címzés a másolatban a szöveg alatt szerepel.

300 Mon. rust. 90/3. sor: *nostro*.

301 Mon. rust. 90/8.: *adeo quod*.

302 Mon. rust. 90/9.: *parant, parant*.

303 Mon. rust. 90/11–12. sorban e három szó nem szerepel, a szöveg így folytatódik: *intelligimus autem dominacionem vestram paratas gentes habere*.

304 A szövegben: *proximo*.

305 Mon. rust. 90/12–13. sorban a *quo* szóig ehelyett: *idcirco rogamus tandem, ut*.

306 Mon. rust. 90/13.: *exilio extremo*.

307 Mon. rust. 90/13–14.: *una cum eisdem gentibus opitulari et auxilio oportuno adesse velit*.

308 Mon. rust. 90/14–15. sorban romlott szöveg: *tale enim extremum et perniciosissimum et detestabile et ab omnibus formidandum*. (A kéziratban is ekként.)

309 Mon. rust. 90/16.: *quantum possumus, congregabimur*.

310 Mon. rust. 90/17.: *sed quia*.

311 Mon. rust. 90/18.: *quapropter rogamus d(ominacionem) v(estram)*.

312 A szövegben: *tompore*.

313 Mon. rust. 90/18–19.: *velit sue maiestati et huic regno hoc tempore succurrere*.

314 Mon. rust. 90/19.: *Propter<ea>*.

pendere³¹⁵ volumus.³¹⁶ Quas³¹⁷ et feliciter valere optamus. Datum Bude, feria IIII proxima ante festum Pentecostes³¹⁸ anno Domini millesimo quingentesimo XIII^o.

Prelati et barones ceterique nobiles et procures regni Ungarie nunc apud regiam maiestatem constituti

2.

Gmunden, 1514. július 29. I. Miksa császár Somi Gáspárhoz: a keresztesek által megölt Wolfgang Gold nála lévő díszruháját, ékszereit és más javait szolgáltassa vissza az elhunyt atyjának, Marx Goldnak.

Fogalmazvány, félbe hajtott papíron, amelynek vízjele gótikus minuscula d vagy p betű. ÖStA HHStA, Reichskanzlei, Maximiliana 32 (alt 25a), Konv. 1., fol. 112r (a 112v üres; a következő forrásszöveggel egy bifoliumon).

Maximilian von Gots gnaden e(rwellter) romischer kaiser etc.

Lieber getreuer. Unns hat unnser caplan Marx Gold furbracht, wie sein sun mit tod abgangen und durch die creuzbawrn erslagen worden und nachdem er etlich schauben, clainat und anders, so sein gewest, hinder im verlassen, wie du dann des gut wissen, und du bey deinen hannden haben³¹⁹ sollest und unns darauf umb unnser hilff und furdrung diemuetigglich angereffen und gebotten, die wir ime dann mitzutailen genaigt sein. Demnach begern wir an dich mit ernst, du wellest dem genannten unnsern caplan Marx Gold als seinen vatter und nechste erben alle verlossen clainat, claiden und andres volgen und zuesten³²⁰ lassen und durch die kauflewte gen Wien zuschiken, dadurch er diese unnser furschrifft genossen, empfinde daran, thuest du unns besonner gefallen und in gnade gegen dir³²¹ zuerkennen. Geben in unnserer statt Gmanden am XXVIIItm tag July, anno D(omi)ni im XIII^o, unnseres reichs des romischen im XXVIIItm jare.

Per regem pro se³²²

315 A szövegben: *repondere*. Mon. rust. 90/21. sorban hibás coniectura: *respondere*, de a kéziratban helyesen: *rependere*.

316 Mon. rust. 90/20–21.: *d(ominacio) v(estra) ... eguerit ... d(ominacioni) v(estre)*.

317 Mon. rust. 90/22.: *quam*.

318 Mon. rust. 90/23.: *feria IIII proxima post festum ascensionis Domini*.

319 utána + jel, de beszúrandó szövegrész nincs a margón.

320 'zustehen'.

321 'dich'.

322 Az uralkodói személyes akaratnyilvánítást jelző császári kancelláriai jegyzet, lásd Elaine C. Tennant: *The Habsburg Chancery Language in Perspective*. (University of California Publications in Modern Philology 114.) Berkeley–Los Angeles–London, 1985. 108–109., 275/222. jegyz. (A forráson e helyütt „per s.” olvasható, de az alak Tennant jegyzete szerint ingadozhat.)

3.

Gmunden, 1514. július 30. I. Miksa császár II. Ulászló magyar és cseh királyhoz: a keresztesek által megölt Wolfgang Gold díszruháját, ékszereit és más javait Somi Gáspár tartja kezén. Kéri, hogy hasson oda, hogy Somi ezeket szolgáltatassa vissza az elhunyt atyjának, Marx Goldnak.

Fogalmazvány, papíron. ÖStA HHStA, Reichskanzlei, Maximiliana 32 (alt 25a), Konv. 1., fol. 113r–v (az előbbivel egy bifoliumon).

Wir Maximilian von Gots gnaden erwellter ro(mischer) kay(ser), zu allenzeiten merer des reichs, in Germanien, zu Hungern, Dalmacien, Croacien etc. kunig, erzherzog zu Osterreich, herzog zu Burgundi, zu Brabant und pfalzgrave etc. Empieten dem durchleuchtigsten fursten heren Wladislauen zu Hungern und Behaim kunig und margrave zu Mechern, unnserm lieben bruder, ohaim und churfursten, unnser bruderlichen lieb und freundschaft zuvor. Durchleuchtiger lieber bruder, ohaim und churfurst. Unns hat der ersam unnseren lieber andechtiger Marx Gold unnser capplan furbracht, wie sein son Wolfgang mit tod abganngen und von den creuzbaurn erslagen sey worden und nachdem er etliche clainat,³²³ claiden und anders hinder im verlassen, wie dann Schameya Iosue seliger und sein sun Casper, die ine entzogen, des gut wissen hat, und³²⁴ unns³²⁵ darauff umb hilff³²⁶ und furdrung diemuttigklich angerueffen und gebette. Dieweil wir aber genannten Marx Gold mit sonndern gnade genaigt sein, demnach begern wir an euer lieb mit sonderem vleiss, die welle den genannten unnseren caplan Marx Gold umb unnseren willen bewolhen haben und bey dem Schamey Caspar der dann etliche schauben und andres innen hat, darab sein und verfugen, damit desselben seins verlassen sons clainat, claiden und anders ime zuegestellt und vervolgt werden. Dadurch er diser unnser furschafft und bitt zugenyessen, empfinde und das wie auch umb dieselb euer lieb beschulden wellen. Geben un unnser statt Gmunden am XXX^{tn} tag July, anno Do(mi)ni im XIII^{tn}, unnser reiche des romischen im XXVIII^{tn} und des hungerischen im XXV^{tn} jaren.

Per regem pro se

323 A szó után kihúzza: *clo*.

324 Utána kihúzza: *und*.

325 Utána kihúzza: *daran*.

326 Utána kihúzza: *diemuetigklich*.

SUMMARY

BÁLINT LAKATOS: NEWS FROM HUNGARY.
FOREIGN INFORMATION ABOUT THE EVENTS OF THE HUNGARIAN
CRUSADERS PEASANT WAR IN 1514

What did the European public see and experience about the extraordinary events in Hungary in 1514? The essay reviews, categorizes and evaluates the sources – diplomatic letters, printed or manuscript news (*Neue Zeitung*) – informing the political leaders or the public of that time about the Hungarian events, dated between April and November 1514. Besides printed leaflets, manuscript “newsletters” from the archives of the Scheurl family are also known in German speaking territories. These newsletters were the reports of German merchants mainly from the royal seat, Buda, often containing inaccurate and sensationalist information, but sometimes unknown details from other sources. They can be used to clarify the exact chronology of the events; for example, the date of the starting events of the revolt in Pest can be determined on 17th of May instead of the previously supposed 25th, on the basis of the manuscript version of the *Ain groß Wunderzaichen* leaflet.

Examining the circumstances and origins of the sources, a geographical and political area involving the neighbours and at the same time the most important foreign partners of the Hungarian Kingdom can be determined. (The maps published show the documented relations: the origins and destinations of the information, that is, the junctions of the message transport.) The peasants’ war led by Dózsa was such an extraordinary event that it made the European news network more active. The time required for transmitting news at that time resulted the growth of the European interest in the Hungarian events only during July and August of 1514, when the situation was almost solved in Hungary. Regarding the content of the information, only a rough picture could be drawn abroad about the Hungarian events. The information was to present the essence, but it often contained rather “exotic” details, as the content depended on the reporter and on the linguistic and cultural transformation. The local nature and insignificance of the events in European perspective can be characterized by the reactions from abroad not exceeding the extent of the usual diplomatic activity, except for the mercenary troops coming from Bohemia invited by King Wladislav II. in September, 1514.

The last chapter of the essay shows and proves that the handwritten reports and leaflets had a strong effect on the diplomatic correspondence and the political decision making processes. Moreover, these reports may have influenced the contemporary chronicles and thus the later history works in their interpretation of the events.



Szlavónia 1514-ben*

A tanulmány azt kívánja bemutatni, hogy milyen események zajlottak le a Dózsa-féle keresztes mozgalom¹ esztendejében a Drávától délre fekvő tartományban. Barta Gábor és Fekete Nagy Antal 1973-ban megjelent munkája óta a történetírás evidenciaként kezeli, hogy Szlavóniában is sor került erőszakos megmozdulásokra, így mindenképp érdemes újra megvizsgálni az általuk kiadott forrásokat, és fel kell tenni a kérdést velük kapcsolatban: vajon valóban beilleszthetők-e a keresztes mozgalom kronológiájába vagy csupán egyidejűségről beszélhetünk?² A Dráván túli tartomány vizsgálata elsősorban a Dózsa-féle parasztháború jellegének meghatározásában segíthet, amennyiben ugyanis országos eseménysorozatról van szó, akkor Szlavóniában³ is fennállnak azok az okok, amelyek a tumultuózus konfliktus kirobbanásához vezettek. A tanulmány alapját tehát a rebellió történetéről összegyűjtött források Szlavóniára vonatkozó részének újraértelmezése adja.⁴

* A tanulmány a 2014. november 6–7-én Nyíregyházán a Jósa András Múzeumban megrendezett „1514 emlékezete” című konferencián elhangzott előadás bővített változata. Elkészülését az OTKA PD 109863 kutatási pályázat tette lehetővé. Itt köszönöm meg C. Tóth Norbertnek, Lakatos Bálintnak és Péterfi Bencének a tanulmány megírása során nyújtott segítséget.

1 A 2014. évi tudományos megemlékezések egyik legfontosabb hozadéka, hogy a mozgalommal kapcsolatos fogalmak terén új nézőpontok jelentek meg. A közbeszédben rögzült parasztháború elnevezéssel szemben meggyőző érveket sorakoztatott fel C. Tóth Norbert, és inkább a keresztes mozgalom fogalom használatát javasolta. Ezzel egyetértve a parasztháború kifejezést szinonimaként használom.

2 Barta Gábor–Fekete Nagy Antal: *Parasztháború 1514-ben*. Bp., 1973.

3 A tanulmány megírása során a Horvát Királyságra is kiterjesztettem a kutatást, de adatok híján nem jártam sikerrel. Pedig a mozgalom horvátországi megjelenése bizonyítható volt, hogy jelszavai túlléptek a magyar etnikai kereteken, és a délszlávok között is megértésre találtak. Amennyiben ugyanis a Dózsa-féle parasztháború kiváltó oka a királyság nemtelen lakosai gazdasági és jogi alávetettségének a szigorodása, amely teher a horvátországi parasztságot is érintette, akkor a felkelés céljai az ő vágyaikkal is találkoztak volna. Ezt azonban cáfolja, hogy Horvátországban nem tudunk olyan eseményről, melyet szűken vett magyarországi események indukáltak volna, azaz a horvát etnikumú lakosság kívül maradt a parasztháború értelmezési keretein. Azaz a Dózsa György vezette mozgalom nem tekinthető a Magyar Szent Korona alá tartozó országokra egyetemes érvényűnek, sőt a szlovákok és németek mellett a horvátokat is ki kell húzni a tömegbázist jelentő etnikumok közül.

4 A források többségét lásd Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV. Maiorem partem collegit Antonius Fekete Nagy, ediderunt Victor Kenéz és Ladislaus Solymosi, atque in

Érdekes módon a magyar és a horvát historiográfia más-más módon szemléli ezeket az eseményeket. A magyar történetírásban az 1514. évi parasztmozgalom már a tudományág megszületése óta kitüntetett figyelmet kapott, a különböző iskolák más és más aspektusból, de szívesen foglalkoztak ezzel a témával. Kezdetben elsősorban, mint a középkori Magyar Királyság bukásához vezető út egyik fontos állomásaként – a kortárs források alapján mintegy a római köztársaság agóniájának hazai párhuzamaként – értelmezték, a második világháború utáni évtizedekben pedig az elnyomott paraszti társadalom osztályharcaként a magyar társadalomtörténetbe, illetve az európai paraszti társadalmak szabadságharcaiba illesztve vizsgálták. Az 1970-es évektől számos új adatnak és egy cizelláltabb látásmódnak köszönhetően a Dózsa-féle parasztháborúról vallott addigi nézetek jelentős része meghaladottá vált, elismerték annak kétségtől meglevő vallási motivációját,⁵ valamint komolyan felmerült, hogy a parasztpolgári társadalomfejlődés elakadásában keressék a mozgalom társadalmi támogatottságának hátterét. Ennek ellenére a kérdés máig aktuális: vajon miképpen értelmezhetjük ezeket a történéseket?⁶

Ezzel szemben a horvát történetírás az 1514. évi eseményeket mindvégig a magyar történelem részeként értelmezte, így máig nem foglalkozott vele különösebben.⁷ Pedig a második világháború utáni évtizedekben csábító lehetett az a gondolat, hogy a 16. századi jelentősebb megmozdulások – akár az

volumen redigit *Geisa Érszegi*. Bp., 1979. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 12.) (a továbbiakban: Mon. rust.) passim.

5 Egy kiragadott példa: *Szűcs Jenő*: Ferences ellenzéki áramlat a magyar parasztháború és a reformáció háttérében. Irodalomtörténeti Közlemények 78. (1974) 409–435.

6 Teljesség igénye nélkül: *Franckó Vilmos*: Erdődi Bakócz Tamás élete 1442–1521. Bp., 1889. (Magyar Történelmi Életrajzok V/1.); *Márki Sándor*: Dósa György. Bp., 1913.; A magyar parasztháborúk irodalma. 1437–1514. Összeáll. *Geréb László*, bev. *Székel György*. Bp., 1950.; *Szűcs Jenő*: A ferences obszervancia és az 1514. évi parasztháború. Egy kódex tanúsága. Levéltári Közlemények 43. (1972) 213–261.; *Bellér Béla*: A Dózsa-parasztháború történeti-politikai koncepciója és történeti képe 1945 előtti történetírásunkban. Történelmi Szemle 17. (1974) 289–325.; *Barta Gábor*: Keresztetek áldott népe. Bp., 1977. – Az elbeszélő források és a szakirodalom historiográfiai áttekintését lásd *Tóth Gergely*: Értelmezések fogságában. Az 1514. évi parasztháború a kora újkori magyarországi történetírásban. Történelmi Szemle 61. (2014) 563–586. – Az események elfogulatlan összefoglalását lásd *Kubinyi András*: Az 1514-es parasztháború. In: *Engel Pál-Kristó Gyula-Kubinyi András*: Magyarország története 1301–1526. Osiris, Bp., 1998. 361–366. – A legújabb eredményekre példák: *C. Tóth Norbert*: A keresztetek útja Budától Nagylakig. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle 50. (2015) 60–74.; *Neumann Tibor*: Szapolyai János és a Dózsa-féle parasztháború. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle 50. (2015) 75–84.

7 *Franjo Rački*: Gradja za poviest hrvatsko-slovenske seljačke bune god. 1573. Starine 7. (1875) 164–321.; *Josip Adamček*: Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća. Zagreb, 1980. (Grada za gospodorsku povijest Hrvatske 17.) *Josip Adamček*: Seljačka buna 1573. Donja Stubica, 1973.; *Josip Adamček-Ivan Filipović*: Izvještaj o radu na pronalazaženju grada o seljačkoj buni 1573. u četveromgodišnju razdoblju 1968 – 1971. Arhivski Vjesnik 14. (1971) 327–355. – A téma újabb historiográfiáját bőséges szakirodalommal lásd *Borislav Grgin*: Osvrt na mišljenja novije hrvatske historiografije o uzrocima, vodstvu i programu velike seljačke bune 1572-73. Historijski Zbornik 44. (1991) 193–199.

1568–1569-ben Ivanec és Bela uradalmakban élők lázadása, vagy éppen a Gubec Máté vezette 1573. évi nagy horvát parasztfelkelés – előzményeként kezeljék Dózsa György mozgalmát. Azonban hiába látott napvilágot számos forráskiadvány, tanulmány és kötet erről a témáról, teljesen hiányoznak belőlük az 1514. esztendőre vonatkozó utalások. Csupán az 1510–1514 között Matija Ivanić vezette Hvar szigeti felkelés és az 1515. évi krajnai parasztmozgalmak⁸ kapnak teret érintőlegesen ezekben a munkákban, azaz a magyar szakirodalomtól eltérően a horvát történetírás nem tud arról, hogy a Dózsa-féle kereszties mozgalom eseményei Szlavóniában is hatottak volna. Ez tulajdonképpen érthető, hiszen az elbeszélő források alapvetően nem tudnak a délvidéki eseményekről, a politikai helyzetet kitűnően ismerő Ludovicus Tubero éppúgy hallgat, mint Szerémi György vagy Paulus Iovius, és a tőlük merítő Istvánffy Miklós is csupán a parasztfelkelés kirobbanásának egyik okaként említi, hogy a király Knin felszabadítására akarta küldeni a keresztieseket.⁹ Ezenkívül Stephanus Taurinus Stauromachia című műve tartalmaz egy erre utaló homályos költői utalást, ám a dalmát vidék megemlézése csak a humanista eszköztár kelléke.¹⁰

Összefoglalva megállapítható, hogy valójában alig néhány, a parasztháború emlékeit közreadó kötetben publikált okleveles forrás alapján terjedt el a magyar történetírásban az a nézet, hogy a mozgalom áthúzódott Szlavóniába is. Az erre vonatkozó megjegyzéseket három nagyobb csoportba lehet osztani: az első a kihirdetés körülményeivel, a második a tervezett kereszties hadjárat lehetséges céljával, a harmadik pedig a konkrét szlavóniai eseményekkel foglalkozik.

A bulla kihirdetése

A magyar történetírás a 19. század óta evidenciaként kezeli, hogy a pápai bulla kihirdetése az egész ország területén megtörtént, és a mozgósítás a ferencesek révén Erdély kivételével mindenhol megkezdődött. Ezzel kapcsolatban némi vita csupán a bulla kihirdetésének napja körül kulminálódott. Ma már bizonyos, hogy Bakócz Tamás egy hosszabb zágrábi és egy rövid császmái tartózkodás után március elején tért vissza itáliai útjáról Budára, ahol március 19-e és április 9-e között országgyűlést tartottak, melynek végén a budai Szent

8 Erre lásd a jelen kötetben *Péterfi Bence*: Az 1515. évi belső-ausztriai parasztháború és magyarországi kapcsolatai című tanulmányát.

9 Istvánffy Miklós Magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában I/1. Sajtó alá rendezte *Benits Péter*. Bp., 2001. (Történelmi Források I.) (a továbbiakban: Istvánffy) 132.

10 „s rémült Pannónián lesz mindenhol előbb úr, / majd sok távoli városi is leigáz ijedelme. / Adria habján átkel megrémülve a dalmát” (*Stephanus Taurinus*: Stauromachia, avagy a keresztiesek paraszti háborúja. Ford. *Muraközy Gyula*. In: Janus Pannonius – Magyarországi humanisták. Vál., szerk. Klaniczay Tibor. Bp., 1982. [Magyar remekírók.] 241.).

Zsigmond-templomban ünnepélyesen kihirdették a keresztes hadjáratot meghirdető pápai bullát.¹¹ Barta szerint „a királyi székvárosban megrendezett ünnepi kihirdetés után megkezdődött a toborzás mindazon területeken, amelyekre Bakócz a kormány beleegyezését megszerezte: valójában tehát az egész országban, Erdély kivételével”.¹² Ezen állítását minden bizonnyal Márki Sándorra alapozta, aki ennél jóval bővebb leírással szolgál. „Erdélyre, Horvát- és Tótországokra s Boszniára nézve a keresztes hadjáratot a prímás csak április 25-én rendelte el s ott Várday Ferencz erdélyi, Erdődy János zágrábi, Gutí Országgh János szeremi, Gibárti Keserű Mihály boszniai s az első sorban érdekelt Simon modrusi és Egervári Bereck kníni (tinnini) püspökökre várta a keresztesek gyűjtésének nagy feladata.”¹³ A Márki által hivatkozott forrásban azonban semmi ilyesmiről nincsen szó, az idézett oklevél csak a Várday Ferenc erdélyi püspöknek mint általános legátusnak szóló parancsot tartalmazza.¹⁴ Ettől természetesen még kihirdetésre kerülhetett Szlavóniában a bulla, ám sem a szlavóniai ferences rendházak szerzeteseinek toborzására, sem a helyi lakosság bármiféle mozgolódására nincsen adat. Pedig Bakócznak már az év elején módjában volt tájékozódni a szlavóniai viszonyokról, hiszen két hetet töltött Zágrábban, majd a tartomány irányításával megbízott Beriszló Péter dalmát–horvát–szlavón bánnal is találkozott Csázmán.¹⁵ Sőt a két prelátus még az országgyűlés után Budán is összefuthatott, a kincstartó-bán ugyanis április 21-én biztosan Budán tartózkodott.¹⁶ Ha mindehhez hozzávesszük, hogy a zágrábi püspökséget ekkor az érsek irányította,¹⁷ akkor talán joggal vélelmezhetjük, hogy a Bakócznak oly fontos keresztes hadjáratot a közvetlen befolyása alatti szlavón területen biztosan kihirdetik, ha csak más nyomós ok miatt ettől eleve eltekintettek. Ez azért is könnyen elképzelhető, mert a főpap birtokainak az ország más területein a sereg ellenőrzése és ellátása okán is komoly szerepet szántak a hadjárat szervezésében,¹⁸ a Bakócz kezében levő szlavóniai egyházi és világi birtokok kapcsán ilyen parancsra azonban nincs adat.

11 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 61.; C. Tóth N.: A keresztesek útja 62–63.

12 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 61.

13 Márki S.: Dósa 89.

14 Jászay Pál: Okleveles toldalék. Tudománytár 6. (1842). 254–258.

15 DF 208737., idézi: C. Tóth N.: A keresztesek útja 62.

16 DF 246073.

17 A horvát szakirodalom (vö. *Andrija Lukinović*: Biskup Ivan Bakač. In: *Zagrebački biskupi i nadbiskupi. Školska knjiga*. Zagreb, 1995. 231.) szerint ekkor már Erdődy János volt a zágrábi püspök, ám a források alapján 1515 szeptembere előtt tisztségviselése nem igazolható. Köszönöm C. Tóth Norbertnek, hogy felhívta erre a figyelmemet.

18 C. Tóth N.: A keresztesek útja 67.

A hadjárat célja

A mozgósítás lehetséges elmaradásának okához meg kell nézni a hadjárat okait. Istvánffy Miklós nyomán¹⁹ Márki Sándor még úgy vélte, hogy a vállalkozás célja a törökök által ostromolt horvátországi Knin várának felmentése volt.²⁰ A feltételezés tarthatatlanságát már Barta Gábor és Szűcs Jenő perdöntően bizonyította, az ostromra ugyanis februárban került sor, és legkésőbb a következő hónap elején eredménytelenül befejeződött.²¹ Ennek ellenére a magyar politikai elit komolyan számolt egy újabb oszmán hadjáratral és ez komoly befolyással volt a hadjárat stratégiai céljainak a megfogalmazásakor is.²²

A Beriszló Péter királyi kincstartó és dalmát–horvát–szlavón bán által irányított tartományra a Jagelló-korban egyre komolyabb nyomás nehezedett. Egyrészt az állandó oszmán fenyegetettség felőrölte a tartományok erejét, és a magyar királyi udvar ezzel szembeni tehetetlensége heves zavarokat idézett elő Horvátország és Szlavónia irányításában, melyen csak Beriszló Péter 1513. évi báni kinevezésével sikerült ideiglenesen úrrá lenni.²³ Másrészt a régió a Dalmácia feletti fennhatóság miatt Velencével kiobbant konfliktus okán egy nagyhatalmi diplomáciai vetélkedés küzdőterévé vált, ahol a helyi várakozások – Velence kiszorítása – szembementek az ország elemi érdekével, miszerint az oszmán előrenyomulás megállítására éppen az itáliai városállammal kössenek hosszú távú szövetséget.²⁴ A törésvonalakat felerősítette, hogy 1512-ben I. Szelim lépett az Oszmán Birodalom trónjára, aki már ez év tavaszán parancsot adott a boszniai és szerbiai határ menti bégeknek a délnyugati határvédelmi rendszer elleni támadásra, melynek eredményeképp októberben

19 „De a György, kihez naponként a parasztok seregétől, kik a hamisat az igazgal összevegyelték, nagyobb panaszok érkeznek vala, hogy az király tunyaságának megutalásából s a nemességnek gyűlöletéből, vagy új dolgoknak kívánságából, vagy egyéb okokkal megvesztegetett elméjéből, vagy hogy azt értené, hogy a király szándékozik a népet, kinek előttjárója vala, Horvátországban a török ellen Tinina város segítségére, melyet erősen vinnak vala, mennél hamarabb küldeni, és ő nem akarna oly hosszú s nehéz utat megjárni.” (Istvánffy 132.)

20 „A kormány a kereszteseket és Dósát arra akarta fölhasználni, hogy azonnal megkezdje a háborút a törökök ellen, kik a békeszegésről kivételképen korán értesültek s ily körülmények közt a támadást bevárni nem akarták. Míg május első fele a keresztesek összegyűjtésével telt el, a törökök egyenesen a dalmáciai Tinint vagyis Knint (Cenát), a hasonló nevű vármegyének és egy püspökségnek erős székhelyét vették ostrom alá.” (Márki S.: Dósa 100.)

21 Szűcs J.: Ferences obszervancia 238.; Barta G.: Keresztesek népe 71–72.

22 Lásd a jelen kötetben C. Tóth Norbert: Az 1514. évi márciusi országgyűlés. Politikatörténeti események Magyarországon a parasztháború kitöréséig című tanulmányát.

23 A korszakra összefoglalóan lásd *Pálosfalvi Tamás*: Bajnai Both András és a szlavón bánág. Szlavónia, Európa és a törökök, 1504–1513. In: „Honoris causa”. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. Szerk. Neumann Tibor–Rácz György. Piliscsaba–Bp., 2009. (Analecta Mediaevalia III. – Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok 40.) 251–301.

24 A nemzetközi háttér áttekintéséhez lásd *Lakatos Bálint*: A tatari országgyűlés és diplomáciai háttére (1508–1510). In: A diplomácia választóján. 500 éve volt Tatán országgyűlés. Szerk. László János. Tata, 2010. (Annales Tataiensis VI.) 29–65.

elesett a szreberniki bánság részét képező Szrebernik, Tesány és Szokol, az év végén pedig a térség legfontosabb erősségének számító Jajca bevételét is megkísérelték.²⁵ A támadások a következő évben is folytatódtak, és bár augusztusban Beriszló Péter Dubica mellett komoly vereséget mért a boszniai csapatokra, azt mindenki érezte, hogy szélesebb nemzetközi támogatás nélkül hosszú ideig a dalmát–horvát végvárrendszer nem képes feltartóztatni a meg-megújuló oszmán támadásokat. A helyzetet rontotta, hogy Beriszló sikerével egy időben a Velence esküdt ellenségének számító Frangepán Kristóf támadást indított Friaul visszaszerzésére, és katonai sikerei minden bizonnyal szerepet játszottak abban, hogy a velencei diplomácia 1513. október 17-én megújította a fegyverszünetet a szultánnal.²⁶ Emiatt az év végére Horvátország és Szlavónia a magyar határszakasz legveszélyeztetettebb pontjává vált, melynek állapotáról Beriszló személyes beszámolóiból a királyi udvar²⁷ és az átutazó Bakócz is első kézből értesülhetett.

A védelem helyzetéről sokat elárul, hogy Beriszlónak február elején a bíborostól kellett kölcsönkérnie kétezer forintot a kiadásokra, melynek megfizetésére április 24-ét jelölték ki határnapnak, minden bizonnyal a hagyományosan ekkor tartott budai királyi tanácskozáson való találkozásban bízva.²⁸ A bán ekkor már több hete Szlavóniában tartózkodott, január végén jelen volt a Körös városában tartott oktaván és tartományi rendi gyűlésen, ahonnan csak a Bakócz Tamással való találkozás miatt utazott a közeli Csázmára, majd visszatért a gyűlés színhelyének számító szabad királyi városba. Az itt hozott határozatokat sajnos nem ismerjük, de minden bizonnyal ekkor döntöttek a magyar országgyűlésre delegált követek személyéről, a szlavóniai nemesség itt értesülhetett a Knin elleni oszmán támadásról, és most határozhatták el a téli pihenőjüket töltő csapatok összehívását is.²⁹ Ezt támasztja alá Beriszló Péter március 2-án kelt levele, melyben arra utasította fegyveresei kapitányát, Hathalmi Lázárt, hogy a katonákat fejenként négyöt lóval Gergely napjára vezesse hozzá.³⁰ Ezek után a bán hollétéről több héten keresztül hallgatnak a források, és egyáltalán nem zárható ki, hogy egészen március végéig a végvidéken maradt, a törökök ugyanis rátörtek Karlovics Torquatus János likai és korbáviai birtokaira, ahonnan hétezer embert hajtottak magukkal a boszniai területekre.³¹

25 Szakály Ferenc: Nándorfehérvár 1521-es ostromához. Egy királyi adománylevél köztörténeti tanulságai. *Hadtörténelmi Közlemények* 25. (1978) 491.

26 Fodor Pál–Dávid Géza: Magyar–török béketárgyalások 1512–1514-ben. *Történelmi Szemle* 36. (1994) 209.

27 Beriszló 1513. december végéig bizonyíthatóan Budán tartózkodott. (C. Tóth N.: Az 1514. évi márciusi országgyűlés 13. jegyzet.)

28 DF 208737.

29 Lásd még C. Tóth N.: Az 1514. évi márciusi országgyűlés.

30 DF 283141., idézi C. Tóth N.: Az 1514. évi márciusi országgyűlés 21. jegyzet.

31 Salamon Ferenc: Az első Zrínyiek. Pest, 1865. 228–229.

Beriszló hollétére a következő biztos adat, hogy az országgyűlés lezárta és a keresztes bulla kihirdetése után április 21-én Buda városából adott Ulászló nevében kincstartóként parancsot Szeben városának az adó befizetésére.³²

Április 24-én még mindig Budán tartózkodott, és az uralkodó a kihirdetett hadjáratban kapcsolatban megparancsolta neki, hogy a királyság azon határvidékének megóvására rendelt hadinépek számára biztosítsa a megfelelő ellátást, a szlavón küldöttektől ugyanis megtudta, hogy a szlavón területen tartózkodó csapatok számos rablást és kihágást követtek el a polgári lakosság terhére. Az odavezényelt katonák tehát olyan helyeken állomásoznak, ahol a szükséges terményeket beszerezhetik, és nem kényszerülnek a nemesek és jobbágyok vegzálására.³³ Az oklevél bizonyítja, hogy a hadjárat részeként a bán irányítása alatt álló területre is rendelték különböző kontingenseket a már ott állomásozó csapatok mellé, az azonban nem derül ki, hogy támadó vagy védekező feladatokat szántak-e nekik, és azt is csak más forrásból tudjuk, hogy a csapatoknak a horvát határvidéken kellett szolgálatot teljesíteniük.

A királyi parancs ismeretében némileg meglepő, hogy Beriszlónak további négy hétre volt szüksége ahhoz, hogy visszatérjen állomáshelyére. Május 4-én Veszprémből utasította Pozsony város tanácsát, hogy a náluk valamilyen incidens miatt lefogott katonákat mielőbb engedjék útjukra, nehogy horvátországi tervei késedelmet szenvedjenek.³⁴ Innen indult el a Dráva irányába, május 20-a körül Siklóson találjuk,³⁵ és feltehetően csak ezt követően valamikor érkezett meg Szlavóniába.

Beriszló nyári tartózkodásával kapcsolatban számos furcsaság merül fel, amit már Barta Gábor is észrevett. „Nem tudjuk viszont megmagyarázni azt a különös jelenséget, hogy a korábban vele (t.i. Perényi Imre nádorral) együtt levő Beriszló – tudomásunk szerint – teljesen kimaradt a parasztellenes hadműveletekből. Egyetlen adatunk háború alatt viselt dolgaira, hogy június 22-én Varasdon tartózkodott: azaz messze eltávolodott mind a belső, mind a törökellenes hadműveletek színterétől.”³⁶ Barta sajnos még az egyetlen fix dátumban is tévedett, Beriszló ugyanis bizonyosan nem tartózkodott Varasdon a megadott napon,³⁷ ám ezzel csak sokasodnak a problémák. Bár a hatalmas iratpusztulás miatt sokszor a legfontosabb késő középkori politikai szereplőkről is lehetetlen összerakni egy részletes itineráriumot, azt azonban nehéz elhinni, hogy 1514-ben a magyar határvédelem három legfontosabb irányítójának egyikétől ne maradt volna fenn egyetlen irat sem. Pedig Beriszló esetében mégis ez történt, csak külföldi közvetett utalásokból értesülünk arról, hogy a végvidéken tartózko-

32 DF 246073.

33 Mon. rust. 64., nr. 21.

34 „ne hec res nostram in Croaciam [progressionem protrahat]” (Mon. rust. 69., nr. 26.).

35 „ich von Lippa den herren grosgrauen zu Zocloß erfroget, den ich mit dem herren schaczmeister bey ainander fandt” (Mon. rust. 209/41–42., nr. 179.).

36 Barta G.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború* 123.

37 C. Tóth N.: Az 1514. évi márciusi országgyűlés 205. jegyzet.

dott. 1514. május 31-én Habsburg Miksa utasította a krajnai főhadparancsnokot, hogy készüljenek fel a védekezésre, mivel Beriszlótól úgy értesült, hogy a törökök horvát területekre akarnak támadni, és ha szükséges, akkor segítsék ki a bánt is.³⁸ Nem tudni, hogy ezzel összefügg-e, de októberben a velencei követjelentések szerint Likában és Kravában a törökök ismét komoly pusztítást okoztak. Közel háromezer embert és több mint tízezer jószágot hajtottak el, és a bánt egy ezzel kapcsolatban október 20-án kelt beszámolóban említették újra, amikor – a Frangepánok katonáival együtt – ezer gyalogosával és lovasával a Korbáviai birtokokat felpredáló törökök ellen készülődött.³⁹

Összegezve az eddig elmondottakat, az alábbi tűnik valószínűnek. A február végi Knin elleni támadás hírére Beriszló mozgósította a parancsnoksága alatt álló sereget, majd az akut veszély elmúltával Budára utazott. Ideérkezéskor a haditervet már eldöntötték, ennek kidolgozásában és megszavazásában nem vett részt. A tervezett hadjáratához a parasztság mellett a nemesi csapatokat is fegyverbe hívták, de úgy tűnik, hogy a horvát – és nem a szlavón! – határvidékre csak az utóbbi alakulatokból szántak. A mozgósítás elhúzódsát látva szinte biztos, hogy itt csupán az ellenséges támadások megállításra volt a stratégiai cél, aktívan nem akartak fellépni ezen a végvidéken.⁴⁰ A harcok idejére a szlavón nemességet is mozgósították,⁴¹ akiket azonban országhatáron kívülre nem lehetett vezetni a király személyes jelenléte nélkül.⁴² Beriszló négy hónapra eltűnik a forrásokból, valószínűleg Horvátországban tartózkodott, és nincsen nyoma annak, hogy a magyar fél bármilyen akciót indított volna ezen a hadszíntéren. Ezek után nem vagyok meggyőződve arról, hogy tökéletesen igaza van Bartának abban, hogy az eredetileg elfogadott haditerv szerint Beriszló bánt Szlavóniából, Szapolyai János erdélyi vajda Erdélyből, Bátori István temesi ispán pedig középen a Duna mentén indít támadást.⁴³ Abban sem vagyok biztos, hogy az uralkodó április 24-én kelt levelében említett fosztogató katonák között a legújabb hadjárat idején mozgósított harcosokat kell keresni, ez a kihirdetéstől eltelt idő rövidsége miatt valószínűtlen,

38 Österreichische Staatsarchiv (ÖStA) Haus- Hof und Staatsarchiv (HHStA) Maximiliana, 31 (alt 24b), Konvolutum 2. April-Mai 1514, fol. 189r.

39 „come era venuto per Ban dila Croatia il Vescovo Vespriemense, qual si dice ara 1000 homeni clame, et 1000 canali lizieri contra Rurchi, nel numero di qual sarano i Frangipani” (Marino Sanuto világkrónikájának Magyarországot illető tudósításai II. Közli Wenzel Gusztáv. Magyar Történelmi Társ. [1877] 283.). – Azt is tudjuk, hogy az év második felében Dalmáciában is harcok dúltak Novigrad és Zengg környékén. (Mladen Mesić: Hrvati na izmaku srednjega vijeka. Slavonski Brod, 1996. 114.)

40 Ez annak ellenére valószínű, hogy Antonio Surian velencei követ szerint Bakócz bíboros Dalmáciába is kereszteseket akart küldeni. (Mon. rust. 63., nr. 20., idézi: C. Tóth N.: Az 1514. évi márciusi országgyűlés 215. jegyzet.)

41 Szlavónia területén ugyanis perszünetet rendeltek el, ami a nagyobb arányú nemesi mozgósításkor volt szokásban. (C. Tóth N.: Az 1514. évi márciusi országgyűlés, Függelék I.)

42 Kubinyi András: Beriszló Péter és budai szereplése. In: Uő: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Bp., 1999. (METEM könyvek 22.) 176–177.

43 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 68.

hanem inkább a már egyébként is a határon állomásozók példája nyomán hívta fel a figyelmet az újonnan érkezők körülmények közötti elhelyezésére. Azaz a horvát határvidékre eredetileg sem szándékoztak kereszteseket küldeni, nem terveztek támadó hadjáratokat, így elég volt a nemesi csapatok fegyverbe hívása. Ezek alapján megkérdőjelezhető a keresztes bulla kihirdetése is, hiszen a felkelt parasztok irányítása, ellátása csak tovább nehezítette volna a bánt nehez helyzetét.

Kubinyi András kutatásaiból tudjuk, hogy a Jagelló-korban a magyar hadvezetés képtelen volt aratások előtt mozgósítani, a lovak számára szükséges zab, és a katonák ellátásának biztosítása augusztus előtt szinte megoldhatatlan feladatnak számított.⁴⁴ Ennek tudatában ismét fel kell tenni a kérdést, vajon mi volt a magyar hadvezetés célja a keresztesek tavaszi fegyverbe hívásával. A teljes határszakaszon három irányból indított koncentrált támadás ennek ismeretében nehezen hihető. Inkább a katonai potenciál tekintetében erősebb Erdély, és a Budáról könnyen megközelíthető úgynevezett „Alsó részek” esetében kézenfekvő egy preventív hadjárat, míg az előző évek állandó csatározásaiban kivézetetett, sok vidéken szinte teljesen elnéptelenedett Horvátországban inkább csak a határvidék biztosításáról lehetett szó, és ezt a hipotetikus elképzelést a Dózsa-féle mozgalom térképre vetített helyszínei is alátámasztják.

A szlavóniai események

A bevezetésben felsorolt három szegmens közül kétségtávol a harmadik csoportba tartozó, azaz konkrét szlavóniai eseményekre vonatkozó adatok értelmezése a legfontosabb. Ennek legjelentősebb eleme, hogy július 19-én Zágrábban zavargások törtek ki. „Lakói felkeltek földesuruk, a zágrábi káptalan ellen s két esküdtpolgár, Bálint szíjgyártó és István ötvös vezetésével, tömegbe verődve, s maguk előtt keresztesek módjára kihegyezett karót vitetve, lovon és gyalog, fegyverrel a kézben megrohanták a káptalan és a Szent István székesegyház javait, minden terményt levágtak, s nagy fenyegetőzések között (ti. hogy a kereszteseket behívják), szép zsákmánnyal megtértek otthonaikba. Brandenburg György szintén Zágráb megyében fekvő, Medve nevű várának népe is csatlakozott állíttól a felkelőkhöz.”⁴⁵ Minderről Ulászlónak 1514. augusztus 25-én kelt parancsából értesülünk, amelyben megparancsolta a bánt, a vicebánnak, Marócsai Ferenc szlavón ítélmesternek és a zágrábi törvényszék esküdt ülnökeinek az ügy kivizsgálását.⁴⁶ Már Bartának is feltűnt,

44 Kubinyi András: Mozgósítási és hadseregállítási problémák Mátyás alatt. Hadtörténelmi Közlemények 103. (1990) 66–73.; Uő: Hadszervezet a késő középkori Magyarországon. In: Nagy Képes Millenniumi Hadtörténet. Szerk. Rácz Árpád. Bp., 2000. 75–82.

45 Barta G.: Keresztesek népe 213.

46 Mon. rust. 206–208., nr. 178.

hogy az uralkodó itt milyen korán, még a törvények kihirdetése előtt beleavatkozott egy kártérítési ügybe. A tettesek gazdájától a felkelés leverése után ugyanis kártérítést lehetett követelni, amelyre sok adatunk van a Magyar Királyság különböző területeiről 1515-ből és az azt követő évekből. 1514-ből, méghozzá a retorziókat törvénybe iktató országgyűlés előtti időből azonban csupán ez az egyetlen példánk.⁴⁷ Erre pedig egy magyarázat van, nevezetesen az, hogy ezt a hatalmaskodási ügyet nem a parasztlázadás részeként kezelték!

Ennek bizonyítására érdemes közelebből megismerni az ügy előzményeit és magát az oklevél tartalmát. A kérdéses földterület, a káptalanak a zágrábi Szent Miklós-kolostoron túli Krog, avagy Sziget nevű birtoka⁴⁸ már korábban is viták kereszttüzében állt. 1513. május 15-én a zágrábi káptalan panaszt tett a császári káptalan előtt, hogy Keczer Ferenc, a zágrábi püspökség javainak adminisztrátora több szervitorával és a város latin negyedében lakókkal együtt fegyveresen rátört erre a területre, és ott a határjeleket tönkretették, az oszlopokat kiásták, megsértve ezzel azt, hogy emberemlékezet óta a káptalan szabadon bírta a területet.⁴⁹ A konfliktus újabb állomásaként került sor 1514. július 19-én a zágrábi polgárok megmozdulására, melynek során a fentebb már idézett módon ők is megrohanták a káptalan és a Szent István-székesegyház Krog birtokán fekvő szántóit és kaszálóit, melyet a kanonokok – kissé megszépítve a múltat, öröktől fogva mindig békében, senki által nem háborgatva – bírtak.⁵⁰ A felfegyverkezett polgárok és jobbágyaik levágtak nyolcvanszékérnyi búzát, learattak száz szekér szénát, majd hazavonultak. A hatalmaskodás során a keresztesek módjára kihegyezett karókat vittek maguk előtt, és még arra is maradt erejük, hogy a keresztesek behívásával fenyegezzék meg a káptalan tagjait.⁵¹ A forrásrészletből kiderül, hogy ez a jelenet valójában a panaszosokban idézte fel a keresztes mozgalom képét, és mivel a városi polgárok a felkelők behívásával fenyegettek, így értelemszerűen magukat nem tartották annak. Őszintén szólva, a csupasz karóval való felvonulás és a Dózsaékkal való riogatás inkább tűnik a hallomásból ismert ma-

47 Barta G.: Keresztesek népe 255.

48 „Crog, alio nomine Zygeth nuncupatum, in territorio Zagrabienzi, infra claustrum beati Nicolai episcopi et confessoris existentem habitum” (Ivan Krst Tkalčić: Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba prijestolnice kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske. / Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae Svezak treći: Isprave 1500–1526. Zagreb, 1896. [a továbbiakban: Mon. Zagr.] 106. sz.).

49 Uo.

50 „iam dicta ab antiquis temporibus, cuius videlicet non extaret hominum memoria, semper in pacifico dominio sine impedimento aliquali extitissent” (Mon. rust. 307/23–25., nr. 178.).

51 „tam in eundo quam in redeundo unum palum acutum instar et modum fictorum, infidelium rebelliumque cruciflorum, qui contra maiestatem nostram ac totum hoc regnum nostrum iam in proximo more hostili hoc regnum nostrum Hungariae vastantes insurrexerant, ante se ferentes minas ipsis exponentibus imponentes ipsosque perfidos cruciferos nostros et regni nostri notorios infideles et emulos ad delectionem et perdicionem ipsorum exponendum in auxilium eorum inducturos adversus eosdem exponentes palam et manifeste proclamassent” (Uo. 307/36–44., nr. 178.).

gyarországi eseményekről szóló hírek helyi csetepatében való propagandisztikus alátámasztásának, mintsem a parasztháború valós eseményének. Ehhez hozzávehetjük azt is, hogy a keresztesek már a zágrábi incidens előtt négy nappal döntő vereséget szenvedtek Temesvárnál, bár erről valószínűleg Szlavóniában még nem tudtak.

Érdekes a hatalmaskodás további sorsa is. Mivel szabad királyi város polgárait érintette az ügy, ezért az a királyi személyes jelenlét bírósága elé került. 1515 márciusában Ulászló király Beriszlónak intézett parancsában már a városi polgárság lett a panaszos fél, akitől a káptalan jogtalanul elvette addig szabadon használt birtokát.⁵² Fontos megjegyezni, hogy itt már utalás sem történt a keresztesekre, a bánnak csupán a két fél privilégiumait kellett megvizsgálni, és erről egy jelentést készíteni. A per végül nem került vissza a királyi udvarba, némileg váratlan módon ugyanis március 19-én a káptalan és a város ünnepélyesen megegyezett, és utóbbiak a Szent István-székesegyház javára a káptalanak adományozták örökjogon a vitás földterületet.⁵³ Mivel a keresztesek indítékai között gyakran felbukkan a szakirodalomban az egyházellenesség vádja, ezért érdemes kiemelni a megállapodás szövegéből a zágrábi káptalannal való békés együttélés szándékát mint fő motivációt.⁵⁴

Hasonló a helyzet a Zágráb megyei Medvevárhoz tartozó prédiális nemesekkel is, akikre Barta mint „Brandenburgi medvevári birtokának népe” utalt.⁵⁵ Velük szemben II. Lajos 1519. április 30-án rendelt el vizsgálatot Brandenburgi György örgróf kérésére. Az uralkodónak a budai káptalanhoz írt leveléből kiderült, hogy az örgróf szerint a Zágráb vármegyei Lukavec várkastélyhoz tartozó prédiális nemesek a Medvevárhoz tartozó szolgálatokat a vár előbbi tulajdonosaival és bizonyos ideig vele szemben is teljesítették, de mióta „rustici ipsi ad delendam omnem nobilitatem istius regni nostri Hungarie insurrexerant”, ők is felkeltek, és azóta hallani sem akarnak semmiféle kötelezettségről. Azt állították, hogy sohasem voltak Medvevár alattvalói, és nem tartoztak hozzá semmiféle szolgálattal. Az uralkodó ezért elrendelte, hogy a káptalan küldje ki hites emberét, akinek a jelenlétében Pöstyéni László királyi ember végezze el a helyszínen a vizsgálatot.⁵⁶ Pöstyéni Kőhalmi Vince kanonok társaságában május 26-án Rakonok városában, 27–29-én Zágrábban, majd a hónap utolsó napján ismét Rakonokon, június 1-jén pedig Marócsa-szentivánon összesen hetvenhat tanút kérdeztek ki, akik eskü alatt vallották, hogy igazi nemesekről van szó, akiket 1468-tól kezdve jogtalanul kényszerítettek szolgálatokra és adókra.⁵⁷

52 Mon. Zagr. 109. sz.

53 Mon. Zagr. 110–111. sz..

54 „tamen quia nos cupientes magis zelatores esse pacis, quam seminatores discordiarum, pacemque tranquille, quiete et amice cum ipsis dominis canonicis et capitulo vivere et dies deducere” (Mon. Zagr. 111. sz.).

55 Barta G.: Keresztesek népe 256.

56 DL 38041.

57 Uo.

A vizsgálat eredményének összegzéséről az uralkodó 1520. június 11-én kelt ítéletleveléből értesülünk. Ebből kiderül, hogy a peres ügyet valójában csupán az köti a keresztes mozgalomhoz, hogy az őgróf szerint a prédiális nemesek 1514-ben a parasztokhoz hasonlóan igyekeztek megszabadulni szokott terheiktől, de a tanúvallomásokban ennek semmi nyoma nem volt.⁵⁸ Az uralkodó a vizsgálatot követően úgy határozott, hogy a turopoljei nemesek fizessék meg a szokott adókat, de újakat nem kérhet tőlük az őgróf.

Szerencsére a turopoljei nemességre vonatkozó iratanyag szinte páratlanul épen vészelte át az évszázadokat, és Emilij Laszowskinak köszönhetően nyomtatásban is olvasható.⁵⁹ A kiadott oklevelek alapján azonban éppen ellenkező kép rajzolódik ki az eseményekről, azaz Brandenburgi emberei követtek el hatalmaskodást a kisnemesek ellen. A viszály kezdete az 1470-es évekig nyúlik vissza, amikor a Száva és Kulpa közötti területen élő kisnemesek a törököktől való félelmük miatt egy várat építettek Lukavecen, melyet laki Thúz János zágrábi püspök elfoglalt, és az itt élőket pedig erővel kényszerítette arra, hogy szolgáljanak a várnak.⁶⁰ A nemesi közösség ekkortól folyamatosan törekedett privilégiumai megújítására, melyre II. Ulászló 1514. március 8-án kelt oklevelében került sor.⁶¹ Az őgróft az azonban ez különösen nem hatotta meg, parancsára ugyanis a medvevári várnagy júniusban sorozatos támadást indított a kisnemesek és jobbágyaik ellen. Königsfeldi Péter vezetésével óriási károkat okoztak a Zágráb megyei Nagymlakán, Kisebresen és Lukavecen,⁶² és november 16-án az uralkodónak már arra kellett utasítania Beriszló Pétert, hogy védje meg az őgróf túlkapásaitól az említett nemesek jogait.⁶³ A per végigkövetése nem feladatunk, az ezzel kapcsolatban született iratokból elég azt kiemelni, hogy az 1520-ban készült ítéletlevelé előtt egyetlen oklevélben sem hivatkoztak a parasztháborúra, és egyáltalán nem kizárt, hogy évekkel az események után éppen az őgrófnak állt érdekében beállítani ilyen színben a királyi udvarban a Zágráb megyei eseményeket. Összegezve megállapíthatjuk, hogy az 1514. évi események közül egy sem hozható összefüggésbe a keresztes mozgalommal.

58 „Rex mandat, ut in causa inter Georgium Marchionem Brandenburgensem et nobiles prediales Campi Zagrabiensis, qui ab eodem tempore, quo rustici ipsi ad delendam omnem nobilitatem istius regni nostri Hungariae insurrexerant et ipsi quoque pariter insurgentes se a serviciis suis ab antiquo fieri et exhiberi solitis et consuetis abstrahere vellent” (Mon. rust. 499/48–53., nr. 379.).

59 Laszowski, Emilij: Povjesni spomenici plem. Općine Turopolja nekoć „Zagrebačko polje” zvane / Monumenta historica nob. Communitatis Turopolje olim „campus Zagrabiensis” dictae. Svezak drugi: 1467.-1526. Zagreb, 1905. (a továbbiakban: Mon. Turop.)

60 Mon. Turop. 258. sz.

61 Mon. Turop. 211. sz.

62 Mon. Turop. 212–215. sz.

63 Mon. Turop. 216. sz.

Kitekintés

A bevezetőben már említettem, hogy ennek a vizsgálatnak a létjogosultságát az adja, hogy ennek kapcsán általa közelebb juthatunk a parasztháború jellegének a megértéséhez. Az eddig elmondottakból látható, hogy Horvátország és Szlavónia teljesen kimaradt az eseményekből, a Dráván túli jobbágyságot egyáltalán nem hozta lázba a mozgalom. Ez több szempontból is meglepő, mert akár az Oszmán Birodalom támadásától való félelem és a nemesség túlkapásai, akár a ferences rendhez erőteljesen köthető khiliazmus vagy a megakadó mezővárosi polgárosodás áll a keresztes mozgalom megszületésének hátterében, a Dráva-Száva között elterülő tartományban mindegyik jelenség kitapintható. Ehhez hozzávehetjük, hogy a Jagelló-korban szintén se szeri, se száma a különböző rendű és rangú hatalmaskodásoknak,⁶⁴ amelyből a láthatólag jól felfegyverzett (vár)jobbágyság is kivette a részét.⁶⁵ Minden adott volt tehát ahhoz, hogy Szlavóniában is „kitörjön” a Dózsa-féle parasztlázadás, és ennek „elmaradása” újragondolásra kell, hogy kényszerítse a kutatót.

Szlavónia ugyanis a 15. század végén a Magyar Királyság egyik leggazdagabb, legsűrűbben lakott térsége volt, mintegy 20 000 négyzetkilométernyi területén körülbelül 290 000 ember élt, a 13,2 fő/km² népsűrűség messze meghaladta az országos átlagot.⁶⁶ A portaszámokból valamennyire a vármegyék lélekszámára is lehet következtetni. Kubinyi András számításai szerint a régió (Dráva-Száva köze és a Dél-Dunántúl) legnépesebb megyéje Körös volt, ahol akár 199 000 fő is élhetett, ezt követte Baranya 150 000, Somogy 112 000, Zágráb 46 000, Varasd 41 000 és Pozsega 36 000 lakosa. Ezek mellett eltörpül Verőce 8000 fője, de Zágráb és Varasd esetében nem szabad elfelejteni, hogy az előbbi 7400 négyzetkilométeres területén alig éltek többen, mint az 1895 négyzetkilométeres Varasdon.⁶⁷

A városiasodottság magas fokát jelzi, hogy a népesség húsz-huszonöt százaléka oppidumokban, illetve Zágráb,⁶⁸ Körös vagy Varasd civitasok valamelyikében élt. Körös megyénél korábban részletesebb kutatásokat is végeztem,⁶⁹ amely az alábbi eredménnyel zárult: a 16. század elején Körös vármé-

64 Csupán két példa: Pataki János Vidor: Wasmegyericesei kárbecslés 1520. Agrártörténeti Szemle 1. (1957/1–2) 17–26.; E. Kovács Péter: „Összetörték, elrabolták.” Egy szlavóniai mezőváros anyagi kultúrája az 1520. évi hatalmaskodás tükrében. Történelmi Szemle 39. (1997) 425–447.

65 Kubinyi András: A fejeérői jobbágyok megmozdulásai 1520 körül. Agrártörténeti Szemle 6. (1963/3) 379–383.

66 Rövid összefoglalását lásd Varga Szabolcs: Szlavónia a kora újkorban. História 33. (2011/5–6) 29–36.

67 Kubinyi András: A Magyar Királyság népessége a 15. század végén. Történelmi Szemle 38. (1996/2–3) 107–109.

68 Varga Szabolcs: Zágráb szerepe a magyarországi városhálózatban a késő középkorban. Urbs: Magyar Várostörténeti Évkönyv 3. (2008) 249–273.

69 Varga Szabolcs: Az atyina ferences kolostor alapításának háttere: Megjegyzések a ferences kolostorok és a városfejlődés kapcsolatáról Körös vármegye példáján keresztül. Fons 19. (2012) 363–390.

gyében kilencven városias település létezett, ebbe beletartozik minden 1526 előtt civitasnak és oppidumnak említett település, melyek döntő többsége megtalálható az Engel Pál által készített térképen is.⁷⁰ Azaz a királyság összes mezővárosának tíz százaléka a vármegye területén feküdt, miközben a vármegye csak az ország három százalékát tette ki.⁷¹ Megvizsgáltam Baranya és Somogy megye mezővárosait is, hogy talán itt is hasonló eredménnyel találkozom. Baranyában 23, Somogyban pedig 38 oppidum volt ebben a korban,⁷² és ez még akkor is jóval kevesebb, ha figyelembe vesszük, hogy ezen vármegyék területe kisebb volt Körösénél.

A vármegyében 1495-ben közel kilencezer-hatszáz adózó portát írtak össze,⁷³ ezek közül körülbelül háromezer-ötszáz valamelyik oppidumban állt, azaz ekkor a lakosság több mint harminc százaléka lakott városias településen. Ez országos átlagban is kimagasló, és bizonyítja, hogy Körös vármegye a Magyar Királyság legnépesebb és leginkább városias területének számított a késő középkorban. Az elsősorban szőlőművelésből, gabonából és kézműiparból származó jövedelmekből többen megengedhették maguknak, hogy gyermekeiket külföldön taníttassák, és minden bizonnyal kialakult egy olyan parasztpolgári réteg, amely Bácsban, az Alföldön, a Partiumban és Erdélyben a mozgalom társadalmi bázisát alkotta.

A magyar történeti szakirodalom évtizedek óta evidenciaként kezeli, hogy az obszerváns ferences mozgalom nagyon erősen hatott a parasztmozgalomra, míg Fügedi Erik azt igyekezett bizonyítani, hogy az obszervánsok terjeszkedése egybeesik a mezővárosok tömeges megjelenésével.⁷⁴ Utóbbi Körös megyében a 15. század utolsó harmadára és a 16. század elejére, azaz éppen a tárgyalt időszakra esik. 1400-ban még csak öt, 1460-ban huszonnégy, 1526-ban pedig már kilencven mezővárost ismerünk. Igazolva Fügedi állítását, az összes mezőváros hetvenhárom százalékaról tehát ebből az időből van az első adatunk. Ezen települések közül a 14. században Ludbregben és Kaproncán alapítottak konventuális ferences kolostort. Ezek után hosszú szünet következett, majd a 15–16. század fordulóján Gorbonok, Atyina és az egyházi birtok Ivanics területére költöztek ferencesek. Fügedi számításai szerint a 15. század végén legalább minden tizedik mezővárosban működött koldulórendi kolostor.⁷⁵ Körös megyében azonban ennél jóval rosszabb az arány, hiszen Csázmával, az ottani domonkosokkal együtt is csupán minden tizenharmadik településre jutott egy rendház.⁷⁶ Mindez azonban nem gyengíti azt a hipoté-

zist, hogy amennyiben a Dózsa-féle parasztmozgalom bázisát a mezővárosi polgárság, szellemi hajtóerejét pedig az obszerváns ferencesek adták, akkor Szlavóniában, azon belül pedig különösen Körös megyében a magyarországihoz hasonló megmozdulásokra kellett volna, hogy sor kerüljön.

A tanulmány végén megállapíthatjuk, hogy a forrásokat átrostálva nem maradt semmink, Szlavóniát lehúzhatjuk arról a térképről, amely a parasztháború területi kiterjedését mutatja. A hiátus pedig azt jelzi, hogy az eddig a parasztháború kitörésének hitt motivációkat is át kell értékelnünk.

SUMMARY

SZABOLCS VARGA: SLAVONIA IN 1514

The essay presents the events in Slavonia taking place in parallel with the Peasants' War led by Dózsa, and examines how much it was present or perceived in the territories over the river Dráva. On the basis of the documents it can be stated that no similar movement took form in Slavonia. There is no sign of that even the Bull was proclaimed and any recruitment was held at all. The sources suggest that the Hungarian military command prepared for defence on this region in that year. However, the summer place of residence of Ban Peter Beriszlo, responsible for the defence of the province, cannot be detected in the sources. He must have stayed on the Croatian territories the most heavily attacked by the Osman troops, so he did not take part in the struggles defeating the Peasants' War or in the fights against the Osman army.

The essay points out the serious social tension in Slavonia in those years. The misuse of authority of the magnates caused serious damages to several boroughs, and the small nobility in Turopolje suffered from the abusive power of Vicomte György Brandenburg. In Zagreb, which was seen the capital of the province, there were constant conflicts between the town burghers and the representatives of the local church. Consequently, the discontent might as well logically have led to the popularity of the slogans of the Peasants' War and to the mobilization of the peasants and small nobility. The "silence" in Slavonia suggests that the previously supposed causes of the Peasants' War (Osman devastation, misuse of authority by the magnates and prelates, the administrative restrictions against the peasants) did not lead directly to armed conflicts in the society, so the causes of the movement led by Dózsa should be examined in other perspectives, too.



70 Engel Pál: Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis. CD-ROM. Szerk. Engel Pál. Térinformatika: Kollányi László–Sallay Ágnes. Bp., 2001.

71 Kubinyi A.: Magyar Királyság népessége 109.

72 Engel P.: Térkép.

73 Josip Adamček–Ivan Kampuš: Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV. i XVI. stoljeću. Zagreb, 1976. (Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, izvori za hrvatsku povijest 3.) 7–14.

74 Fügedi Erik: Koldulórendek és városfejlődés Magyarországon. Századok 106. (1972) 83–84.

75 Fügedi E.: Koldulórendek 84–85.

76 Varga Sz.: Az atyina ferences, *passim*.

HORVÁTH RICHÁRD

Legendás várak nyomában*

Várak a Dózsa-parasztháborúban

*„A monográfia lezárásakor magam is jeleztem: amit ott leírtam,
az hipotézis. E tanulmány készítése során rá kellett jönnöm:
a Székely Dózsa György pályafutásának kérdéses szakaszáról
kialakult kép csupán két forráson alapszik,
s ezek közül egyik sem megbízható (Istvánffy és Szerémi).”*

Barta Gábor¹

Egy kis önigazolás

A most következő írás címe egészen egyszerűen plágium. Ráadásul még csak nem is véletlenül, netalán tudatlanságból alakult így, hanem szándékos választás eredménye. Kevéssel ezelőtt jelent meg ugyanis a szerző két kedves barátjának egy-egy írása kísértetiesen hasonló címekkel. C. Tóth Norbert tollából látott napvilágot az a dolgozat, amelynek témája a Bátor István és Szapolyai János között *feltételezett* ellentét okainak bemutatása volt. Az írás végére világos lett, hogy az ellenséges viszonyról a Mohács előtti években, évtizedekben szó sem volt, s csak a kora újkor történetírói és az általuk „félrevezetett” historikusok rajzolták meg e hamis képet.² Neumann Tibor ugyanebben az esztendőben Szapolyai István nőági, olykor csak *feltételezett* rokon viszonyait vizsgálta meg levéltári források alapján, s tisztázott több vitás genealógiai kérdést.³ El kell ismerni tehát, a korszak legendamentesítése – a fenti, s

* A kézirat elkészítéséhez szükséges kutatásokat az OTKA K 100 749. sz. pályázata támogatta. A szerző az MTA BTK tudományos munkatársa. – Itáliai levéltári adatokat kaptam Domokos György lekötözött szívevényéből, amely feltáró munkát az OTKA 81 430. sz. pályázata támogatta. – Az oklevelek feltárásában fel nem becsülhető mértékű segítséget jelentett a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának online adatbázisa: <http://mol.arcanum.hu/dldf> (Szerk.: Rácz György).

¹ Barta Gábor: Georgius Zekeltől Dózsa Györgyig. Századok 109. (1975) 87.

² C. Tóth Norbert: Egy legenda nyomában. Szapolyai János és ecsedi Bátor István viszonya 1526 előtt. Századok 146. (2012) 443–462.

³ Neumann Tibor: Régi genealógiai legendák nyomában. Szapolyai István nádor házasságai, leányai és leánytestvérei. In: Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára. Szerk.: Mikó Gábor, Péterfi Bence, Vadas András. Bp., 2012. 431–438.

több más szerző Jagelló-kori további számos írásait itt most nem citálva – jó ideje megkezdődött.

E sorok írója számára az 1514. esztendő forrásait kutatva, majd pedig az irodalom áttekintése közben vált világossá, hogy – divatos szóval mondva – a Dózsa-narratíva nehezen elképzelhető és még nehezebben bizonyítható elemektől terhes. Meglepő módon leginkább az eseménytörténet területén. Ami a társadalomtörténeti problémákat illeti, ott jobb a helyzet. Közismert, hogy a korban jól megragadható és aligha tagadható gondolkodásbéli átalakulások mentek végbe, amelyek érintették/érinthették a felkelést, alkalmasint spirituális-szellemi ösztönzői is lehettek azoknak. Ezeket Szűcs Jenő napjainkra klaszszikussá vált írásai nyomán ma már ismerjük.⁴ Mindezeket nem vitatva azonban azt is meg kell állapítani, hogy éppen Szűcs zseniális elemzéseinek köszönhetően a magyarországi kutatás jó része s a minimális számú külhoni irodalom megelégedett ezekkel az eszmetörténeti eredményekkel, s megfellelkezett például az éppen Szűcs által felállított forráshierarchiáról, ami a korszak és a későbbi korok elbeszélő forrásait meglehetősen hátrébb sorolta.⁵ Emiatt az események menetének megismerése – lett légyen a politika- és eseménytörténet időről időre bármily másodlagosnak vélt stúdium is – nem kapott kellő teret.⁶ Mindezt az is okozhatta, hogy látszólag „jól áll” a Dózsa-kutatás, legalábbis bibliográfiai szempontból. A kutatók rendelkeznek a parasztháború gyakorlatilag hiánytalan oklevéltárával. Ugyanígy Márki Sándornak Dózsa Györgyről készült életrajza, valamint a harcok máig meg nem haladott monográfiája⁷ is hozzáférhető, így joggal hihettük az utóbbi évtizedekben, hogy amit tudni érdemes e hetek eseményeiről, azt már tudjuk. Látni fogjuk az alábbiakban (és ez a jelen kötet hasábjain minduntalan visszaköszön), talán kissé korán nyugtattuk meg magunkat e kérdésben.

Az eseménytörténeti kérdések elővétele tehát korántsem a fél évezredes évforduló miatt indokolt. Legalább ennyire gyámolítják szakmai szempontok, mármint olyanok, amelyek a korábbi kép finomítására törekednek. Már csak azért is, mert az eseményekre vonatkozó valós tudásunk bizony erősen hullámzó. Meglepő lehet például, de a Dózsa-legendák cáfolatának egyi-

két-másikát évtizedek óta ismerhetjük, csak nem kaptak elég teret a köztudatban,⁸ másrészt napjainkban rendre feltűnik az „elhallgatott” hős, a parasztervezér, az „egyik legnagyobb európai parasztfelkelés” vezetőjének, csak félve merem ideírni, erősen a korábbi szakirodalmak által sugallt, s vélelmezem, félreértelmezett képe.⁹ Ugyancsak máig nyoma van annak, hogy a harcokban résztvevők származási helyei sajtáságos módszertani megfontolás következményeképpen a felkelés „gócpontjaivá” lépnek elő különösebb bizonyítás nélkül. Nos, vállalva annak ódiumát, hogy a nem tudást mindig könnyebb körülírni, mint újabb monográfiát összeállítani, az alábbiakban az eseménytörténet kritikája következik szigorúan csak a várak „szemszögéből”, abból a megfontolásból, hogy a korábbi összefoglalások sommás megállapításainál árnyaltabb képet kaphassunk a kérdésről.¹⁰

8 Csak példaképpen: „Székely Györgynek a pesti keresztes főtábor vezérévé történt állítólagos kinevezését sem közvetlen, sem közvetett adat nem bizonyítja.” (Barta G.: Georgius Zekeltől 70.) – Újabbban a változások szellemében: *Tringli István*: Az újkor hajnala. Bp., 2003. (Tudomány – Egyetem) 101–104., 108.; *Horváth Zita*: Korszakhatár volt-e 1514 a parasztság történetében? In: Falak és választóvonalak a történelemben. A Nyíregyházi Főiskola Történettudományi és Filozófiai Intézete által 2012. november 29–30-án rendezett társadalomtudományi konferencia előadásai. Szerk.: Buhály Attila, Reszler Gábor, Szoboszlai György. Nyíregyháza, 2014. 89–98.; *Neumann Tibor*: Dózsa legyőzője. Szapolyai János erdélyi vajdasága (1510–1526). Székelyföld 18. (2014) 11:101–106. – Ugyanide kívánczik, hogy a korszak legutóbbi rövid (a Jagellók kora ebben három oldalt kapott), angol nyelvű áttekintésében – véleményem szerint helyesen – csak két mondatot kapott a Dózsa-ügy. *The New Cambridge Medieval History*. Vol. VII. (1415–1500) Ed.: *Christopher Allmand*. Cambridge, 2008. 725. (az idézett szakasz szerzője: *János Bak*: Hungary: Crown and Estates, 707–726.).

9 Pusztán illusztrációképpen Bakos István (Bethlen Gábor Alapítvány kurátora) meghívója: „Kevésbé kerül szóba ugyanakkor egy másik jelképes évforduló, a magyar történelem félezer évvel ezelőtti, szimbolikussá vált sorsfordulója: a Dózsa György vezette 1514. évi mozgalom, amely a keresztes Európa védelmére szervezett oszmánellenes hadjáratból torkollott az önkényurak elleni keresztes parasztháborúba. Ez a Dózsa György vezette 'népfelkelés' a mi kiemelt jubileumi évfordulónk 2014-ben. Andrásfalvy Bertalan írja: „Jelentőségét azért nehéz megítélni, mivel az 1514-es parasztmozgalom előzményeit és hatását mindmáig igen hiányosan tártuk fel, tettük ismertté. A történetírók a parasztervezér sorsából sok mindent tudatosan elhallgattak vagy túlhangsúlyoztak saját társadalmi-politikai meggyőződésük vagy elkötelezettségük szerint.” A szovjet-kommunista önkényuralom időszakában az osztályharc ideológusai – akárcsak Petőfit, József Attilát – őt is kisajátították, s az állampárt lobogójára tűzték szülőföldjén (ma Románia) is. 1956 után már vitatták ezt az értelmezését, igyekeztek Dózst rablóvezérre, a parasztháborút jelentéktelen lázadásá minősíteni, emléket feleltetni. A „totemrombolás” szemlélete kísért napjainkban ismét, amikor a kerek Dózsa-évforduló elhallgatása, illetve a kinevezett székely hadvezér dehonosztálása vált divattá közéletünkben. Tegyük hozzá: a kényelmetlen válaszhoz az is hozzájárul, hogy a nemzeti köztudatban – az ideológiai ferdítések miatt éppúgy, mint a tudományos szűkkeblűség miatt – máig nehéz szétválasztani a történeti Dózst és az évszázadok alatt emlékére rárakódó kultuszrétegeket. A Dózsa-problémakör azonban a maga félezer éves súlyával olyan sorskérdésekre is ráirányítja figyelmünket, amelyek felett a nemzeti közvélemény minden értelmezési nehézség ellenére sem hunyhat szemet, mert ma is aktuálisak.” <https://sites.google.com/site/bga2014feb22/meghivo-a-parasztsors-magyar-sors-emlekeulesre> (letöltés: 2015. március 25.) – Vö. továbbá *Erdélyi Gabriella*: Egy felkelés arcai, avagy miért kell nekünk Dózsa. *Történelmi Szemle* 56. (2014) 539–547.

10 „A jobbágysággal keményen bánó Brandenburgi György uradalmain át, Világos, Arad, Solyomos, Lippa felé vette Dózsa útját, a Temesköz várait már az útközben elfoglalt kastélyok

4 A legfontosabb idevágó írások közül: *Szűcs Jenő*: A ferences obszervancia és az 1514. évi parasztháború. Egy kódex tanúsága. *Levéltári Közlemények* 43. (1972) 213–261.; *Uő*: Ferences ellenzéki áramlat a magyar parasztháború és reformáció hátterében. *Irodalomtörténeti Közlemények* 78. (1974) 409–435.

5 Szűcs jelentőségéről e kérdésben lásd *Ács Pál*: „Hamis barátok rebelliója.” *Szűcs Jenő Dózsa-tanulmányai* – 40 év után. *Történelmi Szemle* 56. (2014) 611–620.

6 A parasztháború máig legteljesebb angol nyelvű összefoglalója csaknem Szűcs elemzéseit mutatja be, vagy azok alapján elemzi a forrásokat. Azaz sokkal inkább eszmetörténeti áttekintés, mintsem eseménytörténeti. *Norman Housley*: Crusading as Social Revolt: The Hungarian Peasant Uprising of 1514. *Journal of Ecclesiastical History* 49. (1998) 1–28., különösképp: 12–24.

7 *Márki Sándor*: Dózsa György. Bp., 1913. (Magyar Történeti Életrajzok 59.); *Monumenta rustica in Hungaria rebellium anno MDXIV. Maiorem partem collegit Antonius Fekete Nagy*. Ediderunt *Victor Kenéz* et *Ladislau Solymosi* atque in volumen redegit *Geisa Érszegi*. Bp., 1979. (a továbbiakban: *Mon. rust.*); *Barta Gábor–Fekete Nagy Antal*: *Parasztháború 1514-ben*. Bp., 1973.

Törvénycikk a nemesek várairól

Régtől fogva ismert tény a hazai kutatás számára, hogy Magyarország nemesi királyi engedéllyel építhettek-bírhattak várakat. Ezt az Árpádok korától meglévő „szabályt” a 14. században már írásban is tetten érhető szokásjogi norma rögzítette.¹¹ Ennek ismeretében meglepheti a szakmai berkekben járatos olvasót éppen úgy, mint az érdeklődőt az a tény, hogy mindennek kodifikált változatával igencsak későn, éppen 1514-ben találkozhatunk először. A Dózsa-parasztháborút követő első országgyűlés törvényeinek 57. cikkelye szól arról ugyanis, hogy bármely magyar nemesnek jogában áll a maga, családja és javai védelmére erősséget emelni, valamint megyénként – királyi jóváhagyás alapján – minden megyében építhető egy vár a nemesi közösség védelmének céljából.¹² Apróság, de a szöveg összeállításának (és a mögötte megfogható politikai akaratok ütközésének) menetét remekül illusztrálja az a tény, hogy az uralkodói jóváhagyásra utaló pár szó csak a több példányban (Csanád, Szepes vagy Vas megyékbe címzett) fennmaradt végső, s a király által is szentesített változatban szerepel. Ismerjük ugyanakkor a cikkelyeknek egy korábbi – a tárgyalások közben keletkezett – tervezetét is, amely a szentesített szöveggel lényegében azonos, ám a „cum scitu regie maiestatis” szakaszt nem tartalmazza.¹³ Talán nem merészség ennek nyomán arra gondolni, hogy ha a szöveg ezen utólagos kitétel nélkül kapott volna királyi jóváhagyást, a magyar nemesi társadalom elérte volna az „alanyi jogon” járó, külön

ügyúival törette, s magát a temesi grófot, Báthory Istvánt is ostrom alá fogta Temesváran.” (Hóman Bálint–Szekfű Gyula: Magyar történet II. Bp., 1936.² 587.) – „Számos jelentős várat, sőt várost foglaltak el.” (Kubinyi András: A Jagelló-kori Magyarország történetének vázlata. Századok 128. [1994] 308.)

11 „Castrum vero, tributa et fora per regnicolas nostros ex regalis benignitatis annuentia et vigoribus instrumentorum regalium edificari, conservari, regere et possidere posse dinoscuntur.” (Engel Pál: Vár és hatalom. Az uralom területiális alapjai a középkori Magyarországon. In: *Uő: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. Válogatta, szerkesztette, a jegyzeteket gondozta Csukovits Enikő. Bp., 2003. [Milleniumi Magyar Történelem] 195., különösen a 11. jegyzet.)*

12 „Item quod quilibet nobilium turres et fortalitia pro defensione persone et rerum suarum cum propugnaculis et fossatis erigere, preterea in singulis comitatibus unum castrum pro communitate nobilium cum scitu regie maiestatis construere possit.” (Decreta regni mediaevalis Hungariae. Tomus IV. 1490–1526. E copii manu scriptis Ferenc Döry critice recensuerunt et Anglice reddiderunt Péter Banyó et Martin Rady János M. Bak assistente. Bp., 2012. [a továbbiakban: DRMH] 202., valamint: Mon. rust. 274., nr. 202.) – 1515 szeptemberében II. Ulászló király Nelepec Ferenc kastélyépítését addig függesztette fel, míg a szlavón nemesi közösségtől megszerzi azt az oklevelet, amelyik bizonyítja, hogy Szlavóniában a várépítés régi nemesi jog. „litteras universtitatis nobilium regni nostri Sclavonie super eo, quod scilicet unusquisque nobilium erigendo huiusmodi castella in bonis suis ex vetusta regni consuetudine liberam habet potestatis facultatem.” (DL 94811.) – Az ügy hátterére lásd Pálófalvi Tamás: Dobrakucsától Kőaljáig. Egy konfliktus és háttere a Jagelló-kori Magyarországon. In: *Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára. Szerk.: Mikó Gábor, Péterfi Bence, Vadas András. Bp., 2012. 439–449., ide különösen 446.*

13 Mon. rust. 274., nr. 202.

uralkodói jóváhagyás nélküli várépítés lehetőségét, ami lássuk be, új elem lett volna a hazai nemesi jogok fejlődésének történetében. Az oly sokszor elsírtott Jagelló-kori királyi hatalom becsületére legyen mondván, ez a szándék (több más hasonló, ugyancsak ebben a tervezetben tetten érhető „nemesi-hatalmi” akcióval együtt) megfeneklett,¹⁴ s a királyi jóváhagyás – legalábbis *de iure* – a magyar szokásjog, és immár a kodifikált jog része maradt. Túl azon tehát, hogy a várépítés a királyi jóváhagyással egyetemben a korai Árpád-kortól fogva bizonyosan része volt a magyarországi szokásjognak,¹⁵ fenti törvénycikkünk egy előfeltevést enged meg. Eszerint a Dózsa-parasztháború eseményei során a várak kitüntetett szerepet kaptak, s ugyancsak jól teljesítettek, ha nemesseinknek ennyire fontos lehetett a várépítés különféle módjainak szabaddá tétele. Az alábbiakban ezt a felvetést kívánom ellenőrizni.

Várak és ostromaik a kései középkorban

Ellenőrzésről kell szólni, mert a parasztháború irodalmában rendre visszaköszönnek a várakat győzedelmesen megszerző Dózsa-kép elemei, ami, ha igaz, épp ellentétes irányú az imént idézett törvénycikkkel. Miért ragaszkodtak volna a nemesek tömegei új várak építésének lehetőségéhez, ha azok nem jelentettek volna biztos menedéket a vészterhes időkben? Indokolt tehát, hogy néhány sor erejéig e kép gyökereit kutassuk. Már csak azért is, mert egy középkori várostrom ritkán zajlott le hirtelen felindulásból: napok alatt verbuválódott seregek elvétele tettek kísérletet erősségek bevételére. Különösen nem a siker reményével.

Amikor magyar vonatkozású középkori várostromokról esik szó, kevés információra támaszkodhat a kései érdeklődő. Igaz ugyan, hogy a Zsigmond-kortól folyamatos török fenyegetés és állandó határ menti háborúskodások szolgálhatnának analógiával, ám ezek java torz példa lenne. A parasztháború eseményeit dőreség lenne összehasonlítani a szultáni hadsereg akcióival. Ám talán kevésbé hibázunk, ha az ismert magyarországi akciókat – dacára a királyi vezetésnek, szervezésnek, finanszírozásnak – vetjük össze a parasztseregekével. Pontosabban nem is kell különösebb összevetés, elegendő néhány jól ismert példát idézni.

1454 áprilisában Hunyadi János seregei az úgynevezett husziták által megerősített csepregi erősséget akarták „menetből” elfoglalni. Habár vitathatatlan, hogy a védők száma sem volt csekély, s Hunyadi serege is elég gyorsan állt össze, a nagyhírű hadvezér és a kicsiny erősség párharca a mai szemléllő számára bizonyosan egyenlőtlennek tűnhetne. Csakhogy a valóság más. Akármilyen hevenyész-

14 Az 1514. évi törvénykezés részleteiről, az újabb forrásokról és a cikkelyek kialakulásának menetéről lásd Mikó Gábor tanulmányát a jelen kötetben.

15 Az előzményekre lásd Horváth Richárd: Várépítés engedélyezése az Árpád-kori Magyarországon. In: *Várak nyomában. Tanulmányok a 60 éves Feld István tiszteletére. Szerk.: Terei György, Kovács Gyöngyi, Domokos György, Miklós Zsuzsa, Mordovin Maxim. Bp., 2011. 79–93.*

szett erődítésekkel bírt is Csepreg, azt azért nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy elsőrangú katonák, „profik” védték. Továbbá arról is tudunk, hogy Hunyadi a legfontosabb eszközökkel, nevezetesen ostromgépekkel és ágyúkkal nem rendelkezett. Ezért egy rövid, ötnapos ostromzárát követően gyorsan elvonult Csepreg alól Nagyszombat felé.¹⁶ Hiába Hunyadi tehetsége és neve, ha falak és profi katonák állnak szemben, felesleges kockázatot ő sem vállalt.

Bő két évtizeddel később, 1476 telén (azaz mostoha időjárási körülmények között) a magyar királyi sereg egy hónapig állt Szabács falai (sáncfalai) alatt, míg sikert ért el. Annak dacára történt mindez, hogy Mátyás serege az ostromhoz szükséges felszerelésekkel rendelkezett, a hadjáratot 1475 nyaratól élénken szervezte, s az 1200 fős védősereget hozzávetőlegesen 35 000 katonát számláló had támadta.¹⁷ Legalább ennyire tanulságos II. Ulászló király 1494/95 fordulóján Újlaki Lőrinc herceg ellen vezetett hadjárata. A jól szervezett és kellően felszerelt királyi hadsereg (igaz, megint csak télvíz idején) meglehetősen hosszan időzött Újlak alatt: november 21-e tájától december közepéig tartott az ostrom.¹⁸ Adódik tehát a feltételezés, hogy (nem függetlenül az időjárási viszonyoktól) szervezett, megfelelő ellátással és utánpótlással bíró, ráadásul ostromhoz szükséges harci eszközökkel ellátott seregeknek is okozhatott nehézséget egy-egy kővár elfoglalása.

Okleveles forrásaink egyetlen szóval sem tesznek említést a paraszthadak ostromképességeiről. Annál inkább szólnak erről elbeszélő forrásaink, s általuk, lévén szerzőik nagy tekintélynek örvendtek a későbbi korok historikusainál, a várakat (sikerrel) ostromló paraszthad képe beleivódott az utókor tudatába. Lássuk mindezek talán legszebb példáját! Amikor közismerten a királyi hatalom pártját fogó Istvánffy Miklós arról ír, hogy Dózsa a keresztesekből felkelőkké vált csapatával elhagyja Budát, az alábbi sorok következnek: „Vonultukban mindenütt rémületet s félelmet keltettek. Néhány kisebb kastélyt s árokkal és sánccal erődített házat, amilyen szerte Magyarországon a nemeseknek van, egyetlen támadással elfoglaltak; e helyeken mindenféle élelmiszeren, különböző felszerelésen, ruhákon és pénzen kívül nagy mennyiségű lőport és néhány kerek ágyút is – sólyomágyúknak nevezik, ilyenek addig nekik még nem voltak – találtak. Ezeket Székely György, hogy a készülő háborúban felhasználhassa, magával vitte.

Ezután Szeged közelébe értek, ahhoz az igen szép városhoz, s bár ezt semmi várfal nem vette körül, s csak árokkal és sánccal volt jól megerősítve, de mivel a latrok jövetelét fegyverrel a kézben felkészülten várta, György nem

16 *Nógrády Árpád*: Éleskő ura és Macskakő zsoldosai. „Feudális anarchia” alulnézetből. In: „A hadtáp volt maga a fegyver.” Tanulmányok a középkori hadsereg és katonai logisztika kérdéseiről. Szerk.: Pósnán László, Veszprémy László. Bp., 2013. (A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára) 260.

17 A hadjárat legjobb összefoglalását lásd *Pálosfalvi Tamás*: Nikápolytól Mohácsig. Bp., 2005. 144–150.

18 *Fedele Tamás*: A király és a lázadó herceg. Az Újlaki Lőrinc és szövetségesei elleni királyi hadjárat (1494–1495). Szeged, 2012. (Szegedi Középkortörténelmi könyvtár 27.) 93.

merte megtámadni, mert abban a nagyszámú lakosságon kívül mintegy háromezer halász is lakott, akik valamennyien azt mondták, hogy nagyon fogják védeni magukat.”¹⁹ Aligha kell hosszabban magyarázni, hogy e mondatok egyértelműek: a seregek készek és képesek is voltak várak bevételére, legalábbis a szerző szerint. No, persze igaztalanok lennénk, ha nem vennénk figyelembe Istvánffy saját korát. Amikor nagyszabású művének megírásához fogott, történetesen az 1590-es években, épp dúlt a magyar történelemben tizenöt évesnek nevezett magyar–török háború.²⁰ Ez pedig javarészt klasszikus várháború volt, így nehéz elvonatkoztatni attól, hogy Istvánffy bizony a maga korának ismereteit, élményeit vetít(h)ette vissza 1514-re. A humanista történetírás már-már kötelező „mintakövetéséről” és katolikus voltából fakadóan a budai udvar mentegetéséről már nem is beszélve.²¹

Ha Istvánffy szót kaphatott, akkor az időben nálánál korábban alkotó, s a parasztháború idején már élő, ekként kortársnak is tekinthető (persze korántsem elfogulatlan és pontos) Szerémi Györgynek annál inkább teret kell adnunk. Több pompásan ideillő részlete közül az egyik: „Ott a nemeseket és bárókat megfenyítették, s nagy pusztítást vitt véghez, s Keresztszeg várát ostromolta. Azután viszont Pöstyéni Gergely váradi tiszt kelt fel; nemesekkel és nem nemesekkel Lőrinc pap ellen indult. Ezt megtudva Lőrinc pap, nemsokára táborát ellenük fordította, megütöközt velük, és egészen Váradig vágta őket; a földön sok holttestet számláltak meg. Azután Sólyom várát ostromolta a hitetlenek ellen, mert ezek is sokat megöltek a keresztesek közül. A parasztok sokaságával rohamot intézett Sólyom vára ellen, s bevette.”²² Történet-

19 *Istvánffy Miklós*: A magyarok történetéből. Fordította Juhász László. A szöveget válogatta, a bevezetést és a jegyzeteket írta Székely György. Bp., 1962. (Monumenta Hungarica VI) 56. – A szöveg eredetije: „Progrediendo demum et ubique terrorem spargendo aliquot minora castella et domos fossa et vallo munitas, quales passim in Pannonia a nobilibus habitantur, facto impetu expugnarunt, in quibus praeter commeatum omnis generis, et variam supellectilem, vestesque et pecuniam, pulveris quoque sulphurei non parva copia et tormenta aliquot currulia, quae falconetae vocantur, quibus hactenus caruerat, inventa sunt; quae Georgius ad futuros belli usus secum avehi iussit. Postquam Segedino appropinquasset, ad oppidum frequens et populosum, quanquam nullis cinctum moenibus, fossa tamen circumducta et vallo egregie se muniverat, latronumque adventum sumtis armis et paratis animis expectabat, aggredi illud non est ausus, quod in eo praeter civium et incolarum magnum numerum ad tria milia piscatorum habitare et omnes egregie sese defensuri dicerentur.” (*Nicolaus Isthvanfius*: Historia regni Hungariae post obitum gloriosissimi Matthiae Corvini regis a quo apostolicum hoc regnum Turcarum potissimum armis barbaram invasum libris XXXIV. Viennae-Pragae-Tergesti, MDCCLVIII. 42–43.)

20 *Nagy Gábor*: Vicissitudines. (Előkészület Istvánffy Miklós *Historiae de rebus Hungaricis*ének kritikai kiadásához.) Bölcsészdoktori értekezés tézisei. Miskolc, 2005. (http://midra.uni-miskolc.hu/JaDoX_Portlets/documents/document_5650_section_1277.pdf) – letöltés: 2014. november 12.

21 Minderre újabban lásd *Tóth Gergely*: Értelmezések fogságában. Az 1514. évi parasztháború a kora újkori magyarországi történetírásban. Történelmi Szemle 56. (2014) 572–575.

22 *Szerémi György*: Magyarország romlásáról. Erdélyi László fordítását átdolgozta Juhász László. A bevezetést és a jegyzeteket írta Székely György. Bp., 1961. (Monumenta Hungarica V.) (a továbbiakban: Szerémi) 70. – A szöveg eredetijének kiadása: Szerémi György II. Lajos és János

íróink „mindent elkövettek”, hogy az ostromok is megkapják megfelelő dramaturgiai helyüket történeteikben. Szépen alakult tehát a várfoglaló parasztseregnek legendája hála a jó tollú történetíróknak és a kései utókor kevésbé kritikus kutatóinak.

Ebbéli benyomásainkat látszik alátámasztani néhány kortárs forráshely. 1514-ből, pontosan július elejéről maradt ránk például egy névtelen író levele, amelyben többek között arról is szót ejt, hogy mely várakat sikerült Dózsa hadainak „bevennie és alávétetni”. Ezek az alábbiak: Bátmonostor, Dombó, Cserög, Futak, Titel, Becskerek, Zseblye, Pétervárad, Karom, Szalánkemen, Lippa, Solymos, Világosvár és Székelyhíd.²³ Ha pusztán a listát figyeljük, bizony meggyőző és tekintélyes névsorral van dolgunk. Néhány kisebb kastélytól eltekintve komoly délvidéki végvárak is a „hadizsákmány” részei lettek, s ez a kép joggal sugallhatta azt az utókornak, hogy ilyen várakat csak komoly katonai/ostromerővel bíró had volt képes elfoglalni. De ha csak Péterváradot ragadjuk ki a felsorolásból, szerfelett izgalmas kérdéseket tehetünk fel. Amihez 1526-ban a Mohács felé menetelő szultáni hadnak is bő két hétre volt szüksége (nevezetesen a vár elfoglalására), azt a paraszthadak mondhatni „lendületből” megoldották? Aligha.²⁴ A várfoglalások mögött valami másnak kell lennie, például gondolhatnánk a kis számú pétervárad-i őrség átállítására. Még ha akad is az ostromokról hallgató forrásunk,²⁵ talán további példák híján is világos, a témakör megér egy kis vizsgálatot. Már csak azért is, mert a korábbi kutatások is hagytak értékes nyomokat az utókor számára. A fentebb már idézett, s alább sokszor említendő monográfia például minden kétséget kizáróan tisztázta, hogy Csanád püspöki várának ostroma csupán a későbbi humanista történetírók alkotása, s nem valós hadi esemény, ám ahogy sok

királyok házi káplánja emlékirata Magyarország romlásáról 1484–1543. Közli Wenzel Gusztáv. Pest, 1857. (Monumenta Hungariae Historica. Scriptores I.) (a továbbiakban: Szerémi latin) 68.

23 „Hoc possum scribere vestre paternitati, quod castra reverendissimi domini episcopi Zyrmensis, domini videlicet nostrí generosi, puta Banmonostora, Dombo, item Cherewd, Futhak, Thytel, Bechewkereke, Zeble, Peterwardagya, Karom, Zalonkemen, Lyppa, Solmws, Wylagoswar, Zekelhyda ... per Georgium Zekel et eius rabadam plebem expugnata et subiugata sunt.” (Mon. rust. 152., nr. 114.)

24 Természetesen nem. Bő évszázada ismert, de kellő teret nem kapott a tény, hogy e várak, s köztük Pétervárad, két okból lett a felkelés „híve”. Egyrészt a védők jelentős része nem tartozkodott a kritikus hetekben a várakban (Szapolyai bolgár hadjáratairól lásd Neumann Tibor e kötetbeli dolgozatát), másrészt – Verancsics Antal későbbi elbeszéléséből – ismert, hogy bizonyos Nagy Antal vezetésével kisebb sikereket értek el itt a felkelők, s ezek hatására a maradék védőcsereg zöme melléjük állt. Verancsics idevágó részét magyar fordításban közli, s a környékbeli eseményeket ismerteti: *Érdűjhegyi Menyhért: A kalocsai érsekség a renaissance-korban*. Zenta, 1899. 114–117.

25 A magyar eseményekről oly nagy terjedelemben beszámoló, s 1527-ben meghalt Ludovicus Tubero raguzai érseki helynök, bencés apát érdekes módon a harcokról szóló beszámolóiban egy szót sem ejt várostromokról vagy várharcokról. Lásd *Ludovicus Tubero: Kortörténeti feljegyzések (Magyarország)*. Közreadja: Blazovich László, Sz. Galántai Erzsébet. Szeged, 1994. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 4.) 267–276.

más megállapítása, ez sem kapott a későbbiekben különösebb figyelmet.²⁶ Az alábbiakban éppen ezért néhány „mini-esettanulmány” olvasható, hogy megértsük, miként alakult ki ez a kép még a kritikusan elővigyázatos szakirodalom egy részében is.

Várak a parasztháborúban

Anyavára (Tolna megye). A kicsiny erősség meglepően komoly teret kapott a parasztháború irodalmában. Történt ugyanis, hogy velencei követjelentések adatai alapján bizonyos Daniel Barbaro velencei történetíró művében az alábbi történetet hagyományozta az utókorra: „Azt írja, hogy a Debrőt ostromló seregnél is nagyobb és egy volt szerzetes vezetése alatt álló kereszties had a Dunántúlon fekvő »Amianata« (Anyavára?) várat ostromolta. Ezek ellen Hédervári (Edorvati) Ferencz indult el nagy sereggel és miután több támadást intézett ellenük, szerencsésen lecsillapítja a keresztiesek dühét, békét kötött velük, a pattantyús szereket és egyéb elrabolt tárgyakat visszaadta velők a királynak és régi lakhelyeikre visszaküldé őket.”²⁷ Ebből az egyetlen értesülésből azután, bátran mondhatjuk, önálló történet kerekedett. Részben Márki Sándor,²⁸ de az ő nyomán a parasztháború monográfiája is harcokról és meggyezésről tudósít.²⁹

A debrői ostromnak különös jelentősége van. Minekutána az ott felvonuló paraszthad létszámát 7000 főre teszi a vonatkozó forrás (erről majd később), így feltehetjük, hogy az Anyavárat megszállni készülő sereg ennél nagyobb létszámú volt. Már ha hiszünk fentebb idézett egyetlen forrásunknak. Eszerint ekkora csapat támadt Anyavárára, aminek elfoglalását csupán Hédervári Ferenc közbelépése tudta megakadályozni. Nos, anélkül, hogy a közeli Ozorán birtokos Hédervári katonai lehetőségeit (mert aligha tudott néhány tucat fegyveresnél többet várából és környékéről kiállítani) lebecsülnék, érdemes egy pillantást vetni az ostromlott erősségre is.

A várat 1483-at megelőzően építették a györgyi Bodók, s 1514-ben is ők voltak a birtokosai.³⁰ Méreteiről csupán annyi elképzelésünk lehet, hogy egy

26 Barta G.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború* 99–100.

27 Karácsonyi János: Egykorú tudósítások az 1514-iki pórlázadásról. *Történelmi Tár* 39. (1891) 339.

28 Márki S.: Dósa György 393–395.

29 „Az összehasonlítás szerint legalább 7000 főnyi sereg támadása nem volt veszélytelen, de a környék nemessége hamarosan segítségére sietett a vár urának, györgyi Bodó Ferencnek. Hédervári Ferenc – Tolna megye egyik legnagyobb földesura, Ozora vár birtokosa – állt az élükön. A parasztok keményen ellenálltak, Hédervári több rohama eredménytelen maradt, végül azonban egyezség jött létre a főúr és a kereszties hadnagyok között, melynek értelmében a felkelők visszaszolgáltatták a kezükben lévő tűzfegyvereket, ágyúkat és rablott holmit, ennek fejében ki-ki közülük bántódás nélkül hazatérhetett otthonába.” (Barta G.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború* 154.)

30 Karácsonyi János: Oklevélkivonatok a szentmiklósi és óvári gróf Pongrácz család levéltárából. *Történelmi Tár* 45. (1897) 513.

100×100 méteres, fallal körülvett „erősségre” kell gondolnunk.³¹ Hogy ez a terület milyen épületeket, alkalmasint hadi háttérrel jelentett, arról ásatások és történeti adatok híján fogalmunk sincs, mint ahogy arról sincs tudomásunk, hogy a Bodók emberei, familiárisai mekkora védősereget képeztek. Alighanem a támadók számához képest rendkívül kicsiny méretűt, bár mindez az ismeretlen adatokkal való játék. Csupán annyi bizonyos, amit a forrásunk is elmond: a várat megtámadták, elfoglalni nem sikerült, s a közeli Ozoráról Hédervári seregei tárgyalásra és teljes leszerelésre készítették a – korabeli hadi viszonyok között – tekintélyes létszámú paraszthadatot. Ennél többet nem tudunk, de az bizonyos – ha elbeszélő forrásunk információi helytállóak –, hogy Anyavára ellenállt a támadásnak.

Csálya/Belsőcsálya (Arad megye, ma Románia: Ciala). Az itteni vár/castellum történetét sem világítja meg több forrás, mint Anyavárét. Legfontosabb – s a vár ekkori történetére vonatkozóan az egyetlen – oklevelünk 1514. augusztus 24-én kelt. Ebben II. Ulászló király Haraszi Ferenc három familiárisának – név szerint Györki Zsigmondnak, Ivánházi Vámos Gergelynek, Németi Baróc Györgynek, akik félretéve köteles hűségüket uruk iránt, az Arad megyei Csálya várát (*castrum Challya*) harc nélkül Székely György kezébe adták át, majd maguk is annak hadaihoz csatlakoztak, amely tetteikkel hűtlenséget követtek el – javait Harasztinak adományozza.³²

Az erősség formájáról, „ellenálló képességéről” voltaképpen nincs tudomásunk. Kevés számú forrásunk nyomán valamiféle erősített, az átlagosnál igényesebben kiépített udvarházat tételezhetünk fel. Erre utal az épület első említése 1486-ból, amikor az még a gúti Országok birtokában volt, s palotaként emlegették.³³ Alig esztendővel később lett az 1514-ben is birtokos Haraszi Ferencé, ám ekkor castellumként fordul elő.³⁴ Haraszi erősíthette valamelyest, lévén 1510-től előfordul várként való megnevezése,³⁵ ahogyan az 1514-ben is történt. Vár ide vagy oda, méretei és építészeti elemei, alaprajza a legutóbbi történész-régész összefoglalásban sem láttak napvilágot.³⁶ Noha a támadó hadak létszámát nem ismerjük, s csak arra gyanakodhatunk, hogy a Dózsa-féle fősereg egyik szárnyával van dolgunk,³⁷ Csálya „helytállása” ko-

31 Miklós Zsuzsa: Tolna megye várai. Bp., 2007. (Varia Archaeologia Hungarica XXII) 313.

32 „quod ipsi [mármint Haraszi három familiárisa – kiemelés: H. R.] posthabitis fide, honore ac fidelitate ipsorum castrum Challya vocatum in comitatu Orodienſi existens ipsius antenominati Francisci Harazthy, domini scilicet ipsorum absque ulla obsidione atque oppugnatione in manus ipsius Georgii Zekel infidelis nostri sponte ac libere assignassent” (Mon. rust. 204/11–15., nr. 176.).

33 „omnem et totalem suam possessionariam Belsewchalya unacum palacio ibidem constructo” (DL 24854.).

34 „possessionem Belsewchallya simulcum castello in eadem constructo” (DL 59746.).

35 „pallacium in castro Challya” (DL 20907.).

36 Adrian Andrei Rusu–George Pascu Hurezan: Cetăți Medievale din Județul Arad. Arad, 1999. 42–43.

37 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 97.

rántsem meglepő. Az Aradhoz közeli, síkvidéki területen álló (véltetőleg) kicsiny, kerített épület ereje és befogadóképessége korlátozott volt, s talán ezért sem tettek kísérletet megvédésére a benne lévők. Különösen annak fényében, hogy az oklevél szavai nyomán bizvást feltehetjük: maguk is szimpatizáltak Dózsa ügyével. Csálya védelmi képességeire mindössze abból következtethetünk, hogy a 19. század végén a helyszíni bejárás körülbelül 50×50 méteres területet velt a vár területének.³⁸ Mindemellett aligha gondolhatjuk, hogy a véderő az 1514. évi oklevélben felsorolt három nemes familiárisból állt volna, de a később még bőven tárgyalandó Solymos példáján látni fogjuk, hogy sokkal többen aligha lehettek. Az átadást ezek szerint a józan belátás diktálta: alig tucat ember egy viszonylag kicsiny erősségekben hosszabb távon aligha állhatott ellen a többezres hadnak. Még akkor sem, ha azok igazi ostromeszközökkel alig vagy egyáltalán nem rendelkeztek, de hajlandók lettek volna egy napokig elhúzódozó ostromzárta. Ráadásul a védőknek fogalmuk sem lehetett, hogy a felkelés mekkora területet érintett pontosan, milyen erővel bír és „győzött-e” egyáltalán valahol. Egyetlen dolog bizonyos tehát: Csályát a paraszthadak nem ostrommal, hanem „önkéntes” átadással szerezték meg.

Debrő (Heves megye). A felkelés történetében, bátran mondhatjuk, Debrő kitüntetett szereppel bír. Mindez két tényezőnek köszönhető. Egyrészt az itt zajlott eseményekről végre több forrásunk is megemlékezik, másrészt a harcok egyik fordulópontjának tekinthetjük. Ami az eseményeket illeti: június 10–15. között Debrő várának közelében Drágfi János bandériumával egy legalább hétézer fős parasztsereget győzött le. Először is fontos leszögeznünk, hogy a viszonylag kevés kortárs létszámadat közül ez az egyik legkisebb, habár ez a szám is túlbecsültnek tűnik. Arra most nem keríthetünk szót, hogy az ugyancsak kortárs – igaz, szinte minden esetben külhoni – több tízezres, alkalmasint akár 40 000 főt is jelentő értesülésekben mekkora a valóság alap. Elég csupán arra utalnunk, hogy a hazai máskor és más-más mértékben oly kritikus kutatás alkalmasint hajlamos volt ezek szinte kritika nélküli elfogadására.³⁹

A Debrő melletti ütközet jelentőségét – tekintve, hogy az egyik legkorábbi ilyen esetről van szó a harcok történetében – mutatja, hogy amikor június 26-án II. Ulászló király megparancsolta Bártfa, Eperjes és Kassa városoknak hadaik kiállítását, levelében két győzelemre hivatkozott: a Bornemissza János budai várnagy által kivívott pestire és a Drágfi-féle debrőire.⁴⁰ Ezen túl is akad bizonyíték arra, hogy a kortársak érezték a csata jelentőségét: az itáliai követet, Csulai Móré Fülöpöt⁴¹ is igyekeztek tájékoztatni, amivel persze a kül-

38 Márki Sándor: Csála és vára. In: A Kölcsey-Egyesület Évkönyve 1881–1883. Arad, 1884. 195.

39 Szűcs Jenő: A ferences obszervancia és az 1514. évi parasztháború. Egy kódex tanúsága. Levéltári Közlemények 43. (1972) 214–215., különösen a 3. jegyzet.

40 Mon. rust. 130., nr. 88.

41 Fedele Tamás: Egy Jagelló-kori humanista pályaképe: Csulai Móré Fülöp (1476/1477–1526). Levéltári Közlemények 78. (2007) 60–61.

hon felé szeretne volna az udvar demonstrálni: kezében tartja az eseményeket.⁴² Az információ láthatóan el is jutott külföldre, lévén a csata emlékét Daniel Barbaro velencei történétíró is megörökítette.⁴³

Meglepő módon azonban sem a csata eseményeiről, sem pedig magáról a várról nem tudunk semmit, ennyiben igazán hűek lehetünk e kis írás címéhez: a fenti forrásadatokon túl minden más, a szakirodalom nyomán ismert információnk a legendák világába tartozik.

Kezdjük azzal, hogy egyetlen forrás sem említi Debrő ostromát. S ha figyelmünket a vár felé fordítjuk, rögvest világos lehet, miért nem. Mert nem volt érdemes ostromolni Debrőt. A szinte kizárólag kutatói körökben ismert erősség „jelentősége” és mérete ugyanis oly „nagy” volt, hogy évtizedeken át még a helyét sem találták. S habár ez utóbbi kérdésben nyugvópontra jutott a kutatás, az egykori várból érdemi emlék nem maradt.⁴⁴ No, persze abból, hogy egy középkori vár mára elpusztult, még nem következik, hogy évszázadokkal korábban ne lehetett volna ostrom célpontja, avagy fontos erősítés, ám esetünkben Debrő valóban nem tartozott a jelentősebb erősségek közé.

Fontosabb ugyanakkor, hogy mind Márki Sándor,⁴⁵ mind pedig az ő nyomán a parasztháború monográfiája kitüntetett jelentőséget tulajdonított a ténynek, hogy Drágfi János Debrő alatt maga szállt szembe a lázadó hadakkal.⁴⁶ Sőt Márki azt gyanította, hogy a vár – amely szerinte 1514-ben Debrői birtok – eztán került a Drágfiak birtokába. Ebbéli vélekedésén a későbbi monográfia sem alakított. A valós helyzet azonban más. Biztosak lehetünk abban, hogy Drágfi nem valami különösebb „nemesi politikai, szolidaritási” megfontolásból, avagy királyi parancsból vonult Debrő alá a paraszthadak

42 Uo. 134.

43 „Ezután történt a pesti csata, a melyben a királyi sereg Bornemisza vezérlete alatt győzött. – Ugyanazon napon Drágffy János 7000 kereszttest, kik Debrő várát ostromolták (rocca di Debea presso Agria), szétverte.” (Karácsonyi J.: Egykorú tudósítások 339.)

44 „A várnak ma már nyoma sincs. A Vár utcától délre a kertekben egy nagy mélyedés látható a vár helyén. A Vár utca egyik házának udvarán mutattak egy nagy faragott követ, amely állítólag a várdombtól származik. Úgy tudják, sok követ is elhordtak innen építkezésekhez.” Az egykori – igen kicsiny – erősség Aldebrő és a mai Tófalu közötti területen állt. *Nováki Gyula-Baráz Csaba*: Őskori és középkori erődített telepek, várak Heves megye Mátrán kívüli területén. Agria (Annales Musei Agriensis) XXXVI. (2000) 12. – *Nováki Gyula, Baráz Csaba, Dénes József, Feld István, Sárközy Sebestyén*: Heves megye várai az őskortól a kuruc korig. Bp.–Eger, 2009. (Magyarország várainak topográfiája 2.) 71–72.

45 „Mindenestre tanulságos adalék, hogy Debrőnél is az ország egyik zászlósurának kellett szembeszállnia a lenézett kuruczokkal.” (Márki S.: Dózsa György 308.)

46 „A nemesség számára nagyon jelentős volt ez a győzelem: a parasztsereg tekintélyes erőt képviselt. Hétézer ember ebben a korban még igen nagy erőnek számított, s a parasztsereg erejét csak növelte, hogy fegyverforgatáshoz értő emberek is voltak közöttük, Bebek legyőzése legalábbis ezt mutatja. Két hét leforgása alatt három felkelő sereget vertek meg az urak Pest és Eger között: a veszély tehát, melyről annyit beszéltek, valóban nagy volt. Gondoljuk meg, hogy nem kisebb urak voltak kénytelenek személyesen is harcba indulni ellenük, mint a budai várnagy, az ősi családból való Drágffy János (apja erdélyi vajda volt) és Bebek János.” (Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 130.)

ellen. Sokkal inkább diktálta ebbéli döntését a józan ész: javainak védelme. Történt ugyanis, hogy a Rozgonyiaktól 1492-ben Kanizsai birtokká lett Debrőt ura, Kanizsai György 1497-ben elcserélte Drágfi Bertalan erdélyi vajdával (Jánosunk apjával) a Körös megyei vasmegyericsi kastélyért és annak uradalmaért.⁴⁷ Ettől kezdve 1518-ig a vár Drágfi-jószág volt, így Drágfi itteni feltűnése magától értetődő, nem tett mást, mint erdődi rezidenciájáról⁴⁸ a budai áprilisi hadindulást követően (be kell vallani, nem tudjuk, honnan) veszélyeztetett várához és birtokaihoz sietett, majd azokat sikerrel védte meg.

Ha igaz – s itt a feltételes módon különös hangsúly van – az itáliai adat a 7000 támadóról (amit e sorok írója bizony erősen túlzónak érez), akkor különös jelentőséget kaphat az ostrom sikertelenségének ténye. Azaz a kicsiny Debrő tekintélyes, mégoly felkészületlen hadnak volt képes ellenállni. Minthogy forrásunk csupán arról tesz említést, hogy saját váránál Drágfi János vívta ki a győzelmet, vállalva a bizonytalanság okozta kockázatot, talán arról sem érdektelen szólni: vajon mekkora katonai erővel rendelkezett Drágfi. Debrő saját „védőseregével” – dacára annak, s erről később még lesz szó, hogy ezekben a hetekben és hónapokban a várbirtokosok veszélyeztetett várait általában törekedtek valamelyest felkészíteni egy esetleges támadásra – nem kell különösebben számolnunk. Említettem, viszonylag kisméretű erődítésről van szó, fekvése sem volt alkalmas hosszabb ellenállásra, hisz nem védte sem vízfolyás, sem meredek hegyoldal. Ráadásul adódik a kérdés: különösebben miért is kellett volna efféle, a birtokosok szempontjából „félreeső” várukban nagyobb létszámú katonát tartani? Támadás nem fenyegette, s az őrség költségei csak terhelték a birtokos kasszáját – harcok hiányában jobbra feleslegesen. Alább még bőven lesz róla szó, de itt is érdemes felidézni párhuzam gyanánt, hogy a parasztháború hónapjaiban az Arad megyei Solymos várában alig tucatnyi katona lézengett.⁴⁹ 1517-ben a Borsod megyei Ónod várában július és december között hat gyalogos teljesített szolgálatot,⁵⁰ akikkel együtt a vár teljes „népessége” éppen elérte a húsz főt.⁵¹ 1518-ban ugyanott a várnaggyal együtt kilenc katona

47 DL 20524. – Vö.: *Éble Gábor*: A Debrő-Parádi hitbizományi uradalom története. Századok 43. (1909) 115. Éble az akkor még meglévő, mára elpusztult Héderváry levéltár iratait is használta. – *Neumann Tibor*: Drágfi Bertalan politikai szerepe II. Ulászló király idején. In: A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. század). Szerk.: Hegyi Géza, W. Kovács András. Kolozsvár, 2012. (Erdélyi Tudományos Füzetek 277.) 230.

48 Hollétét illetően csupán annyi kapaszkodónk van, hogy február 8-án még rezidenciáján, Erdődön volt. Középkori leveleink (1541-ig). Szerk.: *Hegedűs Attila és Papp Lajos*. Bp., 1991. (Régi magyar levéltár 1.) 51.

49 *Lupescu Radu*: Solymos vára a középkorban. In: Építészeti a középkori Dél-Magyarországon. Szerk.: Kollár Tibor. Bp., 2010. 872.

50 *Iványi Béla*: A tiszaluczi vám bevételei és azok felhasználása 1516–1520-ig. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 13. (1906) 22. (E helyütt is megköszönöm Nógrády Árpádnak, hogy erre az adatra felhívta a figyelmemet.)

51 *Nógrády Árpád*: A paraszti napszámber vásárlóértéke a középkor végi Magyarországon. In: Szabó István emlékkönyv. Kovács Ágnes közreműködésével szerkesztette: Rác István. Debrecen, 1998. 108.

szolgált.⁵² 1522-ben Fülek várában összesen 14 gyalogoskatona, valamint a várnagy és az alvárnagy két-két szolgálja látta el az őrséget.⁵³ Ha tehát ebbéli tudomásunkra alapozunk, aligha hihető, hogy a debrői helyőrség fordult volna szembe Dózsa csapataival, különösen nem hétezer támadó ellen.

Annál inkább megfontolásra érdemes az az elképzelés, hogy Drágfi János saját – részben a birtokai után beszédett, s az 1498/1500 közötti törvények által neki és banderiátus társai számára biztosított királyi hadiadóból fenntartott – hadait vetette be javai védelmében. Némi bizonytalansággal ugyan, de módunkban áll meghatározni (valójában: megbecsülni), mégis mekkora lehetett Drágfi serege. Ennek megtételében több forrásadat segít. Legfőbb forrásunk a közismert 1494–1495. évi királyi számadáskönyv, amelynek 1494. évi bejegyzései között szerepel, hogy Szatmár megyében a Drágfiak javaiból nem érkezett meg az adó, ami közel ezer aranyforintot tett ki.⁵⁴ Nos, mellett, hogy ezen megyén túl a családnak másutt is voltak, nem is jelentéktelen, birtokai, így biztosak lehetünk annyiban: a Drágfiak legalább ezer (ennél vélhetőleg több) adózó jobbágyportával bírtak a középkor végén.⁵⁵ A portaszámok legalább hozzávetőleges ismeretében, és ismervén, hogy az 1498:16. törvény-cikk 36 porta után rendelte el egy nehézlovas, illetőleg a déli határszél tizenegy megyéjében húsz portánként egy könnyűlovas kiállítását, érdekes megállapításra juthatunk.⁵⁶ Bárhogyan is csűrjük-csavarjuk adatainkat, alig kapunk öt-hat tucatnál több nehéz- és könnyűlovast. Minekutána az 1526. évi rákosi gyűlés meghatározta, hogy a legkisebb önálló főúri bandérium nem lehet kevesebb ötven lovasnál,⁵⁷ így nyugodtan feltehetjük, hogy ezt megelőzően erre volt/lehetett példa. Tudván tudva, hogy a Drágfi-birtokok nagyságát pontosan nem ismerjük, idevéve azt is, hogy a délvidéki portaszámítás más, mint az ország többi részére értendő, mégis a tévedés különösebb kockázata nélkül kimondhatjuk, hogy a Debrő alatt felsorakozott Drágfi-bandérium jó eséllyel száznál kevesebb főt számlált.

52 Iványi B.: A tiszaluczi vám 37.

53 Politikátörténeti források Bátori István első helytartóságához (1522–1523). Közzéteszi C. Tóth Norbert. Bp., 2010. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 50.) 252–253.

54 „Bona Bartholomei Dragffy 908 ½ fl.” (Johann Christian Engel: Geschichte des alten Pannoniens und der Bulgaren, nebs einer allgemeinen Einleitung die Ungrische und Ilirische Geschichte. Halle, 1797. 36.)

55 A máig egyetlen késő középkori birtokos adattár alapján 1490 táján ők voltak a királyság nyolcadik legnagyobb birtokosai három várral, két kastéllyal, nyolc mezővárossal és közel kétszáz birtokkal vagy birtokrészrel. (Engel Pál: A magyar világi nagybirtok megoszlása a 15. században. In: *Uő: Honor, vár, ispánság* 52.)

56 Kubinyi András: Politika és honvédelem a Jagellók Magyarországon. In: Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és Jagelló-kor hadtörténete. Bp., 2007. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára) 218–219.

57 „Item, ut quilibet dominorum et nobilium non banderiatu (qui ad minus quinquaginta equites, ratione bonorum suorum tenere non posset) pecunias exercitiales, in medium nobilium illius comitatus, ubi bona sua habet, dare adstrictus.” (DRMH I. 270.)

Ehhez persze – elvileg – további két egységet is hozzá kell számítanunk. Drágfi János tudniillik ezekben az esztendőkből Közép-Szolnok (1507–1526) és Kraszna (1509–1526) megyék ispáni tisztségét is betöltötte. Mivel a fentebb ismertett rendszer értelmében az önálló bandériumtartásra nem kötelezett nemesek katonáikkal a megye zászlaja alá voltak kötelesek vonulni, így ezekkel a csapatokkal is számolnunk kell. Hogy milyen erőt képviselt egy-egy megyei kontingens, sok szemponttól függhetett. Legfontosabb volt a nagybirtokos bárók, a kisebb nemesek, esetlegesen az egyházi és városi birtokok megyebéli aránya. Gondolnunk kell azután az esetlegesen be nem folyt adókra is (erre épp a Drágfiak esetében láttunk fentebb példát 1494-ből), hiszen be nem szedett pénzből bajos zsoldosokat fogadni. Ráadásul azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy Közép-Szolnok megye területének jelentős részét a Hadad-Aranyosi uradalom tette ki, amely a kusalyi Jakcsok jószágga volt.⁵⁸ E család nem volt bandériumköteles, noha tekintélyes birtokokat bírt (még ha egy részüket zálog is terhelte), így háborúság idején a megye, s ekképpen a Drágfiak zászlai alá kellett masírozni a birtokaik után kiállított katonáknak, amelyek létszáma vélhetőleg ötven alatt volt. A két Drágfi-féle megyei csapat létszámának becslésekor azonban két analógia további segítséget nyújt.

Ránk maradt ugyanis egy ilyen kontingens 1505 és 1508 közötti hadiadó-elszámolása, nevezetesen a Nógrád megyeieké. Ennek alapján tudhatjuk, hogy a nemesi családoktól bőven lakott és korántsem csak nagybirtokosok javaitól „terhelt”, ráadásul a nógrádi uradalommal számolva egyházi birtokkal is rendelkező megye hatvan lovas zsoldost tudott kiállítani.⁵⁹ A másik adatunk ennél valamivel bizonytalanabb: a kutatás jó ideje ugyanis e megyei csapatok összlétszámát 5000 főben határozta meg, amit általában elfogadottnak szokás tekinteni.⁶⁰ Ezen két létszámadat ismeretében – akárhogyan is játszunk a megyék számával – aligha számolhatunk ötven-hetven főnél nagyobb (hangsúlyozzuk: átlagos, így némileg csalóka) megyei csapatlétszámmal. Mindezek fényében a teljes Drágfi-sereget legfeljebb kétszáz-kétszázötven főre tehetjük. Már ha egyáltalán ott voltak teljes számban. Nem szabad ugyanis felednünk néhány szempontot. Kétségtelen tény, hogy az ország ekkor keresztes hadjáratra készült, ám a legrosszabb időpontban. Április-május írtunk, azaz a hadakozás nem könnyen szervezhető. De nem vagy nemcsak azért, amit először gondolnánk, hogy a földeken dolgozó parasztok távolléte miatt nem lesz új termés, így aratás nélkül maradna a gabona, hanem épp ellenkezőleg. Jelen sorok írója – és a korábbi kutatások eredményei – szerint Dózsa seregében aligha a földművelő jobbágyparasztok voltak fölényben (ilyenek is voltak, ez tudható), hanem a tehetősebb mezővárosiak, a hadakozó-

58 A család birtokviszonyainak rendkívül alapos áttekintését lásd Hegyi Géza: A kusalyi Jakcsok birtokosztálya 1425 körül. Történelmi Szemle 56. (2014) 400–401.

59 Kubinyi A.: Politika és honvédelem 222.

60 Kubinyi András: Magyarország hatalmasai és a török veszély a Jagelló-korban (1490–1526). In: *Uő: Nándorfehérvártól Mohácsig* 242–243.

zásra mindig is fogékony kismemesi családok szép számú sarjai, alföldi hajdúk, azaz igen heterogén közösség tagjai.⁶¹

Ezért sokkal fontosabb lehetett az a tény, hogy aratás előtt állván, a magyarok országszerző üresen álltak, így egy nagyobb sereg (értve ezalatt akárcsak néhány ezer főt és lovat) ellátása nem lehetett egyszerű feladat, még az Alföld gazdag területein sem. Habár ebbéli szervezések menetét idehaza nem vagy csak alig ismerjük, annyi bizonyos, hogy a királyi hadjáratok (s egy pápai felhívásra összegyűlő keresztes akciót eleve ilyennek kell tekintenünk) „hadtáp” szervezését a kincstár látta el, amire Magyarországon nem létezett külön szervezet vagy raktárhálózat korszakunkban.⁶² Ennélfogva minden pusztítás és hadi esemény a hosszabb távú „hadtáp” lehetőségeit kurtította, noha az ugyancsak itt legeltetett nagyszámú szarvasmarha mint táplálékforrás, nem feledendő lehetőség. Ám ez csak az egyik szempont.

Van egy további forrásunk, nevezetesen Taurinus István verses krónikája, közismert nevén a *Stauromachia*, amely több időben és helyben közeli eseményt örökített meg, s ekként a Debrő körüli események értelmezésében és a létszámok meghatározásában fontos szerepet játszhat, még ha jól ismerjük megbízhatóságának korlátait is.

A kutatás mára bizonyította, hogy Taurinus strófái kevéssel a harcok után, természetesen a győztes fél szempontjából, sőt Dózsa és hadait olykor „gyalázva”, születtek, ekként különösebb kétely nélkül propagandaműnek is tekinthetők.⁶³ Ettől persze az események zömmel megtörténtek, legfeljebb a hangsúlyok voltak másutt. Minket érintő előadása szerint Dózsa Temesvár alól több kisebb sereget indított útnak, közülük az egyik Eger városa közelében ütött tábornak. A közeledő veszély hírére Estei Hippolit püspök távollétében kormányzója Gian Bonzagno de Reggio (kormányzó 1512–1526 között) az egri csapatokkal tört a parasztokra, s szét is szórta őket.⁶⁴ Ennyi a „biztos”

61 Minderre lásd Szabó István: A hajdúk 1514-ben. In: *Uő*: Jobbágyok-parasztok. Értekezések a magyar parasztság történetéből. Sajtó alá rendezte és a bevezetőt írta Für Lajos. Bp., 1976. 201–222.; Bartá Gábor: Az 1514. évi parasztháború résztvevői. Békési Élet 10. (1975) 193–207.

62 Kubinyi András: Logisztikai kérdések a Mohács előtti magyar hadszervezetben. In: *Uő*: Nándorfehérvártól Mohácsig 34.

63 V. Kovács Sándor: A Dózsa-háború humanista eposza (Stephanus Taurinus de Switawia: *Stauromachia*). Irodalomtörténeti Közlemények 63. (1959) 463–466.; Szűcs J.: Ferences ellenzéki áramlat 415.; Kiss Farkas Gábor: Taurinus *Parasztháborúja*. Kétértelműség és paradoxitás a Jagelló-kor irodalmában. Történelmi Szemle 56. (2014) 549–562.

64 „Tágas domb tetején széles fal védi a várost
s templomait. S aki itt a kezében tartja a gyeplőt,
bíborosok szép díszé, a római karnak a fénye.
Ósei fejedelmek, s a magas császári családdal
mind rokonok. S e dicső hírű Esték unokája
Hyppolytus püspök, tündöklő minden erénnyel;
hatszáz pap közül is csakis őrá esne Apolló
választása. Ilyen főpap lévén ura, büszkén
vélte Eger, hogy meghátrál nagy Róma előtte.
Bonzagno, aki jártas a szent törvényben, jogban,

információ. A csata pontos napjáról és helyszínéről nincsen adatunk. Márki Sándor az összecsapást Maklár tájára teszi, alighanem azért, mert Taurinus szavai szerint Dózsa parancsa szerint hadainak az Eger patak völgyében kellett tábornak verniük.⁶⁵ Külön érdekessége Márki előadásának, hogy elsőként e témában a támadó püspöki sereg létszámát is megadja, „mintegy háromszáz fős” bandériumról ír.⁶⁶ Arról azonban, hogy ezt az adatot honnan veszi, egyetlen szót sem ejt, pedig korántsem lenne mellékes a csata kimenetelének ismertetésében.

Arra nincs esélyünk, hogy az 1514-es egri püspöki bandérium valódi létszámát megtudjuk, de vannak eszközök a kezünkben, amelyekkel legalább hozzávetőleges számot tudunk mondani. Ma már ismert, hogy 1500 augusztusának közepétől az esztendő végéig a püspökség két várában (Egerben és a közeli Szarvaskőn) kapitányostul, várnagyostul, trombitásostul és dobosostul összesen hatvan fő katonaság szolgált, ami 1501-re, 1503-ra, majd 1506-ra huszonnyolc főre apadt.⁶⁷ Nem feledve a bizonytalanságokat, mégis ebből következően aligha gondolhatjuk, hogy az egri és szarvaskői várőrség képezte a paraszthadak ellenfeleit (ahogy ezt láttuk Debrő esetében).

Marad tehát az a lehetőség, hogy az 1498/1500. évi bandériátus hadszervezeti átalakítás eredményeképpen létrejövő püspöki csapattal számoljunk. Ezzel azonban annyi bajunk akad, hogy az 1498:20. törvénycikk, amely a főpapok, apátok, prépostok és káptalanok által kiállítandó hadakról rendelkezik, meglehetősen furcsa szövegezésű. A 27 tételből álló felsorolásból az első hét tétel – éppen az érsekségek és a legfontosabb püspökségek – esetében csapatlétszámot nem ad meg, csak a homályos „két bandérium” kifejezéssel találkozhathatunk. A nyolcadik tételtől (ez épp a győri püspököt takarja) már egyértelmű a szöveg, kétszáz lovas fenntartását rendeli el. Egernél tehát nincs pontos létszám, amihez hozzá számolhatnánk a káptalan kétszáz fős egységét is.⁶⁸ Innen tehát nem fogunk megtudni semmit, csak gyaníthatjuk, hogy kétszer kétszáz meg kétszáz, azaz hatszáz lovasnál biztosan nagyobb erőt kellett

s egyként kedvelik őt csataszító Mars meg a Múzsák,
rátámadt a keresztes had gyászos tömegére,
felmorzsolta gyalogságuk, hogy végig a mély völgy
sírokkal tele lett; fala most is véres Egernek,
s most is szinte fehér a mezőség szerte a csonttól,
ott, hol az égre mered Kárpátok hegykoszorúja,
szarmata föld s a derűs pannon táj közti határu.”

Stephanus Taurinus: *Stauromachia*, avagy a keresztesek paraszti háborúja. Ford. Muraközy Gyula. In: Janus Pannonius – Magyarországi humanisták. Vál., szerk. Klaniczay Tibor. Bp., 1982. (Magyar remekírók.) 257.

65 Márki S.: Dózsa György 313., valamint *Uő*: A magyar parasztháború 1514-ben. Hadtörténelmi Közlemények 15. (1914) 180.

66 Márki S.: Dózsa György 313.

67 Estei Hippolit püspök egri számadáskönyvei. Közzéteszi: E. Kovács Péter. Eger, 1992. (A Heves Megyei Levéltár Forráskiadványai) 43–53., 101., 204., 349.

68 DRMH IV. 100.

Eger főpapjának fegyverben tartania, bár van példa arra, hogy ezt a kutatás 800 főben határozta meg, igaz, különösebb magyarázat nélkül.⁶⁹ Szerencsénkre azonban fennmaradt egy dátum nélküli, leginkább 1516/1517-re⁷⁰ keltezhető tervezet Verbőci István tollából, amely az ország teljes, török ellen mozgó-sítható hadseregének kiállításával és szervezetével kapcsolatos. Ebben természetesen a főpapi bandériumok is helyet kaptak, ám itt végre pontos számokat írt a készítő. Eszerint az egri püspöknek ötszáz gyalogost, valamint kétszáz huszárt és kétszáz könnyűpáncélost, azaz kilencszáz főt kell kiállítania.⁷¹ Az első pillantásra nagynak tűnő létszám – azontúl, hogy támadó hadjáratra szánták és csupán egy tervezetről van szó, amely pillanatnyi veszélyek, katonai képességek és érdekek létével számolt – mégsem hihetetlen. Jól tudott, hogy az egri püspökség volt Esztergom után a leggazdagabb főpapi stallum, így korántsem elképzelhetetlen, hogy időszakosan 900 fős csapatot tudjanak kiállítani, amire a fentebb említett 1498. évi két bandérium utalt, lévén Esztergom mellett ekkora haderőt csupán Egernek kellett felszerelnie. Az sem mellékes, hogy egy tervezet esetében nem zárható ki, hogy a szerző az összeírás pillanatában szükséges „terhet” rója az egyes püspökségekre, s nem a valóságban és rendszeresen fegyverben tartandó hadak létszámával van dolgunk.

Persze mások az elvi lehetőségek és más a valóság. 1509 augusztusából maradt ránk Savoyai Pius Hercules apostoli protonotáriusnak, az egri püspökség (Estei Hippolit távollétében) kormányzójának levele urához, melyben többek közt arról ír, hogy bevádolták őt a nádornál, miszerint nincs elegendő katonája fegyverben. Maga mentségére írta, hogy közel kétszáz fővel rendelkezik, noha mások neki nyolcszázat mondtak, ám végül Bakóc érsek megnyugtatta, hogy a kétszáz megfelelő.⁷² Kétség sem férhet hozzá: a papírra vetett előírásokat olykor az adott esztendő gazdasági lehetőségei, a valós katonai veszély és a politikai helyzet határozta meg, erre pompás bizonyíték ez a levél. Akárhogy is számolunk, annyi biztos csupán, hogy az egri egyházi bandériumi létszámot valahol 200 és 700 között kell keresnünk a számítások alapján.

Noha csak érintőlegesen tartozik a várak kérdéséhez, annál inkább érinti a létszámproblémákat a „parasztháború első nagy csatájának” kérdésköre. A harcok német területen megjelenő hírvivői közül az egyik legismertebb az úgynevezett *Wunderzeichen* őrizte meg a nagylaki összecsapást (május 25.) megelőző, a modern szakirodalom állítása szerint Várad, valójában azonban Vác tájékán zajlott

69 Engel Pál–Kristó Gyula–Kubinyi András: Magyarország története 1301–1526. Bp., 1998. (Osiris tankönyvek) 347.

70 A jegyzék datálására lásd a jelen kötetben C. Tóth Norbert: Az apátfalvi–nagylaki csata. A keresztes főszereg útja Pesttől Nagylakig című tanulmányát.

71 „Dominus Agriensis quingentos pedites et quadringentos equites, quorum media pars erunt huzarones, altera vero pars media armigeri.” Egyetemi Könyvtár Kézirattára, Budapest. Litterae et epistolae originales, nr. 219. (A forrás ismeretért C. Tóth Norbertnek tartozom köszönettel.)

72 Archivio di Stato di Modena, Ambasciatori Ungheria busta 4, 6-6/ folio 1v. (A levél ismeretért Domokos Györgynek tartozom köszönettel.)

„csata” emlékét. Eszerint a felkelők egy ezerfős nemesi sereget úgy győztek le, hogy maguk alig ötvenfős veszteséget szenvedtek csupán.

Azontúl, hogy rögvest adódik a kérdés: mit és miért keresett volna májusban Vác tájékán egy ezerfős „nemesi” sereg, a veszteségi arányok nyomban gyanakvásra adnak okot. Több száz nemesi halott ellenében ötvenfős veszteség? Miközben minden más esetben – már amikor erre egyáltalán esélyünk van – ennek éppen az ellenkezőjét tudjuk kimutatni? A történet szerfelett gyanús.

Külön fontosságot ad a fenti eseményeknek, hogy Szűcs Jenő briliáns eszmetörténeti elemzésében is helyet kapott: a korai keresztes mozgalmak (Szűcs által vélt) bihari – Várad és környéki – tűzfészkeknek bizonyítékát szolgálták a Magyarországtól távol nyomtatott „újság”⁷³ csataleíró sorai, így ottani érvelése során alighanem Szűcs is áldozata lett a korabeli propagandának.⁷⁴

A létszámon túl, ahogyan Debrőnél is, legalább ilyen súlyú kérdés, hogy a püspöki bandérium vajon jelen volt, jelen lehetett-e egyáltalán a harcok idején Heves megye területén. Nos, őszintén megvallva, erről a kérdésről még a fentieknél is kevesebbet tudunk, de szólni akkor is kell róla. Közhelyszerű a megállapítás, hogy a főpapi bandériumok zömmel a déli végeken tartózkodtak.⁷⁵ Ha már az 1514-es esztendő eseményeiről beszélünk, az sem hallgatható el, hogy van nyomunk arról, hogy Beriszló Péter veszprémi püspök Hathalmi Lázár⁷⁶ által vezetett főpapi bandériumát – amely eredetileg némi pihenőt kapott⁷⁷ – március elején újra a „frontra” rendelte.⁷⁸ Néhány esztendővel későbből ugyan, de ismert Bakóc Tamás esztergomi érsek 1519 augusztusában íródott levele a déli végeken tartózkodó érseki hadaihoz, ami megint csak az egyházi csapatok jelenlétének ékes bizonyítéka.⁷⁹ Ebbéli adataink fényében

73 E forrástípusra és buktatóira lásd Lakatos Bálint e kötetben olvasható tanulmányát.

74 Az elmondottakra lásd: Szűcs J.: A ferences obszervancia i. m. 243–244. – Ugyanitt olvashatunk egy felkelő seregről, melynek „tevékenysége sugárzott ki” Kassa, Szalánc és Somoskő irányába is. Ennek forrásokkal alátámasztható alapját csupán a Tokajnál később részletesen bemutatandó levelünk, illetőleg Losonci Zsigmond alább ugyancsak még idézendő somoskői levele alkotja, ami ezt a tág földrajzi értelmezést: azaz a harcok illetően kiterjedésének vélelmezését korántsem támasztja alá.

75 „Ennek ellenére épp az egyházi bandériumok, ha nem is teljes létszámban, de szinte állandóan a végeken tartózkodtak, ami nem mondható el az úri, és még kevésbé a megyei csapatokról.” (Engel Pál–Kristó Gyula–Kubinyi András: Magyarország története 1301–1526. 347., vö. Kubinyi András: A Szávaszentdemeter–nagyolaszi győzelem 1523-ban. Adatok Mohács előzményéhez. In: Nándorfehérvártól Mohácsig 127.)

76 Hathalmi már 1513-ban is a püspöki bandérium vezetője volt (DL 47050.). – 1517. évi címerlevele is megemlékezik arról, hogy a kedvezményezett „in confiniis militans et viriliter pugnando” működött (DL 93787.).

77 „licet dederimus vobis nuper licenciam manendi domi usque ad medium Quadragesime” (DF 283141.).

78 Uo.

79 A levél címzése igencsak beszédes: „Egregiis universis familiaribus nostris tam armigeris, quam huzaronibus nostris in exercitu in Sclavonia constitutis nobis dilectis.” (DL 47310., az oklevél ismeretét C. Tóth Norbert önzetlenségének köszönhetem.)

nem kizárható, hogy 1514 nyarának elején az egri püspöki bandérium legalább egy része ugyancsak a déli fronton tartózkodott, így a paraszthadakkal szembeszálló erőket – értelmezzük bárhogyan is azt a kevés adatot, ami körülmaradt – néhány száz fősnél nagyobbak nem taksálhatjuk. Természetesen, s erre fentebb már utaltam, az sem valószínű, hogy Dózsa csapatai elérték a hétezer főt, de az egri püspöki hadak akár „csak” öt-hatszoros (ha csupán 2000-3000 fős sereggel számolunk) túlerő legyőzése esetén is említésre méltó győzelmet arattak. Ennyi bizonytalanság mellett tehát egyetlen biztos ismeretünk van: Debrőt a paraszthadak nemhogy elfoglalni nem tudták, de annak közelében a vár urától vereséget szenvedtek.

Erdőd (Szatmár megye, ma Románia: Ardud). Az itteni „feltételezett” ostrom is igazi egyetlen említéssel bíró akció. A kutató ugyanis egyetlen alkalommal találkozhat az erdői vár parasztok általi megtámadásával: a már sokszor idézett monográfiában. Eszerint bizonyos Dobai Demeter azzal tűntette ki magát, hogy Erdődöt megvédte a támadó paraszthadaktól.⁸⁰ Szerencsénkre maga a monográfia is elárulja forrását, de a parasztháború okmánytárának birtokában különösebb nyomozást nem igényel annak feltárása, hogy honnan származnak a fenti értesülések. 1519. június 2-án adományozott ugyanis II. Ulászló király címet Dobai Demeternek, Drágfi János erdői udvarbírójának, aki a korábban a nemesség ellen felkelt hadak elleni harcban tüntette ki magát.⁸¹ Mindössze ennyi, amit Demeter működéséről tudunk. Az oklevél tudniillik hallgat Erdőd megtámadásáról, s ezért talán nem hiba emlékeztetni Debrő esetére: lévén Drágfi épp ugyanezekben a napokban verte szét az ottani vára alatti felkelő csapatokat. Dobairól tehát annyi bizonyos, hogy 1519-ben Drágfi János erdői udvarbírója volt és fél évtizeddel korábban részt vett a paraszthadak legyőzésében (még az sem kizárható, hogy épp Debrő alatt). Ennélfogva Erdőd ostromát bátran a legendák világába utalhatjuk. Ezt a döntést támogatja, hogy 1545-ből ránk maradt a család (és Erdőd) történetének nevezetesebb eseményeit megörökítő „krónika”. Ebben szó esik a vár építésének megkezdéséről, a templom Bálteki Drágfi Bertalan általi ki- és átépítéséről, Bertalan haláláról, de a vár 1514. évi ostromáról nem.⁸² Régi igazság, hogy a hallgató forrás nem igazi forrás, de talán mégsem egészen érdektelen az ostrom említés nélkülisége, mivel megtörténte esetén a Drágfiak rezidenciájának 1545 előtti történetében ez lett volna az egyetlen hadi esemény.

80 „Egy másik jelentősebb parasztháború – amely Szatmár sík vidéki részének déli járásait dúlta – meglehetősen erővel rendelkezhetett, mert meg merte támadni az erdői várat is. Ennek udvarbírója, Dobay Demeter az ostromlók elűzésével szerzett magának érdemeket urai előtt.” (Barta G.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború 177.* – Márki Sándor monográfiájában az eseményről szó sem esik.)

81 Mon. rust. 463., nr. 353.

82 *Terdik Szilveszter*: Károlyi Sándor építkezései az erdői várban. In: Satu Mare. Studii și comunicări. Seria arheologie XXIII–XXIV. (2006–2007). Vol. I. Satu Mare, 2008. 250–251.

Ennek feljegyzését pedig (ha lett volna) joggal elvárhatnánk egy efféle vár- és családtrófeai összefoglalótól.

Körösszeg (Bihar megye, ma Románia: Cheresig). A mai magyar–román határtól a román oldalon néhány tucatnyi méterre álló vár körüli események dokumentáltsága is sok szempontból az erdőihez hasonlatos. Az eseményekről először Márki Sándor monográfiájában olvashatunk. Eszerint a bihari keresztetek egyik fontos gyülekezőhelyén, Körösszegnél történt, hogy a helybéli tanító, bizonyos Miklós deák állt a felkelők élére, s „első tettök kétségtelenül a Csákyak keresszegi várának megtámadása volt”.⁸³ Ugyanezt a „narratívát” vette át a parasztháború monográfiája is.⁸⁴ Habár egyik kötet sem tesz arról említést, hogy a várat elfoglalták volna (sőt, a monográfia arra is utal, hogy a környékbeli nemesek tán épp e várba húzódtak, ami így az ellenállás sikerét is megalapozhatta), ostromról lehet tudomásunk. Az ostrom „szülőatyja” Szerémi György. Előadása szerint – ami alapján a temesvári vereség utánra datálhatnók a körösszegi eseményeket – a háború legendás Lőrinc papja érkezett a vidékre, s ott a nemeseket támadván, közbeesőleg Körösszeget ostromolta.⁸⁵ Szerémi értesülésén kívül azonban nincs adatunk az ostromról. Mind Márki, mind pedig a monográfia ugyanarra a forrásra támaszkodik: a Jászón őrzött, úgynevezett Oláh Miklós formuláskönyv egyik oklevelére, ami ma már kiadásban is rendelkezésünkre áll. Ebben azonban a körösszegi ostromnak híre-hamva sincs, csupán annyit tudunk meg, hogy a körösszegi Miklós deák csatlakozott a felkeléshez.⁸⁶

Az irodalom tehát – láthatóan Szerémin kívül más forrást nélkülözve – rendre arról szól, hogy a paraszthad támadása sikertelen volt. Kétségtelen tény: egyértelmű adatunk arról, hogy a vár elesett volna, nem maradt. Mindezek figyelembevételével ismét megállapíthatjuk, hogy 1514-ben a lényegében egyetlen téglatorony köré épült, alföldi tájon álló körösszegi várat sem vették be Dózsa hadai, de talán meg sem támadták.

Nagylak (Csanád megye, ma Románia: Nadlac). Az itteni események, kockázat nélkül mondhatjuk, a parasztháború egyik kiemelt pontjának számítanak, már csak a harcokban résztvevők személye miatt is. Mivel közismert történetről van szó, hosszas ismertetése talán nem szükséges.⁸⁷ Szerémitől tudjuk, hogy minekutána Bátori István hadai bizonyos Balog István

83 Márki S.: Dózsa György 360.

84 Barta G.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború 110–111.*

85 Szerémi 70., a szöveg latin változata: Szerémi latin 68.

86 „quidam Nicolaus litteratus cum iudice in Kereztzeg certis popularibus prefectus relicta et posthabita fide et fidelitate sua nobis et sacre corone nostre debita cuidam Georgio Zekel nostro et huius regni nostri publico et manifesto hosti et inimico, qui videlicet capitaneum cruciferorum se esse asserit, adheserit” (Mon. rust. 162–164., nr. 124.).

87 Az itteni események részletes, az újabb szempontok szerinti feldolgozását lásd C. Tóth Norbert: Az apátfalvi–nagylaki csata című tanulmányát a jelen kötetben.

csapatait legyőzték az apáti révnél, a közeli Jaksics-birtokra, a nagylaki kastélyba vonultak vissza. S mivel ott erőst ünnepeltek és italoztak, az őket éjnek idején/hajnalban meglepő paraszthadak – akik a település házainak zsindelyeivel gyújtották fel a vár falait⁸⁸ – gyors és fényes győzelmet arattak: Batori hirtelenjében elmenekült, míg Csáki Miklós csanádi püspököt elfogták és karóba húzták.⁸⁹

Az események során a Jaksicsok nagylaki „vára” sokszor előfordul. Amit erről az erősségről tudunk ugyanakkor, az igen kevés. A szerb eredetű katonacsallád, a Jaksicsok 1464-et követően lettek a település birtokosai, mert 1467-ben már innen nevezték magukat.⁹⁰ Közvetlen bizonyítékunk ugyan nincsen arról, hogy ők emelték itteni udvarházuk köré az erődítéseket, ám az beszédes tény, hogy előnevükön kívül az ismert, bár kisszámú keltezéseik alapján Nagylakot tekinthetjük rezidenciájuknak.⁹¹

Ám a fenti események elbeszélésében ennél többről van szó. Szerémi nyomán – feltöltött árokról és felgyújtott várról tesz említést – az eddigi kutatás biztosra vette, hogy Nagylak jobbára fából épült erősség lehetett, s ez vezetett 1514. évi pusztulásához. Erről ír Márki,⁹² majd az ő nyomán a monográfia is.⁹³ Így tehát az irodalomban elterjedt – voltaképpen Szerémi tudósítása alapján – a nagylaki „favár” legendája. Azt, hogy a településen bizonyosan egy rezidenciális funkciót is ellátó kastélya volt a családnak, már a korai irodalom számára is világos volt.⁹⁴ Ezen túl azonban – láthatóan Szerémi értesülését visszavetítve – valamiféle fa palánkfalat gondoltak körítőfal gyanánt, ami aztán az épületet is lángokba borította.⁹⁵ E feltételezésből és Szerémi adatából

88 „Et gens multitudo de opidulo cum coperturas cito compleverat fossam arcis usque ad summum et incenderunt.” (Szerémi latin 62.)

89 Szerémi 64–66.

90 DL 26897.

91 1477. szept. 23.: Jaksics István (DL 85973.), 1478. okt. 13.: Jaksics István és Demeter (DL 105852.).

92 Márki S.: Dózsa György 215–216.

93 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 84.

94 „A mint Jaksics István és Demeter a marosmelléki uradalmat birtokukba vették, Nagylakon kastélyt építettek s ettől fogva állandóan itt laktak. Magát a kastélyt, mely egy nagy torony nyál is el volt látva, várszerűleg hatalmas fapalánkokkal erősítették meg, hogy a hirtelen való támadás ellen legalább ideig-óráig biztosítva legyen. A Jaksics család ezentúl neve előtt a Nagylaki praedicatumot használta.” (Borovszky Samu: A nagylaki uradalom története. Székfoglaló értekezés. Bp., 1900. 19.)

95 „Azonban hajnal felé nagy lármá riasztja fel őket álmukból; híre jött, hogy Dózsa egész tábora közeledik. A szerémi bortól mámoros Báthori kiugorva ágyából, úgy a mint volt, mezítláb, fedetlen fővel, egy köpenyegre terítve magára, hirtelen lóra vetette magát, melyet hevenyében Lőrincz káplánja kerített valahonnan s úgy vágatott el Temesvárra. Jaksics Márk és Péter is el tudtak akkorra menekülni, mire a keresztesek tábora Nagylakot körülvette. Dózsa a tölgyfapalánkok alatt húzódo árkokat telehordatta száraz rőzsével s azután felgyújtatta. Néhány pillanat alatt lángban állott a kastély s az egész város.” (Borovszky S.: A nagylaki uradalom 21.)

született meg azután a máig élő favár toposz.⁹⁶ Hol csak fapalánkként,⁹⁷ hol egyenesen fából épült várként fordul elő az adattárakban.⁹⁸ Sőt, a fából épült erősségek példájaként is szerepel mint könnyen elpusztítható/felgyújtható objektum.⁹⁹

Ezek után indokolt, hogy a vonatkozó forrásokat is szemügyre vegyük. Fentebb már volt róla szó: a nagylaki történet alapja Szerémi tudósítása. Nála valójában arról van szó, hogy a parasztsereget legyőző Batori, Csáki püspök „ezután Nagylak mezővároshoz lovagoltak, ott tábort ütöttek.”¹⁰⁰ Szó sincs tehát arról, hogy Batoriék eleve a várba vonultak vissza. A kép ennél bizonyosan egyszerűbb. Mivel nem tudjuk, csak sejtjük, hogy a nagylaki castellum viszonylag korlátozott befogadóképességű lehetett, így ide csupán a hadak vezetői érkeztek. Maga a sereg – amelynek létszámát C. Tóth Norbert kutatásai alapján aligha tehetjük többre néhány száz főnél – pedig a település körüli mezőkön ütött tábort, s itt érhetette őket a parasztok támadása. A várban tartózkodó vezetők elvileg védettebb helyen voltak, de az épületet körülvevő palánk felgyújtását követően nem sok esélyük volt a kicsiny épület megvédelmezésére. Láthatóan a tűz „elhárította” Nagylak vár-voltát, így nehéz az utókor kutatójának másra gondolnia, minthogy fapalánkkal és bizonyára ahhoz tartozó árokkal kerített, tekintélyes nemesi udvarházzal számoljon. Talán olyannal vagy némileg nagyobb, amilyen a mára jól ismert, palánkkal és árokkal megerősített Heves megyei tari udvarház, vagy épp a bajnai Botok Baján egykoron állt „kastélya” (valójában udvarháza) lehetett.¹⁰¹ Sajnos a nagylaki

96 „A pórízadás lezajlása után a Jaksicsok mindenekelőtt Nagylak újjáépítését tekintették fő feladatuknak. Az elszéledt lakosokat újra összegyűjtötték, sőt van arra is adatunk, hogy Jaksics Márk még 1517-ben is új települőkkel szaporította székhelyét. Fölépítették a kastélyt is, s hogy többé hasonló katasztrófa ne érhesse őket, most már nem egyszerű palánkokból, hanem erős terméskövekből és téglából emeltek köréje várfalakat.” (Borovszky S.: A nagylaki uradalom 21.)

97 „Első említése: 1514-ben, amikor a felkelő paraszts csapatok elfoglalták, felgyújtva tölgyfapalánkját.” (Csorba Csaba: Adattár a X–XVII. századi alföldi várakról, várkastélyokról és erődítményekről. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1972. 209.) – „1464 körül a Balkánról a török elől Magyarországra települt Jaksics család nyerte el Mátyástól. Tagjai kastélyt is építettek Nagylakon, amelyet palánkokkal megerősítettek.” (A Körös–Tisza–Maros-köz települései a középkorban. Szerk.: Blazovich László. Szeged, 1996. [Dél-alföldi Évszázadok 9.] 215.)

98 „1514-ben Dózsa serege felégette, akkor tölgyfából építettnek írták. 1517–18-ban Jaksics Péter és Márk kőből és téglából építtette újjá.” (Koppány Tibor: A középkori Magyarország kastélyai. Bp., 1999. [Művészettörténeti füzetek 26.] 185.)

99 Koppány Tibor: Castellumok a késő középkori Magyarországon. In: *Uő: A castellumtól a kastélyig. Tanulmányok a magyarországi kastélyépítés történetéből.* Bp., 2006. 49–50.

100 Szerémi 65. („equitaverunt posthe(!) ad opidulum Haghlak(!), et ibi nobiles castra metati sunt” – Szerémi latin 62.)

101 Juan Cabello et al.: A tari Szent Mihály-templom és udvarház. Tanulmányok. Bp., 1993. (Művészettörténeti füzetek 22.) Az épület rekonstrukciós rajzát lásd e kötet 176. ábráján. – B. Benkhardt Lilla: A Bajnai Both család késő középkori udvarháza. Régészeti kutatások a bajnai Sándor-Metternich kastélyban, 1995–2004. In: *Kastélyok évszázadai, évszázadok kastélyai. Tanulmányok Koppány Tibor tiszteletére.* Szerk.: Feld István, Somorjay Selysette. Bp., 2008. 69–71.

épületről többet nem mondhatunk, mivelhogy az erősség – amelynek romjai a 19. században még látszottak¹⁰² – a Maros folyamatosan mozgó medrének áldozata lett.¹⁰³ Egyetlen bizonyságunk azonban mégiscsak akad: klasszikus várostromot itt sem kellett Dózsa hadainak kezdeményeznie. Nem volt miért, nem volt mivel és nem volt mi ellen.

Nyaláb (Ugocsa megye, ma Ukrajna: Korolevo) 1514. évi sorsa a fentiek-től eltérő érdekességeket tartogat. Zemplén, Ung és Ugocsa megyékben a belháború meglehetősen intenzív volt. 1514 után oklevelek bőven tudósítanak arról, hogy a régióban a paraszthadak és részben a hozzájuk csatlakozott nemesek érdemleges pusztításokat végeztek.¹⁰⁴ Az utókor szerencséjére ugyanis ránk maradt egy vizsgálati jegyzőkönyv, amelynek tárgya Nyaláb várának a parasztháború alatt esett „ostroma”.

Eszerint a parasztháború heteiben egy lázadó sereg Nyaláb közelébe érkezett. Ezt megelőzően az oda vezető úton több nemesi udvarházat felégett, s több nemes családot sanyargatott.¹⁰⁵ Mindezek eredményeképpen volt, aki melléjük állt, sőt (egyes vélemények szerint) „átállt” a környék nemességének jelentős része.¹⁰⁶ Akárhogyan is alakultak az erőviszonyok, afelől nem lehet kétségünk, hogy a Perényiek nyalábi várát közvetlen támadás érte. 1515 májusában folyt ugyanis az a vizsgálat Ugocsa megye előtt, amely szerint – a részleteket most nem tárgyalandó – akadt környékbeli nemes, amelyik élete megmentéséért felajánlotta, hogy Nyaláb bevételeiben segítkezik a paraszthadaknak. E soroknak nem lehet feladata e vádak és a vonatkozó források részletes vizsgálata, csupán annak megállapítása, hogy nemesi segítség ide vagy oda, Nyalábot támadás érte. Támadás, de elég sajátos. A jegyzőkönyvből egyértelmű, hogy a támadók csupán arra voltak képesek, hogy a vár kapuinak felgyújtására tegyenek kísérletet.¹⁰⁷ Nos, elég érdekes lehetett az a „sereg”, amelyik egy efféle „támadást” követően felhagy az ostrommal. Mindezek ismeretében különösebb kockázat nélkül kimondható: a Nyaláb alatt felsorakozott hadak ereje vajmi csekély lehetett, s létszámuk dacára hadi képességük sem volt különösebben jelentős.¹⁰⁸ Az ugyan ismert, hogy a lázadást követően Perényi – aki a fentebbi „támadás” idején a nem

102 „Nagy-Lakon rom áll a Maros partján, melyet hallomás szerint Dr Henszlmann rajzolt.” (*Matuz Edit*: Rómer Flóris kéziratok hagyatékának Csongrád megyére vonatkozó adatai. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Szerk.: Juhász Antal. 1. [1986] 46.)

103 *Adrian A. Rusu*: Arad és Temes megye középkori erődtípusai. In: *Építészeti és régészeti kutatások a középkori Dél-Magyarországon*. Szerk.: Kollár Tibor. Bp., 2010. 568.

104 *Barta G.–Fekete Nagy A.*: *Parasztháború 172–173*.

105 Uo. 173.

106 Uo. 172–173., ugyanitt Barta Gábor – megalapozottan – kifejtette ellenvéleményét a tömeges átállással kapcsolatosan, ami a későbbi irodalomban alig kapott teret.

107 *Mon. rust.* 337–340., nr. 243.; *C. Tóth Norbert*: Ugocsa megye hatóságának oklevelei (1290–1526) Bp., 2006. 139. sz. – A témához lásd továbbá *Németh Péter*: *Lázadók voltak-e a Vetésiek 1514-ben?* Szabolcs-szatmár-beregi Szemle 50. (2015) 84–92.

108 *Komáromy András*: *Nyalábvár és uradalma*. Századok 28. (1894) 514–515.

túl távoli Husztról szemlélte az eseményeket – panaszt tett a hadak pusztítása miatt, de ez minden. Kizárólag abban lehetünk bizonyosak, hogy a támadó parasztseregek Nyaláb várában némi kárt okoztak, ám az is biztos, hogy elfoglalni nem tudták.

Solymos (Arad megye, ma Románia: Șoimuș). E vár ostroma számos, a parasztháború történetéről szóló munkában fontos helyet szokott kapni, mint „kiemelt zsákmány”. Kétségtelen tény: a magas hegytetőn, jól kiépített védelmi vonalak mögött fekvő vár Dózsa hadai általi megszerzése első pillantásra tekintélyt parancsoló hadi sikernek tűnik. Amikor azonban a részletekre tekintünk, a helyzet egészen más képet mutat. Anélkül, hogy a jól ismert és ismertetett eseményeket itt részleteznénk, néhány, a várral/várakkal (lévén Solymos esetében voltaképpen Lippáról is szólnunk kell) momentumot érdekes és szükséges kiemelni.

Az első ezek közül, hogy minden rendelkezésre álló forrás alapján a védők úgy döntöttek, hogy a síkvidéki Lippa védelmét (amelyet alig fél tucat személynek kellett volna megtartania) meg sem kísérik, és Solymos közeli várába vonulnak vissza. Fontos rögzíteni, hogy ezzel a lépéssel Solymosban húsznál kevesebb védő (ebből 14 zsoldos) gyűlt össze, ennek a „seregnek” kellett szembenéznie a közeledő paraszthaddal. Utóbbiak létszámát nem ismerjük, de annyi bizonyos, hogy ezres nagyságrendről beszélhetünk. Ami ennél is fontosabb: minden jel arra látszik mutatni, hogy a támadók eleinte nem számoltak ostrommal, mert az első sikertelen támadást követően érkeztek csak a táborból ágyúk, amelyeket a harcok közben zsákmányoltak.¹⁰⁹ Rövid tűzpárbajt követően (amivel némi tüzet, de komolyabb kárt nem okoztak a várban) Solymos sorsa akkor pecsételődött meg, amikor a védők közt ellentét ütötte fel a fejét, valamint azzal zsarolták meg őket, hogy Lippán elfogott feleségeiket és gyermekeiket az ágyúk elé kötik. Az ekkor már amúgy sem lelkes védősereget utóbbi fenyegetés végképp elbizonytalanította, s Prantner György alvárnagy – a védelem irányítója – akarata ellenére a kaput megnyitották a paraszthad előtt.¹¹⁰

Lippáról tehát nem is érdemes és kell beszélünk, lévén azt felhagyták védői, Solymos esetében pedig igencsak felemás helyzetet konstatálhatunk. Habár voltak védői (még ha kevesen), s volt valamiféle „ostroma” is, még ha csak egy/legfeljebb két napig, de érdemi harci eseményekre nem került sor. A védők elszántságáról pedig csak annyit, hogy vezetőiket – legalábbis azok

109 Ehhez képest ugyancsak meglepő Márki Sándor éppen száz esztendeje napvilágot látott, s a későbbi irodalomba is beszüremkedett megállapítása: „Az első ágyút az Alföldön kapta, s azontúl a várak elfoglalására különösen ágyúk megszerzése végett törekedett. Lippa, Solymos és Temesvár vívásakor már *ostromágyúkat* is használt s *patantyúit* sok jelét adták ügyességüknek.” (*Márki S.*: *A magyar parasztháború 1514-ben* 172.)

110 Az eseményekre igen részletesen lásd *Barta G.–Fekete Nagy A.*: *Parasztháború 104–106.*; *Márki Sándor*: *Dózsa György korából*. Századok 11. (1877) 193–209., valamint: *Lupescu Radu*: *Solymos vára a középkorban*. In: *Építészeti és régészeti kutatások a középkori Dél-Magyarországon* 872.

utólagos és erősen mentegetőző elmondása szerint – azzal fenyegették, hogy a további harc esetén felkoncolják.¹¹¹ Amikor pedig a hozzátartozók (persze az is érthetetlen, miért maradtak a váron kívül) sorsáról kellett döntenük, a vár átadását választották. Összességében legyen szó bármilyen „szervezett” ostromról is, Solymos átvételét nem átütő katonai erővel érték el Dózsa katonái.

Sólyomkő (Bihar megye, ma Románia: Peștiș). Ha e dolgozat címében indokolt a „legenda” kifejezés, akkor Sólyomkő erre igazi példát szolgáltat. Szerémi elbeszéléséből annyit tudunk, hogy a bihari részekben oly közismert, s Dózsa György után talán a legfontosabb szerepet játszó Lőrinc pap Körös-szeg körüli harcokat (ezeket lásd fentebb) követően, amikor Pöstyéni Gergely ellene vonult, megtámadta annak hadait, szétszórta, majd „Sólyom várát ostromolta a hitetlenek ellen, mert ezek is sokat megöltek a keresztesek közül. A parasztok sokaságával rohamot intézett Sólyom vára ellen, s bevette”.¹¹² Mindössze ennyi az eseményekről szóló írott emlék. Igaz, hogy akad még el-estének pusztá említése július közepe tájáról, de bővebb információt innen sem kapunk.¹¹³ Mindezen „adatsor” azonban elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy a szakirodalomban gyökeresen ellentétes vélemények lássanak napvilágot azonosítása felől.

Márki Sándor – előlegezzük meg, helyesen – a keresztesek által megtámadott Váradhoz közeli, síkvidéki székelyhídi, s Mátyás király 1460. évi engedélye alapján épült kastélyt látja az említés mögött.¹¹⁴ Gyámolítja mindezt, hogy a település és az erősség az albisi Zólyomiak birtoka volt, ami a „Sólyom” (*Zoliom*) vára kifejezést alkalmasint magyarázhatja. A harcok legfontosabb monográfiája ugyanakkor szembeszáll ezzel a véleménnyel, s részben topográfiai, részben történeti érvek alapján úgy foglal állást, hogy a Szerémi által megnevezett és persze elfoglalt vár nem más, mint a bihari Sólyomkő.¹¹⁵ Mármost egyik helyén. Néhány tucat oldallal korábban ugyanis a „Sólyom”

111 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 106. – A forrás szinte szó szerinti fordítását lásd Márki S.: Dózsa György 286–288.

112 Szerémi 70., 111. („Et inde ad usque Zoliom arcem obsederat ad fideles, quia et ipsi multa crucigerorum cruciabantur, et cum colonibus multitudinem impetum fecit ad arcem Zoliom, et acceperat.” – Szerémi latin 69.)

113 Mon. rust. 152., nr. 114.

114 Márki S.: Dózsa György 364–366.

115 „Márki azzal a – számunkra érthetetlen – indoklással, hogy sem a Belényestől nyugatra fekvő Sólyom, sem a Váradtól keletre levő Sólyomkő ‘nem esett a keresztesek útjába’, arra az álláspontra helyezkedett, hogy itt egyszerűen a Zólyomiak pusztulásának Istvánffytól ismert [a várról és sorsáról egy szót sem szóló – H. R.] történetéről, méghozzá Székelyhíd elfoglalásáról lenne szó. Szerintünk Szerémi teljesen egyértelműen a vár, és nem birtokosainak nevét adja meg, ugyanakkor pedig Sólyomkő a Kraszna megyébe irányuló hadműveleteknek pontosan ‘útjába esett’, hiszen éppen félúton van Várad és Nagyfalu között [a hegyek között – H. R.]. A legkézenfekvőbb megoldásnak tehát azt tartjuk, hogy ‘Zoliom’ várát Sólyomkővel azonosítsuk.” (Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 182.)

vár adatot mintegy megduplázva arról olvashatunk, hogy a bihari harcok „csúcspontját jelentette Székelyhíd várának már említett bevétele”.¹¹⁶ Kicsivel alább pedig arról esik szó, hogy a „Zólyomiak tragédiája persze bekövetkezhett másikat váruk, a valamivel később elesett Sólyomkő védelmében is”.¹¹⁷

Az biztos, hogy két egymást követő ostromról szó sincs. Fő feladatunk, hogy tisztázzuk: végül is melyik várat támadták meg és foglalták el a parasztseregek. Ebben ismét a birtoktörténet siet segítségünkre. A Zólyomiak valóban rendelkeztek egy kisebb erősséggel Székelyhíd területén, amit valóban egy 1460. évi királyi engedély nyomán emeltek.¹¹⁸ Mivel itt fut a Váradról Szatmárra vezető út, így joggal tehető fel, hogy a hadak erre mozogtak, mintsem a hegyek között megbúvó Sólyomkő felé. Ezt erősíti meg, ha a monográfia téves birtokosazonosítását javítjuk. Sólyomkő ugyanis soha nem volt Zólyomi birtok (az Székelyhíd volt, ahol azonban a kastélyt nevezhették a birtokosok után Zólyom/Sólyom várának, így biztosítva táptalajt az utókor kutatói tévedéseinek), hanem az 1460-as évek közepétől több lépcsőben a békési Drágfiak uradalmába lett, s az is maradt korszakunk végéig.¹¹⁹ Emlékezzünk, fentebb Debrő esetében láttuk, Drágfi János Sólyomkőnél jóval jelentéktlenebb debreceni várát is győzelmes csatával védte meg. Jelen sorok írójának véleménye szerint Sólyomkő ostromára a paraszthadak kísérletet sem tettek. Szerémi információja nagy biztonsággal a Zólyomiak síkvidéki, településen belül állt székelyhídi erősségére és annak elfoglalására vonatkozhat, amely a paraszthadak igen kevés sikeres és valós hadi várfoglalásainak egyike lehetett.¹²⁰

Tokaj (Zemplén megye). Csupán egy historiográfiai intermezzo, de említése mégsem tanulságok nélkül való. Márki Sándor 1914. évi összefoglaló dolgozatában olvasható az alábbi lapidáris mondat: „Heteley Mihály a kurucok ellen megvédte Tokaj várát.”¹²¹ Az események hátterében az állt, hogy Heteley Mihály várnagy (akinek ebbéli tisztségéről csupán innen tudhatunk, s ilyen nevű települést sem ismerünk) az általa elfogott felkelőket – legalábbis közvetett adatok erről szólnak – felakasztatta. Ennek eredményeképpen 1514 májusának vége táján egy névtelen, (Sáros)Patakról keltező keresztes vezér fenyegette meg Mihály várnagyot, hogy ha ebbéli tevékenységét tovább folytatja, akkor birtokait, javait fogják pusztítani.¹²² Ebből a levélből

116 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 111.

117 Uo. 111.

118 *Bunyitay Vince*: A várad püspökség története alapításától a jelenkorig. Harmadik kötet: Egyházak a püspökség alapításától az 1566. évig. Nagyvárad, 1884. 316.

119 *Horváth Richárd*: A békési Drágfiak és a királyi udvar kapcsolata a Hunyadiak korában. In: A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. század). Szerk.: Hegyi Géza, W. Kovács András. Kolozsvár, 2012. (Erdélyi Tudományos Füzetek 277.) 190–192.

120 Ezt az azonosítást tartalmazza Koppány Tibor adattára is: *Koppány T.*: A középkori Magyarország kastélyai 216.

121 Márki S.: A magyar parasztháború 180.

122 Mon. rust. 96., nr. 50.

azonban nehéz arra következtetni, sőt lehetetlen, hogy Mihály várnagynak a tokaji várat is meg kellett volna védenie, hiszen azt semmiféle támadás nem érte. A fenyegetés csak a várnagy javainak szólt. Ráadásul erre már csak azért sem kerülhetett sor, mert a vár birtokosai nem „akárik” voltak. Fentebb és alább is találkozhat az Olvasó azzal az érveléssel, hogy a birtoktörténet elengedhetetlen az eseménytörténet értelmezésében. S most sincsen ez másképp: lévén Tokaj a Szapolyaiak legkorábbi rezidenciája, majd kelet-magyarországi javaik regionális központja volt, így őrzéséről bizonyosan rendelkeztek idejekorán.¹²³ 1514-et megelőzően (1511–1513 között kimutatható) például várnagya az a Szmercsányi Kristóf, aki ugyanekkor: 1503–1513 között volt az egyik legfőbb Szapolyai várbirtok, Szepes kapitánya,¹²⁴ így aligha tételezhető fel, hogy akár az ő, akár az őt a tisztségben követő (ha követő) rejtélyes Hetelei Mihály vezetésével készületlenül várt volna bármiféle támadást a fontos Szapolyai-erősség.

Torockó (Kecskés) (Torda megye, ma Románia: Colțești, illetve Fehér megye, ma Románia: Piatra Craivii).¹²⁵ 1516 novemberében II. Lajos király Torockai Ferenc kérelmére annak torockói uradalmát királyi újadományként adományozta a birtokosnak. Minderre azért került sor, legalábbis a kérelmező előadása szerint, mert a parasztlázadás idején a várban lévő, a felkelőkkel cimboráló jobbágyság a várat átadták a támadók kezére. E betöréskor – szövege Ferenc panasza – oklevelei javarészt megsemmisültek, s ezek pótlására kérte a királyt a megerősített adomány kiadására. Minekutána paraszthadak komolyabb dél-erdélyi mozdulatairól érdemi forrásadataink nincsenek, csupán arra hagyatkozhatunk, hogy Torockai Ferenc a letépett pecsétet mutatta be „bűnjelként”.¹²⁶ Anélkül, hogy a támadás esetleges katonai jelentőségét alulbecsülnénk, annyi bizonyosan kimondható, hogy a meredek dombon álló magánvár bevétele még belső szövetségesek (kérdés persze, mit kerestek „rusti-

123 Habár tokaji intézkedésekről nem, de pompás analógia gyanánt 1514 júliusának végéről az ugyancsak Szapolyai-jószág Késmárk esetéről maradt híradásunk. Eszerint Szapolyai István özvegye, Hedvig tescheni hercegnő utasította a várost, hogy kapitányuk rendelkezésének megfelelően álljanak készen a veszély elhárítására, illetőleg folytassák a város megerősítését (Neumann Tibor: A Szapolyai család oklevéltára I. Levelek és oklevelek [1458–1526] Bp., 2012. [Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak – Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria] 354–355.).

124 Horváth Richárd: Funkcionári Spišskej župy v neskorom stredoveku (1459–1526). In: Z minulosti Spiša. Ročenka Spišského Dejepisného Spolku v Levoči, XX. ročník. Zostavil: Ivan Chalupický. Levoča, 2012. 24.

125 Az erdélyi eseményekre bővebben lásd a jelen kötetben Neumann Tibor tanulmányát.

126 „sed superiore anno, regnante videlicet adhuc ipsa paterna maiestate per rusticanam colluvium, que sub nomine cruciate contra universam nobilitatem predicti regni nostri Hungarie et parcium sibi subiectarum hostili manu insurrexerat, et que inter cetera eiam castrum Thorozko predictum prodicione rusticorum in eodem castro protunc existencium subintrarat et occuparat, dilaniatas et communitas extitisse, quarum nonnulla fragmenta sigillaque diruta per ipsum Franciscum nostre maiestatis in conspectum allata nos quoque vidisse testamur” (Mon. rust. 415/20–28., nr. 306.).

cus”-ok az épp általuk támadott várban) meglete esetében is felettébb fényes hadi sikernek számíthatott. Ám mindennek dacára kortárs és későbbi forrásaink hallgatnak az esetről.

Kétségtelen, Márki Sándor Dózsa-monográfiája ismerte Torockai László panaszát, s ennek nyomán szépséges történetet körített ezen egyetlen adat köré. Plasztikusan leírja, hogy a várban tartózkodó „jobbágyság” segítségével megadásra kényszerítették az erősséget. Mindezek után, idézve II. Lajos Torockai Lászlónak szóló adománylevelét, hozzáteszi, hogy „A Toroszkayaknak tehát tulajdonképpen használt a jobbágyság fölkelése, mert a mit 1511-ben még hiába kértek, most teljesen megkapták a várat, a várost s a többi kilencz falut”.¹²⁷ Láthatóan feltűnt Márkinak is, hogy az ügy nyertese voltaképpen Torockai volt, de ennél tovább nem lépett. Változtatás vagy további kritika nélkül ugyanezt a „narratívát” vette át a parasztháború monográfiája is.¹²⁸ Alighanem nyitott kapukat döntöget jelen sorok írója, amikor megjegyzi, hogy a história sok szempontból figyelemre méltó.

A történetben akad gyanús elem, így az erősség sorsa tartogat váratlan fordulatot. Ismert, hogy Mátyás uralkodását megelőzően a vár a Torockai családé volt.¹²⁹ Az 1467. évi erdélyi lázadás után a király elkobozta az erősséget tőlük, majd számtalan birtokváltást megélve a Monoszlói Csuporok, Botyiniak, Hlapsityi Kishorváték, a Dengelegi Pongrácok végül pedig a Désiek kezébe került a vár. 1500 után rövid ideig ismét királyi kézen volt, később Corvin János szerzett rá adományt.¹³⁰ Egyetlen momentum azonban változatlan maradt az évtizedek folyamán: a Torockaiak még csak időlegesen sem tudtak egykori ősi fészük birtokába visszakérülni. Azt biztosan tudjuk, hogy 1510-ben a várban nem volt részük.¹³¹

Alighanem a fenti állapot miatt ötlött fel Torockai Ferencben, hogy kihasználva a parasztháború okozta pusztítás tényét, a kancellárián megpróbálja „átfuttatni” vár- és uradalombéli birtokigényét. Emiatt íratta meg azt a (korunkra nem maradt) panaszlevelet, amelyik a torockói foglalásról szólt, s amelynek vélhetően a letépett pecsét bemutatásával kívánt nagyobb hitelességet biztosítani. Terve láthatóan sikerrel járt, lévén a torockói uradalomnak nem csupán fele, hanem teljes egésze eztán birtokát képezte, amivel a

127 Márki S.: Dózsa György 447–448.

128 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 187.

129 A 14. században vélhetően elpusztult várat épp a 15. század közepére építtette újjá a birtokos család, vö. Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. Bp., 1996. (Historia Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.) I. 446.

130 A vár 1467–1526 közötti történetének összefoglalását lásd Lupescu Radu: A torockószentgyörgyi vár középkori története. In: Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából. Új sorozat I. (XI.) kötet (2006) 142–145.; Nógrády Árpád: Mennyit ér a kegyelemlevél? In: Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. Szerk.: Neumann Tibor, Rác György. Bp., 2009. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 40. – Analecta Medaevalia III.) 238–241.

131 Jakó Zsigmond–Valentiny Antal: A torockószentgyörgyi Thorotzkay család levéltára Kolozsvár, 1944. (Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára 1.) 48–49. sz.

család sok évtizedes birtokvita végére tett pontot, méghozzá teljes sikerrel, mert későbbi ellentmondásokról sincs tudomásunk.¹³²

Bennünket azonban most jobban kell, hogy érdekeljen a parasztháborúval kapcsolatos „várfoglalás” sorsa. Ha minden főntebb olvasható érvet összegyűjtünk, aligha juthatunk más következtetésre, minthogy Torockó várának paraszttok általi feldúlása, és az ottani birtokjogi oklevelek elpusztítása nem más, mint Torockai Ferenc ügyes birtokstratégiai megoldásának végeredménye: egészen egyszerűen kitalált esemény, amely „aktus” mintegy toposzként végezetül bekerült a parasztháború, sőt a korszak általános irodalmába is.¹³³

Torockó „ostromával” párhuzamosan kell szólni Kecskésvár 1514. évi szerepéről is. Szakirodalmi ismereteink alapján ugyanis 1515 novemberében Beriszló Péter veszprémi püspök és kincstartó küldött parancsot az erdélyi részek, különösen Fehér vármegye nemeseihez, mert Kecskés várát megszállták a paraszthadak annak idején. „Hogy tehát ez a vár továbbra is a latrok barlangja és a szökevények menedéke ne legyen, a király az ország főurainak és főpapjainak érett megfontolással tett tanácsára elhatározta és megparancsolta, hogy Kecskés várát le kell rontani, bástyáit és tornyait pedig le kell hordani.”¹³⁴ Nos, már ezen mandátum is gyanakvást kelthet az olvasóban, lévén joggal merülhet fel az a kérdés, hogy a szlavón bán/püspök vajon miféle jogon küld utasítást Erdélybe, a vajda illetékességébe tartozó ügyben, ahol ráadásul a királyság legnagyobb birtokosa és politikai „tényezője”, Szapolyai János volt a tartomány kinevezett vezetője? Gyanúkat eleinte azzal hessegethetnénk el, hogy Beriszló ugyan ezekben az esztendőkből kincstartó is volt, így tán ebbéli joghatóságában adhatta ki a fenti utasítást, ám a kincstartó mégoly kevésbé ismert jogai közé ilyen természetű ügyek intézése aligha tartozott.

Aggodalomra adhat okot, hogy a Fehér megyében egykor állt vár írott említései világos képet mutatnak. Először 1313-ban szerepel a forrásokban, ezután kevésbé királyi birtok lett egészen a század végéig. 1395 tájától az

erdélyi püspökségé, s ugyanígy fordul elő utolsó ismert említéskor 1403-ban is.¹³⁵ Ezt követően eltűnik a forrásokból, ezért összes kései „ismertséget” csupán az egyetlen 1514. évi adat jelentené, ami a korszak forrásviszonyainak ismeretében szerfelett meglepő. Meglehet – a kései középkor évtizedeiben nem is lenne példa nélküli –, hogy háború idején a seregek egy felhagyott vár maradványait használták fel újra táborhely gyanánt, de az események gyors lefolyása, illetve források hiányában, minekutána Erdély déli területeiről lévén szó, ahol harcok nem vagy csak alig folytak, mindezt aligha képzelhetjük el.

További táptalajt nyújthat kételkedésünknek Márki Sándor hivatkozása. Eszerint Beriszló Péter parancslevelét a „Sülyey-féle kéziratokból” lemásolta Kemény, *Diplomatarium Transilvanicum*, IV. 167–168. (kézirat az erdélyi nemz. múzeumban). Kiadta u. ö., *Nemz. Társalkodó*, 1830. 378.¹³⁶ Tény, hogy Fehér megyében volt Sülye nevezetű birtok, de innen származó kézirati hagyatékot nem ismerünk, különösen nem olyat, amelyik középkori okleveleket hagyományozott volna az utókorra. Mindezeket túl a másoló/kiadó személye is felettébb gyanús. Ma már nem újdonság, hogy Kemény József (1795–1855), habár nagyszabású gyűjtő- és forrásmegőrző munkát végzett az erdélyi középkori irathagyatékokat illetően, másolatait lelkesen „gazdagította” maga által koholt oklevélszövegekkel. Amikor tehát kizárólag az ő másolatából ismerünk oklevelet, az elővigyázatosság különösen indokolt.¹³⁷

Az általános gyanakvason túl azonban ma már azt is tudjuk, hogy 1275-ös keltezéssel ismert egy Kecskéssel összefüggésben Kemény által hamisított oklevél.¹³⁸ Sőt arra is találunk példát, hogy a maga gyártotta középkorinak feltüntetett szövegeket az imént emlegetett Nemzeti Társalkodó című periodika hasábjain adott közre.¹³⁹ Mindezek, valamint az eseménytörténet és a forrásviszonyok ismeretében nincs más lehetőség, minthogy a torockói és kecskésvári Dózsa-foglalással összefüggő történeteket inkább utólagos (részben egészen kései történeti) alkotásnak, mintsem valóságos eseményeknek tekintsük.

132 Az ellentmondás nélküli iktatás, igaz némi csúszással, 1517 októberében lezajlott. (Jakov Zs.–Valentiny A.: Thorotzkay család levéltára 53. sz., illetőleg DL 28568.)

133 „A várát elfoglalták, s az ott talált okleveleket szokás szerint megsemmisítették.” (Barta G.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború* 187.) – „A felkelő hadakhoz elsősorban mezővárosi polgárok csatlakoztak, továbbá számos falusi plébános és szerzetes, néhol kisnemesek is. Dózsa seregében a hajdúknak volt kiemelkedő szerepük. Feltűnik, hogy több paraszttvezer volt pap vagy obszerváns ferences. Noha a nyugati országrész parasztsága csak itt-ott mozdult meg, a mozgalom hatalmas területre terjedt ki, elsősorban az Alföldre. Semmi jele azonban, hogy a felkelő vezérek közös haditerv szerint jártak volna el. Hadműveleteik éppoly határozatlanok voltak, mint elképzeléseik a jövőről. Nem igazán tudni, hogy győzelem esetén mihez akartak kezdeni. Vannak jelei, hogy eszményképük a székely szabadság lehetett: olyan országot akartak, amelyben nincsenek nemesek, és nincsenek jobbágyságok. Erre mutat, hogy noha dühüknek nem kevés földesúr esett áldozatul, a birtokjogi iratokat még náluk is módszeresebben pusztították.” (Engel Pál: *Szent István birodalma*. Bp., 2001. [História Könyvtár. Monográfiák. 17.] 300.)

134 Márki S.: *Dózsa György* 446. (Ugyanerre a helyre hivatkozik Barta G.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború* 323. is.)

135 Engel P.: *Archontológia* I. 338.; *Iczkovits Emma*: *Az erdélyi Fehér megye a középkorban*. Bp., 1939. (Település- és népiségtörténeti értekezések 2.) 57.

136 Márki S.: *Dózsa György* 446., 17. jegyzet.

137 Kizárólag tőle ismert szövegek esetében a kortárs kutatás olykor már óvatos, de szövegeit, legyenek bármilyen gyanúsak is, negligálni mégsem meri. Lásd például: 1375. október 27. *Documenta Romaniae Historica C. Transilvanica*. Volumul XIV. (1371–1375) Volum întocmit de: Aurel Răduțu, Viorica Pervain, Susana Andea, Lidia Gross. București, 2002. 592–594.

138 A fentebbiekre lásd *Mályusz Elemér*: *Gróf Kemény József oklevélhamisítványai*. Levéltári Közlemények 59. (1988) 200. – „Kemény oklevélhamisításairól szólva a Levéltári Közleményekben megjegyeztem, hogy felsorolásom nem teljes, mert csak az előttem ismertebb korszakok emlékeit vizsgáltam, márpedig pl. a Székely Oklevéltár Jagelló-kori részében vannak futó átolvasásra is gyanúsak látszó oklevelek.” *Mályusz Elemér*: *Kemény József „könyvhamisításai.” Magyar Könyvszemle* 109. (1993) 194.

139 Uo. 202.

Valkó (Kraszna megye, ma Románia: Valcău). Kraszna megyében állt egykoron ez az erősség, amely éppen a Dózsa-féle harcok idején tűnik fel utoljára írott forrásban. A vár 1402 után a losonci Bánfiaké lett, s ez az állapot állt fenn 1514-ben is, noha a Bátori Szaniszlófiak is megpróbálták megszerezni, a jelek szerint sikertelenül.¹⁴⁰ 1514 decemberében ugyanakkor losonci Bánfi János tett panaszt a királynál amiatt, mert a harcok idején várnagya, Porci András és unokatestvérei¹⁴¹, Bánfi Péter és András a várat a paraszthadak kezére adták, s maguk is csatlakoztak hozzájuk.¹⁴² A panaszos kiemelte, hogy az ekként elveszített várba jutó csapatok ott őrzött okleveleit elpusztították.¹⁴³ Nos, ezt a kitélt fentebb toposznak minősítettem, most itt a lehetőség, hogy mindezt ismét bizonyítsam. Figyelembe érdemes venni ugyanis a tényt, hogy ha a támadás – a panasztételnek megfelelően – elpusztította volna a várra vonatkozó összes oklevelet, akkor vajon miként maradt korunkra épp a Bánfi levéltárban egy 1508. esztendei oklevél a várról, természetesen nem egyedülként a családi archívumból.¹⁴⁴ Ezek szerint a várra vonatkozó családi iratokat mégsem sikerült elpusztítani a dühös parasztoknak? Arról már csak érintőlegesen szólva, hogy miért gondolták a támadók, hogy az oklevelek elpusztításával a birtokosok joga is végleg elvész? Netalán a támadók (ha lettek volna ilyenek) a nemesi jogokkal és az azokat biztosító oklevelek jelentőségével is tisztában voltak? Vagy csupán szimbólumokat akartak megsemmisíteni, haragtól, gyűlölettől vezérelve?

Akármi is a válasz, egy biztos: a valkói szöveg kétségtelenül meggyőző lehetett, hiszen fentebb is találkoztunk ezzel a sikeres pusztítás elemmel. Pontosan emiatt Valkó esetében sem lehetünk maradéktalanul biztosak a foglalásban. Egyfelől a vár elestéről és a birtokosok vagy a várnagy átvételéről semmilyen forrás nem tudósít. Másfelől unokatestvérekről lévén szó, birtokviszály – amelyről ugyan adatunk nincs – sem kizárható, ami Pétert és Andrást a csatlakozásra sarkallhatta. 1514 utáni adatainkból ugyan nem tudunk a vár birtoklásának helyzetéről, így csak annyit tehetünk, hogy megállapítjuk: Valkót sem ostrommal vették be Dózsa csapatai, ha egyáltalán sikerrel járt a foglалás.

140 Engel P.: Archontológia I. 454., valamint: DL 106083. (90. oldal, 135. bejegyzés).

141 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 182. szerint tévesen János nagybátyjai. – A családfát lásd Engel Pál: Magyar középkori adattár. CD-ROM. Bp., 2001. Tomaj nem (Losonci Bánfi).

142 Mon. rust. 294., nr. 213.

143 „ubi tandem universe littere et litteralia instrumenta ac privilegia et iura, res eciam ac bona queque prefati Iohannis Banffy in eodem castro habita ad manus eorundem malefactorum deveniunt et per eos direpta et ablata extiterunt” (Mon. rust. 294/16–19., nr. 213.). – Az eseményekről megemlékezik ezen oklevél szövege alapján Márki S.: Dózsa György 504.; Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 182.

144 Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczy Bánffy család történetéhez I–II. Szerk.: Varjú Elemér, Iványi Béla. Bp., 1908–1928. II. 423–425.

Várak és uraik a parasztháború idején

A fentebb bőszégesen ismertetett harcoknak/ostromoknak van egy sajátos eleme. Mielőtt azonban erről szót ejtenénk, a késő középkori magyar arisztokrácia rezidenciahasználatáról kell képet rajzolnunk. Ennek megtételében páratlan segítséget nyújtanak Kubinyi András témánkat érintő írásai. Ő volt, aki megvizsgálta késő középkori arisztokratáink rezidenciáit, s adott áttekintő képet azok hierarchiájáról is.¹⁴⁵ Ebbéli írása világosan bizonyította, hogy a legnagyobb birtokokkal és politikai befolyással bíró családok általában Budától távol igyekeztek székhelyet választani, ami a Mátyás-kor második szakaszának ismeretében nem meglepő, de a Jagelló királyok korára már ugyancsak érdekes jelenség. Már, ha elhisszük a „dobzse Ulászlóról” szóló tudósításokat. Dacára Kubinyi adatgazdag gyűjtésének, ő még nem lehetett birtokában olyan adatsoroknak, amelyeknek a ma kutatója, a digitális világunk hála. Mivel számos késő középkori arisztokrata itineráriuma manapság készen vagy majdnem készen áll, így a korábbiaknál határozottabban tudunk nyilatkozni várhasználati szokásaikról, legalábbis az 1458–1526 közötti esztendőkből. Ezek alapján bátran kimondható, hogy a késő középkori „átlag arisztokrata” ideje javát nem az udvarban töltötte, ellentétben például Anjou Nagy Lajos vagy részben Zsigmond-kori elődeivel.¹⁴⁶ Sőt abban is biztosak lehetünk, hogy a korszak nagybirtokosai kicsiny, sokszor eldugott hegyi várakat a legkevésbé sem részesítették előnyben, legfeljebb vadászatok idején, noha ez utóbbiról adataink nem nagyon maradtak. E kijelentést gyámolítja, hogy napjainkban egyre több arisztokrata személy/család részleges vagy teljes tartózkodási helyeinek listájáról avagy rezidenciahasználatáról van tudomásunk a korszakból (a kéziratban létező gyűjtésekről most nem szólva), s ezek az adatsorok ebbéli tudásunkat erősítik.¹⁴⁷

145 Kubinyi András: Nagybirtok és főúri rezidencia Magyarországon a XV. század közepétől Mohácsig. In: A Tapolcai Városi Múzeum közleményei 2. (1991) 211–228.

146 Utóbbiakra – és a királlyal/udvarral való gyakori együtt-tartózkodásra – jó példa: Schmidt-mayer Richárd: A két Rozgonyi, idősebb és ifjabb István itineráriuma (1388–1443). In: Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei 18. (2012) 117–125.

147 Ecsedi Bátori (II.) István: Horváth Richárd–Neumann Tibor: Ecsedi Bátori István. Egy katonabáró életpályája 1458–1490. Bp., 2012. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 141–154.; az ecsedi Bátori család többi tagja: C. Tóth Norbert: Ki kicsoda az ecsedi Bátori családban? A Bátori család ecsedi ágának tagjai, 1377–1541. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle 44. (2009) 32–42.; Corvin János: Neumann Tibor: A tatari vár és urai a Jagelló-korban. In: A diplomácia választóján. 500 éve volt Tatán országgyűlés. Szerk.: László János. Tata, 2010. (Annales Tataenses VI.) 75–77.; Hunyadi János: Engel Pál: Hunyadi János kormányzó itineráriuma (1446–1452). Századok 118. (1984) 974–997., valamint: C. Tóth Norbert: A Bátori család ecsedi ága az 1440-es években. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle 41. (2006) 279–280. (1445–1446); Korlátkövi I. és II. Osvát és Péter: Neumann T.: A Korlátkövi 177–186.; Rozgonyiak: Schmidt-mayer Richárd: A Rozgonyi család főúri rezidenciái a 15. században. In: Micae Mediaevales II. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról. Szerk.: Péterfi Bence, Vadas András, Míkó Gábor, Jakab Péter. Bp., 2012. (ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola – Tanulmányok, konferenciák 3.) 123–139.; Szapolyai Imre és István: Horváth Richárd:

Mindezen itineráriumok fényében jelent meglepetést, hogy az 1514. évi főúri kelezések – gyorsan bocsássuk előre: meglehetősen kevés számú akad ilyen – más képet mutatnak. Vannak jelek ugyanis arra, hogy némelyik nagybirtokos, különösen az, aki a harcokban kevésbé volt érintett, igyekezett a nyári hónapokban biztonságos, „eldugott”, hegyi várába visszavonulni. Legszébb példánk a Rozgonyiaké. A család e korban már régtől fogva használt székhelye a Zemplén megyei Varannó volt, ahol eredetileg udvarházuk, majd az 1472. évi királyi erődítési engedélyt¹⁴⁸ követően (vár)kastélyuk állt.¹⁴⁹ Ha a család tartózkodási helyeit vesszük górcső alá, azok mindezt megerősítik: a zempléni mezőváros volt leveleik, okleveleik leggyakoribb kelezési helye a Jagelló királyok időszakában. Így volt ez 1514-ben is, amikor május közepéről ismerünk Rozgonyi Istvántól itteni kelezést.¹⁵⁰

Ebben a hónapban indulnak meg a háború eseményei, s a nemesség alsóbb és felsőbb rétegei ekkor szembesülnek az esetleges veszéllyel, s aki tehet – legalábbis úgy tűnik – biztos menedéket keresett korábban „elfeledett” váraiban.¹⁵¹ Rozgonyi István is meglepő helyen tűnik szemünk elé. A meglepetés oka, hogy június 21-én Csicsva várából, családja régi hegyi várából kelezte egyik levelét.¹⁵² Abból a várakból, amelyet korábban sohasem használtak. A Rozgonyiak számos késő középkori kiadványa korunkra maradt, ám ebből mindössze kettő kelt 1514-et megelőzően csicsvai erősségükben, míg a többi szinte kizárólag Varannón és néha Budán.¹⁵³ Ráadásul az itteni feltűnés

egyediségét alátámasztják az esztendő további Rozgonyi-kelezései: a család az év végén ismét Varannón tartózkodott huzamosabb ideig.¹⁵⁴

Ám nem csak a Rozgonyiaknál lehetünk tanúi e jelenségnek. A parasztháború heteiben kisebb, korábban nem vagy csak alig használt váraiban tűnik fel például Bebek János, aki a családja által sohasem látogatott szendrői várából írt katonai erősítési ügyekben,¹⁵⁵ és Losonci Zsigmond, aki Somoskőről küldött utasításokat másik vára, Szalánc fegyverekkel való ellátásával kapcsolatban.¹⁵⁶ A félelem tehát – mégoly rövid ideig is tartott a felkelés – valós lehetett. Régóta elfeledett várak néhány hét erejéig valós védelmi szerepet kap(hat)tak. Ez a tapasztalat is ott lehetett tehát annak hátterében, hogy a késő ősszel kezdődő országgyűlésen (és a sokáig „vajúdó” törvénykönyvben) oly meglepő törvénycikket fogalmaztak meg a résztvevők. Különösen, ha ezek a tervezetek hatalmi-politikai céljaiknak különösképp megfeleltek. Az már a királyi hatalom ügyességén múlt, hogy ebből a törekvésből, legalábbis a várakat illetően, nem lett semmi. A „győzedelmesen várakat vívó” Dózsa hadainak az utódok (történetírók, történészek és politikusok) által szerkesztett mítoszából viszont annál több.

SUMMARY

RICHARD HORVÁTH: TRACING LEGENDARY CASTLES (CASTLES IN THE PEASANTS' WAR)

The essay examines the question if the castles really played a significant role in the Peasants' War. The sources written at that time or shortly after the events suggested that the peasants' army besieged several castles of the magnates and prelates successfully. This view was took over by the previous relevant literature, so the research was dominated by the picture of the peasants' army besieging castles successfully.

The essay overviews the twelve best-documented (with charters and narrative sources) castle sieges of the peasants' war. The author examines the numbers of the soldiers of the opposite armies, the routes, the military possibilities of the royal and church armies. On the basis of the examinations, he argues that no "classic" castle siege (with blockades, using artillery) happened during the peasants' war. Dózsa's troops got to occupy some castles in three ways: 1. with unexpected raids, especially in the case of less fortified castles on lowlands (e.g. Nagylak). 2. By dividing or frightening the few guards left in the castle, in the absence of the defending forces (Solymos). 3. There was no siege because the defenders abandoned the castle or joined the rebels (e.g. several castles of the border fortresses, Pétervárad).

154 1514. dec. 6. (DF 217387.), 1514. dec. 31. (DF 217391.) – István ezt megelőzően, július elején már Homonnán volt a Pálóciaknál (DF 217358.).

155 Mon. rust. 83., nr. 38. – Tomka Gábor: Szendrő várai. In: Szendrő monográfiája. Szerk.: Veres László, Viga Gyula. Szendrő, 2002. 128–130.

156 Mon. rust. 104., nr. 61. – Vö. amint fentebb utaltam rá, Szűcs Jenő részben ebből az adatból következtetett a harcok e vidékre való „kisugárzására”. (Szűcs J.: A ferences obszervancia 243.)

Szapolyai Imre és István itineráriuma. [Kézirat] Bp., 2006. – Előbbi bőségesen kiegészíté Neumann T.: Szapolyai levelek; Várdai István: *Kubinyi András*: Adatok a Mátyás-kori királyi kancellária és az 1464. évi kancelláriai reform történetéhez. In: Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica. Tomus IX. – Fasciculus 1. Praeses consilii moderatorum Ferenc L. Lendvai. Miskolc, 2004. 53–58.; Verbőci István: *Neumann Tibor*: Verbőci István 1520. évi utazásai Szatmár megyében. (A somlyói Bátoriak és a Móroc-örökség) Szabolcs-szatmár-beregi Szemle 41. (2006) 304. – Újabban: *Kalotai Noémi*: A kora újkori főúri itinerárium-készítés problematikájának bemutatása Verbőci István példáján keresztül. In: *Koraújkor-ÁSZ*. Koraújkor-történettel foglalkozó doktoranduszok tanulmányai. Szerk.: Kádár Zsófia, Kökényesi Zsolt, Mitropulos Anna Diána. Bp., 2014. 163–178.

148 DL 17305.

149 DF 223679.

150 „ex oppido nostro Varano” (DF 217337.).

151 Régóta ismert a kutatásban, hogy a 15. század közepén/második felében számos nagybirtokos félreeső hegyi várát bővítette, modernizálta, reprezentációra alkalmas épület-elemekkel bővítette (annak dacára, hogy alig vagy egyáltalán nem használta), azaz „készenléten” tartotta. (Feld István: A 15. századi castrum mint kutatási probléma. In: *Castrum Bene* 2/1990. Várak a későközépkorban. Szerk.: Cabello, Juan. Bp., 1992.)

152 Mon. rust. 123–124., nr. 83.

153 A csicsvaiak: 1472: Bártfa szabad királyi város levéltára 1319–1526. I. kötet (1319-től 1501-ig). Összeállította: *Iványi Béla*. Bp., 1910. 1892. sz.; 1490: DL 19663. – E két „menekülés” oka is jól ismert: a lengyel-magyar háborúskodás és a Mátyás elleni lázadás időszaka, illetőleg a Mátyás halála utáni belháborúk és lengyel támadások ideje, azaz volt okuk e várakba húzódnia. – A varannói és budai kelezések száma oly nagy, hogy ezek közlésére itt nincs mód.

These results support the presumption that, in contrast with the previous narrative sources - especially the chronicles of György Szerémi and Miklós Istvánffy -, the peasants' army set up quickly was not capable of taking in the castles of that period. Neither their organization, nor their artillery equipment was suitable for actions like sieges.



MIKÓ GÁBOR*

Az 1514. évi Lukács-napi országgyűlés törvénykönyvének megszületése

A dekrétum eredeti változata

Bevezetés

1514. július 15-én Dózsa György hada Temesvárnál vereséget szenvedett Szapolyai János erdélyi vajda csapataitól, ezzel pedig – a rövidebb utóharcokat leszámítva – véget ért a bő két hónapja tartó parasztháború. A zilált belviszonyok rendezésére Ulászló király október 18-ra, Szent Lukács napjára országgyűlést hívott össze a Pest melletti Rákos-mezőre. A diéta a Jagelló-kor többi ismert országgyűléséhez képest hosszú ideig, harminchárom napig ülésezett, amelyen azonban az előzmények ismeretében felesleges lenne csodálkozni. A *congregatio* végén egy 71 cikkelyből álló törvényt fogadtak el, amelyet a király november 19-én szentesített. Ennek szövege, mint Ulászló VII. dekrétuma, utóbb bekerült a hazai törvények gyűjteményébe, a *Corpus Juris Hungaric*be is.

E rövid leírás olvasható gyakorlatilag az összes, az eseményeket ismertető munkában.¹ Azonban a Jagelló-kor néhány éve elhunyt jeles kutatója, Kubinyi András a fentitől egy merőben eltérő rekonstrukciót ismertetett több tanulmányában is. Eszerint az országgyűlés határozatait II. Ulászló nemhogy november 19-én, de még nyolc hónappal később, 1515. július 20-án sem szentesítette. A törvény végén álló 1514. november 19-i dátum pedig csak annyit jelent, hogy királyi megerősítés után antedatált oklevelet adtak ki.²

* A szerző az MTA–HIM–SZTE–MNL OL Magyar Medievisztikai Kutatócsoportjának tudományos segédmunkatársa. – A tanulmányomhoz fűzött megjegyzéseikért, továbbá a függelékben olvasható szövegkiadás ellenőrzésében és korrektúrájában nyújtott nélkülözhetetlen segítségükért munkatársaimnak, C. Tóth Norbertnek és Lakatos Bálintnak e helyütt mondok köszönetet.

1 Csupán az újabb irodalmat alapul véve lásd pl. a parasztháború történetéről legutóbb megjelent monográfiában: Fekete Nagy Antal–Barta Gábor: *Parasztháború 1514-ben*. Bp., 1978. 232., 250.; a parasztháború történeti emlékeit kiadó nagy forráskiadványban: *Monumenta rustorum in Hungaria rebellium anno MDXIV. Maiorem partem collegit Antonius Nagy Fekete*. Ediderunt Victor Kenéz et Ladislaus Solymosi atque in volumen redigit Geisa Érszegi. Bp., 1979. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 12.) (a továbbiakban: *Mon. rust.*) 247., nr. 202.; vö. uo. 246., nr. 201., a szöveghez írt kommentárral); Magyarország történeti kronológiája. I. Szerk. Solymosi László. Bp., 1981., 336. (A vonatkozó rész Szakály Ferenc munkája.)

2 Kubinyi András: Werbőczy Mohács (1526) előtti politikai pályafutása. In: *Tanulmányok Werbőczy Istvánról*. Szerk. Hamza Gábor. Bp., 2001. (Magyar Felsőoktatás Könyvek 21.) 74.; Uő:

Tudomásom szerint mindeddig nem született semmilyen reflexió Kubinyi elméletére, jóllehet – akár igaz, akár nem – számos alapvető kérdést felvet a középkori törvények kiállítására, terjesztésére és hitelesítésére vonatkozóan. Ezzel akkor szembesültem, amikor nemrégiben egy 16. századi kéziratban az 1514-es törvénynek egy olyan másolatára akadtam, amelyet a jogtörténeti kutatás még nem vizsgált meg, és meg kellett határoznom elkészülte idejét a dekrétum eddig ismert variánsaihoz képest. Elsőként tehát a két különböző álláspont háttérét ismertetem.

Kubinyi elmélete egyetlen forráson, Werbőczy István egy 1515. július 20-án kelt levelén alapszik.³ Ebben – többek közt – arról esik szó, hogy Bihar vármegye nemesei nem hajlandók megadni az egész ország által megajánlott adót (*contributio*), mert az uralkodó vonakodik elküldeni nekik az elmúlt Szent Lukács-napkor (1514. október 18.) tartott országgyűlésen hozott törvények megpecsételt példányát. Ebből a kutató azt az észszerű következtetést vont le, hogy – mivel a királyi kancellária feltehetően nem csak és kizárólag Bihar megyének nem juttatta el a dokumentumot – a dekrétum szövege még ekkor sem volt véglegesítve.

Kubinyi elméletének igazolására egyébiránt további érv is felhozható, mégpedig az a szakirodalomban régtől fogva idézett tétel, amely szerint, miután a királyi kancellária a törvények tisztázatával elkészült, azt sok példányban lemásolták, megpecsételték és elküldték minden vármegyének. Számos középkori dekrétumból maradtak fenn olyan példányok, amelyeken kancelláriai jegyzetek tanúsítják, eredetileg melyik megye számára készültek.⁴ Hogy ez valóban minden törvény kiadásakor így volt-e, források hiányában nem dönthető el. A most vizsgált esetben azonban bizonyára megtörtént, ugyanis négy ezt igazoló – mégpedig Csanád, Közép-Szolnok, Szepes és Vas vármegyéknek szóló – példány is fennmaradt.⁵ Ez pedig – elvetve azt a valóban irreális elképzelést, mely szerint éppen Bihar megyének felejtették el megküldeni a maga példányát, majd ezt bő fél év alatt sem pótolták – igen erős érv arra, hogy a dekrétum végleges változata még nyolc hónappal az országgyűlés után sem volt kész.

A másik, a hagyományos nézet azonban szintén megtámogatható oklevelekkel. A dekrétum *conclusió*jában szereplő 1514. november 19-i dátum után

A Jagelló-kori magyar állam. Történelmi Szemle 48. (2006) 292. – Korábban, még jegyzetes utalás nélkül már megírta a Kristó Gyulával és Engel Pállal közösen írt, máig használt egyetemi tankönyv vonatkozó részében: Engel Pál–Kristó Gyula–Kubinyi András: Magyarország története 1301–1526. Bp., 1998. (Osiris tankönyvek) 364. – Elméletét, bár konkrét dátum feltüntetése nélkül, elfogadta Draskóczy István: *Uő: A tizenötödik század története*. Bp., 2000. (Magyar századok) 48.

3 DL 47113.

4 Ezt – az egyes példányok felsorolásával együtt – korábban már összefoglaltam, lásd Mikó Gábor: A Corpus Juris Hungarici és 16. századi törvényhozásunk okleveles emlékei. In: Micae mediaevalis. Tanulmányok a középkori Magyarországról és Európáról. Szerk. Kádár Zsófia, Mikó Gábor, Péterfi Bence, Vadas András. Bp., 2011. 69.

5 Mon. rust. 247., nr. 202.

szűk másfél hónappal ugyanis már kelt olyan kiadvány, amelyik kifejezetten a törvényre hivatkozik.⁶ Nem sokkal később pedig már megyei hatóságtól – mégpedig Ung megye hatóságától – is maradt fenn olyan okmány, amelyben a kiadók a dekrétumra hivatkozva jártak el.⁷ 1515 februárjában Szapolyai János már szedeti azt az adót, amelyet az országlakosok megajánlottak neki.⁸ Erről az adómegajánlásról az országgyűlésen döntöttek, szerepel is a törvénykönyvben.⁹ 1515 áprilisában Ulászló egy saját oklevelében bővebben is szól a törvény egy részéről, amelyet (ti. a törvényt) „röviddel a parasztok felkelésének vége után az országlakosokkal egyetértésben” fogadott el.¹⁰ Ám a legmeglepőbb alighanem az, hogy 1515 márciusának végén – tehát négy hónappal korábban, mint hogy a panaszukról értesülne – Bihar megye alispánjai és szolgabírái oklevelükkel igazolták, hogy Bajoni János és Benedek oklevelei a parasztháború idején odavesztek.¹¹ Kiadványuk első részében arról szólnak, hogy az elmúlt Lukács-napra összehívott országgyűlés király által megerősített határozata szerint járnak el, amelyből egyértelműen az következik, hogy a törvény szövegét már ismerték.¹²

A két álláspont közti ellentmondást *részben* viszonylag könnyen fel lehet oldani. Azt gondolom ugyanis, hogy az országgyűlésen részt vevő nemesség egyes képviselői, vagy, ha voltak, a megyei követek, minden bizonnyal készítették feljegyzéseket egyes határozatokról, továbbá, mint majd látni fogjuk, a tárgyalások során készültek fogalmazványok is. A diéta „felső tábláját” a király mellett alkotó főpapok és főurak, valamint az „alsó táblán” jelenlévő nemesség feltehetően írásos feliratok és leiratok formájában is érintkezett egymással, amelyekben számos cikkely szövege megmaradhatott.¹³ A Jagelló-korból van adatunk arra, hogy a diéta végeztével a határozatokat az össze-

6 Mon. rust. 323., nr. 229. (1515. jan. 4.), újabb kiadását lásd Neumann Tibor: A Szapolyai család oklevéltára I. Levelek és oklevelek (1458–1526.). Bp., 2012. (Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak) (a továbbiakban: Szapolyai oklt.) 360. – Ulászló későbbi oklevelekben is hivatkozik a dekrétum egy-egy határozatára. Így pl. 1515. jan. 25-én Bártfának küldött levelében arra, hogy a királyhoz és a szent koronához tartozó minden jövedelemnek – akár el vannak azok zálogosítva, akár nem – a fele azonnal a király részére visszaadandó (vö. ezt a dekrétum 1. cikkelyével): DF 217410. Ugyanerre a határozatra hivatkozik egy, március elején Kassának küldött oklevelében is: DF 269292. A klerikusok fegyverviselési tilalmáról (vö. a dekrétum 60. cikkelyével): DF 278649.

7 Mon. rust. 323., nr. 229. (1515. jan. 20.)

8 Szapolyai oklt. 360.

9 A törvénykönyv I. cikkelyében. (Mon. rust. 253.)

10 Uo. 333., nr. 241. (1515. ápr. 24.)

11 Uo. 331., nr. 239. (1515. márc. 27.)

12 Lásd a dekrétum 5. és 6. cikkelyét!

13 Egy fennmaradt, 1513-ból való nemesi felirat vagy másképp válaszirat szövegét lásd Mikó Gábor: Ismeretlen országgyűlési emlék a Jagelló-korból. Adatok az 1507 és 1514 közötti országgyűlések történetéhez, valamint Werbőczy Hármaskönyvének elkészültéhez. Történelmi Szemle 56. (2014) 455–480.

gyűltelek előtt nyilvánosan kihirdették.¹⁴ Ennek megfelelően korántsem tartom lehetetlennek, hogy az országgyűlés zárultával egyes megyei küldöttek számos másolatot készítettek azokról a határozatokból, amelyeket elfogadtak, hogy ezeket addig is tudják használni a megyei törvényszékeken, amíg a pecsétes dekrétumpéldányt meg nem kapják. (Arra, hogy a végleges törvényoklevélre hónapokig kellett várni, már a Mátyás-korban is volt példa.)¹⁵ Ilyen másolata lehetett esetünkben Bihar és Ung megye, de feltehetően a többi megye hatóságának is. Ez megmagyarázza, miként ismerhetik és hogyan hivatkozhatnak már az országban több helyütt a diéta határozataira úgy, hogy a hivatalos példányokat még nem kapták meg. Arra viszont így módon sem kapunk választ, hogy miért késett a törvény szentesítése, illetve, hogy változtat-e – és ha igen, mennyiben – azokon a határozatokon, amelyeket az országgyűlés feloszlása előtt elfogadtak.

A középkori diéták többségétől eltérően azonban ez esetben – nyilvánvalóan nem függetlenül attól, hogy nem egy „szokványos” országgyűlésről volt szó – a fennmaradt források lehetőséget adnak arra, hogy a diétai határozatok útját nyomon követhessük csaknem addig, amíg dekrétumba foglalták őket. Ezt legkönnyebben úgy érhetjük el, ha sikerül meghatározni a fennmaradt szövegváltozatok keletkezésének időrendjét. Ezt a vizsgálatot nagyban megkönnyíti, hogy a dekrétumnak van modern kritikai kiadása, amely a parasztháború történetére vonatkozó forrásokat tartalmazó oklevéltárnak a része.¹⁶ Ezek mellett azonban még további forrásokat is figyelembe kell venni.

14 Kubinyi András: A magyar országgyűlések tárgyalási rendje. 1445–1526. Jogtörténeti Szemle (2006) 8. (Az 1505. évi rákosi végzés esete). – Egy másik adat Andrea dal Burgo 1525 máj. 25-i, V. Károly császárhoz küldött, Budán kelt jelentésében: „Ultimo scripsi maiestati vestre cesaree die 14 presentis. Deinde fuit finita dieta die 16. Et publice exivit rex ante castrum, ubi erant regnicole congregati et prothonotarius magister Stephanus Werwentzi, qui olim fuit orator Ungarus apud maiestatem vestram cesaream, non legit, sed brevissime dixit substantiam conclusorum. Et rex probavit etiam in genere. Et denuo cum magno affectu erga suam maiestatem omnes status omnimodam potestatem tribuerunt ei cum maximis oblationibus et bonorum et capitum suorum et contra hostes et contra illos, qui in regno non servarent conclusa et mandata sue maiestatis. Que autem in omnibus particulariter conclusa fuerunt, adhuc mittere non possum, quia nisi heri fuerunt lecti articuli extensi in consilio coram rege et coram illis electis a regnicolis, qui hic manserunt et aliqui articuli sunt reformati in rebus particularibus regni et nunc mittentur copie ad omnes comitatus et curabo habere unam mittendam maiestati vestre cesaree. Interea mitto introclusam parvam cedulam, continentem illa, que videbit maiestas vestra de aliquibus conclusis circa principaliora publica, ultra que remanent firma, que scripsi per suprascriptas litteras datas 14 presentis.” Archivo General de Simancas, Consejo de Estado, Secretaría de Estado, Diversos Despachos, legajo 1553, fol. 65r. – Köszönöm Lakatos Bálintnak, hogy készülő forráskiadványából az adatot rendelkezésemre bocsátotta.

15 Teke Zsuzsa: A dekrétum fogalma és társadalmi szerepe Mátyás korában. In: Decreta regni Hungariae – Gesetze und Verordnungen Ungarns. 1458–1490. Francisci Döry collectionem manuscriptorum additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Geisa Érszegi, Susanna Teke. Bp., 1989. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 19.) 56.

16 Mon. rust. 247–283., nr. 202. – Ennek szövegét veszi át a Jagelló-kori országgyűlési dekrétumok legújabbán megjelent kiadása is, lásd Decreta Regni Mediaevalis Hungariae – The Laws

A kiadott kútfők közül egyfelől követjelentéseket, valamint egy, Hermann Zsuzsanna által már a kritikai kiadás megjelenése után felfedezett törvénytervezetet. Ezenkívül pedig számolni kell a dekrétum már említett, eddig ismeretlen variánsával is, amely tovább módosítja a törvény megszületéséről eddig elfogadott nézetet.

A továbbiakban először ismertetem mindazon, a törvénykönyvre vonatkozó forrásokat, amelyek eddig nyomtatásban megjelentek, majd ezt követően ezek alapján igyekszem rekonstruálni a dekrétum megszületésének folyamatát. Ez annál is inkább szükséges, mert a diétáról és a dekrétumról maig legbővebben író Fekete Nagy Antal és Barta Gábor csak és kizárólag a *Corpus Juris*-ban is szereplő hivatalos változatot ismerték. Ennek a fő oka az, hogy könyvük megjelenése idején még nem volt teljesen kész az annak részben alapjául szolgáló oklevéltár, amelynek megjelenése óta viszont még nem született a törvényről részletes tanulmány. Ezt követően fogom az újonnan felfedezett variánst külön, részletesen is bemutatni, és a többi forrás alapján megállapított kronológiában elhelyezni.

Kiadott források

1. Elsőként említendőek a „hivatalos”, a *Corpus Juris Hungarici*-ben is megtalálható dekrétumnak a példányai, amelyek közül a kritikai kiadás szerkesztői hatot ismertek: öt eredeti, pecséttel megerősített oklevelet és egy 16. századi egyszerű másolatot. Ezenkívül a dekrétumból töredékeket őrzött meg két olyan folió is, amelyet később egy számadáskönyv bekötéséhez használtak fel.¹⁷

2. Egy 1572 és 1574 között másolt, törvényszövegeket tartalmazó kéziratban fennmaradt a törvénynek egy másik változata, amelyet a kiadók egy, a végleges dekrétum megszületését megelőzően keletkezett törvénytervezetnek minősítettek.¹⁸ Ezzel maximálisan egyet lehet érteni, mivel a kéziratban a cikkek élén semmiféle *preambulum* nem található, és szintúgy hiányzik a szöveg végéről a *conclusio* is.¹⁹ Emellett a textus élén álló cím – *Tractatus et articuli in presenti dieta festi Beati Lucae evangeliste formati anno 1514*²⁰ – sem a szokásos, dekrétumok élén álló titulus. Miként a kiadásból kitűnik, a fogalmazvány és a végleges törvény között sok átfedés van, ám jelentősek az eltérések is: az előbbi számos cikkelye nem került be a hivatalos verzióba, amelyben viszont jó néhány olyan artikus olvasható, amelyeknek a fogalmazványban nem leljük

of the Medieval Kingdom of Hungary. Vol. IV. Ed. Péter Banyó, Martin Rady, János M. Bak. (a továbbiakban: DRMH IV.) Idyllwild, 2012. 176–211.

17 Mon. rust. 247., nr. 202.; vö. Iványi Béla: Eperjes szabad királyi város levéltára. 1245–1526. Szeged, 1931. 1111. sz. (DF 229467.)

18 Mon. rust. 247.

19 Uo. 250., 281.

20 Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár (a továbbiakban: OSZKK) Fol. Lat. 517. fol. 21r.

nyomát. (A forrást a továbbiakban az egyértelműség kedvéért – és a kritikai kiadáshoz is igazodva – Jankovich-fogalmazványnak fogom nevezni.)²¹

3. Ismert Jenői Benethe János Fejér megyei alispánnak és a megye szolgabíráinak egy 1536. február 21-én kelt oklevele, amely szövegében hosszasan idézi a törvényt két cikkelyét.²²

4. A budapesti Egyetemi Könyvtár kéziratárának *Litterae et epistolae originales* (a továbbiakban: LEO) című gyűjteményében megőrződött egy rövid feljegyzés, amely az országgyűlés egyes határozatait tartalmazta 12 igen tömör kivonatban. A forrást Hermann Zsuzsanna fedezte és dolgozta fel.²³

21 Sajnos ez a variáns évszázadokon keresztül lappangott, jöllehet a kéziratot, amelyik fenntartotta, többen is forgatták. Még mielőtt Jankovich Miklós gyűjteményébe került volna, Kovachich Márton György már ismerte, és „Codex Registraturalis” néven a tartalmát is röviden ismertette (*Josephus Nicolaus Kovachich: Notitiae praeliminares ad Syllogem decretorum comitalium. Pesthini, 1820. 352., 383.*). Neki fel is tűnt, hogy az 1514. év alatt felsorolt cikkelyek egy része hiányzik a közismert, a Corpus Jurisban is szereplő szövegből, és ezeket az artikulusokat le is másolta magának. (A másolatot lásd OSZKK Fol. Lat. 170. I. köt. 76v–82v.) E cikkelyeket azonban nem adta ki, és még a létezésükre sem utalt soha egyetlen nyomtatásban megjelent művében sem. – Évtizedekkel később az – akkor már Jankovich Miklós gyűjteményéből rég a Széchényi Könyvtárba került – kódexet Fraknói Vilmos felhasználta a Magyar Országgyűlési Emlékek szerkesztésekor, illetve – bár csak közvetett forrásból – tudott a létezéséről az Erdélyi Országgyűlési Emlékek összeállítója, Szilágyi Sándor is (MOE II. 436., 1. jegyz. [OSZKK Fol. Lat. 517. 88r–103r], uo. 551., 3. jegyz. [uo. 129r–130v], uo. 579–585. [uo. 123r–128v]; EOE I. 68. [uo. 55r–57v], uo. 79. [uo. 58r–59r]). Az utóbbi két esetben Szilágyi Sándor nem ismerte a kéziratot, csak az arról készült 18. századi másolatokat. Ezek közül az egyik azt állította, hogy forrása a magyar kamara számvevőségének levéltárában lévő kézirat volt, amely artikulusok egész kollekciója volt. Kovachich a kódexet – mint említettem – minden lelőhely megadása nélkül „registraturalis” névvel illette, és mivel ekkor a kamara alkalmazottja volt, a kézirat annak valamelyik irattárában vagy levéltárában lehetett. Más törvényeket tartalmazó kézirat, amelyben ezek az erdélyi vonatkozású szövegek benne lennének, nem ismert, így biztosra vehető, hogy Szilágyi ezt a kötetet kereste – ám feltehetően a kamarai levéltárban, nem tudva róla, hogy az onnét előbb Jankovichhoz, majd a Széchényi Könyvtárba került.) – A 20. században aztán Döry Ferenc figyelmét a kézirat már nem kerülte el, ahogyan az sem, hogy az abban megőrzött 1514. évi törvény egyes cikkelyei eltérnek a hivatalos dekrétumtól. Miként ez a fennmaradt hagyatékából kitűnik, már ő is felvetette, hogy e szöveg egy, a végleges törvények megszületését megelőzően komponált fogalmazvány lehet: „Az eredetiekkel nem mindenben egyezik. Vannak cikkelyek, melyek az eredetiben nincsenek, s mások innét hiányoznak. Mivel nincs privilegium formájába öntve, úgy látszik, compilatio, vagy a decretum létrejötte előtti szövegezés.” (E helyütt mondom köszönetet Bak M. János professzor úrnak, hogy Döry vonatkozó kéziratának használatát lehetővé tette számomra.) – A parasztháború oklevéltárába is az ő hagyatékából került be a szöveg (Mon. rust. 247.).

22 *Érszegi Géza*: Fejér megyére vonatkozó oklevelek a székesfehérvári keresztes konvent magán levéltárában, 1193–1542. Fejér megyei történeti évkönyv 5. (1971) 258.; Mon. rust. 247.

23 *Hermann Zsuzsanna*: Egy pénzügyi tervezettől a Hármaskönyvig. Századok 115. (1981) 127–128.

5. A modenai állami levéltárban fennmaradt Giovanni Battista Bonzagni egri püspöki kormányzó²⁴ Estei Hippolit püspökhöz intézett levele, amelyben – címe szerint – az 1514 novemberében tartott országgyűlés cikkelyeit írja meg.²⁵

6. Emellett kivonatos formában az utókorra maradt Antonio Surian velencei követ két levele, amelyeket az országgyűlés berekesztése után, december 10-én, illetve 14-én küldött Velencébe. E kivonatok Marino Sanuto *Diarii* című munkájában olvashatóak.²⁶

Mindezek után célszerűnek tűnik a fenti hat szöveg keletkezésének időrendjét felvázolni, hiszen ennek segítségével az országgyűlés lefolyásáról is az eddigieknél pontosabb képet kaphatunk. A szövegek közül Surian két jelentésének, illetve a fehervári konvent oklevelének pontos dátuma van, a Bonzagni-féle jelentés kelte meglehetősen biztonsággal megállapítható, majd ezek alapján a LEO-ban található tervezet és a Jankovich-fogalmazvány körülbelüli datálására is kísérletet tehetünk.

Az elemzésből elsőként ki kell rekeszteni az 1536. évi Fejér megyei kiadványt, amely – bár valóban fontos forrás – az országgyűlésről értelemszerűen nem ad információt. Surian és Bonzagni jelentései, továbbá a LEO-ban fennmaradt szöveg tartalma között jelentős egyezések vannak.

Surian jelentéseinek pontjai az alábbiak: 1. egy négy főpapból és négy báróból álló állandó királyi tanács létrehozásáról döntöttek; 2. kineveztek egy országos főkapitányt, aki viszont „nagyobb” ügyekben csak a fentebbi tanács hozzájárulásával cselekedhet; 3. a parasztnak megtiltották a fegyverviselést; 4. a parasztnak tizedfizetésre kötelezettek; 5. megemléktette még, hogy Bakócz az országgyűlésen nem vett részt, ám nem értett egyet a parasztnak ellen hozott törvények szigorával.

A Bonzagni-féle jelentés a következőkről számol be: 1. az erdélyi vajdát teljhatalommal a királyság főkapitányává tették; 2. új, állandó tanácsosokat választottak a bárók és prelátusok közül; 3. a parasztnak terhei: minden jobbágy minden évben 2 ft adót fizet a királynak, míg a vajdának 20 dénárt, a sa-

24 Tisztségét oklevelekkel igazolhatóan 1512. márc. 5-től (DF 217140.) 1516. dec. 4-ig (DF 217569.) töltötte be. Rövidebb, 1513 és 1515 közötti időszakot ad meg *Sugár István*: Az egri püspökök története. Bp., 1984. (Az Egri Főegyházmegye schematizmusa 1.) 209. – Bonzagnira lásd még: *Anna Rosa Venturi Barbolini*: Testimonianze dei rapporti tra l'Ungheria e lo Stato Estense dalle fonti manoscritte conservate presso la Biblioteca Estense Universitaria e l'Archivio di Stato di Modena. In: Nel segno del Corvo. Libri e miniature della biblioteca di Mattia Corvino re d'Ungheria (1443–1490). Szerk. Nicola Bono, Gábor Görgey, Francesco Sicilia, István Monok. Modena, 2002. 59. – Lásd még *Lakatos Bálint* kötetbeli tanulmányát is.

25 Kiadása: Mon. rust. 246., nr. 201. (azonban nem közli a teljes levelet), regesztája: *Óváry Lipót*: A Magyar Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának Oklevél-másolatai. 1. füzet. Bp., 1890. 246. (1069. sz.)

26 I *Diarii* di Marino Sanuto. Ed. *Federico Stefani, Guglielmo Berchet, Nicolò Barozzi*. XIX. köt. Venezia, 1887. 344., 350.

ját földesúrnak 2 ft-ot; költözési tilalom; fegyverviselési tilalom; maximum heti 2 nap robot; fizetniük kell a „szokásos” adókat is; 4. a király semmilyen javadalmat ne adjon külföldinek; 5. csak a nemeseknek lehet egyházi és világi hatalma; 6. mindenki teljes létszámban tartsa csapatait, és azok fele mindig a határnál állomásozzék; 7. Bakócz érseket megfosztották legátusként gyakorolt bírói hatalmától; 8. sok további, kisebb jelentőségű cikkelyt is hoztak, amelyekről azonban nem tudott beszámolni, mert „még nem adták ki őket”.

A LEO-ban lévő feljegyzés – miként erre Hermann Zsuzsanna fel is hívta a figyelmet – több ponton is egyezik a Bonzagni-jelentéssel, és azzal együtt egyúttal el is tér a Jankovich-fogalmazványtól. Így a feljegyzés is arról tud, hogy heti két nap robotot terveztek előírni a jobbágyság számára, továbbá arról is, hogy a parasztok röghöz kötését mindenféle különbségtétel nélkül minden jobbágyra egyforma érvénnyel terveztek bevezetni.²⁷

Miután a Bonzagni-jelentés arról ír, hogy egyes cikkelyeket még nem adtak ki, erről feltehető, hogy még az országgyűlés alatt vagy annak végén keletkezett. Legalábbis ezt gondolhattuk eddig, és így gondolták a parasztháború oklevéltárának kiadói is. Ezt a feltevést azonban módosítja Bonzagni egy 1514. december 7-én kelt levele, amelynek az eddig ismert jelentés valójában mellékletét képezte.²⁸ Az igen rossz állapotú, erősen vízfoltos, elhalványult szövegű levelet – amelyet Lakatos Bálint azonosított – a modenai levéltár egyes állagairól az olasz fél által 1959–1960-ban készített mikrofilmtekercsek egyikén,²⁹ illetve 2014 óta a Vestigia–OTKA-program online elérhető digitális adatbázisában lehet tanulmányozni.³⁰ Az oklevéltár datálása, amely szerint a jelentés még az országgyűlés ideje alatt készülhetett, így tehát kétségkívül módosítandó; a szöveg a diéta zárulta után készült. A leglényegesebb azonban számunkra az, hogy az immár pontos időponthoz köthető datálás kétségtelenné teszi azt, hogy a jelentés az országgyűlés *eredeti határozatait* foglalja össze. Ez pedig a már ismertetett egyezések miatt egyúttal azt is jelenti, hogy a LEO-ban lévő feljegyzés szintén az országgyűlésen vagy nem sokkal azt követően készülhetett. Surian december közepén kelt szűkszavú jelentései e két forrásnak nem mondanak ellent, így biztosak lehetünk abban, hogy e három kútfő őrizte meg a diétai határozatokból a legkorábbi változatokat.

Ami mármost a Jankovich-fogalmazványt illeti, ennek keltezéséhez – még ha az nem is lesz teljesen pontos – több módon is hozzáfoghatunk. Leg-

27 Hermann Zs.: Egy pénzügyi tervezet 127–128.

28 AS Modena, Archivio Segreto Estensi, Cancelleria, Carteggio ambasciatori, Dispacci di ambasciatori ed agenti Estensi in Ungheria, busta 4., Dispacci di Giovanni Battista Bonzagni, 3 fol. = MNL OL X 1996. tétel, 8616/10. – Köszönöm Lakatos Bálintnak, hogy – az egyébként rendkívül rossz minőségű felvételtől készített – teljes szövegű átirását rendelkezésemre bocsátotta.

29 Ez az iratcsoport nem került be a DF-be, lásd Borsai Iván: A Magyar Országos Levéltár Mohács előtti gyűjteményei 1882–1982. Levéltári Közlemények 53. (1982) 10.

30 <http://olaszirodalom.hu/vestigia/kereses/>, infocus szám: 1805. (A lekérdezés ideje: 2015. máj. 29.)

először is érdemes a fentebbi jelentéseknek megfelelő pontokat megkeresnünk a szövegében. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért mindezeket táblázatos formában mutatom be. A táblázat harmadik oszlopában azt is feltüntettem, hogy a kérdéses passzusok a hivatalos dekrétumban miként szerepelnek.

Bonzagni / Surian / LEO	Jankovich-fogalmazvány	A törvény hiteles változata
Az erdélyi vajda az országos főkapitány	Egy országos főkapitány választandó	Nem szerepel
(Nyolcfős) állandó királyi tanács	Állandó királyi tanács	Nem szerepel
Minden egyházi tisztséget csak nemes tölthet be	Minden egyházi tisztséget csak nemes tölthet be, kivéve: az egyszerű kanonikátus	Minden egyházi tisztséget csak nemes tölthet be: csak a püspökökre vonatkozik
Bakócz legátusi bírói hatalomtól való megfosztása	Bakócz legátusi bírói hatalomtól való megfosztása: csak pápai engedély esetén	Nem szerepel
A parasztok terhei: 2 ft adó a királynak, 2 ft a földesúrnak, heti 2 nap robot, költözési tilalom	A parasztok terhei: 1 ft adó évente a földesúrnak, heti 1 nap robot, költözési tilalom, kivéve: szabad királyi városokban lakók	A parasztok terhei: 1 ft adó évente a földesúrnak, heti 1 nap robot, költözési tilalom, kivéve: szabad királyi városok, és akik a lázadásban nem vettek részt ¹

1 E nagy fontosságú határozat a törvény – itt most nem ismertetett – 25. cikkelyével szorosan összefügg. A két artikulus megítélése a hazai szakirodalomban bő egy másfél évszázad óta elmentmondásokkal terhelt. Ezért a jobbágysággal kapcsolatos problémákról a jelen kötetben lévő másik tanulmányomban számolok be.

A táblázatból világosan látható, hogy a legszigorúbb rendelkezéseket a Velencébe, illetve Bolognába küldött jelentések, valamint a LEO-ban fennmaradt tervezet tartalmazzák. A Jankovich-fogalmazvány egyes pontokban már engedékenyebb volt, míg a törvény végleges, hitelesített változatából alapvető rendelkezések – legfeltűnőbb módon a főkapitányi tisztség – már kimaradtak, más rendelkezések pedig – például a paraszti terhekre vonatkozóak – a legszigorúbb változatokhoz képest sokat enyhültek. A kronológia a fenti három forrásról írtak fényében tehát nem lehet vitás: bizonyos, hogy – az eddigi feltevésektől eltérően – a Jankovich-fogalmazvány nem az országgyűlési tárgyalások során,³¹ hanem már a diéta feloszlását követően a királyi

31 A Jagelló-törvények legújabb kiadásában (DRMH IV. liv.) az szerepel, hogy e fogalmazvány 1514. júl. 22. és aug. 7. között, vagyis az országgyűlés kezdetét megelőzően íródott. Ez azonban egy félreolvasás eredménye: nem a fogalmazvány íródott ekkor, hanem a ma ismert kódexbe való másolására került sor 1572. júl. 22. és aug. 7. között, miként ez a Mon. rust. 247. oldalán olvasható, és amelyről az eredeti kódex vizsgálata is meggyőző.

udvarban készült, ahol a törvénykönyv véglegesítése ügyében láthatólag tovább folytak a tárgyalások.

A fogalmazvány szövege azonban ennél pontosabb datálást is lehetővé tesz. Míg a törvény hivatalos változatának 69. cikkelye arról szól, hogy a parasztháború alatt elkövetett hatalmaskodásokat a következő rövid nyolcados törvényszékeken minden más ügy előtt kell tárgyalni, addig ugyanezen a helyen a fogalmazvány megadja, hogy a következő ilyen törvényszék – értelemszerűen 1515 – vízkeresztjének huszadik napján (január 25.) fog kezdődni.³² Ezen adat, továbbá a fentebbi források tanúsága alapján a fogalmazvány elkészültét legvalószínűbben 1514 decemberére, esetleg 1515 januárjának legelőjére lehet datálni.

E megállapításnak pedig azért nagy a jelentősége, mert ebből következően a hivatalos törvényváltozatot értelemszerűen nem adhatták ki az országgyűlés végeztével, november 19-én, hanem csakis később. Vagyis, másként fogalmazva: bizonyos, hogy a diéta harminchárom nap ülésezés után *nem* azt a dekrétumot fogadta el, amelyet mindeddig gondoltunk.

Egy ismeretlen forrás: az országgyűlési dekrétum eredeti változata

Ez a szöveg egy ugyanolyan 16. századi törvénygyűjteményben található,³³ mint amelyben a Jankovich-fogalmazvány is fennmaradt. A kötetre a selmecbányai városi levéltárban, 1812-ben Kovachich Márton György bukkan rá. E példánnyal együtt összesen négy olyan, ott őrzött kódexről adott röviden hírt, amelyek különböző törvények másolatait tartalmazták.³⁴ Ezeket megkülönböztetésként I-től IV-ig terjedő számokkal látta el. A kéziratoknak tételszerű felsorolásban leírta a tartalmát, de magukkal az egyes szövegekkel – nyilván idő hiányában – nem tudott foglalkozni.³⁵ Közülük kettő volt olyan, amelyben középkori dekrétumok is megtalálhatóak voltak: az egyik csupán egyetlen ilyen szöveget, az 1521. évi budai országgyűlés határozatát tartalmazta, a másik ellenben kizárólag Mohács előtti szövegekből állt, és az 1514. évvel végződött. Ez utóbbit – nyilván, mivel ez tartalmazta a korban legrégebbi szövegeket – „I.” számmal látta el.

32 Mon. rust. 280., nr. 202.

33 Kéziratos törvénygyűjtemények a 16. században nagy számban készültek, ennek okaira lásd Mikó Gábor: Kéziratos törvénygyűjteményeink mint történeti források. In: Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon. A kezdetektől 1918-ig. Szerk. Dobszay Tamás, Forgó András, Ifj. Bertényi Iván, Pálffy Géza, Rácz György, Szijártó M. István. Bp., 2014. 56–57.

34 J. N. Kovachich: Notitiae 367–368.

35 A tételes leírás a Kovachich-hagyaték egy kéziratában található meg: OSZKK Pol. Lat. 139. Többek közt a selmecbányai levéltárra vonatkozó részt Csontos János nyomtatásban is megjelentette: *Uő: A besztercebányai, libetbányai, korponai és selmecbányai városi levéltárak kéziratai.* Magyar Könyvszemle 12. (1887) 153–178. A négy kéziratot lásd uo. 164–168.

Ez a kézirat 1918 körül a Magyar Országos Levéltárba került, majd az 1960-as években visszaadták Selmecbányára.³⁶ Szerencsére közben az anyagát mikrofilmre vették, majd a Diplomatikai Fényképgyűjtemény létrehozásakor a fotókat ide is besorolták.³⁷ Én a kéziratot csak e fotók segítségével tudtam megvizsgálni, az eredeti példányt sajnos nem állt módomban tanulmányozni. A kötéséről nem készült felvétel, ellenben – köszönhetően annak, hogy kizárólag Mohács előtti szövegeket tartalmaz – tartalma fotókon teljes egészében elérhető. A kötetet – a második és harmadik oldalán olvasható költemény szerint – a Turóc megyei Jeszenszky Dániel készítette Selmecbánya város számára. A kézírás egészen az 1514. évi törvény végéig, vagyis a kódex 286. oldaláig egységes, feltehetően Jeszenszky kezétől való. Ezt követően öt oldalon olyan jogszabályok vannak felsorolva, amelyeket 1557-ben és 1558-ban a Mérei Mihály elnökletével működő személynöki széken alkalmaztak. Ezeket már egy másik scriptor írta a kódexbe. Végül az utolsó, 292. oldalon egy, már 1570-ből való jogi feljegyzés olvasható, amely egy harmadik kéztől származik. A kódexben ezenkívül számos margószelei jegyzet is olvasható, amelyek legtöbbször az egyes artikuluszok címe vagy nagyon rövid összefoglalása, valamint egy-egy cikkelyből fontosnak ítélt dolgok kiemelése. Ezek a feljegyzések szintén több kéztől erednek.

Jeszenszky személye viszonylag könnyen azonosítható a család-fájának ismeretében. A kódex törzssanyagának lemásolására minden bizonnyal 1557 körül került sor. A másoló minden valószínűség szerint azzal a Jeszenszky Dániellel azonos, aki 1563-ban és az azt megelőző években Turóc megye alispánja volt.³⁸ Aligha tévedünk nagyot, ha azt feltételezzük, hogy ez a tisztsége tette lehetővé, hogy egy ilyen gyűjteményt elkészítsen.

Az ominózus 1514. évi törvény a kódex 261. oldalán kezdődik és a 286. oldalon végződik. Rögtön a másolat második oldalán a lap felső részére egy papírszeletet ragasztottak, amelyen a következő olvasható: *Istae binæ facies libri concilientur, nam in Crebmniciensi libro a primo articulo usque ad 7. scripta non habentur, et praeterea totum hoc decretum collationandum et concordandum.* Kicsit alaposabban megvizsgálva ezt az írást, kiderül, hogy ugyanaz a személy írta, aki a kódex legvégén az 1570-es évszámmal bíró feljegyzést is készítette. Mire utal ez a beragasztott kommentár? Az első artikulusz a 262. oldalon található, a hetedik pedig a 263. oldalon kezdődik. A *facies* szót kétségtelenül oldal vagy lap jelentésben kell értenünk. A „Körmöcbányai könyv” minden bizonnyal

36 Kosáry Domokos: Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába. I. Bp., 1970. 554.

37 DF 235720.

38 Ez kiderül a Jeszenszkyek 1563-ban Ferdinánd királytól elnyert címeresleveléből. Lásd Áldásy Antal: A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címjegyzéke. II. Címereslevelek. Bp., 1904. 44. (18. századi másolat alapján.) A címereslevél eredeti példánya is megvan a Jeszenszky család levéltárában: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, P 323., 1. csomó. Vö. Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. I–XII. Pest, 1857–1865. V. 340.

egy hasonló kéziratot törvénygyűjtemény lehetett.³⁹ A kommentár szerzője vélhetően maga is egy dekrétumgyűjtemény összeállításán munkálkodott, amelyhez több forrást is felhasznált – így tűnhetett fel neki a Jeszenszky-kézirat és a „Körmöcbányai könyv” közti különbség. A nagy eltérés nem másolói hibából eredt: a Jeszenszky-kézirat első hat cikkelyéből a hivatalos 1514. évi dekrétumban egy sem található meg, a hetediknek pedig az eleje hiányzik. Kivétel nélkül mind a hét artikus megtalálható ellenben a Jankovich-fogalmazványban. A „Körmöcbányai könyv” bizonyára a hivatalos változatot másolta. A kétségtelen hasonlóság mellett a Jankovich- és a Jeszenszky-féle kéziratok között azonban már a dekrétum elején jelentős különbség is mutatkozik: míg az elsőben – mint már szó volt róla – semmiféle bevezető nincs, az utóbbiban ugyanaz a *preambulum* olvasható, amely a hivatalos, pecsétes törvénypéldányokban is.

A továbbiakban az egyes változatok közti jelentős hasonlóságokat és eltéréseket az áttekinthetőség érdekében egy háromoszlopos táblázatban fogom bemutatni, amely az egyes cikkelyek incipitjeit tartalmazza. (Amennyiben az adott változathoz egy artikus hiányzik, értelemszerűen „–” jellel emeltem ki. Az incipiteken belüli eltéréseket dőlttel jeleztem.) A jobb oldali oszlopban a *Corpus Juris*ba is bekerült, „hivatalos” változat található. Középen a Jeszenszky-kézirat, mivel ez a *preambulum* szerepeltetésével a végleges változathoz a Jankovich-fogalmazványnál kétségkívül közelebb áll. Végül a bal oldali hasámban értelemszerűen a Jankovich-fogalmazvány szerepel.

Jankovich-fogalmazvány ¹	Jeszenszky-kézirat	A dekrétum eredeti oklevelei ²
–	Nos Wladislaus (<i>Preambulum</i>)	Nos Wladislaus (<i>Preambulum</i>)
Item, ut omnia dudum conclusa	Item, ut omnia dudum conclusa	–
Et ut omnia negocia	Et ut omnia negocia ³	–
Item ad castrorum finitimorum	Item ad castrorum finitimorum	–
Ne autem propter multitudinem	Ne autem propter multitudinem	–
Item secundo anno	Item secundo anno	–
Item illi quoque	Item illi quoque ⁴	–
Item ad eorundem castrorum	Item ad eorundem castrorum	–
Et nichilominus ultra hoc	Et nichilominus ultra hoc ⁵	–
–	–	Item quanta incommoda
Ut autem curia	Ut autem curia	Ut igitur illa ⁶

³⁹ Ez a kézirat Kovachich korában Körmöcbányán már nem volt meg (J. N. Kovachich: Notitiae 366.).

De cetero vero regia	De cetero vero regia	De cetero vero regia
–	Ne autem super bonis	Ne autem super bonis
Item ne capitaneus ille	Item ne capitaneus ille	–
Et hic capitaneus	Et hic capitaneus	–
Pulveres autem	Pulveres autem	–
Et huiusmodi officium	Et huiusmodi officium	–
Item dominus capitaneus	Item dominus capitaneus	–
Quantum autem ad damnorum	Quantum autem ad damnorum	Quantum autem ad damnorum
Si quis vero nobilium	Item si quis nobilium	Si quis vero nobilium
Iuramentum autem	Iuramentum autem	Iuramentum autem
Ubi autem rustici	Ubi autem rustici ⁷	Ubi autem rustici
Item super homagiis	Item super homagiis	Item super homagiis
–	Quoniam intelleximus esse	Quoniam autem nonnulli ⁸
–	Ubi autem coloni	Ubi autem coloni
–	Quod si dominus	Quod si dominus
–	Ceterum ubi aliquis	Ceterum ubi aliquis
–	Et quod sub hoc colore	Et quod sub hoc colore
–	Et cum huiusmodi commigratio	–
Caeterum quamquam omnes	Caeterum quamvis omnes ⁹	Item quamquam omnes
Preterea singuli rustici uxorati	Preterea singuli uxorati rustici	Preterea singuli rustici uxorati
Item qualibet hebdomada	Item qualibet hebdomada	Item qualibet hebdomada ¹⁰
Item singulis mensibus	Item singulis mensibus	Item singulis mensibus
Item de omnibus terre	Item de omnibus terre	Item de omnibus terre
Item singulis annis	Item singulis annis	Item singulis annis
Item de qualibet villa	Item de qualibet villa	Item de qualibet villa
Et quod mulieres vidue	Et quod mulieres vidue	Et quod mulieres vidue
Item quod universi inquilini	Item quod universi inquilini	Item quod universi inquilini
Et quod Philistei ¹¹	Et Philistei	Et quod Philistei
Item quod nemo	Item quod nemo	Item quod nemo
–	–	Item hoc expresse
Si quis pontentum	Item si quis potentum	Item ordinatum est, quod si quis potentum
Si vero officialis	Si vero officialis	Si vero officialis
Si autem rusticus quispiam	Si autem rusticus quispiam	Si autem rusticus quispiam

<i>Ubi vero civitates libere</i>	<i>Ubi vero civitates libere</i> ¹²	<i>Si vero civitates libere</i>
<i>Et si rusticus fugitivus</i>	<i>Et si rusticus fugitivus</i>	<i>Et si rusticus fugitivus</i>
<i>Ubi autem comes</i>	<i>Ubi autem comes</i>	<i>Ubi autem comites</i>
<i>Et quod persone quoque</i>	<i>Et quod persone quoque</i>	<i>Et quod persone quoque</i>
<i>Item quia nemini dubium</i>	<i>Item quod nemini dubium</i> ¹³	<i>Item quia nemini dubium</i>
<i>Et quia omnes fere nobiles</i>	<i>Et quia omnes ferme nobiles</i>	<i>Et quia omnes fere nobiles</i>
<i>Et quod regia maiestas</i>	<i>Et quod regia maiestas</i> ¹⁴	<i>Et quod regia maiestas</i>
<i>Item quod gratia regia</i>	<i>Item quod gratia regia</i>	<i>Item quod gratia regia</i>
<i>Ubi vero eiuscemodi malefactores</i>	<i>Ubi vero eiusmodi malefactores</i> ¹⁵	<i>Ubi vero eiuscemodi malefactores</i>
<i>Item quia plures nobilium</i>	<i>Item quia plures nobilium</i>	<i>Item quia plures nobilium</i>
<i>Et ante omnia prenominati capitanei</i>	<i>Ut autem prenotati capitanei</i>	<i>Et ante omnia prenominati capitanei</i>
<i>Verumtamen super capitaneis</i>	<i>Verumtamen super capitaneis</i>	<i>Verumtamen super capitaneis</i>
<i>Si qui autem contrarium facere</i>	<i>Si qui autem contrarium facere</i>	<i>Si qui autem contrarium facere</i>
<i>Ubi vero quispiam</i>	<i>Ubi vero quispiam</i>	<i>Ubi vero quispiam</i>
<i>Si qui vero comitatum cupiunt</i>	<i>Si qui vero comitatum cupient</i>	<i>Si qui vero comitatum cupiunt</i>
<i>Item quod omnes rustici</i>	<i>Item quod omnes rustici</i>	<i>Item quod omnes rustici</i>
<i>Ubi autem comes vel vicecomes</i>	<i>Ubi autem comites vel vicecomites</i>	<i>Ubi autem comites vel vicecomites</i>
<i>Item quod waywode et beslie</i>	<i>Item quod waywode et beslie</i>	<i>Item quod waywode et beslie</i>
<i>Et ne de cetero</i>	<i>Et ne de cetero</i>	<i>Et ne de cetero</i>
<i>Domini vero prelati</i>	<i>Domini vero prelati</i>	<i>Domini vero prelati</i>
<i>Item quod universa bona</i>	<i>Item quod universa bona</i>	<i>Item quod universa bona</i>
<i>Et si soli comites vel vicecomites</i>	<i>Et si soli vicecomites vel comites</i>	<i>Et si soli comites vel vicecomites</i>
<i>Res etiam nobilium universe</i>	<i>Res etiam nobilium universe</i>	<i>Res etiam nobilium universe</i>
<i>Preterea plures perhibentur</i>	<i>Preterea plures perhibentur</i>	<i>Preterea plures perhibentur</i>
<i>Item quia multorum nobilium</i>	<i>Item quia multorum nobilium</i>	<i>Item quia multorum nobilium</i>
<i>Deindeque cunctorum talium bonorum</i>	<i>Deinde quoque cunctorum talium bonorum</i>	<i>Deindeque cunctorum talium bonorum</i>
<i>Item quod regia maiestas sigillum</i>	<i>Item quod regia maiestas sigillum</i>	<i>Item quod regia maiestas sigillum</i>
<i>Item de honoribus comitatum</i>	<i>Item de honoribus comitatum</i>	<i>Item de honoribus comitatum</i>

<i>Item quod quilibet nobilium</i>	<i>Item quod quilibet nobilium</i> ¹⁶	<i>Item quod quilibet nobilium</i>
<i>Item quod nonas</i>	<i>Item quod nonas</i>	<i>Item quod nonas</i>
<i>Item quod preter unum beneficium</i>	<i>Item quod preter unum beneficium</i>	<i>Item quod preter unum beneficium</i>
<i>Et quod iura patronatus</i>	<i>Item quod iura patronatus</i> ¹⁷	—
<i>Item quod presbyteri</i>	<i>Item presbyteri</i>	<i>Item quod presbyteri</i>
<i>Et quod pro pecudum</i>	<i>Et quod pro pecudum</i>	<i>Item statutum est, quod pro pecudum</i>
<i>Item quod maiestas regia illa bona</i>	<i>Item quod maiestas regia illa bona</i>	<i>Item quod maiestas regia illa bona</i>
<i>Item quod de auri et argenti</i>	<i>Item quod de auri et argenti</i>	—
<i>Item quod iudicium seu sedis reverendissimi legati</i>	<i>Item quod iudicium seu sedes reverendissimi legati</i>	—
<i>Item quod universa decreta</i>	—	<i>Item quod universa decreta</i>
<i>Item quod dominus iudex curie</i>	<i>Item quod dominus iudex curie</i>	—
<i>Item dominus palatinus</i>	<i>Item quoniam dominus palatinus</i>	—
<i>Ceterum quia plerique decimatorum</i>	<i>Ceterum quia plerique decimatorum</i>	<i>Ceterum quia plerique decimatorum</i>
<i>Item quoniam plurimi</i>	<i>Item quoniam plurimae</i>	<i>Item quoniam plurimi</i>
<i>Item quod monete extere</i>	<i>Item quod monete externae</i>	<i>Item quod monete extere</i>
<i>Item quod regia maiestas tam ad layczam</i>	<i>Item quod regia maiestas tam laycze</i>	<i>Item quod regia maiestas tam ad layczam</i>
—	—	<i>Et quod ad omnia castra finitima</i>
<i>Item quod thesaurarius regius</i>	<i>Item quod thesaurarius regius</i>	<i>Item quod thesaurarius regius</i>
<i>Item quod gentes dominorum</i>	<i>Item quod gentes dominorum</i>	—
<i>Pecunie autem exercitiales</i>	<i>Pecunie autem exercitiales</i>	—
<i>Item quod universi bani</i>	—	—
<i>Item quod universi actus potenciarum</i>	<i>Item quod universi actus potenciarum</i>	<i>Item quod universi actus potenciarum</i>
<i>Quia vero plurimi rusticorum</i>	<i>Quia vero plurimi rusticorum</i> ¹⁸	<i>Quia vero plurimi rusticorum</i>
<i>Postremo quod loca</i>	<i>Postremo quod loca</i>	<i>Postremo quod loca</i>
—	<i>Nos itaque (Conclusio)</i>	<i>Nos itaque (Conclusio)</i>

- 1 Mon. rust. 247–283., nr. 202.
- 2 Ez a változat került be a Corpus Juris Hungaricibe is. Az oklevelek szövegét lásd Mon. rust. 247–283.
- 3 A kéziratban az előző cikkkel egybekapcsolva.
- 4 A kéziratban ez a cikkely az „Et nichilominus ultra hoc”-kezdetű artikulusz után áll.
- 5 A kéziratban az előző cikkkel egybekapcsolva.
- 6 Eltérés csak a cikkely első mondatában van.
- 7 A kéziratban az előző cikkkel egybekapcsolva.
- 8 Eltérés csak a cikkely bevezetőjében van.
- 9 A kéziratban az előző cikkkel egybekapcsolva.
- 10 Ezt a cikkelyt két eredeti oklevél és a Corpus Juris Hungarici tartalmazza, három eredeti oklevél kihagyja.
- 11 A kéziratban ez a cikkely a következő, „Item quod nemo” kezdetű artikulusz után szerepel.
- 12 A kéziratban ez a cikkely három részre van bontva.
- 13 A kéziratban ez a cikkely két részre van bontva.
- 14 A kéziratban ez a cikkely részben az előző artikulushoz van kötve.
- 15 A kéziratban ez a cikkely két részre van bontva.
- 16 A kéziratban ez a cikkely két részre van bontva.
- 17 A kéziratban ez a cikkely a következő, „Item presbyteri”-kezdetű artikulusz után áll.
- 18 A kéziratban ez a cikkely az előzőhöz kapcsolódik.

A Jankovich-fogalmazványnak azok a cikkelyei, amelyek a dekrétum hivatalos változatába nem kerültek bele – leszámítva az egyes artikuluszokon belüli kisebb eltéréseket – több nagyobb csoportra oszthatók. Vannak egyfelől olyan cikkelyek, amelyek a király által választandó országos főkapitány jogkörét és feladatait írják le, illetve ezzel összefüggésben olyanok, amelyek az ország védelmét akarták hatékonyabbá tenni. Ezek mellett néhány olyan pontot is találunk, amelyek a belpolitikát érintik. Kitérnek például a nádor és az országbíró bírói szerepére, de ezek közé kell soroljuk azt a cikkelyt is, amelyben a nemeség Bakócz bíboros legátusi bírói hatalmát akarta megszüntetni.

Természetesen a hivatalossá lett változatban is vannak olyan pontok, amelyeknek a Jankovich-fogalmazványban még nem volt nyomuk. Ezek közé tartozik a királyi birtokok és jövedelmek felsorolása (III. tc.),⁴⁰ bizonyos, a parasztháború során elkövetett károk jóvátételére vonatkozó rendelkezések (IX–XII. tc.),⁴¹ továbbá az egyik, a parasztság költözését szabályozó cikkely.⁴²

Mindezek a különbségek a Jeszenszky-kéziratban nincsenek meg, ez ugyanis – miként az előbbi táblázatból látható is volt – gyakorlatilag mind a fogalmazvány, mind pedig a végleges dekrétum szinte összes cikkelyét magában foglalja. Mindössze két pontban van eltérés. A Jeszenszky-kéziratban nincsen benne a Jankovich-fogalmazvány azon cikkelye, amely szerint a báknoknak és a végvári tisztségviselőknek az ország védelmére felderítő csapato-

kat kell tartaniuk. (Ez a hivatalos dekrétumba sem került be.) Hiányzik továbbá belőle az ország törvényeinek összegyűjtését szorgalmazó pont – amelyik viszont mind a fogalmazványban, mind a hivatalos példányokban megvan.

Ha ezek után a három szövegváltozatot elkészültük szerint időrendi sorrendbe akarjuk rendezni, nem lesz nehéz dolgunk. Legkorábban nyilvánvalóan a fogalmazvány készült el – ennek legvalószínűbb időpontjaként fentebb már megadtam 1514 decemberének második felét. Ezt követi a Jeszenszky-kézirat variánsa, amelyben a fogalmazványt kibővítették számos olyan cikkellyel, amelyek utóbb a hivatalos dekrétumban is helyet kaptak. Utoljára értelemszerűen a hivatalos, pecsétetes változatot adták ki, amely a Jeszenszky-féle szövegnél jóval rövidebb, mert számos, abban még meglévő pontot kihagytak belőle. De azokon a cikkelyeken is, amelyeket átvettek, nem egy esetben kisebb-nagyobb változtatásokat eszközöltek.

Am a Jeszenszky-kézirat fő újdonsága nem pusztán abban áll, hogy előkerült egy újabb szövegvariáns, így az országgyűlési tárgyalások egy újabb fázisára derült fény. Ez esetben ugyanis nem fogalmazványról van szó, hanem egy ugyanolyan privilegiális formában kiállított dekrétumról, mint a hivatalos példányok esetében, csupán annyi a különbség, hogy ez nem maradt fenn oklevélként, csak másolatban. Mi bizonyítja ezt? Az, hogy a szöveg élén – mint egyszer már jeleztem – *preambulum* áll, és, ami még fontosabb, a végén pedig a méltóságsorral ellátott megerősítő záradék. Amíg zajlik az országgyűlés, az egyes fogalmazványok éléről, illetve végéről nem véletlenül hiányoznak ezek a részek,⁴³ mindkettőt ugyanis csak a diéta zárulta után érdemes megfogalmazni. Míg azonban a *preambulum* rendszerint csak általánosságban szól az országgyűlés körülményeiről, addig a dekrétumot záró és megerősítő *conclusio* tartalmazza a határozatok elfogadásának dátumát, ezzel egyben megadva az országgyűlés végeztének napját is.

A Jeszenszky-kézirat esetében az a helyzet, hogy – kisebb másolási pontatlanságokat leszámítva – mind a *preambulum*, mind pedig a befejező záradék szó szerint ugyanaz, mint amelyek a hivatalos, pecsétetes példányokban is olvashatók.

Elsőként a *preambulum*ról szólva máris tehető egy fontos megállapítás. Ennek szövege szerint az országgyűlés a parasztlázadás mellett a török veszély elhárításának kérdését is tárgyalta. Barta Gábor joggal hívta fel arra a figyelmet, hogy a törvényben az utóbbi témáról úgyszólván szó sem esik.⁴⁴ Am a szerző még csupán a hivatalos dekrétumváltozatot ismerte. Az újonnan előkerült kódexnek köszönhetően viszont immár világosan áll előttünk, hogy

40 A törvénycikk kérdéskörére és a Tripartitummal való összevetésére a városok szempontjából lásd Bak Borbála: Magyarország történeti topográfiája. A honfoglalástól 1950-ig. (História könyvtár. Monográfiák 9/1.) Bp., 1997. 83., 100.

41 Vö. uo. 239.

42 Az e cikkellyel kapcsolatos problémákról lásd a 31. jegyzetet.

43 Kora újkori párhuzamként ide vonható pl. az 1572 tavaszán tartott országgyűlés törvénykönyvének egy, a végleges változathoz már igen közel álló, tisztázati példánya, amelyen azonban egy ellenőrző kéz még kisebb változtatásokat eszközölt. A tisztázat sem tartalmazott még sem *preambulumot*, sem pedig záradékot, nyilvánvalóan azért, mert még nem a jóváhagyott szövegről volt szó. – MNL OL N45, 1. csomó, 43. másolat.

44 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 231–234.; Barta Gábor: Keresztesek áldott népe. Bp., 1977. 166.

a hivatalos dekrétum élén álló preambulum eredetileg nem a hivatalos változathoz, hanem a Jeszenszky-kéziratban fennmaradt, korábbi verzióhoz készült, amelyben még benne voltak a határvédelemmel foglalkozó cikkelyek.

Ami a befejezést illeti: az ebben szereplő dátum éppúgy Szent Erzsébet napja, vagyis november 19-e, miként a hivatalos dekrétumban. Nem másról van tehát szó, minthogy a Jeszenszky-kéziratában szerencsés módon fennmaradt szöveg a dekrétum egy adott időpontban gyakorlatilag elfogadottnak tekintett változata, amelyet azonban az uralkodó végül mégsem szentesített. Efféle forrás pedig tudtommal egyetlen másik középkori országgyűlésünk esetében sem volt ismert.

Mikor keletkezett ez a szöveg? A datálás a tartalom alapján szerencsére nem ütközik nagy nehézségekbe. A Jankovich-fogalmazvány kapcsán már szó esett arról a hatalmaskodások tárgyalásával kapcsolatban alkotott cikkelyről, amely megadta, hogy a következő nyolcados törvényszék (1515) vízkereszt huszadik napján fog kezdődni. A Jeszenszky-kéziratban ugyanez olvasható, így e változat megszületésére is még jóval 1515. január 25. előtt sor kellett kerülni. A másik datáló tényező a méltóságsorban feltüntetett Bornemiszsa Pál pozsonyi ispánsága. Erről az uralkodó 1514. december 17-én értesítette Pozsony városát.⁴⁵ E két adat alapján a legvalószínűbb keltezésnek 1515. január eleje tűnik.

*

Érdemes megvizsgálni azt is, miként kerülhetett egy ki nem hirdetett és nem szentesített törvényváltozat szövege közel fél évszázaddal később egy Turóc megyei alispán kezébe. Jóllehet magyarázatként kínálkozna az a feltevés, hogy a kancelláriáról valamiképpen kikerült szöveg éppen Turóc megyében maradt fenn évtizedeken keresztül, az elképzelés mégis felettebb leegyszerűsítettnek tűnik. Annál is inkább, mert rendelkezünk két olyan forrással, amelyek egyértelműen arra utalnak, hogy a Jeszenszky-kéziratban fennmaradt szöveg több helyütt is ismert volt az országban.

Kovachich Márton György a 19. század elején a Magyar Kamara levéltárában még látott egy olyan kéziratot, amely – leírása szerint – 1570-ben készült, 215 lapból állt, és II. Ulászló 1492., 1495., 1498., 1500., 1504., valamint 1514. évi dekrétumait tartalmazta.⁴⁶ A kötet legvégén álló bejegyzés szerint varasdi Munchich Miklós és Meznarinich Mihály a szövegeket szóról szóra összevetették az „esztergomi káptalan dekrétumaival”, és ahol kellett, a kéziratot kijavították.

45 DF 241128. (Köszönöm az adatot C. Tóth Norbertnek.)

46 OSZKK Fol. Lat. 170/1. 71r–73r., vö. J. N. Kovachich: Notitiae 349–351. Az utóbbi helyen valamilyen elírás folytán tévesen áll, hogy a kódex a király által egyébként nem szentesített 1507. évi György-napi országgyűlés végzéseit is tartalmazta. Kéziratában, a fentebb jelzett helyen Kovachich egyértelműen kijelenti, hogy „Decretum Anni 1507 ... in hocce codice deest”.

Kovachich idézte a kódex 313. oldalán olvasható margószéli megjegyzést, amely az 1514. évi dekrétum másolatára vonatkozott: „Az eddig leírtak bizonyos példányokban hiányoznak, az alább következő cikkely a legelső, de máskülönben szóról szóra így olvasható.”⁴⁷ Ehhez előbb azt a további magyarázatot fűzte, hogy a dekrétum elején olyan cikkelyek állnak, amelyek a kiadott változat szerint „nem tartoznak a törvényhez”, majd azt is megjegyezte, hogy a kézirat későbbi oldalain is vannak olyan cikkelyek, amelyek a kiadásokban nem szerepelnek.⁴⁸

Miféle cikkelyek lehettek ezek? Erre választ Kovachich kéziratosa hagyatékában találtam. A Jankovich-fogalmazványt magában foglaló kódex leírásában ugyanis megjegyezte, hogy az 1514. évi dekrétum egyes cikkelyei „ugyanígy olvashatóak II. Ulászló dekrétumainak a Kamara Levéltárában található kéziratában.”⁴⁹ A kamarai kódex leírásakor azonban nem fogalmazványról írt, hanem egyértelműen dekrétumnak nevezte az abban olvasható szöveget.⁵⁰ Miután, mint láttuk, Jeszenszky-kéziratában is a dekrétum elején volt az első nagyobb – a Jankovich-fogalmazvánnyal megegyező – eltérés a hivatalos törvényszövegtől, magam ebből arra következtetek, hogy a mára eltűnt kamarai kódexben ugyanaz a hiteles dekrétumformába szerkesztett, ám jóval bővebb szövegű törvény szerepelt, mint ami a Jeszenszky-féle kötetben is található.

Másik adatunk Jenői Benethe János Fejér megyei alispánnak és megye szolgabíráinak az 1536. február 21-én kelt, már említett oklevele, amely szövegében idézte a törvény két cikkelyét.⁵¹ Ezt azonban, miként részben a kritikai kiadásból, részben a Jeszenszky-kézirattal való összehasonlításból is kiderült, legkevésbé sem a dekrétum hivatalos változata alapján tette, hanem valamilyen, a Jankovich- és Jeszenszky-féle szövegekkel szoros rokonságban álló variáns feküdt az oklevél fogalmazója előtt.

A törvényhozás eseményei az országgyűlés zárultát követően

Miként zajlottak a törvényhozás eseményei 1514 végén–1515 elején? Az országgyűlés, mint láttuk, 1514. november 19. körül feloszlott. A részt vevő megyei nemesség képviselői a szigorú határozatok – amelyek egy részét, mint láttuk, a Bonzagni- és Surian-féle jelentések, továbbá a LEO-ban lévő kivonat tartotta fenn – birtokában tértek haza. Ezek a diéta végén a döntésekről ké-

47 „Hucusque scripta in quibusdam exemplaribus desiderantur, et sequens articulus est primus, sed aliter legitur de verbo ad verbum in hunc modum.” (J. N. Kovachich: Notitiae 350.)

48 J. N. Kovachich: Notitiae 350–351.

49 „Ita plane legitur in exemplari codicis M. S. decretorum Wladislai II. in Archivo Camerali reperibili.” (OSZKK Fol. Lat. 170/1. fol. 76v.)

50 „Anni 1514 alias decretum VII. differt plurimum ab edito textu, qui melior videtur esse.” (OSZKK Fol. Lat. 170/1. 71r–73r.)

51 Vö. fentebb, a tanulmány II. fejezetében.

szült feljegyzések voltak azok, amelyekre hivatkozva a következő hetekben-hónapokban az egyes megyék alispánjai és szolgabírái egyes – a tanulmány elején már röviden felsorolt – ügyekben eljárak.

A királyi tanács ezután a nemesség Budán maradt képviselőivel, talán a nemesi ülnökökkel, de lehetséges, hogy nagyobb számú nemesi küldöttséggel együtt nekilátott a határozatok véglegesítésének és dekrétumba szerkesztésének.⁵² A néhány héttel a diéta után készült Jankovich-fogalmazvány e tárgyalások egy köztes állomásáról tudósít. Ezt jelentősen kibővítették, illetve meg is változtatták. Aztán 1515 januárjának elején, tehát körülbelül másfél hónappal az országgyűlés vége után, a tárgyalások eredményre vezettek. Mind a török fenyegetettség, mind pedig a parasztlázadás ügyében számos cikkelyt fogalmaztak meg. Az egyik artikulusból kiderül az is, hogy az udvarba ekkorra már visszajutottak olyan hírek, hogy egyes kártérítést követelő nemesek – az országgyűlés határozatain túlmenően – a lázadásban részt nem vettek is igyekeznek a kárukat behajtani, e gyakorlat megakadályozására pedig újabb törvénycikkelyt hoztak.⁵³ A kancellária megkapta az utasítást a dekrétum megszerkesztésére és letisztázására, amelyet el is végzett.⁵⁴ A cikkelyek élére megfogalmazták a *preambulumot*, a szöveg végére pedig odaillesztették a dátumot és méltóságsort is tartalmazó záradékot. A hatályba lépéshez mindössze egyetlen lépés, a megpecsételés és a megyéknek való szétküldés hiányzott. Ez azonban elmaradt.

Ennek okairól valamilyen konkrét forrás szerencsés előbukkanásáig sajnos csak találgathatunk. Ha megvizsgáljuk mindazokat a cikkelyeket, amelyeket a Jeszenszky-kézirat dekrétumába még belefoglaltak, azonban a hivatalos változatból már elhagyták, akkor azt mondhatjuk: annak, hogy januárban a dekrétumot nem fogadták el, a fő vesztese Szapolyai János volt. Őt ugyanis – miként azt Bonzagni és Surian jelentései tanúsítják – a diétán országos főkapitánnyá nevezték ki,⁵⁵ a dekrétum eredeti változata pedig jelentős hatalmat adott a kezébe. Túl azon, hogy gyakorlatilag az ő kezébe tették le az ország védelmének irányítása, az országon belül is minden olyan ügyben az ő kezébe került – igaz, csak királyi jóváhagyás esetén – a végrehajtó hatalom, amelyben a megyei hatóság csődöt mondott. A törvény hivatalos változatában a főkapitányról már nem esik szó. Míg a határvédelemmel foglal-

52 Vö. Kubinyi A.: Magyar országgyűlések 8–9. Arra, hogy nagyobb számú delegációt is hátrahagyott volna a nemesség a diéta feloszlása után a törvénykönyv tárgyalására, 1525-ből és 1526-ból ismert a szerző adatokat. Hogy 1514-ben mi volt a helyzet, források hiányában nem tudjuk.

53 „Quoniam intelleximus esse nonnullos, qui articulos praedictos super damnorum rectificatione compositos perperam et modo quodam contrario interpretantes innocentes et innoxios ad damnorum solutionem compellere moluntur.” – A teljes cikkelyt lásd a tanulmány végén, a szövegkiadásban.

54 A dekrétum végleges formába öntése a kancellária feladata volt. Lásd Kubinyi A.: Tárgyalási rend 9.; Teke Zs.: Dekrétum 55–56.

55 A jelentések tartalmát lásd fentebb. – Oklevél intituliójában először 1514. dec. 31-én tűnik fel főkapitányi címe: DF 253618., tisztségét azonban már ennél jóval korábban is említi oklevél: DF 245739. (1514. dec. 1. – Az adatot C. Tóth Norbertnek köszönöm.)

kozó artikulusokat be sem vették a szövegbe, addig azokon a pontokon, ahol a főkapitány országon belüli katonai akciókra is felhatalmazást kapott, a textust minden esetben úgy változtatták meg, hogy a *capitaneus generalis* kifejezést *regia maiestasszal* cserélték fel, a végrehajtó hatalmat egyértelműen az uralkodó kezébe letéve.⁵⁶ Mindezek ismeretében nagyon valószínűnek tűnik, hogy az eredeti dekrétumváltozat kihirdetését a Szapolyai túlhatalmától való félelem akadályozta meg. Hogy azonban ezt kik és miként érthették el, arra vonatkozóan egyelőre semmilyen konkrét adatot nem találtam.⁵⁷ Annny azonban bizonyos, hogy erre még 1515 januárjának első felében sor kellett kerülni, hiszen, mint láttuk, a dekrétum már jóval az 1515. évi vízkereszt huszadik napjára tervezett nyolcados törvényszék kezdete előtt készen volt.

Jóllehet azt bizton állíthatjuk, hogy a dekrétum kihirdetését 1515 januárjában valami vagy valaki(k) megakadályozták, ez korántsem jelenti azt, hogy a törvény szövegéből már ekkor kitörölték a főkapitány jogkörét rögzítő passzusokat. Ennek a kérdése visszavezet Kubinyi Andrásnak a tanulmány elején ismertetett elméletéhez, mely szerint a dekrétum még 1515 júliusában sem volt szentesítve. Amennyiben ez igaznak bizonyul, akkor sokkal valószínűbb, hogy a törvény szövege körüli viták 1515 januárját követően sem csitultak el. Márpedig olyan adatot, amely Kubinyi elméletét egyértelműen cáfolná, nem találtam. Sőt éppen ellenkezőleg, a tanulmányban bemutatott új források azt tanúsítják, hogy még a korábban feltételezettnél is nehezkesebben haladt a dekrétum elfogadása, ez pedig az ő elképzelését támasztja alá.

Végezetül még egy további, ezt erősítő adatra hívnám fel a figyelmet. A Brnóban őrzött Seilern-levéltárból került elő nemrégiben egy 1515. július 31-én kelt oklevél, amelyben Bihar megye – tehát az a megye, amely már korábban is panaszkodott, hogy a dekrétumot a király nem küldte el neki – arra kéri II. Ulászlót, hogy a parasztháború idején hatalmaskodásra vetemedt Bátori Andrást kényszerítse jóvátételre. Ezt pedig a megye levele sze-

56 Ezek a cikkelyek – a hivatalos dekrétum számozása szerint – a következők: VII., LI., LII., LXI.

57 Bonzangi 1514. dec. 7-i jelentésének 1v oldalán (2. oldal) olvasható a töredékes, nem teljesen érthető szövegrész, amely szerint voltak, akiknek nem tetszett a vajda kinevezése (Újlaki Lőrinc, a Bánffy-testvérek, Frangepán Bernát, Szerencsés Imre, Brandenburgi György őrgrof). A kipontozott részek olvashatatlanul halványak, három pont egy szónyi hiányt jelöl: „F[inita la] congragatione e scritta per che le cose non succederanno como volevano. Prima il conte palatino, poi Cinquegiese, poi il vaivoda et tutti li altri, si su mandati ad excusare [...] e ha a carico dato lo episcopo di Bossnia et messer Blasio Raskay [a] chi [...] de la maesta regia, et de tutto el consiglio, il Reverendissimo S. [...] S. S. Reverendissima, chi vadi a Buda, quod non li ha voleva andare, non scio mai(?), como succederano le cose, perche S. S. ci cerchera di vendicare a ha tutta La Schiavonia [...], el duca Lorenzo i tutti li Banfi, il conte Bernardino, Meser Ampo, el marchese [nipo]te de la Maesta Regia et quel, che prima si dovea dare il Re de Ungaria per quanto [vole], perche non li piace, chel vaivoda li sia curatore.” – A szövegrészt Lakatos Bálintnak köszönöm.

rint úgy kell, hogy elérje, hogy Szapolyai János jár el a nevében.⁵⁸ Miként értelmezzük ezt? Ugyan az oklevél nem írja ki Szapolyai teljes intitulióját, azonban az erdélyi vajda a magyarországi megyében a szóban forgó ügyben csakis mint országos főkapitány járhatott el. Nem másról van tehát szó, mint hogy a megye a Szapolyait főkapitánnyá választó és jogkörét rögzítő eredeti országgyűlési határozatoknak megfelelően járt el, a megváltoztatott – ma hivatalosként ismert – dekrétumot tehát 1515 júliusának végén még biztosan nem ismerték.

Mi lehetett akkor vajon az a mozzanat, ami végérvényesen eldönthette, hogy a főkapitány minden jogkörével együtt kimarad a dekrétumból, illetve 1515 júliusa után végül is mikor szentesítette az uralkodó a törvényt? Erről pontos adatok nem állnak a rendelkezésünkre, ám érdemes két további szempontot is figyelembe venni. Egyfelől köztudott, hogy többek között éppen Szapolyai János vezette azt a magyar sereget, amely 1515 áprilisának végén súlyos vereséget szenvedett Zsarnó várának ostroma közben, ez pedig aligha hagyta érintetlenül a parasztháború leverésekor megnövekedett hadvezéri renoméját. Másfelől azt is tudjuk, hogy Ulászló király 1515 júliusának végén kötötte meg Miksa császárral azt a nevezetes házassági szerződést, amelynek értelmében fia, Lajos feleségül vette Ferdinánd főherceg testvérét, Habsburg Máriát, Ulászló pedig Miksát tette meg Lajos egyik gyámjává. A szerződés megkötése időben csaknem napra pontosan egybeesik a Bihar megye adómegtagadásáról szóló, már idézett Werbőczy-levéllel. Magától értetődő, hogy az uralkodó a törvény kihirdetéséről aligha Bécsben döntött. 1515 augusztusa folyamán Bécsújhely⁵⁹ – Pannonhalma⁶⁰ – Tata⁶¹ útvonalon tért vissza Budára, ahonnan az első oklevele augusztus 20-án kelt.⁶² Azt gondolom, leghamarabb ezt követően kerülhetett sor a dekrétum végleges formájának megalkotására, amelyből a bécsi találkozó következtében politikailag kedvezőbb helyzetbe kerülő uralkodó elérhette, hogy a zsarnói vereség következtében már a korábban talán kisebb tekintéllyel bíró Szapolyainak igen széles jogkört biztosító cikkelyeket kivegyék a hivatalos törvényből.⁶³ Ennél az augusztus végi terminus *post quem*-nél pontosabb datálásról újabb források napvilágra kerüléséig sajnos egyelőre csak találgathatunk.

58 Horváth Richárd–Neumann Tibor–Pálosfalvi Tamás–C. Tóth Norbert: Németi Pál budai kanonok, majd bozói prépost levelesládája. Magyar vonatkozású középkori oklevelek feltárása Morvaországban. In: Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére. Szerk. Bárány Attila, Dreska Gábor, Szovák Kornél. Bp.–Debrecen, 2014. I. 101.

59 DF 209034.

60 DL 68080.

61 DF 204198.

62 DL 84082.

63 Ez azonban természetesen nem járt egyúttal a főkapitányi címtől való megfosztással is, hiszen azt Szapolyai Ulászló haláláig folyamatosan, és még azt követően is viselte. Vö. DL 74357., DF 253767., DL 30076., DL 22744., DL 26531., DF 278872., DL 26837.

Függelék

Az alábbi kiadásban azt az elvet tartottam szem előtt, hogy a szöveg pontosan kövesse az egyetlen fennmaradt másolatot. Ez azonban természetesen nem jelenti azt, hogy az egyértelműen hibás, félreolvasásokra visszavezethető alakokat is megtartottam volna: ezeket javítottam, a téves olvasatokat pedig minden esetben a jegyzetekben tüntettem fel.

A másolat készítőjének helyesírása mai értelemben nem volt következetes (csupán egyetlen példát említve ilyen az *e*, az *ae* és az *e-caudata*-formák egymással párhuzamos használata: *regie*, *regiae* és *regie* a szövegben egyaránt számos helyen előfordulnak), ám ezt korjelölő szerepe miatt eredeti formájában tartottam meg. Kivételt a helyesírás kapcsán csupán két esetben tettem: egyfelől megváltoztattam a sokszor illogikus interpunkciót – ennek megállapításában a kritikai kiadás elveit követtem. Másfelől az egyaránt előforduló *ci* és *ti* alakokat az utóbbi formára normalizáltam.

A másolat szövegét a kézirat egy későbbi használója számos helyen korigálta, ám mivel ezt a dekrétum hivatalos variánsát követve tette, változtatásait minden esetben lábjegyzetek formájában közlöm. A szövegben keretes zárójelbe helyezve, dőlt szedéssel feltüntettem, hogy a másolat adott lapja az anyakódexen belül hol található. Jelentősebb esetekben a jegyzetekben azt is jeleztem, hogy a szöveg miként tér el részben a hivatalos dekrétumtól, részben pedig a Jankovich-fogalmazványtól.

A másolat lelőhelye: Štátny archív v Banskej Bystrici, Pobočka Banská Štiavnica (Selmečbánya város levéltára), Selmečbánya város tanácsa: Az Országos Levéltár által visszaadott oklevelek és iratok 4-757. – Fotómásolata: MNL OL DF 235720.

[261.]

DECRETVM QVINTVM ET VLTIMVM DOMINI WLADISLAI REGIS ANNI 1514.⁶⁴

NOS WLADISLAUS DEI GRATIA HVNGARIAE, BOEMIAE, DALMACIAE etc. rex memorie commendamus tenore presentium significantes, quibus expedit, universis, quod⁶⁵ nos in animo nostro saepe revolvissemus considerassemusque pericula omnia, quae cunque⁶⁶ huic regno nostro Hungariae ab infidelibus hostibus illata,⁶⁷ ruinasque et desolationes castrorum finitimorum atque etiam tumultum illum

64 Későbbi kéztől a margón: pro festo S. Lucae euangelistae.

65 Későbbi kéz föléírta: cum.

66 A cunque szó későbbi kéztől kihúzva, helyette föléírva: hucusque.

67 Föléírva: sunt.

nefandissimum, quem plebs rustica superiori aestate intra⁶⁸ ipsius regni nostri viscera contra optimates et omnem nobilitatem cum summa et pene inaudita crudelitate concitaverat, multorum insignium virorum caede ac multi sanguinis effusione memorabilem, omnes praeterea perturbationes alias, in quibus status eiusdem regni nostri non sine magno incommodo hucusque fluctuavit, ex ea potissimum causa manasse, quod ordo, sine quo nulla unquam respublica bene gubernatur et regitur, ab omnibus et rebus et officiis sublatus cesset et per arreptam hoc pacto licentiam omnia cum maxima totius regni oppressione⁶⁹ et quasi confuso quodam turbine agerentur. Propterea miserati tam graves calamitates tamque acerbis clades praedicti regni nostri generalem dietam et conventum universis dominis praelatis et baronibus caeterisque regnicolis nostris pro festo beati Lucae evangelistae proxime praeterito indiximus atque celebravimus, ad quem congregandum cum huiusmodi conventus causas ipsis explicassemus,⁷⁰ hortati eos⁷¹, ut ipsi quoque super hys omnibus consultarent et quicquid Deo imprimis optimo maximo gratum praedictique regni nostri publico bono proficuum ac salutare foret, concluderent. Praefati itaque domini praelati et barones ac caeteri regnicolę accepta maiestate nostra cum diu multumque super his rebus consultassent, tandem collatis sententiis et re conclusa quosdam nobis articulos communi voto et consensu pari, demptis articulis facta criminalia et honestatem clericalem concernentibus, ad quos ipsi domini praelati consentire non potuerunt, formatos atque compositos nostrę obtulerunt maiestate supplicationem debita cum instantia, ut eos nos quoque acceptare et approbare ac litteris nostris inseri facientes confirmare [262.] [etiam dignaremur.]⁷²

[Item ut omnia dudum conclusa et inpraesentiarum quoque concludenda rata maneant atque firma et debitum sorcianur effectum, regia maiestas de

68 A margón későbbi kéztől: Anno 1514 bellum rusticorum vel crucigerorum.

69 Későbbi kéztől a margón: praepostere.

70 Későbbi kéztől a margóra írva: et cum his nonnulla quae nobis salutem eiusdem regni nostri concernere videbantur.

71 Későbbi kéztől föléírva: fuimus.

72 A kézirat ezen oldalának tetejére egy papírszeletet ragasztottak, amelyen a marginális jegyzetek nagy részét is készítő kéztől az alábbi feljegyzés olvasható: Istae binae facies libri conciliuntur, nam in Cremnicensi libro a primo articulo usque ad 7. scripta non habuntur, et praeterea totum hoc decretum collacionandum et concordandum. – A „körmöcbányai könyv” egy másik kéziratot törvénygyűjtemény lehetett, amelynek szövegét e kézirat ellenőrzésére felhasználhatták. Abban minden bizonnyal a törvény hivatalos változata volt olvasható. A margószerű glosszák, amelyekkel jelen kézirat szövegét kiegészítették, mindig a hivatalos változatot követik, és valószínűleg a körmöcbányai kéziratból származnak. – A papírszelet mellett olvasható margójegyzet a következő: [reduci] et sta[tus] to[lt]ius re[gni] in] suo [splen]dore [servari] pericula quoque omnia ingruentia propelli ac adempta per haec tempora quies et securitas omnibus restitui. A szövegrész minden bizonnyal a másoló figyelmetlenségéből maradt ki, amelyet az okozhatott, hogy szeme az „omnibus reduci” szavak után az „omnibus restitui” kifejezést követő szóra ugrott.

consensu]⁷³ dominorum prelatorum et baronum ac regni nobilium unum generalem capitaneum eligat, qui mandante sua maiestate cunctos rebelles et publicis constitutionibus reluctantes puniat atque in omnibus rebus executionem debitam faciat, et se⁷⁴ generalem capitaneum regię maiestatis nominet atque scribat, et iuxta mandatum regium cunctas executiones peragat, dempto dumtaxat exercituationis negotio, in quo, quia modus et ordo exercituationis in serie decretorum manifeste conscriptus et alias numerus iobagionum dominorum baronum et nobilium, iuxta quem exercituare tenentur, facile in regesto poterit exquiri. Ideo tales, qui gentes suas non miserunt,⁷⁵ aut non pleno numero aut non tales miserint, quales servare debebunt, ipse dominus capitaneus per semet ipsum punire possit. Et ut omnia negotia regię maiestatis ac regni sano consilio et matura deliberatione atque provisione de caetero dirigantur, et maiestas sua consilium ita reformet, ut quicquid ad suae maiestatis et regni sui commodum attinet, nihil in consilio omittant, ut nemini parcant secreta et quiete omnia tractent. Et si quando domini caeteri prelati et barones extra dietam generalem venerint, valeant quidem in consilium regium ingredi, tantum ad negotia, quae facta regię maiestatis et totius regni sui specialiter tangere dinoscuntur, sese ingerere non possint.

Item ad castrorum finitimorum conservationem et banderii erectionem per totum hoc regnum de singulis sessionibus regię maiestati dentur in anno singuli centum denarii, et sine omni remissione de cunctorum dominorum et nobilium bonis administrantur ita, ut portę dicentur. Verumtamen si intra unam portam plures essent domus distinctę, de quibus dominis terrestribus census annuales solverentur, extunc ille quoque domus dicentur.

Ne autem propter libertinorum multitudinem subsidium istud regium decrescat et diminuatur, woynici in comitatibus⁷⁶ [263.] dumtaxat vulgo Walpo, Posega, Sirminensi, Chanadiens, Themensi, Bachiens, Bekes et de Zarand, Orodien, Thoronthal ab ipso subsidio sint exempti, nam eorum domini cum istis woynicis contra hostes ad bella procedere solent, ita tamen isti woynici debeant servire ad castra finitima, caeteris vero in locis woynici seu alii libertini dicentur et rationem liberorum servitorum ex centum portis quinque portę defalcantur et relaxentur. Verum si quispiam nobilium 20 iobagiones non haberent, unus ille relaxari deberet, extunc famulus eius, quem victu et amictu teneret, relaxetur.

Item secundo anno similiter fiat, nam in tertio anno dieta generalis celebrabitur, in qua iterum de facto providebitur.

73 A keretes zárójelben lévő rész a beragasztott papírszelet alatt található, ám a szöveg a Jankovich-fogalmazvány alapján kiegészíthető. – Mon. rust. 250.

74 A kéziratban hibásan: si.

75 A Jankovich-fogalmazvány e helyütt még tartalmazza: ad terminum per regiam maiestatem ad id prefixum aut miserint.

76 A kéziratban hibásan: comitatus.

Item ad eorundem castrorum finitimorum restaurationem et tam in muris quam etiam ingeniis et victualibus restaurationem universi domini prelati et barones proceresque et nobiles regni ratione et in sortem singularum viginti sessionum iobagionalium singulum unum florenum per semet ipsos manibus domini capitanei generalis dare teneantur, quos idem capitaneus ad reformationem eorundem exponere et tamdiu rationem superinde patrare debet, atque nihilominus ultra hoc domini prelati ex proventibus eorum decimalibus pretextu quorum gentes conservant, quicquid dare poterunt, sese benevole daturos pollicentur, et se daturos operam et id effecturos in eorum diocesibus, ut beneficiati omnes, qui gentes non tenent,⁷⁷ solum vigesimam iobagionum,⁷⁸ verum ad huiusmodi vigesimam non iobagiones taxentur, sed domini et nobiles capitulaque per se solvere teneantur.

Item illi quoque 50 denarii regie maiestati et castris nuper dicati et iam pluribus in locis exacti iuxta modum, quo dicati sunt, ubilibet administrentur et exigantur et dentur ad manus eorum, qui ad hoc sunt deputati.

Ut autem curia quoque regiae maiestatis bene gubernetur et oratore extraneo principum, quam etiam aliis illam frequentantibus honeste provideri possit, universi proventus regii tricesima scilicet et vigesima, fodine salium, auri et argenti civitatesque regie de facto remittantur et computata ratione, si cui sua maiestas adhuc aliquam summam tenebitur, illa cum tempore ex eisdem proventibus refundat ita, ut medietas proventuum regie maiestati cedat et reliqua medietas illi, apud quem in arendae pignore fuit. [264.] De⁷⁹ tricesimis autem et civitatibus regiis apud dominum Iohannem waywodam habitis aliter est provisum. Ex quo regie maiestati et huic regno multa et preclara impendit servitia et inter alia castrum Themesiense per Georgium Sekel valida obsidione cinctum eliberavit, Laurentium presbyterum debellavit et rusticanam breviter coluviem extirpavit. Proinde quod⁸⁰ tam regia maiestas proventus suos et civitates quam etiam dominus waywoda pecunias rehabeat, ex pecuniis exercitibus seu ad rationem conservationis gentium binis post sese vicibus per annum exigendis semper 10 denarii, qui in toto 20 denarios faciant, ad manus ipsius domini waywodae assignentur. Et huiusmodi⁸¹ 20 denarii de omnium dominorum et nobilium bonis regiis etiam et reginalis maiestatis atque pro servitiis⁸² ipsius domini waywodae exigantur. Et mox rehabita sua pecunia capitali tam tricesimas quam etiam civitates regias dominus ipse waywoda remittere teneatur.

77 A Jankovich-fogalmazvány e helyütt még tartalmazza: decimam partem suorum proventuum ad id contribuant. Capitula vero quae gentes tenent.

78 A Jankovich-fogalmazvány e helyütt még tartalmazza: solvant.

79 Későbbi kéztől a margón: Iohannes waywoda rusticanum bellum vel cruciferorum sedavit.

80 Későbbi kéztől kihúzza, föléírva: ut.

81 A későbbi kéztől kihúzott eredeti olvasat: Hungari.

82 A hivatalos változatban: pro servitiis] propriis.

De⁸³ caetero vero regia maiestas proventus suos regios⁸⁴ nemini inscribat qualicunque necessitate adurgente. Nam si quis dominorum aut nobilium huiusmodi proventus regios pro se inscribi fecerit, summa illa de facto amittatur. Et insuper in aestimatione talis proventus vel civitatis regie ipse faenerator vincatur.

Ne⁸⁵ autem super bonis et proventibus ac iuribus possessionariis regalibus suboriri dubium possit, ea hic annotare placuit. Sunt igitur octo imprimis civitates liberae videlicet BVDA, CASSOVIA, PESTH, POSONIVM, THIRNAVIA, BARTHPHA, EPPERIES, et SOPRONIVM, praeterea VETVS BVDA, STRIGONIVM, ALBA REGALIS, LEVCHOVIA, ZAKOLCHA, CIBINIVM et ZEGEDINVM, item COMANI et Philisthaei omnes necnon WISEGRAD usque cum duabus insulis, CZEPEL scilicet et altera insula infra Wysegrad usque Megyer adiacentes⁸⁶, insuper CREMNICIA, SEMNICA, BISTRICIA, ZOLOM cum caeteris civitatibus montanarum ac RIVVLVM DOMINARVM et CASTRVM HWSTH cum quinque civitatibus et fodinis salium, omnes praeterea tricesimae regnorum Hungariae et Slavoniae ac omnes camerae salium in [265.] eisdem habite. Castra vero Munkacz, Dyosgywr ad reginalem maiestatem dicuntur pertinere, item in Transylvania Saxones regii, omnes fodine, camerae salium ac loca earundem fodinarum cum civitate Koloswariensi, omnes vicesimae et cementum ac quinquagesima in eisdem partibus Transylvaniensibus exigi consuete.⁸⁷

Item ne capitaneus ille generalis propriis suis sumptibus executiones faciendo deficiat et ad expedienda negotia sibi commissi impotens et insufficiens existat, penes pecunias regie maiestati oblatas et penes pecunias exercitales, quas⁸⁸ duobus vicibus in anno exigi debebunt, semper 10 denarii⁸⁹ manibus ipsius capitanei pro salario atque stipendio suo dentur atque de cunctorum regie scilicet et reginalis maiestatum necnon dominorum et nobilium bonis reddantur. Et hic capitaneus universa castra finitima semel in anno per se ipsum, si poterit, aliter autem per famulos suos speciales et quidem iuratos visitare teneatur, maximeque illorum reformationem ac restaurationem ex vicesimis et aliis proventibus praenotatis superintendere debet, de victualibus pulveribusque et ingeniis similiter. Pulveres autem maiestas regia ex civitatibus Moraviae et Slesiae deponere poterit, cuprum vero ad ingenia⁹⁰ dominus Georgius Thwrzo dare teneatur. Et huiusmodi

83 Későbbi kéztől a margón: regii proventus nemini inscribendi.

84 Későbbi kéztől a margón: sine consensu et deliberatione sui consilii ordinati.

85 Későbbi kéztől a margón: regie possessioni subiacta loca.

86 Az eredeti olvasat: adiacentem.

87 Későbbi kéztől a sorok közé írva: deinde castra Gewrgyn, Therch et Dewa ibidem adiacentia atque sita.

88 A kéziratban: qui.

89 A Jankovich-fogalmazvány még tartalmazza az alábbiakat: numerentur, qui in toto viginti denarios per unum annum faciunt et illi viginti denarii.

90 A Jankovich-fogalmazványban ez után: conficienda.

officium capitaneatus ad venturam dumtaxat usque dietam pro festo beato Georgii martyris in tertio anno celebrandam prima hoc fronte durare debeat ita, ut si regiē maiestati et huic regno utile bonumque videbitur, etiam de caetero fiat, aliter autem ex novo superinde providendum erit, de consiliariis similiter est intelligendum. Et quod ad castra finitima provisores deputentur, qui ingenia victualiaque provideant.

Item dominus capitaneus per regiam maiestatem electus coram maiestate regia ac dominis et regnicolis super eo, quod quidquid exequendi demandabitur, absque omni favore et personarum exceptione⁹¹ exequetur, iuramentum prestare teneatur. Et domini quoque consiliarii similiter iurent, et quid ad incrementum⁹² regiminis maiestatis regiē regnique huius commodum et libertatem faciunt, agnoverint, super hiis rebus in eo ipso consilio tractabitur, prout illis coram clarius in verbis declarabitur.

Quantum autem ad damnorum per malefactores tam rusticos quam etiam nobiles rusticorum partem tenentes dominis et nobilibus illatorum refusionem et recuperationem attinet, quia publice et magna cum multitudine patrata et irrogata existunt, ideo in singulis [266.] comitatibus penes vicecomites et quatuor iudices nobilium duodecim nobiles bonae fame, honestę vitę atque conditionis per universitatem nobilium firmissimo sub iuramento eligantur, qui ad facies cunctarum domorum et curiarum nobilium accedant ibique universa damna tam in aedificiis quam structuris quam etiam utensilibus et suppellectilibus domorum atque in abductionibus equorum, bovum aliorumque pecorum et pecudum, in quantum visu considerare estimarique etiam testimonio condigno intelligere poterunt, secundum Deum et eius iustitiam bene ponderare estimareque ac limitare et dehinc universitati nobilium sub eodem iuramento referre debeant. Et tandem rustici seu coloni civitatum, oppidorum et villarum, qui damna praenotata intulisse et irrogasse dinoscuntur, in termino per universitatem nobilium ad id prefigendo domino vel nobili laeso et damnificato refundere restituereque teneatur. Illis tamen dominis, quorum castra hiis disturbiorum temporibus propter malam conservationem per rusticos sunt intercepta, quia non violenter, sed per deditionem sunt occupata, restitutio damnorum in hac parte fieri non intelligatur, sed huiusmodi damna tollerare cogantur.

Item si quis nobilium diceret res suas argenteas seu paratas pecunias, quae scilicet in luce et publico vel ad notitiam hominum non⁹³ per rusticos ablatas esse, si superinde evidētia testimonia vel probabile documentum produci et afferri non poterit, iuramento mediante de illis rusticis, qui domum suam invaserant, eas recuperare debent.

Iuramentum autem huiusmodi coram ipsis vicecomitibus et iudicibus nobilium duodecim electisque iuxta deliberationem eorundem tempore

91 Előtte egy szó kihúzza; Jankovich-fogalmazvány: acceptione.

92 A kéziratban: iuramentum.

93 A hivatalos változatban e helyütt helyesen: fuerunt.

premisso executionis praestare vel si eo tunc nobilis ipse prestare non posset, extunc in sede iudiciaria coram comitibus vel eiusdem vicecomitibus ac universitate nobilium deponere tenebitur ita, ut unus nobilis ad decem florenos in hac parte iurandi habeat facultatem. Ubi autem rustici satisfactionem de damnis prenotatis in termino ipso prefigendo nobilibus impendere nollent, extunc comes vel vicecomes ac universitas nobilium eos ad satisfactionem per omnia remedia oportuna direptionemque⁹⁴ et ablationem omnium bonorum ipsorum compellat. Si vero comes et vicecomes cum universitate nobilium insufficientes [267.] essent, quibus aut dominus colonorum resisteret aut rustici in oppido vel civitate munita rebellarent, extunc capitaneus ipse generalis per litteras regiē maiestatis ad literatoriam⁹⁵ requisitionem comitum vel vicecomitum ac iudicum nobilium ac universitatis⁹⁶ nobilium talis comitatus amonitus et requisitus cum gentibus suis ac a latere circumiacentium comitatu et dominorum huiusmodi civitates et oppida villasque et rusticos ad premissam satisfactionem compellere teneatur. Et propter rebellionem illorum etiam capitaneo tantum solvant, si habebunt, quantum nobili laeso et damnificato solvere tenebuntur, primum tamen nobili fiat satisfactio.

Item super homagiis nobilium interemptorum idem est⁹⁷ faciendum, ut scilicet oppida, civitates seu villę, quae tempore occisionis interfuerunt et consenserunt, homagium omnium nobilium hoc tempore disturbii necatorum persolvere teneantur. Si vero rustici de alio comitatu damna huiusmodi vel homicidia intulisse reportantur, extunc comes vel vicecomes etc.⁹⁸ alterius civitatus⁹⁹ per litteras horum comitum, vicecomitum et iudicum nobilium requisitus teneatur ex parte ipsorum rusticorum laesis satisfactionem impendere modo praedecarato.

Quoniam intelleximus esse nonnullos, qui articulos praedictos super damnorum rectificatione compositos perperam et modo quodam contrario interpretantes¹⁰⁰ innocentes et innoxios ad damnorum solutiones compellere moliuntur asserentes et allegantes duos aut tres, quinque vel sex videlicet personas non potuisse de una villa seu oppido mala patrare, si reliqua multitudo aut communitas illis non consensisset, ideo facientes et consentientes pari poena debeant puniri. Hoc licet verum sit consensu deliberato et malitioso, quia tamen rusticus unus alterius potestati non subesset, ut alterum aut compellere aut ad male agendum¹⁰¹ aut detrahare pravis ab operibus

94 A szöből az „m” betű utólag törölve.

95 A hivatalos változatban: capitaneus ... literatoriam] regia maiestas ad.

96 A kéziratban: universitatem.

97 Későbbi kéztől utólag beszúrva: sentiendum atque.

98 Helyette utólag beszúrva: universitas nobilium.

99 Helyesen: comitatus.

100 A hivatalos változatban: Quoniam ... interpretantes] Quoniam autem nonnulli super eiusce-modi damnorum rectificatione contententes etiam.

101 A kéziratban: male agentes.

possit, et alias ipsa constitutio generalis seu articuli superinde conscripti [...],¹⁰² sed ut rei culpabiles puniantur,¹⁰³ innocentes quoque¹⁰⁴ salvi maneant,¹⁰⁵ quod solummodo¹⁰⁶ culpabiles et rei, non autem innocentes, iuxta huiusmodi constitutionem condemnentur, sic videlicet, ut si de una villa aut oppido quatuor vel quinque aut plures comperti fuerint esse in culpa et malorum patratores, solum illi aut capitali sententia aut damnorum solutione puniantur, caeteri vero salvi maneant et illaesi.¹⁰⁷

[268.] Ubi autem coloni et rustici inter se discordes fierent, ut duove aut quatuor, quinque vel sex coniuncti et e converso communitas illis dumtaxat personis culpam impingeret, extunc dominus terrestris, si in propinquo est, aut officialis eius mox et sine omni dilatione iudicium et iustitiam inter tales faciat et partem illam, quam in culpa esse cognoverit aut scilicet seorsim aut coniunctim ad damnorum solutionem compellat et astringat.

Quod si dominus ipse vel officialis facere nolle, extunc ad requisitionem comitis vel vicecomitis aut universitatis nobilium illius comitatus dominus capitaneus mediantibus litteris regiis superinde solum formam articulorum conficiendam ea¹⁰⁸ bona illa et iura possessionaria talis domini vel nobilis occupari teneatur usque ad debitam et iustam satisfactionem.

Caeterum ubi aliquis dominorum terrestrium bona mobilia et res dominorum aut nobilium apud manus rusticorum¹⁰⁹ reperta abstulisse vel etiam proprias res colonorum¹¹⁰ suorum hoc pretextu, ne damna illata reddere possent, deripuisse compertus fuerit, universa reddere¹¹¹ teneatur, ne damnificati domini vel nobiles in damno permittantur. Quod si dominus ipse terrestris recusaret¹¹², extunc bona et iura possessionaria talis per dominum capitaneum¹¹³ modo prenotato occupentur et tamdiu teneantur, donec damnificatis fuerit iuste satisfactum.

Et quod sub hoc colore publici malefactores non evadant, sed, prout limitatum et conclusum est, ubique puniantur, sed providendum semper erit, ne innocentes condemnentur.

Et cum huiusmodi commigratio etiam his, qui fideles fuerunt, prohibita sit. Hoc tamen non ideo factum est, ut illi poenam malorum subeant, sed ut per hoc commigratio, <que> hucusque multarum magnarumque litium causam prebuit, cesset, et ad quietem status tam nobilium quam ignobilium

redigatur. Ita tamen iobagiones ipsi tractandi sunt, ut et durare et nobis ac sui ipsius utiles esse possint.¹¹⁴

Caeterum quamvis omnes rustici, qui adversus dominos eorum naturales insurrexerunt, tamquam proditores capitali poena sunt plectendi, ne tamen tot sanguinis effusio adhuc sequatur et omnis rusticitas, [269.] sine qua nobilitas parum valet, deleatur, statutum est, quod universi capitanei et centuriones et decuriones concitatoresque aliorum rusticorum ac manifesti homicidae nobilium, praeterea violatores virginum ac mulierum nobilium omni gratia semota occidantur et ubilibet extirpentur. Caeteri autem rustici refusi et persolutis damnis ac homagiis prenotatis in personis eorum salvi maneant.

Attamen ut huiusmodi proditoris eorum memoria atque temporalis poena etiam ad posteros ipsorum diffundatur et transeat et quam enorme facinus sit in dominos insurgere, omne saeculum agnoscat, amodo deinceps universi rustici in hoc regno Hungariae¹¹⁵ residentes, demptis liberis civitatibus et muratis, quae maiestati regie fideles fuerunt, et illis quoque exceptis, qui penes dominos eorum et sacram coronam regni huius in vera fidelitate perstiterunt cum aliisque sceleratis rusticis in hac seditione non participaverant, propter hanc infidelitatis ipsorum notam amissa libertate eorum, nunquam¹¹⁶ de loco in locum recedendi habent auctoritatem, dominis eorum terrestribus mera et perpetua rusticitate sint subiecti neque de caetero contra voluntatem et consensum dominorum suorum de loco in locum recedendi et sese moraturos conferendi habeant facultatem.

Praeterea singuli uxorati rustici, sive sessionati seu domos habentes sive autem inquilini sint, per singulos annos dominis eorum terrestribus singulos centum denarios unum florenum auri facientes, 50 ad Georgii et residuos 50 denarios ad Michaelis archangeli beatorum ubilibet persolvere teneantur. Et si alibi locorum plures quam centum denarios hactenus solvere consuevissent, talis census per hanc constitutionem diminutus esse non intelligatur.

Item qualibet hebdomada singuli uno die dominis eorum servire teneantur.

Item singulis mensibus singuli unum pullum domino eorum dare sint obligati.

Item de omnibus terre nascentiis sive metantur sive falcentur, praeterea de vineis ipsorum nonas seu nonam partem ultra decimas praelatis eorum debitas solvere teneantur ita, ut ex decem capetiis segetum seu decem cubulis vinorum rustico octo manebunt. Quantum autem ad decimas attinet, solummodo de illis segetibus, quibus hactenus consuevere, decimas dare solvereque debeant.

102 Ez után két szó olvashatatlanul áthúzza.

103 A hivatalos változatban: et alias ... puniantur] et alias equitatis ratio dictat.

104 Későbbi kéztől javítva: autem.

105 Későbbi kéztől kiegészítve: propterea declaratum et statuimus.

106 A kéziratban: solummodo.

107 Három szó olvashatatlanul áthúzza.

108 A hivatalos változatban: dominus ... ea] regia maiestas.

109 Ezt követően kihúzza: suorum.

110 A hivatalos változatban: rusticorum.

111 A hivatalos változatban ezt megelőzően: vice versa.

112 Ez előtt utólag a sorok közé írva: facere.

113 A hivatalos változatban: dominum capitaneum] regiam maiestatem.

114 A cikkely mind a Jankovich-fogalmazványból, mind a hivatalos változatból hiányzik.

115 Későbbi kéztől a sorok közé írva: ubilibet.

116 A hivatalos változatban: qua.

Item singulis annis duos anseres, unum videlicet tenerum ad penthecostes et alterum antiquum ad beati Martini episcopi [270.] et confessoris festa dominis ipsorum solvant.

Item de qualibet villa usque decem sessiones iobagionales continente vel etiam minus ad festum natalis Domini unum porcum saginatum¹¹⁷ dare teneantur caeteris enim proventibus dominorum nobilium ultra hoc hactenus dare et percipi consuetis salvis permanentibus.

Et quod mulieres viduae, quae vices iobagionum gerunt, etiam alteri nubentes propter¹¹⁸ dominorum dominarumque suarum permissionem recedere nequeant. Puellę tantum et alię mulieres viduę, quae apud alios habitant vel aliter vices iobagionum non gerunt, nuptui libere tradantur, ut recedant, filios tamen si nobiles habebunt, secum abducere non possunt, immo si propter teneram aetatem mater filium secum abducet, nihilominus tamen filius ipse perfecta seu nubili aetate adveniente ad habitacula sua pristina redire teneatur.

Item, quod universi inquilini infra triennium¹¹⁹ ab omni solutione censuum exempti et supportati sint et interea domos pro se struere in seriemque et numerum certorum iobagionum sese collocare et computare teneantur.¹²⁰ Si autem aliqui eorum domos proprias modo quoque inhabitarent et res ultro valorem trium florenorum exceptis hereditatibus haberent, tales etiam de praesenti ad solutionem censuum instar aliorum iobagionum compellantur.

Et¹²¹ Philisthaei Comanique ac caeteri iobagiones regię maiestatis ubilibet residentes, demptis civitatibus liberis et muratis tam ad censum et munus¹²² nonarumque solutionem quam etiam servitiorum exhibitionem instar aliorum colonorum et rusticorum huius regni de caetero teneantur et sint obligati.

Item quod nemo de rustica progenie natus de caetero episcopatum vel episcopalem dignitatem etiam titularem aut vicariatum vel aliam ecclesiasticam dignitatem prelaturam seu dignitatem saecularem¹²³ preter simplicem canonicatum consequi possit, aliter universos proventus talis rusticalis cleri capitulum pro se tollendi et inter se dividendi habeant auctoritatem.¹²⁴

117 A kéziratból figyelmeztetésből kimaradt és a későbbi kéz a margóra rávezette: ubi vero ultra decem fuerint, de singulis decem sessionibus singulum unum porcum similiter saginatum dare teneantur.

118 Későbbi kéztől kihúzza és föléírva: praeter.

119 Későbbi kéztől egy olvashatatlanul áthúzott szó föléírva.

120 Itt valószínűleg figyelmeztetésből kimaradtak az alábbiak: nam aliter, si domos edificare nollent, etiam apud alios residentes censum floreni unius dominis eorum terrestribus solvere teneantur.

121 Utólag a sorok közé írva: quod.

122 A kéziratban: numerum.

123 Későbbi kéztől beszúrva: (ob perpetuam praemissae rusticanę prodictionis memoriam).

124 Későbbi kéztől beszúrva: nec per regiam maiestatem ad dignitatem episcopi vel archiepiscopi rustici promoveatur et si quisquis promoveatur, nemo illi decimas dare teneatur. –

Item¹²⁵ si quis potentum¹²⁶ iobagiones quorumpiam manu [271.] violenta aut aliter contra dominorum suorum voluntatem abduceret, extunc ille, cuius iobagio abduceretur, acceptis penes se duobus ex iuducibus nobilium ac aliis quatuor nobilibus illius comitatus, ubi iobagio abductus reperietur, qui omnes sub poena solutionis singulorum centum florenorum per comites vel vicecomites ac caeteros iudices nobilium immediate et irremissibiliter partim pro se, partim vero actori exigendorum requisiti venire tenebuntur, nisi gravi detineantur aegritudine vel inaevitabili prepediantur necessitate, praeterquam et id, quod scilicet violenter et contra voluntatem suam fuisset iobagio suus abductus, sufficienter verificare et eundem iobagionem in facie talis oppidi vel talis villę constitutum nobilibus ipsis presente dicto iudice nobilium demonstrare poterit, extunc admoneatur ad reddendum,¹²⁷ qui si reddiderit, nihilominus pro violentia, sufficienter tamen prius comprobata, solvat centum florenos partim comitibus vel vicecomitibus ac iuducibus nobilium, partim autem ipsi actori. Quibus solutis, si postea eundem iobagionem apud se temere retinebit, amittat locum illum, in quem¹²⁸ abduxit, sive sit civitas sive oppidum sive villa sive portio. Cuius pars tertia cedat illi, cui violentia illata esset, duę partes reliquę regię maiestati.

Item si vero officialis inscio domino suo huiusmodi violentiam commiserit et id verificare poterit neque in eo dominus in ea re partes officialis sui tutatus fuerit, teneatur officialis violentiam solvere et dominus requisitus iobagionem abductum ad sua bona restituere sub praemissa poena.

Si autem dominus ipse in remotis ageret et officialis suus ipso inscio patraret violentiam et in retinendo illo contra admonitionem perseveraret dominusque suus ob absentiam requiri non posset, talis officialis pro violentia solvat centum florenos et pro retinendi temeraritate amittat bona sua, si quae habet nobilitaria. Se vero rusticus est ipse officialis, tradatur ad manus eius, cuius iobagio fuit per illum abductus, qui si non traderetur, amittatur locus ille, quo iobagio abductus fuit. Si vero diceret dominus eiusdem officialis¹²⁹ non posse ad manus tradere, quia aufugisset, iuramento coram comitibus,

A későbbi kéz a hiteles változat alapján a margóra feljegyezte a következő cikkelyt is: Item hoc expresse nihilominus declarato, quod articulus de iobagionum ulteriori non recessu vel commigratione prescriptus et predeclaratus, (quia plurimae maximaeque incommoditates et quotidiana fere iurgia praetextu abductionis et retentionis iobagionum hactenus suboriebantur), eque ad omnia loca et universos iobagionalis et plebeie conditionis homines ubilibet intra limites regni huius et partium sibi subiectarum residentes referatur et intelligatur ita, ut de caetero iobagionum abmissio vel abductio per omnia cesset perpetuoque aboleatur et extincta maneat semper. Verum de civitatibus regię maiestatis liberis et dominorum in alias civitates similiter liberas eorundem commigratio iobagionum praenotata inter se se per hanc constitutionem interdicta non intelligatur.

125 Későbbi kéztől beszúrva: ordinatum est.

126 Későbbi kéztől beszúrva: aut alterius cuiusvis status et conditionis hominum.

127 Későbbi kéztől a margón: unacum rebus suis.

128 Későbbi kéztől beszúrva: iobagio ipse.

129 A kéziratban: officialem.

vicecomitibus et iudicibus nobilium talis comitatus se expurget, quod postquam¹³⁰ violentia ista innotuit, detinere eum non potuit et si non iurabit, homagium ipsius persolvat. Domini vero prelati, si violentias huiusmodi fecerint aut facere procuraverint, pro violentia [272.] solvant florenos centum et si perseveraverint in retinendo iobagione abducto, quia bona ecclesiae amittere non possunt, in estimatione loci illius, in quem abduxerint, convincantur. Hoc tamen addito, quod ille fratribus illius, qui iobagionem alterius violenter abduci fecerat, regia maiestas ipsas duas partes bonorum suorum donare non possit, neque per hoc abductio praenotata inulta praetereat¹³¹ et impunita maneat.

Si autem rusticus quispiam salto vel furtim discesserit, ille, in cuius bonis reperietur, ad amonitionem¹³² et requisitionem domini sui per unum aut per duos ex iudicibus nobilium fiendam restituere teneatur.¹³³ Nam si reddere recusaverit, cum posset et hoc modo antelato verificare poterit, extunc poenam et violentiam¹³⁴ abductis prenotatam subibit. Ubi autem abinde quoque iobagio ille furtim vel aliter discederet, super hoc, quod post amonitionem factam illum retinere non poterit, si dominus illius possessionis in propinquo erit, per se, si vero absens fuerit vel in longinquo agit, suus officialis iuramentum prestare tenebitur et si prestare noluerit, homagium illius nobilis¹³⁵ persolvat et comes ac vicecomes satisfactionem superinde modo prenotato impendat.

Item ubi vero civitates liberae vel munitae sive Comani et Philisthei vel alii iobagiones regii in medium eorum iobagiones cuiuspiam violenter abducerent aut furtim illuc ipsi iobagiones confugerent et per iudices nobilium cum aliis quatuor nobilibus prenotatis modo antelato requisiti huiusmodi iobagiones abductos vel fugitivos reddere nollent, extunc iudex et iurati talis civitatis et villę, in qua¹³⁶ bona regia per hoc modo alienare non possunt, pro quolibet¹³⁷ in ducentis florenis adversus nobilem vel alium actorem insuper in homagiis iobagionum talium adversus comitem vel vicecomitem et iudices nobilium ipsius comitatus, ubi id fieri contingit, convincantur et idem comes vel vicecomes cum iudicibus nobilium ex parte illorum satisfactionem impendere et iobagionem reddere¹³⁸ teneantur.

Si autem etiam hac poena persoluta iobagiones reddere nollent, extunc etiam secundo et tertio ad restitutionem admoneantur et quotiens reddere recusaverint, totiens praenotatam poenam incurrant et persolvere teneantur.

130 Későbbi kéztől a sorok közé beszúrva: sibi.

131 A kéziratban: praeterea.

132 A szókezdő a betű a későbbi kéztől a sorok közé írva.

133 A kéziratban: teneantur.

134 Későbbi kéztől a sorok közé írva: de violenter.

135 Későbbi kéztől áthúzva, helyette beszúrva: actori.

136 A kéziratban: quo, a hivatalos változatban: in quo] quia.

137 Későbbi kéztől a margóra írva: iobagione.

138 Későbbi kéztől kihúzva, föléírva: reducere.

Si vero iobagio auffugeret, et post amonitionem illum detinere [273.] non potuerunt, iudex et iurati cives coram ipso comite vel vicecomite aut iudicibus nobilium iuramentum prestent, et si non prestiterint, homagium persolvere debebunt modo praedecarato. Super oppidis etiam et ecclesiarum bonis, quantum ad iobagiones fugitivos, idem est sentiendum et faciendum, et si temerarie retinuerint, tandem in estimatione illius loci convincantur.

Et si rusticus fugitivus aut violenter abductus per dominum suum in campo vel alibi poterit detineri, libere detineatur et ad pristina sua habitacula¹³⁹ reducat.

Ubi autem comes vel vicecomes cum iudicibus nobilium et universitate nobilium ad restitutionem huiusmodi poene insufficientes fuerint, extunc in loco communi penes litteras eorundem comitis vel vicecomitis et iudicum nobilium quilibet colonorum et inhabitatorum talis civitatis aut oppidi vel villę cum rebus suis arestari et ad satisfactionem compelli possit. Contra vero ipsos comites et vicecomites, si per ipsos praestarent occasionem praemissarum violentiarum, universitas nobilium¹⁴⁰ modo praedecarato procedat et si ad ipsam executionem seu processum insufficiens videbitur, tunc maiestas regia superinde requisita illam peragere et peragi facere dignabitur.

Et quod personę quoque saeculares contra ecclesiasticas civitatesque liberas et iobagiones regios solummodo¹⁴¹ in poena praenotata et non in amissione possessionis aut villę convincantur.

Item quod nemini dubium est, quod praedicta afflictio rusticana peccatis nostris exigentibus permittente Deo illata est, peccata autem ex eo creverunt, quod semper impunita manserunt. Inde latrocinia, furta, homicidia, adulteria, falsatores monetarum excusiones,¹⁴² incendia aliaque malorum genera multiplicata fuerunt. Propterea¹⁴³ in omnibus et singulis¹⁴⁴ praenominati vicecomites et iudices nobilium ac duodecim electi iurati, qui ad requisitionem¹⁴⁵ et recuperationem damnorum sunt deputati, firmissimo sub iuramento universos eiusmodi malefactores tam scilicet nobiles quam ignobiles exquirere de illorumque nominibus experiri et in regestum conscribere et eos tandem iuxta ipsorum demerita punire debeant.

Praeterea de nobilibus¹⁴⁶ illis, qui rusticis adhaeserunt et [274.] partes illorum tenuerunt cum eisque participaverunt, veritatem pariter exquirant et eos omnes, qui culpabiles numerati fuerint, in regestum similiter conscribantur atque sub eorum sigillis regię maiestati mittant, ut tandem iuxta seriem

139 Későbbi kéztől ezután beszúrva: cum omnibus rebus suis, quae in manus domini sui incidere possunt.

140 Későbbi kéztől a margón: contra eos similiter.

141 A kéziratban: solummodo.

142 Későbbi kéztől a szókezdő ex praefixum áthúzva.

143 Későbbi kéztől a margón: statutum est, quod.

144 Későbbi kéztől a margón: comitatibus huius regni.

145 A kéziratban: requisitionem.

146 Későbbi kéztől beszúrva: quoque.

huiusmodi regesti illi transcripti omnibus eorum bonis et iuribus possessionariis destituantur et ad occupationem eiusmodi bonorum vigore donationis regie exinde iam factę vel fiende processu ampliori non sit necessarius neque requiratur, sed quilibet iuste talia bona impetrans eisdem de facto potiat, ne malefactores impuniti maneant et ne innocentes condemnentur. Multi enim nobilium in manus rusticorum incedentes, ne per eos occiderentur, illis adhaeserunt et se subdiderunt, postquam tamen potuerunt, mox illos reliquerunt et ab eis aufugerunt et tales condemnari non debent.

Et quia ferme omnes nobiles comitatus Maromorosiensis partes rusticorum tenuisse et cunctis eorum pravis perversis atque actibus participasse dicuntur, ideo super illis in comitatibus de¹⁴⁷ Ugocha et de Beregh fiat veritatis inquisitio praenotata. Et quod regia maiestas bona talium sceleratorum nobilium dominis,¹⁴⁸ qui etiam alioquin satis habent, non conferat et iam si contulisset,¹⁴⁹ nullius sit firmitatis, sed illis donet, quorum patres aut fratres per rusticos occisi sunt, item¹⁵⁰ illis, qui maiestati suae et huic regno in campis et exercitibus armata manu vel castris fideliter servierunt, praeterea illis, qui ex rusticis parentibus nati sunt, sed penes ipsorum dominos et nobiles fideliter servierunt, eis, qui¹⁵¹ in ipsorum periculis astiterunt, ut etiam reliqui rustici fideliores hoc exemplo reddantur et dominis eorum de caetero ferventius obsequantur. Et si quis bene impetrata bona illis, quorum fuerunt, favore remitterent¹⁵² vel gratis tamquam particeps sceleris, eadem poena condemnentur.¹⁵³

Item quod gratia regia tam rusticis malefactoribus, quantum ad personas eorum, quam etiam nobilibus eisdem rusticis adherentibus et partem illorum¹⁵⁴ tenentibus, quantum ad bonorum ipsorum recuperationem iam forsitan facta vel fienda suffragari non possit, sed omnino iuxta eorum demerita puniantur, ut de caetero etiam alii per hoc exemplati a vera fidelitate non discedant. De reliquis quoque malefactoribus [275.] in ipsis iudiciis seu executionibus comitatum proscribendis idem statuendum, ut omnes semota gratia puniantur caeterique in posterum terreantur et ad similia perpetranda facinora se se non imponant.¹⁵⁵

Ubi vero eiusmodi malefactores rustici existentes de bonis aliquorum in manus comitum, vicecomitum ac iudicum nobilium ad infligendam illis poenam de iure statutam non assignarentur, dum requirerentur,¹⁵⁶ extunc in

147 Későbbi kéztől kihúzza.

148 Későbbi kéztől a margón: et magnatibus.

149 Későbbi kéztől a margón: huiusmodi colatio.

150 A kéziratban itt új cikkely kezdődik.

151 A hivatalos változatban: eis, quij eisque.

152 Utólag javítva: remitteret.

153 Utólag javítva: condemnentur.

154 Későbbi kéztől a margón: modo antelato.

155 Későbbi kéztől javítva: apponant.

156 A hivatalos változatban: reliquerentur.

homagiis eorum convincantur serveturque modus et ordo in amonitione et requisitione huiusmodi, qui super capitaneum centurionemque et decurionem de rusticorum sine punitione conscriptus est.

Et praeterea ubicunque et per quoscunque tales malefactores sive nobiles sive rustici existant, comprehendi poterunt, penes litteras comitis ac vicecomitis et iudicum nobilium superinde confectas omni gratia semota occidantur.

Item quia plures nobilium per rusticos et si non interempti, tamen capti et diversis etiam cruciatibus ac verberibus afflicti fuere, ideo iidem rustici, qui vel de quibus locis haec patrarunt, homagia talia nobilium viva, hoc est 100 florenos auri restituere teneantur limitatione pretactorum vicecomitum, quatuor iudicum nobilium et aliorum 12 hominum nobilium¹⁵⁷ mediante.

Ut autem omnia praenotati capitanei, centuriones, decuriones concitatoresque et seductores rusticorum necnon manifesti homicidae nobilium, stupratores virginum et violatores mulierum nobilium tempore, quo super damnis illorum executio fiat, per antefatos vicecomitem et iudices nobilium ac 12 electos in singulis comitatibus resciantur, consignentur atque per eos, in quorum bonis modo latitant vel si in remotis illi agunt, per officialem et si officialis quoque abesset, per iudicem et iuratos cives et si idem iudex et iurati cives essent tales malefactores, per universitatem colonorum ad intimationem et requisitionem ipsorum vicecomitum et iudicum nobilium ac duodecim¹⁵⁸ electorum ad locum sedis iudiciarie comitatus ad primam scilicet sedem importentur ibique capite condemnentur.

Verumtamen super capitaneis mera rei veritas inquiratur, si quispiam illorum sponte et proprio motu capitaneatum [276.] suscepit vel autem compulsive et metu alios rusticos precessit. Nam si coactus precessit poenam capitalem non meretur.

Si qui autem contrarium facere praesumerent, sive domini saeculares ac nobiles sive civitates libere aut munitę sive Philisthei vel Comani aut alii iobagionum regionum sive officiales aut oppida vel villę ecclesiarum pro quolibet tali malefactore in singulis 400 florenis convincantur. Et quoties toties requisiti ad infligendam poenam dare et importare illos noluerint, in ipsa poena solutionis 400 florenorum¹⁵⁹ comitibus vel vicecomitibus et iudicibus nobilium condemnentur. Fiatque executio per omnia, sicuti¹⁶⁰ iobagionibus de caetero violenter abducendis et auffugiendis habetur superius expressata.

Ubi vero quispiam talem malefactorem auffugisse et post amonitionem non potuisse comprehendere allegaret, ille iuramento decimo se, nobilibus, si ignobilis, quadragesimo se iuxta scilicet homagium expurget et si non iurabit, homagium illius persolvat.

157 A hivatalos változatban: electorum.

158 A kéziratban: duodecimi.

159 Későbbi kéztől a margón: partim his, contra quos excesserunt, partim vero.

160 Későbbi kéztől a sorok közé írva: de.

Si qui vero comitatum cupient et a regia maiestate postulabunt super exquirendis et extirpandis nominatis omnibus malefactoribus tam scilicet nobilibus quam ignobilibus, sed et illis nobilibus, qui rusticis adhaeserunt et partes illorum tenuerunt, iudicium generale seu palatinum per regiam maiestatem celebrandum concedatur, prout habetur in decreto.

Item quod omnes rustici, qui hoc disturbii tempore contra dominorum vel dominarum ipsorum voluntatem discesserunt, per comites ad pristina eorum habitacula¹⁶¹ reducantur et in eiusmodi reductione servetur modus et ordo, qui in nova abductione iobagionum observabitur. De caeteris vero abductionibus iobagionum ante¹⁶² disturbiorum tempore indebite factis, si qui lites habent superinde motas, servetur modus et ordo prius iuxta decretum observatus.

Ubi autem comites vel vicecomites per se ipsos essent in causa, tunc iudices nobilium cum universitate nobilium executionem praemissam peragendi habeant auctoritatem.¹⁶³ Et si universitas ipsa cum iudicibus nobilium ad eandem executionem non sufficerent, regia maiestas illam peragat peragereque faciat semper.

[277.] Item quod waywodae et besliae in partibus inferioribus constituti de caetero cessent et dealeantur et si in quorum bonis infra proximum festum beatorum innocentum martyrum non deponentur, tales pro quolibet waywoda singulos 40 florenos persolvant et si persolutis illis adhuc tenere eos comperti fuerint, amittantur loca illa seu bona, in quibus reperirentur. De besliis autem comites vel vicecomites faciant proclamare, ut beslyae cessent et supersedeant a¹⁶⁴ rapinis atque furtis. Qui si cessaverint, bene quidem, alioquin autem per comites vel vicecomites suspendantur. Et si domini eorum contradicerent, loca ipsa, ubi habitant, pariter amittant et ea maiestas regia, cui donare voluerit, libere conferre possit.

Et ne de caetero quispiam rusticorum seditiones in populo concitaret et praesertim puellas et nobiles mulieres violare presumant, sed omnem successivam posteritatem talis poena terreat atque omne saeculum agnoscat pariter et reminiscatur, quam detestabile, quamque deformem¹⁶⁵ et turpe sit vitium apud Deum apud Hungaros nobiles virginum defloratio et mulierum violatio, universe tales praesumptiose Deoque et hominibus detestandi latrones horrenda nece pereant et eorum posteritas filii videlicet et filiae ac fratres carnales ita puniantur, ut nunquam de caetero de illorum progenie iudex aut iuratus civis vel villicus in medio aliorum rusticorum aliquis eligatur nemoque in curia principis vel dominorum et nobilium ex eis unquam famulari possit et nullus eorum ad aliquem honorem promoveatur, sed tanquam maledictae generationes

161 Későbbi kéztől a margón: simul cum rebus eorum.

162 A kéziratban: aut.

163 A kéziratban: auctoritatem.

164 A kéziratban: et.

165 Későbbi kéztől kihúzva; föléírva: enorme.

iugo perpetuo servitutis et rusticitatis subiecti sint reatus ipsorum poenam lugeant¹⁶⁶ sine fine. Si vero¹⁶⁷ talia patrasse non deprehenderentur, eorum nihilominus patres et tota progenies praemissa infamia condemnentur.

Domini vero praelati per eorum visitatores huiusmodi sceleris participes presbyteros exquiri statim et perpetuis carceribus mancipari faciant. Imo si quispiam nobilium vel eorum famuli comprehendere poterunt, libere detineantur et ad manus praelati sui vel factori eiusdem [278.] tradantur poenam prenotatam in itinere.¹⁶⁸

Item quod universa bona et quolibet iura possessionaria quorumcunque nobilium aut per notam infidelitatis aut per defectum seminis hiis disturbiorum temporibus impetrata et per plerosque potentes occupata statim et de facto remittantur et earum proventus hactenus qualitercunque percepti restituantur. Et si non remittuntur, per comites nihilominus et vicecomites restituantur. Et insuper propter violentiam tamquam contra violentos et potentialiter detentores iudicium atque sententia decernatur, habita statim superinde evocatione ita tamen, quod¹⁶⁹ post remissionem bonorum donatione maneat in vigore et persequatur regni de lege, si quisquam impetratorum inquisitionem super flagitiosis et partem rusticorum tenentibus nobilibus praedeclaratam expectare noluerit.

Et si soli comites vel vicecomites fuerint¹⁷⁰ bonorum ipsorum detentores,¹⁷¹ tunc per iudices et universitatem nobilium restitutio nihilominus peragatur. Et praeterea sententia modo praeallegato facta ea ratione¹⁷² contra eos feratur.

Res etiam nobilium universae, demptis,¹⁷³ quae in praelio sunt recepte, sub poena minoris facti potentiae ac estimationis valorisque rerum ipsarum restituantur. Et si non redderentur, prehabita amonitione per iudices nobilium in facto minoris potentiae et praeterea in aestimatione rerum ipsarum, ut praefertur, detentores earundem convincantur et comites vel vicecomites et iudices nobilium laeso satisfactionem¹⁷⁴ impendant. Secundo autem, si requisiti reddere nollent, in dupplo condemnentur et sic consequenter convincantur. Ubi vero comites¹⁷⁵ ad executionem insufficientes erunt, dominus capitaneus de mandato regie maiestatis¹⁷⁶ ad requisitionem comitatus executionem peragat. Et si qui nobilium equos aut arma alias res amiserunt in bello contra rusticos, teneantur illos quoque et alia modo et sub

166 Későbbi kéztől javítva erre: luant.

167 Későbbi kéztől beszúrva: non uxorati.

168 Későbbi kéztől kihúzva; föléírva: luituri.

169 Későbbi kéztől kihúzva; föléírva: ut.

170 Ezt követően későbbi kéztől áthúzva: furtim.

171 Ezt követően későbbi kéztől kihúzva: essent.

172 Későbbi kéztől kihúzva; föléírva: evocatione.

173 Későbbi kéztől beszúrva: illis.

174 Későbbi kéztől beszúrva: superinde.

175 Későbbi kéztől a margón: vicecomites et iudices nobilium.

176 A hivatalos változatban: dominus ... maiestatis] regia maiestas.

poena premissa hiis reddere, si reperientur. Et insuper <per> universos dominos [279.] prelatos et ecclesiarum rectores, presbiteros diocesi subiectis, imo etiam fratribus cuiuslibet ordinis sub excommunicationis poena committatur, ut neminem absolvant, nisi primum bona nobilium, praeterquam in praeliis adempta, reddant, imo talia, qui habent, ubique publice excommunicatos denuncient.

Praeterea plures perhibentur esse in regno, qui aliorum bona propter damna forsitan illis illata vel etiam damnabilis lucri causa notabilibus pecuniarum summis taxarunt et plerosque aliorum rusticos de eorum domibus extrahentes vel aliter extra praelia captivitates pactarunt. Ne igitur coloni ipsi et rustici duplici solutione graventur, tempore revisionis et limitationis¹⁷⁷ damnum omnium dominorum et nobilium etiam super huiusmodi extinctione¹⁷⁸ per praedictos vicecomites et quatuor iudices nobilium ac 12 iuratos electos veritas inquiratur, si quid supra suorum damnorum quantitatem extorsisse aliqui reperientur, refundere et ad sortem damnorum omnium dominorum ac nobilium, prout limitatum ibi fuerit, deponere teneantur. Quod si qui reluctarentur vel iuridice forsitan aliter amoniti restituere recusarent, tamquam contra potentes sententia maior decernatur. Et¹⁷⁹ comites ac vicecomites cum quatuor iudicibus nobilium executionem contra eos peragant et si per ipsos forsitan essent reluctandi, universitas nobilium in executione procedat. Ubi vero comites vel vicecomites cum iudicibus nobilium ac ipsa universitas ad executionem non sufficerint, dominus capitaneus mandante regia maiestate exequatur.¹⁸⁰

Item quia multorum nobilium litterae ac litteralia instrumenta hoc tempore disturbii perierunt et per rusticos incinerata vel in partes dilacerata sunt, ideo regia maiestas omnibus illis nobilibus iura eorum possessionaria novae donationis suae titulo cum declaratione huius perniciem donare dignetur. Et quia iidem nobiles rebus eorum despoliati sunt, ideo dominus cancellarius sine redemptione litteras huiusmodi donationales restituat et restituere velit.

Deinde quoque cunctorum talium bonorum metas vernali¹⁸¹ tempore¹⁸² adveniente regia maiestas per magistros prothonotarios reambulari et rectificari faciat. Et non solum huiusmodi bonorum, verum etiam ex parte ipsorum Comanorum [280.] et Philisteorum ac Zegediensium necnon ex parte Moraviae, Austriae¹⁸³ metas regni iuxta contenta decreti pariter rectificare faciat.

177 Későbbi kéztől a margón: praetactorum.

178 Későbbi kéztől kihúzza; föléírva: taxatione et pactatione.

179 Későbbi kéztől a margón: iudices ordinarii.

180 A hivatalos változatban: dominus ... exequatur] regia maiestas curare dignabitur fieri omnimodam executionem in premissis.

181 Későbbi kéztől beszúrva: statim.

182 Későbbi kéztől kihúzza.

183 Későbbi kéztől beszúrva: Stirie, Carinthiae et generaliter omnes.

Item quod regia maiestas sigillum suum iuridicum¹⁸⁴ personae saeculari¹⁸⁵ iurisque et litterarum perite conferat, quae semper Budae maneat et cunctas transmissionales atque breves brevium iudicet et litterae ratione brevis brevium sigillo omnium iudicum ordinariorum regni emanari possunt. Verum evocatio seu amonitio in praesentiam regiam modo hactenus observato fiat. Et causae huiusmodi per ipsam personalem praesentiam iudicentur, nisi forsitan ex transmissione eiusdem fuerit in praesentiam aliorum iudicum deductae.

Item¹⁸⁶ de honoribus comitatum per regiam maiestatem exnunc providendum est, quod¹⁸⁷ negligentia aliquando et vitio, interdum vero potentia et insolentia comitum multa incommoda sequuntur.

Et quod honor comitatus Hewesiensis iuxta contenta decreti personae saeculari conferatur, quia episcopus Agriensis extra regnum moratur, qui si ad residendum venerit vel autem ecclesia ipsa praelatum alium¹⁸⁸ residentem habuerit, honor huiusmodi comitatus iterum ad ecclesiam redeat.

Item quod quilibet nobilium tures et fortalitia pro defensione personae et rerum suarum cum propugnaculis et etiam fossatis erigere queat.

Praeterea in singulis comitatibus unum castrum¹⁸⁹ pro communitate nobilium construi potest.

Item quod nonas omnes civitatenses in terris aliorum vineas habentes vel araturas facientes dominis terrestribus iuxta contenta decreti dare solvereque teneantur.¹⁹⁰

Item quod praeter unum beneficium nemo spiritualium vel ecclesiasticarum personarum secundum decreti formam de cetero tenere vel gubernare possit et ea statim regia maiestas bene meritis conferat, alios autem illa ad conservationem castrorum finitimorum convertantur.

Item quod presbyteri,¹⁹¹ scholares et haydones arma non defferant et neque rustici pixides gerere audeant. Aliter si haydones arma gesserunt, per quemcunque deprehendi poterint, primo castrentur, secundo decollentur.¹⁹² aut alia morte mulcentur. Rusticus vero, [281.] si pixidem habuerit, dextra manu truncetur. Scholares similiter presbyteri vero nisi extra regnum transitori, si arma tulerint, si rusticana, manu deprehendi possit ac ad manus praelati aut archidiaconis, si in propinquo erit, factoris eiusdem tenere teneantur perpetuis carceribus mancipandum, quod si ipse vicearchidiconus facere recusaret, extunc solus ipse per comitem vel vicecomitem poena prenotata puniendus.

184 Későbbi kéztől beszúrva: seu iudiciale bene merita.

185 Későbbi kéztől kihúzza: bene merite.

186 Későbbi kéztől beszúrva: quod.

187 Későbbi kéztől kihúzza; föléírva: quia.

188 Későbbi kéztől beszúrva: ibi.

189 Későbbi kéztől beszúrva: cum scitu regiae maiestatis.

190 A cikkely mellett a margón: nonae solvendae.

191 Későbbi kéztől beszúrva: non beneficiati et scholares scholas inhabitantes arma vel pixides de caetero gerere non audeant.

192 A kéziratban: decollentur.

Item quod iura patronatus ecclesiarum regia maiestas in conferendis beneficiis et dignitatibus dominis praelatis vel etiam aliis sic conferat, ut ad dignitates et alia beneficia, dumtaxat demptis simplicibus canonicis, dominorum et nobilium filii, non autem rustici promoveantur.

Et¹⁹³ quod pro pecudum aut pecorum conservatione in terris et territoriis aliorum nemo rusticorum etiam liberarum¹⁹⁴ civitatum regiarum domos seu casas de cetero campestrales sive tuguria communi vocabulo zalas nuncupato tenere aut conservare possit, ut per hoc malitia haydonum¹⁹⁵ depereat. Nobiles autem si huiusmodi domos in terris propriis tenuerint, custodes nihilominus uxores et tales quidem, qui bonę famę et honestę conditionis sint, ibidem tenere debeant, ne de illorum pravis actibus mala cuipiam inferantur. Ipsi etiam cives et alii rustici in eorum terris et territoriis similiter facere teneantur. Nam aliter et pecudes pecoraque talium hominum¹⁹⁶ et nobilium et civium et rusticorum¹⁹⁷ in terris et territoriis dominorum et nobilium praeter eorum consensum erecta, que tempore revisionis et refusionis praemissorum damnorum per rusticos¹⁹⁸ illorum reperientur, per eosdem comites et vicecomites¹⁹⁹ cum universitate nobilium ad hanc executionem peragendam impotentes erunt, dominus capitaneus per litteras regię maiestatis²⁰⁰ ad requisitionem comitum vel vicecomitum admonitus executionem huiusmodi peragere teneatur.

Item quod maiestas regia illa bona, quae per defectum seminis aliquorum nobilium per rusticos interemptorum ad collationem maiestatis suę²⁰¹ devoluta esse dinoscuntur, nemini simpliciter conferat et si contulisset, nullius sit firmitatis, sed si nobilis interemptus filias habuerit, eisdem [282.] filiabus maiestas sua²⁰² donet. Si vero filiabus quoque caruerit, extunc relicte suae maiestas regia donet et in perpetuum conferat, ita tamen, ne relicta ipsa vel filia rustico nubat, nam sic, cuicunque maiestas sua voluerit, libere conferat. Puella etiam nobilis, si rustico etiam patre vel fratribus consentientibus de caetero nupserit, sola quarta puellari contentetur. Et huiusmodi donationes filiabus vel uxoribus interemptorum nobilium modo praehabito fiende fratribus condicionalibus occisorum vel eis, ad quos de iure bona ipsa sunt devoluta, preiudicari non intelligantur, sed quae ad collationem regię

193 Későbbi kéztől átirva: Item statutum est.

194 Későbbi kéztől beszúrva: vel etiam aliarum.

195 Későbbi kéztől beszúrva: cesset et.

196 A hivatalos változatban: omnium.

197 Későbbi kéztől a margón: inibi reperienda per comites et vicecomites talium comitatum, in quibus ea fieri contingeret, auferantur et insuper cuncta tuguria civium ac rusticorum.

198 Későbbi kéztől beszúrva: nuper.

199 Későbbi kéztől a margón: et universitatem nobilium illorum comitatum distraherentur et si iterum erigentur, pecudes et pecora tandem auferantur. Ubi autem comites ac vicecomites cum ipsa universitate nobilium.

200 A hivatalos változatban: dominus ... maiestatis] regia maiestas.

201 Későbbi kéztől beszúrva: legitime.

202 Későbbi kéztől beszúrva: perpetuo.

maiestatis dinoscuntur rite et legitime redacta extitisse, filiabus ipsis et uxoribus dumtaxat erunt conferenda.

Item quod de auri et argenti ex hoc regno educatione et superfluum coquinam regię maiestatis domini consilarii ita provideant, ne regnum istud auro et argento monetisque de caetero destituatur et²⁰³ coquinarum supeflua conservatio regni maiestati regię damnum inferre videatur.

Item quod iudicium seu sedes reverendissimi legati iuxta contenta generalis decreti cesset et aboleatur et causae iudicium spirituale concernentes eorum vicarii et domini praelati iudicentur et si quae causae adiudicate ibidem iam fuissent, nullius sint firmitatis. Regia maiestas tamen dicit hunc articulum nec licere nec posse confirmare²⁰⁴ <contra> auctoritatem sanctę Sedis Apostolicę, offerens nihilominus sua maiestas se laboraturam apud summum pontificem, ut iste articulus quoque confirmetur.²⁰⁵

Item quia dominus iudex curie etiam ex ipso suo officio inter consiliarios regios computari debet in iudiciis quoque interesse tenetur. Et quia et alias maiestati suae multa et preclara servitia exhibuit, ideo maiestas sua salarium suum reddi iubeat.

Item quoniam dominus palatinus inter regiam maiestatem et regnum non solum mediator, verum etiam iudex est constitutus, quare cupiunt et optant universi regnicolę, ut dominus ipse palatinus Budae penes maiestatem regiam continue maneat et cunctis rebus regni huius, ubi necessarium fuerit, nomine [283.] eiusdem regni agat et inter alios maiestatis suę consiliarios tamquam superintendens assideat. Utque facilius et commodius cunctę sive maiestatis sive regni sui negotia debitum sortiantur effectum, idem dominus palatinus cum domino capitaneo generali mutuam semper intelligentiam habeant et ut maiestas sua quoque regia ad hoc idem peragendum prefatum dominum palatinum inducere et in ea, quibus maiestas sua tenetur, sibi reddere dignetur institutionem, supplicamus.

Caeterum quia plerique decimatorum signanter in comitatu de Baronya tempore decimationis vinorum omnes indifferenter nobiles et ignobiles quantumcunque exiguo et vili²⁰⁶ debito vel alio negotio arestare consuevisse perhibentur.

Arestatio autem iuxta generalis decreti formam preter unum casum ibidem declaratum fieri non potest et alius decimator²⁰⁷ ingerere vel

203 Későbbi kéztől beszúrva: ne.

204 Kimaradt: contra.

205 Későbbi kéztől a margóra írva a hivatalos változatban e helyütt szereplő cikkely: Item quod universa decreta iam rectificentur et in unum comportentur iuraque regni scripta regia maiestas statim perlegi facere et perlecta confirmare confirmataque et sigillata ad singulos regni comitatus remittere dignetur.

206 Későbbi kéztől beszúrva: pro.

207 Későbbi kéztől a margón: ipsis non iudicandi quemquam, sed decimandi, dumtaxat data est facultas, propterea iidem decimatores seße (!) de cetero in negotium aresti praeter factum decimarum.

immittere se nullatenus presumat.²⁰⁸ Nam si non cessaverint, non coloni talium locorum ad decimarum solutionem compellantur, sed decime ipsae per dominos terrestres in hac parte exigantur et ad castrorum finitimorum reformationem convertantur.

Item quoniam plurimae beneficiatores ecclesiarum aut praelatis²⁰⁹ eorum pro rebus, aut certorum consortiorum negotiis expediendis in Urbem proficiscuntur ibidemque saepenumero moriuntur et sic eorum beneficia per summum pontificem externis nationibus et advenis contra huius regni libertatem crebro conferuntur, ideo deliberatum est, ut a modo deinceps quilibet dominorum praelatorum et aliorum virorum ecclesiasticorum beneficiatorum Urbem petiturus, antequam itineri se submittant, teneantur et de patrimonio suo in proventibus tantum maiestati regie et sacrae corone suae obligare et inscribere, quantum proventus beneficii sui annualis valere dinoscuntur. Si vero tantum patrimonii²¹⁰ teneantur, priusquam ingrediantur,²¹¹ litteras a summo pontifice assercuratorias impetrare, quod si etiam in Urbe casu decederet, beneficium nihilominus suum in hoc regno salvum permaneat et illesum.²¹²

Item quod monetae externae in regnum non inducantur [284.] et inductae non recipiantur, sed ubicunque et apud quoscunque repertae fuerint, auferantur. Et ut facilius ac citius huiusmodi pecuniae eradicentur et iterum non inducantur, boves et equi atque oves, prout in tribus iam decretis conclusum habetur, de regno non educantur, sed usque Pesth dumtaxat et Albam Regalem abigantur, in quibus quidem locis vel etiam alias, ubi poterunt,²¹³ in medio regni nationes externae²¹⁴ boves, equos,²¹⁵ oves pecuniis Hungaricalibus emant et coemant,²¹⁶ nam non externae nationes, sed Hungari huiusmodi animalium externis ex²¹⁷ regnis <vendentes> pecunias alienas inducere solent. Si qui vero contrarium faceret, tam boves quam etiam²¹⁸ oves iuxta decreti formam auferantur.

Item quod regia maiestas tam laycæ quam Croatiae <banos exnunc et de facto>²¹⁹ constituatur et debitam provisionem et ordinationem faciat, ne periculo subyciantur.²²⁰

208 A kéziratban eredetileg: praesumant.

209 A hivatalos változatban: privatis.

210 Későbbi kéztől beszúrva: non haberet.

211 Utólag átírva erre: ingrediat.

212 A cikkely mellett a margón: De beneficiis clericorum Romae morantium.

213 Későbbi kéztől beszúrva: et maluerint.

214 A kéziratban: externaes.

215 Későbbi kéztől beszúrva: et.

216 A hivatalos változatban: comparent.

217 A hivatalos változatban: in.

218 Későbbi kéztől beszúrva: equi et.

219 Későbbi kéztől a margóra írva.

220 Ezt követően az ellenőrző kéztől beszúrva az alábbi cikkely: Et quod ad omnia castra finitima per maiestatem regiam provisores deputentur, qui ad ingenia, victualia provideant et invigilare teneantur semper.

Item quod thesaurarius regius pro tempore constitutus solo eo officio thesaurarii fungatur et penes maiestatem regiam maneat semper, ut eo commodius res et negotia suae maiestatis regnique sui dirigere, in illis superintendere queat omniaque in factis publicis regie maiestatis et regni cum maiestatis suae et consilii sui deliberatione faciat.

Item quod gentes dominorum et regnicolarum etiam de caetero, prout hactenus solitum fuit, in pleno numero conserventur, quarum medietas in confinibus iuxta limitationem et ordinationem domini capitanei semper maneat, qui interim ad propria non redeat, donec altera medietas illuc vadat, ne per absentiam gentium regnum istud de caetero periculum incurrat, et si necessitas ita postulaverit, et secus fieri non poterit, etiam totaliter gentes ipsae ad locum eisdem per praefatum capitaneum deputatum transferre teneantur.

Pecuniae autem exercitiales modo hactenus observato ubilibet et per quemlibet non banderiatos aliosque nobiles semper exigantur et decem ille personae, [285.] quae in decreto penes banderium regium²²¹ sunt exceptae, ad singulos regni comitatus per regiam maiestatem perscribentur et alii praeter eos de medio comitatu demptis dominis banderiat, non excipiantur.

Et²²² quod universi actus potentiarii novaeque occupationes per dominos et nobiles in alterutrum hiis disturbiorum temporibus a festo scilicet beati Georgii martyris proxime preterito usque modo festum scilicet beate Elyzabeth viduae quomodocunque et quotienscunque illati et patrati, habita primum superinde legitima evocatione, in termino celebrationis brevium iudiciorum, quae pro hac vigesimo die proximi²²³ festi epiphaniarum Domini inchoabuntur,²²⁴ ante omnes alias causas discutiantur et adiudicentur. Quae quidem causae, si in eodem termino fieri non possent, in sequenti et tertio <termino> similiter de illis fiat, quod scilicet ante omnes alias causas extraque omnem seriem tenentur et terminentur. Reliquae deinde causae iuxta contenta decreti iudicentur. Quia²²⁵ plurimi rusticorum in confinibus regni residentium ob gravamina et servitia ipsis ob eorum demerita in praesenti dieta imposita ad externa regna videlicet Poloniam, Moldaviam Moraviamque et Austriam²²⁶ ad eadem regna dignetur²²⁷ scribere,²²⁸ ut coloni²²⁹ illac sese conferendi moraturos²³⁰ reddantur et ad pristina eorum habitacula reducantur, immo potius nec illuc omittantur.²³¹

221 A Jankovich-fogalmazványban e helyütt szerepel: non.

222 Későbbi kéztől javítva: Item conclusum est.

223 Előtte kihúzza: Posonii.

224 Későbbi kéztől a margón: amodo deinceps celebrandorum.

225 Későbbi kéztől beszúrva: vero.

226 Későbbi kéztől beszúrva: secedere creduntur moraturi, quod fieri ne possit.

227 Későbbi kéztől kihúzza: sic.

228 Későbbi kéztől kihúzza: dixi.

229 Későbbi kéztől beszúrva: et rustici.

230 Későbbi kéztől beszúrva: semper.

231 Későbbi kéztől javítva: immitantur.

Postremo quod loca,²³² in priori disturbio per dominos et nobiles ad rusticorum rabiem domandam combusta et incinerata sunt, in ea parte, ubi combustio facta est, a contributione regia atque exercituali hoc termino²³³ relaxetur.

Nos itaque premissis supplicationibus praefatorum dominorum <praelatorum>²³⁴ ac baronum et regni nostri nobilium²³⁵ tanquam iustis et rationabilibus inclinati cunctos²³⁶ articulos commune bonum et quietum statum et utilitatem ipsius regni nostri in se continentes acceptamus, approbamus et ratificamus, immo²³⁷ sub²³⁸ conditionibus, quibus aeditae et superius conscriptae existunt, approbamus et ratificamus, nosque eosdem et omnia in eisdem contenta atque specificata inviolabiliter observare [286.] et per alios etiam observari facere promittimus et obligamus praesentis scripti nostri patrocinio mediante. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam praesentes literas nostras privilegiales appensione secreti sigilli nostri, quo ut rex Hungariae utimur, communitas duximus concedendas. Datum Budae in festo beatae Elyzabeth viduae 30 scilicet²³⁹ die dietę et conventionis generalis praenotatae, anno Domini 1514., regnorum nostrorum Hungariae etc. anno 25^o, Bohemiae vero quadragesimo quinto.

Reverendissimis reverendis in Christo patribus dominis Thoma tituli sancti Martini in Montibus sacrosanctae Romanae ecclesiae presbytero cardinali et patriarcha Constantinopolitano et Apostolicae Sedis legato de latere Strigoniensis, Gregorio²⁴⁰ de Frangapanibus Colocensis ac Bachiensis ecclesiarum canonice unitarum archiepiscopis necnon illustrissimo ac reverendissimo Hyppolito de Aragonia, Iohanne de Ewrdeth electo Zagrabiensis, Francisco de Warda Transylvaniensis, Francisco de Peren Waradiensis, Georgio Quinque Ecclesiensis, secretario cancellario nostro, Petro Beryzlo Wesprimiensi, summo thesaurario nostro ac regnorum nostrorum Dalmatę, Croatiaę et Sclavoniae bano, Iohanni Gozthon Iauriensis,²⁴¹ Ioanne Orzagh de Gwth Sirimiensis, Michaelae Keserew de Gybarth²⁴² Boznensis electis et Briccio de Egerwara Thininiensis ecclesiarum episcopis ecclesias Dei faeliciter gubernantibus.

Item spectabilibus et magnificis Emerico de Peren praenotato comite perpetuo comitatus Abaywariensis, praedicti regni nostri Hungariae palatino

232 Későbbi kéztől beszúrva: quae.

233 Későbbi kéztől kihúzva és helyette beírva: venturo triennio.

234 Későbbi kéztől beszúrva.

235 Későbbi kéztől beszúrva: modo et ordine superius expressato nostrae factis maiestati.

236 Későbbi kéztől föléírva: praescriptos.

237 Későbbi kéztől beszúrva: acceptamus et.

238 Későbbi kéztől beszúrva: eisdem.

239 Későbbi kéztől beszúrva: tertio.

240 A kéziratban: Georgio.

241 A hivatalos változatban ezt követően: Ladislao Zalkano Vaciensis, Francisco de Chahol Chandiensis, Stephano de Podmanyn Nitriensis.

242 A kéziratban: Wyngarth.

et iudice Comanorum nostrorum, comite Petro de Sancto Georgio et de Bozyn iudice curiae nostrae, Ioanne de Zapolya comite perpetuo terrae Scepusiensis, waywoda nostro Transylvaniensi et comite Siculorum nostrorum et generali capitaneo nostro, eodem Iohanne de Zapolya et Barnaba de Bela Zewriniensibus banis, Stephano de Bathor Themensi comite et partium regni nostri inferiorum capitaneo generali, Blasio de Raska thavernicorum, Moyse Bwzlay de Gergellaka ianitorum, Ioanne Dragffy de Belthewk dapiferorum, Ioanne Banffy de Lyndwa pincernarum, Michaelae de Paloch cubiculariorum, Georgio de Bathor praedicta agazonum nostrorum regaliū magistris et Iohanne Bornemyzza de Berzenche comite Posoniensi et aliis compluribus comitatus regni nostri tenentes et honores.

SUMMARY

GÁBOR MIKÓ: THE BIRTH OF THE CODE OF THE DIET ON THE DAY OF ST. LUKE IN 1514. THE ORIGINAL VERSION OF THE DECREE

Three months after the end of the Peasants' war of 1514, the Diet assembled in Buda and issued a Code of 17 articles on 19th of November. It has already been suggested in the relevant literature that the King did not sanction the decree on the last day of the Diet, but it was issued later dated back on that day; however, this question has not been examined in details so far.

During his research, the author has found a previously unknown variant of the decree in a handwritten collection of transcripts made in the 16th century, presently kept in Selmechánya. Though the text contains a preamble and a certification clause analogous with the official Code, and what is more important, it has the same date (19th November, 1514), the content is greatly different. This source alone can prove that the official variant of the Code was really a document dated back, and originally a more extended version was accepted.

The essay sums up all the sources that demonstrate the formation of the eventual resolutions of the Diet. Comparing these indicates that the original decrees of the Diet can be reconstructed on the basis of the reports of that time, although these preserved only the decrees regarded the most important. After closing the Diet, negotiations continued in the Royal Council, about which a decree draft written in the first half of December informs us. Following these events, in the beginning of January, 1515, the version whose copy has now been explored in Selmechánya was formed. It was meant to be an official decree, that is why it contains a preamble and a certificate clause as well, but it was not promulgated in the end for some reasons.

This "first official" version regulated in details the authority of the Chief Captain of the country (capitaneus generalis), which post was taken by János Szapolyai, Voivod of Transylvania at that time according to the decision of the Diet. His prestige grew on as the victorious commander over Dózsa's army, but in the spring of 1515, after the unsuccessful siege of the castle Zsarnó, his reputation diminished. So his rivals could make the King cancel the articles strengthening the authority of the Chief Captain and sanction the shortened Code, which took place in August, 1515.

MIKÓ GÁBOR

A parasztság költözési jogának szabályozása II. Ulászló király 1514. évi törvénykönyvében

Hamis értelmezések nyomában

A Dózsa-parasztháború lezárulta után, 1514 októberében összeült országgyűlés nevezetes törvénykönyvének két cikkelye foglalkozik kimondottan a jobbágyok költözési jogával. Egyfelől a 14., másfelől a 25. artikulus. E két határozattal számos történész foglalkozott már. Legtöbbjük azt a következtetést vonta le belőlük, hogy az országgyűlésen teljesen és végérvényesen eltörölték a parasztság költözési jogát – másként szólva röghöz kötötték a jobbágyokat. Mivel azonban ezt különböző érvekkel indokolták – amelyek ismertetése önmagában is tanulságos –, illetve időnként óvatosabb vélemények is elhangzottak, tanulmányom első részében röviden összefoglalom, miként vélekedtek e cikkelyekről az elmúlt bő másfél évszázadban. Ezt azonban nem egyszerű kronológiai sorrendben teszem, hanem az egyes munkákat jellegük alapján is igyekeztem csoportokba osztani. Emellett természetesen teljesen a kronológiai szemponttól sem mondhattam le, hiszen figyelembe kellett vennem azt is, hogy az idő múltával egyre kiszélesedő forrásbázisnak köszönhetően az egyes történészek más-más háttérrel foghattak a munkájukhoz.

Ezt követően, írásom második részében – mindenekelőtt azon új vagy a kutatásba eddig be nem vont források segítségével, amelyeken a dekrétum megszületését tárgyaló tanulmányom is alapszik¹ – azt vizsgálom, mennyiben tartható a már említett közismert, sőt mélyen a köztudatban élő, tankönyvekben szereplő tétel, amely szerint az 1514. évi Lukács-napi országgyűlésen kimondták a parasztság örökös röghöz kötését.

Még e bevezető részben tekintsük át az ominózus cikkelyek szövegét, amelyekben kurzív szedéssel kiemeltem a legfontosabb részeket. A 14. cikkely rendelkezése szerint a költözési tilalom csak a lázadásban részt vevő parasztokra értendő: „Mindazonáltal, hogy ennek az ő árulásuknak az emléke és időleges büntetése maradékaikra is átszálljon és átmenjen, és hogy minden emberkor megtudja, hogy mekkora büntény az urak ellen föltámadni: ennek utána az ebben az országban bárhol lakó összes parasztok – kivéve a királyi felséghez híven maradt szabad és fallal kerített városokat, és kivéve azokat is, kik uraik és az ország szent koronája mellett hűségükben kitartottak és más bűnös parasztokkal ebben a lázadásban részt nem vettek –, elveszítvén e hűt-

¹ Lásd erre a jelen kötetben lévő másik tanulmányomat!

lenségi vétkük miatt szabadságukat, a mely szerint egyik helyről a másikra költözhetek, az ő földesuraiknak föltétlen és örökös szolgaság alá legyenek vetve. És jövőre ne legyen szabadságuk arra, hogy uraik akaratának és beleegyezésének ellenére egyik helyről a másikra menjenek és állandóan letelepedjenek.”²

A 25. cikkely pedig így szól: „Mindazonáltal határozottan kijelentvén azt: hogy a jobbágyok ezután való elvonulásának vagy költözésének tilalmáról fentebb megírt és előadott cikkelyt (miután a jobbágyok elvitele és visszatartóztatására nézve eddigelé igen sok és igen nagy alkalmatlanság és csaknem mindennapos veszekedések támadtak) minden helyre és minden az országnak s alája vetett részeinek határain belül bárhol lakó jobbágy és paraszt sorsu emberre egyaránt kell érteni és alkalmazni. Akképen, hogy ezután a jobbágyoknak elbocsátása és elvitele egyáltalában szűnjék meg s örök időkre elmaradjon s mindenkorra eltöröltnek tekintessék. De ezzel a rendelkezéssel a jobbágyoknak a királyi felség és főurak szabad városaiból, azoknak ugyancsak szabad városaiba való kölcsönös költözése megtiltottnak nem tekintendő.”³

A historiográfiai áttekintés előtt még egy rövid, filológiai vonatkozású megjegyzést kell tennem arról, hogy az idézett törvényszövegek latin eredetiségének hitelessége felől semmiféle kétség nem merül fel. A dekrétumnak van modern kritikai kiadása, amelyből kiderül, hogy több királyi függőpecsétes, valamelyik megyének elküldött hiteles példány is fennmaradt. Ezek szövegében e két cikkely esetében jelentésbeni eltérések nincsenek. Az oklevelek szövege mellett fontos a *Corpus Juris* szövege is, hiszen a történészek a kritikai kiadás 1979-es megjelenése előtt azt használták. Szerencsénkre azonban a *Törvénytár* szövege megfelel az eredeti oklevelek szövegének. Így biztosak lehetünk abban, hogy az eddig e két cikkellyel foglalkozó kutatók a fent idézett szövegeket ismerték.⁴

2 Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV. Ed. Antonius Fekete Nagy, Victor Kenéz, Ladislaus Solymosi, Geisa Érszegi. (Publicationes Archivi Nationalis Hungarici II, Fontes 12.) Bp. 1979. (a továbbiakban: Mon. rust.) 260. – A fordítás lelőhelye: Magyar törvénytar. 1000–1526. évi törvényczikkek. Ford., jegyz. Nagy Gyula, Kolosvári Sándor, Óvári Kelemen. Szerk. Márkus Dezső. (Magyar Törvénytar – Corpus Juris Hungarici. 1000–1895. Millenniumi emlékkiadás I.) Bp. 1899. 713.

3 Mon. rust. 262. – A fordítást lásd az előző jegyzetben idézett Corpus Juris 717. oldalán.

4 Így szerepelt már a Corpus Juris első, Mossóczy-féle kiadásában (Decreta, constitutiones et articuli regum incltyti regni Hungariae ab anno Domini millesimo trigesimo quinto ad annum post sesquimillesimum octogesimum tertium publicis comitiis edita. Tirnaviae, 1584. 332., 334.) és a múlt század elejétől fogva legelterjedtebb ún. millenniumi kiadásban is. (712., 716.) – A kérdés tisztázása okvetlenül szükséges volt. Indokként az 1608. évi törvény 13. cikkulását említem, ahol a Corpus Juris egyes kiadásai különböző, a cikkely értelmét nagyban módosító olvasatokat közöltek, ily módon az eredeti (egyébként nyomtatott) törvényszövegtől eltérve, mindez pedig a téma szakirodalmában is jelentős zűrzavarhoz vezetett. – Varga János: Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban. 1556–1767. Bp. 1969. 15–31., különösen 21.

Kutatástörténeti áttekintés

A 19. század első felében készült nagy országtörténetek szerzői a fentebb idézett, vonatkozó passzusokat vagy még nem elemezték, vagy azokat meg sem említették.⁵ Katona István ugyan az egész dekrétumot közölte a *Corpus Juris* nyomán, ám kommentárt nem fűzött hozzá.⁶ A nála néhány évtizeddel később alkotó Fessler Ignác hosszabban írt a parasztháború eseményeiről, ám az annak leverése utáni országgyűlésről csupán egy rövid említést tett.⁷ Szintén nem kommentálta a két artikulust Szalay László sem, igaz, a kettő közül csak az egyiket idézte.⁸

Az általános röghöz kötés tételére elsőként Horváth Mihály nyolckötetes, összefoglaló Magyarország-történetében bukkantam rá. A szerző ennek alátámasztására a törvény 14. cikkelyét használta fel, ám azt hiányosan idézte: éppen azt a passzust hagyta ki belőle, amely arról szól, hogy a cikkely a szabad királyi városokban lakókra, illetve a lázadásban részt nem vevőkre nem vonatkozik. Így aztán nyugodtan leírhatta, hogy az országgyűlésen mind a bűnösökre, mind pedig az ártatlanokra ugyanazt a büntetést alkalmazták.⁹ A 25. cikkelyt említés nélkül hagyta.

Ez az érthetetlen tévedés – vagy talán mondhatjuk: tudatos torzítás? – később jó néhány munkában felbukkant. Elsőként Fraknói Vilmos ismételte meg a Szilágyi Sándor szerkesztette, Magyarország történetét a millenniumra összefoglaló, tízkötetes, impozáns sorozat Mátyás- és Jagelló-kort bemutató kötetében.¹⁰ Őt követte előbb Erdélyi László a hazai történelemről írt kétkötetes összefoglalásában,¹¹ majd Hóman Bálint a Székfű Gyulával közösen írt *Magyar történetben*.¹² De ugyanígy járt el Székely György is az Elekes Lajossal és Lederer Emmával közös munkájában, az 1961-ben megjelent egyetemi tankönyv első kötetében,¹³ majd ugyanezt ismételte meg abban a Molnár Erik

5 A még korábbi, 16–18. századi történetírói munkák felkelésről alkotott képére lásd Tóth György: Értelmezések fogságában. Az 1514. évi parasztháború a kora újkori magyarországi történetírásban. Történelmi Szemle 56. (2014) 563–586. (különösen 574–585.)

6 Stephanus Katona (ed.): Historia critica regum Hungariae stirpis mixtae. XI. Budae, 1792. 760., 763.

7 I(gnati)us A(urelius) Fessler: Die Geschichte des Ungern und ihrer Landsassen. V. Leipzig, 1822. 896–918.

8 Mégpedig a 14. cikkelyt. – Szalay László: Magyarország története. III. köt. A Hunyadyaktól a mohácsi vészig. Liptó, Geibel Károly, 1853. 490–492.

9 Horváth Mihály: Magyarország történelme. III. köt. Pest, 1871². 317. – Ez műve legbővebb kiadása, vö. Romsics Ignác: Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel. Bp. 2011. 155., vö. még 98–103.

10 Szerk. Szilágyi Sándor. IV. köt. A Hunyadiak és a Jagellók kora. (1440–1526). Írta: Fraknói Vilmos. Bp. Athenaeum, 1896. 403.

11 Erdélyi László: Magyar történelem. Művelődés- és államtörténet. I–II. Bp. 1936. I. 348.

12 Hóman Bálint–Székely Gyula: Magyar történet. I–V. Bp. 1935–1936. II. 588. (A vonatkozó rész Hóman Bálint munkája.)

13 Elekes Lajos–Lederer Emma–Székely György: Magyarország története. Az őskortól 1526-ig. Tankönyvkiadó, Bp. 1961. 413. (A vonatkozó rész Székely György munkája.)

főszerkesztésével készült, a Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete által kiadott kétkötetes átfogó munkában, amely Magyarország történetét a kezdetektől az 1950-es évekig bezárólag tárgyalta.¹⁴

Ahhoz, hogy az általános röghöz kötés tétele ennyire elterjedt, nagyban hozzájárult az is, hogy a kifejezetten a hazai jobbágyság történetével foglalkozó munkák is kivétel nélkül ezt hangsúlyozták. Erről olvashatunk már a 19. század végén megjelent munkákban is, így például K. Nagy Sándornak a parasztság hazai történetét ismertető monográfiájában. Ő – Horváth Mihályhoz hasonlóan – a 14. cikkely idézésekor abból jelzés nélkül elhagyta a felkelésben részt nem vettek vonatkozó külön rendelkezést, így természetesen beszélhetett általános költözési tilalomról. Bár a 25. artikulusra is kitért, arról csupán azt állapította meg, hogy a dekrétumban még egyszer kimondták, hogy a költözési tilalom minden jobbágyra vonatkozott.¹⁵ Egy másik 19. század végi munka, Nagy Benjamin nyomtatásban megjelent doktori disszertációja, amely a hazai parasztság történetét az Anjou-kortól kezdve éppen 1514-ig tárgyalta, a törvénycikk külön ismertetése nélkül megállapította, hogy a nemesség a jobbágyokat és azok utódjait „örök parasztsággal” sújtotta.¹⁶ Bár sokkal alaposabb elemzés után, de lényegében ugyanerre a végkövetkeztetésre jutott Acsády Ignác is, amikor 1906-ban, halála évében megjelent, *A magyar jobbágyság története* címet viselő monográfiájában úgy fogalmazott, hogy „Az 1514. évi törvénykönyv s a Hármaskönyvnek vele összefüggő határozatai egyformán helotizálták, rabszolgaságba döntötték a magyar jobbágyságot. A szabad költözés rendszerét a röghöz kötöttség rendszere váltotta föl [...]”.¹⁷ A szerző mindkét, a témánkat legközelebről érintő cikkellyel is foglalkozott. A 14. cikkellyel kapcsolatban legfontosabb megemlíteni, hogy elsőként – és tudomásom szerint mindeddig utolsóként is – megkísérelte megmagyarázni azt, hogy kikre vonatkozhat az artikulus felkelésben részt nem vevőkre utaló kitétele: a kérdés megoldását abban látta, hogy az csak nagyon szűk csoportokra, nevezetesen a „ruténekre, a rácok egy részére és a kincstári javakon élő egyes magyar községek” volt érvényes.¹⁸ A 25. artikulus tartalmát ennek megfelelően nem látta ellentmondásban állni az előbbi cikkellyel.

A következő, kifejezetten a jobbágyköltözéssel foglalkozó, említésre érdemes munka évtizedekkel később, 1935-ben – tehát nagyjából egy időben Hóman és Szekfű nagy munkájának megjelenésével – látott napvilágot a *Századok* hasábjain. Szerzője, Komjáthy (Kring) Miklós ugyan elsősorban azt elemzte, mely okok vezettek a jobbágyok költözési lehetőségeinek fokozatos

megvonásához, a folyamat végpontjának értelemszerűen az 1514. esztendő tette. Az országgyűlés törvénykönyvéből csak a 14. cikkelyt emelte ki, amely – véleménye szerint – örök parasztsággal sújtotta a lázadó jobbágyságot.¹⁹

Az ezt követő évtizedekben a neves történész, Szabó István jó néhány munkájában érintette a jobbágyok költözési jogát és ennek kapcsán az 1514. évi törvénykönyvet is. Legbővebben az 1948-ban megjelent, *Tanulmányok a magyar parasztság történetéből* címet viselő gyűjteményes kötetnek *Az örökös röghöz kötöttség* címet viselő fejezetében szólt róla. Mind a 14., mind pedig a 25. artikulust vizsgálta, majd az utóbbi alapján megállapította, hogy a költözési tilalom minden jobbágyra érvényes volt, kivéve a városokban lakókat.²⁰ (Jóllehet a 14. cikkely szövegét pontosan idézte, a két artikulus közti esetleges ellentmondásról nem szólt.) Későbbi írásaiban szintén a szabad költözési jog általános megvonásáról értekezett.²¹

A parasztság hazai történetével foglalkozó írások mellett természetesen figyelmet kell fordítani azokra a művekre is, amelyek magával a parasztháborúval foglalkoztak részletesen. Két munkát érdemes mindenképpen megemlíteni: egyrészt Márki Sándornak az 1913-ban megjelent Dózsa-életrajzát, másfelől Fekete Nagy Antalnak és Barta Gábornak kifejezetten az 1514-es eseményekkel foglalkozó, 1973-ban megjelent monográfiáját, amely egyúttal mindmáig a legrészletesebb munka e tárgyban. Márki a jobbágyok költözési jogával az október–novemberi országgyűlés határozatainak vizsgálatakor foglalkozott, ám csak a 14. cikkelyt idézte, és megmaradt az ismertetés szintjén.²² Barta Gábor és Fekete Nagy Antal elődeiknél sokkal nagyobb forrásbázisra támaszkodhattak, hiszen az utóbbi szerző hosszú évek kutatómunkájával igyekezett összegyűjteni a parasztháborúra vonatkozó kútfőket. Az említett kutatók hangsúlyozták először és máig utoljára, hogy a két ominózus cikkely ellentmondásban áll egymással, ám végső döntésnek a 25. cikkelyt tekintették.²³

19 Kring Miklós: Középkori jobbágyságunk szabad költözéséről. Századok 69. (1935) 392.

20 Szabó István: Tanulmányok a magyar parasztság történetéből. Bp. 1948. (A Történettudományi Intézet Kiadványai II.) 68–69.

21 Uő: A nemesség és a parasztság osztályviszonyai a XVI–XVIII. században. In: Uő: Jobbágyok – parasztok. Értekezések a magyar parasztság történetéből. S. a. r. Für Lajos. Bp. 1976. 237–252. Úgy fogalmazott, hogy 1514-ben „a parasztokra rakott terhek között a legsúlyosabb következménye a szabad költözési jog elkobzásának, a paraszt örökös röghöz kötésének volt, minthogy ez a jobbágy egész társadalmi helyzetének átalakulását, alágyűlledését vonta maga után.” (238.) – Uő: Az 1351. évi jobbágytörvények. In: Uő: Jobbágyok – parasztok i. m. 137–166. E tanulmányában is megjegyezte, hogy 1514-ben megvonták a költözési jogot (159.).

22 Márki Sándor: Dózsa György. Bp. 1913. (Magyar történeti életrajzok 29.) 516., 518. – A monográfiát ért kortárs kritikákra lásd Romsics I.: Clio bűvöletében 151. Márki munkájának alapvető fogyatékoságaira világít rá összefoglalóan Szűcs Jenő. Uő: Dózsa parasztháborújának ideológiája. In: Nemzet és történelem. Tanulmányok. (Társadalomtudományi könyvtár.) Bp. 1984². 605–615.

23 Fekete Nagy Antal–Barta Gábor: Parasztháború 1514-ben. Bp. 1973. 234.; vö. még Barta Gábor: Keresztesek áldott népe. Bp. 1977. 167.

14 Magyarország története. I–II. Főszerk. Molnár Erik. Szerk. Pamlényi Ervin, Székely György. Bp. 1967². I. 155. (A vonatkozó rész Székely György munkája.)

15 K. Nagy Sándor: A jobbágyság története Magyarországon. (Történeti-, Nép- és Földrajzi Könyvtár 37.) Nagy-Becskerek, 1891. 72., 75.

16 Nagy Benjamin: A magyarországi jobbágy állapota Róbert Károlytól 1514-ig. Bölcsészdoktori értekezés. Bp. 1896. 61.

17 Acsády Ignác: A magyar jobbágyság története. Bp. 1906. 162.

18 Uo. 158.

Az 1979-es év cezúrájának is tekinthető a kutatástörténetben. Ekkortól ugyanis a parasztháború vizsgálatának lehetősége a korábbinál jóval könnyebbé vált annak az oklevéltárnak köszönhetően, amelyet Fekete Nagy Antal említett kéziratát alapul véve, ám azt sokban kiegészítve jelentetett meg Kenéz Győző, Solymosi László és Érszegi Géza. Ennek köszönhetően ismertté vált, hogy a *Corpus Juris* által évszázadokon át fenntartott hivatalos törvényváltozat mellett fennmaradt egy korábban készült törvénytervezet is, amely többek között a jobbágyköltözésről is másként rendelkezett, mint a hivatalos dekrétum. Az új forrást azonban mindeddig kevesen hasznosították.²⁴

Hermann Zsuzsanna 1981-ben a *Századokban* megjelent, *Werbőczy és a parasztháború* alcímet viselő tanulmányában külön fejezetet szentelt a 14. cikkely ismertetésének. Barta Gábortól eltérően ő már használhatta és használta is az előbb említett oklevéltárat, így tudomása volt a hivatalos dekrétum mellett fennmaradt tervezetről. Emellett az Egyetemi Könyvtár *Litterae et epistolae originales* című gyűjteményében egy, még az említett fogalmazványánál korábban keletkezett feljegyzést is talált, amely mintegy tizenkét artikulus tárgyát tartalmazta felsorolásszerűen. A szerző a 14. cikkelyt minősítette a „hírhedt megtorló paragrafusnak”, ám valami oknál fogva úgy írt róla, mintha a cikkely *csak* a szabad királyi városokban lakó jobbágyoknak engedélyezte volna a költözést – tehát, bár konkrét irodalmat nem idézett, a Horváth Mihályig visszavezethető, beidegződött régi tévedést ismételte meg. A 25. cikkelyről azt állapította meg, hogy „a jobbágyok röghözkötését a földesurak részéről is biztosítani kívánva a költözés tilalma után a költöztetés tilalmát mondta ki, azzal a kivételezéssel, amely tartalmában nyilvánvalóan azonos volt a 14. artikuluséval, fogalmazásában azonban eltért attól. Rendelkezéséhez hozzáfűzte, hogy a tilalom nem vonatkozik „a királyi felség és az urak szabad városaiból a nevezetteknek hasonlóképpen szabad városaiba” költözésére.²⁵ Ő tehát a két cikkely között – Barta Gábortól és Fekete Nagy Antaltól eltérően – ellentmondást nem talált. Más logika alapján, de éppígy nem fedezett fel ellentmondást a két artikulus között Gulyás László Szabolcs sem, aki a 14. cikkelyt – helyesen – csak a lázadásban résztvevőkre vonatkoztatta, a 25. cikkelyt pedig ettől függetlenül annak igazolására hozta fel, hogy a szabad királyi városok közti jobbágyköltözést továbbra sem tiltották.²⁶

²⁴ Lásd a következőkben idézett munkákat.

²⁵ Hermann Zsuzsanna: Egy pénzügyi tervezettől a Hármaskönyvig. Werbőczy és a parasztháború. *Századok* 115. (1981) 124–125.

²⁶ Gulyás László Szabolcs: 15–16. századi parasztságunk városba költözésének jogi háttere és gyakorlata. (Eperjes és a jobbágyköltözés.) In: A város és társadalma. Tanulmányok Bácskai Vera tiszteletére. (A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2010. évi, Kőszegen megrendezett konferenciájának kötete.) Szerk. H. Németh István–Szívós Erika–Tóth Árpád. Bp. 2011. 118.

Hermann Zsuzsanna és Gulyás László Szabolcs fenti tanulmányai mellett a jobbágyköltözéssel foglalkozó cikkelyek értelmezésére az utóbbi időben csak a késő középkori Magyarország történetét összefoglaló nagyobb lélegzetvételű munkákban került sor, amelyek az egyes cikkelyek külön bemutatásával értelemszerűen nem foglalkoztak. E munkákban azonban két, egymástól markánsan eltérő véleménnyel találkozhatunk. Kubinyi András a Kristó Gyulával és Engel Pállal közösen írt, 1998-ban megjelent és máig használt egyetemi tankönyvben az általános költözési tilalmat emelte ki a törvény kapcsán,²⁷ és éppígy ezt hangsúlyozta Draskóczy István is a 15. század történetét bemutató átfogó munkájában.²⁸ Velük ellentétben azonban Tringli István egy 2009-ben megjelent, a Jagelló-kor történetét összefoglaló művében úgy fogalmazott, hogy a felkelésben részt nem vett jobbágyok a törvény értelmében továbbra is megtarthatták költözési szabadságukat. Ő a már említett törvénytervezetre is figyelmet fordított, megállapítván, hogy az a költözésről is szigorúban rendelkezett, ám, mivel a királyi tanács nem fogadta el, később belekerült a felkelésben részt nem vett jobbágyoknak továbbra is szabad költözést biztosító kitétel.²⁹ A két eltérő vélemény ellenére azonban abban mindegyik szerző egyetértett, hogy a határozatokat eleve nem tudták következetesen megvalósítani.³⁰

Az országgyűlés forrásainak tanúsága

A szakirodalom szemlélése után lássuk most már, miről tanúskodnak maguk a források. Magam – Fekete Nagy Antallal és Barta Gáborral egyetértve – úgy gondolom, hogy a dekrétum már sokat emlegetett két cikkelye között valóban ellentmondás áll fenn, amelyet azonban pusztán az artikulusok alapján nem tartok feloldhatónak. A 14. cikkely ugyanis egyértelműen mentesíti a költözési tilalom alól a felkelésben részt nem vett jobbágyokat, míg a 25. cikkely, jóllehet szövege szerint a 14. artikulus alkalmazásának módjáról szól, csak a király és a főurak szabad városaiban lakó parasztoknak engedélyezi a továbbiakban a költözést. Ennek megfelelően a költözési jognak a diétán történő megvonásáról csak az egyik vagy csak a másik cikkely alapján nyilatkozni meglehetősen félrevezető. Tévesek továbbá véleményem szerint mindazon elméletek is, amelyek a két artikulust együtt próbálják értelmezni, mindegyiknek csupán egy-egy részét véve figyelembe.

²⁷ Engel Pál–Kristó Gyula–Kubinyi András: Magyarország története 1301–1526. Bp. 1998. (Osiris tankönyvek) 364. (A vonatkozó rész Kubinyi András munkája.)

²⁸ Draskóczy István: A 15. század története. Bp. 2000. (Magyar Századok) 43.

²⁹ Tringli István: Mohács felé. 1490–1526. (Magyarország Története 8.) Bp. 2009. 71.

³⁰ Lásd Kubinyi, Draskóczy és Tringli előbbi jegyzetekben idézett munkáit, továbbá lásd még Tringli István: Az újkor hajnala. Magyarország története 1440–1541. Bp. 2003. (Tudomány – Egyetem) 104.

A két cikkely közti ellentmondásra – mint a kutatástörténeti összefoglalóból már kiderült – úgy tűnik, a Fekete Nagy–Barta szerzőpároson kívül mindössze egyvalaki figyelt fel vagy legalábbis tért ki: Acsády Ignác. A szerzők érvelésükben más-más gondolatmenetet követtek, ám egyiket sem érzem meggyőzőnek.

Acsády értelmezési kísérletének legfőbb buktatóját abban látom, hogy állítása mellett egyetlen forrást sem tudott felsorakoztatni. Ehhez hozzátehetjük, hogy a műve megjelenése óta eltelt bő száz évben sem került elő tudomásom szerint olyan adat, amely arról tanúskodna, hogy „a felkelésben részt nem vett jobbágyok” kitételét csak bizonyos kis létszámú népcsoportokra értették.³¹

Fekete Nagy és Barta más utat követtek. Ők úgy vélekedtek, hogy a 25. cikkely „felülírta” a 14. tartalmát. Ezt az elképzelést azért nem tudom elfogadni, mert csupán arra épül, hogy a 25. cikkely a dekrétumban a 14-nél hátrébb áll. Kérdés azonban, hogy pusztán azért, mert egy artikulusz az adott dekrétumon belül egy másiknál később következik, tekinthető-e automatikusan végleges, és az előzőt felülíró döntésnek. Sőt kérdezhetnénk: ha valóban a 25. cikkely tükrözi az országgyűlés végleges határozatát, egyáltalán miért szerepel a 14. artikulusz is a kiadott törvényben?

Korántsem elképzelhetetlen azonban, hogy a cikkelyek közti kétségbevonhatatlan ellentmondás a dekrétum megszerkesztése során került a szövegbe. Minderre természetesen sem Fekete Nagy Antal, sem Barta Gábor, sem pedig a korábbi szerzők nem gondolhattak, hiszen már szó esett róla, hogy a hivatalos törvénykönyvtől eltérő fogalmazvány csak 1979 után lett szélesebb körben ismert.³² Most nézzük, hogy a törvénykönyv keletkezéséről írt tanulmányomban bemutatott források, illetve leginkább azok kronológiája, elárulhatnak-e valamit e két cikkely keletkezéséről.³³

Az időben legkorábbra datálható szövegek közül Antonio Surian jelentéseinek Marino Sanutónál fennmaradt kivonatai erről nem számolnak be. Giovanni Bonzagni december 7-i jelentése viszont egyértelműen fogalmaz: eszerint az országgyűlésen általánosságban betiltották a jobbágyok költözését.³⁴ Az ezt követően keletkezett törvénytervezetek és a végleges dekrétum szövegének vonatkozó passzusait érdemes párhuzamba állítva idézni.

31 Acsády elképzelését lásd fentebb, a kutatástörténeti részben.

32 Mon. rust. 248.

33 A forrásokat e helyütt a felesleges ismétlések elkerülése érdekében nem mutatom be részletesen. Keletkezéstükre, értékükre lásd a törvénykönyv megszületéséről írt tanulmányomat a kötetben.

34 „et che mai ne ipsi ne li figluoli si possino partire da quel patrono dove sum hora” (Mon. rust. 246.)

Jankovich-fogalmazvány (1514. dec. eleje-közepe)	Jeszenszky-kézirat (1514. dec. vége–1515. jan. eleje)	Hivatalos dekrétum (1515. júl. 20. után)
	21. tc. És, hogy az effajta költözés mindazok számára is tilos legyen, akik hűségesek maradtak. Ezt azonban nem azért rendeltük így, hogy a bűnösök büntetésének vétessenek alá, hanem hogy ezáltal általában a költözés, amely mindeddig már számos nagy perhez vezetett, szűnjék meg, és álljon helyre mind a nemesi, mind a nem nemesi rend nyugalma. Ennek megfelelően a jobbágyokkal úgy kell bánni, hogy fennmaradjanak és mind nekünk, mind saját maguknak hasznukra lehessenek. ¹	
21. tc. Mindazonáltal, hogy ennek az ő árulásuknak az emléke és időleges büntetése maradékaikra is átszálljon és átmenjen, és hogy minden emberkor megtudja, hogy mekkora büntény az urak ellen föltámadni: ennekutána a Magyar Királyságban bárhol lakó összes parasztok – kivéve a királyi felséghez híven maradt szabad és fallal kerített városokat – elvesztvén e hűtlenségi vétkük miatt szabadságukat, amely szerint egyik helyről a másikra költözhetnek, az ő földesuraiknak föltétlen és örökös szolgaság alá legyenek vetve. És jövőre ne legyen szabadságuk arra, hogy uraik akaratának és beleegyezésének ellenére egyik helyről a másikra menjenek és állandóan letelepedjenek. ²	22. tc. Mindazonáltal, hogy ennek az ő árulásuknak az emléke és időleges büntetése maradékaikra is átszálljon és átmenjen, és hogy minden emberkor megtudja, hogy mekkora büntény az urak ellen föltámadni: ennekutána a Magyar Királyságban lakó összes parasztok – kivéve a királyi felséghez híven maradt szabad és fallal kerített városokat, és kivéve azokat is, kik uraik és az ország szent koronája mellett hűségükben kitartottak és más bűnös parasztokkal ebben a lázadásban részt nem vettek –, elvesztvén e hűtlenségi vétkük miatt szabadságukat, a jövőben soha ne költözhesseken egyik helyről a másikra, az ő földesuraiknak föltétlen és örökös szolgaság alá legyenek vetve, és jövőre ne legyen szabadságuk arra, hogy uraik akaratának és beleegyezésének ellenére egyik helyről a másikra menjenek és állandóan letelepedjenek. ³	14. tc. Mindazonáltal, hogy ennek az ő árulásuknak az emléke és időleges büntetése maradékaikra is átszálljon és átmenjen, és hogy minden emberkor megtudja, hogy mekkora büntény az urak ellen föltámadni: ennekutána az ebben az országban bárhol lakó összes parasztok – kivéve a királyi felséghez híven maradt szabad és fallal kerített városokat, és kivéve azokat is, kik uraik és az ország szent koronája mellett hűségükben kitartottak és más bűnös parasztokkal ebben a lázadásban részt nem vettek –, elvesztvén e hűtlenségi vétkük miatt szabadságukat, amely szerint egyik helyről a másikra költözhetnek, az ő földesuraiknak föltétlen és örökös szolgaság alá legyenek vetve. És jövőre ne legyen szabadságuk arra, hogy uraik akaratának és beleegyezésének ellenére egyik helyről a másikra menjenek és állandóan letelepedjenek. ⁴

		25. tc. Mindazonáltal határozottan kijelentvén azt: hogy a jobbágyok ezután való elvonulásának vagy költözésének tilalmáról fentebb megírt és előadott cikkelyt (miután a jobbágyok elvitele és visszatartóztatására nézve eddigelé igen sok és igen nagy alkalmatlanság és csaknem mindennapos veszekedések támadtak) minden helyre és minden az országnak s alája vetett részeinek határain belül bárhol lakó jobbágy és paraszt sorsu emberre egyaránt kell érteni és alkalmazni. Akképen, hogy ezután a jobbágyoknak elbocsátása és elvitele egyáltalában szűnjék meg s örök időkre elmaradjon s mindenkorra eltöröltnek tekintessék. De ezzel a rendelkezéssel a jobbágyoknak a királyi felség és főurak szabad városaiból, azoknak ugyancsak szabad városaiba való kölcsönös költözése megtiltottnak nem tekintendő.⁵
--	--	---

1 A cikkely latin szövegét lásd a dekrétummal foglalkozó tanulmányom függelékében.

2 Mon. rust. 260. – A fordításra lásd az 1. jegyzetet.

3 A cikkely latin szövegét lásd a dekrétummal foglalkozó tanulmányom függelékében.

4 Mon. rust. 260. – A fordításra lásd az 1. jegyzetet.

5 Mon. rust. 262. – A fordításra lásd a 2. jegyzetet.

Az időben legkorábbi Bonzagni-jelentés, mint már az előbb szó volt róla, általános költözési tilalomról ír, míg a nem sokkal később keletkezett ún. Jankovich-féle fogalmazvány kivételt tesz a szabad városokban lakó parasztokkal. Könnyen lehetséges, hogy Bonzagni szűkszavú jelentésében arra a részletre, hogy a királyi városokban lakókat mentesítették a tilalom alól, külön nem tért ki, ahogyan az is elképzelhető, hogy a jelentés és a fogalmazvány elkészülte közti időben döntöttek az utóbbiban olvasható engedményről. Ennek alapján, továbbá a táblázat nyomán több következtetést is levonhatunk, mégpedig a következőket.

1. Az országgyűlés eredeti döntését Bonzagni jelentése és valószínűleg a Jankovich-fogalmazvány őrzi.

2. A hivatalos dekrétum szövege az eredeti döntéstől nagyban eltér.

3. A költözési szabadság kérdése a törvénykönyv szerkesztésének hozs-zadalmassal tárgyalásain végig napirenden volt. Ha Bonzagni jelentését és a Jankovich-féle fogalmazványt külön számítjuk, mind a négy, különböző idő-pontban keletkezett forrás más és más döntést őrzött meg.

Térjünk rá ezek után arra, miként került az ellentmondás a törvénybe. A Jankovich-fogalmazvány szövege egyetlen cikkelyben tárgyalja a kérdést és világosan szól, ellentmondásnak ebben nyoma sincs. A tilalom indoklása is egyértelmű: a parasztok lázadásuk, hűtlenségük miatt veszítették el költözési szabadságukat.

Vitán felül áll azonban, hogy hiába szerepelt a határozat szövegében a szabad városokban lakó jobbágyoknak mentességet adó kitétel,³⁵ a költözés problémáját tovább tárgyalták. Másként festett ugyanis a helyzet december végén, január elején, amikor a dekrétum első véglegesnek szánt formája (amelynek szövegét egyedül a Jeszenszky-kézirat tartotta fenn) elkészült. Ebben már szerepel az az ellentmondás, ami a törvény későbbi hivatalos változatában is kimutatható, ám attól eltérő formában. Először egy – az eddig ismert törvényváltozatokból hiányzó – cikkely szól arról, hogy a költözési tilalom minden jobbágyra, tehát a lázadó „hűtlenekre” és a királysághoz hűen maradókra egyaránt érvényes, ám ezt nem a hűtlenséggel indokolta, hanem azzal, hogy a költözések perek sokaságához vezettek, amely állapotot meg kell szüntetni. Ez után következik az a cikkely, amely a Jankovich-fogalmazványban már benne volt, és később a hivatalos törvényváltozatban a már sokat emlegetett 14. artikulusként szerepel. Ebben, mint fentebb láttuk, a költözési tilalmat éppen a parasztok lázadásával és hűtlenségével indokolták. E január eleji „első hivatalos” változat készítésekor azonban a szövegbe belevették – az előbbi cikkelynek tökéletesen ellentmondó – megjegyzést, hogy a költözési tilalom *nem* vonatkozik a királysághoz hűen maradt jobbágyokra. A hivatalos dekrétum ettől annyiban tér el, hogy az általános költözési tilalmat a korábbi perekkel indokló artikulust átfogalmazták, és a Jeszenszky-kéziratnál illogikusabb helyen illesztették a törvénykönyvbe.³⁶

Amennyiben a Jeszenszky-kéziratot nem ismernénk, akár arra is gondolhatnánk, hogy a hosszas tárgyalások után megszületett, nyilván számos fogalmazványból összeállított szövegbe – miként arra már utaltam is – szerkesztői figyelmetlenség okán került be a két, egymásnak ellentmondó artikulus. Mivel azonban az ellentmondás az új törvényvariánsnak köszönhetően immár két forrásban is kimutatható, ez a feltevés kizártnak tekinthető. De miként oldjuk meg akkor a problémát?

35 A 14. és a 25. cikkelyekben is előforduló szabad városok értelmezésére lásd Kubinyi András: „Szabad királyi város” – „Királyi szabad város”? Urbs 1. (2006) 51–61.

36 Ti. azon artikulus után, amelyik megtiltja a királynak a parasztsorból származók püspökké való kinevezését. A két, költözéssel foglalkozó cikkely tehát – a Jeszenszky-kézirattól eltérően – egymástól távol esik a dekrétumban.

Az eredeti határozat tisztán a „hűtlenség” teoretikus tételével indokolta a költözési szabadság megvonását. E határozat ellenzői minden bizonnyal keresztülvitték azt, hogy e vétekekkel indokolt büntetés csak a ténylegesen felkeltekre legyen érvényes. Erre válaszul az eredeti határozat szerkesztői egy egészen más indoklással kezdtek érvelni az általános költözési tilalom mellett, mégpedig, mint láttuk, azzal, hogy a költöz(tet)és perek sokaságához vezet. E szempontnak az országgyűlés idején a források tanúsága szerint még nyoma sem volt. Magam ebből arra következtetek, hogy az egymásnak ellentmondó határozatok mögött két különböző „frakciót” kell keresni. Az egyik az általános költözési tilalom bevezetését erőltette, míg a másik ennek tompítására törekedett. A két csoport közül azt, amelyik a költözési tilalom pártján állt, egyértelműen azonosítani tudjuk – a nemességről van szó, és közöttük is a szószólók lehettek azok, akik a mozgalom által érintett területen éltek, illetve átérték annak kegyetlenségét. Ennek a csoportnak egyik vezetője lehetett maga Verbőci is. Vitán felül tőle ered a költözési tilalmat a parasztok lázadás miatti hűtlenségével magyarázó teoretikus hangvételű passzus a 14. cikkelyben – a *Tripartitum*-ban ugyanis pontosan ez az indoklás szerepel.³⁷ Ellenzői között, jóllehet ezt a kört pontosan azonosítani nem tudjuk, ott lehetett maga a király és udvara nagyobb része,³⁸ továbbá az előbb mondottaknak megfelelően esetleg olyan nemeseket is kereshetünk itt, akik azokon – az ország egyébként nagyobb részét jelentő – területeken éltek, amelyet nem érintett a konfliktus.

Az országgyűlésen, elsősorban nyilván a nemrég véget ért parasztháború okozta megrázkódtatás miatt is, a nemesség, amely – jóllehet konkrét adat erről sajnos nem maradt fenn – nagy számban lehetett jelen, keresztülvihette az általános költözési tilalom törvénybe iktatását. Csakhogy amint a diéta november végén feloszlott, a törvényt pedig nem szentesítette az uralkodó, a folytatódó tárgyalások során Verbőciék engedni kényszerültek: mint láttuk, alig egy hónappal később a „hűtlenséggel” indokolt általános közös büntetést már át is írták a vonatkozó cikkelyben. A törvénykönyv hivatalos változatában is benne maradt ellentmondást a legvalószínűbben az magyarázhatja, hogy egyik csoport sem tudta teljesen keresztülvinni az akaratát. Verbőciék perekkel érvelő második javaslata talán meggyőzőbben hatott, mint a pusztán

37 *Tripartitum* III/25. (Werbőczy István Hármaskönyve. Ford., bev. Kolosvári Sándor, Óvári Kelemen. Jegyz. Márkus Dezső. [Magyar törvénytár – Corpus Juris Hungarici 1000–1895. Millenniumi emlékkiadás.] Bp. 1897. 406–407.) – Werbőczy valószínűleg közreműködött a törvénykönyv határozatainak szerkesztésében is, lásd *Hermann Zs.*: Pénzügyi tervezet 129.; *Kubinyi András*: Werbőczy Mohács (1526) előtti politikai pályafutása. In: *Tanulmányok Werbőczy Istvánról* – Studien über István Werbőczy. Szerk. Hamza Gábor. Bp. 2001. (MF Könyvek 21.) 74.

38 Ezt bizonyítja Ulászló királynak még az országgyűlés előtt, 1514. aug. 18-án, Drágfi Jánoshoz intézett levele. Ebben ugyanis már megjelenik az általános megtorlást elvető gondolat, amikor épp azt emeli ki, hogy a parasztok nagyobb része nem saját akaratából, hanem félelemből csatlakozott a felkeléshez (Mon. rust. 196.). Jelentőségére rámutat *Neumann Tibor*: Szapolyai János és a Dózsa-féle parasztháború. *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle* 50. (2015) 83.

a hűtlenséggel operáló elméleti indoklás – így kerülhetett be végül a 25. cikkely is a törvénykönyvbe, jóllehet az artikulus dekrétumon belüli elhelyezkedése óhatatlanul is azt az érzést kelti az olvasóban, hogy csak az utolsó pillanatban dönthettek a szövegbe illesztéséről vagy éppen meghagyásáról.

Összegzés

Rövid írásomban szándékosan nem foglalkoztam a két vizsgált cikkely utóéletével: sem azzal, hogy mennyire lehetett őket a gyakorlatban alkalmazni, sem azzal, hogy mikor döntöttek a hatályon kívül helyezésükről. Arra kerestem csupán a választ, hogy jóllehet a szakirodalom legnagyobb részében, és ami nem kevésbé fontos: a köztudatban is,³⁹ az a kép él, hogy az 1514 őszi tartott országgyűlésen a nemesség a felkelés miatti bosszúból törvénybe iktatta a parasztság általános költözési tilalmát, mégis miért olvasható magában a forrásban minderről két, egymásnak ellentmondó határozat.

A kutatók többsége, igen kevés kivételtől eltekintve – miként erről tanulmányom első részének írásakor meggyőződtem – a két cikkely közül jellemzően csak az egyiket, azt is sokszor mondandójának megfelelően alakítva, vette figyelembe. Általában a 14. artikulust, majd ez alapján nyilatkoztak a röghöz kötés bevezetéséről. Ezt azonban önmagában éppenhogy nem a 14., hanem legfeljebb a 25. cikkely alapján lehetne – módszertanilag messze kifogásolható módon, a másik rendelkezést szándékosan nem véve figyelembe – bizonygatni, amelyről azonban az eddigi irodalomban jóval kevesebb szó esett.

A két cikkely együttes vizsgálata alapján magam viszont nem látom igazolhatónak azt, hogy a törvénykönyvben valóban a költözési szabadság *egységes* megvonását mondták volna ki. A források sokkal inkább azt tükrözik, hogy a kérdésről különböző érdekcsoportok hosszasan vitatkozhattak, és a magán az országgyűlésen elfogadott, egyértelműen általános tilalmat utóbb, eredeti, szigorú formájában már nem iktatták a hivatalos törvénybe – abból ugyanis a két egymásnak ellentmondó cikkelynek köszönhetően mind az általános, mind csupán a lázadókra érvényes tilalmat egyaránt ki lehetett és ki lehet ma is olvasni.

39 Legújabb példa erre Romsics Ignácnak a felkelés 500. évfordulójára megjelent, elsősorban a Dózsa-kép változásait bemutató tanulmánya. Írása első részében a parasztháború eseményeit ismerteti, és ennek kapcsán szól az országgyűlésről is. Véleménye szerint az országgyűlés egyik legfontosabb döntése a jobbágyság szabad költözési jogának megszüntetése volt. Ennek bizonyítására a 14. cikkelyt idézte, ám hiányosan: épp az a passzust hagyta ki belőle, amely szerint a döntés *nem* vonatkozik a felkelésben részt nem vett jobbágyságra. A 25. cikkelyről nem ejt szót. *Romsics Ignác*: Székely Dózsa György. *Haramia és/vagy népvezér?* *Rubicon* 24. (2014) 3. 10.

SUMMARY

GÁBOR MIKÓ: THE REGULATION OF THE RIGHT OF MOVEMENT
OF THE PEASANTS IN THE CODE OF 1514 BY KING WLADISLAW II
(TRACING MISTAKEN INTERPRETATIONS)

The Code of the Diet assembled after the suppression of the rebel in October, 1514 and closed on 19th of November contained two articles on the peasants' right of movement: article 14 and 25. The former refers to the participants of the rebel, the latter extends the prohibition to the whole of the peasantry in the Hungarian Kingdom.

The relevant literature of two centuries did not take notice of this contradiction. Usually the texts of the two articles were not cited, only the parts in connection with the introduction of the general permanent binding to the soil. Authors taking notice of the contradiction and trying to resolve it could not support their interpretations with sources. The main reason for this can be that most of them knew the official version of the Code, so they had no other sources beside the texts of the articles.

The essay is based philologically on the other essay of the same author in this volume, which sums up the drafts of the decree and the reports on the Diet. These suggest that the Diet made a decision on the general permanent binding of the peasants to the soil, but later this verdict was refined. Two sides argued about the question, one consisted of the nobility supporting the permanent binding to the soil, and the other consisted of the king and the magnates, who tried to reduce the prohibition to the narrowest possible layer. Consequently, the texts of the articles about the right of movement appeared differently in the variant versions of the drafts of the decree made in distinct times. The contradiction in the official Code shows not the inattentiveness of the legislators, but rather the serious debates around the law.

Az 1515. évi belső-ausztriai parasztháború
és magyarországi kapcsolatai*

„Látható, hogy a parasztok tömege felkel és mozgolódni kezd, gyűléseket tart és végzéseket hoz; egyfelől a nemesek váraira tör, másfelől azonban sérelmeit a császárnál adja elő. Azonban azok a vezető személyiségek, akik a parasztcsoportokat mozgásba hozzák, ide-oda vezetik, és akik a tömeg lelkét alkotják, rejtve maradnak. Hasonlóképpen tisztázatlan az 1515. évi [ti. a belső-ausztriai – P. B.] paraszti megmozdulásoknak a Német- és Magyarországon lejátszódó, hasonló és közel egyidejű mozgalmakkal való kapcsolata.”¹ A kérdéses pontok egy részénél azóta, ahogy azokat Franz Martin Mayer több mint 130 éve papírra vetette, jobban látunk, viszont a krajnai parasztmozgalmak külföldi kapcsolatai – amennyiben valóban voltak ilyenek – mind a mai napig feltáratlanok. Szorgos történészek (elsősorban Mayer) már a 19. században összeszedték az 1515. évi megmozdulásokkal kapcsolatos forrásanyagot (Graz, Klagenfurt, Laibach/Ljubljana²), és egyúttal értékelésüket is megkísérelték. Hiába telt el annyi esztendő e munkák megjelenése óta, senki sem jutott sokkal „előrébb”: még mindig a korábbi „klasszikusok”, Mayer mellett August

* A szerző az MTA BTK Történettudományi Intézetének fiatal kutatója (tudományos segédmunkatársa), az MTA BTK Lendület Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport (LP2015-4/2015) tagja. – Köszönöm Lakatos Bálintnak a tanulmányhoz fűzött ötleteit. Münchenben a Balassi Intézet 2014. évi Klebelsberg Kunó-ösztöndíjának jóvoltából, Bécsben, Berlinben, Nürnbergben pedig az OTKA K 105916. sz. projektjének támogatásával kutathattam.

1 „Man sieht die Massen der Bauern sich erheben und in Bewegung setzen, Versammlungen abhalten und Beschlüsse fassen, einerseits die Schlösser der Adeligen überfallen, andererseits beim Kaiser ihre Beschwerde vorbringen. Aber die leitenden Persönlichkeiten, welche diese Bauernhaufen in Bewegung setzen, dahin und dorthin dirigieren, welche die Seelen dieser Massen bilden, bleiben im Verborgenen. Ebenso bleibt auch der Zusammenhang der Bauernbewegung vom Jahre 1515 mit ähnlichen und fast gleichzeitigen Bewegungen in Deutschland und Ungarn unaufgeklärt.” (Franz Martin Mayer: Der innerösterreichische Bauernkrieg des Jahres 1515, nach älteren und neuen Quellen dargestellt. Archiv für österreichische Geschichte 65. [1883–1884] 59. – Ez utóbbi közlemény legfontosabb forrásainak döntő többsége hozzáférhetővé vált azzal, hogy a krajnai rendiség legkorábbi dokumentumait közzétették: Deželnozbornski spisi kranjskih stanov. I–II. Szerk. Marija Verbič. Ljubljana 1980–1986. [Publikacije Arhiva Socialistične republike Slovenije. Viri 1–2.]

2 A mai Szlovénia területére eső helyneveket, jóllehet a 15–16. század fordulóján kisebb részt lakták német ajkúak, a német nevükön nevezem, első említésük után azonban megadom a mai szlovén nevüket is a jobb azonosíthatóság kedvéért.

Dimitz Krajna történetét³ érdemes felidézni annak, aki az 1515-ben lezajlott eseményekre kíváncsi.⁴

Az Osztrák–Magyar Monarchiában született történészek kihaltával az utódállam Ausztria kutatói között nem tart(ott) számot e sajátos esemény „nagyobb” érdeklődésre. Ennek a látszólagos túlírtáson kívül nyilván az lehet az oka, hogy a történeti vizsgálódás fókuszja ott is elsősorban a mai országhatárokon belül eső területre szorult. A legkomolyabb mértékben ugyanis Krajnát érintette a parasztháború. A mai Stájerország területét szinte teljességgel elkerülte a pusztítás, főként a déli, jelenleg Szlovéniához tartozó részében váltak jelentőssé a megmozdulások. Igaz, a továbbra is történeti határokhoz ragaszkodó stájer helytörténeti irodalom nem negligálta teljes mértékben a parasztfelkelést. A karintiai helytörténetírás sem feledkezett meg az 1515-ös eseményekről, igaz, alig valamit tudunk az ottani történésekről. Köszönhető ez részben annak, hogy itt számolták fel a felkeléssel sújtott belső-ausztriai tartományok közül először a fegyveres paraszti ellenállást.⁵ Sokkal nagyobb népszerűségnek örvendett a parasztmozgalom az új délszláv államban helyet kapó szlovén történettudományban. Ez már csak azért is így történt, mivel a főként paraszti tömeg, amely a *stara pravda* (régi jogok) megtartását követelte, biztosan valamiféle szlovén nyelvjárást beszélt. E mozgalmat éppen ezért a német nyelvű szakirodalomban a *windischer Bauernaufstand* kifejezéssel szokás illetni. Mindazonáltal nem ritka, hogy – például szlovén kutatók – az első szlovén parasztfelkelésként beszélnek az 1515. évi eseményekről.⁶

3 August Dimitz: Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813. I–IV. Laibach, 1874–1876. II. 20–32.

4 Kimerítően ír a paraszti mozgalmak problémakörének középkori és újkori fejezeteiről, valamint a korábbi szlovén és német nyelvű szakirodalmat összefoglalja: Bogo Grafenauer: Kmečki upori na Slovenskem. Ljubljana, 1962. 1515-re kifejezetten: uo. 90–166. (túlnyomórészt Franz Friedrich Mayer, August Dimitz, Johann Weichard von Valvasor munkái nyomán.) Egy a stájerországi parasztságról megjelent katalógus is érinti a kérdést 13 kiállítási tétel formájában: Der steirische Bauer. Leistung und schicksal von der Steinzeit bis zur gegenwart. Eine Dokumentation. Industriehalle Graz, 11. Juni – 4. September 1966. [Hrsg. Fritz Posch] Graz, 1966. (Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchivs 4.) 129–134.

5 Témánk szempontjából (kevésbé a releváns osztrák szakirodalom, hanem sokkal inkább a felvetett szempontok miatt) különösen fontos, friss szemléletű összefoglalás: Martin Scheutz: Ein tosendes Meer der Unruhe? Konflikte der Untertanen mit der Obrigkeit in Ostösterreich und angrenzenden Regionen vom Spätmittelalter bis zum Ende der Frühen Neuzeit. In: Stimme der ewigen Verlierer? Aufstände, Revolten und Revolutionen in den österreichischen Ländern (ca. 1450–1815). Vorträge der Jahrestagung des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung (Wien, 18.–20. Mai 2011). Szerk. Peter Rauscher–Martin Scheutz. Wien–München, 2013. (Veröffentlichungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 61.) 67–118. Ezzel szemben csak a korábbi szakirodalom szigorúan karintiai nézőpontú összefoglalása: Thomas Zelo: Soziale Krisen an der Wende zur Neuzeit. Die Aufstände des „gemeinen Mannes“ 1478, 1515 und 1525 in Kärnten. In: Glaubwürdig bleiben. 500 Jahre protestantisches Abenteuer. Wissenschaftlicher Begleitband zur Kärntner Landesausstellung 2011 in Friesach. Szerk. Wilhelm Wadl. Klagenfurt, 2011. (Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie 101.) 43–54.

6 Itt szeretném hangsúlyozni, hogy a kérdés szlovén szakirodalmát (amelyet lehetőségeim szerint minél jobban igyekeztem feltárni) és annak kritikai áttekintését a sorok írójának nem megfélelő

Talán mondani sem kell, hogy a középkori Magyar Királyság kutatói területi érintettség híján nem érezték magukat kompetensnek e témában, noha az 1514. évi Dózsa-féle mozgalom és az egy évvel később Belső-Ausztriában (Krajna, Karintia, Stájerország)⁷ fellángoló harcok között éppenséggel nem lenne légből kapott valamiféle kapcsolatot feltételezni. Akár úgy, hogy az 1514. évi magyarországi események a belső-ausztriai paraszti elégedetlenséget szították, akár úgy – nem kizárva a két tényező kapcsolatát –, hogy az 1515. évi krajnai–karintiai–stájerországi történések nem álltak meg az országhatárnál, hanem visszajutottak a magyarországi közegbe. Az ilyesfajta megmozdulások határon átvívelő jellege korántsem példa nélküli: elég legyen csak a nagy, 1572–1573. évi Gubecz Máté-féle parasztfelkelésre gondolni.⁸ Jelen tanulmány elkészítésének szándéka ennek az ötletnek köszönhetően született meg,⁹ a megvalósításban pedig egy nem várt felfedezés, egy, az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött, a szlovén és osztrák kutatás számára egyaránt ismeretlen kézirat segített sokat. Igaz, kevésbé abba az irányba nyíltak meg így távlatok, amelyet az iménti, némileg elméletieskedő felvetéssel előre rajzoltam volna magamnak, mivel ott – ahogy azt lejjebb látni fogjuk – nem sok biztos pontra találhatunk.

Ha a magyar szakirodalomban valamit fellelhetünk az 1515. évi, Belső-Ausztriában lezajlott eseményekről, az Molitoris Károlynak köszönhető,¹⁰ aki az OSZK-s kéziratot elsőként ismertette. Alapos, ám nem túl hosszú munkája teljességgel feledésbe ment. Összefoglalásukban sem Molitoris alapján, sem a 19–20. századi szakirodalom nyomán nem térnek ki az 1515. évi eseményekre Barta Gábor és Fekete Nagy Antal.¹¹ Igaz, nemcsak ezt, hanem más, korabeli európai paraszti vagy nem paraszti mozgalmat is hiába keresünk kötetükben. Ez már csak amiatt is érthetetlen, mivel a 16. század második és harmadik évtizedéből számos, nagy hullámokat vető megmozdulásról tudunk.¹² Gondoljunk csak az 1514. évi, igaz, kevésbé a parasztság, mint inkább

nyelvtudása miatt nem itt találja az olvasó. Összefoglalóan a kérdést lásd még (Bogo Grafenauer említett munkáján túl): Jože Koropec: Der innerösterreichische Bauernkrieg im Jahre 1515 – der erste slowenische Bauernkrieg – der erste slowenische Bauernaustand. In: Burgenland in seiner panonischen Umwelt. Festgabe für August Ernst. Eisenstadt 1984. (Burgenländische Forschungen, Sonderband 7.) 228–241., illetve Vasko Simoniti: Slovenski kmečki upor 1515. In: Enciklopedija Slovenije. Főszerk. Marjan Javornik. I–XVI. Ljubljana, 1987–2002. XI. 45–46.

7 Nincs tudomásom arról, hogy a szintén Belső-Ausztriához (Innerösterreich) számított Adriamenti Habsburg-területeken bármiféle nagyobb megmozdulás lett volna.

8 Vö. Nataša Štefanec: Soziale Unruhen im Königreich Dalmatien, Kroatien und Slawonien (16.–18. Jahrhundert). In: Stimme der ewigen Verlierer 177–200.

9 Tringli Istvánnak ezúton is köszönöm, hogy megosztotta velem ötletét.

10 Molitoris Károly: A belső-ausztriai parasztháború 1515-ben, a Magyar Nemzeti Múzeumnak egy kiadatlan kézírata! s egyéb források alapján. Kolozsvár, 1911. (Értekezések a kolozsvári M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem közép- és újkori történelmi szemináriumából.)

11 Barta Gábor–Fekete Nagy Antal: Parasztháború 1514-ben. Bp., 1973.

12 Vö. Peter Blickle: Unruhen in der ständischen Gesellschaft 1300–1800. München, 32012. (jav. bőv.) (Enzyklopädie deutscher Geschichte 1.).

városi polgárok által támogatott „Szegény Konrád”-féle felkelésre (Württemberg). De ugyanúgy eszünkbe juthat az alig egy évtizeddel később, 1525–1526-ban a délnémet területeket megrengető, nyomokban az Osztrák Főhercegség, Stájerország, Karintia területére elérő nagy német parasztháború is. Bartáék-
kal ellentétben éppen a nemzeti romantikus történetírás jegyében alkotó Márki Sándor volt az, aki egyáltalán nem ódzkodott az áttekintéstől, úgyhogy az 1515. évi belső-ausztriai történekekről is szólt röviden. Voltaképpen csak arra szorítkozott, hogy az események megtörténtét jelezze. Nyilván ez összefüggésben állt azzal, hogy időközben Molitoris Károly, aki vélhetően nem volt más, mint Márki kolozsvári tanítványa, feldolgozta a mondott kéziratot kötetet.¹³ Vázlatosan olvashatunk témánkról még Hermann Zsuzsannának az 1515. évi királytalálkozót és annak hátterét feltáró munkájában. Részletvizsgálatokra azonban ő sem vállalkozott.¹⁴

A mind Márki, mind a Hermann által hivatkozott materiából azonban – kombinálva ezeket Molitoris és mások eredményeivel, illetve az említett kézirat figyelmen kívül hagyott részleteivel – véleményem szerint többet ki lehet hozni, még ha a végeredmény a középkor-kutatói elvárásokhoz képest is sovány. Az alábbiakban egyrészt a mozgalomnak már a főként Mayer által kibontott főbb vonalait – az általa is használt, időközben kiadott krajnai forrásanyagot beszélgetve – ismertetem. A Mayernél, illetve az őt követő történeteszek többségénél bizonyos adatok hiányoznak vagy rosszul szerepelnek (pl. Georg von Thurn meggyilkolásának körülményei¹⁵). Sok teret szenteltem a mozgalom genezisének, részben azért, hogy a Dózsa-féle mozgalommal összehasonlíthassuk, részben azért, mivel a krajnai rendek retorikájában visszatérő elem az egy évvel korábbi magyarországi eseményekre való hivatkozás. A felfedezett másolati kötet emellett még a hadszervezésbe enged jobb bepillantást, valamint arra is lehetőséget teremt, hogy korábbi kutatás által nagyon vázlatosan tárgyalt, lehetséges magyar kapcsolatoknak eredjek a nyomába. A konfliktus lezárulása után következő rendezési kísérletek részletes ismertetését mellőztem, mivel nem tudtam volna új forrást bevonni, viszont a szlovén szakirodalom ismeretének hiánya és nehéz hozzáférhetősége jobban kiüt-

13 Márki Sándor: A magyar parasztháború 1514-ben. [Harmadik közlemény.] Hadtörténelmi Közlemények ÚF 15. (1914) 570–571. – Márki a Dózsa Györgyről írt nagy összefoglalásában (Dósa György 1470–1514. Bp. 1913. [Magyar történelmi életrajzok 59.]) több oldalt szentel a Magyar Királyságon kívül fellángoló parasztfelkelések ismertetésének, de azok közül sajátos módon hiányzik az 1478. évi karintiai, valamint a jelen tanulmány tárgyát képező, 1515. évi parasztmozgalom.

14 Hermann Zsuzsanna: Az 1515. évi Habsburg–Jagelló szerződés. Adalék a Habsburgok magyarországi uralmának történetéhez. Bp., 1961. (Értekezések a történelmi tudományok köréből. Új sorozat 21.) 22–23.

15 Az ezzel kapcsolatos óvatos fogalmazásmód azzal indokolható, hogy csak kéziratom elkészülte után tudtam hozzájutni Roland Schaffer témába vágó tanulmányához (Georg Freiherr von Thurn [†1512]. Adler. Zeitschrift für Genealogie und Heraldik 12. [1980–1982] 379–385.), akinek következtetései sok tekintetben egybevágóak a tőle függetlenül megtalált forrásokon alapuló saját megfigyeléseimmel.

között volna, illetve szét is feszítette volna a tanulmányt. Mindez – ha áttételesen is, de reményeim szerint – az 1514. évi magyarországi események értékeléséhez, nem utolsósorban pedig a Jagelló–Habsburg „jó szomszédság” történetéhez nyújthat további szempontokat.

Előzmények és lehetséges okok

Az 1515. évet megelőzően nem egészen négy évtizeddel már biztos tudomásunk van hasonló történekekről. 1478-ban nagyobb számban Karintia, kisebb részben pedig – talán valamennyire a karintiaiakat megelőzve¹⁶ – Stájerország területén (Enns-völgy) fogtak fegyvert a parasztok.¹⁷ Ezek oka részben biztosan az volt, hogy az 1470-es évektől a magyar–oszlák végvidéktől több száz kilométerre nyugatra található tartományokban nemegyszer feltűntek az oszmán csapatok és nagy pusztítást vittek véghez. A korszak történészei e tényező mellett ugyanúgy hangsúlyozzák, hogy a földesúrnak és a tartománynak fizetendő paraszti terhek növekedtek, és ez végül – érvelésük szerint – az elégedetlenkedőket cselekvésre sarkallta. A felső-stájerországi mozgolódások fennmaradt „programja” egyértelműen a sok pusztítást okozó oszmánok ellen szólít fegyverbe, nem említi a földesurakkal szembeni sérelmeket.¹⁸ Érdekes ugyanakkor a karintiai eseményeket elbeszélő kortárs karintiai történetíró, Jakob Unrest tudósítása. Ő egyértelműen a földesúri szolgáltatások megtagadására, illetve az „ellenállók” közül néhányuk fogságba vetése nyomán kibontakozó elégedetlenségre vezeti vissza a mozgalmat. Elmondása szerint a kezdetben mintegy negyven parasztnak egy bizonyos Peter Wunderlich állt az élére. Számuk „rövid időn belül [úgy] megnőtt, mint egy kis patak egy nagy felhőszakadástól”.¹⁹ Hamarosan az a pletyka kezdett el terjedni róluk – így a karintiai történetíró –, hogy „a hűtlen svájciak szokásai szerint akartak élni. E hitvány tervüket pedig azzal a látszattal palástolták, hogy egyedül a

16 A stájerországi megmozdulások keletkezését illetően nincsen egységes álláspont. Míg Gerhard Pferschy hol 1477, hol 1477–1478 mellett történelmi lándzsát (Gerhard Pferschy: Die Bauernaufstände. In: Der steirische Bauer 126., 128–129.), addig Roland Schaffer egyértelműen 1477-es dátumot ír (Roland Schaffer: Der obersteirische Bauern- und Knappenaufstand und der Überfall auf Schladming 1525. Wien, 1989. [Militärhistorische Schriftenreihe 62.] 3.). Másutt viszont az 1478. évet találjuk dátumként – épp úgy, mint a karintiai parasztfelkelés esetében. Véleményem szerint a szerény forrásadottságok miatt nem tudunk e kérdésben biztosan állást foglalni.

17 Bogo Grafenauer: Koroški kmečki upor. In: Enciklopedija Slovenije V. 287–288., illetve jóval részletesebben: Uő: Kmečki upor 75–89.

18 „Item von erst, das sew sich wellen wern der Turgken mit leib und guet.” (Franz Martin Mayer–Ferdinand Bischoff: Kleinere Mittheilungen zur Geschichte der Bauernunruhen in Steiermark. Beiträge zur Kunde steiermärkischen Geschichtsquellen 14. [1877] 118.)

19 „wann derselb pundt wuechs in kuertz als ain klains wasser von ainem grossen wolckhen pruch” (Jakob Unrest: Österreichische Chronik. Szerk. Karl Grossmann. Weimar, 1957. [Monumenta Germaniae historica, Scriptores rerum Germanicarum, Nova series 11.] 92. [89. fej.])

törökök ellen akarnak szövetséget alakítani; amit az emberek a saját szavaiknak és tetteiknek véltek, az tehát nem az volt”.²⁰ Sőt Unrest egyenesen arról számol be, igazi szándékaikat eszük ágában sem volt nyilvánosságra hozni, ami adott esetben nem egy igaz ember halálával járt volna. A mozgalom bukása után állítólag olyan, nyilván a vallatók fülének kedves információk hangoztak el az elfogott vezetőktől, miszerint a nemesek és egyháziak teljes elűzését tűzték ki célul. Magának a szövetségnek nem pusztán katonai funkciókat szántak volna: belépési díjat is szedtek, és a fennmaradt felső-stájerországi program(tervezet) számos ponton egy meglehetősen zárt társaságot sejtet, amely egyházi ügyekbe is beleszólt volna (pl. keresztesítés, áldozás). A stájerországiak státútumait állítólag a karintiaiak – nyilván a maguk számára – el is hozták, azonban kérdés, hogy ezt ők vagy akár a stájerok milyen módon vitték volna át a mindennapok gyakorlatába. Sok idő nem adatott meg nekik, a mozgalom nem tudta kiforrni magát. 1478 nyarán egy újabb portya során Goggaunál (Kokovo) a parasztcsapatot, amelynek nagy része életét féltve a csatát megelőző éjszakán elszökött, az oszmánok könnyűszerrel legyőzték.²¹

Van, aki szerint – a szakirodalomban általánosan elfogadott vélekedéssel szemben – valójában 1515-ben is Karintiából indult ki a parasztok mozgalma, és csak ezután ért el Krajnába, ahol végül teljesen elharapódzott.²² Forrásainkból, amely Karintia esetében mind Stájerországnál, mind Krajnánál szűkebb számban állnak rendelkezésre, ilyesfajta forgatókönyv nehezen állítható össze. Igaz, találni olyan parancslevelet, amely az események szülőhazájának Krajnát és Karintiát tekinti.²³ Egy május végi ferrarai követbeszámoló és két magánlevél egyértelműen karintiai parasztfelkelésről beszél, jóllehet ez időben már biztosan mind a három tartományban teret nyert az erőszak.²⁴ Sze-

20 „Es was auch die gemayn sag, sy wolten sich nach der trewlosen Sweytzer gewonhayten halten. Soliches valsches funemen bedeckten sich mit dem scheyn, sy wolten ainen pundt machen allaynn uber die Turcken, das man darnach an irenn aygen worten und werckhen gemerckt hat, das dem nicht also gewessen ist” (Uo. 93. [90. fe.])

21 A karintiai parasztság 15. századi helyzetének összefoglalása, az események kapcsán Unrest kivonatolása: *Claudia Fröss-Ehrfeld*: Geschichte Kärntens. I–II. Klagenfurt, 1984–1994. I. 601–610.

22 *Konrad von Moltke*: Sigmund von Dietrichstein. Die Anfänge ständischer Institutionen und das Eindringen des Protestantismus in die Steiermark zur Zeit Maximilians I. und Ferdinands I. (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 29.) Göttingen, 1970. 155–156.

23 „So sein doch bisher das lannd Crain irer emporung auf kayserlicher maiestet bevelh gestillt, in hofnung, Kernndten soll auch gestillt werden, die anfang und principal seindt” – Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár [a továbbiakban: OSZKK] Cod. Germ. 66, fol. 12r. Itt jegyzem meg, hogy az alábbiakban idézett, általam átfűrt forrásszövegeknél mindenféle mellékjelet (így például a „köröcskéket”) mellőztem, a rövidítéseket jelöletlenül feloldottam. A 'Maiestät' szó helyett a szövegbe jobban illő, archaikus 'maiestet' formát használtam.

24 A ferrarai hercegnek küldött jelentést, Vajai Ferenc, valamint Verbóci István levelét lentebb idézem. Ez az értesítés a későbbiekben is hatott, például az augusburgi Wilhelm Rem Cronica newer geschichten című, az 1512 és 1527 közötti időszakot felölelő munkájára („die Windischen pauern bei 15^m starck waren zogen in Kernten wider etlich edelleut, darunder sie sasen” – Die Chroniken der schwäbischen Städte: Augsburg. I–IX. Szerk. Karl Hegel et al.

mély szerint ezzel kapcsolatban azt sem tartom elképzelhetetlennek, hogy a belső-ausztriai topográfiában, még ha alapfogalmakról is volt szó, összekeveredtek a külföldi kortársak: azaz a Krajna/*Carniola* alakot felcserélték véletlenül a szomszédos tartomány, Karintia némileg hasonlóan csengő nevével, ahogy ez például az 1514. évi 54. törvénycikkből is látszik. Itt a Magyar Királyságnak többek között Karintiával közös határainak rendezéséről esik szó.²⁵

De visszatérve a belső-ausztriai felkelés „szülőhazájára”, „szülőhazáira”: ha ez ügyben nem is tudunk állást foglalni, azt biztosan megállapíthatjuk, hogy részben biztosan hasonló jelenségek húzódtak az 1478. és 1515. évi események mögött. Az utóbbinál, igaz, az oszmán veszély vagy pusztítás okozta félelem nem érzékelhető. Az 1515-ös parasztháború „konkrét okait”²⁶ illetően a parasztok nem túl nagyszámú panaszirata nyújthat felvilágosítást. Persze így meglehetősen egyoldalú képet nyerünk, hiszen a másik oldal érveit, indokait egyáltalán nem ismerjük, amelyre csak kivételes esetben, így például a lejjebb még említett halbenraini esetben nyíthat mód. A Franz Martin Mayer által már ismertetett, a legkorábban 1515. március legvégén rögzített wocheini (bohinji) sérelmek helyett magam csak a parasztok és a császári biztosok között a stájerországi Gonobitzban (Slovenske Konjice) 1515. május végén lezajlott tárgyalás iratára szeretnék csak utalni, mivel alapvetően ugyanolyan elemeket találunk mind a kettőben. Különösen sérelmesnek tartották a császárnak fizetendő adót, amit évente kétszer vagy háromszor is behajtottak anélkül, hogy bármiféle császári parancslevelet mutattak volna. Kétkedtek, hogy egyáltalán minden pénz a császár kincstárába folyik be. Sokallták ezenkívül a robotot, amellyel „gyakran annyi nyugtot sem hagytak, hogy az ételünket megegyük, mindig csak a munkára hajtottak, ezáltal pedig a mi és ő császári felsége telkeit és parcelláit a rengeteg munkánk miatt fel fogjuk hagyni”.²⁷ További gondot okozott, ha „egyikünk meghal és halállal távozik, akkor az uraság megjelenik, a házunkra tör, marhát, gabonát, húst vagy amit talál, elvisz.” Az efféle önkények után sorban ott találjuk a különféle megváltozott földesúri szolgáltatásokat (bor- és gabonajáradék, új vámok felállítás, halászat, vadászat), amelyek – ahogy több-

Leipzig–Stuttgart–Gotha, 1865–1929. [Die Chroniken der deutschen Städte von 14. bis 16. Jahrhundert 4., 5., 22., 23., 25., 29., 32–34.] V. 33. 11–13. sorok.)

25 Magyar törvénytár. Corpus Iuris Hungarici, Szerk. Márkus Dezső et al. I–XLVIII. Bp., 1896–1949. I. 730–731.

26 Amennyiben persze ilyesmi – legyen bárhány panasziratunk a parasztfelkelést megelőző időszakból – kibogozható és nem több visszavetítésnél. Vö. Martin Scheutz igen tanulságos megjegyzéseit: *M. Scheutz*: Ein tosendes Meer 82–98. A Scheutz által felsorolt és röviden elemzett szempontok közül („Der Reibebaum des 'tyrannischen' Grundherrn”, „Konflikte um Steuern”, „Konflikte um grundherrschaftliche Abgabe”, „Jagdkonflikte”, „Streiks und Arbeitskonflikte”, „Der Krieg als Auslöser”, „Der Faktor Konfession”) a felekezeti szempont egyértelműen kiesik, viszont, ahogy látni fogjuk, a mozgalom bizonyos helyzetekben teljesen vallási színezetűnek tűnik, azzá válhatott.

27 „man unss oft nit so vil rue ässen, nur wider auf dy arbait geiagt, dardurch unser und euer khayserl[iche] Maiestät huben und gründt verodt werden durch versaimnuss unser selber arbayt” (*F. M. Mayer–F. Bischoff*: Kleinere Mittheilungen 120.).

ször is előkerült a panasziratban – új keletűek (*wider alte herkhumen*) voltak és megnövekedett költségeket okoztak a parasztoknak.²⁸ A történeti kutatás által egyöntetűen 1515-höz kötött – bár megjegyzem, mindenféle évszámot vagy nyomdanevet nélkülöző – nyomtatvány, az „Ain neues lied von den kraynnerischen bauren” (Új dal a krajnai parasztokról) szintén említi a régi jogokat. Külön érdekessége és fontossága e munkának, hogy a jelszavakat – a történelemben első ízben nyomtatott formában – a parasztság többsége által beszélt vend/szlovén nyelvjárásban rögzítették. A szegény nép (*woga gmaina*) a régi jogok (*stara pravda*) érdekében együtt (*leukhup*) léptek fel.²⁹ Mindez, a másnyelvűség, a kommunikációs zavar részben szintén a problémák forrását jelenthette. 1515 áprilisában a krajnai (Bischoflack/Škofja Loka) uradalma miatt szintén érintett Fülöp freisingi püspök az ottani parasztokkal folytatott levelezésében ígéretet tett arra, hogy „vendül” tudó embert küld hozzájuk.³⁰ Másfél évtizeddel később, 1529 szeptemberében a freisingi püspöknek a bischofslacki *pflögere*,³¹ Leonhard von Siegersdorf saját hiányosságai miatt ekként szabadkozott: „az, hogy a vend nyelvet nem használtam és nem vagyok gyakorlott benne, illetve az, hogy más nyelven kell tárgyalnom, és ezen okot csak most jeleztem a levelemben Önnek, ahogy ő császári felségének sem mondtam el vagy jeleztem, nagy sietés közepette történt”. Amiért – sűrű bocsánatkérések közepette – Siegersdorf ígerte, hogy Szent György napig tolmácsokat és más derék embereket vesz fel.³²

28 „wan unser ainer stirbt und mit tod abget, so ist unser herschaft da und greift unss in unser heuser, nemen vich, trayd, fleysch und was sy vinden” (Uo. 120–121.) – További példákat hoz: F. M. Mayer: Der innerösterreichische 59–66. – A tudomásom szerinti legkorábbi, konkrét sérelmeket elősoroló panaszlevél a wocheinieké (Krajna) 1515. március végéről: Franz [Martin] Mayer: Materialien und kritische Bemerkungen zur Geschichte der ersten Bauernunruhen in Steiermark und den angrenzenden Ländern. Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen 13. (1876) 15–18., illetve Uő: Das Bauernkrieg 75–77.

29 Közlése: Jože Koropec: Maribor in največji slovenski kmečki upori. Časopis za zgodovino in narodopisje 54. [ÚF 19.] (1983) 1–2. 86–88. – Megjelent még: Quellen zur Geschichte des Bauernkrieges. Szerk. Günther Franz. München 1963. (Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte der Neuzeit 2.) 56–57. 10. sz. A VD 16 (Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts) projekt online adatbázisa nem ismeri. A dolgozat készítése idején a ljubljana Nemzeti és Egyetemi Könyvtár példánya (Narodna in univerzitetna knjižnica, R II 41185) a könyvtár saját, online elérhető, digitális adattárban szabadon hozzáférhető volt (<http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-AGK4FFEE>).

30 Bayerisches Hauptstaatsarchiv, München, Hochstift Freising, Hochstiftsliteralien [a továbbiakban: BHStA HL Freising] 3, Rep. 53, Fasz. 42, Nr. 2, fol. 15r–v.

31 A freisingi püspök bischofslacki *pflögere* irányíthatta ténylegesen az uradalmat. Talán legjobban a magyar várnagynak feleltethető meg. Vö. Matjaž Bizjak: Entwicklung, Verwaltung und Geschäftsführung des Freisinger und Brixner Besitzes in Krain im Mittelalter. In: Blaznikov zbornik. In memoriam Pavle Blaznik. Szerk. Matjaž Bizjak. Ljubljana–Škofja Loka, 2005. (Zbirka Loški razgledi, Doneski 11.) 125–140. A szó jelentéséhez vö. Deutsches Rechtswörterbuch. Wörterbuch der älteren deutschen Rechtssprache. I–XII. Szerk. Richard Schröder et al. Weimar, 1932–2013. X. 928–932.

32 „Das ich die windisch sprach nit geprauchet und erfaren bin, das ich albeg durch ander zungen handll muess, das ich aber solich ursach in erst gethanen mein schreiben, so ich K. F. G.

A szakirodalomban szívesen idézik Franz Martin Mayer nyomán azt az esetet, amely – mintegy utolsó cseppként a pohárban – 1515-ben lángba borította volna Krajnát és vidékét. Egy bizonyos Georg von Thurn (olaszosan Giorgio della Thorre³³) visszaéléseiről van szó. Akciói a krajnai rendek szeméit is jócskán csíphették. Egy datálatlan, Mayer szerint 1515 februárjára, Roland Schaffer meggyőző érvelése szerint azonban sokkal inkább 1512 februárjára³⁴ keltezhető panaszukban nemcsak arról számolnak be, hogy Thurn birtokain és az azon fekvő településeken beszédett adót tulajdonképpen megtartotta saját maga számára, hanem arról is, miként lépett fel erőszakkal a szomszéd birtokosokkal szemben. Sőt egyszer három, közvetlenül császári kezelésben lévő falvat teljesen feldúlt, kiraboltatott, a marhákat elhajtatta, a lakosokat magyar földre űzte, a neki ellenállókat elfogatta, és váltságdíj fejében engedte csak őket szabadon. Ugyanezt visszhangozzák Michael Preinperger császári vámszedő szintén dátum nélküli panaszai is.³⁵ Tegyük hozzá: Thurn vámokkal kapcsolatos visszaéléseit vagy például azt, hogy a gottscheei (kočevjei) uradalmában nem engedte az erdőt ingyen használni, pénzt szedett érte, ami „egy újítás és nem régi keletű [szokás]”, a krajnai rendek 1510 óta rendszeresen elpanaszolták Miksa császárnak.³⁶ Thurnt előbb vagy utóbb utolérte a végzete: gottscheei uradalmában az ottani *pflögere*vel együtt parasztjai ölték meg. A krajnai rendek 1515 augusztusában egyenesen azt állították: „általuk [ti. a Thurnnal végző parasztok révén] ke-

than nit eingeleht und anzaigt hab, ist in der grossen eyll beschehen [...]. Aber diser zejtt biss auff Georgi wil ich mit thulmetschn und andern tapffern personenn und mich eins merem gesten vershen [...]” (BHStA HL Freising 4, Fasz. 41, Nr. 211, fol. 49r.).

33 R. Schaffer: Georg Freiherr, illetve személyére összefoglaló jelleggel legújabb: Gregor Matthias Metzger: Kommunikation und Konfrontation. Diplomatie und Gesandtschaftswesen Kaiser Maximilians I. (1486–1519). Phil.-Diss. Berlin, 2013. 311–314.

34 Franz Martin Mayer egy korábbi tanulmányában (F. M. Mayer: Materialien 7.) említ egy olyan grazi tartományi gyűlést, ahol a parasztok panaszai elhangzottak, de azt minden további nélkül 1512-re datálja (úgy sejtem, hogy előbb 1512-re, majd 1515-re keltezte ugyanazt a dokumentumot). A stájerországi viszonyokat behatóan ismerő Hermann Wiesflecker nem vonja kétségbe az 1515. február 2-i, a Krajna, Karintia és Stájerország számára tartandó összevont/általános tartományi gyűlés létét. Hermann Wiesflecker: Kaiser Maximilian I. Das Reich, Österreich und Europa an der Wende zur Neuzeit. I–V. Wien–München, 1971–1986. IV. 301. Sőt a krajnai rendi emlékek legújabb kiadása is (Deželnozborski I. 122–126. 98. sz.) – minden további dilemma nélkül – 1515. február 2-ra teszi a tartományi gyűlést. Roland Schaffer (Georg Freiherr 383.) egyértelműen 1512 februárja mellett foglal állást 1515 februárja helyett arra alapozva, miszerint a keltezetlen iratban szereplő személyek közül legalább hárman az utóbbi időpontban Graztól távol voltak. Ugyanakkor biztosan 1512-re tehető tartománygyűlési iratok tartalmi egyezést is mutatnak bizonyos pontoknál keltezetlen darabunkkal. De további érvek is elősorolhatók (így pl. Thurn bizonyíthatóan 1515-öt megelőző halála), miként lejjebb azt látni fogjuk.

35 F. M. Mayer: Der innerösterreichische 72–73., 125–126. Michael Preinperger panaszai kiadva: Deželnozborski I. 121. 97. sz.

36 „das ein newerung und wider alts herkommen ist” (Deželnozborski I. 33. 28. sz., a későbbi panaszokat lásd uo. passim.)

letkezett a tartományban az első felkelés”.³⁷ Mindezt rögtön az 1515-ös évhez kapcsolnánk. Krajnában azonban 1515-öt megelőzően több, kisebb volumenű, ám ismeretlen célú paraszti gyűlésről hallunk, például 1512-ből és 1514-ből.³⁸ 1514 novemberében a krajnai rendek a Laibachban tartózkodó császári biztosoknak arról írtak, hogy a reifnitz (ribnicai), gottscheei (kočevjei), gallenbergi (gamberki), billichgrazi (Polhov Gradec-i) uradalmakban a császár által kivetett adók miatt elégedetlenek a parasztok. Mivel pedig mindaddig hosszú időn át nem büntették meg őket, „sokakkal szokatlanul erőszakos dolgot művelnek, azokkal is, akik adót fizetnek, és amíg ő császári felsége mindebben nem kíván semmiféle büntetést, addig félő, hogy egy súlyos és káros felkelés keletkezhet ebből, ahogy az a Magyar Királyságban történt”.³⁹ Hasonló feszültségek Stájerországban is kimutathatók. Közel egy időben, 1514 szeptemberében a magyar határ közelében fekvő Halbenrain városában tárgyalásos alapon próbálták meg a parasztok és a földesúr, Hans von Reichenburg részéről egyaránt felmerült sérelmeket tisztázni. Ugyan mind a két fél elsősorban a földesúri szolgáltatások minőségével és mennyiségével kapcsolatban emelt kifogást, de az is kiderül, hogy a parasztok a halbenraini várat is megostromolták, a bírót le akarták lőni. Állítólag számosan a parasztok közül az erőszakos cselekmények hatására elköltöztek az uradalomból (adott esetben a határ magyar oldalára).⁴⁰

Véleményem szerint az elmondottak alapján egyáltalán nem zárhatjuk tehát ki annak az eshetőségét, hogy a Thurn-féle visszaélések miatt adott esetben már korábban is folytak zavargások, és valamikor korábban, 1515-öt megelőzően megölték öt parasztját. Már csak amiatt is, mivel a személyéhez köthető adatok alapján mást nehezen állíthatunk. Konrad von Moltke más tényezők figyelembevételével a Thurn halálával végződő konfliktust 1512-re (vagy

37 „auch die Gotscheer im aygen hern nemlich den vom Thurn mitsambt seinem phleger erslagen und durch dieselben die erst aufrur im land erstand” (F. M. Mayer: Die innerösterreichische 128.) – Azt sem tudjuk biztosan megmondani, hogy milyen halált halt; valaki agyonlövésről tud: Uo. 73., Uo. 3. j. („erschossen”). Az aug. 24-i rendi válasz ismét kiadva: Deželnozborski I. 156–159. 121. sz.

38 Vö. F. M. Mayer: Materialien 7. (állítása nincs lábjegyzetelve) és K. von Moltke: Siegmund von Dietrichstein 155. 1514-ben 300 paraszt Laibachban jelent meg; Deželnozborski I. 130. 101. sz.

39 „etwo langzeit frauenlich gewidert untzdar ungestraft, hierdurch gemainer lantschaft pawtschaft zu solher ungehorsam bewegen, das sy sich mit vill ungepurlichen widerwartigen stukken erzaigen und zusambt der stewr zugeben setzen, und sover ir kayserliche maiestet mit zeitiger straf nicht darein sehen, ist zu sorgen, das ain treffenliche und schedliche aufrur, wie im konigreich Ungern beschehen, daraus erstein mochten” (Deželnozborski I. 112. 91. sz., a központozáson változtattam).

40 1514. szept. 9.: Österreichisches Staatsarchiv, Bécs, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Reichkanzlei [a továbbiakban: ÖStA HHStA RK], Maximiliana, Karton 32, Konv. 1514-IX-X, fol. 52–61 (Der pawrschaft zu Reyn klag auch dargegn hern Hannsern von Reichenburg verantwortung, auch nachvolgendn sein widerlag wider pawrn). Az eset előzményeire: Renate Fauland: Kaiser Maximilian I., die Erbländer, das Reich und Europa im Jahre 1514. Phil.-Diss. Graz, 1977. 252. Helytelenül a ranni (brežice) uradalomról beszél: H. Wiesflecker: Kaiser Maximilian IV. 300.

nem sokkal azelőttre) teszi. Ugyanezt az álláspontot képviseli Roland Schäffer is.⁴¹ Ezenkívül, jóllehet a Thurn családban ez idő tájt két Georg élt, véleményem szerint mégis kizárható, hogy a kettő valami folytán a forrásokban és a szakirodalmi érvelésben összekeveredett volna. Egyrészt az egyik Georg 1530-ban halt meg, másrészt a másik Georg volt biztosan az, aki Krajnában és többek között a Magyar Királyságban (Szamobor, Zágráb megye) is rendelkezett uradalmakkal. Róla pedig bizonyossággal tudható megmaradt sírfelirata alapján, hogy 1512. március vagy május 20-án hunyt el.⁴² Feleségét, Frangepán Ilonát ugyanis már 1512-ben, majd az azutáni években, azaz az 1515. évi belső-ausztriai parasztfelkelést jóval megelőzően özvegyként említik.⁴³ Roland Schäfferrel egyetértve, mindez azt jelenti, hogy a Thurn-féle történet közvetlen gyúanyagot aligha szolgáltatott az indulatok elszabadulásához. Ugyanakkor a feszültséget jócskán növelhették az ilyesfajta visszaélések, majd a nyomukban kirobbant konfliktusok.⁴⁴

Kísérletek a katonai konfliktus elkerülésére

Arra végeredményképpen nem tudunk választ adni, mi adta a szikrát a felkelés számára. 1515 februárjában az elégedetlen parasztokkal még biztosan tárgyalóasztalhoz ültek, nem hallunk erőszakról.⁴⁵ Igaz, ekkor már nem egyszerűen csak elégedetlenséget lehetett tapasztalni: a freisingi püspök bischoflacki uradalmában zajló viszonyokat már – a fenti, részben Thurn által birtokolt uradalmak 1514. végi állapotához hasonlóan – „jelentős fenyegetésként” (*ain merkliche beschwörung*) jellemezték a krajnai rendek Matthäus Lang bíboroshoz írt jelentésükben. Tudósítottak a krajnai parasztság „felfuvalkodott büszkeségéről” (*übermutig stolz*), valamint azok „balga szövetségéről” (*torat ver-*

41 K. von Moltke: Siegmund von Dietrichstein 155.; R. Schäffer: Georg Freiherr 383.

42 Rudolfo Pichler: Il castello di Duino. Trento, 1882. 318. és Tavole II.; Kamillo Trotter: Die Burggrafen von Lienz und zum Lueg. Innsbruck, 1954. (Schlern-Schriften 105.) 93. (mindenfélre hivatkozás nélkül a halál időpontjaként 1512. máj. 20-ról beszél). Vö. még: R. Schäffer: Georg Freiherr 383–384.

43 1512. júl. 29.: R. Schäffer: Georg Freiherr 383.; 1513. jún. 18.: A Frangepán család oklevéltára. Szerk. Thallóczy Lajos–Barabás Samu. I–II. Bp., 1910–1913. II. 285. sz. 289. (egy 1614-es másolat a DL 33085. sz. oklevél nyomán), ugyanez 18. századi másolatban: Österreichisches Staatsarchiv, Bécs, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Familienarchiv Erdődy, Karton 86 (Lad. 78, Fasc. 3, No. 3). – A Szamobort saját jogon bíró Ilona asszony 1515. aug. 8-án már biztosan Kaspar Herbst hitvese volt (OSZKK Cod. Germ. 66, fol. 41r: „an die Herbstin zum Samabar”). Schäffer (Georg Freiherr 384.) azt valószínűsíti, hogy az esküvőt 1514-ben tartották, de legkésőbb 1516 márciusa előtt.

44 R. Schäffer: Georg Freiherr 383–384. Hasonlóképpen vélekedik (viszont az általa, ezen állítása alátámasztására idézett szakirodalmi tételekben ilyesmit nem olvasni!): H. Wiesflecker: Kaiser Maximilian V. 114. – Jóllehet Moltke és Schäffer kritikus nézetei több évtizede megjelentek, mindez azonban nem zavarta a kutatókat abban, hogy továbbra is az 1515-es események origóját lássák Thurn felkoncolásában.

45 K. von Moltke: Siegmund von Dietrichstein 155.

puntus), akik nem a béke és egységesség felé kívánnak lépni, hanem „mindent illetően minél tartósabban és jobban a parasztok között a széthúzás és az ellenállás iránti tüzet szítják, úgyhogy sem a császári felség, sem más neki alárendelt főségnek nem akarnak engedelmeskedni”.⁴⁶ E leplezetlen viszolygás felett talán el is siklanánk, ha a szövegben az idézett rész előtt és után nem esne szó a parasztság körében eluralkodó izgatottságról, egyre jelentősebb kezeket öltő szervezkedésről, amelynek egyik karizmatikus vezéréről is írunk (őrá még lentebb kitérek). A rendek csak 1514. novemberi megfigyelésüket ismétlik, amikor azt írják: „semmiféle büntetés vagy ellenlépés azonban nem történik, így pedig a parasztok előrenyomulása idővel, amennyiben nem kívánnak mást [tenni], a magyar felkeléshez lehet hasonlatos”.⁴⁷

Természetesen Miksa császárnak egyáltalán nem állhatott érdekében, hogy újabb front nyíljon. Különösen úgy, hogy a Tirollal, Karintiával, Krajnával szomszédos Velencei Köztársasággal már évek óta háborút folytattak csapatai. Ráadásul a hosszadalmas előkészítés után a II. Ulászló magyar–cseh királlyal zajló tárgyalásai is lezárásukhoz közeledtek. Nemcsak a krajnai rendek számára ért volna fel tehát rémálommal egy esetleges parasztháború, hanem véleményük szerint I. Miksa császár és kormányzata számára is. Mind ezért a krajnai rendek minden igyekezetükkel fel kívánták hívni a császár figyelmét a közelgő veszélyre. Erre küldötteik révén az 1515. március 20. körüli napokban egy Bécsben tartott tartományi gyűlésen nyílt mód. A sokszor hivatkozott magyar eset mellett, „amelyre ők [ti. a krajnai parasztok] – erejüket és létszámukat tekintve – nem hasonlíthatók”, az 1515. évi württembergi és a (véltetően 1478. évi) karintiai megmozdulásokat említették veszélyes példaként.⁴⁸ Végül sikerült elérniük Matthäus Lang bíborosnál, gurki püspöknél, aki a császár megbízottjaként volt jelen, hogy három vagy négy császári biztost küldjenek a parasztokkal való tárgyalásra. A rendek érvelése szerint a megnövekedett terhek miatt az elégedetlenkedők tömege aligha vette volna jó néven, ha a friauli harcokra fizetendő pénzsegély hírével térnek vissza a Bécsbe küldött követek. A krajnaiak szerencsájukra sikerrel dacolhattak – legalábbis egyelőre – az ez irányú uralkodói kéréssel. Miksa császár azonban nem tárgított. A krajnai tartományi főkapitány és társai számára kibocsátott április 25-i instrukciójában többek között a krajnai rendek tanácsát kérte az adóbehajtás ügyében (még azt a lehetőséget is megcsillantva, hogy az akkor

fizetők egy későbbi alkalommal adóelengedésben részesülnek). Továbbá olyan, meglehetősen rémálomszerű elképzelésének is hangot adott, hogy a parasztok és a velenceiek (titokban) megegyeztek egymással.⁴⁹

Nem lehet eldönteni, hogy április végén, május elején vajon csak a krajnai parasztok mozgolódtak-e nagyobb tömegben. Akár erre a következtetésre is juthatunk a császár május 9-i levele alapján, amelyben Georg von Herbersteinnek megparancsolta, hogy a stájerországi nemesek közül tobozozzon lovasságot és csatlakozzon a Bécsben rendezendő királytalálkozón résztvevő kíséretéhez.⁵⁰ De az is elképzelhető, hogy ekkor Stájerországban szintén vészesen romlottak a békés rendezés esélyei, csak minderről az Augsburgban tartózkodó⁵¹ császár nem értesült időben. Krajnából továbbra is aggasztó hírek szállingóztak. A Herbersteinnek küldött meghívónál alig néhány nappal később, május 15-én Fülöp freisingi püspök részben gyenge egészségére, részben krajnai parasztjai ügyének sürgősségére, valamint egyháza megóvásával kapcsolatos kötelességeire hivatkozva mondta vissza a császárnál a királytalálkozón való részvételét.⁵² E válaszlével a püspöki kancellária által kibocsátott másolati könyvben maradt fenn. Ez nem segít annak eldöntésében, hogy a püspök még székhelyén, már Krajnában vagy a kettő között, valahol félúton tartózkodott-e a válaszlével megfogalmazásakor. (A másolati könyv bejegyzései alapján ugyanis úgy tűnik, hogy a püspöki kancellária nem kelt a püspökkel útra, mindvégig Freisingben maradt.) Mint kicsivel később látni fogjuk, Fülöp püspök a rendteremtéssel megbízott császári biztosok között tűnik fel (valószínűleg ő volt a vezetőjük), és nincs okunk azt feltételezni, hogy ezt a megbízatást a messzi Freisingből látta el.

A német-római császár április végén–május elején egyik unokaöccsét,⁵³ X. Lajos bajor herceget kívánta rávenni arra (sikertelenül), hogy Krajnába kiszállva – Miksa biztosainak és tanácsosainak társaságában – a parasztokkal tárgyalásokat folytasson. Kérését az indokolta, hogy a császár alattvalói „újonnan a maguk minden korlátot nélkülöző engedetlenségéből, minden ok nélkül mintegy fellázadtak, hűtlenné váltak és ezáltal lázadásban és komoly

46 „sich entzünnt allenthalbn das feur under der pawrschaft zu unainigkayt und widerwilln ye lenger, ye merer, also das sy kayserliche maiestet und ander nachgesetzter obrigkait kain gehorsam tuen wellen” (Deželnozborski I. 130. 101. sz., a többi idézett kifejezés: Uo. 130–131.).

47 „beschieht aber kain straf, noch wendtung, und möchten sich solh der pawrn furnemen der ungrischn aufrur mit der zeyt, so ferr nit darein gesehn, vergleychn” (Deželnozborski I. 129. 101. sz., a központozáson változtattam).

48 „was auch aus solher puntus den pawren zu Hungern, der sie sich irem vermugen und der menig des volks nit gleichen mugen, auch etbo der putnus in Kerndten, in des von Wirtenberg land und ander enden mer nachtail schaden und verderben daraus erwachsen und zugestanden ist” (Deželnozborski I. 139. 107. sz.).

49 F. M. Mayer: Die innerösterreichische 78–81.

50 F. M. Mayer: Materialien 22–23. IV/d. sz. Kéziratunkba is bemásolták a levelet (OSZKK Cod. Germ. 66, fol. 24r–v).

51 Vö. Victor Kraus: Itinerarium Maximiliani I. 1508–1518 mit einleitenden Bemerkungen über das Kanzleiwesen Maximilians I. Archiv für österreichische Geschichte 87. (1899) 301. (1515. ápr. 1–13., máj. 2–4. és 6–21.)

52 BHStA HL Freising 3, Rep. 53, fol. 4r–v. (A püspöki kancellária által kibocsátott másolati könyvben maradt fenn az irat. Sajnos ez nem segít annak eldöntésében, hogy a püspök maga még székhelyén vagy Krajnában tartózkodott-e. Mint kicsivel később látni fogjuk, Fülöp püspök a rendteremtéssel megbízott császári biztosok között tűnt fel – valószínűleg ő volt a vezetőjük –, és nincs okunk azt feltételezni, hogy ezt a megbízatást messziről, Freisingből látta el.)

53 IV. Vilmos és X. Lajos bajor hercegek édesanyja, Ausztriai Kunigunda (1465–1520) Miksa édestestvére volt.

összefogásban találtatnak”.⁵⁴ Ekkoriban Miksa számára már biztosan az egyik legfőbb cél a nyári, a Jagellók és Habsburgok közötti csúcstalálkozó megszervezése volt, ahol a két uralkodóház közötti frigy csak egyike volt a fontos témáknak. Jóval későbbi, nem korabeli értesülések szerint állítólag ugyanitt a krajnai parasztok is felkeresték az uralkodót, miután a korábban a hozzájuk küldött császári biztosokkal nem sikerült dűlőre jutni követeléseik tárgyában.⁵⁵

A pusztításokról szóló hírek összesűrűsödése miatt következtetett Franz Martin Mayer arra, hogy valamikor ekkor, május közepe táján szabadult el végleg az indulat, és terjedhetett el futótűzszerűen szerte Belső-Ausztriában, csaphatott át Karintiába és Stájerországba.⁵⁶ Ha valóban így történt, gyorsan kellett lépni. Főkapitányi (*obristen Feldhauptmann*) tisztségében Georg von Herberstein először június 1-jén tűnik fel. A stájer nemes, aki a humanista műveltségű, a Habsburgok szolgálatában diplomataként is működő Siegmund von Herberstein⁵⁷ fivére volt, természetesen nem ekkor szembesült először a kardcsörgéssel. Harcolt már a Wittelsbachok müncheni és pfalzi ága között dűlő, az ún. landshuti örökösödési háborúban (1504–1505), amelynek során kétszer fogságba is esett. I. Miksának a Velence ellen folytatott hadműveleteiben az 1510-es évek közepén szintén hadvezérként vett részt.⁵⁸ De 1514 kora őszén ugyancsak ő volt az, akit Miksa császár György brandenburgi őrgróf krapinai, hunyadi és zagorjei (*Crapin, Hunyat und den Sayger*) uradalmi védelmével bízott meg. Birtokait állítólag Bertalan münsterbergi herceg fenyegette. Herbersteinnek ez esetben nem csupán az őrgróf magyarországi várnagyaival való kapcsolattartás volt a feladata, hanem az is, hogy 400 kato-

54 „Nachdem sich die pawrschafft in kayserlicher maiestet furstenthumb Crain ytzo kurtzlichen aus aigen frevenlichen mutwillen und on all ursach etwas emport und zu ungehorsam ertzaigt hat unnd noch also in emporung unnd merklicher versamblung steet” (BHStA Fürstensachen Nr. 312, fol. 1r. 1515. ápr. 26. Augsburg. Ismeretlen fró [de nem Miksa német-római császár, aki már csak az itineráriuma miatt is kizárható] X. Lajos bajor herceghez. Az ügy további részleteire lásd az ugyanezen numerus alatt sorakozó további iratokat [fol. 1–14]). Egy másik, ugyancsak a müncheni Bayerisches Hauptstaatsarchivban őrzött aktához (Auswärtige Staaten, Literalien Österreich, Nr. 404, 1515: „Empörung der Bauern in Krain, wobei Kaiser Maximilian den Herzog Ludwig von Bayern zu Hilfe gerufen.”) nem tudtam hozzáférni, mivel azt a fond repertóriumában található bejegyzés szerint 1967. május 3. óta nem találják. A császár követének, Jobst von Oberweimarnak – a bécsi királytalálkozó, valamint esetleges udvari szolgálatait ügyében – egyúttal a másik, az idősebbik bajor hercegnél, IV. Vilmosnál is akadt tárgyalnivalója. Vö. BHStA Kurbayern, Äußeres Archiv Nr. 1971, fol. 240–244.

55 F. M. Mayer: Die innerösterreichische 80.

56 Uo. 80., 82–84.

57 Rövid, ám sok aspektust felvonultató életrajza: Harald Tersch: Österreichische Selbstzeugnisse des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit (1400–1650). Eine Darstellung in Einzelbeiträgen. Wien–Köln–Weimar, 1998. 193–213.

58 Siegmund von Herberstein *Familienbuch*-ában hosszan ír testvéreiről, így Georgról is (különösen sok helyet szentelve az 1515-ben a parasztok ellen véghezvitt szolgálatainak): Joseph Zahn: Das Familienbuch Sigmunds von Herberstein. Archiv für österreichische Geschichte 39. (1868) 316–318.

nájával megfelelően biztosítsa – a földrajzi távolságból adódóan elsősorban – a krapinai és a zagorjei jószágokat.⁵⁹ 1514 végén szintén Herbersteinre hárult a Velence által fenyegetett Karintia és Krajna védelme.⁶⁰ Nem volt tehát minden előzmény nélküli az, hogy az uralkodó egy újabb kihívás alkalmával, a paraszti hadak ellen is Herbersteint parancsolta fegyverbe és tette meg a sereg vezetőjének.

Amellett, hogy Herberstein lett Karintia, Stájerország és Krajna közös kapitánya – alig néhány hónapon belül másodjára –, a császári biztosok is útra kelttek. Május végén Laibachban, június folyamán több helyen Karintiában (Klagenfurt, Völkermarkt, St. Veit), majd június végétől a biztosok némileg más összetételben ismét Laibachban tartózkodtak. Miksa legfőbb parancsa – működésük és kiadványaik alapján – az lehetett, hogy a konfliktust a kompromisszum irányába tereljék, békés eszközökkel, tárgyalásos alapon csitítsák le. Így például a biztosok június 17-i, a krajnai nemeseknek és egyháziaknak szánt körlevelükben könnyűfegyverzetű lovasok vagy törökök betörő hadáról („*ain frembd volkh von hussarn oder turkhen*”) írtak, amelyre hivatkozva kérte őket, hogy maradjanak nyugton, megemlítve, hogy ugyanerre fogja kérni a parasztokat is.⁶¹ A stájerországi felkelőknek címzett levélben (június 12.) a biztosok – a Gönobitzban és másutt tető alá hozott megállapodásokon túl – többek között a küszöbönálló házassági szerződés, az uralkodóház érdekeire hivatkozva intettek mindenkit nyugalomra.⁶² Június közepén olyan karintiai parasztseregről is hal-

59 Nem tudni, hogy miért emelték ki külön Krapinát a parancslevélben, amikor éppúgy Zagorjéhez tartozott, mint a szintén az őrgróf által bírt Varasd. 1514. szept. 2.: [Joseph] A[ugust] Kumar: Geschichte der Burg und Familie Herberstein. I–III. Wien, 1817. III. 148–151. 13. sz. és 1514. okt. 31.: OSZKK Cod. Germ. fol. 21r. Ez utóbbi forrás szóhasználata („Wir haben dein schreiben, so du jungst unnserr secretarien, Hannsen Vinsterwalder des zugs und hanndlung halben, so du laut unnsers bevelhs unnd instruction in der Crapin unnd Saiger gethan hast, vernomen”) alapján okkal vélelmezhető, hogy a beavatkozásra sor került. György brandenburgi őrgróf már egy évvel korábban, 1513 tavaszán Miksa császár segítségét kérte magyarországi javainak megtartásában, amely konfliktust akkor a szintén stájer Hans von Reichenburg vezetésével kívántak rendezni. Reichenburgot a tárgyalásztalok mellett a magyarországi politikára nagy ráhatással bíró, tapasztalt, humanista diplomata, Johannes Cuspinianus segítette volna. Vö. DF 267201–267204. Vö. Hans Ankwicz-Kleehoven: Der Wiener Humanist Johannes Cuspinian. Gelehrter und Diplomat zur Zeit Kaiser Maximilians I. Graz–Köln, 1959. 63–64.

60 OSZKK Cod. Germ. 66, fol. 21v–22r. A dátum ugyan 1515. dec. 26., de az 1486-tól induló uralkodói időszámítás szerint a 29. uralkodói év alapján csak 1514 jöhet szóba. Elvét és így fűzi mondanivalójába: Molitoris K.: A belső-ausztriai 46.

61 F. M. Mayer: Die innerösterreichische 83–84., 90–91. Vö. OSZKK Cod. Germ. fol. 11r–14r. (a körlevél a fol. 14r-n)

62 „Nun gelangt uns an, wie villeicht etwas durch den von Stubenberg gegen den seinen mit der tat gehandelt sey, dardurch ir wider in emporung und auffruer bewegt seit, dieweil aber die kaiserlich maiestat als herr und lanndsfurst solh ewr beswer, wie vor angezaigt, ist an sich genommen, wie ain yeder verstendiger man ermesen mag, zuverhuettung euch als irer m(ai-es)t(et) arm unndertan vor schaden dergleichen den adl, prelaten und stetten, auch ir m(ai-es)t(et) furnemen gegen sein veinden, auch den vertrag mit Hungern zu ainer ewigen ainigung zu guet und scherm dem gantz haws Österreich, das dann durch solhe emporung abgestellt werden mocht” (OSZKK Cod. Germ. 66, fol. 12v–13r.). – Kicsit másként, de ugyanezt hangsu-

lunk, amely zászlajára a kezében kardot és országhalmát tartó, ünnepi öltözetű császárt helyezte.⁶³ Ekkor még nem lehetett minden veszve. És jóllehet május 31-én a felkelő parasztok bizonyos stájerországi csapataival – nem a császári biztosok, hanem más, helyi birtokosok révén – Gonobitznál tető alá hozott megállapodás a fegyverszünet és már a megnyugvás irányába mutatott,⁶⁴ hamarosan ismét harcok kezdődtek. Sokak számára az addig elszenvedett sérelmek megtorlása (legyen szó nemesről vagy parasztról) nem tűrhetett halasztást. Így járt el Wolfgang von Stubenberg is, aki állítólag négyszáz parasztot mészárolt le június közepe táján.⁶⁵ Ez pedig csak olaj volt a tűzre.

A belháború elkerülhetetlen

A felkelők, ahogy azt akár az 1514. évi magyarországi események alapján is sejteni lehet, nem csak és nem kizárólag a földesúri szolgáltatásokat sokalló parasztságból toborzódtak, ha a forrásokban általában *puntbauer*ként említik is őket. Nehéz azt elképzelni, hogy a háborús körülmények között – különösen, ha valaki vagy valamely település az esemény fősodrában volt található – ellent tudott volna állni, mondhatott volna nemet a részvételre. Így azután a parasztokon kívül más társadalmi rétegből származók is részt vehettek a mozgalomban. Utólag természetesen mindenki vagy ártatlanságát, vagy saját helyzetének kényszerű voltát hangsúlyozta. 1515 júliusának második felében egyre-másra járultak a császári biztosok elé az ezt tanúsító parasztok vagy küldtek ilyesfajta nyilatkozatot a főkapitánynak.⁶⁶ A sereg összetételéről érdekes képet árulnak el a Cilli (Celje) ostrománál elfogott felkelők vallomásai. A felsorolt 36 fő egy plébánosnak mondott egyén kivételével mind paraszt. A kapitányok (*hawbtlew*) között viszont városi polgárokat és uradalmi tisztartókat (*ambtmann*) is találunk.⁶⁷ Az, hogy a parasztokon kívül más társadalmi csoportok is szerepet vál-

laltak a mozgalomban, a gonobitzi tárgyalásokból is látszik. Ott a császári biztosokkal szemben a felkelők érdekeit két helyi polgár, valamint egy uradalmi tisztartó képviselte.⁶⁸ Töredékes információk alapján már Mayer is sejtette, hogy polgárok, illetve ismeretlen létszámban (valószínűleg szegényebb) nemesek is fegyvert fogtak.⁶⁹ Talán emiatt használják – igaz, igen ritkán – a „*pawrschaft und puntherrn*” összetételt is.⁷⁰ Állítólag a karintiai parasztok egy idő után számos tisztséget életre hívtak: a két főkapitányon (*Obristen Feldhauptleut*) kívül létezett egy főkapitány-helyettes (*Unter Hauptmann*), továbbá két „*Viertelmeister*”, két ügyvivő (*Procurator oder Redner*), valamint három „segítő” (*Beyständer*).⁷¹ E komplett struktúra, ha hiszünk egyáltalán a 17. századi kiadásban fennmaradt közlésnek, azonban aligha mondható jellemzőnek.

A vezetőkről⁷² igen keveset tudunk. Legbővebb jegyzéküket, bármennyire is bizarr, a krajnai rendeknek a kivégzendőket felsoroló listája alapján kapjuk meg. Említenek egy bizonyos Zuzuckot. Majd a valódi „főkolomposok” (*die rechten haubtursacher*) közé sorolják Glandert, „akiből – ahogy valótlanul állította –, a Szentlélek beszélt”, Kropffeten (‘Kropchen’, ‘begyecske/golyvác-ska’) radmannsdorfi (radovljicai) szabót, egy Kuwiliker nevű férfit, valamint további négy, közelebből meg nem nevezett személyt.⁷³ A krajnai rendek 1515 februárjában Matthäus Lang bíborosnak továbbított sérelmeik között a fentebb Glander néven említett vezetőről a következőképpen írtak: „egy Klander nevű paraszt a radmannsdorfi járásban felkelt, azt mondja, hogy a Szentlélekkel beszél. Mindez pedig ahhoz vezetett, hogy számos, más járásba valósi paraszt hozzá fut és tanácsát kéri. Ő minden felkelés okozója, és a parasztság szentnek tartja, a gyűléseken magas kopjákra feszületet és [szent] képeket helyez, így fogadnak szövetséget és tesznek esküt, miként az Magyarországon is történt.”⁷⁴ Ahogy azt enélkül is sejtettük: e személyek minden bizonnyal roppant szuggesztív személyiségüknek és jó fellépésüknek köszönhették sikereiket. Amilyen viharos gyorsasággal is következett be egy-egy „népvezér” felemelkedése, olyan gyorsan válhatott kegyvesztetté is az illető. Jó példa erre 1515 júniusából, amikor bizonyos karintiai felkelők – kegyelmük érdekében – maguk buktatták meg a vezetőjüket és adták Siegmund von Dietrichstein kezére.⁷⁵

68 *Molitoris K.*: A belső-ausztriai 25. (a parasztok képviselőinek neve az OSZKK Cod. Germ. 66, fol. 32r-n)

69 *F. M. Mayer*: Die innerösterreichische 77.

70 Deželnozborski II. 176. 131. sz.

71 *Hieronymus Megiser*: Annales Carinthiae. Leipzig, 1612. 1337.

72 *Vö. M. Scheutz*: Ein tosendes Meer 98–101.

73 Deželnozborski II. 173. 130. sz.

74 „das ain pawr mit namen Klander in Radmanstorffer gericht aufgestanden, sagt der heylig geyst red mit ime, hat es darzu pracht, das aus vill andern gerichtn pawrn zu im lauffn und seins rats phlegen, der ist ursacher aller aufrur und die pawrschaft halt in als fur heylig, macht in den versamlungen kreutz und pilder an hoch stangn, damit sy irn punt und jurament bestatn wie zu Hungern beschehn ist” (Deželnozborski I. 129. 101. sz.).

75 *Molitoris K.*: A belső-ausztriai 28. (OSZKK Cod. Germ. fol. 43r.)

lyozza a stájer rendeknek ugyanazon a napon kelt levelében Miksa császár: „Auch die erbeindschafft, so zwischen ewr und der pawrschaft ersteen mocht und fur das maist und das grosst, ist euch gut wissen, wie die kayserliche maiestet diser zeit, auch irer m(aies)t(et) anstöffige lanndt mit den veinden beladenn, auch die verainigung, vertrag und furnemen kayserlicher maiestet mit Ungern, das dann euch und dem ganntzen haws Osterreich zu guet beschiecht, hynnderung und irrung bringen mocht.” (Uo. fol. 12r–v.)

63 *J. Koropec*: Der innerösterreichische 237.

64 OSZKK Cod. Germ. 30v–32r. Máskülönben kiadva több mint egy évszázada: *F. M. Mayer–F. Bischoff*: Kleinere Mittheilungen 123–124.

65 *B. Grafenauer*: Kmečki upor 119., illetve *Molitoris K.*: A belső-ausztriai 30. (OSZKK Cod. Germ. fol. 12v–13r nyomán.)

66 *Vö. Molitoris K.*: A belső-ausztriai 38–39. és OSZKK Fol. Germ. 66, fol. 8v–9r (parasztok a gottschei uradalomból), 17v–19r (Rudolfswerth/Novo mesto városa, Seisenberg/Zužemberk polgárai, a seisenbergi uradalom parasztjai, „Sand Marien”-i plébánia parasztjainak nagyobbik[?] része).

67 Kiadva: *Molitoris K.*: A belső-ausztriai 51–55. („C”, amelynek eredetije: OSZKK Cod. Germ. 66, fol. 32r–35v)

Ha a paraszti seregek szervezetségben és felszereltségben nem is versenyezhetek a zsoldoscsapatokkal, jó ideig – szervezési problémák miatt – nem volt vetélytársuk Belső-Ausztriában. Friedrich Martin Mayer véleménye szerint a később, július 5-én⁷⁶ Cilli város falainál elért győzelmet 900 stájer, 400 karintiai rendek által fizetett zsoldos, valamint még feltételelesen ehhez számolt 200 krajnaiak által toborzott katona érte volna el.⁷⁷ Azonban ez a létszám – véleményem szerint – inkább spekuláció, mint konkrét adatokon nyugvó megállapítás. Ennél inkább kisebb lehetett – különösen a katasztrofális krajnai mozgósítás miatt – a császári csapatok száma. Elgondolkodtató a harcban járatos Siegmund von Dietrichstein azon megjegyzése, miszerint a hollenburgi (Karintia) lázadó parasztok ellen küldött 300 katonája (*knecht*) mintegy 3000, vagyis tízszer annyi felkelőt tud majd a lázadók köréből elvonni.⁷⁸

A karintiai mozgolódások lecsitítása, kedvezőtlen helyzetben leverése bizonyos szempontból talán a másik két tartománynál nagyobb prioritást élvezhetett. Nagyon tarthattak ugyanis a felsőbb szinteken is attól, hogy a felkelés áttérjed az Etsch/Adige völgyébe, vagyis Dél-Tirolba, amely „Svájc közelében fekszik”.⁷⁹ Ez utóbbi megállapítás Dietrichstein egyik levelében többször visszatér, mindenféle magyarázat nélkül (talán azért, mivel mindenki értett a szóból). Csak arra gondolhatunk, hogy a császári udvar valamiféleképpen amiatt aggodhatott, hogy – ha arra kerülne a sor – esetleg az önállóságát fegyverrel sikeresen védő svájci szabadparaszság valamiféle támogatást nyújtana a Habsburg örökös tartományok parasztjainak. Az 1478. évi karintiai megmozdulásokról szóló egyik pletyka – nevezetesen, hogy a résztvevők a svájciak szabadságát kívánták a maguk számára – talán részben ilyesfajta félelmekből táplálkozhatott. Akár megfordult a parasztság vezetőinek a fejében ehhez hasonló szándék, akár nem, a császár környezetében számoltak ezzel. Esetleg ez is szerepet játszhatott abban, hogy 1515 júniusában, tehát amikor már javában folytak Belső-Ausztria-szerte a harcok, az egyik császári tanácsos, Michael von Wolkenstein lienzi uradalmában tárgyalásokat kezdett a

helyi parasztokkal. Lienz talán Svájc miatt lehetett fontos, mivel a városka stratégiai helyzetben, Karintia és Dél-Tirol között fekszik félúton.⁸⁰

Leginkább a krajnai, kisebb részt a stájerok siralmas helyzetéről van tudomásunk. Nehéz megítélni, mindez azzal áll-e összefüggésben, hogy Karintiában valóban a másik két tartományhoz képest kisebb területet érintett volna a parasztmozgalom és/vagy a vélelmezett stratégiai helyzet miatt a rendteremtésre ott koncentrálták először a könnyen hadra fogható katonai alakulatokat. A mozgósítás ugyanis roppant nehézségekkel járt. Az óriási felfordulás következtében 1515 májusában–júniusában Krajna birkózott meg talán a legnehezebben a megmozdulásokkal. A krajnai rendek számára 200 ember toborzása is igen komoly gondot okozott. A május 18–19-i laibachi tartománygyűlésen kétszáz lovasnak az újonnan kirótt (hadi)adóból való felvételét hagyták jóvá, amelyhez külön kérték a szomszédos karintiai és stájer rendek segítségét.⁸¹ A helyzet megoldása ezúttal Herbersteinre várt, akitől egyenesen a krajnai tartományi főkapitány, Hans von Auersperg remélt segítséget. Június 24-i levelében Auersperg arról panaszkodott, hogy a krajnai tartományi gyűlés nem tudott összejönni, és még az utakon is kockázatos lóval mutatkozni, mivel a parasztok ellenőrzésük alatt tartották a – különösképpen a magyar és horvát részek felé vezető – utakat. Mivel pedig a stájerok elég erősek voltak a parasztok elleni harcra, mi több, állítólag a magyarok is hozzájuk vonulnak, ezért annyi pénz kölcsönzésére kérte Herbersteint, amennyiből ő (ti. Herberstein) Krajnában – szükség szerint: egy vagy két hónapra – 200 magyar lovas tudna felfogadni.⁸² Az ügy csak július közepére oldódott meg valamelyest. Igaz, akkor sem lehetett biztosat tudni arról, hogy – ha Herberstein fel is vette Krajna költségére a lovasokat – melyik úton jönnek Krajnába.⁸³ Ami Stájerországot illeti, június 26. előtt

76 A meghatározás érdeme Molitoris Károlyé (A belső-ausztriai 32.).

77 F. M. Mayer: Die innerösterreichische 98.

78 „Als ich nun bemelten pranndt und zug verbracht, sein angestern die Etsch drewhundert knecht, so die kayserliche maiestet hieher beschaiden ankommen und mit den wir als henit(?) furgenommen haben, wider auf die pawrn in Hollnburger herrschafft und gegen dem Rastall zuziehen und dasselb ort auch zubezwingn und in gehorsam zubringen, so nun solchs geschikht. So haben wir bis in drewtausent pawrenn von dem pundt abgestellt und wellen also fur und fur mit hochstenn vleis und taferlicher übung gegen den puntpawrn hanndlen und kains wegs nachlassen” (OSZK Cod. Germ. 66, fol. 43r., idézi [fóliószám nélkül]: Molitoris K.: A belső-ausztriai 29.).

79 „Aber die Etsch ist dem Sweyzerlanndt nachent gelegen, demnach ir kayserliche maiestet hochst bevelh und begern ist, zu erwern mit lieb oder layd, damit der punt sich nit gegen dem Etschlanndt nechne” (OSZKK Cod. Germ. 66, fol. 42v., lásd a továbbiakat még: uo. fol. 42r–44r, pl. „Also das die pawrn in geweltige flucht komen sein, dardurch verhoff ich nun, das der ennde hieher gegen der Etsch nicht weitter sich erhollen oder komen soll.” – uo. fol. 43r.).

80 Paraszti panaszok (s. l. s. d.), illetve Wolkenstein instrukciója embereihez (1515. jún. 18., Innsbruck): Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg, Historisches Archiv, Archiv Wolkenstein, Fasz. 52, Nr. 1–2.

81 F. M. Mayer: Die innerösterreichische 83., kiadása: Deželnoborski I. 146. 114. sz. (Feltehetően Karintia és Stájerország azért állt jobban a helyzet kezelésében, mivel területüknek kisebb hányadát érinthették a megmozdulások.)

82 „Darauf sich ain lanndschafft verlassen auch, das ain lanndschafft nit zusammen mugen und das die pawrn die strassen allenthalben sonnderlich auf das unngriß und krabatisch dermassen besetzt, das niemands der solh pherd aufbracht sicher daselbsthin ziehen mag. Darduch ich warlich bei mein ern glauben und treuen, di II^{co} pherd kains wegs aufbringen kan und solt es mir mein leib und leben gelten. Aber dieweil ir in ewrn schreiben setzt, ir seit den pawrn starkh genuge, euch ziehen auch die unngern zue. Demnach bit ich euch auf alles vertrauen, gar freuntlich ir wellet auf ainer lanndschafft in Crain leib er und guet im lannd Steir sovil gelt entleihen, damit ir die II^{co} pherd von den ungrischen in der von Krain besoldung auffnembt ain monat oder zwai der notdurft nach, wie ir wisset, gebrauchet” (OSZKK Cod. Germ. 66, fol. 49r., az idézet második felét közli: Molitoris K.: A belső-ausztriai 60. 25. j.; ugyanebben a témában még: uo. fol. 49v–50v.).

83 Hans von Auersperg Georg von Herbersteinhez, 1515. júl. 14., Laibach: „Ich hab euch yetzo bey meinem knaben und bey meinem fuesknecht zwaimal anntzaigt, das mir wol drei poten erlegt und euch gebeten mich zuberichtn, ob ir die II^{co} pherd hussern auf der von Crain kostn

nem sokkal a stájer tartományi főkapitány, Siegmund von Dietrichstein, aki a stájer részek mellett birtokai miatt a karintiai rendteremtésben is érdekelt volt, a császárral való egyeztetés után sikerrel érte el, hogy a karintiai rendcsinálásra mintegy 1000 lovast egyhavi, 300 lovast pedig félhavi zsolddal vegyenek fel. Mindehhez csak annyit fűzött még hozzá: „amennyiben mind-egyik alsó-ausztriai tartomány⁸⁴ egy szövetséget alkotna, akkor ő császári felsége derék számú hadinéppel rendelkezne, és ő császári felsége a felkelést le tudná verni és az említett parasztokat mind meghódoltatni.”⁸⁵ Persze jó kérdés, hogy a katonafogadással kapcsolatban Miksa császár Dietrichsteinnek júniusban tett ígéretéből mennyi valósult meg, jóllehet a címzett az 1000 katona megérkezését 7-8 napon belülre tette. Nyilvánvalóan más kontingensekről volt szó, de a problémák meglétét jól jelzi: július 19-én a Marburgban (Mariborban) összegyűlt stájer rendek arra panaszkodtak Herbersteinnek, hogy akik el is szegődtek katonának, azoknak is csak alig a harmada érkezett meg. Voltak, akik még az első hónap előtt távoztak vagy egyszerűen „kimaradtak”.⁸⁶ Július 14-én a stájer tartományi adminisztráció ugyanúgy sanyarú állapotokról számolt be: nem volt miből felfogadniuk másfél száz katonát (50 lovast, 100 gyalogost), és éppen ezért ebben szintén Herberstein támogatását kérték.⁸⁷ Július 18-án VIII. Henrik angol király követe, Sir Robert Wingfield egyenesen arról ír hazaküldött jelentésében, miszerint a Bécsbe, a királytalálkozóra vezényelt 2000 nehézfegyverzetű lovasból ezret Stájerországba és Karintiába fognak küldeni a nemesek megsegítésére.⁸⁸

aufgebracht und welhen weg ir herein mit ewrn kriegsvolkh anwolllt nemen“ (OSZKK Cod. Germ. 66, fol. 53v., korábban kiadta: F. M. Mayer: Materialien 27. VII/c. sz.).

84 Alsó-Ausztrián talán ez esetben nemcsak az Osztrák Főhercegséget (Österreich ob és unter der Enns) értette a levélíró, hanem esetleg a Belső-Ausztriaként számon tartott Stájerországot, Karintiát, Krajnát, illetve az Adria menti Habsburg-területeket (Görz, Trieszt stb.) is.

85 „Aber wogleich alle niderosterrische lannde ain pundt wurde, so sey ir kayserliche maiestet yetzmal mit ainer solchen tapferenn antzal kriegsfolk gefasst, das ir kayserliche maiestet die aufrur woll abzustellen wiss und die berurten puntpawrn alle in gehorsam zubringen“ (OSZKK Cod. Germ. 66, fol. 42v.).

86 „Als ir antzaigt, das khawm der drittail dienstvolkh ankumen, etlich noch ausgänng des ersten monat abgefordert, etlich gar ausbeliben sein etc.“ (OSZKK Cod. Germ. 66, fol. 37r, hasonló panaszok: Molitoris K.: A belső-ausztriai 40. [OSZKK Cod. Germ. fol. 52v. nyomán].)

87 „Wir sein nun alhie beyeinannder vyztzehen tag in hanndlung von denen, so ir gepurend rustung nicht gehalten, das gelt, sovil es ainem yeden bracht, zuempfaen haben, aber noch wenig einbracht und, als uns die sachen ansiecht, konndten wir an phandtung nichts schaffen. Haben ewch wol vormals geschriben, uns zu solher phandtung funfzig pherd und hundert fuesknecht zuschiken, aber bisher kain anntwort von euch emphanen“ (OSZKK Cod. Germ. 66, fol. 39v.).

88 Az irat 19. századi kivonata: Letters and papers, foreign and domestic, of the reign of Henry VIII, preserved in the Public Record Office, the British Museum, and elsewhere in England. Szerk. John Sherren Brewer–James Gairdner–Robert H. Brodie. I–XXI. London, 1862–1932. II/1. 193. 725. sz. – Az eredeti, égett szélű és ezáltal korántsem könnyen értelmezhető szövegű példány: The British Library, London, Cotton Manuscripts, Vitellius B. XVIII, fol. 164. (Az irat digitális felvételét a State Papers Online, 1509–1782 online adatbázisban használhattam, amely gyűjteményhez a Gale Cengage Kiadó jóvoltából férhettem hozzá.)

Mindeközben a császár a stájer rendekhez küldött megbízottai révén a Velence elleni harcra 1000 cseh zsoldos kiállítását kívánta elérni (július 9. és 20.), amellyel kapcsolatban viszont a stájerek hangsúlyozták: mindez erejükön felül áll. Mindazonáltal – szolt a rendek alternatívája – mintegy 8000 rajnai forintból lehetne felfogadni ennyi katonát a parasztok leverésére.⁸⁹ A javaslat fogadtatását nem ismerjük. Hans von Auersperg krajnai főkapitány Herbersteinnek augusztus elején – talán éppen a várakozásokon felül kitartható krajnai parasztság miatt – még mindig azon sajnálkozott: „ha olyan gazdag lennék, mint Anglia királya, inkább küldtem volna 8000 forintot [kegyelmednek]”.⁹⁰

Magyarok a láthatáron?

„Arról értesültünk, hogy a horvátok erősen gyülekeznek, és az a szándékuk, hogy Möttlingre és Windische Markra [ti. a Kulpa–Száva közébe – P. B.] törjenek. Továbbá azt akarják és tervezik, hogy a vidéket rablással és gyújtogatással károsítják meg.” Az ismeretlen levélíró éppen ezért arra kérte a címzettet, a főkapitányt (aki nem lehet más, mint Georg von Herberstein), hogy a horvátokat intse békére.⁹¹ Mindez szokásos határ menti kakaskodásnak tűnne, jól látszik azonban, hogy a krajnai belviszályok milyen komoly lehetőséget jelenthettek a zavarosban halászók számára. Nem is csoda, hiszen a parasztmegmozdulások hullámai igen hamar elérték a magyar határig. Május 21-én a stájerországi Wurmberg várából Kaspar von Stubenberg már arról tudósította küldötte révén Miksa császárt, hogy azért nem tud személyesen útra kelni a császári udvarba, mivel már a magyar határ mentén is lázongások vannak.⁹² A Habsburgokkal a közelgő nyári nagy esemény miatt igen szorosan érintkező magyar királyi udvarba hamar eljuthatott az események híre. Korántsem csodálkozhatunk ezen. Már csak amiatt sem, mivel ugyanaz a Matthäus Lang bíboros volt az, aki 1515 tavaszán maga is hallhatta a krajnai rendeknek a parasztokkal kapcsolatos sirámain és félelmeit, mint az, aki hosszú

89 „wenn es gelungen sei, die ‘verdampften’ Bauern zur Ruhe zu bringen, seien sie geneigt, 8000 rh. Gulden oder ebensoviele in landsüblicher Münze zur Unterhaltung der 1000 Fussknechte beizutragen“ (F. M. Mayer: Die innerösterreichische 98.).

90 „Erstlich ich euch VIII myllowen(?), wo ich als reich wer, als der kunig von Ennglandt, so wolt ich euch lieber VIII tausent gulden schiken, dann ir yetz umb unns, arm Krainer, redlich und woll verdient“ (OSZKK Cod. Germ. 66, fol. 56v.).

91 S. d. [valószínűleg 1515], s. I. Ismeretlen Georg von Herbersteinhez: „Wir nemen hie, wie sich die Krabatn starkh besamben haben im willen in die Metling und in die Marich in Crain zuziehen und sein willens und furnemens, das landt mit raub und prannt zu verderben“ (OSZKK Cod. Germ. fol. 58v.).

92 „diser zeyt alhie umb die graynitz von Hungern, auch anndern unnd besonnder jetzt von der widerspenigen paurschafft mercklich widerwertigkait ist“ (ÖStA HHStA RK Maximiliana, Karton 33, Konv. 4, fol. 58. Köszönöm Tringli Istvánnak, hogy felhívta a figyelmemet erre a forrásra.).

ideig a császárt képviselte kicsivel később Pozsonyban II. Ulászló és Zsigmond lengyel király előtt.⁹³ És ha Lang máskülönben el is feledte volna sok teendője között a krajnai vészterhes híreket, az, hogy nem sokkal később a parasztok többek között az ő (ezúttal mint gurki püspöknek) nyolc városát is elfoglalták – egyszóval a krajnai rendek követői nem túloztak minden tekintetben, amikor 1515 tavaszán egy parasztháború rémét vetítették előre –, mindazonáltal segített észben tartania azt, bizony Belső-Ausztriában komoly gondok vannak.⁹⁴ Ezt pedig a bíboros vélhetően nem rejtethette véka alá a pozsonyi tárgyalásokon. Az elfoglalt erősségek listája mellett egy másik, magyar szempontból is jelentős hírfoszlány is a parasztháború szempontjából váratlan, azonban az 1515. évi királytalálkozó forrásait tekintve egyáltalán nem meglepő helyen maradt fenn: Eberhard Ferber danzigi (Gdańsk) polgármesternek a bécsi királytalálkozót és előzményeit megörökítő német nyelvű munkájában, illetve annak rövid, latin nyelvű változatában. Eszerint az a hír járta, hogy május 13-án, pünkösddvasárnap a felkelt parasztok – a közvetlenül a szlavón–stájer határon húzódó – Königsberg (Kunšperk) erősségét vették be és a közeli Császárvár, valamint a többi zagorjei vár elfoglalását tervezik.⁹⁵

1515. május 22-én a ferrarai hercegnek Pozsonyban, a király közelében tartózkodó követe már fellázadt *karintiai* parasztokat említ hazaküldött követjelentésében.⁹⁶ Néhány nappal később, május 29-én az ugyanott időző Vajai Ferenc tesz említést arról, hogy „ma egy bizonyos levél érkezett Karintia részeiből és e tartomány határvidékéről a főtisztelendő bíboros és legátus urunkhoz, amelyben biztosan áll: Karintiában nem nemes, szegény emberek

93 1515. évi tevékenységének rövid, némileg hiányos összefoglalása: *Johann Sallaberger*: Kardinal Matthäus Lang von Wellenburg (1468–1540). Staatsmann und Kirchenfürst im Zeitalter von Renaissance, Reformation und Bauernkriegen. Salzburg–München, 1997. 126–135.

94 Vö. Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, Berlin, XX. Hauptabteilung, Ordensbriefarchiv [a továbbiakban: GStA PK OBA] Nr. 20679, fol. 55r, illetve: *X[avery] Liske*: Dwa dyaryusze kongresu wiedeńskiego z r. 1515. Archiwum komisji historycznej 4. (1878) 130.

95 „In festo penthecostes obsederunt castrum Kynspergh prope castrum Czarwarwa habitum et habent propositum obsidendi hoc ipsum castrum Chazarwara et alia castra Zazarie(!) habite, que olim comitum Cilię prefuerunt.” (GStA PK OBA Nr. 20679, fol. 55v–56r., *X. Liske*: Dwa dyaryusze 130. – Ezen idézet és a gurki püspök elfoglalt várait tartalmazó lista (lásd az előző lábjegyzetet) Ferber német nyelvű munkája latin változatának egyik, a szakirodalom által nem idézett példányából származik. Más kézirat alapján, de lassan másfél száz éve kiadta mind a német, mind pedig a latin változatot: *X. Liske*: Dwa dyaryusze. – Ferber német nyelvű naplója több, részben Liske által is használt gdański példány alapján újonnan kiadva (azonban éppen annak a veleje, a királytalálkozóról szóló középső rész kihagyva): Akta stanów Prus królewskich. Szerk. Karol Górski–Marian Biskup–Irena Janosz-Biskupowa. I–VIII. Poznań–Toruń–Warszawa, 1955–1993. [Towarzystwo Naukowe w Toruniu 41., 43., 50., 54., 57., 59., 64., 65., 66., 68., 71., 77.] VI. 238–266. 108. sz.)

96 Giovanni Mainardi Ercole I d'Estéhez. Archivio di Stato di Modena, Ambasciatori, busta 4/15.1. A dokumentumot az OTKA K 81430. sz. projektje által Észak-Itáliában gyűjtött, 14–16. századi, magyar vonatkozású, történelmi és irodalmi forrásokból összeállított online adatbázisban (<http://olaszirodalom.hu/vestigia/>) találtam. – Május 23-án, Pozsonyban kelt levelében a danzigi polgármester is beszámol a karintiai és stájerországi parasztok felkeléséről. *X. Liske*: Dwa dyaryusze 151. 6. sz.

és parasztok – csakúgy, mint az elmúlt évben ebben az országban – felkeltek, már országunk határvidékén fekvő, jól megerősített várakat is elfoglaltak, valamint rendkívüli kegyetlenkedést vittek véghez. Félő mindenestre, hogy az országot megtámadják és a mi parasztjaink bizony tüstént csatlakoznak.”⁹⁷ E konkrét félelem vélhetően a stájerországi Königsberg elfoglalása nyomán kaphatott lábra, miután eljutott a királyi udvarba, és nyilván nemcsak Vajai-ban fogalmazódott meg, hanem a magyar politikai elit is veszélyt láthatott a belső-ausztriai belháborús helyzetben. Igaz, sem korábban, sem később nem hivatkoztak a parasztok követeléseikben külön az 1514. évi magyarországi eseményekre.⁹⁸ Ahogy láthattuk, az kizárólag az ijedt és mindenütt segítségért kilincselő krajnai rendek retorikájában mutatható ki.

A magyarokban munkáló félsz annak is szólhatott, hogy 1514-ben a Magyar Királyság nyugati és délnyugati régiója gyakorlatilag érintetlen maradt. Amit a szakirodalom feltárt és az Alföldön történt eseményekhez kívánt kötni, azok jelenlegi tudásunk szerint nem hozhatók kapcsolatba Dózsának és társainak a mozgalmával. Minden esetben csak elszigetelt, pontszerű, egyszerű, köztörvényes esetről (Zágráb–Gréchegegy) vagy régóta húzódó problémagócra (a turopoljei nemesek állandó sérelmei) volt csak szó.⁹⁹ Ianus Vitalis Panormitanus humanista munkájának (*A magyaroknak az 1514. esztendőben viselt keresztes háborúja és a mindkét részről elkövetett iszonyatos kegyetlenségek*) egyik utalása, miszerint az 1514. évi magyarországi megmozdulások során „számtalan paraszt jött faluját elhagyva mindenfelől, Emonából, Sisciából, a Dráva és Száva partjáról”¹⁰⁰ meglehet, hogy megtörtént, hiszen saját lelki üdvükért nem kevesen kelhettek útra az eredetileg az oszmánok ellen indítani kívánt keresztes hadjáratba. De az, hogy odahaza, Szlavóniában komolyabb konfliktus támadt volna, a források hallgatása miatt elvethető. Valószínűleg Vas, Sopron és Zala megye nemessége is csak

97 „hoc sero certe littere ex partibus Corinthie et confinibus huius regni venerunt ad dominum nostrum reverendissimum cardinalem et legatum, quibus certo significatur homines populares et plebeos ac rusticas gentes in Corinthia, prout anno preterito in hoc regno erat, insurrexisse et castra iam in confinibus huius regni nostri satis munita cepisse et miram crudelitatem exercere. Timendum est profecto, ne hoc regnum invaderent et nostri quoque rustici illis rursus adhererent.” (Monumenta rusticorum in Hungariam rebellium anno MDXIV. Maiorem partem collegit *Antonius Nagy Fekete*. Ediderunt *Victor Kenéz* et *Ladislau Solymosi* atque in volumen redigit *Geisa Érszegi*. Bp., 1979. [A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 12.] [a továbbiakban: Mon. rust.] 344–345., a DL 97646. nyomán.)

98 Ennek ellenkezőjét állítja Hermann Wiesflecker („Sicher hat der Aufstand des Georg Dozsa über die Grenzen herübergewirkt” – *Uő*: Kaiser Maximilian V. 114.), mindez azonban nem több minden konkrét adatot nélkülöző, kétségkívül látványos interpretációnál.

99 Mon. rust. 206–208., nr. 178., 498–499., nr. 379., a DL 37580. nyomán. – Továbbá lásd még a jelen kötetben *Varga Szabolcs* tanulmányát!

100 Uo. 243. (100. sz.), fordítást lásd Krónikáink magyarul III/1. Válogatta és fordította *Kulcsár Péter*. Bp., 2006. (Történelmi Források III) 133–136., az idézet: 133. Az ókori Emona ugyan Laibachnak felel meg, azonban valószínűnek tartom, hogy ez esetben a szerző inkább Zágrábra gondolt.

azért kérte fel 1514 júliusában Kanizsai Jánost kapitányának,¹⁰¹ hogy minél jobban elébe menjen a pusztításoknak.¹⁰² De talán aggodalomra adhatott okot az is, hogy a magyarországi mozgolódások által érintett területeken sem állt teljesen helyre a rend, ahogy erről II. Ulászlónak fivéréhez, Zsigmond lengyel királyhoz intézett levelében találhatunk utalást. A később Bécsben megvalósuló királytalálkozó helyszínéként jó ideig Budát jelölték meg. Emellett érvelt 1515. április 24-én Ulászló, hangoztatva: „a nép múlt nyári felkelése miatt, amelynek utóezzései még nem teljesen ültek el, úgy gondoltuk, biztosabb, ha nem vagyunk hosszabb ideig távol az országnak mintegy központjától”.¹⁰³ Persze azt, hogy valóban léteztek még ingoványos területek az országban és nem inkább holmi, a saját álláspontot erősítő frázisokról volt szó, nehezen tudjuk megítélni. Mindazonáltal az biztos állítható, hogy a magyar és cseh királynak nagyon is érdekében állhatott az, hogy ne csak a Dózsa-féle felkelés által érintett területeken, hanem a déldél-nyugati országrészben, illetve azok közvetlen szomszédságában, amelyek szintén egyre inkább az oszmánok elleni védekezés háttérjének számítottak, rend legyen.

A krajnai rendek szorult helyzetükben – segítség híján, ugyanakkor valószínűleg Miksa császár tudtával – nem sokkal a krajnai helyzet májusi eszkalálódása után a magyarokhoz fordultak. Régóta ismert a szakirodalomban a legalább 1508 óta¹⁰⁴ krajnai zsoldban álló Klisszai Márk¹⁰⁵ kapitány esete,¹⁰⁶ akit

101 Mon. rust. 153–154., nr. 115., a DL 24872. nyomán.

102 Nem mond többet: *Barta Gábor*: Az 1514. évi parasztháború és a Dunántúl. Vasi Szemle 24. (1973) 232., 239.

103 Hermann Zs.: Az 1515. évi 32. (Acta Tomiciana. Epistole, legationes, responsa, actiones, res geste serenissimi principis Sigismundi, ejus nominis primi, regis Polonie, magni ducis Lithuanie, Russie, Prussie, Masovie Domini. I–XVIII. Szerk. Stanislaw Górski et al. Poznań, 1852–1999. III. 340–341. 469. sz. nyomán).

104 Deželnozborski I. 15. 13. sz., ugyanitt további dokumentumok is találhatók katonai működésére.

105 Nem tudjuk eldönteni egyéb források híján, hogy ugyanez a Klisszai Márk volt-e az, aki 1504 folyamán Miksa követét lépre csalta és oszmán kézre akarta adni. Galezzo comes Meltzii [Miksa római királyhoz?] (1505. máj. 6., Strassburg/Strasbourg): „cum sua regia maiestas unacum domino Ioanne de Kynseck [ti. Johann von Königsegg – P. B.] milite et collega mea et aliis me oratorem ad Turchum misisset, quod Marcus de Cliss, qui nobiscum equitavit, nos perfide tradidit, itaque, nisi per nos divina clementia proviseum esset, omnes capti et prostrati fuissimus, quę ego sue regie maiestati notifico, ut in posterum ab ipso Marco sibi cavere et abstinere possit” (ÖStA HHStA RK Maximiliana, Karton 15, Konv. 2, fol. 33.). – E követtség 1504. évi keltezésére: Regesta imperii XIV. Ausgewählte Regesten des Kaiserreiches unter Maximilian I. (1493–1519). I–IV. Szerk. Hermann Wiesflecker. Wien–Köln, 1990–2004. IV/1. 19143. sz.; Klisszaira lásd még összefoglalóan: G. M. Metz: Kommunikation und Konfrontation 49–50. 1505–1506. évi szerepére a szakirodalom számára ismeretlen adatok: Österreichische Nationalbibliothek, Wien, Handschriften-, Autographen- und Nachlassammlung [a továbbiakban: ÖNB HAN], Ser. n. 2646, 6., 35–37. pp., ÖStA HHStA RK Maximiliana, Karton 44, Konv. VIII/1, fol. 137–138. (Klisszai Márk keltezetlen, 1505 körüli kiadványa.)

106 Vö. F. M. Mayer: Die innerösterreichische 85–86. és B. Grafenauer: Kmečki upor 119–120.

valamikor 1515. június közepén¹⁰⁷ nem messze a szlavón–krajnai határtól, a Száva-parti Rann (Brežice) várba szorítottak be a felkelt parasztok. Az erődítményt megostromolták, akit pedig ott találtak – Klisszai kívül még fivérét, illetve még más nemes urakat –, mind lemészárolták, a fejüket kopjákra tűzve hordozták körbe. Klisszai és emberei egy fontos „külföldi kiküldetésük” végrehajtása során szorultak kelepcebe és veszítették életüket: útban voltak Hans von Auersperg krajnai tartományi főkapitány és az ottani tartományúri „kincstárnok” (*Vizedom/vicedominus*) parancsára a császár levelével együtt, hogy a horvát bántól fegyveres segítséget kérjenek. Van olyan forrásunk, amely arról számol be, hogy az ötven (más adatok szerint több mint hatvan) áldozat között horvát nemesek is voltak.¹⁰⁸ Mindez szokatlan nagy csapást jelentett Krajna számára, mivel a május óta remélt segédcsapatok – bárhonnan is jöjjenek – még mindig komolyan hiányoztak. Nem beszélve arról, hogy Klisszai és harcedzett kompániájának megsemmisülése nemcsak újabb pozícióvesztést, hanem súlyos presztízsbeli csapást is jelentett. Ahogy fentebb már említettem, június 24-én a krajnai főkapitány, akihez ekkorra már biztosan eljutott Klisszai és társainak szomorú vége, ettől függetlenül még úgy tudta, Stájerországba, Herbersteinhez magyar segédcsapatok várhatók.¹⁰⁹

A Jagellók és Habsburgok közötti bécsi napok és az azt megelőző tárgyalási fordulók során a belső-ausztriai helyzet rendezéséről is szó eshetett. Közvetve egészen biztosan: július 4-én a Miksa által Pozsonyba visszaküldött követ, Břetislav Švihovský z Rýzemberka a Habsburg-fél többnapos késlekedésének okaként – a császár gyengélkedésén, az ausztriai rendek támogató szavazatának bevárásán kívül – a parasztfelkelést jelölte meg. Az egyeztetés útjában álló problémák megoldásának azonban már a végén jártak, és úgy becsülte Miksa, hogy két nappal később Bécsbe¹¹⁰ fognak indulni.¹¹¹ De a tár-

107 Grafenauer szerint (Kmečki upor 120.) június 15. körül. Jún. 12-én még élőként említve, jún. 24-én viszont már néhai. Vö. OSZKK Cod. Germ. 66, fol. 47v, 49r.

108 Jože Koropec egy lábjegyzetek nélküli tanulmányában arról ír, hogy ekkor Klisszai már másodjára kelt útra Horvátországba, és a császári parancson kívül még 500 asszonyt és gyereket hurcolt magával, hogy őket a tengerpart menti horvát nemeseknek eladja, mivel ott az oszmán pusztítás miatt kevés „alattvaló” volt. Interpretációja szerint ez nem volt más, mint a nemesek bosszúja a felkelő parasztság ellen. Sajnos nem sikerült megállapítanom, hogy a szerző a meglehetősen hihetetlen részleteket hol olvasta. J. Koropec: Der innerösterreichische 237.

109 Vö. 82. j.

110 Június 27. és július 3. között Linzben, július 4-én Linzben és a szomszédos St. Florianban tartózkodott a császár, azaz ekkor már útra kelt. Vö. V. Kraus: Itinerarium 302.

111 „Darauf sol er ihren lieben itzo weiter zuvorstehen geben, das wir hieher komen sein und vor gut angeseen haben, in vor, und widerumb zu ihren lieben abzufertigen und in solch unser zukunft hiher zuvorkunden. Und diss mehr, das wir uns etwas unser zugefallen schwacheit, auch unser landschafft halben, dovon wir iren lieben bey doctor Balbus zu entboten. Dortzu unser pauern empörung, auch der vorsicherung halben von unser landschafft gegen[!] unsern lieben brudern, dem konige von Ungern, der heyrat halben etlich wenig tage hie saumen müssen, und mit den ertzelten sachen zuthuen gehat haben, wir seint aber nue am ende, und wollen uns gewislich ubermorgen von hynnen erheben und hinab ken Win zihen” (X.

gyalóasztalok mellett talán ennél konkrétabb, a hadi helyzettel kapcsolatos teendőkről is tanácskozhattak. Július közepén a stájer tartományúri apparátus Herbersteinhez is továbbította a magyar királynak a bán és mások számára írt levelét másolat formájában. De az eredeti példányok is Herberstein felé utaztak, amelyeket egyúttal a főkapitánynak kellett a címzetthez juttatnia. Emellett még abban kértek tájékoztatást – ami nyilván az igénybe veendő magyar támogatás miatt korántsem volt mellékes –, hogy valóban szükség van-e még segítségre, merre táboroznak a parasztok vezérei.¹¹² Kérdéses, hogy a magyar csapatok beavatkozására végül sor került-e, a fentebb említett, bizonyos horvát katonák betörésétől tartó levélíró nem éppen erre gondolt-e. Egyáltalán: harcolt-e magyar kontingens Herberstein irányítása alatt? Július közepén, a hónap második felében ugyanis mind Stájerországban, mind Krajnában (Karintiában valószínűleg még előbb) sikerült leverni a felkelők hadait. Már július 20-án a Perényi Imre nádor mellett Valpón feltűnő Verbóci István is arról írt, hogy a Karintia és más, külföldi területek felől félve várt betörés a múlté. Minden, amitől tartottak azonban „már részben elszunnyadt és kihunytt, a maradék része pedig mérséklődött, és így hamarosan elül” – összegzett Verbóci.¹¹³ Krajnában augusztus legelején hallunk még mozgolódásokról Krainburg (Kranj) és Radmannsdorf környékén, viszont ennek is el kellett csitulnia, mivel augusztus 10-én a krajnai tartományi kapitány, Hans von Auersperg Herberstein két nappal későbbre időzített távozásáról írt levelében. Szól a Szent Bertalan napjára (augusztus 24.) tervezett tartományi gyűlésről, ahol a parasztság végleges meghódolása lenne a fő napirendi pont. Az előbbi kifejezetten kérte még, hogy maradjon a hadvezér egészen addig, míg a parasztok a békepénzt (*fridgelt*) meg nem fizetik, kapitányaikat és a főszervezőket át

nem adják.¹¹⁴ Időközben a birodalmi hadak beavatkozása másutt is – valószínűleg a velencei fronton – szükségessé vált, és ezért a császár augusztus 10-én 1300 katonát kért Herbersteintől, amelyből – adott esetben – 300-at viszzatartarthatott.¹¹⁵ Vélhetően ekkorra a legnagyobb hadmozdulatok véget értek Krajnában is. Auersperg valószínűleg inkább csak biztosra akart menni a „sikeres” rendezés érdekében azzal, hogy Herbersteint és a parasztok számára rettegett katonáit marasztalja. A parasztsereg(ek) vezéreinek egy része, így a már említett Klander/Glander velencei területre menekült. Rann környékén, ahol Klisszai Márkot megölték, állítólag szeptemberben is voltak elégedetlenkedők, de azt a csoportosulást a stájer tartományi főkapitány, Siegmund von Dietrichstein már hamar felszámolhatta.¹¹⁶

Más források közvetlenül szintén amellel szólnak, hogy a parasztság ellenállását legkésőbb augusztus elején megszüntették. Az augusztus elején Sopronban is megforduló¹¹⁷ II. Ulászló király levélben fordult György brandenburgi örgrófhhoz, Frangepán Mátyáshoz, „Herbstnéhez” (*Herbstin*), vagyis Frangepán Ilonához, Turóci Bernáthoz, a dalmát–horvát–szlavón bán Beriszló Péterhez, valamint Georg von Herbersteinhez. E levelek – a Herbersteinnek címzett kivételével, amelynek tartalmát hozzávetőlegesen sem tudjuk megállapítani – a kialakult helyzetre vonatkozóan utasításokat, kéréseket fogalmaztak meg. Beriszlónak azt adta parancsba a magyar király, hogy a helyi, vélhetően szlavóniai és horvát rendektől (*landschaft*)¹¹⁸ néhány száz könnyűfegyverzetű lovasra (*hussarn*) kérjen engedélyt (és nyilván legfőképpen pénzt). Erre talán azért lehetett szükség, mivel a végső győzelem még nem volt biztos

Liske: Dwa dyaryusze 136.). E részletet lásd a Ferber-féle napló rövidebb, latin változatában: Uo. 181., ill. GHStA PK OBA Nr. 20679, fol. 34r–v.

112 1515. júl. 14. Andreas Spangsteiner stájer landesverweser [azaz a tartományi főkapitány helyettes bíraskodási hatáskörrel], Lienhart von Ernau vicedominus, Lienhart von Harrach, Erasmus von Saurau landmarschall, Ernst von Trautmanstorff [Georg von Herberstein] főkapitányhoz: „So zaigt uns Wilhelm Schrot an, was die kunigliche wurde von Hungern dem bon und anndern schreib, wie ir auch in beyligennder abschrift sein, des Schrottn briefs vernemen werdet. Daneben schiken wir euch dieselben kuniglichen brief, werdet ir der notdurfft nach woll zuantworten wissen, dann uns ist verporgen, ob euch hilf not sein welle oder nit, und wo sich der pawrn radlfurer niderthun oder sidlen. Mogt ir auch poster als wir erkhonnden und demnach die kuniglichen brief, wie vernomen, ainem yeden, wem sy lawtten, uberantworten lassen” (OSZKK Cod. Germ. 66, fol. 40r.).

113 „Deo tamen favente, omnia, que tum ex parte Carynthiarum, tum vero aliarum exterarum gentium inniveri timebamur, iam in parte sopita sunt et extincta, reliqua etiam mitius se habent et illa quomodo propediem sedabuntur, prout clarius cum egregia dominatione vestra brevi superinde loquar.” (DL 47113. 1515. júl. 20., Valpó. Verbóci István Bajoni Jánoshoz. Köszönöm Neumann Tibornak, hogy felhívta figyelmemet erre az oklevélre. – A forrást lassan kétszáz éve több-kevesebb hibával Jankovich Miklós is közreadta: Werbóczy Istvánnak békonyított halála, 's temetése eltörli Praynak, 's Gustermannak- állításait. Tudományos Gyűjtemény 13. [1829: 10. sz.] 3–33., az idézett rész: 32.

114 Molitoris K.: A belső-ausztriai 29–30., 34., 40–42. Arra, hogy Herberstein távozása Szent Lőrinc napja (aug. 10.) utáni vasárnapra (aug. 12.) esett (volna), és hogy miféle szempont vezérelték még Auersperget, amikor Herbersteint győzködte a maradásról (a Bertalan-napi tartománygyűlésről szóló sorokat elhagytam): „Sover ir van suntag nit abziecht, als ich verhof, so will ich gewislich bey euch sein und vor ewrn abschied allerlai mit euch reden. Wo ir aber ee abzugt, so lasst mich wissenn, so wolt ich ee unnder wegen zu sein oder ander ennden zu euch komen. [...] So ir aber numals kurtzlich abziecht und das land waydlich gestrafft, so mocht es yetz gleich fueglich und mit gueten eren vor ewrn abzug beschehen, damit die pawrn nit sprechen ja, so der veldhawbtman hinweg ist, so helt mon uns erst frid. Demnach wellet ir oben den frid oder stillstandt vor ewren abzug berueffen lassen, doch mit dem anganng [kora újkori írással *anhangra* javítva], sofer die pawrn gehorsam das fridgelt geben und ir hawbtleut und radlfurer anntworten, so wolt ichs hie auch bestellen etc. Bit euch eillunds eurs beschaid und wann ir abziehen wellt. Ich sech aber im herten gern, das ir blibt bis auf negsten eritag etc.” (OSZKK Cod. Germ. 66, fol. 57v–58r.)

115 OSZKK Cod. Germ. 66, fol. 26v.

116 F. M. Mayer: Die innerösterreichische 101.

117 A magyar király augusztus 2-án még Bécsújhelyt (GStA PK OBA Nr. 20550), augusztus 5–6-án Sopronban (pl. DF 204144./29. ecw, DF 287660.), augusztus 11-én viszont már Panonhalmán (DL 68080.) keltez.

118 Birodalmi nyelvhasználatban inkább rendeknek („der dem Landesherrn, insb[esondere] bei der Schuldenverwaltung, gegenübertretende [oft auch von diesem initiierte] Zusammenschluß aller Landesstände oder, wo Geistlichkeit und Adel fehlen, auch nur der in Städten, Ämtern uä. verfaßten Untertanen”) lehetne fordítani. Vö. Deutsches Rechtswörterbuch VIII. 587–591. Idézet helye: no. 587.

Krajnában. A többieknek, akik feltűnő módon egytől egyig a nagy, szlavóniai és horvát határ menti uradalmak birtokosai voltak, a király azt parancsolta: a Stájerországból, Krajnából menekülő lázadó parasztokat Magyarországon ne telepítsék le és semmilyen más módon maguknál ne tartóztassák őket. Mindezt annak érdekében rendelte el, hogy „a károkozók ekképp megbűnhődjenek, és mások a jövőre nézvést mindebből tanuljanak”.¹¹⁹ Ez már egybecseng a Miksa császár által Georg von Herbersteinnek néhány nappal később írt parancslevelével soraival. Ebben azon parasztokkal kapcsolatban hangoztatta parancsát, akik egészen addig nem akartak neki hűséget fogadni, vagy ha tettek is, azóta azt megszegték: „hogyan ilyen dolog többet ne történjen meg, olyan büntetést kell bizony alkalmazni; nemcsak hogy a mi [ti. tartományúri – P. B.] parasztjainkat kell a többi, tudniillik a főpapok és nemesek parasztjai számára szolgáló példaként megbüntetni, és azoknak a mieinkkel példálózni, hanem minden hűtlen ellen ugyanolyan büntetéssel [...] kell eljárni”.¹²⁰

Korántsem csodálható, hogy az ilyen kataklizmaszerű eseményeknél fontos szerep jutott annak, hogy a későbbiekben a hasonló fordulatoknak elejét vegyék. Mindezt pedig – praktikus okok miatt, így például a fontos munkaerőt kímélendő – főként a főkolomposokon vettek (volna) bosszút. Aki meghódolt, az megmenekülhetett. Alig ültek el a parasztháború hullámai, a császár és a krajnai rendek között az ezt követő, említett Bertalan-napi grazi, klagenfurti, laibachi tartománygyűléseken rögtön megindult az alkudozás. Jól mutatja ezt a császár, illetve stábjá által bevezetni kívánt *Bundpfennig* esete, amely minden földesúri szolgálatban állót telkenként 2-3 krajcárral sújtott volna. Ezt viszont a krajnai rendek túlságosan sokallták, és a helyzetet még túlságosan képlékenynek tartották. Igaz, valójában a belháborút előidéző tényezők feltárása is nehezen haladt. Az augusztusban még mindig Laibachban

ülésező, fentebb már említett császári tanácsosok utasítására megbízottak vagy küldöttek (*Umreiter*) járták körbe a parasztokat. Feladatuk – Franz Martin Mayer szerint – az volt, hogy panaszait felvegyék. Elképzelhető, hogy talán ugyanolyan, ha nem fontosabb volt ennél, hogy felmérjék a telki állományt. Viszont ezzel kapcsolatban a panaszok szerint olyan torzítások is előfordultak, hogy fél telket egész telekként könyveltek el.¹²¹ Az egész eljárás a krajnai rendek ellenállásába ütközött. Ahogy Fülöp freisingi püspöknek bischofslacki ügyvivője (*anwelde*) 1515. november közepén jelentette a parasztfelkelés komolyan érintette uradalomból: „míg azonban a parasztok szíve és kedélye nem hűlt ki, [addig] elővigyázatosak leszünk. Az ilyesfajta felmérések a parasztok között újból felkelést válthatnak ki”.¹²² Egy újabb felkeléstől való félelmükben a krajnai rendek válaszirataiban hamar előkerült az is, hogy nem mindenki bűnhődött meg megfelelő módon vétkeiért: állítólag néhányan kisebb retorzióban részesültek, mint ahogyan azt eredetileg tervezték.¹²³

Valószínűleg tehát a belső-ausztriai tartományok végül részben saját erőből, részben I. Miksa császár csapataival kiegészülve meg tudták birkózni a rájuk háruló feladatokkal. A magyar király segédcsapatai végül legfeljebb csak a határról figyelhették az eseményeket. Maga a tény, hogy I. Miksa és II. Ulászló vagy éppen (tartományi) megbízottjaik együttműködtek volna bizonyos katonai kérdésekben, egyáltalán nem volt egyedülálló a korban. Főként harmadik fél ellen irányultak az ilyesfajta összefogások. Legszembetűnőbb példa erre az 1522-től Karintia, Krajna és Stájerország által folyósított pénzügyi és olykor katonai segély, amely az Oszmán Birodalom elleni védekezésben játszott kulcsfontosságú szerepet.¹²⁴ Viszont ellenkező irányú csapatmozgásról is tudunk: 1499-ben a svájciak elleni háborúra Miksa római király ezer nehéz- és ugyan-

119 Wilhelm Schrott Andreas Spangsteiner stájer landesverweserhez, Aflenz, 1515. aug. 8.: „Yetz umb die drit stund nach mittag ist mir mein sun von Odenburg mit den briefen an margraf Georgen und an graf Mathes von Frannkapan, an die Herbstin zum Samabar, an Bernhartn Thurotz, auch an den wann in Krabaten und Windischlanndt und ain brief an hernn Jorgen von Herberstain veldhawbtman in Steir, Kernndten und Crain lautund komen, die ich euch zusambt ainen brief an euch den ausschus lautund hiemit schikh, das ir die brief all aufs peldist auf ainer lanndschaft cossten, dahin sy gehorn, schiket. [...] Die kuniglichen wird von Hungern schreibt dem wan, so in ain landschaft umb etlich hundert hussarn anrueff, das er ainer lanndschaft damit bevolhen sey, den anndern schreibt er, das sy kainen aufruerigen fluchtigen pawrn aus Steir, noch Crain auf das Unngern nit sidln, noch in annder weg bey inen enthalten, darumb das sy die radlfurer destatlicher gestrafft und ander in kunftig zeit exempl darab nemen” (OSZKK Cod. Germ. 66, fol. 41r.).

120 „Aber welh pawrn noch nit gelobt oder new aidspflicht getan oder dieselben new aidspflicht seidher gebrochen hetten, den oder dieselben, wie du magst, darzue bringest, das solhs nochmals beschehe, doch das in solher straffordnung gehalten: also das nit allain unnser urbarslewt der anndern, als der prelaten oder der vom adl, pawrn zu exempl gestrafft und dieselben pawrn an unnsern pawrn gespiegelt, sonnder gegen allen ungehorsamen mit gleicher straff nach massigung, auch guetbedunken unnser rat zu Laibach unnd der so yetzo durch den cardinal vonn Gurkh daselbsthin geschickt gehandelt werde” (OSZKK Cod. Germ. 66, fol. 27r-v.).

121 A bischofslacki uradalmi apparátus (várnagy [*pfleger*], tisztartók [*khastern*], tanácsosok [*rate*]) Fülöp freisingi püspökhöz. Bischofslack, 1516. jan. 16.: „Aber ein landschafft ist gantz unlusstig und verdrieslich über dye comissari gewest, ursach des umbreytens und beschreybung aller stannde hueben, der sy auff anzaigen der pawren aiglistgkhytt oder oberer ainfalt offtt ain halbe hueben für ein gantze beschribenn” (BHStA HL Freising 4, Fasz. 41, Nr. 211, 2. pallium, fol. 5r. A pattanásig feszült helyzetről e jelentés jó képet nyújt.).

122 Wolfgang Swartz bischofslacki megbízott (*anwelde zu Lack*) Fülöp freisingi püspöknek. Bischofslack, 1515. nov. 14.: „Dieweyll aber der pawrn heitz und gemueter noch kallt sein, tragen wir fursorig, es mochte durch solhs umbreyten von newem ain awffrur under den pawrn bewegen werden” (BHStA HL Freising, 4, Fasz. 41, Nr. 211, 2. pallium, fol. 2r.).

123 Az utözöngékre és a rendezési kísérletekre összefoglalóan: F. M. Mayer: Die innerösterreichische 102–114. Ugyanerre, illetve a parasztság helyzetére általánosságban még: B. Grafenauer: Kmečki upor 135–166.

124 Pálffy Géza: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. Vázlat egy készülő nagyobb összefoglaláshoz. Történelmi Szemle 38. (1996) 172–173., illetve E. Kovács Péter: Ferdinánd főherceg és Magyarország (1521–1526). Történelmi Szemle 45. (2003) 25–44.

ennyi könnyűfegyverzetű lovast akart a magyar királytól kérni.¹²⁵ Tíz évvel később Velence ellen szállt nyeregbe kétszáz könnyűlovas.¹²⁶

Jelen esetben azonban teljesen másról volt szó: a törvényes uralkodó ellen az alattvalói lázadtak fel. Az uralkodói retorika fogalmazásmódja, miszerint a büntetésnek példamutatóan súlyosnak kell lennie, szintén ennek szolgált. II. Ulászlónak nemcsak a parasztháború napjaiban megkötött házassági szerződés, hanem saját, jól felfogott érdeke és uralkodói szolidaritása is azt diktálta, hogy segítséget nyújtson. Hiszen még egy év sem telt az 1514. évi magyarországi események óta, ami után pedig a magyar király fordult a szomszédos országokhoz (1514: 70. tc.): „az ország végvidékein lakó parasztnak közül igen sokan, a büntetéseik következtében jelenleg reájuk rótt terhek és szolgálatok miatt a külföldre, tudniillik Lengyel-, Moldva- és Morvaországba meg Ausztriába költöznek, hogy ott letelepedjenek, ami hogy meg ne történhessék, méltóztassék a királyi felség ez országoknak megírni, hogy a letelepedés végett oda általmenő jobbágyokat és parasztnak mindenkor szolgáltatassák ki és korábbi lakhelyeikre vezessék vissza, sőt még oda be se bocsássák.”¹²⁷ Állítólag a magyar és lengyel királyok pozsonyi találkozásán, amely csakis a nevezetes 1515. évi tárgyalásokkal lehet azonos, a két uralkodó között a másik országába szökött jobbágyok visszaszolgáltatásáról is szó esett.¹²⁸ Ez pedig jól egybeesik azzal, amit a fentebb már említett forrásokból megtudtunk, azaz a birodalmi területek és a Magyar Királyság közötti hasonló panaszok, kérések, a belső-ausztriai parasztháború biztosan napirendre kerültek az 1515. tavaszi nyári Habsburg–Jagelló-egyeztetések során.

Ugyanúgy a közös (ezúttal rendi¹²⁹) összetartás mondathatta a következő nagy parasztháború (1525) évében a paraszti hadaktól tartó ausztriai rendekkel a tartományi gyűlésen Ferdinánd főherceg számára szánt válaszukban a következőket: „a rendek számára kedvező, hogy ha a hercegi felség vagy az ő tanácsa a régi, a Magyarország, Csehország, Ausztria és Morvaország közötti egyezség és megállapodás értelmében ugyanezeknél tárgyalással eléri és ki- eszközli, hogy amennyiben náluk vagy a főhercegségben lázadás támadna és nőne, úgy az egyiknek a másik ország számára segítséget és támogatást kell nyújtania”.¹³⁰ Az már más kérdés, hogy 1525-ben a salzburgi érsek területéről Stájerországba behatoló lázadó paraszti hadak, miután egyesültek a stájer-

országi Schladming bányászlegényeivel, a saját tartományát (és talán nem túlzás, az oszmán fenyegetés árnyékában Belső-Ausztria békéjét) féltő Siegmund von Dietrichstein csapatait – benne állítólag a karintiai, krajnai rendek segédcsapataival, egy kisebb cseh kontingenssel és könnyűfegyverzetű lovasokkal – legyőzték. Maga a tartományi főkapitány, Dietrichstein is fogságba esett. Az újabb, *nagyobb* belháborút tehát kevésbé e segédcsapatok akadályozták meg, mint inkább talán csak az, hogy a paraszti sereg Michael Gruber vezetésével nem vette dél(kelet) felé az útját.¹³¹ Amennyiben Gruber mégis az alig egy évtizede még belháború sújtotta terület, Dél-Stájerország, Krajna felé kanyarodott volna, nem tudjuk megbecsülni, hogy odaérkezése milyen hatást váltott volna ki. Valószínűleg a stájer, karintiai vagy krajnai rendek számára az 1515. évihez hasonló, sőt még több nehézséget okozott volna egy nagyobb mértékű mozgósítás. A magyar király esetében – az ausztriai rendek várakozásaival ellentétben – talán éppenséggel lehetetlennek bizonyult volna az ilyesfajta kérés teljesítése, mivel számára ekkoriban mindennél fontosabbnak tűnt az oszmánok elleni védekezés.

Függelék

Az osztrák vagy szlovén szakirodalomban teljességgel ismeretlen, de – a téma egyediségénél fogva – a magyarországi történelmi emlékezetből is kiveszett Molitoris Károly azon, több mint száz éve megjelent tanulmánya,¹³² amely egy, az akkor a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárában őrzött kéziratot¹³³ kísérelt meg feldolgozni. A kötetre Márki Sándor hívta fel Molitoris figyelmét, ahogy munkája előszavában olvashatjuk. Az 1910-es évek elején Kolozsvárott oktató és így ott nyilván a szerzőt is tanító Márki Dózsaival kapcsolatos kutatásai során bukkanhatott a kéziraatra. A kötetünkben 65 főlíón, illetve két, utólag befűzött kis cédulán összesen 74 hosszabb-rövidebb dokumentum található. Ezek legna-

125 Regesta imperii XIV. III/1. 9365. sz.

126 DL 68152.

127 Magyar törvénytár I. 738–739.

128 Vö. Hermann Zs.: Az 1515. évi 38. (a DF 217528. nyomán [helytelenül 1519-es dátummal]).

129 Vö. 118. j.

130 S. I. s. d. [1525. jún. eleje] az Osztrák Főhercegség Bécsben ülésező rendjeinek válasza a tartományúrnak: „Es will auch ain landschaft fur gut ansehen, das f. d. oder ir hofrat in craft der alten verainigung und vertrag zwischen den khunichreichen und landen Hungern, Behem, Osterreich und Marhern mit denselben handeln und practiciern lass, wo sych aufruer bey inen oder in dysem ertzherzogthumb begeben und zutragen, was gestalt ain landt dem andern in solhem hilf und beystand thuen solle” (BHStA HL Freising 4, Fasz. 3, Nr. 26, fol. 12r.).

131 Vö. Günther Franz: Der deutsche Bauernkrieg. München–Berlin, 1933. 276–279. A Franznál olvasható „böhmisch-ungarischen Knechten” kifejezés sajnos a forrás eredeti szövegében (Franz Bernhard von Bucholtz: Geschichte der Regierung Ferdinand des Ersten. I–IX. Wien, 1831–1838. IX. 625–629.) egyértelműen cseh. Az ott említett könnyűlovásokat (*hußarn*) biztosan semmiféleképpen nem kötném magyarokhoz. Továbbá az sem bizonyítható, hogy e cseh csapatok II. Lajos jóváhagyásából és nem az osztrák főherceg saját zsoldjából tartózkodtak Stájerországban. Dietrichstein szerepére és a parasztháború stájerországi hatásaira lásd még: K. von Moltke: Siegmund von Dietrichstein 240–250., illetve R. Schaffer: Der obersteirische 62.). Karintiára vö. Th. Zelo: Soziale Krisen 50–52.

132 Molitoris K.: A belső-ausztriai.

133 Akkori jelzete (Fol. Germ. 116) megváltozott, jelenleg: Cod. Germ. 66. Formai és tartalmi leírása: András Vizkelety: Beschreibendes Verzeichnis der altdeutschen Handschriften in ungarischen Bibliotheken. I–II. Wiesbaden–Bp., 1969–1974. I. 151–154.

gyobb része egységes írásképpű, egyetlen korabeli kéztől származik.¹³⁴ Az utolsó darabok azonban – formai alapon, már csak az eltérő duktus alapján is – kakukktojásnak számítanak: három 1516-ból származó iratról (az egyik a krajnai, a másik kettő a stájer rendektől), valamint egy pettaui polgár kiadványáról van szó. A két stájerországi rendi irat ráadásul eredeti példány (a második Siegmund von Herbersteinhez szól).¹³⁵ Tartalmi szempontból viszont a legkorábbi öt oklevél nem illik a képbe,¹³⁶ hiszen az összes többivel ellentétben ebben szó sem esik a krajnai parasztlakozásról, sokkal inkább Georg von Herberstein karrierjére szolgálnak forrásul. Éppen ez utóbbi miatt mondható el bizonyos darabokról: annak ellenére kerültek be a szakmai végkeringésbe, hogy maga a kötet és annak tartalma a krajnai parasztlakozás vagy éppen Belső-Ausztria késő középkora iránt érdeklődő történészek előtt ismert lett volna. Mindez amiatt van, mivel a 16. század derekán a nyilván még meglévő eredeti példányok alapján tizenhárom, 1507 és 1516 között keletkezett, Georg von Herbersteinhez címzett iratot nyomtatásban is kiadtak.¹³⁷

A már Molitoris által hivatkozott kötet esetében roppant egyedi forrásokról, egy másolati kötetéről van szó, amely nem másnak, mint a krajnai, stájerországi, karintiai parasztlakozások ellen küldött hadvezérnek (*Feldhauptman*), Georg von Herberstein e tárgyban kelt levelezését (elsősorban természetesen a bejövő darabokat) tartalmazza.¹³⁸ Mindaddig a szakirodalom kénytelen volt általában a különféle tartományok rendi levéltáraiban fennmaradt instrukciókkal, jelentésekkel beérni, amelynél a kötet tartalma szerencsésen gazdagabb. Külön érdekesség, hogy nem Georg másolati könyve az egyetlen „Herbersteinica” az Országos Széchényi Könyvtárban: Siegmundnak a 16. század derekán megjelent, sokat elemzett önéletrajzának saját maga által javított kéziratos változata szintén itt található (Quart. Germ. 200).¹³⁹ De erről már az igen jó történeti érzékű Kovachich Márton

134 A 2. fol.-on látható vízjel alapján (kétkarú mérleg) a 15. század végére, a 16. század elejére (mindenféleképpen a 16. század közepe előttre) kell tennünk a kötet nyersanyagául szolgáló papír készítésének idejét. Köszönöm Mikó Gábor észrevételét.

135 A stájer rendek 1516. aug. 3-i (OSZKK Cod. Germ. 66, fol. 62r–63v.) és Zacharias Khrall pettaui polgár oklevele kiadva: Molitoris K.: A belső-ausztriai 47–51. („A” és „B” dokumentumok). A kötetben található iratoknak nem a teljes, szelektált jegyzéke (a kötet régi, ceruzás oldalszámait feltüntetve): uo. 56–58.

136 OSZKK Cod. Germ. 66, fol. 21r: 1514. okt. 31., Innsbruck. Miksa tanácsosához, Georg von Herbersteinhez.

137 Herrn Georgns herrn Lienharts sons noch merere dienst, weder hievor außgangen, volgen hernach. Wien: Michael Zimmer, 1564. Magam a Bayerische Staatsbibliothek (München) online is elérhető példányát (4 Geneal. 32, Beibd. 2) használtam. A kötet kiadásának célja számomra – előszó, utószó, kommentárok híján – meglehetősen homályos. A dokumentumok egy részét újraközölte a nyomtatvány alapján Franz Martin Mayer egyik cikkének a függelékében (Materialien 20–25., 27–30.).

138 A díszes, korabeli bőrkötés elején tintával: „Contra pauru aufruere herr Georgen Herberstein veldhauptman, Steir, Karntn, Crain.” Mindezek alatt egy másik, de közel egykorú kézzel az évszám: „1515”.

139 Az önéletrajz kézirataira: H. Tersch: Österreichische Selbstzeugnisse 211.

György is értesült. Ő volt az első, aki e példány alapján először kiadta a becses forrást. Ugyancsak Kovachich volt az, aki – sajnos további konkrétumok nélkül – Herberstein-kéziratok csoportjáról beszélt, amelyeknek egy része biztosan azonosítható, és amelyek egytől egyig Siegmund von Herbersteinhez (vagyis nem hadvezérünkhöz) kapcsolódnak. Az általam fellelt, OSZKK-beli Herberstein vonatkozású kéziratokban annyi még a közös, hogy mindegyikben a lékai ágostonosok szerepelnek *possessor*ként. A monostort 1655-ben a korábbi ferencesek helyén az 1671-ben kivégzett Nádasdy (III.) Ferenc országbíró alapította. Fia, (IV.) Ferenc 1721-ben gazdag könyvadalommal vetette meg a lékai ágostonosok könyvtárának alapját, talán ekkor kerülhettek ide a könyvekkel együtt a Herberstein-kéziratok is, közöttük Georg von Herberstein másolati kötete. (Hasonlóképpen vélekedett maga Kovachich is.) Ennél messzebb azonban sajnos nem látunk. A lékai monostort 1820-ban elhagyták a szerzetesek, a kallódó értékekre talán maga Széchényi Ferenc figyelt fel. Az egyik Herberstein-kötetben ugyanis a legkorábbi Széchényi-bélyegzőt találhatjuk meg.¹⁴⁰ Már nem szorosan tanulmányunkba vág, de érdemes megemlíteni: nemcsak az iméntiek, hanem Siegmund von Herberstein hagyatékának más része is egykor Magyarországra jutott. „Levelesládájának” magyar vonatkozásokban bővelkedő részét két vaskos kötetbe gyűjtötték, amely – a tulajdonosi bejegyzések tanúsága szerint – előbb a régiségbúvár és műgyűjtő Viczay Mihály (véltetően hédervári), majd pedig a hasonlóan megszállott Jankovich Miklós gyűjteményében volt megtalálható. Végül 1852-ben az akkori Hofbibliothekba kerültek a leveleskötetek, és mind a mai napig a jogutód, az Österreichische Nationalbibliothekben őrzik őket.¹⁴¹

140 Az OSZKK Cod. Germ. 66-on és a Quart. Germ. 200-on (fol. 1r: „Ex Bibl. Com. F. Széchényi”) kívül még a Herbersteinhez kötődnek: Quart. Germ. 163. (ennek valaha részét képezhette még: Quart. Germ. 164, Quart. Germ. 165), Fol. Lat. 258. (lengyel vonatkozású levelezés kötetbe kötve). További, nem Herberstein-vonatkozású, ám szintén lékai provenienciájú kéziratok: Cod. Germ. 26., Cod. Lat. 210., Cod. Lat. 211. Kovachich megjegyzése: *Martin Georg Kovachich: Sammlung kleiner, noch ungedruckter Stücke, in welchen gleichzeitige Schriftsteller einzelne Abschnitte der ungarischen Geschichte aufgezeichnet haben*. I. Ofen, 1805. XLV. A könyvtára nagyon röviden: *Aegid Schermann: Geschichte von Lockenhaus*. Pannónia, 1936. 112–113. Sajnos a Nádasdy (III.) Ferenc könyvtáráról eddig megjelent szakirodalomban (pl. *Viskolcz Noémi: A mecénatúra színterei a főúri udvarban*. Nádasdy Ferenc könyvtára. Szeged–Bp., 2013. [A Kárpát-medence koraiújkorai könyvtárai 8.]) a kéziratos kötetekre és azok lehetséges provenienciájára nemigen tért ki a kutatók figyelme.

141 ÖNB HAN Cod. 13597–13598.

Az OSZKK Cod. Germ. 66 kézirat tartalma időrendben

Foliószám	Keltezés ideje és helye	Kiadó és címzett (ha van)	Megjegyzés
21r	1514. okt. 31., Innsbruck	I. Miksa német-római császár Georg Herberstein császári tanácsoshoz	
21v–22r	1514. dec. 26., Innsbruck	I. Miksa német-római császár Georg Herberstein császári tanácsoshoz	A kéziratban 1515-ként feloldva a dátum! Kiadva (1515. évnek tartva): Herrn Georgns herrn Lienharts sons 21–23., illetve J. A. Kumar: Geschichte III. 152–154. 15. sz.
22v	1515. jan. 26., Innsbruck	I. Miksa német-római császár Georg von Herberstein császári tanácsoshoz	
23r–v	1515. febr. 21., Innsbruck	I. Miksa német-római császár Lorenz Saurer tanácsoshoz, ausztriai (Österreich unter der Enns) vicedominushoz	Kiadva: Herrn Georgns herrn Lienharts sons 6–8.
24r–v	1515. máj. 9., Augsburg	I. Miksa német-római császár Georg von Herberstein császári tanácsoshoz	Kiadva: Herrn Georgns herrn Lienharts sons 8–10. Ennek nyomán újraközli: F. M. Mayer: Materialien 22–23. IV/d. sz.
30v–32r	1515. máj. 31. (phintztag nach dem heiligen phingstag), Gonobitz	Összefoglaló a gonobitzi tárgyalásokról. („Vermerkt den anstand und handlung, so Augustin Kevenhuller, Hannse Manstarffer, Philip von Wuxnstain, Niclas Resch, so haben sy auch zwen unverdachtlich, mit namen Sebastian Gurkh und Anndre Huezer zu in genomen, auf ain credentz und instruction, so sy von dem wolgeboren herrn herrn Sigmunden von Dietrichstain freyhern zu Hollnburg und Vingkenstain erbschennkh in Kernndten, romischer kayserlicher maiestet rat und silbercamrer, lanndshawbtman in Steir gehandelt haben, mit dem punt der bawrschafft zue und umb Ganabitz ann phintztag nach dem heiligen phingstag, wie hernach volgt, im XV jar.“)	Kiadva: F. M. Mayer – F. Bischoff: Kleinere Mittheilungen 123–124. De az „utóhang” nincs ott meg!

Foliószám	Keltezés ideje és helye	Kiadó és címzett (ha van)	Megjegyzés
29r–30r	S. d., s. l. [1515. máj. 31.]	„Der comissari von Gonabitz anstandt der landschafft und ausschus auch des landtshaupt[manns] schreiben“ [A császári tanácsosok és biztosok Georg von Herbersteinhez]	
30r–v	1515. jún. 1. (freitag nach dem heiligen pfintztag), Gonobitz	Augustin Khevenhüller, Hans Monsdorfer, Philipp von Wichsenstein, Niklas Resch [Georg von Herberstein stájer, karintiai és krajnai] főkapitányhoz	
11r–v	1515. jún. 12., Klagenfurt	Wilhelm von Wolkenstein, Kaspar Herbst, Weigant von Thynna, Hans Presinger császári tanácsosok és biztosok Andreas Spangsteiner császári tanácsoshoz, stájer landesverweserhez	
11v–12v	1515. jún. 12., Klagenfurt	A császári tanácsosok és biztosok a stájer rendekhez	
12v–13r	1515. jún. 12. (eritag vor sand Veits tag des heiligen martier), Klagenfurt	A császári tanácsosok és biztosok a stájerországi parasztsághoz	
47r–48r	1515. jún. 12., Laibach	Hans von Auersperg krajnai tartományi főkapitány [Georg von Herberstein] stájer, karintiai és krajnai főkapitányhoz, illetve a hadi tanácsosokhoz (kriegsraten)	
13r–v	1515. jún. 17. (sonntag nach Viti), Krainburg	A császári tanácsosok és biztosok a krajnai parasztsághoz	
14r	1515. jún. 17. (sonntag nach Viti), Krainburg	A császári tanácsosok és biztosok a krajnai rendekhez	
48v–49v	1515. jún. 24., Laibach felé (eylenndts)	Hans von Auersperg krajnai tartományi főkapitány [Georg von Herberstein stájer, karintiai és krajnai] főkapitányhoz	

Foliószám	Keltezés ideje és helye	Kiadó és címzett (ha van)	Megjegyzés
42r–46r	1515. jún. 26., Villach	Siegmund von Dietrichstein Christoph [Rauber] laibachi és seckauai püspökhöz, Georg von Herberstein stájer, karintiai, krajnai főkapitányhoz, Dietrich Berner vom Schachen stájerországi kapitányhoz (veldhauptman in Steir), valamint a megbízott tanácsosokhoz, hadi tanácsosokhoz, tartományi nemesekhez (verordenten reten, kriegsreten, auch lanndtlewten)	
14r–v	1515. jún. 27., Laibach	A császári tanácsosok és biztosok a Sankt Margarethen-i parasztokhoz	
14v	1515. jún. 29. (tag Petri und Pauli), Laibach	A császári tanácsosok és biztosok	
48r	1515. jún. 29. (sand Peter und Pauls tag), Laibach	Hans von Auersperg krajnai tartományi főkapitány [Georg von Herberstein stájer, karintiai és krajnai] főkapitányhoz	Kiadva: Herrn Georgns herrn Lienharts sons 10–11. Valószínűleg ennek nyomán újraközl: F. M. Mayer: Materialien 26. VII/a. sz.
5r–6r	1515. jún. 30. (sambstag nach Petri und Pauli), Laibach	A császári tanácsosok és biztosok	
6r–v	1515. júl. 3. (abent sand Ulrichs), Laibach	A császári tanácsosok és biztosok	
1v–2r	1515. júl. 6. (freitag nach sand Ulrichs tag), Bruck im Sausal	Ismeretlen személy a császári tanácsosoknak és biztosoknak	
1r	1515. júl. 7. (sambstag nach Udalrici), Laibach	Fülöp freisingi püspök, Wilhelm von Wolkenstein, Kaspar Herbst, Siegmund Weichselberger, Hans Scharf, Moritz Burgstaller, Christoph Kirchenfein császári tanácsosok és biztosok [Georg von Herberstein stájer, karintiai és krajnai] főkapitánynak	

Foliószám	Keltezés ideje és helye	Kiadó és címzett (ha van)	Megjegyzés
32r–35v	1515. júl. 8. (suntag nach Ulrici), Cilli	Kihallgatási jegyzőkönyv a Cilli ostrománál foglyul ejtett parasztokról („Vermerckt, was die bawrn, so auf freitag nach Ulrici vor der stat Cili unnder dem slos ain scharmutzl gefanngen sind worden, auf heut suntag nach Ulrici bekannt habtn.”)	Kiadva: <i>Molitoris K.</i> : A belső-ausztriai 51–55. („C”)
14v–15r	1515. júl. 11. ¹ (mitichn nach Udalrici), Laibach	A császári tanácsosok és biztosok Georg von Herberstein [stájer, karintiai és krajnai főkapitányhoz]	
16r–v	1515. júl. 12. ² (mitwoch sand Margrethen abent), Laibach	Fülöp freisingi püspök, Wilhelm von Wolkenstein, Kaspar Herbst, Siegmund Weichselberger, Hans Scharf, Moritz Burgstaller, Christoph Kirchenfein császári tanácsosok és biztosok Georg von Herberstein [stájer, karintiai és krajnai főkapitányhoz]	
50v–51r	1515. júl. 12., Laibach	Hans von Auersperg krajnai tartományi főkapitány [Georg von Herberstein stájer, karintiai és krajnai] főkapitányhoz	
2r–3v	1515. júl. 13. (sand Margareten tag), s. l.	Fülöp freisingi püspök, Wilhelm von Wolkenstein, Kaspar Herbst, Hans Scharf, Moritz Burgstaller, Christoph Kirchenfein császári tanácsosok és biztosok instrukciója Siegmund Weichselberger részére a Georg von Herberstein stájer, karintiai és krajnai főkapitánnyal folytatandó tárgyalásokra („Instruction, was der edl vesst Sigmund Weichslperger romischer kayserlicher maestet comissari mit dem edln gestrenngen ritter Georgen von Herberstain romischer kayserlicher maestet rate und obristen veldhawbtman der dreier lannde Steir, Kernndten und Crain hanndln soll.”)	
4r–5r	1515. júl. 14., Bécs	I. Miksa német-római császár [a császári tanácsosokhoz és biztosokhoz]	Kiadva: Herrn Georgns herrn Lienharts sons 11–13. Ennek nyomán újraközl: F. M. Mayer: Materialien 24–25. VI/a. sz.
25r–v	1515. júl. 14., Bécs	I. Miksa német-római császár Georg von Herberstein császári tanácsoshoz	Kiadva: J. A. Kumar: Geschichte III. 151–152. 14. sz.

Foliószám	Keltezés ideje és helye	Kiadó és címzett (ha van)	Megjegyzés
39v–40v	1515. júl. 14. (sambstag nach Laurentii), Graz	Andreas Spangsteiner stájer landesverweser, Lienhart von Ernau vicedominus, Lienhart von Harrach, Erasmus von Saurau landmarschall, Ernst von Trautmanstorff [Georg von Herberstein stájer, karintiai és krajnai] főkapitányhoz	
53v	1515. júl. 14. (sambstag nach Margarete), Laibach	Hans von Auersperg krajnai tartományi főkapitány [Georg von Herberstein stájer, karintiai és krajnai] főkapitányhoz	Kiadva: F. M. Mayer: Materialien 27. VII/c. sz.
51v–52r	1515. júl. 16., Laibach	Hans von Auersperg krajnai tartományi főkapitány [Georg von Herberstein stájer, karintiai és krajnai] főkapitányhoz	Az utolsó bekezdés és apró különbségek kivételével megegyezik a fol. 52v–53r-on szereplő levéllel.
15v–16r	1515. júl. 17. (eritag nach Margarete), Laibach	Fülöp freisingi püspök, Wilhelm von Wolkenstein, Kaspar Herbst, Siegmund Weichselberger, Hans Scharf, Moritz Burgstaller, Christoph Kirchenfein császári tanácsosok és biztosok Georg von Herberstein stájer, karintiai és krajnai főkapitányhoz	
52v–53r	1515. júl. 17., Laibach	Hans von Auersperg krajnai tartományi főkapitány [Georg von Herberstein stájer, karintiai és krajnai] főkapitányhoz	
15r–v	1515. júl. 18. (freitag nach Margarethe), Laibach	Fülöp freisingi püspök, Wilhelm von Wolkenstein, Kaspar Herbst, Siegmund Weichselberger, Hans Scharf, Moritz Burgstaller, Christoph Kirchenfein császári tanácsosok és biztosok Georg von Herberstein stájer, karintiai és krajnai főkapitányhoz	
16v–17r	1515. júl. 18. (mitich nach sand Margrethen tag), Gurkfeld (Krško)	Gurkfeld város tanácsa Kaspar Herbsthez	
3v–4r	1515. júl. 19. (phintztag vor Marie Magdalene), Laibach	A császári tanácsosok és biztosok Georg [von Herberstein stájer, karintiai és krajnai] főkapitányhoz	

Foliószám	Keltezés ideje és helye	Kiadó és címzett (ha van)	Megjegyzés
36v–39v	1515. júl. [19.] (phintztags sand Margrethen tag), Marburg	A stájer rendek [Georg von Herbersteinhez stájer, karintiai és krajnai] főkapitányhoz	
17r–v	1515. júl. 20., Laibach	A császári tanácsosok és biztosok [Georg von Herberstein stájer, karintiai és krajnai] főkapitányhoz	
17v–18r	1515. júl. 21. (sambstag vor Marie Magdalene), Rudolfswerth (Novo mesto)	Rudolfswerth város tanácsa [Georg von Herberstein stájer, karintiai és krajnai] főkapitánynak	
54r–v	1515. júl. 25. (sand Jacobs tag), Laibach	Hans von Auersperg krajnai tartományi főkapitány [Georg von Herberstein stájer, karintiai és krajnai] főkapitányhoz	Kiadva: Herrn Georgns herrn Lienharts sons 15–17. Ennek nyomán újraközli: F. M. Mayer: Materialien 27–28. VII/d. sz.
18r–v	1515. júl. 26. (sand Anna tag), Laibach	Fülöp freisingi püspök, Wilhelm von Wolkenstein, Kaspar Herbst, Siegmund Weichselberger, Scharf, Moritz Burgstaller császári tanácsosok és biztosok	
18v	1515. júl. 26. (der heiligen frawen sand Anna tag), Laibach	Fülöp freisingi püspök, Wilhelm von Wolkenstein, Kaspar Herbst, Siegmund Weichselberger, Scharf, Moritz Burgstaller császári tanácsosok és biztosok	
18v–19r	1515. júl. 26. (heiligen frawen sand Anna tag), Laibach	Fülöp freisingi püspök, Wilhelm von Wolkenstein, Kaspar Herbst, Siegmund Weichselberger, Hans Scharf, Moritz Burgstaller császári tanácsosok és biztosok	
8v–9r	1515. júl. 29. (sonntag nach Jacobi), Laibach	Fülöp freisingi püspök, Wilhelm von Wolkenstein, Kaspar Herbst, Hans Scharf, Moritz Burgstaller császári tanácsosok és biztosok Georg von Herberstein stájer, karintiai és krajnai főkapitánynak	
9r–v	1515. júl. 29. (sonntag nach Jacobi), Laibach	Fülöp freisingi püspök, Wilhelm von Wolkenstein, Kaspar Herbst, Hans Scharf, Moritz Burgstaller [Georg von Herberstein stájer, karintiai és krajnai] főkapitányhoz	

Foliószám	Keltezés ideje és helye	Kiadó és címzett (ha van)	Megjegyzés
9v–10r	1515. júl. 29. (sonntag nach Jacobi), Laibach	Fülöp freisingi püspök, Wilhelm von Wolkenstein, Kaspar Herbst, Hans Scharf, Moritz Burgstaller [Georg von Herberstein stájer, karintiai és krajnai] főkapitányhoz	
7r–v	1515. júl. 30. (montag nach Jacobi), Laibach	Fülöp freisingi püspök, Wilhelm von Wolkenstein, Kaspar Herbst, Hans Scharf, Moritz Burgstaller császári tanácsosok és biztosok Georg von Herberstein stájer, karintiai és krajnai főkapitányhoz	
54v–55v	1515. júl. 30., s. l. [Laibach felé] (eylend)	Hans von Auersperg krajnai tartományi főkapitány [Georg von Herberstein stájer, karintiai és krajnai] főkapitányhoz	
8r	1515. júl. 31. (erichtag nach Jacobi), Laibach	A császári tanácsosok és biztosok Georg von Herberstein császári tanácsoshoz, stájer, karintiai és krajnai főkapitányhoz	
26r	1515. júl. 31., Bécsújhely	I. Miksa német-római császár az idősebb („dem elltern”) Georg von Herberstein császári tanácsoshoz	Kiadva: F. M. Mayer: Materialien 25. VI/b. sz.
35v–36v	1515. aug. 1. (mitichen sand Peters ketenfeßer), Graz	Andreas Spangsteiner stájer landesverweser, Lienhart von Harrach, Ernst von Trautmanstorff [Georg von Herberstein stájer, karintiai és krajnai] főkapitányhoz	
41v–42r	1515. aug. 1., Bécsújhely	I. Miksa német-római császár [Georg von Herbersteinhez]	
55v–56v	1515. aug. 1., Laibach felé (eilund)	Hans von Auersperg krajnai tartományi főkapitány [Georg von Herberstein stájer, karintiai és krajnai] főkapitányhoz	
19v–20r	1515. aug. 6., Laibach	A császári tanácsosok és biztosok Hans von Auersperg karintiai tartományi főkapitányhoz és Georg von Herberstein [stájer, karintiai és krajnai] főkapitányhoz	
56v–57v	1515. aug. 7., Laibach	[Hans] von Auersperg [krajnai tartományi főkapitány] [Georg von Herberstein stájer, karintiai és krajnai] főkapitányhoz	
40v–41v	1515. aug. 8. (mitichen nach Oswaldi), Aflenz	Wilhelm Schrott Andreas Spangsteiner császári tanácsoshoz és stájer landesverweserhez	
26v	1515. aug. 10., Krems	I. Miksa német-római császár Georg von Herberstein császári tanácsoshoz	

Foliószám	Keltezés ideje és helye	Kiadó és címzett (ha van)	Megjegyzés
57v–58r	1515. aug. 10. (sand Larentzn tag), Laibach	Hans von Auersperg krajnai tartományi főkapitány [Georg von Herberstein] stájer, karintiai és krajnai főkapitányhoz	
27r–v	1515. aug. 14., Enns	I. Miksa német-római császár Georg von Herberstein császári tanácsoshoz	
19r–v	1515. aug. 27., Laibach	Fülöp freisingi püspök [és meg nem nevezett császári biztosok] [Georg von Herberstein stájer, karintiai és krajnai] főkapitányhoz	
64r–65v	1515. szept. 8. (sambstag nativitatis Marie), Graz	Zacharias Khrall pettaui polgár	Korabeli másolat. Kiadva: Molitoris K.: A belső-ausztriai 49–51. („B”)
28r	1515. szept. 12., Hertenberg (Jetrbenk))	I. Miksa német-római császár Matthäus Lang bíboroshoz, gurki püspökhöz, salzburgi koadjutorhoz, itáliai helytartóhoz	Kiadva: Herrn Georgns herrn Lienharts sons 17–19. Ennek nyomán újraközli: F. M. Mayer: Materialien 28–29. VIII/a. sz.
28v	1515. okt. 7., Innsbruck	I. Miksa német-római császár Georg von Herberstein császári tanácsoshoz, stájer(!) főkapitányhoz	
20r–v	1515. okt. 10., Laibach	A császári tanácsosok és biztosok [Georg von Herberstein stájer, karintiai és krajnai] főkapitányhoz	
60r–61v	1516. febr. 24. (sonntag Oculi in der vassten), Graz	A stájer rendek I. Miksa német-római császárhoz	Eredeti. Kiadva: Herrn Georgns herrn Lienharts sons 24–25. Ennek nyomán újraközli: F. M. Mayer: Materialien 29. VIII/b. sz.
59r	1516. júl. 14. (montag nach Margarethe), Laibach	A krajnai rendek [Georg von Herberstein stájer, karintiai és krajnai] főkapitányhoz ³	Szakadás miatt az eleje hiányzik.
62r–63v	1516. aug. 3. (sonntags sannd Steffans erfindung), Graz	A stájer rendek Siegmund von Herberstein császári tanácsoshoz	Eredeti. Kiadva: Molitoris K.: A belső-ausztriai i. m., 47–49. („A”)
49v–50v	S. d. Laibach felé (eylundt)	Hans von Auersperg krajnai tartományi főkapitány [Georg von Herberstein stájer, karintiai és krajnai] főkapitányhoz	

Foliószám	Keltezés ideje és helye	Kiadó és címzett (ha van)	Megjegyzés
58v	S. d., s. l.	Ismeretlen [Georg von Herberstein stájer, karintiai és krajnai] főkapitányhoz	Nincs befejezve.
58v–[59r]	S. d., s. l.	Ismeretlen író Georg [von Herbersteinhez]	Szakadás miatt (fol. 59r teteje) a vége hiányzik
S. p. [fol. 14v és fol. 15r között]	S. d., s. l.	Egy kisebb méretű papírcédulán kilenc oklevél rövid tartalmi kivonata (= fol. 21r, 24r–v, 35v–36v, ⁴ 25r–v, 21v–22r, 22v, 28r, 28v, 60r–61v)	
S. p. [fol. 27v és fol. 28r között]	S. d., s. l.	Egy kisebb méretű papírcédulán öt oklevél igen rövid tartalmi kivonata (= fol. 25r–v, 35v–36v, 28r, 28v, 60r–61v)	

- 1 Szent Ulrik napja (július 4.) 1515-ben éppen szerdára esett.
- 2 Szent Margit napja (július 13.) 1515-ben péntekre esett.
- 3 Ugyanerről a napról még egy krajnai kiadvány ugyanúgy Herbersteinnek címezve: Herrn Georgns herrn Lienharts sons 25–26. Ennek nyomán újraközlő: F. M. Mayer: Materialien 29–30. VIII/c. sz.
- 4 Ennek a darabnak („Landschafft zu Steyr an kayserlicher per pauern aussen[?] 31 juli”) az azonosítása bizonytalan. A fol. 21r-n található oklevelet helytelenül 1515. éviként oldotta fel. A fol. 35v–36v-n lévő dokumentum augusztus 1-jén keletkezett, viszont hasonló témában. A másik, oklevélkivonatokat tartalmazó cédulán is megtaláljuk az ugyanilyen dátum alatt és témában kelt darabot.

SUMMARY

BENCE PÉTERFI: THE PEASANTS' WAR IN INNER AUSTRIA IN 1515
AND ITS HUNGARIAN RELATIONS

History research has not been able to prove or refute convincingly two questions: 1. if the Hungarian crusaders' movement of 1514 had any effect on the peasants' rebel in Inner Austria in 1515; 2. if the peasants' rebel in Inner Austria in 1515 had any effect on the western Hungarian territories which were not affected in 1514. The essay searches for arguments for and against, involving sources from Budapest and München not known for research so far.

The Inner Austrian peasants never mentioned the Hungarian events in their claims in 1515 or before. Reference to the Hungarian events can be read in the documents of the nobility, shown as frightening examples that should be avoided by all means. There was no sign of any discontent at the western border of the Hungarian Kingdom in 1514.

However, the Hungarian royal court saw the Inner Austrian peasant movement in 1515 reaching the Hungarian border a real threat at the time of the events. They

were afraid of not only the rebels breaking into Hungarian territories, but also of the possibility that the Hungarian territories not involved in the events in 1514 could be mobilized that time. Apart from these, solidarity between monarchs in the case of revolting subjects and the cry for help from the Krajna nobility could be a decisive factor in forwarding the possibility of a Hungarian intervention. However, the start of the army led by the Ban of Dalmatia–Croatia–Slavonia was delayed. In the meantime, the peasants' resistance was gradually suppressed by Georg von Herberstein, so the offered help became unnecessary. In August, 1515, the route of the refugees was closed at the Hungarian–Croatian border, but as there are no sources regarding these events in Hungarian and Croatian documents, no more details are known about it.



X 225379



„Jelen kötet egy évforduló-centrikus megemlékezés eredményeit tartalmazza. 2014-ben volt 500 éves – a történetírásban meggyökeresedett szóhasználat – a Dózsa-féle parasztháború eseményso-rozata. Ebből az alkalomból több szakmai megemlékezést, konferenciát rendeztek határon innen és túl. A konferenciák közül hatásában kiemelkedett az, amelyet 2014. november 6–7-én Nyíregyházán, a Jósza András Múzeumban tartottak Szabó Sarolta és C. Tóth Norbert szervezésében. Kötetünk lényegében az itt elhangzott történetész-előadások írott változata, de több szempontból is kilóg az ilyenkor szokásos »megemlékező« és a korábbi kutatásokat összegző tanulmánykötetek közül. [...] Ha az olvasó sokat tud 1514-ről, bosszankodhat is, hiszen bizonyos lehet benne, hogy eddigi biztos tudását cáfolják a következő lapokon. Ugyanakkor örülhet is, együtt azzal, aki eddig keveset tudott Dózsaékról, hiszen megérezheti az új tudás születésének izgalmát és lendületét. Bátran kimondható tehát, hogy historiográfiai értékű kötetet tart kezében az olvasó.”

(Részlet Rácz György Előszavából)

Ár: 3000 Ft



MAGYAR TÖRTÉNELMI
EMLÉKEK

ÉRTEKEZÉSEK

KERESZTESEKBŐL LÁZADÓK

Tanulmányok 1514 Magyarországról



MTA
Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
Történettudományi
Intézet